

**T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH DOKTORA PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

**TOPLUM, DEVLET VE MODERNLEŞME:
TÜRKİYE VE ETİYOPYA’NIN
KARŞILAŞTIRMALI TARİHİ**

Seid Ahmed MOHAMMED

Danışman

Doç. Dr. Nedim YALANSIZ

İZMİR-2018

**T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH DOKTORA PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

**TOPLUM, DEVLET VE MODERNLEŞME:
TÜRKİYE VE ETİYOPYA’NIN
KARŞILAŞTIRMALI TARİHİ**

Seid Ahmed MOHAMMED

**Danışman
Doç. Dr. Nedim YALANSIZ**

İZMİR - 2018

Canım Benim Eşim W/ro ZUFAN SEİD'e...

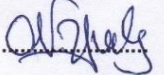
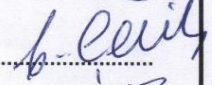
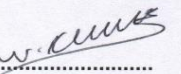
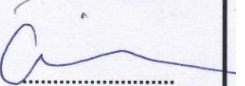
DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Seid Ahmed MOHAMMED
Öğrenci No : 2012801552
Tez Başlığı : Toplum, Devlet ve Modernleşme: Türkiye ve Etiyopya'nın Karşılaştırmalı Tarihi

Savunma Tarihi : 12.04.2018

Danışmanı : Doç.Dr.Nedim YALANSIZ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Nedim YALANSIZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Bilgin ÇELİK	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Yrd.Doç.Dr.Bülent UĞRASIZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Nuri KARAKAŞ	Ege Üniversitesi	
Doç.Dr.Cihan ÖZGÜN	Ege Üniversitesi	

Seid Ahmed MOHAMMED tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği (X) / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Toplum, Devlet ve Modernleşme: Türkiye ve Etiyopya’nın Karşılaştırmalı Tarihi**”adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih .../.../.....

Seid Ahmed MOHAMMED

ÖZET

Doktora Tezi

TOPLUM DEVLET MODERNLEŞME: TÜRKİYE VE ETİYOPYA’NIN KARŞILAŞTIRMALI TARİHİ

Seid Ahmed MOHAMMED (PhD)

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Doktora Programı

Modernleşme geleneksel yaşam biçiminden modern yaşam biçimine sosyal bir değişimdir. Bu tezin amacı, Etiyopya’nın ve Türkiye’nin modernleşme süreçleri üzerine karşılaştırmalı tarih yaklaşımını uygulamaktır. 19. yüzyılın başlangıcından itibaren askeri yönlerden başlayan modernleşme, akabinde moderniteye doğru geleneksel sosyal yapıyı değiştirmek üzere tüm yönlere yayıldı. Tez beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, geleneksel ve modern toplumun özellikleri kadar modernleşme teorisinin anlamı ve tarihsel evrimi tartışılmıştır. İkinci bölümde, geleneksel toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve yasal özelliklerine özel bir dikkat verilerek, geleneksel sosyal ve kurumsal yapının ana özellikleri hem Osmanlı hem de Solomon İmparatorluklarında tartışılmıştır. Üçüncü bölümde, İmparator II. Tewodros zamanında Batılıların gelmesi ile askeri açılardan başlayan Etiyopya’nın radikal modernleşme reformlarının başlangıcı ele alınmıştır. İmparator Menelik tarafından takdim edilen çok yönlü modernleşme reformu, akabinde İmparator I. Haile Selassie ile doruğuna varmıştır. Başlangıçta Kilise’nin ve geleneksel grupların modernleşme üzerindeki olumsuz etkisi çok güçlü iken, zamanla bu etki asgariye inmiş ve sonunda bu kurumlar Etiyopya

modernleşme sürecinin bütüncül bir parçasına dönüşmüştür. Etiyopya modernleşme seçkinlerinin başarısızlığı sonunda 1974 Etiyopya devrimine yol açmıştır. Dördüncü bölümde, Etiyopya'ya benzer bir biçimde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tedrici düşüşüne eşlik eden Batı'nın sürekli etkisi nedeniyle, III. Selim, II. Mahmut gibi kimi modernist sultanlar da Etiyopya'daki gibi ulemanın doğrudan saldırısına uğrayan modernleşme reformlarını takdim ederek düşüşle uğraşmaya çabalamışlardır. Jön Türk ve Atatürk Devrimlerini de yer vermektedir. Hem Etiyopya'daki hem de Türkiye'deki eski ve yeni modernist reformcular arasındaki etkileşim bu bölümlerde tartışılmaktadır. Son olarak, eski imparatorlukların her ikisinin çökmesi kadar modernleşmenin başarısızlığı da popüler devrimler tarafından ilga edilmiştir. Son bölümde, devrimler ve sonuçları tartışılmıştır. Sonuçta, hem Türkiye'de hem de Etiyopya'da modern eğitimin yaygınlaşması ve modern aydın sınıfının doğuşu nedeniyle bütün siyasal ve toplumsal modernleşmenin ortaya çıkışı ile süreç sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devrim, Etiyopya, Modernleşme, Sosyal değişim, Türkiye

ABSTRACT
Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy(PhD)

**SOCIETY, STATE AND MODERNIZATION: A COMPARATIVE
HISTORY OF ETHIOPIAN AND TURKISH MODERNIZATION**

Seid Ahmed MOHAMMED (PhD)

**Dokuz Eylul University
Institute of Social Sciences
Department of History**

Modernization is considered as a social change towards a modern way of life. Studying such societal changes by using comparative historical approach is the main objective this thesis by giving a special comparative analysis on the modernization processes of Ethiopia and Turkey. Since 19th century modernization began in the form of military modernization and later expanded to all aspects of life in both Ethiopia and Turkey. The thesis is organized in to five volumes. The first volume dealt about the meaning and historical evolution of modernization theory as well as the basic features of traditional and modern society. The second part deals about the main characteristics features of the traditional institutions in both Ethiopia and Turkey by giving due attention on the traditional social, economy, political and legal and other aspects of the society. The third part deals about the Ethiopian modernization that began by King Tewodros strengthened by the Multi-façade modernization reforms of Emperor Menelik and culminated by Emperor Haile Selassie I. Initially, the influence of the church and the traditional groups towards modernization was too strong but through time it was minimized and lastly became an integral part of the Ethiopian modernizing process. The

failure of the Ethiopian modernization elites finally led to the 1974 Ethiopian revolution. Similarly, in the fourth volume, due to the continuous influence of the west accompanied by the gradual decline of the Ottoman Empire some modernist sultans like III. Selim and II. Mahmut tried their best to tackle the decline by introducing modernization reforms which were directly opposed by the Ulema, like Ethiopia. So that the interaction between the old and the modernist reformers in both Ethiopia and Turkey is discussed in this part. The failure of modernization as well as the decline of both the old empires were finally deposed by popular revolutions. In the fourth volume, the Young Turks and the Atatürk Revolutions of Turkey as well as the 1974 Ethiopian Revolution and their outcomes are discussed. At last a comparative historical analysis is made followed by a conclusion that generalized the socio-psychological change and modernization of the society was emerged due to the expansion of modern education and the birth of modern intelligentsia in both Turkey and Ethiopia.

Key word: Ethiopia, Modernization, Revolution, Social change, Turkey.

TEZ ONAY	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xv
EKLER LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1
Araştırmanın Yöntemleri	15
Araştırmanın Metodu: Karşılaştırmalı Tarihsel Yöntem	16

I. BÖLÜM

MODERNLEŞMENİN VE TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ: MODERNLEŞME NEDİR?

1. Modernleşmenin Tarihsel Gelişimi	20
2. Toplumsal Değişim: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş Süreci	30
2.1. Geleneksel ve Modern Toplum	30
2.2. Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş Süreci	32

II. BÖLÜM

19. YÜZYILDAN ÖNCE SOLOMONİK VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DURUMU

2.1. TOPLUM VE DEVLET: 19. YÜZYILDAN ÖNCE SOLOMONİK İMPARATORLU'NUN GELENEKSEL TOPLUMLARININ VE KURUMLARININ ÖZELLİKLERİ

2.1.1	Etiyopya'nın Toplumsal Yapısı: Toplum ve Devlet	46
2.1.2.	Etiyopya'nın Toprak Sistemi	50
2.1.3.	Etiyopya'nın Ortodoks Kilisesi	53
2.1.4.	Etiyopya'nın Sosyal ve Siyasal Durumu	55
2.2.	TOPLUM VE DEVLET: 19. YÜZYILDAN ÖNCE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GELENEKSEL TOPLUMU VE KURUMLARININ ÖZELLİKLERİ	61
2.2.1.	Osmanlı Toplumu	64
2.2.2.	Osmanlı Geleneksel Hukuk Sistemi	67
2.2.3.	Osmanlı Ekonomisi ve Tımar Sistemi	69
2.2.4.	Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerilemesinin Altında Yatan Unsurlar	72

III. BÖLÜMÜ

SOLOMONİK İMPARATORLUĞUN MODERNLEŞMEYE VERDİĞİ İLK TEPKİ

3.1. KRAL II. TEWODROS VE ETİYOPYA'NIN MODERNLEŞME HAREKETLERİ

3.1.1.	Kral II. Tewodros ve Etiyopya'nın Merkezleşmesi	85
3.1.2.	Kral II. Tewodros'un Askerlik Modernleşmesi	96
3.1.2.1.	Yeni Toplar İcat Eden İlk Afrikalı Kral	96
3.1.2.2.	Kral II. Tewodros: Maaşlı Ordu Kuran İlk Kral	102

3.1.3.Tewodros ‘un Sosyal ve Ekonomik Reformları	104
3.1.3.1.Ulaşım	106
3.1.3.2.Tewodros ’un Toprak Reformu ve Etiyopya Ortodoks Kilise’sinin Tepkisi	109
3.1.3.3.Tewodros Döneminde Dil, Kütüphane ve Basını	113
3.1.4. Muhafazakârlar: Kral Takla Giyorgis ve IV. Yohannise	115
 3.2. KRAL II. MENELİK VE ETİYOPYA’NIN MODERNLEŞMESİ	 117
3.2.1. Kral II. Menelik ve Yabancıların Yeteneklerinin Kullanılması	120
3.2.2. Modernleşme ve Sosyal Hayattaki Değişiklikler	125
3.2.3. Menelik ve Ulaşımında Modernleşme	128
3.2.3.1 Matbaa ve Basın	133
3.2.3.2.Posta Sistemi	135
3.2.3.3.Telefon ve Telgraf	135
3.2.4. Ekonomik Modernleşme: Vergi ve Finansal Sistemin Yeniden Yapılandırılması	137
3.2.5. Kral Menelik ’in Siyasi Reformu ve Yeni Bakanlık Sistemini Getirmesi	140
3.2.6. Kral II. Menelik ’in Modernleşmesi ve Muhalefetin Etkisi	144
3.2.7. <i>Lij</i> Iyassu (1913-1916)	145
3.3. Seküler Eğitim ve Modern Entellektüelin Doğması:Genç Etiyopyalılar	149
3.3.1. İstihdam	152
3.3.2. Modern Okulu	155
 3.4. ETİYOPYA MODERNLEŞMESİNİN BAŞARISIZLIKLARI	
3.4.1. İç Savaş	159
3.4.2. Kuraklık ve Ekonomik Büyümenin Durması	160
3.4.3. Seçkinlerin Başarısızlıkları	161
3.4.4. Dış Etkenler	167

IV. BÖLÜMÜ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MODERNLEŞMEYE YANITILARI

4. MODERNİTENİN MEYDAN OKUMASINA KARŞI KÖKTENCİ REFORMLARIN BAŞLANGICI	175
4.1. SULTAN III. SELİM: CİDDİ MODERNLEŞME ISLAHATIN BAŞLAMASI	176
4.1.1. Askeri Reformlar	177
4.1.2. Ekonomik Reformlar	182
4.1.3. İdari Reform	183
4.1.4. Reformun Önündeki Engeller	184
4.2. SULTAN II. MAHMUT VE MODERNLEŞME REFORMLARININ YENİDEN CANLANMASI	185
4.2.1. Sultan II. Mahmut'un Yönetiminde Reform ve Siyasi Merkezileşme	188
4.2.2. Merkezileşme, Batılılaşma ve II. Mahmut'un İdari Reformları	193
4.2.3. Bürokratik Devletin Oluşumu	195
4.2.4. Ekonomik Reform	201
4.3. TANZİMAT DÖNEMİ VE REFORMLARI	202
4.3.1. TANZİMAT DÖNEMİ	202
4.3.2. Reformun Kapsamı	207
4.3.2.1. Kanunlar ve Yasama	207
4.3.2.2. Hükümet İdaresi	209
4.3.2.3. Seçkinlerin Oluşumu ve Eğitim	211
4.3.2.4. Haberleşme ve Ulaşım'da Modernleşme	213
4.3.2.5. Ekonomik ve Sosyal Reformlar	216

**4.4. 19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
REFORMUN BAŞARISIZLIĞI 225**

4.4.1. Azınlık Milletleri Arasında Milliyetçiliğin Yükselişi	226
4.4.2. Yabancı Müdahalesi	228
4.4.3. Seçkinlerin Başarısızlığı	234
4.4.4. Bürokratik Yozlaşma	235
4.4.5. Ekonomik Kalkınmanın Noksanlığı	236
4.4.6. Osmanlı Dış Borcu	239
4.4.7. Reforma Türk Tepkisi	240

V. BÖLÜMÜ

MODERNLEŞME VE DEVRİMİN ARKA PLANI

5.1. JÖN TÜRKLERİN DEVRİMİ	247
5.2. ATATÜRK DEVRİMİ VE TÜRKİYE'NİN MODERNLEŞME HAREKETLERİ	252
5.2.1. Kurtuluş Savaşı	253
5.2.2. Mustafa Kemal Atatürk Liderliği	254
5.2.3. Kemalist İdeoloji	258
5.2.3.1. Sekülerleşme ve Atatürk'ün Modernleşme Reformları	260
5.2.3.1.1. Eğitim Reformu ve Harf Devrimi	262
5.2.3.1.2. Atatürk'ün Yasal Reformu ve Kadın Hakları	266
5.2.3.1.3. Ulaşım ve İletişimde Modernleşme	269
5.2.3.1.4. Sosyal ve Ekonomik Reformlar	271
5.2.3.2. Devletçilik	276
5.2.4. Mustafa Kemal'e Karşı Olan Muhalefet	279
5.2.5. Atatürk'ün Mirası	280
5.3. ETİYOPYA'NIN MODERNLEŞMESİ VE DEVRİMİ	283
5.3.1. Kral I. Haile Sellassie ve Etiyopya'nın Modernleşme Hareketleri	284
5.3.1.1. İktidarın Pekiştirilmesi	284
5.3.1.2. 1940'lı Yıllardan Sonra Yapılan Reformlar	286

5.3.1.3.Kral I. Haile Selassie'nin Afrika Birliği Örgütü'ndeki Rolü ve Afrika Diplomasisi	290
5.3.2. Kral I. Hale Sellassie ve Modernleşme İkilemi	292
5.3.2.1.Soylular	296
5.3.2.2.Etiyopya Ortodoks Kilisesi	298
5.2.3.4.Öğrenciler	299
5.2.3.5.Modernleşmeciler	302
5.3.3. Psiko-Sosyal Değışim ve Etiyopya'nın Devrimi	306
5.3.3.1.1974 Etiyopya Devrimi 'nde ve Askerlerin Rolü	308
5.3.3.2.Etiyopya'nın Sosyalizm ve Reformları	315

VI. BÖLÜMÜ

TOPLUM, DEVLET, MODERNLEŞME: ETİYOPYA VE TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİNİN KARŞILAŞTIRMALI TARİH	317
SONUÇ	338
KAYNAKÇA	343
EKLER	1

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo, 1: Yurtdışında Eğitim alan Etiyopyalılarından Bazıları

151

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AETU	Bütün Etiyopyalıların İşçilerin Birliği
AFCC	Bütün Askerleri Koordinasyon komitesi
AMU	Arba Minch University
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
bkz.	Bakınız
BMME	İngiltere Asker Yardım Misyon Etiyopya'ya
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
CELU	Etiyopya'nın İşçi Derneği Konfederasyonu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Ed.	Editörü
EDU	Etiyopyan Demokratik Birliği
EPRP	Etiyopya'nın Cumhuriyet Halk Partisi
ESM	Etiyopya Öğrenci Hareketleri
et.	Etiyopya'nın Takvimi
FES	Friedrich-Ebert-Stiftung
IBG	Kral Özeli Güvenlik
MAAG	Amerikan Askeri Danışman Gurup
MEISON	Bütün Etiyopya Sosyalist Partisi
OAU	Afrika Birliği Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PMAC	Geçici Askeri İdare Kurulu
PNDR	Ulusal Demokratik Devrim Programı
POMOA	Kitle Örgüt İşleri Ofis
s.	Sayfa No
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	Sayfadan Sayfaya
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

EKLER LİSTESİ

Ek: 1. 11 Nisan 1868 Kral II. Tewodros General Napeir'e Gönderilen Mektupek s.1

Ek: 2. Kral Tewodros en sevdiği Woyzero Yetemegnu'ye Gönderilen Mektupek s.2

Ek: 3. Etiyopya'nın İlk Gazetesi, AIMIRO 24 Ağustos 1924ek s.3

Ek: 4. Kral Menelik'in Demiryolu inşasının Anlaşmasıek s.4

Ek: 5. Kral Menelik Sultan Abdülhamit'e 5 Haziran 1888e.t.ek s.5

Ek: 6. Ras Mekonen'den Sultan Abdülhamit'e gönderilen mektubu ek s.6

Ek: 7. Sultan II. Mahmut (Vak'al Hayriye'den Sonra ve Önce)ek s.7

Ek: 8. Geleneksel ve Modern Kadınların Sohbetiek s.8

Ek: 9. 7 Şubat 1935 Tarihli Mektubu Kral I. Haile Selassie'den Mustafa Kemal Atatürk'e gönderilen mektubu ek s.9

Ek: 10. 1868 tarihli Kral Tewodros'e Top icap edilen Misyonerinden ve Ailelerindenbazılarıek s.10

Ek: 11. Kral Tewodros'un en Büyük Topu, Sivastopolek s.11

Ek: 12. Kral Tewodros'un Topuek s.12

Ek: 13. Kral Tewodros intihar ederkenek s.13

Ek: 14. Kral Menelik ve Alman Arnold Holtz ilk Araba ileek s.14

Ek: 15. Kral Menelik ve Kraliçe Taytuek s.15

Ek: 16. Itegue Taitu Hotel: Etiyopya'nın ilk Otel'idir ek s.16

Ek: 17. Kemal Atatürk İlk Harf Devrim ileek s.17

Ek: 18. Kemal Atatürk ve Üniversite Öğrenciler ileek s.18

Ek:19. Lij Iyassu ve Dejazmach Tesema Esheteeks.19

Ek: 20. Wuchale Antlaşmanın Madde 17 Adwa Savaşı'nın başlatan madde ek s.20

Ek:21. Kral I Haile Selassie Tahttan Askerlerin Tarafından Kaldırılken, 11 Eylül 1974ek s.21

GİRİŞ

Modernleşme,¹Batılılaşma, çağdaşlaşma², Avrupalılaşma, Asrileşme, Muasırlaşma vb. olarak kullanılan bir terim eski siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik taahhütlerin terk edildiği ya da değiştiği ve insanların yeni sosyalleşme ve davranış yapılarına ulaşabildiği bir toplum, geleneksel hayattan moderne geçiş bir sosyal hareketlilik süreci olarak ifade edilmektedir. Modernleşme kelimesi ise "*insanlığın hayati bir deneyim tarzı*"³olarak sürekli bir oluş halinde yaşadığı süreçleri tanımlamaktadır. Modernleşme, ayna zamanda geleneksel yapıların çözülmelerini ve etkinliğini yitirmesi anlamına gelen geleneklerden kopuşu ve köklü bir dönüşüm olarak ifade etmektedir. Modernleşmenin kavramsal çerçevesinebaktığımızda da endüstrileşme, bilim ve teknolojiye ilerlenme, "*modern ulus-devlet, kapitalist dünya piyasası, kentleşme ve öbür altyapısal öğelere yaslanan toplumsal gelişme aşamalarından söz*

¹Modernleşme ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bkz. Ahmet Özkiraz, **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum** Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, ss.12-14; Dankwart A. Rustaw ve Robert E. Ward, "Introduction", **Political Modernization in Japan and Turkey**, (ed.) Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, 1964, ss. 3-13; Abel Jeanniere, "Modernite Nedir?" (Ed. Mehmet Küçük), **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993,ss.15-25; Andreas Eshete, "Modernity: It's Title to Uniqueness and its Advent in Ethiopia", Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), "**What Is "Zemenawinet?"Perspectives on Ethiopian Modernity**, Addis Ababa, 2012, ss.10-26; Altun Fahrettin, **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2002; Murat Tazegül, **Modernleşme sürecinde Türkiye**, Babil yayınları, 2005, ss. 17-32; S. N. Eisenstadt, **Modernization: Protest and Change**, New Jersey, 1966, (Modernization) ss. 1-19; Scott Lash, "Modernite mi, Modernizm Mi? Weber ve günümüz Toplumsal teorisi," (Ed. Mehmet Küçük), **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993,ss. 47-72; David Harrison, **The Sociology of Modernization and Development**, Rutledge, 1990; Muharrem Sevil, **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi yayınları, 1999, ss. 15-20; Halis Çetin, **Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri**, Siyasal Kitabevi, 2003, ss. 95-100; H. E Bağce, "Modernliğini Temelleri ve İkircikli Serüveni", (Ed. Güngör Erdumlu), **Modernleşme Sürecinde Türkiye**,Babil yayıncılık, 2004, ss. 3-60; Hamza Ateş, "Modernlik ile Post Modernlik Arasında Kamu Yönetimi", (Ed. Güngör Erdumlu), **Modernleşme Sürecinde Türkiye**,Babil yayıncılık, 2004, ss. 61-100; Suavi Aydın, **Modernleşme ve milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, 1993, ss. 14-36;Ahmet Çığdem,"Batılılaşma, Modernite ve Modernization," **Modernleşme ve Batıcılık**, Murat Belge, ve Diğerleri, (Ed.) İletişim, 2002, ss.43-55; Metin Çulhaoğlu, "Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu", 141-146; Güngör Erdumlu (ed.), **Modernlik ve Modernleşme Sürecince Türkiye**, Ebable Yayıncılık, 2004, ss.153-185.

²Cyril E. Black, **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1986, s.5.

³Marshall Berman, **Katı Olan Her şey Buharlaşıyor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27.

etmek”⁴ amacıyla kullanılabileceğimiz bir teoridir. Modernleşme, Avrupa kıtasından dünyaya 16. Yüzyıldan itibaren yayılarak ve dünya ülkeleri hepsi aşama aşama bir modernleşme tecrübesi yaşayacak toplumsal dönüşüm süreci geçirerek, Batı ve Batı olmayan şekilde ikiye ayrılan bir olgudur. Tezimiz, Batılı olmayan toplumlarında da, modernleşme olgusu ve modernleşme etkisini değerlendirmeye Türkiye ve Etiyopya’nın modernleşme girişimlerini incelemeye ve karşılaştırmayı amaçlayan bir çalışmadır.

Etiyopya ve Türkiye, farklı kıtalarda bulunan geniş topraklara ve su kaynaklarına sahip ülkelerdir. Etiyopya’nın Adwa (1896) ve Türkiye’nin Bağımsızlık savaşı (1922)’nda sömürgecilik için gelen Avrupa güçlerinin mağlup edilerek sömürgeciliğe direnen her iki ülkenin 19. Yüzyıldan sonraki toplumsal değişim ve modernleşme hareketlerinin karşılaştırılması hedeflenmektedir.

Çalışmamızın konusu ile ilgili Etiyopya’nın en meşhur tarihçisi Tekle Sadik Mekuriya, *አጼመንግሥት ኢየሱስ ሥላሴ (Menelik Ve Etiyopya’nın Birliği)* adlı kitabında Avrupa’nın modernliğinin Etiyopya’daki geleneksel toplumsal hayatını şu cümleyle karşılaştırılıyor.

“...በአውሮፓ እነሚካሌል ፋራዲየሌት ሪከንፖርት ማህደናጉል በትእክሌክ ሳንደርግ ራሳችንን በቴሌፎን መነጋገር እንግዲህ ወላውም ወሃን ከወንዝና ከምንጭ በጋንዲ እየጠለፋው ደቤት ወሰን በግንገትና ወደ ሻንታ በመጥላለፍ ሰብላቸው እያበረከቱ አገራቸውን ሲያለሙ የህክምና የኢንፍላንሪያ ሜዲካክስ ስር በመልኩ እየተሻሻለ ሄድኢት የጽያበጥን ቱታ ላቀር መሳሪያ ረዥም ዘመን አሳልፋለች፡፡
በኤሌት ሪከንፖርት በመጠቀም ፋንታ የጸሀይ ብርሃን ከጠፋ በኋላ በቤት ውስጥ ብርሃን ዝቅያለው የንጮት እሳት...
ከፍያለው የቤተመንግስት ደምበጧ ፍና በሻማከዚያ መባለፈ ኩራዝ በፋኖሲይ ጠቀማል፡፡ አውሮፓ በቴሌፎንና በፖስታ አገልግሎት ሲጠቀም በኢትዮጵያ መልክትን በቃል ወይም በጽሁፍ ለሌላው ሰው ደረሰው ይመስላል ውክቅር በምይሁን ከፋቅለ መቀበል፣ ጣን የሰውና የከብት ጉልበት እየተመረጠ ከወረዳ ወረዳ ከሰፈር ሰፈር በመቀበል ነው፡፡
ህክምናን
በተመለከተ በግሪክ በሂፖክራተስ ዝምር በአውሮፓ በልዩ የቅመማዘዴ እየተመጣጠነ መካኒክና በቴክኒክምር መራ በሽተኛ ሲታከም፡ በኛዝንድ በመላና በኢጋጣሚ የሰራሰርና ቅጠላ ቅጠል ጭማቂ መጠኑና ፈዋሽን ቱባል ተረጋግጦ መንገድ ሲሰራ በትቆዩ፡፡
ሌላው አውሮፓ የሚራመድ በትየሳይ እስከ ፍልስፍና የስነጽሁፍ የእርሻ መሆን ዲሲደን ስኛትም ሀርት ሲሰጥ፡ በኢትዮጵያ በቤተክነት በኩል የሚሰጠው... ትምህርት ሆኖቆዩ፡፡ ይኸውም የኢትዮጵያ መሰረታዊ ትምህርት በመገፈፈትም ሀርት ላይ ብቻ የተመሰረተ ሆኖ ስለተሰጠ ነው፡፡”⁵

⁴Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 26.
⁵Tekle Sadik Mekuriya, *አጼመንግሥት ኢየሱስ ሥላሴ (Menelik Ve Etiyopya’nın Birliği)*, Kuraz, Addis Ababa, 1981 Etiyopya Takvim, (*አጼመንግሥት*) , ss. 575-576.

“Avrupa’da Mikail Faraday Elektrik Işığı ve gücünü keşfederek kullanmaya başlarken; AlexanderGirhambel telefon ile konuşmaya başladığında da, başka Avrupalılar ise nehir suyunu kanal ile ya da evlerde boru su hattını kullanıp ülkelerini modernleşmeye başlamadan dolayı sağlık, teknik ve sanayileşme artırmaya devam edilirken ne yazık ki Etiyopya’da da dünyanın en eski ve geri kalmış bir hayat yaşıyordu.

Avrupa elektrik ışığını kullanırken biz Etiyopya’da onun yerine gündüzleri güneş ışığını; geceleri ise ahşap yakma alevini kullanıyorduk, Kral ve saray aileleri ise mumlar kullanıyorlardı. Avrupa da toplum telefon ve posta kullanırken Etiyopya’da ise sözlü olarak mesajlaşma bir bölgeden başka bölgede at ile mesajlaşıyorduk. Sağlık kurumunda ise eski Yunanistanlı Hipokrat eskiden beri birçok hastalığa modern teknik ile keşif edilen ilaçları kullanarak hastaların tedavi edilip ve birçok hastalıklardan kurtarmaktayken, biz (Etiyopyalılar) farklı bitkilerin, büyü ve sahte yazıtların etkisinde hastalıkları tedavi etmeye çalışıyorlardık.

Avrupa’nın Modernleşmesinde en önemli etken okuryazarlık oranını artırmasıdır. Okulda; fen, felsefe, edebiyat, tarım ve mühendislik gibi alanlarda eğitim-öğretim arttıkça Avrupa da yeni bir entelektüel kuşak doğmuştur. Ama ülkemizde ise sadece Hristiyan kilisesinde kendi dinsel eğitim ve öğretimini vermişlerdir. Dolayısıyla Etiyopya’nın modernleşme sürecini engellemeye çalışan kurumlardan birisidir”

diyerek ilgilileri uyarmış vetoplumun ve devletin günlük yaşamda da modernleşme ve toplumsal değişmeye önemi vermesi gerektiğini, iç ve dış sorulara çıkış yolu bulmak için köklü reform yapmak mecburiyetinde olduğunu hatırlatmaktadır.

Avrupa en hızlı bir şekilde modernleşirken, Türkiye, Etiyopya, Çin, Rusya gibi Batı olmayan ülkelerde iç ve dış sorunları yani hem dinlerin etkisi hem de ekonomik sıkıntı nedeni ile 19. Yüzyıla kadar modernleşme geri planda kalmıştır. Gel gelelim ki, Etiyopya’da Kral II. Tewodros (1855-1863) ve Kral II. Menelik (1889-1913)⁶ dönemlerinde Avrupa’da ortaya çıkan modernleşmenin etkisi ile ortaya çıkan modern icatların ve keşiflerin getirmelerinden dolayı toplumsal değişim ve modernleşme hareketini başlatılan krallıklar olarak kabul etmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızın en önemli beklentilerinden biri ise Etiyopya’da modernleşmenin tarihsel gelişmesini inceleyerek Türkiye’nin modernleşmesi ile benzerliklerinin ve farklılıklarını belirlemektedir.

⁶ Bahru Zewde, **A History of Modern Ethiopia, 1855-1991**, 2.Bask, Addis Ababa, 2001, (Modern), ss. 27-34, 85-140.

‘Modernleşme’, 19. Yüzyıldan beri reformcular tarafından devletin gerilmesini önlemek ve kurumları güçlendirme amacıyla batının fikirlerini ve görgü kurallarını almak şekillinde kullanılmaktadır. Türkiye’de modernleşme, Sultan III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) döneminde başlatıldı⁷Tanzimat döneminde genişletildi ve sonunda en radikal kültürel değişim olarak düşünülebilir ki Kemalist reformcular Türkiye’de de çok etnikli Osmanlıdan, Cumhuriyete geçişle birlikte halkın yaşam tarzlarına, görgü kurallarına, davranışlarına ve günlük geleneklerine nüfuz etmeye kadar pek çok alanda değişim yaratmaya çalıştılar.⁸

İnsanın parmaklarının farklı olduğu gibi toplumsal değişim ve modernleşme farklı ülkelerde de farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Ama en önemli noktası ise modernleşmenin salt değişimden gelen radikal toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik gelişim olduğunu kabul etmektir. Yani bu kapsamda, modernleşme kavramının dört boyutu vardır. Bunları; siyasal, toplumsal, ekonomik ve psikolojik yönleridir. Bizim çalışmamızın konusu olan siyasal gelişme boyutu içerisinde olan “siyasal modernleşme”⁹dir.“Modernliğin gelişimi ve dağılımı en iyi siyasi anlamda

⁷Stanford J. Shaw ve Ezel K. Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, 1977, Cambridge University PressCambridge, 1977, (Modern Turkey), ss.1-9; Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Cambridge, Cambridge University Press, 1961, ss. 74-78; Arnold J. Toynbee, **Türkiye I (Bir Devletin Yeninden Doğuşu)**, Ceviren: Kasim Yargıcı, Dizgi-Yayımlayan, Aralık 1999, s.50; Niyazi Berkes, **The Development of Secularism in Turkey**, MacGill University Press, Montrial, 1964, ss. 74-75, 92-99; Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa**, Cevr. Sever Tanilli, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, 7-17.

⁸Nilüfer Göle’ye göre Türkiye’nin modernleşmesi, dünya görüşleri farklı Batı dışı olsa da, Türk modernleşme tecrübesinin farklı bir süreç izleyerek özgünleşmeye başladığının altı çizilmiştir. Nilüfer Göle, “The Quest for Islamic Self Within the Context of Modernity,” (Ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba), **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, University of Washington Press, Seattle and London, 1997, ss.81-94; Nilüfer Göle, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine” **Modernleşme ve Batıcılık**, (ed. Murat Belge ve Diğerleri), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 56-67.

⁹Bu çalışmamızın en önemli beklentilerimi ise siyasal modernleşmedir. Çünkü bir ülkenin modernite tepeden inmeye ya da toplumsal gelişmesinin başarılanıması için salt toplumsal geliştirmesi için militarist (askerlik modernleşme) olarak başlamıştır. O yüzden çalışmamız siyasal modernleşme ve geliştirmesi bütün toplumsal değiştirmeye getirebilecektir. Bkz.Dankwart A. Rustaw ve Robert E. Ward Türkiye ve Japon’nın siyasal modernleşme bir karşılaştırmalı tarihi, Black, s.8; Barrington Moore, **Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World**, Beacon Press, Boston, 1966; Theda Skocpol, **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, Çev. S. Erdem Türközü, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

kavranabilir”¹⁰ derken Etiyopya ve Türkiye gibi ülkelere daha kolay uygulanabilir, çünkü siyasal durumu analiz edilirken modernleşmenin tepeden inme bir şekilde gelen yönleri ve oluşma dönemleri açısından nispeten daha kolay bir çerçeve tesis edilebilir.

Tez çalışmamızın konusu olan toplumsal değişim ve modernleşme son üç yüz yıllık¹¹ süreci kapsamaktadır. Bu dönemde insanın dünyası köklü bir değişime uğradı, “modern” olarak adlandırılan bu dönemde yaşayanlar kendinden öncekilerin modern olmadığını düşünmüşlerdir. Aynı şekilde ülkeler Batı ve Batı dışı olarak sınıflandırılırken, Batı tarafına katılmış olan ülkeler ‘modern’ olarak adlandırılırken ve modernleşmemiş ülkeler ise ‘Batı Dışı’ olarak isimlendirilmektedir. Günümüzdeki modern toplumları iyi anlayabilmek için öncelikle günümüzün ‘modern’ toplumlarında ortaya çıkan toplumsal, siyasal, ekonomik ve teknolojik değişimleri, tarihsel gelişmeler çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Çünkü insanlık tarihine baktığımız zaman, toplum sürekli bir değişime süreci içindedir ve özellikle modernleşme Batı’dan başlayarak Aydınlanma Döneminde¹² insan aklının kullanılarak, hiçbir dönemde olmadığı kadar hızlı ve kapsamlı olarak görmeye kaynak olan, “*kendi potansiyellerin*”¹³ yani bilgi’nin arttırılmasıdır. Bilginin kullanılarak insanların kendi çevresinin bütün “*karmaşıklıklarını anlayıp denetleme gücünün gelişmesi*”¹⁴ ve bugüne kadar çağdaş hayatımızda her gün ortaya çıkan sebeplerden birisi ise toplumsal hareketlilikleri ve toplumsal değişimi, toplumsal modernleşme hareketleri olarak ele almak gerekmektedir.

Genel olarak bir modernleşme tartışması kapsamında “modern” toplumun oluşumu ve özelliklerini belirlemek için, ‘geleneksel’, ‘modernlik’ ve ‘modernleşme kavramları’, ‘modernleşme kuramı’ ve ‘Batı-dışı modernleşme’ olgusunun tartışılmasında bu iki husus önem arz ediyor. Bu çalışmanın beklentileri içerisinde;

¹⁰Serçin Sun İpekeşen, “Batı Dışı Modernleşme Afganistan ve İran Örneği”, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgızistan, Sayı: 34, 2013, s. 2.

¹¹ Modernleşmenin başlama tarih olarak farklı arız ediliyorlar ama bu çalışmada 18.yüzyılın sonra gerek Türkiye gerek Etiyopya’da kesin toplumsal değiştirmeye başlamış olduğunu belirlenmemektedir. Bkz. Erdal İnönü, **Uç yüz Yıllık Gecikme: Tarih, Kültür, Bilim ve Siyaset Üzerinde Konuşmaları**, Buke Yayınları, 2002, ss. 206-210.

¹² Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, 2.Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

¹³ Black, s. 8; Halis Çetin, **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri**, Siyasi Kitabev, 2003, ss. 95-100.

¹⁴ İpekeşen, s. 2.

- i. Türkiye ile karşılaştırdığımızda, Etiyopya'daki siyasal modernleşme süreci nasıl bir seyir izlemiştir ve gerek Türkiye gerek Etiyopya'nın modernleşme süreçleri arasındaki benzerlikler ya da farklılıklar nelerdir?
- ii. Toplumsal yapı modernleşme süreçten nasıl etkilenmiştir?
- iii. Her iki toplumda modernleşme sürecinde çözümsüzlüğün nedenleri nelerdir?
- iv. Genel olarak siyasal modernleşme araştırmaları tarafından ortaya konulan kuramsal ve metodolojik sorunları, Etiyopya ve Türk deneyimlerinin ayrıntılı olarak incelemesine nasıl ışık tutacaktır?
- v. Bu iki noktadan yola çıkarak tartışmamız genişledikçe, toplumsal değişime ve siyasal modernleşme, farklı kıtalarda bulunan Etiyopya'da ve Türkiye'de benzer aşamaları izleyerek mi gerçekleşmiştir?
- vi. Acaba bu çerçevede söz konusu ülkelerin, yani Etiyopya ve Türkiye siyasal sistemleri, modern niteliklere sahip unsurlara ihtiyaç duyduğunda, bu kısmen geleneksel olan kurumların ve davranışların aynen korunması ve yeniye uyarlanması veya tamamen yeni olanlarla değiştirilmesi şeklinde gerçekleşebilir mi? Değişimler varsa benzerliklerinin gelişim süreci, iki ülkede siyasi modernleşme sürecinin karşılaştırılması imkânı verecek midir?
- vii. Pek çok kavram ve kurum Batı'dan alınmasına rağmen neden yeni kurumlar üretilmemiş ve/veya geleneksel kurumlar modern kurumlara dönüştürülemedi?
- viii. Batı'nın kültürel ve toplumsal yönlerini de benimseyecek miydi?
- ix. Yoksa bu toplumlar kendilerine ait olan gelenekselden vazgeçecekler miydi?

Öte yandan, toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar arasında süreklilik ve uyum söz konusu olduğundan kaçınılmaz olarak bu unsurlar birbirini etkileyecektir. Dolayısıyla toplumsal yapıdaki değişim zincirleme olarak devam edecektir. Bu da sonuçta farklılaşmalara yol açacaktır. Çünkü gelenekselden moderne geçiş, uygarlık değişimi

olması nedeniyle oldukça çatışmalı ve bir o kadar da sancılıdır. Böylelikle, toplumun her alanında farklılaşmalar ortaya çıkacaktır?

Bu çalışmaya örnek olarak seçilmiş olan ve dünyanın antikçağ medeniyet merkezi olan ve farklı coğrafi alanda bulunan Etiyopya ve Türkiye'nin; 19. yüzyıldan itibaren modernleşme; dışarıdan gelen ya da güdümlü olarak oluşan ve hala devam edilen bir sürecidir. Dolayısıyla bu araştırma her iki ülke arasında modernleşme süreçleri, zamansal ve mekânsal farklılıklar olsa da modernleşme faaliyetlerinin ve süreçlerinin gerek benzerliklerinin gerek de farklılıklarının incelemeye çalışacaktır. Etiyopya ile Türkiye'nin siyasi modernleşmelerinin karşılaştırmasında, bu karşılaştırmanın hangi noktadan başlatılması gerektiği önemlidir. Bu dönemde, hem Türkiye hem de Etiyopya'nın tarihleri incelendiğinde, işlevsel olarak birbirine eşit midir? Özellikle, siyasal, ekonomik, askeri modernleşme ve gelişmenin başladığı kritik dönemler hangi yılları da kapsamaktadır.

Modernleşme sürecinde en dikkat çekici araştırmalardan birisi, Black'a göre gelenekselden moderne geçiş sürecinde beş temel alanda değişim gerçekleşmiştir. Bunları:

- i. Düşünsel alanda; insanın çevresini anlayarak, denetleme gücünün ve düşünsel yeteneklerinin artması, bilimsel bilgi birikiminin oluşması ve her kuşağın bu sürece yeni bilgilerle katılması;
- ii. Siyasal alanda; kurumsal alanda devlet yönetim organlarının merkezileştirilmesi ve etkinliğinin genişletilmesi, hukuk sisteminin yerleşmesi, halkın siyasete katılması ve iktidarın meşruiyetinin önem kazanması;
- iii. Ekonomik alanda; tasarruf ve yatırımla birlikte ekonomik büyümenin hızlanması ve bu sürecin devlet tarafından denetlenmesi, ekonomik genişlemenin siyasal önderlerin ekonomik kaynakları yönetmesine bağlı olması, tasarruf ve yatırımların bankalar, işletmeler ve bireylerce gerçekleştirilmesi.
- iv. Toplumsal alanda; kırsal kesimde çalışanların azaldığı, sanayi ve ticaret alanında çalışanların arttığı, eğitim imkânlarının genişlediği, iletişimin arttığı,

gelir, eğitim ve fırsat eşitliğine doğru bir eğilimin olduğu bir yapılanmanın ortaya çıkmasıdır. Tarımsal üretimde makineleşmeyle birlikte, üretimin hızla artması, uzmanlık isteyen mesleklerin çoğalmasıyla birlikte sosyal hareketlilik artmış, artan sosyal hareketlilik ulusal topluluğun yurttaşlar üzerindeki etkisini güçlendirerek ulusal düzeyde bir anlaşma sağlanmasını güçlendirmiştir.

v. Psikolojik alanda; geleneksel toplumun katı ve durağan yapısında girişimcilik ve bireycilik önemsiz olup baskı altında tutulurken, değişikliklerle birlikte bireycilik ve girişimcilik öne çıkmıştır¹⁵.

Kısacası; modernleşmenin beş boyutu arasından birincisi insanların kendi aklını kullanarak; onun doğayı kontrol altına almak için teknolojiyi kullanmaya başlaması Entelektüel devrimdir. Siyasal devrim olarak kitle iletişim teknolojisi ve hızlı ulaşım toplumsal değişim getirir de ekonomik ve sosyal devrim de kırsalda kentleşmenin artması ve okuryazarlığı artırması ve sonunda psikolojik geliştirme aile hayatında ve iş farklılaşmak da geleneksel toplumdan modern topluma geçiş yolunu olarak ifade edilmiştir.¹⁶

Modernleşmenin tarih boyunca gelişmiş kuramlar insanın bilgisinde meydana gelen artışı ve hızla değişen modern işlevlere uyarlama sürecidir. Modernleşmenin geliştirmeye ve yayılma boyutuna ve siyasal modernleşmeye dikkat çeken Black'a göre, siyasal modernleşmenin yedi modeli vardır ve yedi modelin ana hatları şöyledir. İlk modelde en erken modernleşen ülkeler Büyük Britanya ve Fransa yer alırken bu ülkeler kendilerine özgü yollardan giderek büyük ölçüde bütün öbür toplumlar için de model oluşturmuştur. İkinci modelde, Büyük Britanya'nın ve Fransa'nın "Yeni Dünya'daki kolları yer almaktadır; Amerikan Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır. Bu modelin en önemli karakteristiği ise bu toplumların geleneksel

¹⁵ S. N. Eisenstadt, Modernization, ss. 1-19; Black, ss. 8-22, Aytekin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi yayınları, Ankara, 1996, ss. 49-50; Ahmet Bora Tarhan, **Türkiye'de Postmodernizmle Değişen Siyasetin İktidara Yansıması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEU, 2010, ss. 14-15.

¹⁶ Black, ss. 8-22; Ahmet Demirhan, **Modernlik**, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1992, ss. 49-50.

sosyal yapıyı ana ülkelerde bırakmış olmalardır. Üçüncü model, Fransız İhtilalinden sonra ve onun dolaylı veya dolaysız bir sonucu olarak diğer Avrupa toplumlarında ortaya çıkmıştır. Dördüncü model, Avrupa toplumlarının yeni Dünyadaki kollarıdır. Özellikle Latin Amerika'nın yirmi iki bağımsız ülkesidir. Beşinci model, bizim konumuzu içine alan Etiyopya, Türkiye, Rusya, Çin, Japon, Afganistan, İran ve Tayland gibi ülkeleri modernleşen toplumlardır. Altıncı ve yedinci modeli, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya'da sömürge yönetiminden geçmiş bulunan yüzü aşkın toplumu kapsamaktadır.¹⁷

Bizim konumuz açısından beşinci modeli açıklamak gerekirse bu modelde olan Etiyopya, Türkiye, Rusya, Çin, Japonya, Afganistan, İran ve Tayland gibi ülkeler *“dışarıdan doğrudan doğruya yapılan bir müdahale olmaksızın, ama daha önce çağdaşlaşan toplumların dolaylı etkisi altında”*¹⁸ modernleşen toplumlar olduğundan söz edilmektedir. Black'a göre bu modeldeki ülkelerin *“ortak noktaları sahip oldukların geleneksel hükümetlerin, merkezsiz bürokratik yönetimdeki uzun deneyimleri nedeniyle, çağdaş zamanlarda uzun bir dönem için yabancıların doğrudan ve kapsamlı egemenliğine karşı koyabilecek kadar etkili olmalıdır.”*¹⁹ Devleti gerilmesi nedenleriyle, güdümlü modernleşme başlayan krallar ise Rusya'da Peter Stolypen, Çin'de Kung Yu-wei, Tayland'da Mongkut ve Chulalongkorn'u, Osmanlı'da Sultan III. Selim ve II. Mahmut ve Etiyopya'da ise İmparator II. Tewodros ve İmparator II. Menelik gibi yarı reformcuların fikirlerinde tezahür etti.

16. yüzyıldan itibaren modernleşme rüzgârı, Avrupa kıtasından çıkıp dünyaya kaçınılmaz olarak yayılırken Batı ülkeleri kendi içi dinamiklerinden dolayı uzun yüzyıllardan sonra gelenekselden modern hayata değiştirilmektedir. Ayrıca modernleşme ve toplumsal değişimin geri çevrilmezdir ve Batı olmayanlarda ise en kısa süreç içinde Batı'nın modernleşme çabalarını, gayretlerini ve fikirlerini ya da kuramlarını benimseyerek; kültürleşerek ve güdümlü olarak, modernleşme yoluna katılmaya başlamaktadır.

¹⁷ Black, ss. 76-108; M. Sevil, ss. 58-59.

¹⁸ Black, s.100.

¹⁹ Black, ss. 100-101.

Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sona ermesi 1699 yılında Karlofça ve 1774 yılında Küçük Kaynarca²⁰ Antlaşması'ndan sonra Osmanlı imparatorluğunun tarihte ilk kez düşmana toprak vermesi İmparatorluğun eski gücünü kaybettiğini ve gerilemeye başladığının en önemli göstergelerinden biridir. Osmanlı imparatorluğunun sultanları askeri alanda ıslahat yapmak zorunda kalmış özellikle bu tarihten sonra, gerilemeyi önlemek ve devleti yeniden eski gücüne ulaştırmak amacıyla giriştikleri askeri ıslahatlar yetmemiş, Sultan III. Selim'den itibaren Türkiye'de modernleşmenin başlangıcı olarak, sadece askeri alanda değil; diğer müesseselerde de modernleşme çabaları görülmüştür. Savaşta yenilgilerin Sultan II. Mahmut reformlarına rağmen devam etmesi üzerine, 1839 Tanzimat Fermanı ile Batı hukuk ve düşüncesi kabul edilmiş, bu yapılanma Islahat Fermanı ile güçlendirilmiştir.²¹ Sultan III. Selim, Avrupa'nın modernleşme fikirlerini almak amacıyla elçilerini yollayıp ve bilgilerini aldıktan sonra tepeden inme²² şekilde modernleşme faaliyetlerine başladı. Hem ordudan hem ulemadan hem de toplumdan gelen reaksiyon ve muhalefetten dolayı hayata geçirilmesi zorlaştı.

Sultan III. Selim gibi, Etiyopya'daki Kral II. Tewodros ülkesinin ilk modernleşme hareketini başlatan kraldır. Kral II. Tewodros; Avrupa'dan gelen Jezuitleri (İsa'nın Takipçileri) Misyonerlerden Avrupa'nın toplumsal değişim ve modernleşme süreciyle ilgili birçok bilgileri aldıktan sonra Avrupa'daki gibi toplumsal değişim ve modernleşme hareketlerini başlattı. Dışarıdan ve içeriden meydana gelen muhalefetlerden dolayı modernleşme girişim yarım kaldı. Kısacası hem Sultan III. Selim hem de Kral II. Tewodros sürekli gerilemeye devam eden imparatorlularını hem güçlendirmek hem de Avrupa'dan çıkan modernleşme çabalarını ülkesinde başlatırken

²⁰ Bernard Lewis, *Emergence*, s. 323 Temmuz 1774 yılıdaki Küçük Kaynarca antlaşması uyarınca Sultan, iki aşığılayıcı imtiyaz vermek zorunda kaldığını açıkladı. Birincisi, eski Osmanlı hâkimiyetinin Kırım Hanında ve Kuzey Karadeniz kıyısındaki Müslüman Tatarların vazgeçilmesi idi; bu kıyı dokuz yıl sonra Rusya tarafından emilimin ön safhası olarak bağımsızlaştı; ikincisi, Ruslara azınlık korumak için müdahale haklarını verildi.

²¹ Niyazi Berkes, ss. 35-47.

²² Bkz. Ellen Kay Trimmerger, **Tepeden İnmece Devrimler**, Çevre. Fatih Uslu, Gelenek, İstanbul, 2003, ss. 12-13 Timberger kitapta tarihi batı dış Ülker'i olan Japon, Türkiye, Peru ve Mısır'ın devrimlerin 'tepeden inmece devrimleri' olarak bir karşılaştırma metot ile Maji devrimi ve Kemalist devriminin bürokratikleşmesinin, askeri modernleşmesinin ve siyasal modernleşmesinin en iyi bir şekilde ifade edilmiştir.

karşısına çıkan toplumsal ve dinsel tepkiden dolayı modernleşme girişimini hayatıyla ödeyen ilk krallardır.

Bu çalışmada en dikkat çekken bir nokta ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) ve Atatürk'ün Batılaşma hareketleridir. Batılı bir devlet inşa etmeye çalışan Atatürk ve onun Reformları altı ilkeye dayanıyordu. Bunlar; Ulusçuluk, Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik.²³ Bu altı ilke 1937'de Anayasaya dahil edilerek Türkiye Cumhuriyetinin ilkeleri oldu. Bu ilkelerin ilki ve en önemlisi ise bütün dini ve bölgesel ya da bir gruba dayanan kimlik ve bağlılıkların yerine en modern olan bir batılı devletler gibi modern bir siyasi sistem yaratmaya odaklı reformlar olduğunu vurgulanması gerekmektedir. Bir başka şekilde söylemek gerekirse Atatürk'ün reformları, toplumsal yaşamın sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarının²⁴ ve yaşamın pek çok yönünü etkileyen ve değişikliği getiren bir modernleşme sistemi olduğunu kabul etmek mümkündür.

Dolayısıyla bu çalışma, Etiyopya'nın modernleşmesi bir Batı dışı ülke olan Türkiye ile ilgili var olan modernleşme ve toplumsal değişim sürecinin inceleyerek ve iki ülke arasında gerek modernleşme sebeplerinin ve sonuçlarının gerek de benzerliklerinin ya da farklılıklarının karşılaştırıldığı bir çalışma olması hedeflenmektedir.

Bu tezin temel beklentileri, her iki ülkede tarihi bir dönemde gerçekleşen, adı her ne olursa olsun, değişimin yönü, boyutu ve ulaştığı sonuçlar itibariyle ne olduğunu, gözler önüne sermektir.

Bu çalışmada, Türkiye ve Etiyopya'nın modernleşme sürecini ele almadan önce neden Türkiye ve Etiyopya'nın seçildiği sorusu sorulacak olursa; ilk olarak araştırmacının kişisel beklentisinin olmasının yanı sıra, bildiğiniz gibi Black'ın ifadesine göre iki ülkeler arasında farklı zamansal süreç olmasına karşı her ikisinin modernleşme

²³ Enver Zaya Karal, “ The Principle of Kemalizm,” **Atatürk: Founder of a Modern State**, (Ed.) Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun, 1981, ss. 11-35; Uygun O, “Etnosantrik Bir Yaklaşımla Mı Kuram Oluşturuyoruz? Modernleşme Kuram ve Kemalizm'in Bir Karşılaştırması,” **MHB**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 1992, ss. 67-69; Paul Dumont, “The Kemalist Regime and Modernization: Some Comparative and Analytical Remarks”, **Atatürk and the Modernization of Turkey**, (ed.) Jakob M. Landau, Boulder, Colorado westview press, 1984, ss. 3-5; Hakan Yılmaz, “The Kemalist Revolution and the Foundation of the One-Party Regime in Turkey: A Political Analysis.” **Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan- Cilt-1, Siyasal Bilimi (Essays in Honor of Ergun Özbudun, Vol, I Political Science)**, (ed. Serap Yazıcı Gözler ve Fuat Keyman), Yetkin Yayınevi, Ankara, 2008, ss. 535-564.

²⁴ Kemal Karpat, (ed.) **Political and Social Thought in the Middle East**, Praeger, New York, 1982, s. 36.

sürecinin aynı kategoride olması ve başka birçok nedenlerin de bulmasıdır. Üçüncüsü ise 1910 yılında ortaya çıkan Gebra Hiwot Baykedagn'ın **አፄሚኒልክናኢትዮጵያ (Menelik İmparatorluğu ve Etiyopya)**²⁵ adı kitabıdır.²⁶ Baykedagn Etiyopya'nın toplumsal yapısının birincisi Modern insan, (Etiyopya'nın resmi dil olan Amharıça'da) ise **አእምሮያለውሰው** (Akıllı insan), **የኤሮፓአእምሮየተቀበለሰው** (Avrupa'nın bilgisi kabul edilen), **ዘመናዊነት** (Çağdaşlaşma/ Modernleşme): **ምእራባዊነት** (Batılılaşma); ve onun karşısı geleneksel insanın ise **አእምሮየሌለው** (akıllı olmayan), **ያልተማረሰው** (eğitimsiz), **ኋለቀር** (geri kalmış), vb. olarak ikiye sınıflandırılmıştır. Baykedagn'e göre birçok Batı dış ülkenin en kısa zaman içinde modern olduğunu belirtirken iyi bir örnek batı olmayan Japon'un modernleşme sürecinin göz ardı edildiğini ifade etmiştir.²⁷ Ona göre Avrupa'dan dünyaya yayılmış olan modernleşme rüzgârı her köşesinde kaçınılmaz şekilde katılmaya zorunlu olduğunun şöyle ifade ediyordu;

*“... Günümüzdeki hayatımızda da eskiye göre çok farklıdır; çünkü eskiden geleneksel hayatımızda karşısı yeni bir modernliği ve modernleşme süreci Avrupa'dan başlatılıp bütüün dünyaya geri çevrilmez olarak ve inanılmaz biçimde yayılmıştır, onun kabul edilen kazanabilecektir fakat modernleşmeyi kabul etmeyen ya da terkedilenler ise en kısa zaman içerisinde kayıp olabilecektir. Umarım ülkemizde yeni tahta çıkan Kral Iyassu ülkemizin Japon gibi modernleştirmek için oraya gözümüzü çevirmek gerekmektedir, yoksa dünyanın geri kalmış bir ülkesi olacaktır”*²⁸

diyen Gebra Hiwot Baykedagn, Etiyopya, Avrupa gibi modern olmak için ister istemez ortaya çıkan modernleşme sürecine katılmasının zorunluluk haline geldiğini

²⁵ Gebra Hiwot Baykedagn, **አፄሚኒልክናኢትዮጵያ (İmparatorluğu Menelik ve Etiyopya)**, Birha Yihun, 1910.

²⁶ Baykedagn Austria ve Almanya'da Berlin Üniversitesinde tıp mezun oldu. Bahru Zewde, **Pioneers of Change in Ethiopia: The Reformist Intellectuals of the Early Twentieth Century**, James Currey, 2002, ss. 49-52, 103-104, Ülkesinde dönünce Kral II. Menelik'in başdanışmanlığı görevini ve Kral Menelik'den sonra tahta gelen Lij (genç) Iyassu (1906-1913)'nun başdanışmanı olmasından dolayı yeni kral Batı'daki modernleşme hareketleri ile ilgili olarak bilgilendirdi. Lij Iyassu tavsiyeleri kabul edip, modernleşme reformların ilan edilirken, rahiplerin fetvasından dolayı siyasal ve toplumsal reformların reddedildi. Sonuçta bu modernleşme girişimi Lij Iyassu'nun tahtından indirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bahru, Modern Ethiopia, ss. 120-128.

²⁷ Gebra Hiwot Baykedagn, ss. 3-10.

²⁸ Gebra Hiwot Baykedagn, s. 21.

vurgulayan,Etiyopya'daki “Jön Türk” olarak isimlendirilen “Genç Etiyopyalıların” en radikal düşünürlerinden birisidir.²⁹

Bizim çalışmamızın araştırma yöntemi olan karşılaştırmalı tarihsel yöntemi model³⁰; tarihsel araştırma metotları içerisinde ve sosyal bilimleri araştırma metotları arasında en eski metotlardandır. Aristo döneminde kadar uzanan en yaygın yöntemlerdendir³¹. Modernleşme, Devrim, vb. birçok konuda zamansal ve mekânsal farklı olan birden fazla ülkede toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal değişimlerini kolaylıkla anlatmaya faydalı ve en kapsamlı metotlardan biridir³². Dolayısıyla bu tezimizde konusu olan Türkiye ve Etiyopya'nın modernleşme süreçlerinin benzerliklerini ya da farklılıklarını analiz etmeye ve her iki ülkede modernleşme rüzgârının devlet elitleri tarafından güdümlü olarak getirilmesinin karşılaştırılması ve yeni bir karşılaştırma yapılmasında sağlam bir metot olarak kullanılmaktadır.

²⁹ Bkz.Richard Pankhurst, “Who Were The “Young Ethiopians” (or “Young Abyssinians”)? An Historical Enquiry”, **Ethiopian e-Journal for Research and Innovation**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, ss. 121-138; Messay Kebede, “Gebrehiwot Baykedagn, Eurocentrism, and the Decentering of Ethiopia”,**Journal of Black Studies**, Cilt: 36, Sayı: 6, 2006, ss. 815-832; Matteo Salvatore, “A Modern African Intellectual: Gabrehewot Baykedagn’s Quest for Ethiopia’s Sovereign Modernity,” **Africa**, Cilt: XII, Sayı: 4, 2007, ss. 560-579; Matteo Salvatore, “Knowledge is an Immovable Eternal Law Which Rules The World: Gabre-Heywat Baykadagn’s Blueprint for Ethiopia’s Sovereign Modernity,” **Proceedings of the Sixteenth International Conference of Ethiopian Studies**, Svein Ege, ve diğerleri (Ed.), Trondheim, 2009, s. 127; Richard Caulk, “Dependency, Gebre Heywet Baykedagn, and The Birth of Ethiopian Reformism”, **Proceedings of the Fifth International Conference of Ethiopian Studies**, R. L. Hess (Ed.), 1978, ss. 569-581; Bahru Zewde, **Pioneers**, ss.49-52.

³⁰ Bkz Debohra Cohen ve Maura O’Connor, “Introduction, Comparative History, Cross-national History, Transnational History- Definition”, (Ed.Debohra Cohen ve Maura O’Connor), **Comparison and History Europe in cross-national Perspectives**, Rutledge, 2004, ss. ix-1; Heinz Gerhald Haupt ve Jürgen Kocka, “Comparative History: Method, Aims Problems” Debohra Cohen ve Maura O’Connor(Ed.) **Comparison and History Europe in cross-national Perspectives**, Rutledge, 2004 ss.22-40; Michael Miller, “Comparative and Cross-National History: Approches, difference and Problems” (Ed.) Debohra Cohen ve Maura O’Connor, **Comparison and History Europe in cross- national Perspectives**, Rutledge, 2004, ss.115-132.

³¹ Theda Skocpol ve Margaret Somers, “The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry”, **Comparative studies in society and history**, Cilt: 22, Sayı. 2, 1980, ss. 174-175.Arend Lijphart, “Comparative Politics and The Comparative Method.” **American political science review**, Çilt, 65, Say, 3, 1971, ss. 682-693.

³² Nedim Yalansız, “Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım: Comparative History: A New Approach in the History Teaching”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar DergisiThe Journal of International Social Research**, Cilt: 2, Sayı: 9, 2009, ss. 493-498; Black, 29-38; Serkan Gül “Method and Practice in Comparative History” **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2010, Sayı: 26, ss. 143-158

İkinci olarak, hem Osmanlı Devleti hem de Solomonik Hanedanı 19. Yüzylında modernleşme hareketleri sürekli gerileyen devleti kurtarmak amacıyla meydana getirerek ve sonunda gelen devrimden dolayı Osmanlı İmparatorluğu parçalandıktan sonra Türkiye, yeni bir Cumhuriyet olarak 1923 yılında kurulmuştur³³. Aynı şekilde Etiyopya’da ise, 1974 yılındaki Etiyopya’daki Devrim nedeniyle Solomonik Hanedan çökmesinden sonra Afrika’daki Sosyalist Cumhuriyet olarak karşımızda çıkmıştır³⁴. Her iki ülkede devrimden sonra hem Türkiye hem de Etiyopya’da laik ve modern cumhuriyetler kurulmuş ve sonuçta hükümet ve din işlerinin ayrılmasının karşılaştırılmasında yine karşılaştırmalı tarihsel metot kullanmanın en etkili yol olacağı düşünülmüştür.

Bir kere şunu kabul etmek gerekir ki, bu çalışmada neden Türkiye ve Etiyopya’nın seçildiğini açıklamak üzere, hem Türkiye hem de Etiyopya’nın geniş topraklara sahip olması ve yaklaşık seksen milyondan fazla genç ağırlıklı nüfus yapılarının olması ataları her iki ülkenin de petrol gibi toprağın altında kaynaklarının bulunması ve dünyanın en zengin su kaynakları³⁵ bulunduğu ülkeler olmasıdır.

Son olarak bu çalışmamızın en önemli noktası ise modernleşme, modernleşmenin tarihsel, kavramsal ve kuramsal açıdan tartışarak; Türkiye ve Etiyopya’nın modernleşme sürecini inceleyerek, karşılaştırabilecek bir araştırma olmasında, sosyal bilimlerde karşılaştırmalı modernleşme tarihsel süreci ile ilgili büyük bir boşluğu vardır. Çünkü sosyal bilimlerde Tarih, Uluslararası İlişkiler, Siyaset, Sosyoloji, Felsefe, Ekonomi olmak üzere ve başka mesleklerde modernleşmenin kalkınma ile bağlayarak ve Batı dışı ülkelerin siyasal modernleşmesi ile ilgili en fazla yer vermemektedir. Dolayısıyla bu tezimiz karşılaştırmalı tarihsel yöntem içinde muhteva bakımından önemli katkılar sunabilecektir, bunun yanında bu çalışma tek başına kaçınılmaz bir örnek olarak, Siyaset, Ekonomi, Sosyoloji, Antropoloji, Felsefe, Uluslararası İlişkiler, Kamu

³³ Andrew Mango, “Atatürk,” (ed.) Reşat Kasaba, **The Cambridge History of Turkey, Cilt: 4, Turkey in the Modern World**, Cambridge, 2008, s.147-170.

³⁴ Bkz. Andargachew Tiruneh, **The Ethiopian Revolution 1974-1987 A Transformation from an Aristocratic to a Totalitarian Autocracy**, Cambridge University Press, 1993, ss. 37-172.

³⁵ Seid Ahmed, “A Tale of Two Dams: A Comparative Hydropolitical Assessment of the Great Ataturk Dam of Turkey and the Great Ethiopia Renaissance Dam of Ethiopia”, **Water: Ethiopia Journal of Water Science and Technology**, (ed.) Makonnen Ayana and Zerihun Anbesa, Arba Minch University(AMU), 2014, ss. 85-92.

Yönetimi, Coğrafya ve Tarih gibi diğer akademik disiplinler de sistematik bir şekilde yararlanabilecektir.

Araştırmanın Yöntemleri

Bu çalışmanın araştırma konu olan Osmanlı/Türk modernleşmesi 19. Yüzyıl ortasında başlamıştır. Bu sürecin başlangıç noktası olan 1774 Küçük Kaynarca Türk-Rus Barış Antlaşması'ndan dolayı Osmanlı Devleti ilk defa toprakkaybetmeye başlamasıdır³⁶. Bu antlaşmasından gereğince, Toynbee'ye göre “*Babıali, Kırım Tatarları ve Karadeniz’in Kuzey kıyılındaki bazı limanları üzerindeki egemenliğini Ruslara devretmiş; Rus ticaret gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı vermiş ve Osmanlı topraklarında yaşayan Rus tebaasında kapitülasyon hakları tanımıştır.*”³⁷ Yani bu gelişmeler Osmanlı devleti ve fikir adamlarını askeri alanda ıslahat yapmaya zorladığı gibi Batının daha yakından tanınması gerektiği fikrine de inandırmıştır.

Osmanlı Devletinin Batılılaşma yönünde ilk şuurlu fakat plansız hareketlerinin gerçekleştirildiği Lale Devri, Avrupa'yı daha iyi tanımak maksadıyla Paris ve Viyana'ya elçiler gönderilmiştir. Elçiler, Avrupa'nın sosyal, siyasal ve kültürel hayatı ile ilgili sefaretnameleri Padişahlara sunduktan sonra ıslahatlar başlamış, bu gelişmeler toplumsal karışıklıklarında beraberinde getirmiştir.

Etiyopya'da ise Kral II. Tewodros döneminden başlayan modernleşme süreci İmparatorluğun Menelik döneminde hızlandırılırken modernleşme çabaları sonuçta Solomonik Hanedanın sona ermesinin nedeni oldu.

Bu sırada Türkiye ve Etiyopya iki farklı coğrafyada ve farklı zamansal durumda inanılmaz olarak her iki ülkenin modernleşme süreci içinde birçok benzer modernleşme aşamalarından dolayı bu çalışmamızın en önemli araştırma soruları içinde

- i. Etiyopya ve Türkiye'nin modernleşme sürecinin tarihsel, kuramsal özellikleri ve nedenleri nelerdir?
- ii. Etiyopya ve Türkiye'nin modernleşme süreci nereye kadar uzanır?

³⁶Bernard Lewis, *Emergence*, s. 323; Niyazi Berkes, ss. 35-47.

³⁷Arnold J. Toynbee, s. 48.

- iii. Etiyopya ve Türkiye modernleşme çabalarında kavramdan çok temel yapılanmasının arka planındaki iç dinamikleri nelerdir?
- iv. Etiyopya'nın modernleşme süreci ne zaman başlar?
- v. Türkiye ve Etiyopya'nın modernleşme sürecinin benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?
- vi. Siyasal modernleşme, farklı coğrafyadaki iki batı dışı ülkede de benzer aşamaları izleyerek mi gerçekleşmiştir?
- vii. Her iki ülkenin modernleşme sürecindeki nedenleri nelerdir?
- viii. Etiyopya ve Türkiye'nin modernleşmelerinin karşılaştırmasında, bu karşılaştırmanın hangi noktada başlatılması gerektiği önemlidir. Bu iki ülkenin tarihleri incelediğinde, işlevsel olarak birbirine eşit midir?
- ix. Her iki ülkede modernleşme süresinde ortaya çıkan devrimlerin benzerlikleri nelerdir?

Araştırmanın Metodu: Karşılaştırmalı Tarihsel Yöntem

Tezimde Karşılaştırmalı tarihsel yöntemi kullanıld. Yöntemde modernleşme açısından ikiden fazla ülke ya da farklı coğrafyada meydana gelen olgu ya da olay ele alınabilir. Karşılaştırmalı tarihsel yöntemi toplumsal ya da kültürel değişimi kolaylıkla ele almak için en faydalı araştırma metotlarından birisidir. Bu bağlamda en dikkat çekilen husus ele alınan konu olan, örneğin toplumsal değişme, Modernleşme, devrim, milliyetçilik, vb. ikiden fazla ülkede ortaya çıkan benzer veya farklı durumların benzer veya farklı zamansal ve mekânsal düzlemde ortaya çıkmış olan olgular karşılaştırarak³⁸ ve sonuçta en sağlam şekilde genelleştirmeye çalıştım.

³⁸ Bkz. Nedim Yalansız, "Karşılaştırmalı Tarih", **Tarih İçin Metodoloji**, Ahmet Şimşek (Ed.) 2.Baskı Pegem Akedemi, Ankara, 2016, ("Karşılaştırmalı"), ss. 150-158; Black, ss. 29-38; Reza Azarian, "Potentials and Limitations of Comparative Method in Social Science", **International Journal of Humanities and Social Science**, Cilt: 1, sayı: 4, Nisan, 2011, ss. 113-125; Jürgen Kocka, "Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg," **History and Theory**, Cilt: 38, 1999, ss. 40-50; Jürgen Kocka, "The Use of Comparative History", **Societies Made up of History: Essays in Historiography, Intellectual History, Professionalizations, Historical Social Theory and ProtoIndustrialization**, (ed. Ragnar Björk ve Karl Molin), Stockholm, 1996, ss. 197-209; C. Charles, **The Comparative Method: Moving beyond Qualitative and Quantitative Strategies**, University of California Press, Berkeley 1987; David Coler, "The Comparative Method", **Comparative Political**

Burada birkarşılaştırmalı tarihsel yöntemin nasıl pek çok sosyal bilimde kullanılabilir? Sorarsak birkaç örnek çalışmalarından en önemlileri ise Theda Skocpol'a göre 1789 Fransız Devrimi ve 1917 Rus Devrimi ve 1949 Çin devrimlerini karşılaştırılırken benzerliklere ve aynı zamanda farklılıklara odaklanmış ve böylece Rus, Fransa ve Çin devrimlerini en iyi şekilde karşılaştırmalı tarihsel yöntem ile değerlendirilebilmiştir. Bu ünlü kitabında Rus, Fransa ve Çin tarafından açıkça bize iyi bir karşılaştırmalı analiz sunarak sosyal devrimler için iyi bir örnek olan karşılaştırmalı araştırmalardan birisidir.³⁹

Karşılaştırmalı tarihsel yöntemlerinin kullanırken neler dikkat edilmelerinin Sayın Hocam Doç. Dr. Nedim YALANSIZ şöyle vurgulanmıştır. Bunları:

- i. *“Karşılaştırma yöntemi uygulanmasındaki amaç açıklanmalıdır.*
- ii. *Örnekler açık şekilde tasvir edilmelidir.*
- iii. *Zamansal ve mekânsal yakınlıkları ve uzaklıkları dikkate alarak tarihsel bir kronoloji içinde örnekler temellendirilmelidir.*
- iv. *Benzerlikler ve farklılıkları konusunda zorlama yorumlara gidilmemelidir.*
- v. *Karşılaştıracak örnekler için birtakım ölçütler belirlenmelidir.*
- vi. *Bu ölçüler aracılığıyla sınıflandırmaları (Tipolojileri) geliştirilmelidir.”⁴⁰*

Somer ve Skocpol'e göre karşılaştırmalı tarihsel metodu kullanırken, üç tane farklı yaklaşımın varlığını bilmek gerekmektedir. Bunları Paralelliklerin Karşılaştırmalı Tarih, Karşıtlıkların Karşılaştırmalı Tarih ve Geniş-Çözümlemeye Dayanan Karşılaştırmalı Tarih oluşturur. Bu üç yaklaşım birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış

Dynamics: Global Research Perspectives, (Ed.) Dankwart A. Rustow- Kenneth Paul Erickson, Harper Collins Publishers, New York, 1991, s. 7; Neil J. Smelser, **Comparative Methods in the Social Sciences**, Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, Englewood, 1976; Arend Lijphart, ss, 682-693; William H Sewall, “Marc Bloch and the Logic of Comparative History”, **History and Theory**, Cilt:6, Say: 2, 1967, ss, 208-218; James Mahoney ve Dietrich Rueschemeyer, “Comparative Historical Analysis: Achievement and Agenda”, **Comparative Historical Analysis in Social Sciences** (ed.) James Mahoney ve Dietrich Rueschemeyer, Cambridge, 2003, ss. 3-40.

³⁹Theda Skocpol, Devlet, ss. 33-42 karşılaştırmalı tarih nasıl yapılır ve neden Fransa, Rus ve Çin seçtiğin ve benzerliklerin ve sonucunun anlattı. Ayrıntılı bilgi için bkz eski imparatorluğun benzerlikleri 2. ve 3. unite ve devrimlerin sonuçların bakmak için 6. ve 7. Unite.

⁴⁰ Nedim Yalansız, Karşılaştırmalı, s. 154.

değildir.⁴¹ Dolayısıyla birçok çalışmada birden fazla olarak bulunabilecektir. Bu bağlamda bu tez çalışmada konusu olan Türkiye ve Etiyopya'daki modernleşme süresinin hem Paralelliklerin olarak hem de Karşıtlıkların karşılaştırmalı yaklaşımlarının araştırma yöntemi olarak değerlendirilebileceğiz.

Burada genelemeye gidene kadar Black'a göre, karşılaştırma yapılırken ister genelleme ister açıklama olarak ele alınsın: ama içerdiği problematikleri dört kategoriye yerleştirmektedir. Bunlardan birisi zaman ilişkisi; karşılaştırılan birimlerin tanımlanması; kanıtların kullanılması ve sonuçta genellemelerin formüle edilmesidir.⁴²

John Stuwart Mill'in *A System of Logic* (1843) kitabında⁴³; karşılaştırmalı tarihin iki ana yolu olarak Anlaşma Yöntemi (Agreement Method) ve Farklılaşma yöntemlerini (Difference Method) belirtilirken; Anlaşma yönteminde, ortak olgulara sahip çeşitli vakalar ortak veya ilgili etkenler kümesi çerçevesinde açıklanmıştır. Farklılaşma ise herhangi bir olguyu açıklandığı vakalar ve nedenleri ortak, konusu ve diğer vakalardaki olgu ve nedenlerin her ikisi de yoktur. Mill'in karşılaştırma metodunu en iyi olarak kullananlardan Alex de Tocqueville'nin *Democracy in America* ve Marc Bloch'ın *Feudal Societies* okumak en sağlam şekilde anlamak için yardımcı olacaktır. Bu tezde de her iki yönetim kullanılarak sonuçta modernleşmenin Batı Dışı ülkelerde yapmış olduğu siyasal toplumsal gelişmeleri incelenecektir.

Son olarak bizim çalışmamızda toplumsal değişim ve modernleşmenin Batılı olmayan ülkeler olan Türkiye'de ve Etiyopya'da var olan etkisini karşılaştırırken, modernleşmenin temel değişkenleri şu şekildedir:

- i. Geleneksel toplumunun özelliklerinin ve modern toplumun özelliklerinin iki ülkede var olan özelliklerini incelemek ve karşılaştırmak.
- ii. Gerek Türkiye gerek Etiyopya'nın modernleşme nedenleri nelerdir?
- iii. Modernleşme sürecinde liderlik rolü nedir?
- iv. Modernleşmenin etkileri iki ülkenin toplumsal ve siyasal hayatına nasıl girdi?

⁴¹Theda Skocpol ve Margaret Somers, ss. 175-181.

⁴² Black, ss. 29-38.

⁴³ John Stuart Mill, *A Sistem of Logic*, 1843, ss. 211-216.

- v. Modernleşmenin toplumsal, sosyal, siyasal, kültürel ve psikolojik yaşam üzerindeki etkileri nelerdir?
- vi. İki ülke de ortaya çıkan devrimlerin nedeni modernleşme ve toplumsal değişimler mi yoksa başka bir nedeni var mı?

I. BÖLÜM

MODERNLEŞMENİN VE TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ: MODERNLEŞME NEDİR?

I. Modernleşmenin Tarihsel Gelişimi

Modernleşmenin kavramsal ve tarihsel sürecini anlamak için önce “modern” sözcüğünü açıklamak gereklidir. Gündelik hayatımızda modern sözcüğünü kullanırken bugün modern olanın yarın eskimiş sayılacağı anlamında kullanırız. Dolayısıyla, gündelik anlamının dışında modernin ne olduğu, modern kavramının nasıl ortaya çıktığı, modernleşmenin kavramsal ve kuramsal açıklamalarının ne anlama geldiği, nasıl bütün dünyada etkinlik gösterdiği ve bu etkinliğinin nedenlerinin ne olduğu, modernitenin sıkıntılarının⁴⁴ neler olduğu ve benzeri konular bu bölümde açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Sosyal bilimciler ve bilhassa tarihçiler dünya tarihindeki tarihsel süreçleri şu şekilde ayırmaktadırlar: Eski Çağ, Orta Çağ ve Modern (Yeni) Çağ. Modern çağın Orta Çağ’dan ne zaman, daha doğrusu hangi yüzyıllarda ayrıştığı hususunda tarihçiler arasında kesin bir fikir birliği yoktur, tarihçiler bu ayrışmayı kendi bakış açılarına göre gerçekleştirmektedir. Tarihçiler genellikle Avrupa tarihinin M.S. 500’den önceki dönemini Antik Çağ, M.S. 500 ile M.S. 1500 arasındaki dönemi Orta Çağ, M.S. 1500’den 20. yüzyılın sonuna kadar olan dönemi Modern Çağ ve 20. yüzyıldan sonraki dönemi ise Post-modern Çağ olarak nitelendirmektedir.⁴⁵ He Chuanqi’ye göre Çin tarihçileri Çin’in tarihinin 1840 yılından önceki dönemini Antik Çağ, 1840’dan 1919 yılına kadar geçen dönemini Modern, 1919 yılından sonrasını ise günümüz dönemi

⁴⁴Bkz. Modernleşmenin sıkıntıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Charles Taylor, **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntılı Yayınları, 1991, ss. 9-50.

⁴⁵ He Chuanqi, **Modernization Science: The Principles and Methods of National Advancement**. Springer, 2012, ss. 1-5.

olarak kategorileştirmektedirler⁴⁶. Benzer bir biçimde, Etiyopya'nın tarihinde ise 1270 yılına kadar geçen dönem Eski Çağ, 1270 ile 1855 arasındaki dönem Orta Çağ ve 1855'ten sonraki dönem ise Modern Çağ'dır. Türk tarihine baktığımızda 476 yılına kadar geçen dönem Eski çağ, 476-1453 arasındaki dönem Orta Çağ, 1453-1789 arasındaki Yeni Çağ 1789-1918 dönem ise Yakın Çağ, ve 1918'ten Sonra Cumhuriyet dönemi olarak temellendirilmektedir.

Modern, herkesin gündelik hayatında yaşadığı ve deneyimlediği bir kavramdır;⁴⁷ modern eski olanı terk etmek ve yeni olanı kabul etmek anlamına gelen bir terimdir. Yani sıra, modernin nerede başladığına ve nereye kadar uzandığına kesin bir yanıt vermek de güçtür. Çünkü modern zaman kavramı ile alakalıdır, dün modern olan bugüne kadar farklı idi; yarın modern olan da bugünkü moderninden farklı olacaktır.

Başka bir biçimde ifade edersek, modern zaman kavramı ile alakalı olduğundan günümüzde eskiye göre farklı ve yeni olanı vurgulayan sözcüktür. “Modern” sözcüğünün kökeninde “modo” ve “hodie” sözcükleri bulunmaktadır; “modo” Latince “tam şimdi, bugüne ait” anlamına gelirken, “hodie” sözcüğü de “bugün” anlamına gelmek üzere “modo” sözcüğünden türetilmiştir.⁴⁸ Terim ilk kez M.S. 5. yüzyılda Latince'ye girmiştir ve “modern” içinde yaşanan dönem anlamında kullanılmıştır. Etimolojik kökeni açısından uzun bir tarihsel geçmişi olan “modern” kavramının tarihsel süreç boyunca en karakteristik özelliği bir “kopma” durumunu yansıtır olmasındır.⁴⁹

Kimi literatürlerde “modern” teriminin tarihsel sürecine bakılarak “modern” sözcüğünün M.S. 5. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Kimilerine göre, M.S. 5. yüzyılda kullanılan Latince biçimi ile “Modernus” Roma'nın putperestlik geçmişine kıyasla Hristiyanlığı resmi din olarak kabul edenlerle kabul etmeyenlerin ayrılması ya da Roma ile Pagan'ı ayırmak için kullanılan bir terimdir.⁵⁰ Bu nedenledir ki sözcük eski ile yeni arasındaki bir zıtlığa ve farklılaşmaya gönderme yapmaktadır. Demek ki bu kullanımında modern olan Hristiyan olan, eski olan ise

⁴⁶ He Chuanqi, ss. 1-5.

⁴⁷ Marshall Berman, s. 27.

⁴⁸ H. E. Bağce, s.5; E. Kongar, 1995, s, 228.

⁴⁹ H. E. Bağce, s.5; Demirhan, s. 11.

⁵⁰ Hristiyanlığın “Modern” olduğu üzerine Ahmet Demirhan, s. 17; E. Bağce, s. 1; Ahmet Özkiraz, s. 14.

Pagan olan demektir.⁵¹ Yani, eski dünya karanlığın örtüsü altında kalırken modern dünya Tanrı'nın oğlu İsa Mesih'in ortaya çıkmasıyla dönüşüme uğramaktadır.

6. yüzyıldan itibaren Latince'de "yenilenen" anlamına gelen bir terim olan "Modo" 10. yüzyıldan itibaren felsefe ve din tartışmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Anlam olarak "Modo"dan (son zamanlarda, tam şimdi) gelen Latince "modernus" "hodirus" (hodie'dan yani bugün) anlamını da içererek modern terimine ilerlemiştir⁵².

Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre "modern" in tarih yazımıyla ilgili de bir anlamı vardır. "*Eski Çağ ve Orta Çağ'ın aksine olarak*" Orta Çağlardan sonra gelen dönem için umumiyetle kullanılan bir terim olmasının yanı sıra, modern aynı zamanda "*içinde bulunduğumuz çağ veya döneme ait veya bu zamanda ortaya çıkan*" anlamına da gelmektedir⁵³. Yirminci yüzyıl sonrasında ise artık "güncele ait olan" anlamına gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

"Modernite" veya "modernlik" terimleri ise "Modern" sözcüğünden türetilen, belirli bir coğrafyada, belirli bir tarihi dönemde yaşanan büyük ve köklü değişmelere tekabül eden ve bu dönemin takip ettiği geçmiş dönemlerden farklılığını anlatmak için kullanılan terimlerdir. Daha açık bir ifadeyle, modernite terimi 17. Yüzyılla birlikte Avrupa'da yaşanan toplumsal, siyasal ve kültürel alandaki değişiklikleri, yeni toplumsal hayat ve örgütlenme biçimlerini karşılamaktadır.⁵⁴

Modernite veya modernliğin ne zaman başladığı hareket noktalarına göre farklılık arz etmektedir. Ne yazık ki modern olanın kökenleri konusunda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Modernlik dünyada din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi ve siyaset eleştirisi ile başlamıştır.⁵⁵ Modernleşmenin başlangıç noktası olarak bilimsel gelişmenin başlaması önemlidir. 15. Yüzyıl barut ve pusulanın keşfedilerek gelişmiş

⁵¹ Jürgen Habermas, "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", Çev. Güleğül Naniş, **Postmodernizm**, Der. Necmi Zeka, 2. Baskı, İstanbul: Kıyı Yayınları, 1994, s. 31; Kirshan Kumar, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çevr. Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s. 88.

⁵² H. E. Bağce, s. 5.

⁵³ Bkz. A.S. Hornby, **Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English**, Oxford, 3.ed. 1974.

⁵⁴ S. N. Eisenstadt, "The Civilizational Dimension of Modernity: Modernity as a Distinct Civilization", **International Sociology**, Cilt: 16, Sayı: 3, 2001, ss. 320-340; S. N. Eisenstadt, "Multiple Modernities," **Daedalus**, Cilt: 129, Sayı: 1, 2000, ss. 1-29; S. N. Eisenstadt, "Modernity and Modernization," **Sociopedia. International Sociological Association**, 2010, ss.1-15.

⁵⁵ Octavio Paz, "Şiir ve Modernite", (Ed. Mehmet Küçük), **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, ss.88-106; Hamza Ateş, s. 68.

deniz araçları ile yeni coğrafyaların keşfedilmesi ve yeni bir kıta olan Amerika'nın bulunması ile modernleşmenin başlangıç noktası olarak belirtilmektedir.

Hamza Ateş'e göre modernleşmenin başlangıç durumu "17. ve 18. yüzyılın hızlı toplumsal hareketleri, sanayi devrimi, Rönesans ve Reform hareketleri, ulus devletin ortaya çıkması, kilisenin baskısının ve feodalitenin etkisinin azalması, özellikle kıta Avrupa'sında ulus-devletin ortaya çıkması gibi süreçler ve olaylar, Avrupa eksenli bir modern çağın yaşanmasına imkân vermiştir."⁵⁶

Başka sosyal bilimcilere göre Aydınlanma, modernite ile ilişkilidir ve insanın kullanıp, bilgisini arttırarak sonuçta çevresini kontrol etmesi ve Kilise otoritesine karşı çıkması ya da laikleşmesidir⁵⁷; bazı düşünürlere göre ise modernleşme, İtalya ve Almanya'da inşa edilmiştir ve ulus-devlet kurma ile ilgilidir. Başka bir grup, 17. yüzyılın ortasında bilimsel ve felsefi devrimlerin modernliğin şekillenmesinde önemli ölçüde yer tuttuğunu, teknik ve sanayi alanındaki devrimle ilişkili olduğunu savunmaktadır.⁵⁸

Bir başka grup bilim insanına göre modernleşmenin başlangıcı 1436 yılında Gutenberg'in matbaasının icat edilmesiyle yeni iletişim tekniklerinin ve fikirlerinin yayılmasıdır. Türklere göre 1453 yılında İstanbul'un Fethi yeni bir çağ açmıştır. Başkaları 1520 yılında Luther'in Kilise otoritelerine isyanını, diğerleri 1648 yılında Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesini, bunların haricinde bir grup ise 1776 Amerikan ve 1789 Fransız İhtilallerini modernleşmenin başlangıcı olarak görmektedir.⁵⁹ Kısaca Batı Avrupa'da modernleşmenin başlaması ile yaşanan en belirgin olay ve olgular şunlardır:coğrafikeşifler, kentleşme, Rönesans, Aydınlanma, Reform ve Karşı Reform, Amerikan İhtilali (1776), Fransız İhtilali (1789)Endüstri Devrimi (İngiltere'de 18. ve 19. yüzyıllar boyunca) dır. Bu olay ve olgular Avrupa'da modern toplumun gerçekleşmesinde en önemli rolleri oynamışlardır.

⁵⁶ Hamza Ateş, s. 68.

⁵⁷ Sekülerleşme ile ilgili detaylı almak için Bkz. Niyazi Berkes, ss. 5-8, 89-135.

⁵⁸ Kızıçellek 2003; John H. Kautsky, **The Political Consequences of Modernization**, New York, John Wiley ve Sons, 1972

⁵⁹ Adnan Çetin ve İbrahim Yücedağ, "Modern-Geleneksel Ayrımının Bilgi-İktidar İlişkisi Bağlamında Değerlendirilişi" **Mukaddime**, Sayı 1, 2010, s. 89; S. Toulmin, **Kozmopolis: Modernite'nin Gizli Gündemi**, (Cevr: H.Arslan), Paradigma, İstanbul, 2002, s. 13; Aydın, ss. 22-33.

Genel olarak modernleşmenin tarihsel süreci incelendiğinde, modernleşmenin temelinde kimi felsefelerde ifadesini bulan modern düşünce, esasen 18. yüzyılın sonunda Aydınlanma felsefesi ile formüle edilmiş gibi görünmektedir. Çünkü Aydınlanma dönemi, insanın kendi aklını kullanarak çevresini ve doğayı kontrol etmeye başladığı dönem olmuştur.⁶⁰

Gündelik hayatımızda modern toplumda yaşayan bir insan demek açık, özgür, otoritelerden bağımsız ve en yeni ve en son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi sahibi kişi demektir. Aynı zamanda modern bir devlet veya hükümet ister istemez demokrasi ve insan haklarına saygı duyan bir devlet olmak zorundadır ki bu devletin sanayileşme, kentleşme, okur-yazarlıkta ilerlemiş vb. olduğunu kabul etmek kolaylaşabilsin.

Modernleşme kavramı özünde değişme ve dönüşme anlamına gelmektedir; bu bakımdan modernleşme kavramı ya da toplumsal değişme konusunda çalışanlar, modernleşmeyi toplumsal değişimin özel bir türü olarak ele almaktadırlar. Modernleşme kuramları içinde değişme kavramı ile Batı ülkelerinde ulaşılmış “gelişme” çizgisine doğru bir farklılaşmayı anlayanlar, bu farklılaşma ile iktisadi, toplumsal veya kültürel alanlarda gerçekleşen bir dönüşümü vurgulamaktadırlar.

Yukarıda da belirtildiği üzere, modern, felsefesi bağlamında Murat Tazeoğlu’na göre ekonomik temelde modern ise:

*“Kapalı ekonomik ve hane içi üretimin yerini açık ekonominin ve Pazar için üretimin aldığı, altyapının kurulduğu, kitle iletişiminin o siyasal topluluğun üyelerini birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak temas ettirdiği merkezileşme süreçleriyle birlikte devletle toplum arasındaki ilişkilerin yaygınlık ve derinlik kazandığı, idari, mali, adli işlerin rasyonel şekilde örgütlenmiş bürokrasi eliyle yürütüldüğü bir toplum oluşumunun doğması”*⁶¹ olarak ifade edilmektedir.

Yani içinde yaşadığımız zaman eskiye göre farklı ve yeni olmayı vurgulamaktadır. Dolayısıyla içinde yaşadığımız zaman, eski hayattan radikal bir değişimle ortaya çıkan bir terim olarak adlandırılmaktadır.

⁶⁰ Aydınlanma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Çiğdem; S. Kızılcıkelik, **Postmodernizm Dedikleri**, Saray, İzmir, 1996.

⁶¹ Murat Tazegül, ss. 17-18.

Yukarıda da bahsedildiği üzere modernite ya da modernliğin ne zaman ortaya çıktığı düşünürlere ve başlangıç noktalarına göre farklılık arz etmektedir. Suavi Aydın'a göre modernleşme kuramının kökenleri Max Weber'e kadar uzanmakta ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'de bugünkü biçimini almaktadır. Modernleşme yaklaşımı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Komünist ideolojinin yayılmasını önlemek üzere dünya ülkelerine yardım planları (Marshall Planı ve Point Four gibi) nedeni ile ortaya çıkmış bir süreç olarak ifade edilmektedir.⁶² Bundan dolayı bütün dünyada modernleşme Batı ve Batı olmayan olarak ikiye ayrılmıştır. Modernleşmede temel yaklaşım, az gelişmişliğin ülkelerde kendi iç toplumsal yapısının ve toplumsal değerlerinin bir ürünü olduğudur. Bu toplumlar, tıpkı Batı Avrupa'da olduğu gibi kapitalizm öncesi çağdaki geleneksel toplumlardan gelişerek modernleşmeyi yaygınlaştıracak ve bu sürecin sermaye, teknoloji, kurumlar ve ideolojiler gibi temel etkenler üzerinde de katkıları olacaktır.

Modernleşmenin tarihsel sürecine bakıldığında, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa'da ortaya çıkan, sonra Kuzey Amerika kıtasında geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlerin 19. ve 20. yüzyıllarda diğer kıtalara yani Güney Amerika'ya, Afrika'ya ve Asya'ya ve örneğin Batı Avrupa dışında kalan diğer Avrupa ülkelerine yayıldığı bir sosyo-kültürel değişme süreci olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁶³ Yani modernleşme 18. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda köklü değişmelerin yaşanması ile başlamış; bu süreçte tarihte karşımıza sanayileşme, kentleşme, ulus-devletler, demokratikleşme ve kapitalizm gibi yepyeni olguları karşımıza çıkarmıştır. Modernite'nin savunucuları olan Durkheim, Simmel, Weber ve Parsons gibi düşünürlere göre modernlik farklılaşmayı, işin uzmanlaşmasını, bireyselleşmeyi, karmaşıklığı, sözleşmeye dayalı ilişkileri, bilgiye ve teknolojiye hâkim olmayı ifade etmekteydi. Kimilerine göre, modernleşmenin temel parametreleri kapitalizm, endüstrileşme, kentleşme, demokratikleşme, ulusalcılık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulusal devlettir.⁶⁴

⁶² Suavi Aydın, ss. 22-23.

⁶³ Suavi Aydın, ss. 22-23.

⁶⁴ Ahmet Özkiraz, ss. 12-13; Anthony Giddens, **The Consequences of Modernity**, Stanford, Stanford University Press, 1990, 186 ss.10-17.

Modernleşme olarak adlandırılan bu değişmelerin iki temel niteliği vardır. Bunlardan birincisi toplumların sosyo-ekonomik değişmeleri, ikincisi ise toplumsal örgütlenmelerin yapısal değişmeleridir. Ekonomik alanda endüstri ve ticaret hizmetleri tarımın önüne geçmelidir. Siyasal alanda siyasal gücün kapsamı genişlemeli ve merkezi otoritede yoğunlaşmalıdır. Siyasal rejim demokratiktir ve halka dayanır. Kültürel alanda ise genel kültürel konular ve değerler arasında farklılaşma görülmektedir; din, felsefe ve bilim birbirinden ayrılmıştır. Okur-yazarlık ve şehirleşme de gelişmiştir.⁶⁵

Modernleşmenin tarihsel sürecinin 18. yüzyıldan itibaren başlamış olduğunu ifade eden Abel Jeannler'e göre modern, radikal bir değişimden sonra ortaya çıkan bir adlandırmadır. Modern olmak demek, artık düne ait olmayan bir ve başka bir şekilde ele alınması gereken bir dünyada yaşamak anlamına gelmektedir. Bu değişimde de modernleşme adına geçen dört devrim bulunmaktadır. Bunlardan bilimsel, kültürel, ekonomik, teknik ve endüstriyel devrimler olarak bahsedilmektedir ve aslında modernin radikal bir değişimden sonra ortaya çıktığı şöyle ifade edilmektedir: İlk olarak bilimsel devrimi Newton başlatmış ve evrensel yerçekimi kanununu keşfetmesi ile iki dünya görüşü belirlemiştir. Bilimsel devrimle, tanrı ve melekler tarafından yönetilen bir doğa anlayışından kendi kendisini düzenleyen bir doğa anlayışına gelinmiştir. Buna göre evren hareket halinde bir maddedir ve bu hareketin yasaları matematiksel olarak ifade edilebilmektedir. İkinci olarak siyasal devrim, modern demokrasinin başlaması ile temellendirilmektedir. Artık modern devlet ancak demokratik olabilmektedir. Siyasal modernleşme öncelikle İngiltere ve ABD'de belirmiş, ardından Fransa'ya yayılmıştır. İktidar halktan gelen talebe ve akla uygun olmak zorundadır. Üçüncü olarak kültürel devrim ise yeni fiziksel dünya algılayışı içinde kök salan bir düşünce hareketidir. Düşüncenin laikleşmesi rasyonelleşmesinde ifadesini bulmaktadır. Son olarak endüstriyel devrimde ise emeğin soyutlanması ifade edilmektedir. Emeğin soyutlanması aletten makineye geçiş olarak nitelendirilmekte ve teknolojik ilerleme olarak da kavramsallaştırabileceğimiz endüstriyel devrimle modernleşmenin aşamaları değil,

⁶⁵ Ahmet Özkiraz, ss. 12-13.

devrimlerin kendisi daha iyi fark edilmektedir. Emek süreci bundan böyle doğrudan insana değil, makineye bağlı olacaktır.⁶⁶

Modernleşme. Batı Avrupa ile sınırlı kalmamıştır. 19. ve 20. Yüzyıllarda tüm dünyada modernleşme rüzgârı yayılmış ve sert estiği dönemler olmuştur. Neredeyse dünya uluslarının hepsi aşama aşama bir modernleşme tecrübesi yaşayarak toplumsal dönüşüm süreci geçirmiştir.

Modernleşme, esas olarak ekonomik gelişme şeklinde anlaşıldığında dünya ülkeleri kendi içinde benzer ekonomik karaktere sahip iki kutba ayrılmıştır: Bir yanda zengin, ekonomisi sanayiye dayalı toplumlar ve onun karşı kutbunda da kırsal kültür, yoksul ve ekonomisi tarıma dayalı toplumlar vardır. Bunlarla toplumsal gelişmenin hangi basamağında oldukları da kıyas edilmektedir. Yani ilkinde Batı ülkeleri (Avrupa ve Kuzey Amerika kıtaları) ve ikincisinde Batı olmayan, yani Sovyet, Japon ve yanı sıra tüm Afrika, Asya ve Güney Amerika kıtalarında var olan ülkeler söz konusudur. Dolayısıyla Batı olan, hem sanayileşmiş hem de modernleşmiş olan ülkelere modernleşme rüzgarları tarihsel süreç içinde öncelikle Batı Avrupa'dan çıkarak önce ilk İngiliz dominyonlarına (ABD, Kanada, Avustralya), daha sonra Orta Avrupa ve kısmen Doğu Avrupa ile oradan Rusya ve Japonya'ya yayılmıştır. Ancak, Üçüncü Dünya olarak adlandırılan Asya, Afrika ve Güney Amerika kıtaları ülkelerinde sanayileşme ve modernleşme sınırlı kalmıştır.⁶⁷

Aydın, Szalay Chodak'tan alıntıyla iki tür modernleşme vardır: Kültürleşerek ve güdümlü Modernleşme. Ona göre *“kültürleşerek modernleşme, az çok kendiliğinden işleyen bir süreç olup, tarihsel dinamiklerin bir sonucudur. Oysa güdümlü modernleşme biçimi ‘modernleşen ülkelerdeki örgütlerin, kurumların ve değerlerin sanayileşmiş ülkelerde var olan biçimlere benzeştirilmesini içeren karmaşık bir süreç’ olarak karşımıza çıkmaktadır.”*⁶⁸ Bu durumda güdümlü modernleşme bütünüyle uluslaşma süreciyle özdeşleştirilebilir.

Marshal Berman'ın ifadelerini de kullanarak modernleşmenin özelliklerini bir kez daha anlatmamız gerekirse günümüzde dünyanın her köşesindeki insanlarca

⁶⁶ Abel Jeannier, ss. 17-20.

⁶⁷ Suavi Aydın, ss.22-33.

⁶⁸ Suavi Aydın, s.25.

paylaşılan ve hızla yayılan deneyimler söz konusudur. Ona göre modern hayatın beslendiği kaynaklar: büyük keşifler, sanayileşme, kentleşme, demografik alt-üst oluşlar, kitle iletişim sistemleri, bürokratik olarak tanımlanan ulus-devlet, kitlesel toplumsal hareketler ve kapitalist dünya pazarı olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹

Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi bütün geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşî benzeri görülmedik ölçüde farklılaştırmaktadır.

Modern toplumsal kurumların geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran süreksizlikler, insanların dünyayı ve kendilerini algılayış biçimlerindeki değişikliklerden oluşmaktadır. Bu süreksizlikler ve özellikleri şunlardır:

*“Değişim hızı: Modernliğin koşulları içinde değişim hızı son derece fazladır. Bu durum en çok teknoloji açısından belirgin gibi görünse de, diğer bütün alanlara yayılmıştır; Değişim alanı: Dünyanın değişik bölgeleri birbirleriyle bağlantı içine çekildikçe, toplumsal dönüşümün dalgaları adeta yerküre yüzeyi boyunca çarpmaktadır; Modern kurumların doğası: Ulus-devlet’in siyasal sistemi, üretimin cansız güç kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı olması ya da ürünlerin ve ücretli emeğin tam anlamıyla metalaştırılması gibi bazı toplumsal biçimler, önceki tarihsel dönemlerde hiç görülmemektedir.”*⁷⁰ Bunlar modernleşmeyi öncesinden ayırt eden karakteristik özelliklerdir.

Bazı sosyal bilimciler ise modernitenin din, felsefe, ahlak, hukuk, ekonomi ve siyaset eleştirisi ile başladığını belirtmişlerdir. Çünkü Modern Çağ’ı oluşturan her şey araştırma, tasarımlar, ilerleme, evrim, devrim, özgürlük, demokrasi ve benzerleri eleştiriden kaynaklanmıştır.

Genel olarak modernleşmenin dört boyutu şöyle anlatılmaktadır:

- i. Siyasal modernleşme demokratik katılımı, siyasi partiler ve parlamentoyu içermekteyken,
- ii. Kültürel modernleşme sekülerleşme ve ulus-devletleri içermektedir,

⁶⁹ C.A. Almond and J.S. Coleman (ed), **The Politics of Developing Areas**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1960, s.532; Marius B. Jansen, **Changing Japanese Attitudes towards Modernization**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1965, s.18; Marshal Berman, ss. 27-49.

⁷⁰ Antony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çevr. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yay. 2014, ss. 15-16; Tazeoğlu, s. 157.

- iii. Ekonomik modernleşme, iş bölümü ve uzmanlaşmanın artmasını, teknoloji kullanımını ifade etmektedir;
- iv. Toplumsal açıdan modernleşme ise geleneksel otoritenin gerilemesini, okur-yazarlığın artmasını ve kentleşme, bireyin ve toplumun ilişkilerinde hareketliliğe karşılık gelmektedir.⁷¹

Bu bağlamda, modernleşmenin çok yönlülüğü kanıtlanmıştır. Bunlar:

- i. Eğitim ve okur-yazarlığın artması ile yeni, eğitilmiş seçkinlerin ve entelektüelliğin doğması
- ii. Kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ve haberleşmenin artması
- iii. Çok sayıda köylünün şehirlere gelmesi ve fabrika işlerine girmesi, yani köyden kente geçiş süreci
- iv. Tarımda yeni metot ve araçların kullanılması, yeni tekniklerin üretime ve gündelik hayata girmesi
- v. Erkek hâkimiyeti ile babalara ait olan otoritelerin zayıflaması ve kadınların daha eşit ilişkilere sahip olduğu yeni aile yapılarının doğması
- vi. Dini otoritelerin zayıflaması ve Batılı seküler yazı kodlarının alınması. Anayasaların akılcı yöntemlerle yazılması ve yeni siyasi yöntemlerin ortaya çıkması Sanayi, tarım ve ticaret alanlarında bilim ya da teknolojinin artan ölçülerde kullanılması ile ifade edilmektedir.⁷²

Kadir Canatan'ın ifadesiyle modernleşmeyi getiren kimseler seçkinlerdir ve bu seçkinler şu şekilde sıralanmaktadır:

- “1. Politik elitler: Bu grubu büyük partiler, yüksek memurlar, yüksek hâkimler ve yüksek rütbeli subaylar oluşturur.*
- 2. Ekonomik elitler: Bu gruba büyük sermaye sahipleri, büyük işyerleri ve mali kurumların müdürleri ve yönetici grubu dâhildir.*
- 3. Kültür elitleri: Bu grup büyük entelektüeller, ruhaniler, sanatçılar, bilim adamları ve iletişim araçları yönetenlerinden oluşmaktadır.*

⁷¹ Murat Tazegül, ss.23-24

⁷² Dankwart A. Rustaw ve Robert E. Ward, ss, 3-13; Peter Berger, **Modernleşme ve Bilinç**, Çev. Cevdet Cerit, 2. Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

Yine Batıda, çok iyi bilinen bir şey var ki, bu elitler kendi aralarında çok iyi ağlar kurmuş ve örzgün bir çevre oluşturmuştur.”⁷³

Son olarak, modernleşmenin salt değişme, aynı zamanda toplumsal modernleşmenin ise toplum yaşamında ekonomik, kültürel, siyasal, bilimsel ve teknolojik gelişme olduğunu kabul etmek gerektirir. Bu çalışmada, Türkiye ve Etiyopya da dâhil olmak üzere gelişmekte olan ülkeler, modernleşmede Batılı ülkelerin gelişme yollarını kaçınılmaz olarak Batılı çizgilerde izleyen ya da bu doğrultuda hareket eden bir biçimde ele alınmış ve az gelişmiş ülkelerin toplumsal değişimleri de Batılı görüşe göre ele alınmıştır.

2. Toplumsal Değişim: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş Süreci

2.1. Geleneksel ve Modern Toplum

Modernleşmenin kapsamlı ve karmaşık bir görüngü olmasından dolayı sosyal bilimcilere göre modernleşmeyi en sağlam bir biçimde anlatmak üzere onun siyasal, ekonomik, kültürel, düşünsel ve teknik alanda salt değişme olduğu, yeni bir yaşam ve örgütlenme tarzı olarak modern toplumu ortaya çıkardığı öne sürülmektedir. Sosyal bilimciler makro-sosyal konuların karşılaştırmalarını yapmak için, modern ve geleneksel toplumlara karşılaştırmalı metotlar uygulamışlar ve onları analiz etmek amacıyla bazı ideal tip dizinleri kullanmışlardır. Örnek vermek gerekirse; Tönnies, Gemeinschaft ve Gesellschaft’ı⁷⁴; Max Weber, rasyonel ve geleneksel tiplerini; Merton yerel ve kozmopolit ayrımını, Durkheim mekanik ve organik türlerini; Becker kutsal ve laik türlerini, Sorokin ailevi ve sözleşme türlerini; Daniel Lerner empatik ve kayıtsız türlerini aynı olguyu açıklamak üzere kullanmıştır.⁷⁵

Modern toplumun ne olduğunu anlamak için geleneksel olan hakkında bilgilenmek gerekmektedir. Geleneksel toplumun özellikleri durağanlık, tarıma dayalı

⁷³ Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49.

⁷⁴ Yılmaz Yıldırım, “Osmanlı Modernleşmesinde Cemaat-Toplum Yapılaşma: Yeni Osmanlı Düşüncesi Örneği,” **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 3, 2008, ss. 1-21.

⁷⁵ Daniel Lerner, “Modernization: Social Aspects”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**. New York, Macmillan, 1968, ss. 386-395; Daniel Lerner, **The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East**, Glencoe, IL. Free Press, 1958. 466, s. 49.

bir ekonomik örgütlenme, ilkel düzeyde teknoloji, düşük okur-yazarlık, düşük hayat standartları, yüz yüze ilişkilerin yoğun olduğu bir toplumsal hayat, kaderci bir zihniyet ve yasa ve kurallardan çok gelenek ve göreneklerin hâkim olduğu bir yönetim yapısıdır. Onun karşısı modern toplum ise sanayileşme, kentleşme, toplumsal hareketlilik, kitlelerin yönetime katılması ve potansiyel siyasal gücün yaygınlaşması, okur-yazar oranının artması, haberleşme araçlarının ve olanaklarının etkinliği ve yaygınlığı, demokratikleşme ve sekülerleşmeyi içeren bir toplum yapısı ile farklılaşmaktadır.⁷⁶

Modernleşme en geniş kapsamı ile toplumsal değişimdir ve modern ve geleneksel toplumlar kıyaslanarak ne olduğu anlaşılabilir. Bilindiği gibi modern toplum insanla doğa ve insanla insan arasındaki ilişkilerin geleneksel toplumdan çok farklı olduğu belirli bir kültürü ve belirli bir iktisadi ilişkiler sistemini oluşturan bir siyasi yapıya işaret etmektedir. Genellikle modern ile geleneksel arasında bir sürekliliğin hiç olmadığı ve modernlik ile gelenekselliğin birbirinden tamamen ayrı olgular olduğu doğru değildir. Ancak aralarındaki değişme hızları, değişimin alanı ve kavramsal yapıları bağlamında kimi farklılıklar vardır.

Fatma Müge Göçek'e göre modernleşme bir değişme olarak ifade edilerek, bu sürecin "*az gelişmiş toplumlardan gelişmiş toplumlara*"⁷⁷ geçiş sürecidir. Son olarak özetlemek gerekirse modernleşme de:

*"...tarımsal üretimden endüstriyel üretime; kapalı-köy ekonomisinden dışa-dönük kent pazar ekonomisine; insan-hayvan enerjisi kullanımından makine enerjisini kullanmaya; baskıcı bir toplum yapısından özgür – bağımsız bireye ve düşünce özgürlüğüne; düşünceyi ifade ve örgütlenme serbestisine dayanan; temsili demokrasiye doğru bir gelişim gösteren; Batı toplumlarına benzer bir şekilde, bütün gelişmekte olan"*⁷⁸

toplumların aynı süreçlerden geçerek benzer yere ulaşacaklarına dair bir beklenti mevcuttur.

⁷⁶ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 286-287.

⁷⁷ Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin yükselişi İmparatorluğun Çöküş: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Ayraç yayınları, 1999, s.8.

⁷⁸ Tazegul, s.17-18

2.2. Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş Süreci

Rostow'un bütün toplumların geçirdiğini varsaydığı ekonomik gelişme ve modernleşmenin beş aşaması şöyle anlatılmaktadır:

1. *“Geleneksel toplum: İnsanların çoğu tarımda çalışır ve kişi başına üretim çok düşüktür.*
2. *Kalkınmaya doğru geçiş aşaması: Kalkınmaya geçişin koşulları olan girişim ruhuna, eğitim ve ulusal birlik düzeyine ulaşılmıştır.*
3. *Kalkınma: Ekonomik büyüme normaldir.*
 - a. *Sermaye birikimi,*
 - b. *Tarım ve sanayide yeteri kadar teknik gelişme,*
 - c. *Modernleşmeyi gerekli gören bir lider kadrosunun ortaya çıkışı,*
4. *Olgunluk aşaması:*
 - a. *Bu aşamada teknoloji bütün ekonomik etkinlikleri kuşatmıştır.*
 - b. *Ulusal gelir daha yükselir ve bir kısmı tekrar yatırıma döner.*
 - c. *Ekonomik büyüme gittikçe nüfus büyümesini aşmaktadır.*
5. *Kütleli tüketim aşaması:*
 - a. *Dayanıklı kullanım mallarının kütleli sunumu,*
 - b. *Büyük oranda hizmet sunumu,*
 - c. *Halkın ekonomik yaşam koşullarının iyileştirilmesi,*
 - d. *Sosyal güvencelerin sağlanması.”*⁷⁹

Rostow'un modelinde⁸⁰ modernleşmenin anahtarı ekonomik gelişmede yatırımların artmasıdır.

⁷⁹ Kadir Canatan, ss.19-20.

⁸⁰ R. W. Rostow, **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, Çev: Erol Güngör. 2.Baskı, İstanbul, 1980, ss. 18-35.

Huntington'un ifade ettiği şekliyle geleneksel toplum ya da Batı-dışı toplumların modernleşerek ulaşacakları yere gitmesi değışim sürecidir.⁸¹ Bu durumu Köker şöyle anlatmaktadır:

1. *"Geleneksel toplumdan modern topluma evrilmek, aşamalı bir süreçtir. Bütün toplumların geçecekleri modernleşme evrelerini veya düzeylerini ayırştırmak mümkündür. Bu düreç içindeki önderlik ve modernleşmenin daha ayrıntılı düzenekleri bir toplumdan diğerine farklı olsa da, bütün toplumlar özünde aynı aşamalardan geçeceklerdir.*
2. *"Moderleşme süreci, farklı toplumların modernlik aşamasına doğru evrildikçe benzeşeceklerini ifade etmektedir.*
3. *Modernleşme geriye çevrilemeyen bir süreçtir. Şehirleşme, okuryazarlık, sanayileşme açısından bir dönemde önemli ölçüde daha alt düzeylere inmeyecektir.*
4. *Modernleşme ilerlemeci bir süreçtir... Uzun vadede modernleşme, yalnızca kaçınılmaz değil, aynı zamanda arzulanan bir süreçtir."*⁸²

Alex Inkes'e göre modern insanın sahip olması gereken nitelikler şöyledir:

1. Yeni tecrübe, değışim ve yeniliklere hazır ve açık olmak durumundadır,
2. Daha ayrıntılı ve derinlemesine düşünür, ayrıca bu düşüncenin demokratik yönelimi de belirleyici etkindir. Başkalarının düşüncesine (varlığına) saygı, onların farklılıklarını kabullenme görülür,
3. Bireysel ve toplumsal yaşama organize ve planlı yaklaşır,
4. Kendine güvenir ve yetkinlik iddiası taşır,
5. Kader inancı zayıftır,
6. Kendisinin ve başkalarının onuruna bilinçle yaklaşır,
7. Bilim ve teknolojiye inancı güçlüdür,
8. Dağıtıcı adalete inanır,

⁸¹ Bkz Samuel P. Huntington, "The Political Modernization of Traditional Monarchies." **Daedalus**, 1966, 763-788; Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations," **Foreign Affairs**, 72, 1993, ss. 22-49; Samuel P. Huntington, "The Change to Change: Modernization, Development and Politics," **Comparative Politics**, Cilt:3, Sayı: 3, Nisan 1971, ss. 283-322.

⁸² Levet Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim, 1990, ss. 48-50.

9. Evrensel ve iyimser bir tutuma sahiptir,
10. Dış dünyaya karşı güçlü bir ilgi besler.⁸³

Psikolog McClelland'ın ifadesiyle insanın yeni bir şey keşfetme ihtiyacı olarak modernleşme “*zihinsel bir virüs*”⁸⁴ olarak tanımlanmıştır. Modern insan moderniteye doğru harekete sahip çıkmaktadır. Modern kişilik, verimli bir şekilde değişen bir ortamda çalışmayı modern bir insanın taşıdığı bir iç mekanizma olarak tanımlamaktadır ve başkalarına benzer bir psikolojik-dinamik modeli taşıyanlar olarak “empati” kavramını geliştirmiştir. Lerner’a göre modern insanda kendini yeniden düzenleyen-farklı bir duygu durumuna geçiren “esnek bir duyarlılık” vardır.⁸⁵ Daniel Lerner’a göre modernite koşulları altında zihin öncelikle bir devlete, ilerleme beklentisine, büyüme eğilimine ve değişime kendisini adapte etmeye hazır olmaktadır.⁸⁶ Temel bir zorlukla karşılaştığında zihin kendisini ortaya koymakta, rasyonalist ve pozitivist bir ruhu telkin etmektedir.

Modern bir ekonomi olasılıkla aşağıdaki belirgin özellikleri gösterebilecektir:

1. Kişi başına mal ve hizmet üretimini arttırmak ve çeşitlendirmek için teknoloji ve cansız enerjinin uygulanmasını arttırmak,
2. Emeğin artan uzmanlaşması, firmalar, endüstriler, meslekler ve topraklar arasında üretken süreçlerin alt bölümlere bölünmesi ve şahsi olmayan piyasalarda genişleyen bir ağ içinde bireylerin ve grupların artan bağımlılığı ve hareketliliği,
3. Özellikle yüksek teknik ve yönetsel seviyelerde insan becerileri ve bunlarla birlikte ekonomik verimlilikte gelişme,
4. Tasarrufların yatırım sürecine artan nakit kaynaklar biçiminde yatırımlarla girmesi ve bunların karmaşık finansal kurumlarla, işçi başına artan miktarlarda

⁸³ Alex Inkles, **The Modernization of Man in Modernization**, M.Weiner (, ed.), Basic Books, New York, 1966, ss. 138-45; Muharrem Sevil, ss. 41-42; Fahrettin Altun, 96.

⁸⁴ David McClelland, "The Impulse to Modernization", **Modernization: The Dynamics of Growth**, 1996, ss. 28-39.

⁸⁵ Daniel Lerner, *The Passing*, ss. 45-51.

⁸⁶ Daniel Lerner, *The Passing*, ss. 45-51; T. Parsons, **Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives**, Prentice Hall Inc, Cliffs, New Jersey, 1966, s 24.

ve daha verimli biçimlerde sermaye mallarının birikimi için finansmanda kullanılması,

5. Üretim, nakliye, pazarlama ve finansın giderek geniş ölçekte düzenlenmesi ve ekonomide uzun vadeli kararların yoğunlaşmasına eşlik eden eğilimler,
6. Yukarıdaki süreçlerin ardındaki dinamik bir güç olarak, yenilenme ve büyüme arayışına giderek daha fazla odaklanan, yenilenme ve büyüme ruhuyla giderek daha mantıklı bir şekilde kaynak toplama tekniklerine ve kaynakların tahsisinin seçimine vurguda bulunan ekonomik bir toplum hedefi,
7. Bu süreçlerin bir sonucu olarak – nüfus artışına rağmen – karakteristik bir biçimde toplumun maddi refah düzeyinin artması, genellikle kişisel tercih aralığının genişlemesi ve er ya da geç ekonomik uçurumlarda bir azalma ve toplumsal eşitsizliklerin bitmesi,
8. Gelir artışı ile birlikte emek gücünün eş zamanlı olarak kentleşmesi, geri endüstrilerden hizmetler sektörüne istihdamın ve üretim dengesinin kayması,
9. Ücretli emeğin istihdamın temel şekli olarak yayılması ve genel olarak mülkiyet ile yönetim işlevlerinin ayrışması,
10. Teknolojik değişme ile piyasanın belirsizliklerine ve işverene veya devlete ilişkin bireyin pazarlık dezavantajlarına rağmen, doğal güvencelerinin temel kaynağı olarak doğal tehlikelerden (örneğin, hava durumu) uzaklaşılması.⁸⁷

Geleneksel toplumlar modernliği kazanmak için seferber olduklarında geçimlik düzeyde olan ekonomileri yapısal farklılaşmanın çeşitli evrelerinden geçmelidir. Üretim, tüketim, sermaye, mübadele ve işgücünün bugüne kadar kendi kendine yeten ve kapalı kalan ekonomik kurumları ile ailenin, kabilenin, topluluğun, köyün ya da loncanın sınırlı birimleri özerk ve kendi kendini örgütleyen organizasyonlara geçmelidir. Örneğin tarımda, bu gibi toplumların nakdi ürünleri üretim ve tüketim birimlerinden ayrılmaktadır.

⁸⁷ B. Jansen Mriious(ed.), **Changing Japanese Attitudes Towards Modernization**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1965, ss. 20-23; Black, ss.18-20.

Ücretli emek, aile, kast ya da zorla çalıştırma veya angaryanın yerini almaktadır. Aynı şekilde, aile ya da toplumun ihtiyaçlarını karşılayan geleneksel “ev” içi veya mevsimsel sanayi, işbölümünün uzmanlaşmasını ve mesleki farklılaşmayı gerektiren fabrika organizasyonuna dönüşmektedir. Karşılıklı temelde çalışan sanayi değişim sistemleri döviz piyasaları karşısında tükenirler. Eşya ve hizmet değişimi aynı ödeme yerine para ile yapılır.

Hızlı modernleşme için bilim ve teknolojinin devreye girmesiyle, ekonominin mobilize edilmesi ve çeşitli organizasyonların farklılaşması süreci hızlanmaktadır. Bilimsel ve teknolojik bilginin sürekli artması ve üretim ve pazarlama tekniğindeki araştırmalar, ekonomik kuruluşların ve piyasa yapılarının daha da karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır. Ekonomik gelişme bir aşamadan diğerine ilerledikçe yeni kategoriler ve meslekler ortaya çıkmaktadır. Vasıflı ve vasıfsız elle işleyen meslekler, ticaret ve üretim gibi orta sınıf meslekleri ile ordu, tıp, hukuk vb. gibi meslekler iş gücünün sınıflandırmalarını daha alt kategorilere ayırmaktadır. Hizmet organizasyonları ile çok çeşitli ve farklı meslekler ortaya çıkmaktadır.⁸⁸

İnsan kaynaklarının geliştirilmesine büyük önem veren Harbison ve Myers modern ekonomiyi temelde önemli bilimsel, teknolojik ve örgütsel keşifler ve yenilikler yapma yeteneği açısından ayırt etmektedir. Nispeten geniş bir stoka sahip üst düzey insan gücü, özellikle bilim adamları, mühendisler ve idari personel, özellikle yükseköğretim ve genel olarak insan kaynaklarının geliştirilmesi ile elde edilmektedir.⁸⁹

Dankwart A. Rustaw ve Robert E. Ward’a göre modern bir yönetim sisteminin karakteristikleri şunlardır:

- i *“Oldukça farklılaşmış ve işlevsel olarak özelleşmiş idari örgütlenme sistemi (farklılaşma),*
- ii *Bu idari yapı içinde yüksek bir bütünleşme derecesi (merkezileşme),*
- iii *Siyasi karar alma sürecinde rasyonel ve seküler prosedürlerin geçerliliği (önderliğin seküler ve rasyonel olması),*

⁸⁸ Bert F. Hoselitz and W.E. Moore, (Ed.), **Industrialization and Society**, UNESCO, Mouton, 1963, ss. 32-54; Eisenstadt, **Modernization**, ss. 6-7; M. Levy, ss. 187-190; Black, ss. 18-20.

⁸⁹ F. Harbison and C.A. Myers, **Education, Manpower and Economic Growth**, McGraw Hill, New York, London, 1964, s. 13.

- iv *Siyasi ve idari kararlarda geniş hacimlilik, kapsayıcılık ve yüksek bir etki gücü (siyasi etkinliklerin ülke çapında nüfuz etmesi),*
- v *Devletin tarihi, ulusal sınırları ve ulusal kimliği ile büyük ölçüde özdeşleşmiş bir halkın etkin duyarlılığı (ulusal kimlik),*
- vi *Karar verme sürecinde gerekli olmasa bile, halkın siyasi sisteme katılması ve siyasete popüler bir ilginin mevcudiyeti (siyasi katılım),*
- vii *Siyasi rollerin atfedilmiş olmayıp ‘kazanılmış’ olması,*
- viii *Hukuki ve düzenleyici tekniklerin, seküler ve gayr-ı şahsi bir hukuk sistemine dayalı olması”⁹⁰dır.*

⁹⁰Dankwart A. Rustaw ve Robert E. Ward, ss. 6-7; Suavi Aydın, ss. 30-31.

II. BÖLÜM

19. YÜZYILDAN ÖNCE SOLOMONİK VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DURUMU

2.1. TOPLUM VE DEVLET: 19. YÜZYILDAN ÖNCE SOLOMONİK İMPARATORLU'NUN GELENEKSEL TOPLUMLARININ VE KURUMLARININ ÖZELLİKLERİ

Etiyopya, Türkiye gibi, dünyanın en eski ve antik çağ medeniyetlerinin merkezi olan Afrika kıtasının, Kuzeydoğu bölgesi ya da diğer adıyla Afrika Boynuzu'nda bulunan bir ülkedir. Eskiden beri bu bölge, Etiyopya veya Habeşistan olarak isimlendirilmiştir.

Etiyopya, Afrika Boynuzunda bulunan, Hint Okyanusu'na kıyısı olan, Arap Yarımadasının güneyine nazır bir yerleşime sahiptir. Etiyopya'nın komşuları kuzeyde, 1993 yılında Etiyopya'dan ayrılmış olan Eritre, doğuda Cibuti, güneyinde Somali ve Kenya ve batısında ise Sudan ve Güney Sudan'ının ülkeleri bulunmaktadır.

Etiyopya dünyada geri kalmış bir ülke olmakla beraber, modernleşme sürecine Afrika kıtasında en erken dönemde başlayan ülkedir. Başkenti Addis Ababa, “Yeni Çiçek” anlamına gelen eski Finifine'inin Kraliçe Taytu tarafından 1880lerde kurulmaktan sonra Etiyopya'nın toplumsal değişmeye ve siyasal modernleşme merkezi olmaktadır.⁹¹

Etiyopya ile ilgili en dikkat çeken olgu dünyadaki en eski bağımsız devletlerden birisi olmasına rağmen bu ülkede ilk insanoğlu atalarının bulguları mevcuttur ve

⁹¹ Addis Ababa'nın kurulmasının ve ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Garretson, **A History of Addis Ababa from Its Foundation in 1886 to 1910**, Otto Harrassowitz, Weisbaden, 2000, Addis Ababa, ss. 1-100; Richard Pankhurst, **Economic History of Ethiopia, 1800-1935**, Haile Selassie I University Press, Addis Ababa, 1968, (Economic History) ss. 689-710; Richard Pankhurst, “Menelik and the Foundation of Addis Ababa”, **The Journal of African History**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1961, ss. 103-117; Getahun Benti, **The Dynamics of Migration to Addis Ababa(Ethiopia) and the overurbanization of the City, C. 1941-1974**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University, 2000, ss. 49-59.

yaklaşık beş milyon yıl öncesinden kalma bulguları tespit edilen bir ülke olma özelliğine sahiptir.

Bugünkü Etiyopya isminin türediği sözcük olan “**ኢትዮጵያ**” “*İtiyopiya*”nın kökenini nereden aldığı tam bilinmemektedir. Bazı sosyal bilim adamlarının tespitlerine göre Antik Çağ’a kadar uzanan eski Yunanistanların genelde Mısır’ın güneyinde yaşayan toplulukları “*Aitopia*” olarak adlandırdığı ve “*yanık tenli toplumları ifade etmek için kullandığı bilinmektedir.*”⁹² Etiyopya adının kökeninin antik çağdaki Yunanistan efsanelerinde yer alan ifadelerden şekillenmiş olduğu tahmin edilmektedir. Efsaneye göre Phoebus’un altın savaş arabalarının tropik bölgeye yaklaştığında orada yaşayan yanık tenli insanlara ‘*Aitiyopya*’ adı verilmiştir⁹³. Bunun karşındaki görüş ise Etiyopya’nın etimolojik olarak Nuh’un Oğlu olan Hami’ni kuşağından gelen *İtiopis*’nden geldiğini ifade ederek kendilerini “**ኢትዮጵያውያን**” (“*Etiyopyawuyan*”) olarak adlandırdığını savunmaktadır⁹⁴.

Hristiyanlıktan birkaç yüzyıl önce, Avrupalılar Mısır’ın güneyinde yaşayan göçebe halkların varlığını öğrendiğinde onları “*Etiyopyalılar*” olarak isimlendirmiştir. Homeros şiirlerinde de “*güneşin battığı yerde ya da en uzak kara kollarında yaşayan toplulukları Etiyopya*”⁹⁵ olarak tanımlamıştır.

Beşinci yüzyılın sonlarına doğru, Herodotos da Nil kıyılarında yaşayanların Etiyopyalılar olduğunu, Meroe’ nin başkentleri olduğu ve onların ibadet eden insanlar gibi olduğunu ifade etmiştir⁹⁶. Diodorus, Pliny ve Strabon, Herodotos gibi Etiyopya adını Nil ve Nubia’nın ortasında bulunan bir yerler için kullanmıştır. Bugünkü Etiyopya’nın yönetim ve kültürel merkezi olan güneydeki yüksek plato da, Etiyopya’nın en eski şehir devleti Aksum’un⁹⁷ ismiyle anılmaktadır.

⁹²Robert I. Hess, **Ethiopia: The Modernization of Autocracy**, Cornell University Press, Ithaca and London, 1970, s. XVII.

⁹³ Sergaw Hable Selasse, **Ancient and Medieval History of Ethiopia to 1270**, Addis Ababa University, Addis Ababa, 1972, (Ancient), ss. 44-58; Homer, **The İliyad** Çevr. A.T. Murry, Loeb Classical Library, 1960, s. 432.

⁹⁴ Robert Hess, s.1.

⁹⁵ Homer, **The Odyssey**, Çevr. E.V Reid, London, Penguin Books, 1953, ss. 22-23.

⁹⁶ Herodotus IV, s.183’üden aktaran Sergaw Hable selasse, Ancient, s. 46.

⁹⁷ Robert Hess, s.1.

Ortaçağ döneminde antik Yunan coğrafyacılarının bilgilerine göre bütün Sahra altındaki bölgelerin, Güney Arabistan'ın ve Hindistan'a kadar var olan bölgeler 'Etiyopya' isimlendirilmiştir. Ayrıca Mısır'ın hemen güneyindeki antik Kush imparatorluğunun içeren bölgeyi de Etiyopya olarak isimlendirmişlerdir⁹⁸. Öte yandan, Kızıl Deniz'in ve onun hinterlandının Afrika tarafı, birçok İslam kaynaklarında bu bölgeler 'Habeş' olarak isimlendiriliyordu. Habeş Kral Necaşi, Hazreti Muhammed'in peygamberliğinin ilk döneminde Kureyşlilerin zulümlerinden kaçmak isteyen Müslüman mültecilere Etiyopya'ya sığınma hakkı veren meşhur kralıdır⁹⁹. Benzer bir şekilde, birçok Türk kaynağı da Etiyopya'yı Habeşistan ve Habeş Eyaleti olarak ve Habeş sözcüğü Etiyopyalı anlamında kullanılarak ve adlandırmışlardır.¹⁰⁰

Cengiz Orhonlu'ya göre, Habeşistan, Nil nehrinin doğusundaki Mısır'ın güneyinden Zanzibar'a kadar uzanan topraklardır ve Osmanlı'nın eyaletlerinden birisidir¹⁰¹. Habeş Eyaletinin başkenti Suakin'in kendi kadı ve defterdarı da vardır.

⁹⁸ Haggai Erlich, **Ethiopia and the Middle East**, Lynne Rienner Press, Boulder, 1994, ss. 33-40.

⁹⁹ Etiyopya'da İslam'ın yayılış tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz, Hussein Ahmed, **İslam in Nineteenth Century Wollo: Revival, Reform and Reaction**. Brill, 2001; Hussein Ahmed, "The Historiography of Islam in Ethiopia", **Journal of Islamic Studies**, Cilt: 3, 1992, ss.15-46; Hussein Ahmed, "The Cross and the Crescent: State and Culture in Ethiopian History", **Omaly sy Anio** 33/36,1992, ss.149-184; Hussein Ahmed, "Trends and Issues in the History of Islam in Ethiopia", Nura Alkali ve diğerleri (eds), **İslam in Africa: Proceedings of the Islam in Africa Conference**, Ibadan, Spectrum Books, 1993, ss. 205-220; Hussein Ahmed, "Islam and Islamic discourse in Ethiopia (1973-1993)", Harold G. Marcus (ed.), **New Trends in Ethiopian Studies: Ethiopia**, Lawrenceville, Red Sea Press, 1994; Hussein Ahmed, "Islamic Literature and Religious Revival in Ethiopia (1991-1994)", **İslam et sociétés au sud du Sahara**, Cilt: 12, 1998, ss. 89-108; Hussein Ahmed, "Faith and Trade: The Market Stalls Around the Anwar Mosque in Addis Ababa during Ramadan", **Journal of Muslim Minority Affairs**, Cilt: 19, Sayı: 2, 1998, ss. 261-268; John Spinster Trimmingham. **İslam in Ethiopia**. London: Frank Cass, reprint 1965; Davis, Asa. J. "The Sixteenth Century Jihad in Ethiopia and its Impact on its Culture." **Journal of the Historical Society of Nigeria. II**. Cilt: 4, 1963, ss.567-92 ve **III**, Cilt: 4, 1964, ss. 105-15; Arab Fiqh. **Futuh Al-Habeşa: The Conquest of Abyssiniya (16th Century)**Translated by Paul Lester Stenhouse published. Tsehai Publisher, 2003

¹⁰⁰ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1996,(Habeş Eyaleti), ss. 23-26, 31, 37-49; Öztürk Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi Hayatı ve Eserleri**, Çevr. Mehmet Yazgan, Beyan yayınları, İstanbul, Subat 2017, ss. 33, 241-247; Çetin Sungur, **Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa**, (Yayınlanmamış Doktora Tez), Hacettepe Üniversitesi, 2012;Abdu Muhammed Ali,**Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe universitesi, 2012; Reyhan Şahin Allahvedi, "Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)", **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2012;Cengiz Orhonlu, " XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", **Tarih Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 16, Eylül 1961, ss. 1-23.

¹⁰¹ Cengiz Orhonlu, (Habeş Eyaleti), ss.31-36;Cengiz Orhonlu,"Osmanlıların Habeşistan Siyaseti", **Tarih Dergisi**, Cilt: XV, Sayı: 20, Mart 1965, ss. 39-54; Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Pîrî Reis",

Ayrıca Suakin dışında Arkiko, Massaw, Zeila ve Jedda olmak üzere toplam beş Osmanlı sancağının olduğu belirtilmektedir¹⁰².

Abyssiniya; Portekiz'ler tarafından da kullanılan 'Habeş' sözcüğünün Aksum öncesi dönemde Etiyopya bölgesinde yaşayan kabileden birisi olan Habeşat¹⁰³'tan geldiğini tahmin etmektedir¹⁰⁴. Abyssiniya kelimesinin Arapça da "karışık kan" anlamına geldiğini ve küfür için kullanıldığını ifade ediyor. Bu nedenle Etiyopyalıların bunu kullanmamayı tercih ettiğini belirtmektedir.

Etiyopya'da, 4. Yüzyılda, Kral Ezana döneminden itibaren Hristiyanlık, devlet dini olarak tanınmıştır. Bu dönemde, üç farklı dilde yazılmış olan bir yazıtın Yunanca versiyonunda “*Etiyopya*” ismi kullanılmıştır¹⁰⁵.

Etiyopya, birçok Afrika toplumu gibi farklı kültürel yapısı ve farklı tarihi bir ülkedir. Günümüzde Etiyopya, da seksenden fazla farklı dil ve etnik grup bulunmaktadır¹⁰⁶. Awash/Afar Vadisi'ndeki Hadar'da yeryüzündeki en eski insanını atası olan Homonid'inin bulunmasıyla, ülkede uluslararası Paleo-antropolojik araştırmalar yoğunlaştı. Hadar da insan ırkının bir kadın atası olarak tespit edilen *Australopithecus Afarensis* ya da *Lucy /Dinknesh*/¹⁰⁷ in 3,5 milyon yıl önce yaşadığı ve insanların atası olabileceği düşünülmektedir.¹⁰⁸ Bunun yanı sıra ülkenin diğer bölgelerinde de var olan birçok bulgu geçmişimizi göstermeye devam etmektedir.

Etiyopya tarih öncesi kültürün en yoğun bulunduğu yerlerden birisidir. Örneğin hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımsal devrimler, antik çağlardan beri bu kıtadaki

Belleken, Cilt: XXXIV, Sayı: 34, Nisan 1970, ss. 235-254; Jonathan Miran “Power without Pasha: The Anatomy of Na’ib aoutonomy in Ottoman Eritrea (17th-19th Century)” **Eritrean Studies Review**, Cilt: V, Sayı:1, 2007, ss. 33-43.

¹⁰² Reyhan Şahin Allahvedi: “Kızıldeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567). The Ottoman Domination In The Red Sea: Ozdemiroglu Osman Pasha's Governorship Of Abyssnia (1561-1567)” **Studies of the Ottoman Domain**, Cilt:3, Sayı:5 Ağustos 2013 ss. 35-49.

¹⁰³ R. B. Serjeant, “South Arabia and Ethiopia: African Elements in the South Arabian Population”, **Proceddings of the Third International Conference on Ethiopia Studies, I, Addis Ababa, 1966**, Institute of Ethiopian Studies, Haile Selassie I University, HSIU Press, Addis Ababa, 1969, ss. 25-34

¹⁰⁴ Hess, s. XVII.

¹⁰⁵ Sergaw Hable Selasse, Ancient, s. 45.

¹⁰⁶ Dili bilimlere göre Etiyopya’nın dillerin Afro-Asya dil ailesine ait olan arasında Kuşitik, Semitik ve Omotik dilleri ve Nile-Saharan dillerin ailesi olarak sınıflandırılmaktadır.

¹⁰⁷ “*Dinknesh*” Amharica da “çok yakışmış olan en güzel kız” anlamına gelen bir terimdir.

¹⁰⁸ Bkz. Zersenayi Alemseged, “*Australopithecus in Ethiopia*,” K. Reed, ve diğerleri (Ed.), **The Paleobiology of Australopithecus**, Springer, Dordrecht, 2013, ss. 63-72.

devletlerin oluşumu ve gelişmesine katkı sunduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca metalürjik ve sulama tekniklerindeki transit rolü, diğer taraftan bitki ve hayvancılığın evcilleştirilmesi ile Afrika'nın diğer alanlarına tanrısal krallık fikrinin taşınmasında Aksum'un rolü göz ardı edilemez. Etiyopya, eskiden beri birçok devlet tarafından siyasi olarak tanınan bir ülkeydi. Ülkenin en eski devleti Yeha ve sonrasında Aksum, Roma İmparatorluğu ile yaklaşık 100 M.S kökenli olan ve 1. Yüzyıl ile 7. Yüzyıl arasında hüküm süren Aksum çok eski bir medeniyete sahiptir. Ayrıca, bina teknolojisinde ileriye. Yüksek başarıya sahip olduğu kanıtlanmış diğer eserlerin yanı sıra bir saray ve saray kalıntıları bulunmaktadır. Aksum, Akdeniz dünyasıyla sağladığı ticaret ilişkisini Adulis, Kızıl Denizin limanı vasıtası ile sürdürmektedir. Aksum'un askerlik gücüne baktığımızda, Kral Kaleb (520) dönemi, Güney Arabistan'ın güneyihakim olan dünyanın en güçlü dönemini yaşamıştır¹⁰⁹.

Etiyopya'nın din tarihini incelediğimizde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerini bir arada yaşatan ülkelerden birisi olduğunu görürüz. Yahudilik; Etiyopya Kraliçesi Saba'nın İsrail Kral Solomon'a yapılan ziyaretten itibaren bölgeye gelen Yahudiler tarafından bazı bölgelerde yayılmıştır. Hristiyanlık ise 4. Yüzyılda Kral Ezana döneminde resmi din olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Suriye'den gelen Dokuz Aziz (Nine Saints)¹¹⁰ tarafından Aksum'un dışında bulunan topluluklar da Hristiyanlaştırılmıştır. İslam dini ise 7. Yüzyılda da Aksum'a göç eden Müslümanlara sığınma hakkı veren Kral Ashama b. Abjar b. Necaşi'nin zamanında tanınmaya başladı. Necaşi, Peygamber Muhammed tarafından gönderilen bir mektupla İslam'a davet edildi ve Müslüman oldu¹¹¹. Levent Öztürk'e göre Kral Ashama Müslüman olunca oğlu ile Hazret Muhammed'e cevabi mektup gönderdi ve "*Ben, Sana ve Senin Allah'ın elçisi*

¹⁰⁹ Sergaw Hable Sellassie, Ancient, ss.123-143 Kral Kaleb Güney Arabistanda yapılan hükümdarı ile ilgili Ayrıntılı bilgi için bkz Timothy Power, **The Red Sea from Byzantium to the Caliphate: AD 500-1000**, The American University in Cairo Press, 1.Baskı, Aralık, 2012, 3. Ünite.

¹¹⁰ Dokuz Aziz'leri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sergaw Habtsellase Ancient, ss.115-121.

¹¹¹ Levent Öztürk, **Etiyopya'da İslamiyet I / Asr-ı Saadet'te Habeşistan'la Münasebetler**, Ayışi kitaplar, 2001, (Etiyopya'da) ss.129-131: Levent Öztürk, "İslamiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri örneği," **Sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi**, Cilt: 4, 2001, ss.7-24.

olduğuna şehadet ederim... Müslüman oldum ve Sana Oğlum Ebrha B. Ashame'yi gönderiyorum."¹¹²

İslam, Etiyopya'da barış yoluyla yani ticareti faaliyetlerinden dolayı yayılmıştır. Ama 702 yılında Arap ordusu tarafından Adulis limanını yok edilmiştir, sonuçta Aksum'un ekonomik gerileme nedenlerinden birisidir. Batı bölgesinden gelen Bejja ayaklanmasından dolayı Aksum imparatorluğu çöktü ve devletin merkezinin Lalibela'ya taşıyarak yeni Zagwe Hanedanlığında, 1150'den 1270'e yılına çıkan yeni bir siyasal ve iktisadi gelişme sağlandı. Kral Lalibela tarafından büyük bir taştan inşa edilmiş olan Lalibela Rock-Hewn Kiliseleri de (11 tane kilise) önemli iz bırakmıştır¹¹³.

Solomonik İmparatorluğu ise, Kral Yikuno Amlak 1270 yılında son Zagwe Hanedanının Kral olan Yitbark'ı tahtan indirerek, yeni Solomonik İmparatorluğunun restore edilmesine etki yapan ve en iyi rol alan Etiyopya Ortodoks Kilise 'sine, ona destek vermesinden dolayı ülkenin topraklarından üçte birisi verilmiştir. Dolayısıyla Kilise, devletin siyaseti içerisinde oynamaya başladı. Yani Kral Yikuno Amlak; Kral Yitbarek'e karşı yapılan mücadelede Wollo Debre Haiq Manastırında Papa olan Iyesus Moa'nın fetvasına göre, Zagwe Kral iktidarını hırsız olarak değerlendirirken bütün toplum ve orduları Yikuno Amlak tarafına geçmiştir. Fetvada, Etiyopya'nın tahtına geçen Kral, Solomon'unun kan ile bağı olmamasından dolayı kilisenin desteğini almak zorunda kalmıştır. Yikuno Amlak'ın tahtına geçen ve onun kuşaağından gelen krallardan özellikle Kral Amda Siyon (1313-1344) ve Kral Zara Yakob (1434-1468) ülkenin sınırlarını doğuya ve kuzeye kadar yayarken bu bölgede bulunan birkaç Müslüman devlet ile savaşarak sonunda onları yok etilerdir. Savaşın başlamasında en önemli sebeplerinden birisi Hristiyan ve Müslüman çatışması ve ikinci ise ekonomisidir¹¹⁴. Çünkü Afrika boynuzu Kızıl Deniz'in Limanı olan Zeila'da çıkan ticaret yolu Etiyopya'nın merkezi ve batısında kadar uzanan ticaret yolunda bulunan en zengin

¹¹² Levent Öztürk, **Etiyopya'da**, s. 133.

¹¹³ Sergaw Hable Selassie, *Ancient*, ss. 274-278.

¹¹⁴ Taddesse Tamrat, "Ethiopia, The Red Sea and The Horn." Ronald Oliver (ed.) **Cambridge History of Africa**, Cambridge, 1977, Cilt: 3, ss. 98-182; Mordachi Abir, "Ethiopia and the Horn of Africa" Richard Gray (Ed.) **Cambridge History of Africa**, Cambridge, 1975, Cilt: 4, ss. 537-577. Mordachi Abir, "Trade and Christian-Muslim Relation in Post-Medieval Ethiopia," Robert L. Hess,(ed.) **Proceedings of Fifth International Conference of Ethiopian Studies**, Session B. Chicago, Nisan, 13-16, 1978, ss. 411-44.

Müslüman devletler kervanlardan vergi toplayarak ve Solomonik krallılarla rekabet yaparken Solomonik Kralların orduları tarafından yok edilmişlerdi.

On altıncı yüzyılda ortaya çıkan ve Kızıl Denizde yapılan, Osmanlı Devleti ve Portekiz savaşları Etiyopya’da Osmanlının Müslümanlara ve Portekizlilerin ise Solomon Hristiyan kralına yakınlaşmasında neden oldu. Portekiz Kızıl Denize kadar 1494 yılında *Prester John* olarak bilenen efsanede en zengin Hristiyan Kralının bulmak amacıyla geldi¹¹⁵, Osmanlı Sultanları ise Yemen’e kadar yeni bir eyalet kurarak yeni kurulmuş olan Adal Devletine yardım için ordu ve modern tabanca göndermiştir. Osmanlı’nın askerleri kendi ordularını organize ettikten sonra İmam Ahmed ibn İbrahim el- Gazi’nin Müslüman ordusu, Hristiyan Kral Libna Dengel ile şiddetli bir savaşa girerek 1529 Shimbura Kure’de yapılan savaşlarda Kral Libna Dengel’ yenildi. Hemen sonrasında Müslüman orduları kısa dönemde kuzey Etiyopya’ya kadar ele geçirdiler ve İslam dinini yayarken farklı bölgelerde var olan birçok kiliseleri ateşe verdiler ve birçok rahibi de öldürdüler.

15. yüzyılın sonuna gelindiğinde Hristiyan kral, Müslüman hilâfetinin bir yerinde rastlanan efsanevi bir servet ve güç sahibi efsanevi bir Hristiyan olan *Prester John*’un arayışını canlandırdığımız gibi Portekiz İmparatorluğu *Prester John*’u bulmak için, Kızıl Deniz’e kadar seferler yaparak¹¹⁶ ve en erken Avrupa misyonu, Etiyopya sarayın ziyaret eden Portekizli bir kâşif ise 1520’de Etiyopya’ya gelmiş olan rahip Pedro da Covilah’dır. Covilaho; Etiyopya ve Portekiz’in ilişkilerini güçlendirmeye çalışması yanı sıra Hristiyan Avrupa’yı temel alarak hayatını adanmıştı.¹¹⁷

16. Yüzyıldaki Hristiyan Müslüman savaşı da *İmam Ahmed ibn İbrahim al-Gazive* Hristiyan Kral Libne Dingle (1508-1540)’in 28 Ekim 1529’da Shimbura Kure’ savaşında mağlup edildikten sonra Kral Libne Dingle Avrupa’dan askeri ve teknolojik yardım için mektuplar gönderdi. Buna karşın, Yemenli Osmanlı Paşa’da İmam Ahmed’e

¹¹⁵F. Alvarez, **The Prester John of the Indies**, Çev. Ed. C.FÇ Beckgham ve G.W.B. Huntingford, (2 Cilt), The Hakluyt Society, London, 1961 Cilt: II, s. 325.

¹¹⁶ Matteo Salvatore, “The Ethiopian Age of Exploration: Prester John’s Discovery of Europe: 1306-1458”, **Journal of World History**, Cilt: 21, Sayı: 4, 2011, ss. 593-627.

¹¹⁷ Merid Wolde Aregay, “Society and Technology in Ethiopia, 1500-1800”, **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 17, 1984, ss. 127-14, Etiyopya da gelen Avrupalıların erken dönemdeki etkilerin Etiyopya kralları erken modernleşme yantıların detay bir şekilde açıklanmıştır.

yüzlerce ordu ve malzeme sağlamıştır¹¹⁸. Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Osmanlı savaş uzmanları da İmam Ahmed'in ordusu için barut teknolojisinin; Türkistan, Kırım ve Hindistan'da olduğu gibi iletiminde büyük rol oynamıştır. Bu da İmam Ahmed'in 200 Arap Silahşorun takviyesi ve birçok Osmanlı mermisi (Silahşorlar), 900 Türk paketi, 1000 Türk ayaklı silahşor ve Atlı ile birlikte savaşan Türk Atlılar Ordusun destek vermesinden bahsediyor¹¹⁹. Osmanlı'nın desteklerinden dolayı İmam Ahmed, 1529 Shimbura Kure savaşın kazandı ve sonunda Kral Lebna Dingle ölümünde 1540'da Kral Gelawdewos tahta geldi ama Hristiyan İmparatorluğu'nun merkezinde İmam Ahmed yeni Müslüman devleti Tana Gölü yakında kurdu.¹²⁰

Etiyopya Kralı'nın isteği üzerine, Christavo da Gama (Vasco da Gama'nın Oğlu) liderliğindeki Portekiz ordusunun 400'den fazla silahlı kuvveti, 1541'de Massawa'ya girdi.¹²¹ Ancak bu ordu, İmam Ahmed'in ordusu tarafından Gelawdewos'un sarayına ulaşmadan önce, liderleri de dahil olmak üzere birçok kişi öldürülerek yeniliğe uğratıldı. Bu zaferden sonra İmam Ahmed, Osmanlı güçlerini Yemen'e geri gönderdi. Bunu yaparken hayatta kalan Portekiz askerleri Gelawdewos'un ordusuna katılmayı başardı ve takibe başladılar nihayetinde Tana Gölü yakınlarında, İmam Ahmed şehit oldu¹²² ve Müslüman ordusunun 1543'de dağılmış olduğu Woyna Dega savaşında belirleyici bir zafer kazanmışlardı.

Kısa sürede dağılan ordu yeniden yapılandırıldı ve Gelawdewos'un ordusuna karşı saldırıya başladı ve kral 1545 yılında Amir Nur bin Mücahidi tarafından öldürüldü. 1550'lerin ortalarında hem Hristiyan güçler hem de Müslümanlar uzun süren savaşlar yerel yüzünden yok oldu¹²³. Hristiyan imparatorluğu politik merkezini değiştirmek

¹¹⁸ Bkz Jones A ve Elizabeth Monroe **A History of Ethiopia**, Reprinted in 1965, Oxford, Clarendon Press, ss. 81-85; Taddese Tamrat "Ethiopia, the Red Sea and the Horn" in Richard Gray Ed. **Cambridge History of Africa**, Cambridge, 1975, Cilt: 4, ss, 98-182; Mordachi Abir, Horn of Africa, ss. 537-577; Mordachi Abir, Trade, ss. 411-44.

¹¹⁹ Jones A ve Elizabeth Monroe, ss. 84-85.

¹²⁰ Davis, ss. 105-15.

¹²¹ Mordachi Abir, (Horn of Africa) ss. 537-577; Mordachi Abir, (Trade), ss. 411-44

¹²² Mordachi Abir, (Horn of Africa) ss. 537-577; Mordachi Abir, (Trade), ss. 411-44; Sven Rubenson, "Ethiopia and the Horn," John E. Flint (ed.) **Cambridge History of Africa**, Cambridge, 1976, Cilt: 5, ss. 51-98

¹²³ Taddesse Tamrat, ss. 98-182

zorunda kaldı çünkü pastoral Oromo kabilelerinin hızla göç etmesinden¹²⁴ dolayı Hristiyan İmparatorluğu'nun merkezi ve Abay nehri kuzeyine Gondor şehrine nakil edilmiştir.

Zaferden sonra birçok Portekiz askeri evine geri döndü, bazıları ise Gondor' da yaşamını sürdürdüler ve Etiyopya krallarını Ortodoks'tan Katolikliğe dönüştürmeye çalıştılar. Bazı girişimlerden sonra, Ortodoks Etiyopyalılar ülkede Katolik Hristiyanlığı devlet dini olarak ilan eden Kral Susenyos (1607-1632) dönüşümünde başarılı oldu. Fakat Etiyopyalılar arasında şiddetli bir şekilde iç savaş başlatmıştır. Sonuçta Kral Susneyos'ın oğlu olan Kral Fasiledes (1636-67) tahta geldikten sonra savaş sona ermiştir.

Yeni kralın ilk görevi ise, tüm Portekizlileri ülkeden çıkarmak ve hem de devletin hem de şehirleşmesinin gelişmesidir. Ayrıca ülkedeki kentleşmeyi doğrudan etkilemiş olsa da Kral bir yerden başka yere taşınarak ayaklanma kontrol etmektedir. Öte yandan Gondor 'da kalıcı sermaye kurulması, bölge yöneticilerine yetki verirken, kralın gücü azalmaya başlamıştı. 18. yüzyılın sonlarına doğru, Gordon'daki imparatorların yıllık gelirleri düştü ve saraylarını bile kontrol edemediler. Bu durgunluk ve karışıklık dönemi, *Zaman Mesafint* olarak bilinir ve çeşitli bölgelerdeki efendiler tarafından Gordon'dan birçok kralın tahttan indirilmesi ile başlayan dönemdir¹²⁵.

2.1.1 Etiyopya'nın Toplumsal Yapısı: Toplum ve Devlet

Genellikle Afrika toplumu Etiyopya da dahil olmak üzere, tarımsal ekonomi hakim olmasına karşı ekonomi faaliyetleri, küçük sanayi tarafından desteklenmektedir. Etiyopya'nın toplumsal hiyerarşisine baktığımız zaman en üstte 'Tanrı tarafından seçilmiş olduğu' sanılan kral, *Negusa Negest* (Kralların Kralı) gelmektedir. Bu kral tüm

¹²⁴ Oromo toplumu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. Mohammed Hassen, **The Oromo of Ethiopia: A History 1750-1860**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mordechie Abir, **Ethiopia: The Era of Princes, The Challenge of Islam and the Reunification of the Christian Empire, 1769-1855**, London 1980.

ülke genelinde yönetim hakkı ve meşruiyet ilan ederek, Solomonik kan bağı ile onların soyundan gelen soylular sınıfının bir parçasıdır¹²⁶.

Etiyopya'nın toplumsal yapısı ve sosyal tabakalarına baktığımızda feodal sistemdir¹²⁷ ve en üst sınıf aristokratik ve altıncı sınıf ise çoğunluğu çiftçilerdir. Bu aristokrasi sınıfı hem en zengin hem de toprak sahibi olan Kraliyet aileleri dahil olan *Mesafint* ve *Mekuanent*'dir. Bunun karşısındaki toprak sahibi olmayanlar ise çiftçilerdir. Ayrıca aristokrasi sınıfı, askerleri, rahipleri, tüccarları ve zanaatkarları içermektedir. Yani tabakaların zirvesini kraliyet aileleri ve askeri sınıfı yani iktidar ve feodal sınıfı oluşturmuştur. Bu gruptakilerin arazileri ise daha büyük miktardadır ve tüm devlet pozisyonlarında etkin olmuştur. Bu araziler askeri sınıfa bir ödül olarak verilirdi. Babadan oğula geçen şekilde mülkiyet yapısı vardır¹²⁸. İl yöneticileri karar ve konular üzerinde mutlak güç sahibiydi ve otorite sağlayan yüksek rütbeli askeri valilerin de gücü vardı. Ayrıca 19. Yüzyılın sonunda kadar kölelik ve köle ticareti devam eden bir kurumlardan birisidir.¹²⁹

Etiyopya toplumu, የጌታናሉሉግንደነት“(toplumda patron-müşteri ilişkisi”)desenini yansıtan en iyi bireyci toplumdur. Etiyopya toplumunda dikey bir ilişki olduğunu söyleyen, bu durum Etiyopya toplumunun temel yapısını oluşturur.

Ülkenin zirvesindeki yapıda Etiyopya'nın sosyal sistemi, ekonomik, siyasi ve dini yapısının daha iyi bir şekilde entegre olması üzerinde doğrudan etkiliydi. Özellikle pazar yerleri, eski çağlardan beri Etiyopya toplumlarının sosyalleşmesinde önemli rol oynadı.

Din, çoğunlukla Hristiyanların, kutsal saydığı Etiyopya Ortodoks Kilise 'sinde vaftiz, cenaze veya haftalık kilise hizmeti olarak yerine getirilir. Toplum, ayrıca

¹²⁶ Bkz Patrik Gliks, **The Dying Lion: Feudalism and Modernization in Ethiopia**, St. Martin's Press New York, 1975, ss. 25-60.

¹²⁷ Etiyopya'daki feodal sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gene Ellis, “The Feudal Paradigm as a Hindrance to Understanding Ethiopia,” **The Journal of Modern African Studies**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1976), ss. 275-295; John M. Cohen, “Peasants and Feudalism in Africa: the Case of Ethiopia”, **Canadian Journal of African Studies**, Ottawa, Cilt: VIII, Sayı: I, 1974, ss. 155-157; John M. Cohen, “Ethiopia: a Survey of the Existence of a Feudal Peasantry”, **The Journal of Modern African Studies**, Cambridge, Cilt: XII, Sayı: 4, 1974, ss. 665-72.

¹²⁸ Patrik Gliks, ss. 25-60.

¹²⁹ Seid Ahmed Mohammed, “A Social Institution of Slavery and Slave Trade in Ethiopia: Revisited”, **African Journal of History and Culture**, Cilt: 7, Sayı: 3, (Slavery) ss. 85-90.

topraklarında üretim yapardı. Aşağıda göreceğimiz gibi, kilise de *Semonmeret* (kilisenin toprağı) şeklinde onların adına feodal haraç ve hizmet vergileri toplanır¹³⁰. Ayrıca kilise feodallerin arasında kavgayı sona erdirerek ayaklanmaların bitmesinde etkin siyaset rolü oynamaktadır.

Etiyopya idari, teşkilatının en başında bulunan İmparator, hanedan üyeleri arasından atanmıştır. Bu kralların büyük kısmı bölgesel güçler tarafından desteklenerek kontrol altına alınırđı. Burada dikkat çeken husus ise bütün bölgesel lordların kendi resmi unvanlarının olmasıydı. Kralın en yakınındakiler *Niguse*, kralın akrabaları ise *Ras* unvanını taşımaktaydı. İmparator, sadık takipçileri arasından kendi ailesinden olanları il valisi olarak atamıştır. *Ras* aşağıda önemli pozisyonu olan ve başlıkları ise birçok il valileri tarafından düzenlenenleri vardı. Bunlar (genel başlık ünvan olan) *Dejjazmach*, *Fitawrari*, *Kegnazmach* ve *Grazmach* vb. bir başlık olan askeri liderleridir. Bu askeri hiyerarşinin yanı sıra, pozisyon sistemi ve içyapısı son derece resmi olan sarayı bağı yapılarıdır. Hükmet hiyerarşisinde en güçlü olan *TsehafeTezaz* (Özel Kalem Bakanı), *Ras Betwoded* (şef Konsey, İmparator çift ve Sekreteri)'dir. Diğer yandan, adalet yönetimi ise *AfeNiguse* (İmparator ağızlık ve yüksek yargıç (muhtar) ve *ChikaShum* en düşük köylerin idaresinin ise resmi pozisyonu kadar kendi uygulamaları olan bir sistem yapısı vardır.¹³¹

Etiyopya'da aristokrasi sınıfı iki şekilde kategorize edilir, bunları *Mesafint* ve *Mekuanint*'dir. *Mekuanent*'lar imparatorluğun feodal soyluluk sivil ve askeri hiyerarşilerini oluşturur. *Mesafint*'lar ise kraliyet ailesi üyeleri ve önemli il hanedanlarındadır. Diğer tarafta küçük soylular yaygın olarak *Balabat*¹³²'lar olarak biliniyordu¹³³.

¹³⁰ Richard Pankhurst, *Economic History*, ss. 135-184.

¹³¹ Gliks, ss. 28-30.

¹³² “*Balabat*” Güney Etiyopya’da Kabile liderleri toprakların liderlerdir.

¹³³ Bkz. R.A Caulk, “The Premodern Ethiopian Army and Society, 1850-1935”, **A General Examination of Ethiopia Feudalism Conference**, Addis Ababa University, March 1970, ss.1-5; Christophore Clapham, “Feudalism, Modernization and the Ethiopian Monarch,” **A General Examination of Ethiopia Feudalism Conference**, Addis Ababa University, March 1970,(Feudalism), ss 7-14; Patrik Giliks, ss.28-30.

Etiyopya toplumunda doğum üst sınıf için çok önemli bir rol oynadı. Daha önce de belirtildiği gibi Etiyopya toprak sistemi çok karmaşıktır. Örneğin, *Rist*¹³⁴ arazi İmparator tarafından imparatorluk ailesine verilirken, *Gult*¹³⁵ arazi ise *Mekuanenet*'leri, bölgesel beylere maaşların yerine verilen tımar vergisi toplamak hakkına sahiplerdir. Valilere de *Gult* toprakları tahsis edilirdi. Bu topraklar valilere askeri hizmetleri karşılığında verilmekteydi¹³⁶.

Gult ve *Riste-Gult*¹³⁷ olmak üzere iki şekilde arazi verilmesi imparatorluğun merkezi mekanizmalarından biri haline geldi. Sadık köleler başarılı ordu liderleri tarafından sürekli ödüllendirilmektedir. Birisi *Gult* arazi ve unvan almak için devletin yada bir bölgesel şef tarafından bir törende açıklanır. Alıcı adama törende özel gömlek, bir kılıç, belki tüfek ve bir atı ile birisine *Ashikeryada* asker olarak görevi atanacaktır.¹³⁸

Böyle il, ilçe ve alt bölge yetkililerinin kendi küçük *Gult* tımarı hakkı atanacaktı. Böyle köylerdeki idarecilerin pozisyonu *Meslene* ve *Chikashum* vergi toplama da dahil olmak üzere kamu idaresine atanan, köy yol haydutlar ve kriz zamanlarında kendi ordusunu mobilize ve kontrol ederken *Mekuanenets* tarafından kontrol ediliyorlardı. En düşük resmi pozisyon, köyde vergi toplama işini organize eden köy muhtarlarıydı¹³⁹.

Etiyopya'nın geleneksel toplumsal kurumlarının birisi ise kölelik ve köle ticaretidir. Kölelik 19. Yüzyılın sonuna kadar devam eden ve 1924 yılında Etiyopya Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını engelleyen bir kurumdur.¹⁴⁰

Köleliği yasaklamaya başlayan modern Kral Tewodros'dur. Kral Tewodros, bir markette birkaç köleyi özgür bıraktıktan sonra köleliğin yasaklandığını ilan etti.¹⁴¹

¹³⁴*Rist* tımar sistemi ise bir tımar arazinin Mesafint ve Mekuanent'lar verilen toprak ve kuşağından kuşağa yani babadan oğluna geçen bir arazidir.

¹³⁵*Gult* ise Mekuanent ve başka devlet aristokrasilere maaş gibi verilmiş olan ama kuşaktan kuşağa verilmeyen bir toprağıdır.

¹³⁶R. Caulk, ss.1-5; Christophore Clapham, ss. 7-14.

¹³⁷*Riste-Gult* ise devlet bazı Mekuanent'lar *Gult* arazi *Rist* olarak verilerek ve aileler araziden vergi toplama hakkına sahip oluyorlardı.

¹³⁸R. Caulk, ss.1-5; Christophore Clapham, Feudalism, ss 7-14.

¹³⁹Patrik Gliks, ss.25-62.

¹⁴⁰G. S Baravelli, "The Last Stronghold of Slavery: What Abyssinia is? **Societa Editrice Di Novissima**, Roma, 1935, ss.35-47.

¹⁴¹Richard Pankurst, "Tewodros as Innovator," **Kasas and Kassa: Paper of The life and Images of Tewodros II and Yohannis IV (1855-1889)**, Taddese Beyayen, Richard Pankhurst and Shiferaw Bekele (eds.) Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 1990, (Tewodros) Addis Ababa, s. 137.

Genellikle Etiyopya'nın feodal ordusu, savaşta ganimet olarak aldığı insanları köle yaparlardı. Hatta feodal ordusu köle almak amacıyla birçok savaşta yer alırdı. Binlerce yerel topluluğu köle olarak hem yurttan hem de yurtdışında karavan köle ticaretlerinde satın aldılar. Diğer köle alma nedeni ise borçlardır. Kimse kimseye borç ödemiorsa, borç karşılığında köleleri verebilirler. Kral Tewodros yasaklandı ama başarılı olamadı. Sonuçta 19. yüzyıldan sonra dünyada Büyük Britanya tarafından kölelik ve köle ticaret yasaklandı ve bir Afrika modern devleti kuran Menelik ve modernite elite tarafından Etiyopya'da, kölelik yasaklanma hareketi 1920'lerin sonunda Kral Haile Selassie'nin kanunnamesinden dolayı sonlandırdı.¹⁴²

Bu feodal yönetim sistemini 19. Yüzyılda değiştirmeye çalışan Kral Tewodros bu siyasal durumu modernize etmek için elinden gelen her türlü girişimi yapmasına rağmen başarı sağlayamadı. Menelik'in döneminde siyasal modernleşme 1906 yılından itibaren Etiyopya tarihinde ilk kez Avrupa tarzı bakanlık sistemi getirilmesiyle başlamıştır.¹⁴³

19. yüzyılda il ve ilçe düzeyinde, mahkemelerde yargı sisteminin idaresinde, bir değişiklik oldu ve mahkemeler alt düzeyde yerel hâkimler, *Atbiya dagna*'lar tarafından yürütülüyordu. Sistem, Adalet Yönetimi ilanı ile modernize edildi. 1949 yılında *Miktli woreda Firdbet* ve *Teklay Gizat firdbet* girişimleri oldu ama 1962 ilanı ile kaldırıldı. Genelde 1957'dan 1962'ye kadar çeşitli reformlar ilan edildi ancak, yeterli insan gücünün olmaması, niteliksiz personel, yolsuzluk, zimmete para geçirme gibi sıkıntılar yüzünden Etiyopya'nın adalet sistemi hala zorluklar içerisinde¹⁴⁴.

2.1.2. Etiyopya'nın Toprak Sistemi

¹⁴²H. Dennis, "Ethiopian Slavery and British Abolitionism: The View from the American Legation, 1920-1935" **The Proceedings of the Tenth International Conference on Ethiopian Studies**, Cilt: 2, ss. 625-632; Richard Pankhurst, "The Ethiopian Slave Trade in the 19th and 20th Centuries: A Statistical Inquiry," **Journal of Semitic Studies**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1964, ss. 220-228; Seid Ahmed Mohammed, *Slavery*, ss. 85-90.

¹⁴³ Paulos Nono, **አጠቃላይ (Kral Menelik)**, Kuraz, 1984e.t, ss. 359-360; Bahru, *Modern Ethiopia*, ss. 114-115.

¹⁴⁴ Patrik Gliks, ss 35-40.

Burada, Etiyopya'daki toprak Sistemini detaylı bir şekilde tartışmayacağım. Fakat kısaca bu konudan bahsederek, sistemin etkinliğini belirteceğim. Çünkü toprak sistemi Etiyopya'nın toprak reform ve modernite hareketleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toprak sisteminin Etiyopya'nın modernleşme sürecindeki etkisi bu bölümde toprak sistemi hakkında bilgi vermeyi gerekli kılmıştır. Daha sonraki bölümlerde bu etkinliğin nedenleri detaylıca tartışılacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Etiyopya'nın feodal toprak sistemi bölgeden bölgeye çok farklıdır. Özellikle ülkenin Kuzey yarısında bulunan ilçelerde var olan tımar sistemi iki ana tip olarak kategorize edilebilir. Bunlar *Rist* ve *Gult'lar* dır. Krallığın temellendirilmesinde arazi payı elde etme hakkı için *Rist* aldılar. *Gult* ise bireyler ya kilise araziden alınan vergilendirme yetkisinin kendisi için yada kilise ve manastır gibi kurumlara yıllık gelir olarak İmparator tarafından verilmiş olan toprak sistemidir¹⁴⁵.

Kanun sayesinde, İmparatora 'Tanrı tarafından verilmiş olduğu' için İmparatorluk tüm topraklarda mülkiyet hakkını korumaktaydı ve dilediği zaman toprakları başkalarına verme hakkına sahiptir. *Gult* verilmesi karşılaştırıldığında, *Gultegna* (*Gult* arazisine Sahip adam) arasında etki yaptığı köylülerden asker almakla yükümlü idari ve adli fonksiyonu gerçekleştirmek zorundaydı. *Rist* olarak bilinen beyliklerde özel kalıtsal düzenleme-imparatorluk ailesinin üyeleri çok önemli mahkeme yetkilileri için verilen zaman uygulanan *Gult,Rist* aksine, kalıtsal değildi. Böylece bölgeden *Asrat* (onda biri) toplanan üretimlerini vergilerinin yanı sıra sığır ve bal gibi taleplerini toplumdan alıyorlardı¹⁴⁶.

Güney Etiyopya'da, genel olarak, özellikle *Gabari'*(vergi ödeyen çiftleri)lara üretimin dörtten biri tutarında yıllık haraç ödenirdi. Aynı zamanda devlet için vergi ödenirdi ve maaş (*Madria*)ve toplumdan da idare beyleri için de et, odun ve gönüllü emek verilmekteydi.

Köylüler üzerinde toprak sisteminin yükü nedeniyle, ağır vergiler alınılmaktadır (yani Köylülerin yıllık gelirinden veya üretiminden-üçte biri Kraliyete, diğerlerini

¹⁴⁵Etiyopya'nın tımar sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bkz. Richard Pankhurst, Economic History, ss. 135-184; Habtamu Mengiste Tegegn **Land Tenure and Agrarian Social Structure in Ethiopia, 1636-1900**, (İllinois Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2011

¹⁴⁶ R. Caulk, ss.1-5; Christophore Clapham, Feudalism, ss. 7-14.

kiliseye ve başkalarına yerel köy emirleri tarafından verilirken çiftçilerin yıllık gelirini çok az olacaktır).¹⁴⁷Kendi topraklarında kiracı oldukları açıktır. Birden fazla vergilendirme ve kira artış oranı ve tahliye zımni ve bu araziler devlet toprakları olarak alınılmaktadır.

İmparator Tewodros, Etiyopya tarihinde toprak mülkiyeti sistemini değiştirmek için uğraşan, reform ve modernizasyon getirmek için çalışan ama başarısız olan bir öncüdür. Tewodros'un Modernleşme çabalarının bir parçası olarak kilisede yapılan mücadelesinde başarısız olma nedeni ise İmparator Yikuno Amlak zamanında da Solomonik imparatorluğun geri gelmesi nedeniyle Kilisenin desteklenmesi için Kral Yikuno Amlak, ülkenin topraklarının üçten birini kiliseye vermiştir Tewodros kilisenin arazisini kamulaştırmaya çalıştığı zaman kiliselerin fetvası nedeniyle halkı Tewodros'e karşı ayaklanmıştır. Nihayetinde intihar etmiştir.

Tewodros'un Etiyopya'nın toprak sistemini değiştirme girişimi sırasında, kilisenin topraklarını alıp vergi ödeyen çiftçilere vererek kilisedeki toprakları dağıtmıştır. Vergide yeni modern ordunun askerlerinin maaşını bir şekilde ödemek için reform yapmıştı. Bu eylem doğrudan etkili geleneksel kurumun için kilise papaları ile bir toplantıda, Tewodros şöyle söylemiştir: *"Siz devlet arazisinin yarısını Samon meret yarısını Rim Meret diğerini Meskel meret olarak devletten aldınız Ben ve benim askerlerimin yiyeceği ve içeceği bir şey kalmadı"*¹⁴⁸diyenKral, din adamlarının parazitgibi yaşamını reddettive yeni reformilan edildi.

İlerde inceleyeceğimiz üzere, Kral II. Tewodros'un modern reformlarının nedenlerinden birisi de askerlerin ve çiftçilerin yoksulluklarına kıyasen rahipler iş çalışmayan ama en zengin olan bir toplum parçasıdır. Bunu sağlamak amacıyla kilise tımarı arazinin el koyarak ve vergi verenler için yeni sistem olan *Megazo Gabar*(Yeni Toprak Anlaşması) sistemini yani vergi doğrudan doğruya devlete vermeyi hedefleyen yeni bir tımar sistemi kurulup ve vergisiyle askerlerin maaşı ödenmeye başlanmıştır. Burada en dikkat çeken nokta ise Kral Tewodros ve Kilisenin ilişkileri 1860 yılından sonra zora girmiş ve sonuçta kral intihar etmiştir. Tewodros'un intihar etmesinin en

¹⁴⁷ Richard Pankurst, Tewodros, ss.127-144.

¹⁴⁸ Bahru Zewde, Modern, s. 35; Donald Crummey, Feudalism, ss 7-14.

önemli sebeplerinden birisi ülkesinin modernleştirilmesi için tımar sistemini reform etmeye çalışmasıdır.

2.1.3. Etiyopya'nın Ortodoks Kilisesi

Etiyopya'da, Din ve devlet arasında yakın ilişkisi eskiden beri devam eden bir sürecidir¹⁴⁹, Kilise siyasal güçten her zaman istifade ederken kralın kontrolü birçok yönden kilisenin başı olduğunu göstermektedir. Bu yakınlaşmasından dolayı Etiyopya Ortodoks Kilisesi, Etiyopya'nın modernleşmesi üzerinde olumsuz etkisi olan belirleyici geleneksel kurumların başında gelir. Kilise, toplum ve devlet arasında da siyasi rol oynayan ve ondan ekonomik fayda sağlaması nedeniyle, kilise modernleşme hareketlerini reddediyor ve bunun yanı sıra reform ve sosyal değişime her türlü karşı çıkıyordu. Eskiden beri modernleşme reform getirilen krallıkların muhalefetleri kurumdur ve krallıkların reformlarının her zaman ki lanetlenen kilisedir.

Neden kilise modernleşmeye karşı çıkıyor? Diye sorarsak, cevap ise hem içsel hem de dışsal nedenlerdedir. Dışsal neden kiliseye Mısır'dan gelen başpiskopos (*Abun*) dur. Eskiden beri Etiyopya'nın Ortodoks Kilise Başpiskopos kutsama sadece İskenderiye'den gelen bir Arap Popadır. *Abun*, 20. Yüzyıla kadar, Mısır'dan gelerek ve günlük konuşma dilini bile bilmezdi ve kilise veya manastır yönetimini bilmeyen rahip sadece onun görevlisi ise kilisesinin din babasıdır fakat başka kilisenin yöntemlerinin ve ülke otoritesindeki rolü ise Debre Libanos Manastırı'na başkan olan Etiyopyalı bir

¹⁴⁹ Sergaw Hable Selassie, "Church and State in the Aksumite Period", **Proceddings of the Third International Conference on Ethiopia Studies, I, Addis Ababa, 1966**, Institute of Ethiopian Studies, Haile Selassie I University, HSIU Press, Addis Ababa, 1969, (Church), ss. 5-8.

vatandaşın elindeydi ve kilisenin yönetimlerinin başı *Echge*'dir.¹⁵⁰ Dolayısıyla Abun geliri toplumdan toplayarak ve gelirinin artması için ülkemizin modernleşme reformlarını lanetleniyordu. Abun'un devlette en önemli rolü ise yeni tahta gelen İmparatorların Kilisenin ruhani denetiminde törenle ile taç giydirilmesindedir. Tören sadece Mısırlı *Abun* varlığında gerçekleştirilebilmekteydi, yani hem dini hem de siyasi gücü olan birisiydi. Bu sistemi Kral I. Menelik, İsrail Kral Solomon ve Kraliçe Seba, büyük oğlu ve İsrail ve David Evin böylece Kraliyet Hanedanı merhumun bireysel kutsamadır.¹⁵¹ *Kibre Negeste* (Etiyopya'nın en eski kanunu) ifadesiyle de ülkemizde kralı olmak için hem Solomon ile kan bağı olmak hem de Hristiyan olmak mecbur olduğunu kaydediliyordu.

12. yüzyılda Solomonik İmparatorluk restore edilirken Kilise, İmparator Yikuno Amlak'a verilmiş olan desteklerini ve Kilisenin rolü için ödül olarak toprak verilmektedir. Yani Yikuno Amlak kiliseye *Gult* olarak devletin topraklarının üçten birini kiliseye verilmiş, kilisenin *Gult* tımar arazileri ise farklı isimlerde bilinmektedir. Bunlar, *Semon Meret* (Kiliseler için verilmiş olan arazi), *Rım* (Manastır için), *Yedemet Meret* ('*Kedi Arazisi*' maaş olarak rahiplere verilmiş olan arazi), *Meskel Meret* (tören için arazi), vb.dir,¹⁵² demek ki Kilise için yeni Tımar sistemi vardır.

Feodal kurumlardan birisi olan kilise, hem kendisi için topraklardan vergileri köylerinden toplar hem de toplumdan ürün şeklinde ödeme alınmaktadır. Ayrıca kilise de rahiplerin binaların toplumu tarafında hem inşa yapıtları hem de para toplayan en zengin bir kurumlardan birisidir.¹⁵³

Genel olarak ifade edecek olursak, Etiyopya'nın Ortodoks Kilisesinin tam zenginliğini ve onun gelirlerini hesaplamak pek mümkün değildir. Çünkü kilisenin toprak gelirlerinin kapsamı tam olarak bilinmiyordu ve kilise de aşar yerine köylülerden toprak vergisi bilinmeyen miktarda toplanmaktadır. Hükümet, kilisenin gelir kaynağına pek karışmazdı. İmparatorluğu'n güneye doğru genişlemesi bile, kilise rahipleri ile

¹⁵⁰ Mordachi Abir, ss 56-66; Frederich Heye, "Some Aspects of Dependence and Independence of the Orthodox Church (Tewahido betekristian) on the Feudal Class of Ethiopia", **A General Examination of Ethiopia Feudalism Conference**, Addis Ababa University, March 1970, ss.1-14.

¹⁵¹ Frederich Heye, ss. 1-14.

¹⁵² Mart 1856 yılıteki Tewodros mektubu; Christophore Clapham, Feudalism, ss. 7-14.

¹⁵³ Gliks, ss, 25-60.

birlikte yeni fethedilen topraklarda, Hristiyan olmayan topluluklara vaftiz gücü verdiği ve bu alanlardaki tımar büyük miktarda ödüllendirilirdi her iki toplum da eğitim ve yeni din alanları sosyal psikolojiyi kontrol etmek için orada pek çok yeni kilise inşa edilirdi. Devlete manevi bir destek vermesi nedeniyle kilise devletin laik güç ve siyasi statükosunu destekliyordu.¹⁵⁴

1916 Yılında *Lijlyassu* kilise ve güçlü Shoan tarafından Müslüman olmasından şüphelenilmesi nedeni ile Müslümanları ile var olan ilişkisidir ve Müslüman kızı ile evlenmeye ve azınlık Etiyopyalıların entegre etmeye başlarken kilise, *Lijlyassu*'n Müslümanolduğunu suçlanmaktadır. Onun faaliyetlerinin kilise lanet edilerek sonuçta tahttan indirilmektedir.¹⁵⁵

Kilise devlet için belirleyici bir gösterge olarak kabul ediliyordu. Örneğin, 1960 darbesinin¹⁵⁶ büyük bir kısmı kilise tarafından kontrol edilmiştir. Çünkü bu darbede kilise *Abun* ve rahiplerin fetva ve lanetlemesiyle toplum darbelere karşı oldu sonuçta Kral tahta geri gelmesinde kilisenin rolü yüksektir.

Son olarak, kilise açıkça feodal sistemin ayrılmaz bir parçası olan kilise ile İskenderiye Patriği arasındaki kontrol kesilerek kiliseden bağımsız statüsünü terk ederek bir iç reform yapan 20. Yüzyılda İmparator I. Haile Sellassie'dir. Haile Sellassie, 1955 yılında Etiyopya Anayasa'sını revize ederek özerk bir kilise kurmak üzere 1958 yılında Etiyopyalı bir Patrik Episkop tayin etmektedir. Kilise insan gücü sıkıntısını önlemek ve rehberlik için Amharça yerine Ge'ez teolojik üniversite açılmasını ve eğitim okulları kullanımını teşvik etti¹⁵⁷.

2.1.4. Etiyopya'nın Sosyal ve Siyasal Durumu

¹⁵⁴ Gliks, ss, 25-60

¹⁵⁵ Gliks, ss, 12-25; Bahru Zewde, Modern Ethiopia, ss.120-128.

¹⁵⁶ Bkz Christopher Clapham, "The Ethiopian Coup d'Etat of December 1960", **The Journal of Modern African Studies**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1968, ss, 495-507; Harold G. Marcus, "1960, the Year the Sky Began Falling on Haile Sellassie," **Northeast African Studies**, Cilt: 6, Sayı: 3, 1999, ss, 11-25, 1960 darbe iki Neway kardeşler, Germame Neway ve Mengistu Neway tarafında yapılmış olan başarısız ama Etiyopya siyasal Tarihin batkımızda Etiyopya'nın demokratikleşme ve sekülerleşme amacıyla darbeye yaptılar. Darbeciler Kral Haile Sillase Brezilya gittiğin günü darbe yaptılar sonuçta Kilse ve bazı orduların tarafında başarısız oldu.

¹⁵⁷ Birhanu Kebede, የኢትዮጵያ ሰላማዊ ትራንዚሽን (Kral I. Haile Selassie'nin Tarihi), Artistik Press, Addis Ababa, 1993 e.t, ss. 291-324.

Kral II. Tewodros, krallığının öncesinde büyük bir iç kargaşa ve karmaşanın hakim olduğu prenslik dönemi olarak bilinen dönem *Zamana Mesafint*¹⁵⁸ dönemidir. Teorik olarak, hükümet; yönetim, il müdürleri az yöneticili alanlara bölünmüştür. Kendilerine ait olan küçük ilçe, vali ile feodal bir hiyerarşi olarak düzenlendi. Büyük şefler, *Dejazmach*'lar ek vergi alarak ve yüksek yargıçlar olarak kendi şehirlerinde görev yaptı, İmparator için asker müdahili ile askeri seferler onu takip etti. Ama sorunsuz bir süreç olan 1750lerde, bu organizasyon yapısı, tamamen bozulmuştu, İmparator Gondor yaşadığı, 17. yüzyıldan kalma küçük bir sarayı, çürüyen bir Portekiz Kalesi yakınında bulunuyordu.¹⁵⁹ Birkaç Hizmetçisi vardı, güçlkle, eski il yöneticilerinden bağımsız bir hükümdar oldu.

Ayrıca, bu dönemin özelliği bölgesel derebeylerinin ortaya çıkmasıdır. Bunlar, Shoa; Güney Eyaletinin özerklik kazanmak için ilk girişimi oldu. Shoa, Oromo göçmeleri tarafından Gondor'dan ayrılmış, 16. yüzyıldan itibaren müstakil Eyalet, Solomon ailesinden olduğunu iddia eden bir *Nigus* (Kral) tarafından yönetildi. 1840'larda Shoa, *Nigus* Sahale Sellassie tarafından tamamen bağımsız oldu. Başka beyler ise, Kuzey bölge valisi olan, *Ras* Wubie, gücünü Tigre için küçük bir yıllık haraç ödeyen saymaca tebaası tarafından yönetildi. Gojjam, Orta alanı içinde, *Ras* Goshu'nu kontrol Gojjam, en güçlü rakibi oldu. Solomonik Devlet ise Gondor şehrinde yaşayarak ve kendisi de hükümetini sadece bir kukla olarak korudu. Kral tarafından, bu dönemde bölgesel beylerin ihtiyacı ise İmparator olmak değil onun başbakanı ve Komutanı atanmış olan *Ras Betwoded*, olmaya çalışırlardı. *Ras Betwoded*, Başlığı tutan güçlü bir kabile reisi tarafından kontrol ediliyor. Bu pozisyonda 1830lardan sonraki *Ras* Ali gelmeden önceden elinde olan bir Oromo tarafından yapıldı. *Ras* Ali dikkate alarak,

¹⁵⁸ Shiferaw Bekle, "The State in Zamana Mesafint (1786-1853): An Essay in Reinterpretation," **Kasas and Kassa: Paper of The life and Images of Tewodros II and Yohannis IV (1855-1889)**, Taddese Beyayen, Richard Pankhurst and Shiferaw Bekele (eds.), Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 1990, Addis Ababa, ss. 22-68.

¹⁵⁹ Age Ayrıntılı bilgi için bkz Mordechai Abir, (Ethiopia); Mordechai Abir, **Ethiopia and the Red Sea: The Rise and Decline of the Solomonic Dynasty and Muslim European Rivalry in the Region**, Routledge, 1980, ss. 1-40.

ılımlı bir Hristiyan olmak, Papaz (Kral) kendisini *NegusaNegast*'ı aramıştı ve Solomon'unun soyunu izlemenin mümkün olduğunu iddia etti.¹⁶⁰

Bu döneminde Etiyopya'da organize bir merkezi hükümetin yokluğundan, Etiyopya neredeyse sürekli savaş konumundaydı. Karşılıklı kıskançlık ile birbirine uyuşmayan *Ras Ali* ve *Ras Wubie* savaşa girdikleri zaman, kimi Amhara ve Tigre halkları arasında sürekli sınır anlaşmazlıkları vardı, iki il içinde yeni bir isyan başlatması için sebep oldu.

Bu genel kaotik durum bir ölçüde iki çok farklı toplumsal gücün varlığı ile artmıştı. Biri kilise, Hristiyan nüfus arasında birliği bir şekilde korunmuştu. Siyasi istikrar azalırken, rahiplerin yetkileri genişletilmişti; öğretilerini, eski geleneklerini canlı tutmak ve tamamen özerk birimler halinde ülkenin bölünmesinin önlemede için yardımcı oldu. Başka bir istikrar gücü ile yerel düzeyde tam bir anarşi önlendi. Her köyde, il yöneticileri yerini bile zorlanan bir kalıtsal resmi vardı. Ücretli ve borçluyu, köy sınırları ve yerel yönetimin diğer ayrıntıları için vergi kayıtlarını tutan muhasebe şefi gibiydi, vergi olarak ilçe veya il Valisi için toplanan ürünlerikoruyarak kendini destekledi.¹⁶¹

1850'de, siyasi durum Shoa, Amhara yöneticileri ile Tigre karşıtları vardı. Her an silahlı isyan olabilirdi. Sadece bu kadar uzun kendi il içinde herhangi bir rakip daha büyük bir askeri güce sahipti ki her yönetim rolünü korudu.Böylece rakip İmparator Tewodros beş yıldan az sürede bütün bölgesel hükümdarları mağlup ederek ve bir merkezli Etiyopya'nın modernleştirilmesi için Avrupalıları gelmeye başlamıştır.

Avrupalılar Etiyopya'ya gelmeye 1800lerden itibaren başlarken onların maceracıları ve akademisyenler de vardır. Ziyaretçiler arasında ülkesinin temsilcisi ve misyonerler de bulunmaktadır. Ülke hakkında seyahatler iki yüz yıl sürdü ve büyük nüfus merkezleri daha çok ziyaret ediliyordu. Örneğin Fransız hükümeti, çeşitli araştırmacıların hem araştırma yapmaya hem de ülkesinin temsilcisi olarak birkaç kişi

¹⁶⁰Ishikawa Hiroki, "Changes in the Military System During the Gondar Period (1632-1769): Their Influence on the Decline of the Solomonic Dynasty," **Annales d'Ethiopie**, Année, 2002, Cilt: 18, Sayı: 1, ss, 215-229; Kofi Darkwah, "Some development in the Ethiopia in the era of the Mesafint", Erişim Tarihi 22.12.2016; "<http://digital.lib.msu.edu/projects/africanjournals>."

¹⁶¹Ishikawa Hiroki, ss.215-229.

gönderdi. Onlar memleketlerine döndüğünde Etiyopya ile ilgili bir kaç haritalar ve orada bulunan bitki, hayvan ve kuşların çizimleri ve Jeoloji, bölgenin Botanik ve Zooloji ile ilgili yazarak ve notlarını üç ciltlik bir rapor yadaseyahatname olarak yayınlamıştır. Başka bir Fransız vatandaşı olan, Lefebvre tarafından yönetilen bir heyet 1839'da bilimsel araştırmaları için Tigre'ye gönderildi.¹⁶²

1840 yıldan sonra, İngiltere vatandaşları John Bell, Walter Plowden ve Charles Beke Etiyopya'ya gelmiştir, bu üç İngiliz, Tewodros'un hayatında son derece önemli bir rol oynadılar. Plowden, Hindistan'dan Etiyopya'yı ziyaret etmek için gelmiştir. John Bell, daha otuzlu yaşlarında, bir avcı olarak ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yetişkin hayatını geçirmişti. Bir Etiyopyalı macera daha büyük heyecan için Avrupa'ya Seyahatini ertelemek ve yeni arkadaşını ikna etti. İkisi de Massawa'ya giden bir ticaret gemisine eşyaların çoğunu sattı. Gondor'a geldiğinde *Ras Ali*'nin başdanışman olarak atlandı.

John Bell kısa zaman içerisinde ülkenin sanal bir vatandaşı oldu, Etiyopya elbisesi giyidi ve 1868 yılında bir Etiyopyalı kadınla evlendi ve üç çocuk babası ve *Ras Ali*'nin başdanışmanlığı görevine alındı.

1855 yılında *Ras Ali*, Tewodros tarafından yenildiği zaman Ali'yle herhangi bir ilgisi yok gibi göründü, sonra Tewodros en yakın arkadaş hem de bir danışman ve askeri bir memur oldu, ama yeni kralın devletini modernleştirmesi için en önemli bir durum olan finansal başarı elde etmeye uğraşmaya başladı. John Bell yeni İmparator Tewodros, 1860 yılında ölümüne kadar Tewodros'un yakın arkadaşı paha biçilmez yardımcısı ve bir rehber öğretmen ve diğer İngilizler ile denk değil gibi görünüyor. Böyle yapmış olması, kral için karakteri ve kişiliği içine önemli fikir verirdi.¹⁶³

Walter Plowden da çeşitli görevlerde *Ras Ali*'nin yanında hazır bulundu, ama hiçbir zaman Etiyopyalı toplumdan kopuk ve ilgisiz kalmadı. Alışkanlıkla Avrupa

¹⁶²Gian Paolo Calchi Novati, "Barbarians, Despots or Brothers? European Diplomacy and Ethiopian Monarchs in The XIX Century", **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 40, Sayı:1/2, Festschrift Dedicated in Honour of Prof. Richard Pankhurst & Mrs. Rita Pankhurst, 2007,ss. 309-330; K.V Ram, " Diplomatic practice of Ethiopia in the nineteenth century,"**TransAfrican Journal of History**, Cilt: 15,1986, ss. 127-143

¹⁶³Ruth Thompson Anderson, **A Study on The Career of Theodore II, Emperor of Ethiopia, 1855-1868**, Yayınlanmamış Doktora Tez, Ohio, 1966, ss. 37-54.

elbisesi giydi. *Ras Ali* için birincil hizmeti askeri çizgisinde oldu. Hindistan'dan silah temin ettiği koruyucusu olarak *Rasiçin* görev yapan bir silahşor idi. Bu faaliyetleri nedeniyle, Etiyopyalılar onu *Başa Bulad* olarak bilirdi.

Plowden, daha sonra Tewodros aktif bir askeri danışmanı oldu. Etiyopya'da ulusal çıkarları için daha fazla ümit ettiği Britanya Dışişleri Bakanlığına, resmi bir konum elde etmeyi hayal etti. Onun en büyük amacının Anglo-Etiyopya ticaretini genişletmek için Etiyopya'da İngiliz ilgisini uyandırmak gibi görünüyordu.¹⁶⁴ Örneğin ticareti geliştirmeyi vurguladı, İngiltere deniz erişiminde Etiyopya yardım etmeliydi ve Dışişleri Bakanlığı Massawa'da böyle bir hareketi kolaylaştırmak için bir konsolosluk kurdu.

Ülkedeki İngiltere'nin artan ilgisi için 1847 doğrudan Londra'dan döndü. Aniden Londra'da *Ras Ali* hediyesi ile ortaya çıkan Plowden, 1848 yılında, Etiyopya için bir İngiliz Konsolosu olarak döndü. *Ras Ali* ile ticari bir anlaşma yapmaktı. Plowden bu hedef doğrultusunda son olarak ticaret ve dostluk anlaşması imzalamak için isteksiz hükümdarı ikna ettiği 1849 Kasım ayına kadar çalıştı.¹⁶⁵ İki ülke ebedi dostluk sözü verdi ve elçileri ve elçilerini almak ve korumak için söz verilmişti.

Clarendon bu nedenle Massawa de Konsül olarak Habeşistan hükümdarları üzerinde etkisini korumak için çaba içinde olmaya Plowden yönlendirilmiş. Plowden zamanında İngiltere ile dostça ilişkiler isteyen için bu beklentiler İmparator'un kariyerinin en büyük hayal kırıklıklarından biri oldu.

Charles Beke de bu dönem de önemli bir rol oynadı. Etiyopya için 1842'de ülkeyi keşfetmek ve Anglo-Etiyopya ticaret genişletme fizibilite çalışması yapmak için gitti. Gözlem ve görüşlerini anlatan broşürler, mektuplar ve kitap yazarak hayatının geri kalanını geçirdi.

1850'lilerden sonra Etiyopya'da Avrupalı faaliyetleri çeşitli gelişmelere yol açmıştı. Roma Katolik Kilisesi ve Fransız hükümeti birlikte çalıştı. Ortaklaşa Tigre, Shoa ve ilköğretim yabancı etkisi oluşturdu. İngiltere, Massawa'da bir Konsolosluk kurdu. Merkez il yöneticileri ile dostane ilişkiler geliştirme yolunda ilk adımı attı.

¹⁶⁴Gian Paolo Calchi Novati, ss. 309-330.

¹⁶⁵Ruth Thompson Anderson, ss. 37-54.

Misyonerlik faaliyetleri, Etiyopya doğumlu olmayan kişilere karşı düşmanlık duygularını harekete geçirdi. Tewodros teşebbüs sırasında on üç yılın olayları, Etiyopya platosu üzerine yeni ve güçlü bir devlet inşa etmek ve modernleşme için başrol oynayan, Etiyopya'nın modernleşme hareketlerinin temeli olan, Deresge Mariyam 1855 yılında Kilisede taç giydi böylece ülkesine modern bir sistemin getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁶⁶

¹⁶⁶Ruth Thompson Anderson, ss. 37-54.

2.2. TOPLUM VE DEVLET: 19. YÜZYILDAN ÖNCE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GELENEKSEL TOPLUMU VE KURUMLARININ ÖZELLİKLERİ

Eski Türklerin tarihi antik çağa kadar uzanan ve Türkçesi ise Ural-Altay dil ailesine aittir. Başka pek çok antik toplum gibi, Türklerin dini İslam'a geçmeden ve İslam'ı devletlerinin resmi dini haline getirmeden önce Şamanizm'di¹⁶⁷. Sürekli göçe bağlı olarak, ilk Türkler Çinliler, Persler ve Bizanslılar gibi karşılaştıkları farklı uygarlıklardan büyük ölçüde etkilenmişlerdir; ancak köklü kabile siyasi sistemlerine, kırsal ekonomilerine ve göçebe yaşam tarzlarına bağlı kalmışlardır. Dilleri Türkçe diğer dilleri yerinden ederek ve onların yerine geçerek muzafferane ayakta kalmıştır¹⁶⁸.

13. yüzyılda I. Osman (1259-1326) Osmanlı İmparatorluğu'nu kurdu. İmparatorluk Muhteşem Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı (1520-1566) sırasında doruğuna ulaştı. Onun zamanında, Osmanlı İmparatorluğu üç kıtadan çok milletli ve çok dilli halkı kapsayarak Cezayir'den Yemen'e, Bosna'dan Kafkaslara, Etiyopya'dan Basra'ya kadar genişlemişti¹⁶⁹. Akabinde İmparatorluk gerilemeyi tersine çevirecek çabayı içeren bir yüz yıllık bir modernleşme sürecinin izleyeceği, iki yüz yıllık bir gerileme sürecine girdi. Sonunda Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı nedeniyle çöktü. İmparatorluğun yıkıntılarından karizmatik lider Gazi Mustafa Kemal (1881-1939) modern ve seküler Türkiye Cumhuriyeti'ni 1923'te kurdu.

Ortaçağ imparatorluklarının önemli özelliklerini kıyaslamak konumuzun ötesindedir, ancak Osmanlı İmparatorluğu Etiyopya'nın Solomonik Hanedanı kadar T'ang Çini, Meiji Japonyası, Kaçar İranı gibi diğer modern öncesi imparatorluklarla pek çok yönden kıyaslanabilir. Genellikle bu imparatorluklar toplum üzerinde geleneksel kurumların baskınlığına eşlik eden tarıma dayalı ekonomileri kadar merkezi olmayan yönetim sistemlerini müşterek bir biçimde paylaşırlar ve bu özelliklerle karakterize edilirler. Her halükarda, hem iç hem de dış faktörler nedeniyle imparatorluklar

¹⁶⁷ Stanford J Shaw, *Modern*, ss.1-2; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 4, 11-14.

¹⁶⁸ Bernard Lewis, *Emergence*, ss.7-8.

¹⁶⁹Sanford J Shaw, *Modern*, s. 26

gerilerken geleneksel kurumlar güçlerini ve saygınlıklarını sürdürmeye çalışmış ve kademeli düşüşü ve hatta imparatorlukların dağılmasını tersine çevirmek için getirilen modernleşme süreçlerine ve Batı'nın etkisine güçlü bir biçimde karşı koymuşlardır. Benzer bir biçimde, 19. Yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu çok genişti ve sultanların gücünü ve hükümranlığı tam anlamıyla ender olarak Anadolu ve Rumeli gibi İmparatorluğun merkezi bölgelerinin ötesine yayabilen geleneksel bir yönetim biçimi izlemekteydi¹⁷⁰. Bölgelerin pek çoğu, sözde bağımsız yerel hükümdarlar tarafından yönetilmekteydi. Ancak, güçlü hükümdarlar özel ordularının yardımıyla geniş alanlara kendi yönetim tarzlarını dayatmıştı. Daha zayıf hükümdarlar ise katı ve beceriksiz bir biçimde hem toplumu, hem de devleti yönetmekteydi. Daha da kötüsü, İmparatorluğun Afrika ve Asya gibi çeperlerinde Osmanlı hükümranlığı çok zayıftı ve aşiret liderlerine dayalıydı. Etiyopya'da 19. yüzyılın başında Osmanlı hükümranlığı Naip Arkiko ailesinin elindeydi.¹⁷¹

Bir tarım imparatorluğu olarak Osmanlı yönetim sistemi yüksek düzeyde Tımar sistemine dayanmaktaydı. Kimi bölgelerde Tımar sistemi çok etkiliydi ve Osmanlı vezirleri, prensesleri, eyalet valileri ve kaza yöneticileri vergi veren çiftçi ve köylüler aracılığıyla gelir elde ettikleri Tımarlarını idare etmekteydi. Tımar sisteminin uygulanmadığı diğer bölgelerde, devlet tüm yıllık ödenen vergi gelirleri (Salyâne) üzerinde hak iddia etmekteydi ve yerel otoriteler bu vergilerin toplanmasından sorumluydu. Arap Yarımadası'nda fetih öncesi dönemden kalma toprak imtiyazı ve vergilendirmeye yani tebaanın yüzyıllardır alışık olduğu vergilerini ödeme biçimine dayalı farklı bir yönetim sistemi uygulanmaktaydı.

Daha önce belirtildiği gibi Kuzey Etiyopya'daki Habeş Eyaleti'nde, 1800'ler civarında Osmanlılar pek çok toprağı kaybetmişti ve ellerinde kalan Massawa ve Sawakin isimli iki büyük liman kentini Cidde ve Mekke ile birlikte yönetiyorlardı. Sawakin limanı daha sonra bir yerel Emir'in ve bir avuç dolusu askerin yardımıyla gümrük vergilerini toplayan bir deniz kaptanına ve bir gümrük müdürüne emanet edildi.

¹⁷⁰ M.Şükrü Hanioğlu **A Brief History of the Late Ottoman Empire**, Princeton University Press, 2008, (A Brief), ss.19-24.

¹⁷¹ Jonathan Miran, ss. 33-43.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Kızıl Deniz bölgelerinden toplanan vergi çok azdı ve yöneticilerin maaşını bile karşılamıyordu.¹⁷²

Daha da kötüsü Arap Yarımadası'ndaki idaresi on altıncı yüzyıldan beri aşiret liderlerinin bağıllık yeminlerine dayanmaktaydı ve merkezi yönetim Kızıl Deniz ve İran Körfezi boyunca Hicaz ile sınırlıydı. Örneğin, Osmanlı Sultanları Hicaz'ı Mekke Şerifleri aracılığıyla yönetti ve kendilerini Kutsal Toprakların yegâne koruyucuları olarak sunabilmek için yerel halkın desteğini kazanma çabası içinde düzenli bir biçimde büyük miktarlarda para ve cömert hediyeler dağıttılar¹⁷³.

Avrupa'da İmparatorluk 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarını kazanmak isteyenlerin emperyal rekabeti ile yüzleşti. Bilhassa Avusturya ve Rusya onun gücünü aşındırdı ve Osmanlı İmparatorluğu'na büyük tehdit oluşturdu. Aşağıda vurgulanacağı gibi, onların başarılarından sonra yenilen Osmanlı Sultanları Avrupa topraklarının bir kısmının idaresini kaybetmeye başlayacakları kadar, imparatorluğun zayıflıklarına ve Avrupa'nın ilerlemesine tanıklık eden antlaşmalar imzalamaya zorlandılar. Hepsinden önemlisi olan 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile özerk Osmanlı prenslikleri Eflak ve Boğdan kadar Kırım Hanlığı'ndaki Müslüman Tatarların da Rus idaresi altına girmesi ile imparatorluğun toprak bütünlüğü olumsuz etkilendi ve Rusya imparatorluktaki azınlık tebaaların yegâne koruyucusu olarak davranmaya başladı¹⁷⁴. Böylece, Rus desteği ile cesaretlenen Müslüman olmayan azınlıklar sultanlardan imparatorluğun gerilemesini hızlandıracak bir biçimde prensliklere daha fazla özerklik vermelerini talep ettiler. Bu, kimi sultanların imparatorluğun modernleşmesinin ve reformun gerekliliğinin farkına vardıkları dikkate değer bir zaman dilimiydi.

Anadolu ve Rumeli'nin merkezi bölgelerinde bile, emperyal idare etkili olmaktan çok uzaktı. Devlete karşı duran iki sosyal grup bilhassa hatırı sayılır ölçüde güç kazandı: Ayanlar ve Derebeyleri. Kimi bölgelerde, yerel hanedanlar öylesine güçlü idi ki geniş topraklar üzerinde feodal idare uyguladılar. Çok az insan, askeri seferberliklere iştirak etmeye devam etti ve devletin otoritesine meydan okumadı. Karşılığında, bu kişiler kendi topraklarını yönetme ve güçlerini kuşaktan kuşağa irsen

¹⁷² Cengiz Orhonlu, Habeş, ss. 37.

¹⁷³ M.Şükrü Hanioğlu, A Brief, s. 12.

¹⁷⁴ Bernard Lewis, Emergence, s. 323.

aktarma hakkını sağlamlaştırdılar. Ayanların gücü vergi toplayıcıları olarak eyalet valisi atanmaları tercih edildiği zaman 18. yüzyıldan sonra arttı. 1726'da merkezden kaza yöneticilerinin gönderilmesine dair Osmanlı uygulamasının sona ermesi de paralel bir gelişme olarak bu eğilimi güçlendirdi. Bu karar haydutla mücadele, vergi toplamayı güven altına alma ve asker toplama gibi işleri idare edenler olarak yerel ileri gelenlerin atanmasının yolunu açtı. Yerel ileri gelenler böylece merkezi hükümet ile tebaası arasında aracılık eden önemli bir sosyal sınıf olarak ortaya çıktı. 1786'da Ayan unvanının resmen kaldırılmasına rağmen, Ayanlar 19. yüzyılda merkezîleşme politikaları başarı kazanana kadar imparatorlukta güçlü bir sosyal grubu temsil etmeye devam ettiler. Gücün yerel hanedanların ve ileri gelenlerin elinde toplanması hükümeti özel toprak sahipliği ile mücadele etmeye zorlayan toprak imtiyazı sisteminde fiili bir değişiklik getirdi. Bu durum, imparatorluğun pek çok bölgesinde köylü ayaklanmaları güdüsünü sağlayarak bilhassa toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkiyi değiştirdi.¹⁷⁵ Bununla bağlantılı olarak 19. yüzyıldan önce Osmanlı İmparatorluğu geleneksel hükümet olarak karakterize edilmekteydi. Öyleyse şimdi modernleşme sürecinin arifesindeki zaman diliminde Osmanlı toplumuna, hukuki sistemine ve imparatorluğun ekonomisine bakalım.

2.2.1. Osmanlı Toplumu

Üç kıtayı aşarak ve sıra dışı etnik ve dinsel grupların bir çeşitliliğini kapsayarak Osmanlı İmparatorluğu 19. Yüzyılın başlangıcında belki de dünyadaki en kozmopolit devlettir. Osmanlı Müslümanlarının çoğu Sünni idi. Büyük bir İslam İmparatorluğu olarak Sultanın ana görevi İslam'ın korunması idi. Bundan dolayı, İslam'ın yayılması için savaşçılar pek çok savaş yaptılar ve Müslümanlardan destek temin etti.¹⁷⁶ Böylece, İslam devletin resmi dini olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve geniş bölgelere yayılmasında asli bir rol oynadı.

¹⁷⁵ M.Şükrü Hanioğlu, A Brief, ss.17-18.

¹⁷⁶ M.Şükrü Hanioğlu, A Brief, ss. 24-26; Niyazi Berkes, Türkiye'de, ss. 28-34; Bernard Lewis, Emergence, ss.13-16.

19. Yüzyıl geleneksel Osmanlı toplumunun¹⁷⁷ genel karakteristiğini İlber Ortaylı şu cümleyle özetleniyor.

“19. Yüzyıl gelenekle çağdaş olanın, cehalet yanında bilimin çarpıcı örneklerle yaşadığı devirdir. İstanbul halkı Tıbbiye hocasından üfürükçüye, üfürükçüden eczacıya dolanırdı. Çoğu kibar ailenin Fransızca mürebbiye getirdikleri oğulların, bir yanında da Mevlevi dergahına götürüp şeyhin elini öptürüp tarikata soktuğu bilinir... çağdaş geçinen siyasal hareket ve ideolojilerde de donukluk ve gelenekçilik yan yana yaşıyordu...”¹⁷⁸

Devletin ana hedeflerinden birisi olan İslam’ı ilerletmek ve korumak için, Sultan Halife idi ve İmparatorluğun sosyal ve siyasi yapısı ile iç içe geçmiş İslam’ın Kutsal Yasalarının yani Şeriatın koruyucusu olmuştu. Sistemin zirvesindeki Sultanın gücü yalnızca Şeriatla sınırlı idi.¹⁷⁹ 19. yüzyılın siyasi modernleşmesinden hemen önceki dönem boyunca Osmanlı toplumu iki büyük sınıfa bölünmüştü. Askeri sınıfı oluşturan daimi ordu kadar sivil ve askeri memurlar, idari ve dinsel güce sahipti ve vergi veren tebaanın vergilerine bağımlı idiler. Bunlar ordudaki ve mahkemedeki memurları, sivil hizmetlileri ve Ulemayı içermektedir. Dinsel kurum hukukun, adaletin, dinin ve eğitimin rahatsız edilmeyen kontrolünden hoşnuttu.¹⁸⁰ Dinsel kurumun başı, başkentin Baş Müftüsü olan Şeyhülislamdı ve yerel yargılama yetkilerine sahip olan kadılardan ve müftülerden oluşan geniş bir hiyerarşiye başkanlık etmekteydi. Şeyhülislamın Sadrazam ile eşit statüde olarak sadece Sultan’a karşı sorumlu olduğu düşünülmektedir.¹⁸¹

Ulema vergiden muaftı ve gerçekten belki de onların statüsü tek güvenceli olan sınıfı biçimlendirmektedir. Ulemanın eğitimi İslam dini ve hukuku üzerineydi. Bu sınıf, okullarda öğretmen veya camilerde vaiz olmaya adaydı ancak devlet hiyerarşisi içinde onların başlıca işlevi, en düşüğünden en yüksek düzeyine kadar yasal ve adli görevlerin

¹⁷⁷ Osmanlı Toplumunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz Kemal H Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan İmge Kitabevi, Ankara, 2002, (Osmanlı), ss.45-55.

¹⁷⁸ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, 3.Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, (Gelenek), s. 27.

¹⁷⁹ Stanford J. Shaw ve Ezel K. Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of The Ottoman Empire, 1280-1808**, 2. Basık, Cambridge University Press, Cambridge 1997, (Ottoman Empire), ss.164-166; Roderic H. Davison, **Reform in Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton 1963, (Reform), ss. 10-12.

¹⁸⁰ Mustafa Yılmaz, “Osmanlı Toplumsal Yapısına genel bir bakış”, Temuçin Faik Ertan ve diğerleri (ed.) **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1999, ss.1-10.

¹⁸¹ Amit Bein, **Ottoman Ulama, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition**, StanfordUniversityPress, 2011, ss. 4-5.

kadrosunu oluşturmaktı.¹⁸² Bir başka deyimle, Müftülerden oluşan bu hiyerarşinin en tepesinde en yüksek hukuki ve dini otoriteyi temsil eden Şeyhülislam bulunmaktaydı¹⁸³. Reaya diye adlandırılan ikinci sınıf, ticaret ve tarımla uğraşarak vergi ödeyen ve böylece refahı yaratan tüm Müslümanlar ve gayr-ı Muslimlerdi. Tebaa bile Müslümanlar ile gayr-ı Muslimler, şehirliler ve kasabalılar, köylüler ve yerleşikler ile göçebeler olarak daha ileri düzeylerde ayrılırdı¹⁸⁴. Başka sözcüklerle ifade etmek gerekirse, Osmanlı toplumu yöneten Askeri sınıf ve tebaa yani Reaya olarak temelde ikiye ayrılabilirdi¹⁸⁵. Yönetici sınıf üç bileşenden oluşurdu: Ulema, bürokrasi ve ordu (Yeniçeriler ve Tımarlı Sipahiler)¹⁸⁶. Toplum genelde Müslüman ve Müslüman olmayanlar biçiminde dinsel çizgilerle geleneksel olarak örgütlenmişti¹⁸⁷. Bunun yanı sıra, Türkler, Arnavutlar, Araplar, Ermeniler, Bulgarlar, Yunanlar, Kürtler, Sırlar ve pek çok başka büyük etnik gruplardan da ibaretti.

Osmanlı toplumun bir başka özelliği, Milletler diye adlandırılan Müslüman olmayan azınlıkların barışçıl yaşama durumuydu. Ancak, onlar ayrı topluluklar halinde Müslümanlardan ayrı tutulmuştu. En geniş gayr-ı Muslimler Hristiyanlar ve Yahudilerdi. Bu Milletler yarı özerk organlar içinde teşekkül etmişti ve onlara üyelik bir dinsel sadakat çizgisini kendiliğinden izliyordu. Her bir Millete bir Patrik (veya Yahudiler için Haham) başkanlık etmekteydi ve onlar Osmanlı yöneticileri tarafından bu göreve atanmaktaydılar. Ruhani gücüne ve kendi dini astlarını denetlemesine ek olarak, Patrik Milletin iç işlerinin yönetiminde de geniş özerkliğe sahipti. Bu nedenle, Milletlerin başı yalnızca kendi cemaatinin ruhani, ritüel ve hayırseverlik işlerini yapmaz, aynı zamanda vergilerin toplanması da içinde olacak biçimde eğitimi ve çeşitli

¹⁸² Amit Bein, ss. 4-5; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, 4. Baskı, Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, ss. 72-76.

¹⁸³ Roderic H. Davison, Reform, ss.10-12; Suna Kili, **The Atatürk Revolution: A Paradigm of Modernization**, 5th. Ed. Türkiye İş Bankası, 2011, s.50.

¹⁸⁴ Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society: Turkey," **Political Modernization in Japan and Turkey**, ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton, Princeton University Press, 1968, ss. 43-44; Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss.150-151.

¹⁸⁵ Stanford Show, Ottoman Empire, ss.112-160.

¹⁸⁶ Albert Hourani, "Ottoman Reform and the Notables" (Ed.) **Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century**, The University of Chicago Press, Chicago ve London, 1968, ss. 41-68.

¹⁸⁷ M.Şükrü Hanioglu, A Brief, ss. 24-26.

meselelerin düzenlenmesini de gerçekleştirdi¹⁸⁸. Bu durum, ilerleyen yüzyıllarda imparatorluk gerilerken büyük güçlerle temas kurmalarına olduğu kadar güçlerini arttırmalarına da yardım etti.

İmparatorluğun siyasi, askeri ve ekonomik dengesizliği ülke boyunca haydutluğun yayılmasına katkıda bulundu. Tımar sisteminin yozlaşması çok sayıda kırsal çalışanın serbest kalmasına ve gerekli olduğunda askeri hizmette geçici işçiler haline gelmelerine yol açtı. Siyasi ve sosyal karışıklık zamanlarında, pek çoğu haydutluğa başvurdu ve başta Anadolu ve Rumeli’de olmak üzere halka dehşet saçan geniş çeteler meydana getirdiler.¹⁸⁹

İmparatorluğun iç sorunları kadar onları çözmek için biçimlendirilen yeni politikalar da Osmanlı toplumunun klasik sosyal yapısını etkisiz kıldı. Bilhassa, Gayr-ı Muslimler Müslümanların geleneksel üstünlüğünün altını oyacak biçimde yeni güç ve etki kazandılar. Müslüman yönetici sınıf ile Müslüman olmayan Reaya arasındaki tam ayırım sonraki yıllarda anlamını yitirdi. Örneğin, kimi Milletler ticarete hâkim olurken diğerleri yabancı koruması altında çeviri bürosu ve deniz taşımacılığı gibi kimi devlet bürokrasisini kontrol etti ve pek çok başka Millet de devlet açık arttırmaları vasıtasıyla çiftliklerden vergi toplayabildi.¹⁹⁰ Sonuçta, İmparatorluğun Müslüman olmayan seçkinleri arasında milliyetçi düşüncelerin yayılması önceden görülmeyeceği ölçüde Müslüman olmayan tebaanın yönetime katılmasına yol açtı.

2.2.2. Osmanlı Geleneksel Hukuk Sistemi

Bir modern öncesi İslam İmparatorluğu olarak, Osmanlı hukuku iki ana kaynağa dayanmaktaydı: Geleneksel İslam Şeriatı ve Sultanların yürürlüğe koyduğu yasalardan üretilen Örfî hukuku. Şeriat bireysel haklar, aile hukuku, miras, ticaret ve yabancı uyrukların haklarına ilişkin hüküm verici meselelerde yegâne temel olarak hizmet etmekteydi. Uygulamada standart fıkıh çalışmaları bu tür meselelerdeki tartışmaları düzenlemekteydi. Her ne kadar Osmanlı uygulaması ceza yasası olarak Müslüman

¹⁸⁸ Roderic H. Davison, Reform, ss. 12-13; Stanford J Show, Ottoman Empire, ss. 151-153.

¹⁸⁹ Stanford J Show, Ottoman Empire, ss. 151-153.

¹⁹⁰ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 151-153.

fikhını işe koşsa da, emperyal Kanunnameler de alanda geniş bir başvuru kaynağı olarak kullanılmaktaydı. Yüksek hukuk otoriteleri tarafından yayımlanan çok sayıda Fetva, Sultanın kamu çıkarını koruma ilkesine dayanan yasama yetkisi üzerindeki otoritesine yetki vermektedir. Sultanın Şeriat'ın yetkisi haricindeki alanlarda yasalar yapma hakkının uygulaması çeşitli bölgelerde vergilendirme ve idare hakkında özel kurallar koymayı (bu bölgesel düzenlemeler yerel gelenekleri ve görenekleri dikkate almaktaydı) içerdiği kadar, idareyi, vergilendirmeyi ve uluslararası ilişkileri düzenlemeyi kapsayan dikkate değer bir hukuk organının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Sultan, yasama yetkisine dayanarak Kadıların yerine getirmesi için, Yasaknameler, Adaletnameler ve fermanlar yayımlayabilirdi¹⁹¹.

Teoride tüm yasalar ve uygulamalar Şeriata intibak ettirilmişti ve İmparatorluk boyunca tek tip bir biçimde Kadılar tarafından uygulanmaktaydı. Ancak pratikte hukuki sistemin düalist bir karakteri vardı ve farklı bölgeler için farklı idari düzenlemeler mevcuttu ve onların bir dereceye kadar keyfi yerine getirilmesi hukukun dengesiz uygulanmasına yol açmıştı. Kadılar yerel varyasyona uygun olarak yerel ileri gelenlerin otoritesine yol verip emperyal tek tipliliği bozduklarında, bu olgu gücün çevreye sızması ile iyice kötüleşmişti.¹⁹²

Sultana tanınan hukuki onaya ek olarak, Osmanlı Şeriatı belli sınırlar içinde, gayr-ı Muslimlere uygulanabilir paralel hukuk sistemlerinin de varlığını hoş görmektedir. 1839'a kadar Osmanlı hukuk sistemi imparatorluğun sakinleri arasında üç büyük grubu tanımaktaydı: Müslümanlar, Zimmiler ve Musta'minler¹⁹³. Şeriat, Müslümanlara ilişkin tüm meselelere uygulanmaktaydı. Ancak iş Müslüman olmayanların aile hukuku gibi iç meselelerine gelince onlar bir seçeneğe sahipti: Onlar sorunları ya kendi dini kurumlarına ya da Şeriat mahkemelerine iletebilirdi. Sonuçta, genelde Müslüman olmayanlar daha eski eylem biçimini tercih ederdi. Yine yabancı

¹⁹¹ Bkz. Halil İnalcık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 39-46'da İslam dinin, Şeriat ve Osmanlı yasal sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için; M. Akif Aydın "Osmanlı Hukuku", **Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat**, Coşkun Çakır (Hazırlayan) Klasik Yayınları, 2005, ss.171-224; Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları," **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı:2, 1958, ss. 103- 104.

¹⁹² M.Şükrü Hanioglu, A Brief, ss.18-19; Colin Imber, **The Ottoman Empire,1300-1650: The Structure of Power**, Palgrave, 2002, ss. 216-250.

¹⁹³ Bernard Lewis, *Emergence*, s. 329.

milliyetten bireyler arasındaki, davalar kendi büyükelçiliklerinde veya konsolosluklarında bulunan özel sulh hâkimleri tarafından ilgili ülkenin kanununa göre görülürdü. Müslüman olmayan bir yabancı ile bir Müslüman arasındaki hukuki anlaşmazlıklar Şeriat mahkemesinde çözülürdü.¹⁹⁴

2.2.3. Osmanlı Ekonomisi ve Tımar Sistemi

19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi hala pre-merkantilistti ve tarıma dayalıydı. Paranın çevrimi ve kullanımı sınırlı idi. Pek çok başkası gibi, Osmanlı sistemi de yerel talep için üretime odaklanmıştı. Yerel ve uluslararası gümrük rejimi ihracatı içerecek biçimde uzun mesafeli ticaretin cesaretini kırmıştı. Aynı zamanda devlet kıt ürünlerin ithal edilmesini cesaretlendirmekte ve kapitülasyonlar vasıtasıyla ithal mallar getiren tüccarları himaye etmekteydi. Bu durum, devleti borç para almaya zorlayacak ticaret açıkları yaratmaktaydı.¹⁹⁵

Osmanlı Ekonomisi¹⁹⁶ tarıma dayandığından toprak Mir'i, Vakıf ve Mülk adıyla üç türe bölünmüştü. 16. Yüzyıldaki ünlü bir Şeyhülislam Fetvası'na dayanarak, tüm fethedilen topraklar devlet mülkiyetindeydi. Pek çok feodal devlette olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da toprak, Reaya'nın vergi ödeme yükümlülüklerini yerine getirmesi kadar askerlik hizmetini uygulayanlara da devlet hizmetine karşılık mülk olarak verilmekteydi. Vakıf için, Reaya dini kurumlara yardım ödemekteydi. Temelde, tüm toprak devlete veya dini kurumlara aitti. Şahsi topraklar bile devlet kontrolü altındaydı. Tüm toprak devlete aitti ancak Reaya devlete veya dini kurumlara vergi ödeyerek toprağı ekme ve geliştirme hakkına sahipti. Vergilerini ödemeseler veya askeri hizmette bulunmasalar bile bir çeşit toprak imtiyaz hakkına sahipti¹⁹⁷.

Bir feodal imparatorluk olarak, Tımar sistemi hükümet idaresi ile uyumluydu. Hem askeri hem idari amaçlarla, Tımar sahipleri Alay adı verilen birimlerin içine

¹⁹⁴ M.Şükrü Hanioglu, A Brief, ss.18-19; Colin Imber, ss. 216-250.

¹⁹⁵ M.Şükrü Hanioglu, A Brief,ss.19-24.

¹⁹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun hem ekonomik hem de siyasi yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken, İstanbul 2000, ss. 88–89; Suraiya Faroqi, ss. 49-68.

¹⁹⁷ M.Şükrü Hanioglu, A Brief, ss.19-24; Kemal H Karpat, Osmanlı, ss. 21-39

toplanmıştı ve akabinde bunlar Sancak veya liva biçiminde daha geniş birimlere toplanmaktaydı. Eyalet valilerinin başında Beylerbeyi diye adlandırılan ve eyaletleri yöneten kişiler bulunmaktaydı. Bu yapının içinde, bireysel Tımar sahipleri toprağın işlendiğinden ve tüccarların vergilendirilebilir gelirleri arttırması için ticaret ve tacirlikle meşgul olduğundan ve akabinde vergilerin değerlendirilmesi, el konulması ve toplanmasından ve düzenin ve güvenliğin sağlanmasından emin olacak biçimde tüm yerel idari görevlerini icra etmekteydi. Her bir Sancakta, Sancak Beyleri tarafından atanan Subaşının yardımıyla Kadılar adaleti sağladığı kadar belediyeye ilişkin ve yerel idari işleri de görmekteydi. Böylece, Osmanlı Yönetici Sınıfının hem askeri hem de dini unsurları idare etmek ve adaleti sağlamak için işbirliği içinde çalışmaktaydı.¹⁹⁸

Osmanlı tarımsal toprağının kabaca %20'si ne şahsi bireylere ne de devlete, yalnızca Vakfa aitti. Bu vakıflar sultanlar, sultan ailesinin üyeleri, devlet adamları, Ulema ve diğer varlıklı bireyler tarafından kurulmuştu. Vakfın sahip olduğu topraktan elde edilen gelir sosyal amaçlara ve bankalar gibi işleyen nakit kuruluşlarına tahsis edilmişti. Her ne kadar devlet vakıflardan kaynaklanan gelirin küçük bir kısmını alıyorsa da, İmparatorluğun tarımsal toprağının oldukça geniş bir parçasının kontrolü hayır işi yapan kurumların elinde idi ve bu durum, devlet geliri üzerine ciddi bir sınır koymaktaydı. 19. Yüzyıldan itibaren devlet Vakıf idaresini merkezileştirmeye uğraştı (bunun sonucunda, 1826'da Evkaf Nezareti kuruldu) ve kimi zaman oldukça şüpheli hukuki tartışmalara da yol açarak geniş miktarlarda toprağı devlet mülküne dönüştürmeyi istedi.¹⁹⁹

Devletin sahiplendiğı topraklarda, Osmanlı ekonomisinin en önemli yapısal özelliğı klasik Tımar sistemi idi. Bu sistemde, devlet tarımsal vergileri doğrudan temsilcilerine ve askeriye kanalize etmekteydi. 1695'de, etkinliğı geliştirmek ve geliri arttırmak için girişilen bir çabada, devlet vergi toplama yönteminde büyük bir değişim başlattı. Yönetici sınıfın üyelerine kamu gelirlerini toplamak için hayat boyu toprakları vermek yerine, devlet bu hakları gelir elde etmek için kamu açık arttırmalarında çiftçilere ama genellikle seçkinlere ve şehirli ileri gelenlere satmaya başladı. 18.

¹⁹⁸ Stanford J Shaw, Modern, s. 26.

¹⁹⁹ A Brief, ss. 20-21

yüzyılda Mir'i arazinin önemli bir kısmı yeniden dağıtıldı ve önemli bir miktarı devlet gelirlerindeki ani düşüşü durdurmak için bir reform olarak görülen vergiyi toplayacak Mültezimlere devredildi.²⁰⁰

Ekonomiyi en çok zayıflatan unsur savaşıydı. Toprak ve nüfus kaybı gelire uygun kaynakları düşürdü; muazzam tazminat ödemeleri harcamaları şişirdi ve daha büyük ve daha iyi bir askeriye için gereken yatırım fonlarını ve bakım masraflarını büyüttü. Bu ekonomik sorunlarla başa çıkmak için devlet yeni ticari, mali ve parasal politikalar benimsedi. Ticari açıkları dengelemek muhtemelen Osmanlı otoritelerinin kontrol etmesi en güç sorunuydu. Yabancı güçlere tanınan kapitülasyonlar nedeniyle devletin ithalatı kısma kabiliyeti ciddi bir biçimde kösteklenmişti. Buna uygun olarak, devlet ülke içindeki ihtiyaçları desteklemek için yerel üretimin her parçasını elde tutma gayreti içinde ihracatı sınırlandırmıştı. Ancak bu hedefin başarılması olanaksızdı. Ticaret açığına tahmin edilebileceği gibi hepsi boşa çıkan pek çok önlemler düşünüldü.²⁰¹ 1783 tarihli imparatorluğun tüm memurlarının ve yurttaşlarının yalnızca yerli ürünler giymesini emreden bir imparatorluk fermanı çok az etki yaptı. İhracat üzerine getirilen sınırlamalar Avrupa'ya giden yasaklı ürünlerin kaçakçılığında dramatik bir artışa yol açtı.²⁰² Devlet gelirlerini arttırmak için hükümet yeni iç gümrük vergileri oluşturdu. Halkı umutsuzluğa düşürecek biçimde, başlangıçta muazzam savaş zamanı vergileri olarak düşünülmüş pek çok yeni vergi savaştan sonra düzenli vergilere dönüştü. Mülkiyet ve gelirlerin devlet tarafından müsadere edilmesi, savaş zamanlarında veya ekonomik krizlerde giderek yaygınlaştı. 18. yüzyılın sonlarından itibaren devlet artık yalnızca yönetici Askeri sınıfın ölmüş üyelerinin mülklerine getirilen müsaderelerle yetinmiyor, ölen iş adamlarının mülküne bile el atmaya başlıyordu. 1775'te devlet iç borçlanmaya da başvurdu. Her ne kadar ekonomik dengesizlik tehdidi, 1792'de hükümetin bu borcun tasfiyesine başlamasına neden²⁰³ olduysa da, Mısır'ın Fransızlarca işgali taze bir iç borçlanma turunu başlattı. Açığı kapatabilmek için devlet ilk kez

²⁰⁰ M.Şükrü Hanioğlu, A Brief,ss.19-24.

²⁰¹ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi: XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986. s. 104

²⁰² M.Şükrü Hanioğlu, A Brief,s.22.

²⁰³ Mehmet Genç, ss. 88-9.

yabancı güçlerden borç almayı düşünmeye zorlandı. Ancak 1784-1786'da yabancı bir kredi alma çabaları sonuçsuz kaldı. 1812'de iç borca yapılan yıllık ödemeler toplam gelirlerin %25'ine ulaşmıştı²⁰⁴.

Giderleri sınırlandırmak için girişilen çabalar bütçeyi dengelemeyi sağlamak için devlet gelirlerini arttırma çabalarını tamamladı. Bütçenin önemli bölümü, silahlı kuvvetlerin ve devlet memurlarının maaşlarına ve diğer tazminat ödemelerine gidiyordu. İkinci başat unsur askeri erzaklar ve teçhizata yapılan harcama idi. Mali sorumluluğun geleneksel ilkesi cari giderlere ayrılan bütçe kaynaklarını sınırlandırmaktı. Bu temel ilkenin en baskın sakıncası, bütçeleri üretimin yıllık iniş çıkışlarına aşırı derecede duyarlı yapmasıydı. Osmanlı bütçe planlaması zaten daima harcamalarda muazzam bir artışı teşvik eden savaşın öngörülememesinden ve sultanların önceden bilinmeyen yaşam süresinden çok çekmekteydi.²⁰⁵

Her ne kadar devlet donanma için yelken bezi üretiminde kullanılan ipek ve yün gibi askeriyeyle ilişkin endüstrilere ağır bir biçimde yatırım yapmışsa da, 18. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa'ya kıyasla bir durgunluk ve gerileme genel görüntüyüdü. Yüzyılın sonunda pek çok Osmanlı imalatçısı iflas etmişti. Sonunda Osmanlı Sultanları yeni bir parasal politikaya giriştiler. On yedinci yüzyılın sonlarında, geleneksel gümüş paranın yanı sıra daha ucuz bakır paralar basmaya dönük bir deney başarısızlıkla sonuçlandı, çünkü esasen yeni para basmanın yarattığı taşradaki şüphe altının ve gümüşün periferiye kaçmasını hızlandırdı ve bakırın şehirlerde birikmesi düştü.²⁰⁶

2.2.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerilemesinin Altında Yatan Unsurlar

Osmanlı İmparatorluğu modernleşme sürecinin arifesinde bozulma içindeydi. Hem içeride, hem de dışarıda düşüşe katkıda bulunan pek çok unsur vardı. Lewis, imparatorluğun düşüşündeki 16. yüzyılda meydana gelen değişiklikleri içeren ana unsurlardan bazılarını özetlemektedir: Osmanlı'nın Avrupa'da yayılmasının durması, dünya ticaretinin odağının Doğu Akdeniz'den batı yarımküreye kayması, Avrupa-Asya

²⁰⁴ Mehmet Genç, s. 192; M.Şükrü Hanioğlu, A Brief, ss. 22-23.

²⁰⁵ M.Şükrü Hanioğlu, A Brief, ss. 19-24.

²⁰⁶ M.Şükrü Hanioğlu, A Brief, s. 24.

kara ticareti rotasının yavaş yavaş Ümit Burnu etrafındaki deniz rotası ile yer değiştirmesi, küçük el silahlarının piyasaya sürülmesi ile Sipahilerin modasının geçmesi ve Tımar toprağını elde tutma sisteminin dağılması. Bilhassa bu son olgu geleneksel Osmanlı ekonomik ve siyasi sistemi üzerinde tahrip edici bir etkide bulunmuştu. O sınırların aşırı genişlemesini ve savunulmasının zorlaşmasını da içeren kimi dışsal unsurları da ileri sürmüştür. Diğer büyük imparatorlukların (Habsburg ve Rus İmparatorlukları gibi) yükselişi de, Osmanlı kurumlarının düşüş halinde olduğu ve liderliğin zayıfladığı bir zaman diliminde Osmanlıları tehdit etmekteydi. Geçmişte İmparatorluğa iyi hizmet etmiş pek çok Osmanlı Kurumu şimdi demode hale gelmişti ve sonraki Sultanların zayıf liderliği de onları modernize etmekte etkisiz kaldı. Osmanlı İmparatorluğu Endüstri Devrimi'ne katılmakta da başarısız olmuştu ve Ordudaki reformlar bile çok geç kalmıştı ve yapılan reformlar da verimsizce icra edildi. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarını sarsan en önemli unsur Fransız Devrimi'ni izleyen İmparatorluğun Hristiyan tebaası arasındaki ayrılıkçı ve milliyetçi hareketlerin yükselmesi idi.²⁰⁷

İmparatorluğun yavaş yavaş gerilemesini hızlandıran bu tür siyasi, sosyal ve ekonomik düşüş faktörlerine açıklık kazandırmalıyız. Örneğin, teoride İmparatorluk bir otokrat olan Sultan tarafından yönetilmekteydi; ancak gerçek güç hakikatte Şeyhülislamın ve askeriye'nin başını çektiği Ulemanın ellerindeydi. İmparatorluk büyüdükçe, ne Sultan ne de Ulema devlet işlerini yönetmekte yeterliydi, Öyleyse Divan yani Devletin Büyük Konseyi tahtın arkasındaki bir başka güç haline geldi. Divanın üyeleri bakanlıkların içindeki yüksek görevlilerden, diplomatlardan, askerlerden ve Ulema üyelerinden seçilmekteydi. Hem yönetici sınıf, hem de Müslüman seçkin sınıflar da Sultan'ın Divan'ına saygı duymaktaydı²⁰⁸. Davison'a göre toplantılarda Sadrazamın, Yeniçerilerin ve donanmanın komutanının, Maliye Bakanının, Hazine Bakanının ve diğer yüksek devlet adamlarının yanı sıra iki baş hâkimin devletin işlerinin tartışılmasına katıldığını vurgulamaktadır. Divana Sadrazam Sultanın başbakanı olarak

²⁰⁷ Bkz. Bernard Lewis, ss. 21-39; Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşmesi Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, 1990, ss. 21-24.

²⁰⁸ Halil İnalcık, *The Nature*, ss. 43-44.

başkanlık etmekteydi.²⁰⁹ Başka bir deyişle, Sultanın gücü bu görevliler tarafından sınırlandırılmıştı. Taşra yönetimi Sultan'ın köleleri olan Sancakbeylerinin elinde idi ki onlar da eyalet valisi generallerin astları konumundaydılar. Her bir eyalet valisi aynı zamanda kendi bölgelerinin baş yöneticisi idi ve orada konumlandırılmış veya orada askere alınmış birliklerin komutanı idiler.²¹⁰

İkinci olarak, ordu iki gruba ayrıldığı için ordunun etkisizliği de bir başka unsurdur: Sipahiler ve Yeniçeriler. İmparatorluğun ilk zamanlarında Osmanlı İmparatorluğu Tımar Sistemi'ne dayalıydı. Onlar Sultanın onlara hibe ettiği toprakta yaşamaktaydılar. Onun üzerinde çalışıyor, atlarını ve askeri teçhizatlarını tutuyor, hizmet eden adamları (Çelebi) eğitiyor ve hizmetlerine gereksinim olduğu takdirde hazır oluyorlardı. Bu askerler Şövalyelere benzer şekilde Sipahiler olarak bilinmekteydi. Onlara irsi bir fief verilmiş, ihtiyaç duyulduğunda askerlerini toplamaya zorlanmışlar ve ücret karşılığında övgü almışlardı. İmparatorluk büyüdükçe, Sultan profesyonellerden oluşan bir ücretli orduya güvenmeye ve Anadolu'daki feodal sistem altında asker toplamaya başlamıştı. Sınırlar önemli ölçüde genişledikçe Sultanlar savaşmak yerine topraklarında çalışmayı yeğleyen Sipahilere güvenemediler²¹¹. Böylece Yeniçeri adı verilen daimi ordu onları etkisiz kıldı.

Organizasyon olarak, Osmanlı ordusu Batı ileri teknoloji kullandıkça askeri teknolojide kötü bir biçimde donatılmıştı ve Batı için kolay bir av haline gelmişti. Osmanlılar Batı'nın meydan okuyuşu karşısında bu tür gelişmiş değişiklikleri benimsemeye zorlandılar. Sonunda Sultanlar bilhassa askeri alanda kendilerini yetersiz buldular.²¹² Her çeşit reformu Bidat olarak reddeden Ulemadan gelen katı itiraz ve direniş neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesi geriledi ve hem orduda hem de toprak sisteminde rüşvet yaygınlaştı. İltizam merkez tarafından sıkı bir biçimde kontrol edilmekteydi. İltizamların yozlaşmasına bağlı olarak, köylüler köylerini

²⁰⁹ Roderic H. Davison, Reform, ss.10-13.

²¹⁰ Roderic H. Davison, Reform, s.11.

²¹¹ Roderic H. Davison, Reform, ss. 10-11; İnalcık, Traditional, s. 44; Stanford J Shaw, A History, ss.58-59; Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in Ottoman Empire," **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 2, 1969, s. 272.

²¹² M.Şükrü Hanioglu, A Brief,ss. 43-44.

terk etmeye zorlandılar ve şehirlere göç ettiler. Sonunda, İmparatorluğun gerilemesi Batı ile kıyaslandığında apaçık görünür hale geldi.

Avrupalılar önünde alınan bir dizi yenilgiden sonra Sultanların rolü genişleme süresine kıyasla var olan gücü korumaya geçtikçe geriledi. İmparatorlukta ciddi iç çatışmalar meydana geldikçe, merkezi güç Sultan'dan Sadrazamlara ve Yeniçerilerin liderlerine sonunda Sultanı büsbütün etkisiz bırakacak biçimde kaydı. Liderlikte gerilemeye bağlı olarak düzensizlik ve anarşi arttı, merkezi hükümet zayıfladı ve taşradan gelen hazineler erimeye başladı. Osmanlı askeri ve sivil örgütlenmesinin yapısı zaman geçtikçe daha ileri düzeyde bozulmaya başladı ve 19. yüzyılda kimi reformcu sultanlar meydana çıkana kadar imparatorluk çok zayıfladı.

Sosyal olarak, Millet sistemi de Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşüne çok katkıda bulundu. Millet Müslüman ülkelerdeki dinsel ve milli gruplaşmaları tanımlamak için kullanılan bir terimdi. I. Mehmet İstanbul'u fethettiğinde, İslam'ın hoşgörüsüne dayanmıştı ve gayr-ı Muslim halkların kendi dini hiyerarşileri tarafından yönetilmesine izin vermişti. Millet Sistemi başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun gayr-ı Muslim azınlık tebaasının idaresi için etkili bir kurumken, Fransız İhtilali'nden sonra, Millet sisteminin çerçevesi içinde işleyen milliyetçi hareketlerin yükselişi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında bir araç haline geldi.²¹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun halkları arasında milliyetçiliğin yükselişi on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Balkanlar'da başladı. Aydınlanma Çağı'nın ve Fransız İhtilali'nin düşünceleri Balkan halklarını Türk yöneticilere karşı ayaklanmaları için esinlendirdi. İlk isyan eden Sırları, Yunanlar izlediler. Yunan Bağımsızlık Savaşı modern Yunanistan'ın doğmasına neden oldu.²¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni Vak'a'sında, büyük güçlerin cesaretlendirdiği Ermeni milleti, milliyetçi bir hissiyat geliştirmişti ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı komplolar kuran gizli devrimci topluluklar örgütlemişti ve hatta Avrupa güçleri Sultanların Ermeni meselelerine el atması için İmparatorluğu kınamaya başlamışlardı.²¹⁵

²¹³ Stanford J Shaw, *Ottoman Empire*, ss. 151-153.

²¹⁴ Hüner Tuncer, **Kırım Savaş ve Diplomasi (1853-1856)**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015, ss. 13-19.

²¹⁵ Stanford J Shaw, *Ottoman Empire*, ss. 178-180.

Saray içi entrikalar ve haleflik sorunu da imparatorluğun düşüşünü hızlandırmıştı. Bu dönem, Sultan II. Selim'in hükümdar olması ile başlamıştı. Onun hükümdarlığı sırasında gerçek gücün Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın elinde toplanmasına tanık olunmuştu. Bu dönemi izleyen süreçte, Sadrazamlar kendi güçlerini oluşturdular ve 19. yüzyıla kadar devlet işlerinde esas devlet görevlileri haline geldiler. Aynı zamanda oğlu Ahmet on üç yaşında olduğu için iktidara fiilen hâkim olan Kösem Sultan gibi kimi çok güçlü sultanlar de etkili oldular. Bu durum, merkezi yönetimi merkezileştirerek olduğu kadar Sarayı ve Yeniçerileri de Türkleştirerek Osmanlı sistemini değiştirmeye çalışan iyi eğitilmiş Sultan II. Osman geldiğinde değişebildi. Ancak çok geçmeden muhalefetle yüzleşti ve Ulema'nın fetvası ile Yeniçeriler tarafından katledildi. II. Osman'dan sonra Padişah olan Mustafa'nın kısa sürede azledilmesi ile yerine genç Murat geçti. Ergenliğe varana kadar, Padişah IV. Murat taşra yöneticilerinin kontrolü altındaydı ancak sonrasında düzen kurmaya ve Osmanlı gücünü canlandırmaya muvaffak oldu. Onu hiçbir eğitimi ve tecrübesi olmayan ve tamamıyla etrafındaki insanlara bağımlı olan İbrahim izledi. Sadrazamı Kemankes Kara Mustafa Paşa'nın yardımıyla işler iyi gidiyordu, ancak Kösem Sultan'ın etkisi altında kalan Sultan İbrahim'in kını sonucunda devlet işlerini kontrol etmekte yetersiz kaldı ve Sadrazamın himayesindeki herkese güçten ele çektilirdi.²¹⁶

1863 yılın Viyana'daki kesin başarısızlıktan sonra, bir sonraki tahta geçen yetersiz sultan güçlü yeniçerilerden kaynaklanan büyük bir korku ile yaşayan padişahı hükümdarlığı hızlı bir düzelme ve onu izleyen bir çöküşle sona erdi. Yeniçeriler İmparatorluğun kontrolünü aldığı zamanlarda iç sorunlar kötüleşti. Hükümdarlığı zamanında Osmanlı-Avusturya Savaşı Karlofça Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Hükümdarlığı sırasında bir başka bir Köprülü Hüseyin Amcazade ortaya çıktı ve ordunun ciddi bir sorunu olduğunu ve İmparatorluğun zamana ve sükûnete ihtiyacı olduğunu teşhis eden Sadrazam olarak tarihe geçti. Sonuçta, Batı ile yüzleşmek yerine barış görüşmeleri ile kendisini düzene soktu. 1699'daki Karlofça Antlaşması ile

²¹⁶ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 178-180; Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1600-1623)", Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, ss. 34-37.

Osmanlıların Balkanları Türkleştirme rüyası sona erdi ve Transilvanya ve Macaristan'dan tahliye edildiler.²¹⁷

Bir dışsal unsur olarak, Avrupa'daki Rönesans ve Reform döneminden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun tedricen düşüşü işleri daha da kötüleştirmişti. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılda dramatik bir düşüşle yüzleşirken, bu zaman diliminde emperyalizmin ve uluslararası ticaretin gelişmesi Avrupa ekonomik gücüne siyasi ve askeri gücünü destekleme avantajını verdiği kadar, Yeni Dünya'dan akan altının ve gümüşün Avrupa'ya girmesine ve sekülerizm gibi pek çok taze yeni fikrin gelişmesine de tanık olundu. Modernleşmenin ve bilim ile teknolojinin girişi Batı'da yaşam biçimini, idareyi, askeriyeyi ve toplumları değiştirdi. Osmanlı Sultanları bu yeni gelişmeyi sonraki yıllarda batılı tacirler, diplomatlar ve hatta İstanbul'da yaşayan azınlık tebaalardan öğrenmeye başlayacaktı. Yarı yönetici olan Rumeliler ve Hristiyanlar Batı'daki bu değişimlerden bilhassa etkilendi. 17. ve 18. yüzyıllardaki milliyetçilik rüzgârı da bu gelişmelere çok katkıda bulundu. 1789 Fransız İhtilali ile eşitlik, siyasi birlik ve bağımsızlık fikri de geldi.²¹⁸ Doğal olarak, bu yeni eğilimler İmparatorluktaki Hristiyan tebaaları etkiledi. Diğer yandan, yönetici sınıf herhangi bir değişim ihtiyacına kördü.

Dışsal olarak Osmanlı İmparatorluğu Avrupa güçlerinden gelen şiddetli meydan okumalarla yüzleşti ve hatta pek çok toprağını da kaybetti. Örneğin, 1683'ten sonra Habsburglar Macaristan'ı ve Balkanlar'ı işgal etmek istediler ve Akdeniz'e ulaşmaya giriştiler. Venedik, Adriyatik'teki kolonilerini tekrar elde etmeyi umuyordu. Rusya, Balkanlar'ı ve Boğazlar'ı kontrol etmek istiyordu. Bunların hepsi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa güçleri ile savaşı sürdürmeyi zorlayacak bir biçimde gayr-ı Muslim azınlık Milletleri arasındaki hoşnutsuzluğu kışkırtarak birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa giriştiler. Habsburg İmparatorluğu ile 1683-1699 arasında yapılan ilk savaş, Osmanlı'nın yenilgisi ve Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. 1710- 1711'de Osmanlı İmparatorluğu Ruslara karşı savaştı ve savaş Prut Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Avusturya ve Venedik ile savaş, Pasarofça Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Belgrad Antlaşması, 1736-1739 yılları

²¹⁷ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 226-227.

²¹⁸ Osmanlı İmparatorluğun gerileme nedenlerinden bazıları ise sosyal, siyasal, ekonomik ve dışardan gelen etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 169-193, 209-215.

arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus ve Avusturya ortak güçleri karşısında yenilgisini işaretledi. Bu bir dizi savaşın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu Macaristan'ı, Sırbistan'ı, Belgrad'ın kuzeyini, Hırvatistan'ı, Slovenya'yı ve Transilvanya'yı içerecek bir biçimde geniş toprak parçalarını kaybetti.²¹⁹

Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları imparatorluğu zayıflattı ve yerel bölgeleri üzerindeki merkezi gücünü daha fazla parçaladı. Ancak, görüşmeler sırasında, Osmanlı elçileri Avrupa'nın gelişmesini açıkça gözlediler ve Sultana imparatorluğun iç sisteminde gereken reform ve değişimin önemini rapor ettiler. Onların raporuna dayanarak reform konusunda ilk girişim Sultan İbrahim ve Sadrazamı İbrahim Paşa'dan geldi. Bu dönem, geniş ölçüde Lale Devri olarak bilinmektedir. Batı'nın etkisinin parçası olarak, Lale Devri²²⁰ Batılı tarzda sarayların yükselip güllerin yetiştirildiği Avrupai ve yeni bir yaşam tarzı devriydi. Yönetici sınıf başka hazları izlerken, hükümetin kontrolü askeri liderlere geçti. Bu dönem, bazen ya Sultanlar açısından boş vakit dönemi ya da Ulema açısından gereksiz bir fantezi dönemi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal olarak dönemin Türk sanatı için bir Rönesans zamanı olduğuna inanılmaktadır. Lale bu yeni yaşam biçiminin sembolüydü ve yaşam ile doğanın uzlaşmasını tanımlamaktaydı. Lale Devri, İmparatorluk'ta ilk kez gelişen entelektüel düşünmenin ve güzel sanatların zamanıydı. Osmanlı edebiyatı ve sanatı İstanbul'a Fransız Barok biçiminin girmesi ile de çok gelişmişti²²¹. Zamanın bir diğer yeniliği, İspanya'dan gelen güvenilir bir Yahudi'nin 1493'te ilk Osmanlı matbaasını ülkeye sokmasıydı; sonradan bir Ermeni ve Yunan matbaa makinesi de gelecek iki yüzyılda ülkeye girecekti. Ancak, Türkçe kitaplar basan ilk matbaayı ülkeye 1727'de Mütferrika getirmiştir²²². On sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başlangıcı, imparatorluğun eğitimli seçkinleri arasında bilimde, tıpta ve coğrafyada artan bir ilgiye tanıklık etti. İsmail Gelenbevi, cebir, logaritma ve diğer matematik konuları

²¹⁹ Stanford J Shaw, *Ottoman Empire*, ss. 214-225.

²²⁰ Enver Ziya Karal'a göre Osmanlı modernleşme reformların menşei Lale Devri'ne kadar götürmenin mümkün olduğu kanaatindedir. Bkz. Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Evvel Garplılığa Hareketleri," **Tanzimat I**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s.16.

²²¹ Stanford J Shaw, *Ottoman Empire*, ss.234-238; Zabit Acer, "Place of Reform in Western Structuring Process of Ottoman State and their effect on Modernization (1718-1789)" **Zeitschrift für die Welt der Türken/ Journal of Turk World**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010, ss. 135-146.

²²² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.12.

hakkında makaleler yazdı. Dinsel dogma ve Ulemanın Fetvası, basının çıktılarının bilimsel ve tarihi çalışmalara ve sözlüklere sınırlanmasına yol açtı. Onların hukuk kadar teolojide de kitaplar basmasına asla müsaade edilmedi. Bu davranış, askerlik kurum kitapların basılmasını talep edene kadar, Ulema'ya özgü kaldı. Bu durum, Batılılaşmış eğitim sisteminin kapılarını açtı, ancak Ulema çoğunlukla kendi zamanları ve dünyaları hakkında cahil olduğu için kazanılmış haklarını koruma güdüsüyle, en azından her türden modernleşmeyi lanetlemeye çalıştı.²²³

1730'dan 1789'a kadar Osmanlı İmparatorluğu daha da geriledi ve Batı'nın etkisi devam etti. Bu zaman dilimi, yalnızca askeri reformun ihtiyaç duyduğu yabancı uzmanları işe almanın yolunu açmamış, ancak donanma ve askeri mühendislik okullarının da fonlanmasına neden olmuştu; Batılı matematik ve diğer bilimsel çalışmaları basmak ve çevirmek ve tıp eğitimi ordu için zorunluydu ve akabinde benzer teşebbüsler askeri olmayan alanlara da yaygınlaştı. Sonunda, kimi Türkler Fransızca ve diğer dilleri öğrenmeye ve onlar üzerinde uzmanlaşmaya başladılar.²²⁴

Ahmet'in tahttan indirilmesinden sonra, Sultan Mustafa'nın oğlu Sultan I. Mahmut (1730-1754) Patrona Halil isyanları ile tahta geçti. Talepleri karşılandıktan sonra, Mahmut isyancıları sarayının dışına çıkardı. Onun hükümdarlığı orduda ve kimi kültürel gelişmelerde reform hareketleri ihtiyacı ile ilişkiliydi. Ancak savaşlar dizisi zamanını tüketmişti ve ardından gelen Sultan III. Osman (1754-1757) ve Sultan III. Mustafa (1757-1774) zamanında Osmanlı İmparatorluğu uzun bir barış dönemine girdi.²²⁵ Avrupa bir dizi savaşla meşgulken, sultanlar ve sadrazamlar imparatorluğu bu tür savaşların dışında tutmaya çalıştılar.

Her ne kadar Patrona Halil isyanları 1730'da Batılılaşmaya geçici bir ara vermişse de, batılı etkilerinin büyümesi hemen su üstüne çıktı. Osmanlılar gerilerken,

²²³ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 236-238; Roderic H. Davison, Reform, ss.19-22.

²²⁴ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 236-238; Roderic H. Davison, Reform, ss.19-22; Bkz. Roderic H. Davison, "The French Language as a Vehicle for Ottoman Reform in the Nineteenth Century", **De la Revolution française a la Turquie d'Atatürk. La Modernisation politique et saouigle, les lettersi log science et las Arts, Actes des colloques l'İstanbul**, (10-12, Mai 1989) ediletes par J.L Bacque- Graman et Edhhem, Istanbul 1990, Çev. Çiğdem Erkal İpek, "On Dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç olarak Fransız Dili" **Dokuz Eylül Üniversitesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:4/5, 1995, ss. 171-178.

²²⁵ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 240-243.

pek çok Avrupa etkisi imparatorlukta, bilhassa askeri alanlarda girmeye başladı. Avrupa toplarının, tüfeklerinin ve diğer askeri teçhizatın girmesinin yanı sıra, askeri örgütlenme ve taktikler de yabancı uzmanlar tarafından imparatorluğa takdim edildi. Askeri yeniden örgütlenme, Humbaracı Ahmet Paşa olarak bilinen bir Fransız Kontu olan Alexander de Bonneval'ın gelişi ve bir topçu birliği kurup İstanbul'da ilk mühendislik okulunu açması ile gerçekleşti.²²⁶ Ancak, onun tüm çabaları Fransız etkisini İslam dışı bulan Ulemanın muhalefeti ile karşılaştı ve birliklerin yeniden örgütlenmesi de hem Ulemanın muhalefeti hem de Bonneval'ın vefatı ile sonuçsuz kaldı. Ancak düşüncesi Sadrazam Ragıp Paşa'nın Bonneval'ın topçu birliklerini yeniden örgütlediği ve astronomi ve matematik üzerine yeni kitapların Türkçe'ye çevrilip takdim edildiği mühendishanenin okulunun yeniden açılması ile hayata döndü.²²⁷ Elbette Yeniçeriler bu tür yeni düşüncelere Bidat oldukları gerekçesi ile keskin bir biçimde muhalefet edecekti.

Sultan I. Abdülhamit (1774-1789)'in hükümdarlığı sırasında imparatorlukta hem iç hem de dış tehditler sürmekteydi. 1768'de Rusya ile yeni bir savaş başladı. Ordunun karada yenilmesinin yanı sıra, Osmanlı donanması da Çeşme çatışmasında neredeyse tamamen imha edildi. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan önce vurgulandığı gibi, Ruslar Karadeniz'de bir toprak parçası kazanmışlar ve Karadeniz ve Boğazlar üzerinde de sınırsız ayrıcalık elde etmişlerdi. Ruslara ayrıca İmparatorluk topraklarının herhangi bir yerinde Ortodoks Hristiyanları korumak için konsolosluklar kurmaya müsaade edilmişti.²²⁸

Abdülhamit tahtı ele geçirdikten sonra, yabancı danışmanlarını kullanarak en güçlü reformcu sultanlardan birisi oldu ve bakanlarını değiştirerek gücünü kullanmaya çalıştı ve yeni askeri teknikler ve silahlar getirtti. 1773'te Fransız Hizmeti'ndeki Macar bir Baron de Tott (1730-1793)²²⁹, Abdülhamit hızlı ateş eden topçulardan ve mühendislerden ibaret yeni bir birlik örgütledi ve bir silah fabrikası inşa etti. Fransız subaylar imparatorluğu terk edince reformları başarısızlığa uğradı. Sadrazam Halil

²²⁶ Hüseyin G. Yurdaydin, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)", Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 303-304.

²²⁷ Roderic H. Davison, Reform, s. 21; Zabit Acer, ss.135-146.

²²⁸ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 248-252.

²²⁹ Hüseyin G. Yurdaydin, s. 304.

Hamit (1782-1785) göreve geldiğinde geleneksel Osmanlı bürokrasisinde, finansal sisteminde, Yeniçerilerde ve Timar sipahi süvaride yeni reformlar yaptı²³⁰. Bu reform hareketi 1787’de Rusya ile yeni bir savaş başlayana kadar devam etti.

Sultanların ve Sadrazamların 17. ve 18. Yüzyıllar boyunca düşüşü engellemek için getirdikleri yeni reformlar güç bela başarılı olmuştu, çünkü her çeşit yeniliğe, dine aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz eden dini kurumların tekellerinin çıkarlarına bu reformlar dokunmamıştı. Ancak, donanma, ağır silah birlikleri ve yeni topçu birlikleri gibi ordudaki kimi reformlar etkili oldu.²³¹

²³⁰ Stanford J Shaw, *Ottoman Empire*, ss. 251-252; Roderic H. Davison, *Reform*, s.21.

²³¹ Stanford J Shaw, *Ottoman Empire*, ss. 251-253.

III. BÖLÜMÜ

SOLOMONİK İMPARATORLUĞUN MODERNLEŞMEYE VERDİĞİ İLK TEPKİ

Diğer Afrika ülkelerinden farklı olarak Etiyopya, 19. Yüzyıldan önce Avrupa'dan çıkan modernleşme sürecinin zorlukları ile yüzleşti ve modernleşme Türkiye'de olduğu gibi teşvik edilmiş olarak (Avrupa'dan değerlerin ve fikirlerin ithal edilmesiyle) güdümlü modernleşme olarak modernleşme ve toplumsal değişmebaşlatılmaktadır. Çünkü Afrika kıtası ise Avrupalı güçler tarafından sömürgeleştirme dönemindedir.

Etiyopya'da modernleşmenin ne zaman başladığı bilinmektedir. Bu noktada, bazı Etiyopyalı hükümdarlar tarafından modernleşme reformlarının ilk girişimlerinden bazılarını görmek önemlidir. 15. yüzyılda Kral Zara Yakob (1434-1444) laik bir fikir felsefesi getirdi. *Hateta Zezera Yakob*adıl kitabında belirtildiği üzere Kral Zara Yakob Etiyopya'da kilise ve devletin ayrımını önermişti ve devlet sisteminin sekülerleşmesini şiddetle savundu ve aynı zamanda dinde bulunan dogmaları açıkça eleştirdi²³² ve kendisini bir 'seküler reformist' olarak gördü. Din yazıları hakkında pek çok soruyu gündeme getirdi. Ama Kutsal kitaplarla tutarsız bazı uygulamaları ve Tanrı'nın verdiği emirlerini sorguladı. Fakat bu eleştirilerin kilise tarafından reddedilmesi ise kilisesin ilk modernleşme karşıtı olduğunu gösteren bir öğrekdir.

15. Yüzyılda Etiyopya'da modern siyasal sistemi getiren öncü, Avrupa ile diplomatik ilişkileri erken dönemde başlatan ve sürdürmüş olan Kraliçe Eleni'dir. Bu zamanda Avrupa'dan Etiyopya'ya gelen ilk Portekiz uyruklu, Antoni de Covilaho kralın başdanışmanlık görevlisi ve Avrupa ile yapılan siyasal ilişkilerin ve devleti modernleşme çabalarına temel taşı koyan kişidir. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi Hristiyan Kral desteklemeye gelen Portekiz askerlerinden bazıları Gondor'da yaşamayı

²³²Zera Yakob, ሐተታዘዘርዓያዕቆብ(*Hateta zeZera Yakob*), Orijinal Geez parşömen çevr. Getachew Haile, Minisota, 2008 Kral Zara Yakob Afrika'nın ilk felsefecisidir, 1434-1444 arasında yazmış olduğu bir yazısı devlet ve dinin ayrılmasının ve bazı din adamlarının yaptıkların yanlış uygulamalardan bahsediyordu.

tercih etti ve aynı zamanda Avrupa stili saraylar, bahçeler ve yüzme havuzları ve sair dâhil olmak üzere birçok sosyal reform getirdiler, kısa bir süre içinde Avrupa stili evlere sahip olan Gondor şehri, Etiyopya'nın erken dönem kentsel merkezi oldu ve krallar kendilerini taşradaki yönetimlerine daha az ilgi göstermeye neden olan çok lüks bir hayatın tadını çıkardılar²³³.

Etiyopya içinde, köylülerin yağma ve hırsızlıkla hak arama yoluna gitmeleri ile birlikte Gondor'daki merkezi hükümetin gücünün azalmasıyla karşı karşıya kaldı. Bu zamanda Etiyopya sosyal, ekonomik ve siyasi sistemini modern bir şekilde dönüştürecek güçlü bir krala ihtiyaç duyuyordu.

Kademeli olarak, bölgesel kabile reisleri vergilerini ödemeyi reddederek krallara karşı gelmeye başladılar. Sarayın içinde tahta kimin geçeceği probleminin ortaya çıkmasıyla durum daha da ağırlaştı. Ekonomik açıdan, krallar esas gelir kaynakları olan gelir vergilerinin azalması yüzünden fakirleşmeye başladılar. Bu durum Gondor'da yerel toprak ağalarının iktidar değiştiren aktörler olarak hareket etmeye başlamasıyla birliktekaos dönemi olan *Zamana Mesafint*²³⁴'in gelmesine yardımcı oldu.

Birçok kral üretimden ziyade silah ithal etmekle daha fazla ilgiliydi²³⁵. Orta çağlardan bu yana ateşli silahların ortaya çıkması iç savaşları yoğunlaştırdı ve ülkedeki barışçıl hayatı istikrarsızlaştırdı. Mehmet Ali Paşa ve onun yerine geçen Hıdiv İsmail tarafından modernleştirilen Mısır, Etiyopya'nın sınırlarını ihlal ederken, bu tür gelişmeler Etiyopya'nın büyümesinin ve gelişmesinin önüne geçti.²³⁶

²³³ Bkz. Shaalini Ranasinghe, **The Castle of Emperor Fasiladas: missionaries, Muslims and, architecture in Gondar, Ethiopia**, Columbia University, New York (yayımlanmamış Doktora Tez), 2001.

²³⁴ *Zaman Mesafint* başlangıç nokta ise Kral Iyoas 1769 yılında Tigre lordu olan Ras Mikael Sihul tarafından idam edilerek tahttan indirildi. Ras Mikael Sihul, kendisini Ras Betwoded unvanına atadı ve 16 yaşındaki Kral Teklahaimanot'ın tahta geçmesini sağladı. Ondan sonra başka bölgesel şefleri kendi pupa kralın atarak kendisini Ras Betwoded olurken Etiyopya en zor kaos dönemi 1855 yılına kadar devam eden bu dönem Kral Tewodros tarafından sona erdirildi. Shifraw Bekele, ss. 25-68.

²³⁵ Etiyopya'da modern silah ili ilgile ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Pankhurst, "Fire-arms in Ethiopian History", **Ethiopia Observer**, Cilt: VI, 1962, ss. 14-73; Richard Pankhurst, "The Independence of Ethiopia and Her Import of Arms in the Nineteenth century," **Presence Africaine**, Cilt: 4, Sayı: 5, 32/33, 1962, ss.156-86; Richard Pankhurst, "The History of Fire-arms in Ethiopia Prior to the 19th Century", **Ethiopia Observer**, Cilt: 11, 1967, ss. 202-225; Richard Pankhurst, "An Enquiry into the Penetration of Fire-arms into Southern Ethiopia Prior to The Reign of Menelik", **Ethiopia Observer**, Cilt: 12, 1969, (An enquiry) ss. 128-136.

²³⁶ Bahru Zewde, *Modern*, s.26.

19. Yüzyılın girişinde Shoa bölgesinin başkenti olan Ankober’de Menelik’in dedesi *Nigus* Sahle Sellassie İngilizlerle ticaret ve dostluk anlaşması imzalayan ilk kral oldu. Kendisinin Avrupalı modern teknolojiyi Etiyopya’ya getirmek için büyük bir merakı vardı ve Avrupalıları maiyetine davet etti. Bunun sebebi sarayında tahıl öğütmek yemek yapmak ve başka işler için birçok işçisi vardı ve çalışanlarının iş gücünü azaltmak istemişti. Herkesi şaşırtacak şekilde işgücünü azaltan un değirmenlerini ilk defa aldığıında, toplum bu makinaları takdir etmiş ve onlardan etkilenmişti.²³⁷ Maalesef, kralın gayretleri ile gelen makinaları ‘*የሰይጣን ስራ*’ (Şeytanın işi) olarak aforoz eden ve insanların makina tarafından öğütülen ekmekleri yemelerini yasaklayan din adamları tarafından zorlukla kabul ediliyordu²³⁸ ve bütün bunlar aracılığı ile kralın erken dönem modernleşme çabaları başarısızlığa uğruyordu.

²³⁷ Richard Pankhurst, “The Role of Foreginers in the Ninteenth Century Ethiopia, Prior to the Rise of Menelik”, **Boston University Paper on African Cilt: II, African History**, Jeffrey Buttlar (ed.) Boston University Press, 1966,(The Role), ss. 183-214.

²³⁸ Sargaw Hable Sellasse,*የኢትዮጵያ ስራ*, s. 101; Tekle Sadik Mekuriya,*የኢትዮጵያ ስራ*, s. 598.

3.1. KRAL II. TEWODROS VE ETİYOPYA’NIN MODERNLEŞME HAREKETLERİ

3.1.1. Kral II. Tewodros ve Etiyopya’nın Merkezleşmesi

18.yüzyılın son çeyreğinde orta sınıf ailesinden yeni bir çocuk Kuzeybatı Etiyopya’daki Quara bölgesinde dünyaya geldi. Bu çocuğun geleceği Kral II. Tewodros’dır. Babası ölünce Amcası *Dejazemach* Kinfu’nun sarayında de büyüdü ve en akıllı bir genç olan anlamında Kassa (Varis yada Halef)şekilinde adlandırılmış ve orada kendisine Avrupa’nın tarihi ve dünya siyaset ve devlete yöntemleri öğretilmiştir. *Dejazemach* Kinfu ölümünden sonra onun bölgesi olan Yemaru Qemes’i ne onun çocuğu ne de Kassa’ya verilmesidi ama Kraliçe Menen, Ras Ali’nin annesi, burayı aldı. Ancak Kassa’da ayaklanma başladı.²³⁹

18. Yüzyıldan bu yana *Zamana Mesafint*’teki kaos ve savaş döneminde, Etiyopya adem-i merkezîyetçi idi ve zamanının sosyal ve ekonomik yapısını etkileyen ve toprak için birbirleri ile savaşan farklı bölgesel toprak ağaları tarafından yönetildi. Bu toprak ağaları arasında, kuzey Tigray vilayeti, Etiyopya’nın denize erişimini kontrol eden ve insanların ülkenin içlerine Gondor’a geçmelerine izin vermeyen ve dış dünya ile güçlü ilişkiler kurmuş ve birçok Etiyopyalının kendisini Etiyopya’nın önde geleni olarak gördüğü *Ras* Wubie tarafından kontrol ediliyordu. Batı Etiyopya’da Gojjam, *Dejazemach* Goshu tarafından yönetilirken, Gondor ise *Ras* Ali tarafından yönetiliyordu. Merkezde Wollo Mamadoch Hanedan tarafından yönetiliyor ve güney vilayeti olan Shoa da Zeila limanının üzerinden dış dünya ile irtibatlar kurmuş olan *Nigus* Sahle Sellassie tarafından yönetiliyordu.²⁴⁰

Bu zamanda, orta sınıftan bir ailenin oğlu olan Kassa Etiyopya’nın adem-i merkeziyete sahip olan bölgelerinin bir birleştiricisi olarak ortaya çıktı. Hayatının erken döneminde bir haydut olan Kassa, köylüler gibi yaşadı ve bu gelecekteki hayatını

²³⁹Tekla Sadik Mekuriya, *የኢትዮጵያ ኢትዮጵያዊነት (Kral Tewodros ve Etiyopya’nın Birliği)*, Kuraz, Addis Ababa, 1981e.t (*የኢትዮጵያ*), ss. 42-74; Donald Crummey, “Tewodros as Reformer and Modernizer,” *The Journal of African History*, Cilt:10, Say. 3, 1969, ss. 457-469; Richard Pankhurst, (An Introduction), ss.10-16; Bahru Zewde, *Modern*, ss. 27-31

²⁴⁰Shiferaw Bekele, ss. 25-65.

şekillendirecekti. Basit bir hayat sürmesi ve tenezzül etmemesi sebebiyle Kassa birçok küçük kabile reislerini etrafında topladı ve birçok silahlı haydudun reisi haline geldi. Sistemini reforma tabi tutmak için, çiftçilerin arazilerini sürmesi için pulluk alma maksadıyla savaş ganimetlerinden toplanan parayı çiftçilere vererek onların maddi sıkıntılarını hafifletmeye çalıştı.²⁴¹Kral II. Tewodros'un tarih yazıcısı *Debtera* Zanab göre "*Quara'da Kassa, çiftçilere aletlerini alıp ve arkadaşlarla beraber çalışırken toplum çok mutlu oldu ve yatırımlar yapmaya başladılar.*"²⁴²Kassa'nın Quara'daki erken hayatı için ise çiftçilerinin geçim sıkıntılarını hafifleten Afrika'daki Robbin Hood²⁴³ olarak isimlendirmiştir.

Kısa bir süre içinde Kassa, o zamanlar Osmanlı Mısırlılarının elinde olan Sudan'a Etiyopya – Sudan sınırını geçerek gitmiş ve hem oradaki düşmanlarının ellerinden silahları toplayarak hem de silah ithal ederek ordusunu teşkil etmişti. Birçok silahlı çarpışmadan sonra büyük bir ordunun kumandanı olarak Kassa, Osmanlı Mısırlılarıyla 1848 yılında yaptığı savaşlarda büyük bir orduya kumanda ederek iyi eğitilmiş ve iyi teşkilatlanmış modern silahları kullanan orduları yenmiştir. Ama bu Debarqi Savaşı'nda yenilidi savaşları sırasında onun modernleşme rüyası başlamış ve Etiyopya'nın imparatoruna başvurduğunda bu rüyası gerçek olmuştur.²⁴⁴*Dabbara* Zanab'a göre, "*Debarqi'deki sonra Kassa'nın modernleşme düşüncesi artırıldı.*"²⁴⁵

Debarqi'den sonra Kassa güçlerini yeniden teşkilatlandırmış ve Gondor'daki merkezi hükümeti tehdit etmeye başlamıştır. Gücü arttığından dolayı Kraliçe Menen ona isyanını bırakması ve resmi olarak vali olması karşılığında krala ve kraliçeye hizmet etmek için torunu Ras Ali'nin Kızı Tewabech Ali'yi teklif etmiştir ve *Dejasmach* unvanı en iyi bir *Ashkerl*'ik (yardımcısı) kutlamasında Kassa'ya ve Yemaru Qemes vilayetinin şefi olarak atanmıştır. Ama Saray memurları kendisini merkezi sistemin bir parçası olarak kabul etmediklerinden dolayı ve Kraliçe Tewabech, Kassa'nın ikinci defa isyan

²⁴¹ Bahru Zawde, Modern, ss. 26-27.

²⁴² *Debtera* Zanab, የቴዎድሮስ ሰዓል "Ase Tewodros" IES Kaynak el yazması.

²⁴³ İngiliz folklorundaki, Robin Hood, efsaneye göre çok yetenekli bir okçu ve kılıç olan; zenginlerden soymak ve yoksullara verilen kahramandır.

²⁴⁴ Bahru Zewde, Modern, ss.27-28; Paulos Nono, አቴቴዎድሮስ (AteTewodros), kuraz, 1984, (ቴዎድሮስ) ss. 135-138.

²⁴⁵ *Debtera* Zanab.

etmesinden ötürü bu ılıman politikanın sonuçları başarısız olmuştur. Bunun karşılığında, Kraliçe Menen ona karşı büyük bir ordu göndermiştir.²⁴⁶ Birkaç savaştan sonra Kassa başarılı bir şekilde bu orduları yenmiş ve kendi yönetimi altında bölgesel olarak parçalanmış ve farklı eyaletleri merkezîleştirmeye başlamıştır.

Siyasi modernleşmesinin bir parçası olarak Tewodros parçalanmış bölgeleri siyasi olarak birleşmiş bir ülke altında toplamakta başarılıydı. İlk başta Kraliçe Menen, *Dejasmach* Goshu ile işbirliği yaptı ve Kassa'ya karşı savaştı. 1852 yılında Guramba'da Kassa belirleyici bir zafer kazandı ve Kraliçe Menen tarafından teşkil edilen müttefik kuvvetlere karşı harekete geçti. 1853 yılında Gorgora Bichen'de Gondor'un komuta ettiği başka bir ordu da onun tarafından kolayca yenilgiye uğratıldı ve sonrasında da Kassa'nın Ras Ali'yi yenilgiye uğrattığı ve bu yenilginin de dönemin sonunu getirdiği 1854 yılında Ayshal savaşı meydana geldi. Fakat son Lord olan Ras Wube 1855 yılında Deresge'de yenilgiye uğratıldı ve üç gün sonra Kassa başrahip Abba Salama'nın önünde Deresge Maryam Kilisesinde II. Tewodros Etiyopya'nın Krallarının Kraliçesini alarak Etiyopya'nın İmparatoru oldu²⁴⁷. Kısa süre sonra Tewodros merkezdeki ve güneydeki vilayetler olan Wollo ve Shoa'ya doğru harekete geçti. Wollo'da II. Tewodros sert bir direnişle karşılaştı fakat 1856 yılında onları yenilgiye uğrattı. Menelik tarafından komuta edilen Shoa ordusu Bereket'te yenilgiye uğratıldı²⁴⁸. Ülkenin kralı olarak, ilk yaptığı icraat içeriden bölünmüş olan Kiliseyi tek bir mezhep altında birleştirmek ve Kiliseden destek almak oldu. Kiliseyi birleştirdikten sonra, aynı zamanda kendisini saltanatının sonunda Kilise ile çatışmaya sürükleyen seküler bir reform ve arazi reformu yaptı. Kral II. Tewodros ve Abun Salam ile Deresge Mariyam Kilisesin 'de yapılan ilk görüşmede birbirlerine desteklemek ve beraber çalışma konusunda anlaştılar. Zanab şöyle kaydetti:

²⁴⁶ Tekla Sadik Mekuriya, *የኢትዮጵያ*, ss. 63-74; Paulos Nono, *ቴዎድሮስ*, ss. 135 – 138.

²⁴⁷ Bahru Zewde, *Modern*, ss. 27-31.

²⁴⁸ Kofi Darkwah, "Emperor Theodore II and the Kingdom of Shoa 1855-1865", *The Journal of African History*, Cilt: 10, Sayı: 1, 1969, ss. 105-115. Bereket Savaşından sonra genç Menelik Maqdala'ya götürüldü 1860 yılına kadar Kral Tewodros'ta kaçarak Shoa kralı sonra 1889 yılında II. Menelik (1889-1906) Etiyopya'nın Krallarının Kralı oldu.

“Uzun konuşmadan sonra Fikare Yesus’teki sözünden dolayı hem kral Tewodros hem de Pop Abuna Salama arasında ortaya çıkan karışıkların çözülerek yani Kilise ve devlet arasında ortak çıkarın yenilmeye karar verilmiştir. Çünkü kiliseden çıkan sorun 240 yıldan fazla devam eden sona ermesi ve devleti için hem gelir artırması ve bölgesel şeflerin lanetlenmesinin veya eskiden olduğu gibi kilise ve devletin birbirini desteklemesi için anlaşma yaptılar.”²⁴⁹

Hem kral, hem de papa bu olayın bir dönüm noktası olduğu ve aynı zamanda da Kilise ile devlet arasında bir ayrılık olduğu kararına vardılar. İlk başta, her ikisi de kral birkaç yüzyıldır Kiliseyi ülkedeki tek birleştirici unsur olarak kabul ettiği için birbirlerine ihtiyaçları vardı. Bunun sebebi ise Kilisenin kralların iktidarını ve tahta çıkışlarını antik çağlardan bu yana meşrulaştırmasıydı. Benzer bir biçimde, Kilise aynı zamanda hem Hristiyanlığın yayılması hem de Kilise ile ilgili hususlarda devletin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Bu zamanda, Kilise, Kilisenin iç sisteminin statüsünü etkileyen bölgesel bir ayrılıktan sonra Hz. İsa’nın doğumu ile ilgili Kilise içinde bir iç bölünme ile karşılaşmıştı²⁵⁰.

Böyle bir zamanda Kassa, kötü yönetim ve anarşi ile karşılaştığında Etiyopya’ya barış ve zenginlik getirecek olan doğudan çıkmış bir kralın geleceğine dair bir kehanete bağlı olarak tahta geçerken “Tewodros” ismini seçmişti. Kassa’dan önce, birçok Etiyopyalı kral bu ismi seçmişti, fakat bir yıllığına krallık yapan ve kendi kardeşi tarafından öldürülen 14. Yüzyıldaki I. Tewodros haricinde bu ismin kullanılması reddedilmişti. Kaos sebebiyle, Kassa’nın Tewodros ismini seçmesi dönemi sonlandıran Kilise tarafından kanunlaştırıldı. Etiyopyalı bir kral olarak, kendisi Etiyopya’ya ihtişam kazandırmayı hedefliyordu ve her ne kadar başaramasa da Kudüs’ü Osmanlıların yönetiminden kurtarmayı düşlüyordu.(1868 yılında, Kral II. Tewodros ne Etiyopya’nın modernleşmesi tamamladı ne de Kudüs’ün Osmanlı Türklerin elinden

²⁴⁹Deberta Zanab; Tekla Sadik Mekuriya, *የኢትዮጵያ ቅርንጫፍ*, ss. 191-198.

²⁵⁰Etiyopya Ortodoks Kilisenin sorun ise İsa’nın doğumu ile ortaya çıkan farklı düşünceleridir. Bunlar bazı kâhinleri İsa’nın doğum Sost Ledet diyorlardı, başkası ise Hulet Lidet ve Kral IV. Yohannis de Tewahido’nın destekliyordu. Bu farklı kilise sorun de bölgesel şeflerin de etkilemiş ve Zaman Mesafint döneminin anlaşmazlıklar çıkmaya en önemli nedenlerinden birisidir. Bu sorun çözmeye birkaç kralları çalıştı ama sonunda Kral IV. Yohannis Boru Meda, Wollo; da en sıcak tartışmadan sonra onun desteklemiş olduğu Tewahdo inancının devletin resmi dini olarak karar verilirken ve orada yaşayan Müslümanların Hristiyanlığa girmesin zorlaştırırken birçok Müslümanları evden ayırırken göç etmişleri da güdüz kiliseye geceleri de Camiye ibadet yapıyorlardı.

almayı gerekleştirebildi, fakat modernleşme çabaları nedeniyle kendisine “*Deli Kral*”²⁵¹ dendi ve hapshane de bulunan Avrupalı misyonların hür etmek için gelen İngiltere ordusu Maqdala şehrini ateş verince, kendisini vurarak intihar etti.)

Kral II. Tewodros, Tigray’daki *Ras Mikael Sihul*’un Gondor’daki kukla krallar, Etiyopya Kralı olarak değil, *Ras Betwoded* (Başbakanı) ünvanı üzerinde hak iddia ederek tahttan indirdiğinde başlayan *Zamana Mesafint*’in sosyal-politik mücadelelerini miras olarak aldı. Kralın ne imparatorluğu korumaya gücü, ne de ordularını teşkil etmeye parası olmadığından, krallar farklı bölgesel toprak ağalarının güç mücadelelerine maruz kalıyorlardı ve ülke kendi bölgelerini yöneten farklı bölgesel toprak ağaları tarafından bölünmüştü. Bunlar arasında, dönemin sosyal ve politik hayatının düzenini bozan acımasız bir savaş vardı. *Zamana Mesafint*’in devrinde bile Gondor’daki merkezi hükümetin gücü tehlikeli bir biçimde azalmıştı öyle ki *Zamana Mesafint*’te kendi ordularını ve hatta sarayını bile maddi olarak destekleyemiyordu dahası *Ras Betwoded*’lık makamını kendi kukla krallarını atayarak yöneten bölgesel toprak ağaları çok güçlüydü.

Kral II. Tewodros tahta çıktığında birçok reform yaparak geleneği tamamen değiştirdi. İlk icraatı, dağınık bölgeleri tek bir merkezi idare altında toplayarak ve modern Etiyopya’yı meydana getirerek *Zamana Mesafint* dönemine bir darbe vurup bitirmek oldu. İkinci reformu kendisini *Ras Betwoded* olarak değil, *Kralların Kralı* olarak tahta geçmesiydi. Diğer bir reform ise *Zamana Mesafint* dönemine artık dönüşün olmaması olup II. Tewodros, babadan oğula miras yolu ile geçen iktidar yönteminden kaçınarak kendi valilerini farklı bölgelere atamıştır. Tewodros’un diğer bir reformu eşkiyaları kontrol altına almış, yağmacılığı yasaklaması ve askerlerin köylülerden geçinmesini engelleyerek köylülerin üzerindeki yükü azaltması veya kolaylaştırmasıydı. Antik zamanlardan bu yana, askerler çaresiz köylüleri yağmalayarak geçiniyorlardı. Bazen silahlı soyguncular ve yolların çevresindeki eşkiyalar da sosyal hayatı bozdukları gibi var olan birkaç yolda pusu kuruyor ve yolcular ve tüccarlar için güvensiz bir ortam oluşturuyorlardı ve böylelikle uzun mesafeli ticaret, tüccarların vergi ödeyememesi

²⁵¹Said S. Samatar, “Genius as Madness: King Tewodros of Ethiopia and Sayyid Muhammad of Somalia in Comparative Perspective,” *Northeast African Studies, New Series*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2003, ss. 27-32.

yüzünden düşüşe geçmişti.²⁵² Bu tür karmaşık problemler içinde, Tewodros, Avrupal bir modelde ülkesinin modernleşmesi için yeni bir kavramla birlikte Etiyopya kralı olarak ortaya çıktı.

Prof. Mered Wolde Aregai'ye göre Tewodros'un modernleşme hareketlerinin kökeni ise ülkesinin ihtiyacı ve Avrupa'dan gelen misyonlardan almış olduğu fikirleri ülkesinde uygulama kararıdır²⁵³. Diğerlerinden farklı olarak, Kral II. Tewodros'un dünya siyaseti ve tarihi hakkında bilgisi vardı. Çocukluğundan beri Arapçayı çok iyi öğrenmiş ve yabancılarla olan temaslarından her gün yeni bir şey öğrenmiştir. Kendisi aynı zamanda Avrupa'nın modern biliminin, teknolojik kazanımlarının ve de endüstriyel devriminin bir hayranıydı. Aynı zamanda sarayına gelen her sefire sorular sorardı. Bir Fransız konsolos dünya üzerindeki büyük savaşlarla ilgili, Osmanlı – Rus savaşı, otuz yıl savaşı ve diğerleri hakkında kendisine çokça sorular sorduğunu bildirmiştir. Kaç kişi ölmüştü? Orduların teşkilatlanması nasıldı, hükümet sistemleri nasıldı, modern hayat tarzları nasıldı? Ülkesinin nasıl geliştiğini, vb.soruyordu.²⁵⁴

Meraklı bir öğrenci gibi, yabancılarla olan ilk temasında Kral II. Tewodros hemen onların ülkeleri ve kültürleri hakkında sorular sorardı. Aynı zamanda silah üretimlerinin teknik bilgilerine dair de sorular soruyordu. Eğer bu sorulara cevap veriyorlarsa elçilere sarayında saygı gösteriliyordu, eğer vermiyorlarsa da saygı görmüyorlardı. Çoğu zaman Hristiyanlığı kabul eden bir ülkeden dem vuran Avrupalı sefirlerle arası iyi olmuyordu. Örneğin, Kudüs'teki Angelika Rahibi olan Samuel Gobatk kendisine bir kutu İncil gönderdiğinde Tewodros mutlu olmamıştı ve John Bell'e kendisine bir kutu kitap göndermek yerine bir kutu silah ve top göndermelerini tercih edeceğini söylemişti.²⁵⁵

Kral II. Tewodros'un Avrupa hakkındaki bilgisi kendisinin John Bell ve İngiltere konsülü olan Walter Plowden ile irtibata geçmesinden sonra en üst düzeye ulaştı.

²⁵² Richard Pankust, Tewodros, ss. 127-144.

²⁵³ Merde Wolde Aregai, “የቴዎድሮስ ሳላማዎች ከየት እንደመነጩ?” (“Tewodros'un Modernleşme Fikrinin Başlangıcı”) Taddese Beyene, ve diğerleri (ed) **Kassa and Kassa: Paper on the Lives, Times and Images of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa, Haziran, 1990, (ቴዎድሮስ), ss. 69-116.

²⁵⁴ Merde Wolde Aregai, ቴዎድሮስ, ss. 69-116; Richard Pankust, Tewodros, ss.127-144; Paulos Nono, ቴዎድሮስ, ss. 160-172.

²⁵⁵ Richard Pankust, Tewodros, ss. 127-144.

Özellikle John Bell kendisinin savaşta ölmesine kadar güvendiği bir danışmanı haline geldi ve John Bell'e, bütün zamanını krala kamu yönetimi ve ülkesini Avrupalı bir tarzda reform yapmasında kralın becerilerini şekillendirmeye harcaması yüzünden sarayünvani olan *Liq Mekuas* verilmişti. Bunun yanında, kral dünya siyaseti hakkında sorular sormada da daha meraklıydı ve Avrupa ile bir Hristiyan kardeşliği kurma fikrinden çok hoşlanıyordu. Bir kral olarak, Tewodros Hristiyan kardeşliğinden başka dünya siyasetinde mukayeseli bir avantajı yoktu. Bundan dolayı Tewodros, Sivastopol muharebesinde Hristiyan Fransa'nın ve İngiltere'nin yardımı ile Müslüman Osmanlıların Hristiyan Rusya'yı yendiği Kırım Savaşını zorlukla kabul edebildi. Kral II. Tewodros birçok Avrupalıya bu konu ile ilgili sorular sormuştu fakat Hristiyan Avrupa'nın nasıl olur da Müslüman Osmanlıları Ortodoks Rusya'ya karşı desteklediğiyle ilgili bir cevap alamamıştı. Mektuplarında, II. Tewodros Kutsal Topraklar olan Kudüs'ün Osmanlıların elinden alınması için Osmanlılara karşı dini bir işbirliği talep ediyordu. Bir mektupla Kral II. Tewodros Hristiyan kardeşlerin şöyle anlatılıyor "*Müslümanları benim işimi zorlaştırıyor, Hristiyan kardeşlerim lütfen bana yardım edilin*" Kendi kendine dediği gibi, bağımsız bir Hristiyan kral olarak, Tewodros sıkı bir biçimde eğer Avrupa'dan biraz destek alabilirse, ülkesini modernleştirmeyi hayal edebileceğine ve Kutsal Toprakları özgürleştirebileceğine inanıyordu, öyle ki kendisinin İngiltere ile olan dini yakınlığı sebebiyle modern bilim ve teknolojiye İngilizlerden yardım talep etti, sadece malzemeleri ithal etmeyi değil, aynı zamanda da bilgi transferinde kendi yurttaşlarının eğitilmesini de talep ediyordu²⁵⁶.

Bazı mektuplarında:

January 1858 “የኢትዮጵያሰውችድንቁርናችንአውርነታችንንሳይሰሙትዓይቀሩም”²⁵⁷

(Ocak 1858“Etiyopya'daki İnsanları Kör olduğunun duymuştur”)

March 1858 “ዓሁንእኔየምፈልገውአውርነችናዓይኔእንዲበራጥብብው”²⁵⁸

²⁵⁶Seven Rubenson (ed), *Acta Ethopica IIActa Aethiopica Volume II. Tewodros and his contemporaries 1855–1868*, Addis Ababa University Press, Lund University Press, 1994.

²⁵⁷Bahru Zawde, *የኢትዮጵያታሪክ1847 እስከ 1983*, (Etiyopya'nın Tarih,1847-1983e.t) Addis Ababa University Press, 1999,(የኢትዮጵያ) s.40.

²⁵⁸ Bahru, *የኢትዮጵያ*, s. 40.

(“Mart 1858, Benim ihtiyacım modernleşme körlüğünün iyileştirmek için fen ve teknolojidir”),

May1858 “ የኢትዮጵያሰወችአውርነንናይናችንንያብሩልንእግዚርበሰማይያብራል”²⁵⁹

“(Mayıs 1858 Etiyopyalılar kör olmasını gözlerimizin açın tanır sizin acımsından gibi)”

May1858ከብትአለመፈለገከብርሁኔአይደለምአውርዓህያነችናለጥበብዓይኔንትከፈቱለችብዬነውእንጂ

260 .

“(Para ilgileniyorum dedim zengin değilim ama sizin modern fen ve teknolojiniz ile ülkeniniz modernleşme için lazımdır”),

diyen Kral II. Tewodros ülkesinin geri kalması Avrupa’daki modernleşme hareketleri ile karşılaştırmış, kendisiniአውር“(kör)” fakat Avrupa’yı “görebilen” olarak yazmış gericiliğini ve modernleşmeye olan istekliliğini anlatmak için sert sözcükler kullanmıştır.²⁶¹

Mektuplarında Tewodros modernleşmeyi medenileşmek ve aydınlanma olarak kabul ediyordu ve kendi geri kalmışlığını karanlığa ve körlüğe benzetip kendisine ‘kör’ diyordu. Kendisi körlüğünü Avrupa’nın bilim ve teknoloji ışığı ile iyileştirmek için modernliği getirmeye çok hevesliydi. Kendisi ülkesinin geri kalmışlık yüzünden çok sıkıntılar çektiğine inanıyordu, devletini modernleştirmek için Avrupa’nın hikmetini talep ediyordu. Modern çözüm yollarını alma maksadıyla, kraliçe ve Avrupa için müthiş bir sevgi ve gönülden bağlılığı vardı.

Kral II. Tewodros açık bir biçimde kendisinin Avrupa’nın teknolojisine karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı tanımlamıştı, fakat ülkesini Avrupalı bir tarzda modernleştirmek için gerçekleşmemiş Avrupalı desteğini hayal ediyordu ve bunu gerçekleştirmek için ne bir teşkilatlanması ne de kurumu vardı. Bundan dolayı bu hayal sebebiyle kendisi Avrupalı misyonerler ile çatışmaya girdi. İmparatorluğunda bulunan bütün Avrupalıları mahkûmlar gibi bir araya getirip onlara Gafat’ta bir top inşa etmelerini emretti, fakat onların kendisinin modernleşme rüyasına karşı olmaları onu

²⁵⁹Bahru, የኢትዮጵያ, s. 40.

²⁶⁰ Bahru, የኢትዮጵያ, s. 40.

²⁶¹Philp Marsden, **The Bare Foot Emperor: An Ethiopian Tragedy**, Happer Perennial, London, 2008, ss.141-143

sinirlendirdi ve yeterli beceri ve kaynak olmadan fakir bir Afrika ülkesinde Avrupai modernleşmeyi hayal eden 'deli kral' olarak isimlendirilmesine sebep oldu. Kendisinin modernleşme hayali hem kaynaklarını tüketti hem de General Robert Napier tarafından kumanda edilen İngiliz kuvvetleri tarafından son olarak sığındığı 1868 yılında Maqdala'yı yerle bir edince intihar ettiği için hayatına mal oldu.

19. Yüzyılda Afrika kıtasında Etiyopya'da, KralII.Tewodros ilk olarak modernleşmeye teşebbüs eden kraldır. Birçok tarihçinin Tewodros'un modernleşmesinin aşırılığı hakkında farklı görüşleri vardır, Etiyopya'nın en meşhur tarih profesörü olan Richard Pankhurst, Tewodros'u "*ilk Afrikalı yenilikçi ve modernleştirici*"²⁶² olarak görürken, *Dabtar*a Zanab ise Tewodros'un reform yapma ve modernleştirme maksadıyla gelişi için gözyaşları dökmesiyle onu "*Etiyopya için Tanrının bir hediyesi*"²⁶³ olarak tanımlamıştı ve de, Profesör Sven Rubenson Tewodros'u "*fakir Afrika devleti olan Etiyopya'nın müthiş birleştiricisi ve modernleştiricisi*"²⁶⁴ olarak isimlendirmişti. Profesör Donald Crummey Tewodros'u "*belli belirsiz olsa da*"²⁶⁵ modernleşme kavramına sahip olan ilk Etiyopyalı kral" olarak tanımlamıştı ve dahası modern Etiyopya Tarihi Profesör Bahru Zewde, Crummey'in fikrini açarak, "*Tewodros'un modernleşme kavramının belirsiz olmakla kalmayıp aynı zamanda da tutarlılık ve metodu olmadığını*"²⁶⁶ söyleyerek yukarıdaki tanımlamanın oldukça yerinde bir tanımlama olduğu şeklinde değerlendirmişti. Kendisi ayrıca Tewodros'un *Zamana Mesafint*'in problemlerine yaklaşımının geçici bir tavır olduğunu, çünkü onların Tewodros'un modernleştirici reformlarından ve çabalarından daha güçlü olduğunu iddia etmiştir. Bunun sebebi ise, onun öngördüğü askeri ve idari reformların ekonomik ve teknolojik temellerden yoksun olmasıydı. İsteddiği yabancı destek bile gelmeyecekti. Bundan dolayı II. Tewodros'un gayretlerinin başarısız olduğu ve yalnızlaştığı, tek başına kaldığı ve bir şekilde kafası karışmış bir "*değişim havarisi*"²⁶⁷ haline geldiği sonucuna varmıştır.

²⁶² Richard Pankhurst, Tewodros, ss. 127-144.

²⁶³ *Debtera* Zanab

²⁶⁴ Sven Rubenson, **The Survival of Ethiopian Independence**, Tsehai Publisher, 2.bask, 2003, s.100.

²⁶⁵ Donald Crummey, Tewodros as a Reformer, ss. 457.

²⁶⁶ Bahru Zewde, A History, s.31.

²⁶⁷ Bahru Zewde, A History, s.31.

Kral II. Tewodros'un modernleşme çabaları ilk olarak askeri modernleşme alanında başladı. Kendisi kesin olarak ilk önce orduyu modernleştirdiğinde diğer sistemleri de kolaylıkla modernleştirebileceğine inanıyordu. Diğer askeri modernleştiriciler gibi, askeri modernleşme çabaları ülkenin sosyal ve siyasi özellikleri üzerinde doğrudan ve uzun süreli modernleştirici etkilere sebep olmuştu. Bundan dolayı, Tewodros üç yönden ordusunu modernleştirmeye niyetlenmişti: teşkilat, disiplin ve silahlanma, öyle ki kendisi bu dersleri Debarqi'de aldığı ilk ve son yenilgiden öğrenmişti.

Teşkilatlanma açısından, eski sistemde Etiyopya'nın orduları, yerel toprak ağaları kendi silahlı kuvvetlerini seferber ettiklerinde ve kendilerinin yerli kabile reislerini takip ettiklerinde seferber oluyorlardı. Hiçbir emir kumanda zinciri yoktu ve askerler hiçbir zaman üst rütbeli subayları dinlemiyorlardı. Diğer bir deyişle ülkedeki köylerden alınmış ve eğitilmemiş düzensiz bir ordu vardı veya bu ordu bir vilayetten veya köyden ayrılıp gelen askerlik hakkında hiçbir bilgisi olmayan ve sadece kriz zamanlarında seferber olan kendi mızraklarını, kılıçlarını veya oklarını savaşmak için kullanan köylüler ordusuydu²⁶⁸. Böyle bir geleneksel askeri teşkilatlanmayı modernleştirmek için, Tewodros güvendiği subaylar tarafından idare edilen farklı vilayetlerden rastgele seçilmiş askerlerden oluşan ayrı bir ordu birliği sistemi getirdi. Bu türünün ilk örneğiydi ve yeni komutanın altındakileri yargılama veya cezalandırma yetkisi yoktu. Fakat herhangi bir sıkıntıyı krala iletmesi gerekiyordu; bununla beraber, daha önceki uygulamalara göre toprak ağalarının hiçbir yargılama olmaksızın askerleri idam etmek de dâhil olmak üzere her türlü yetkisi vardı. Böyle yaparak, II. Tewodros aslında feodal toprak ağaları tarafından savaş zamanı seferber edilen bir ordu yerine kendi savaş generalleri olan yeni bir düzenli ordu oluşturmuştu ve aynı zamanda da II. Tewodros yeni bir soylu sınıfını oluşturmuş ve teşkilatlandırmıştır.

Kral II. Tewodros'un bir diğer askeri reformu ve modernleştirmesi ordusu için askeri disiplin ve tatbikatları getirmesiydi. Kral II. Tewodros sıkı bir askeri disiplin ve eğitim düzeni getirmişti çünkü bu fikri birçok Avrupalının, Avrupalı askeri eğitim ve disiplininden almıştı. Özellikle Tewodros danışmanı olan John Bell'e en güvenilir iki

²⁶⁸ Richard Pankhurst, Tewodros, ss.127-144.

tabur askeri, Avrupa modeline göre eğitmesini emretmiştir. John Bell bu askerleri Gafat'ta yeni bir askeri okul açarak eğitmeye başlamıştır. John Bell'in askeri eğitimi ve askeri tatbikatlar modern ülkelerde olduğu gibi fiziksel egzersizler ve sıkı bir askeri disiplini içeriyordu. John Bell'in yetenekli ve iyi eğitilmiş askerlerin askeri eğitim projesi eğitimde olan askerlerin isyan etmesi ve kendilerine dikte edilen sıkı askeri disiplini ihlal etmeleri ve de fiziki olarak askerliğin yorucu olması sebebi ile zar zor meyvelerini vermiş ve uzun süreli olmamıştı. Bunun karşılığında II. Tewodros onlar hakkında falaka dayığı, ayak ve ellerin kesilmesi cezası dâhil olmak üzere sert tedbirler aldı. Örneğin, Tewodros'un Shoa seferinde güçlerini Kudüs'e yönlendireceğine dair bir söylenti vardı ve bir gün sonra bütün ordusu kontrolden çıkarak isyan etti. Krizin ortasında Tewodros isyancı liderlerin asılması dâhil olmak üzere çok sert tedbirler aldı ve askeri disiplini bozan herkesi öldürttü. Tewodros aynı zamanda askerlerinin köylüleri yağmalamalarını da yasakladı. Gojjam seferinde vergilerini ödeyen köylülerin mallarını yağmalayan iki asker cezalandırılmıştı.²⁶⁹

Her ne kadar Tewodros'un ordusunun gücü silah teçhizatı satın alımı ve yenilgiye uğratılan düşmanlardan alınan silahlar aracılığı ile büyümüşse de askeri reformlarının bir diğer yönü de modern silahların alınmasıydı. Hem içten, hem de dıştan büyük bir dirençle karşılaşan silah üretimi işini, kendi kendine yerine getirdi. Tewodros'un ilk denemesi, modern silahları etkin bir biçimde kullanan büyük bir orduya yenildiği Debarqi'den hemen sonra oldu. Onun doğrudan ilk olarak basit düzeyde gözlemlediği şey bir ağaç gövdesinin bağlı olan ipler aracılığı ile belli bir mesafeden fırlatılarak silah olarak kullanılmasıydı. Bu deney yakalanan askerlerinden birisinin işkence altında bu sırrı açığa çıkarması ile sonlandırıldı. Tewodros daha sonra yabancı destek arayışına girdi, aradığı şey silah ticareti değildi, esas aradığı şey askerlerinin modern usullerle eğitilerek yeteneklerinin geliştirilmesi ve bu silahların imal edilmesi ve askeri yeniliklerin ülkesine getirilmesiydi.²⁷⁰

Bu stratejinin sonuçları Tewodros'un modernleşme gayretini sembolize eden Gafat'ta kendisini gösterdi, aynı zamanda Gafat, Etiyopya'ya "*Hiz. İsa'nın sevgisini*"

²⁶⁹ Bahru Zewde, A History, ss. 26-27.

²⁷⁰ Bahru Zewde, A History, ss. 26-27.

öğretmeye gelen fakat “deli kral” tarafından silah üretmeye zorlandıklarından dolayı toplu imha silahları üretmeye başlayan Avrupalı misyonerler ile kral arasındaki sıkıntılı ilişkiyi de sembolize ediyordu.

3.1.2. Kral II. Tewodros’un Askerlik Modernleşmesi

3.1.2.1. Yeni Toplar İcat Eden İlk Afrikalı Kral

İktidara savaşıarak gelen ve savaşçı birisi olan Kral Tewodros kariyerinin başlangıcından beri yenilikçiliğin gerekliliğine derinden inanan, askeriye modernize etmiş birisiydi ve demir filizini eriterek emsalsiz bir top icat eden ilk Afrikalı kraldır. Kendisi topun, siyasi birleşme ve ülkenin modernleşmesi ve aynı zamanda da bağımsızlığını sürdürmesi için gerekli olduğuna kesinlikle inanmıştı. Eğer planladığı müthiş hayallerini yerine getirmek istiyorsa Osmanlı Mısırlılarıyla olan tecrübesi onu ülkesinin ilkel savaş usullerinin daha modern olanları da değiştirilmesi gerektiğine ikna etmişti. Bu amaçla hareket ederek, Kral Tewodros 1855 yılında Samel Gobat’tan gelen ve kendisine İsviçre’deki Basel şehri yakınlarındaki Hristiyan enstitüsünden gelen bir grup misyoner usta gönderilmesi teklifini kabul etmeye hazırды. Maalesef bu ustalar kendisine birçok dini kitaplar hediye ettiler ama onun beklediği bir kutu İngiliz barutu idi²⁷¹.

Tewodros, Gobat’ın misyonerlerine nazıkçe muamelede bulundu ve onları Gafat’a yerleştirdi. İlk grup misyonerler arasında iki silah ustası vardı fakat birisi yolda öldü. Fakat 1858 yılında buraya Bourguard isminde Polonyalı silah ustası ile Rus ordusundan atılan başka bir Polonyalı Yahudi olan Moritz Hall ismindeki bir şahıs ulaştı.²⁷²

İktidarının temelleri, silah ithal etmesi zor bir yer olan Etiyopya’nın kuzey batısında yerleşmiş bulunan Tewodros bu tür silahların ülkede üretilmesinin gerekli olduğunun ciddi şekilde farkına varmıştı. Jaquin isminde Fransız bir dökümcünün

²⁷¹ C. T. Beke, **The British Captives in Abyssinia**, London, 1867, s. 259; Ruth Thompson Anderson, ss. 90-101.

²⁷² Richard Pankhurst, Tewodros, ss. 127-144; Richard Pankhurst, **The Role**, ss. 183-214.

Gafat'ta bulunan diğer ustalar tarafından yardım edilirse bir havan topu yapma isteğini açıkladığı zaman Tewodros silah üretmek için bu fırsatı değerlendirdi. Bunu İsviçreli Misyoner Theophilus Waldemeier şöyle anlatmaktadır:

“Kral bize Jaquin’in yanında kalmamızı ve ona her türlü yardımı sağlamamızı ve ona çevirmen olarak hizmet etmemizi emreden bir mektup yazdı. Teknik yetenekleri olan ve gerekli olan herhangi bir şeyde yardımcı olmaya hazır olan insanlar olarak bilindiğimizden dolayı buna hiçbir itirazımız olmadı. Böylelikle işi üstlenmiş olduk, maden eritme ocağı ve körükler kuruldu. Demir, köleler tarafından taşındı. Çok çalışmadan sonra döküm günü geldi. Eritme ocağının etrafında mutlu sonu bekleyen bir grup toplanmışken aynı zamanda da diğerleri de kraldan büyük bir ödül alma umuduyla çok hızlı bir şekilde çalışıyorlardı. Jaquin kısa süre içinde eritme ocağının kötü malzemelerden yapıldığı için demirin erime noktasına ulaşmadan önce eritme ocağının eridiğini ve böylelikle de işin başarısız olduğunu fark etti. Fransız usta çöktü ve ağlamaya başladı, neredeyse aklını kaçıracaktı, deli gibi çılgılık atıyordu ve en sonunda kraldan ayrılmak için izin istedi”²⁷³.

Fransız ustanın gidişinden kısa süre sonra Tewodros, Gafat’a geldi ve Jaquin’in başlattığı işini bırakmamaya, bu işi sürdürmeye hayatı üzerine yemin etti. Misyonerler devam etmeyi reddettiler, Jaquin’e göre “Kral’a, Sayın Kral bizim ne bilgimiz ne de tecrübemiz yok, biz asker değiliz, hiç bir bilgimiz yok, biz sadece rahibiz yapmayabiliriz dedik, Kral bizi uyardı ve emretti”²⁷⁴fakat kral onlara ülkelerinde yaptıkları gibi silah üretmelerini ve eğer kralın dostları iseler yeniden denemelerini emretti ve“ግጥሙ ለባትሮስ ተፋመድና ስርተችን ልዩ ወዳጅ ከሆናችሁ ሞከሩት ፈጣሪ ከፈቀደ በካልክልሆነም ይቅር”²⁷⁵ “ülkenizde ateşi veren topu keşfedizini bana eğer Tanrı bunun başarılı olmasına izin verirse sonucu iyi olacak, fakat izin vermezse yine iyi olacak dedi”.

Misyonerlerin işbirliğini sağlamada ısrar ettiğini belirtmek için onların hizmetçilerini tutuklattı. Kısa süre içinde işe yeniden başladılar ve sonuç itibariyle kralın büyük beğenisini kazanan bir tüfek kundağı imal ettiler ve misyonerler insanları etkilemeyi başarmıştı. Kral daha sonra silah ustalarına yeni bir eritme ocağı yapmaya

²⁷³ Theophilus Waldemeier, **Erlebnisse in Abyssinie** (Basel, 1869), ss, 7-9, 11-12'dan aktaran Richard Pankhurst, Tewodros, s.127

²⁷⁴ Richard Pankhurst, Tewodros, s.127

²⁷⁵ Paulos Nono, Գրեթե Ը, s. 26.

gayretlerini yoğunlaştırmalarını istedi. Bu defa Moritiz Hall küçük bir havan topu ve birkaç top mermisi yapmayı başardı. Kral bunu gördüğünde:

*“Mutluluktan zıplıyordu ve Tanrıya şükretti, fakat tam olarak da memnun olmamıştı çünkü havan topu ona göre fazla küçüktü, böylelikle Moritiz Hall’e daha büyük bir top dökmesi için emir verdi. Moritiz Hall ise ‘böyle bir işi üstlenemem, fakat eğer Gafat’taki Avrupalılar bana yardım ederse umarım sizin emirlerinizi yerine getirebilirim Majesteleri’ dedi. Kral ise ‘iyi, bütün Avrupalılar senin emrinde olacaklar’ diye cevapladı”.*²⁷⁶

Tewodros daha sonra emirlerini verdi ve misyonerler böylelikle işe başladılar:

*“Dökümcü Moritiz Hall ne yapacağını bilemiyordu ve çıkardığı iş bizi mutsuz etti. Çok zorlukla karşılaşıyorduk ve bize mektup arkasına mektup gönderen ve işin başarılı olup olmadığını soran huysuz kral ile ilgili olarak bize yardım edebilecek kimse yoktu. Defalarca olumsuz cevaplar vermek zorunda kaldık fakat kralın sabrı bizim sabrımızdan daha fazlaydı, her seferinde bize karşı çıktı ve yeniden başlamamızı söyledi. Biz de yeniden başladık, fakat bütün bunlar boşunaydı”.*²⁷⁷

Gafat’taki işçiler ne olursa olsun işlerine devam ettiler. Çok ciddi gayretlerden ve uzun çalışmalardan sonra başarılı oldular ve yaptıkları iş için gülümsüyorlardı, Kral onların mutluluğunu paylaşmaya ve tebrik etmeye gelmişti. Kralın mutluluğu tarif edilemezdi, eline küçük bir metal parçası aldı onu öptü ve şunları söyledi:

*“Habeşistan’da her şeyi yapmanın mümkün olduğuna şu an inanıyorum. Bu sanatı artık keşfettik, Tanrı sonunda yardımını gösterdi, bunun için onu yüceltelim ve ona şükredelim! Daha sonra Kral bize taç ve tahtından başka ondan ne istediğimizi sordu. Ustalar da ‘Majesteleri bizim istediğimiz sürekli olarak sizin sevginize ve dostluğunuza sahip olmaktır’ dediler. Kral da ‘Size dostluğumu ve sevgimi sunacağım ve her birinize 100 dolar ve ev halkınız için yardım verilecektir’”.*²⁷⁸ dedi.

Kısa süre sonra kral misyonerlerden daha büyük toplar yapmalarını istedi ve onlar da daha büyük top yapmak için döküm yapmaya başladılar.

²⁷⁶ Richard Pankhurst, Tewodros, s.129

²⁷⁷ Richard Pankhurst, Tewodros, s. 130.

²⁷⁸ T. Waldmerler, s. 11’den aktaran Richard Pankhurst, Tewodros, s. 131.

1863 yılında top yapımı belirli bir hızda ilerliyordu. İngiliz gezgin Henry Dufton ülkeyi ziyaret ettiğinde “*bütün Avrupalıların top ve havan topu yapımında çalışırken onların Etiyopyalı yardımcılarının ve çıraklarının da işten kar etmeye başladıklarını*”²⁷⁹ ortaya koymuştur. Ustalar sonunda, yapılaş tarzına bakılırsa olağanüstü bir şey olan bir havan topu yaptılar. Metal 30 civarındaki odacıkta, en basit tanımıyla ağız açıklığının hava alması için yukarı kaldırılan ve tekrar kapatılan deri bir muhafazadan oluşan yerde elle çalıştırılan ve havanın toprak malzemeden yapılan borular aracılığıyla ateşe üflendiği ve tekrardan borulardan gelen basınçlı hava tarafından kapatılan körüklerle ateşte eritildi. Kral tarafından insanların kendilerini geliştirmede ve uğraştıkları üretim işinde çaba göstermesi için her türlü teşvik yapılıyordu²⁸⁰, çünkü Kral diğer ülkelerden bağımsızlığını teminat altına almak için bunun en iyi yol olduğunun tamamen farkındaydı.

Aynı zamanda bir mucit olan Tewodros İngiltere’ye ve Fransa’ya ilk grup Etiyopyalıyı askerlik ve ticaret alanında faydalı bilgileri öğrenmeleri maksadıyla göndermişti. Aynı zamanda faydalı askeri ustalar da yetiştirmişti, Kralın yetenekli insan gücü kaynağının çok az olduğu da belirtilmelidir. Yurtdışından sürekli olarak silah ustalarının yanı sıra diğer ustaları da getirtmeye çalışıyordu. 1862 yılında İngiltere konsolosu Capitain Cameron ile görüştü ve Cameron da bundan sonra da Londra’ya Kralın en fazla istediği hediyelerin havan topları, bombalar, tüfekler, el bombaları, ateşli silahlar ve cephane olduğu gerçeğinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından büyük ölçüde görmezden gelindiğini bildirmiştir. 1864 yılında Tewodros Martin Flad’ı silah ustalarını ve diğer ustaları işe başlatmaları için gönderdi.

Nisan 1866’da Tewodros, Hormuzd Rassam ile bir not gönderdiğini kaydetti.

“... Arzum, Kraliçeye Majesteleri ‘ne göndermek ve topu yapabilen bir adamla demir dövebilen bir adamın da topçu öğretmenini kazanmak gerektiği. Bu insanların gelip onların gereçleri ve çalışmalarında gerekliolan her şeyde görmek istiyorum ve sonra bize öğretip dönecekler.”²⁸¹

²⁷⁹ Henry Dufton **Narratives of a Journey Through Abyssinia**, London, 1867, s. 167.

²⁸⁰ Ruth Thompson Anderson, ss. 90-101; Richard Pankhurst, Tewodros, ss. 127-144.

²⁸¹ Richard Pankust, Tewodros, s.133

Tewodros'un trajedisi, İngiliz hükümetinin bu talepleri dikkate almadığı gerçeğiyle büyük ölçüde sonuçlandı. Daha sonra da Tewodros İngiltere'den yetenekli ustaları getirtmek istedi fakat bunda başarısız oldu.

Tewodros bu arada gayretlerini ikiye katlamış ve silahların ülkede üretilmesini talep etmişti.

Waldemeier, Hall'ın ve misyonerlerin büyük bir topun dökümünü yaptıklarını fakat bunun sadece Kralın silah ustalarının yaptığı top ve top mermilerine karşı olan iştahını arttırdığını bildirmiştir:

*"...Gafat'a yerleşmiş olan Kralın emirleri altında gece gündüz köleler gibi çalışmak zorundaydık. Kral bizim yeteneklerimizin ve takatimizin ötesinde bizden iş bekliyordu, 30 librelik 7 fit uzunlukta dökümler yapmamızı istiyordu. Sürekli olarak huysuzlanan ve en ufak şeylerin moralini bozduğu Krala karşı gelemiyorduk. Kral bize ve misyonerlere saldıracabilirdi bundan dolayı çalışmaya devam ettik ve başarısız olduk, fakat ikinci denemeden sonra başarılı olmuştuk"*²⁸².

1860lı yılların başlarında Waldemeier'in Tewodros ile olan ilişkisi kötüleşmişti. Waldemeier kralın kendilerine 1000 librelik top mermilerinin atılabileceği toplar dökmelelerini emrettiğini bildirmiştir. *"Reddetmeye korkuyorduk ve bu emri yerine getirmeye de korkuyorduk, fakat Tanrı bizi bu zor zamanlarda yalnız bırakmadı. Tanrı bize işimizi başarmamız için yardımcı oldu"*²⁸³. Kral hepimizi zincire vurmak ve hapse atmak istedi, fakat bu büyük topla ilgili işlerle meşgul olduğumuzdan ve yapmak istediği bu büyük iş için kendisine beyaz köleler lazım olan işle ilgili sınırsız gururunu tatmin etmek istediği için bize zarar vermedi.

Topların ve tüfeklerin yapımı Tewodros'un kaynaklarını azaltıyordu çünkü Etiyopya'da daha önce hiç görülmemiş büyüklükte *Bomba*²⁸⁴ diye adlandırılan büyük bir topun üretilmesi için Maqdala'dan 30 kasa pirinç madeni ile birlikte ülkenin bütün bölgelerinden pirinç madeni toplanması ve eritilmesi gerekiyordu. Tewodros'un Tarihçesi

²⁸² T. Waldimeier, ss.47, 55-58, 60-67'dan aktaran Richard Pankust, Tewodros, s. 134.

²⁸³ T. Waldimeier, ss.47, 55-58, 60-67'dan aktaran Richard Pankhurst "Tewodros", s.135.

²⁸⁴ Bkz. Ek.2. Kral Tewodros en sevdiği aşığına Woyzero Yetemgnush'a gönderilimi mektub Tarihi yok.

Aleqa Walda Maiyam’a göre topun bir ucundan bir insan girebiliyor ve diğer ucundan çıkabiliyordu²⁸⁵. Kırım’daki Sivastopol’den ismini alan bu top söylenilene göre sekiz ton ağırlığındaydı ve bu topu yokuş yukarı hareket ettirilmesi için 800 kişinin çekmesi gerekiyordu. Boyutu itibariyle şüphe götürmez bir şekilde muhteşem bir ağır toptu ve daha da muhteşem olanı top dökmede hiçbir tecrübesi olmayan Avrupalı ustaların işçiliği idi.²⁸⁶ Tewodros topun döküldüğü günün hayatının en mutlu günlerinden birisi olduğunu söylemiştir.²⁸⁷

Clement Markham’a göre Tewodros, Etiyopya’nın tarihindeki en önemli ilk topu yaptırmada başarılı oldu. İngiliz coğrafyacısı ve tarihçisi Clement Markham raporları, Maqdala’da imparatorun 24 pirinç topu, 4 demir topu ve 9 adet de pirinç havan topu vardı ve üzerlerinde Etiyopya’nın resmi dili Amhariça dilinde Etiyopya’da Yapılmıştır diye yazısı yazılmıştı²⁸⁸.

Prof. Dr. Bahru Zewde’ye göre Gafat’ta Etiyopyalılara bilimsel ve teknolojik yetenekleri ve bilgileri öğretmek için bir okul kurulmuştu. Deneme yanılma metoduyla, 555 top ve havan mermisi ve 83.563 mermi ile birlikte misyonerler toplamda 15 top, 7 havan topu, farklı türlerde 11063 tüfek, 875 tabanca ve 481 süngü üretmişlerdi. Fakat eğitimcilerin azınlıklar (Müslümanlar, Oromo’lar, Yahudiler ve Hür olan köleleri)den olması sebebiyle hem Kilise ’den hem de *Mesafint*’ten olmak üzere geleneksel gruplardan gelen kuvvetli muhalefet sebebiyle eğitilmiş teknik reformcuların oluşturulması ve Etiyopyalı memurlara teknik becerilerin aktarılması projesi zorlukla yapılabiliyordu.²⁸⁹

Nihayet eğer bu Etiyopya’nın ilk endüstriyel devrimi ise, İngilizler tarafından sonlandırılmıştı çünkü İngilizler Maqdala’yı ve zorlukla dökülmüş olan bütün Etiyopyalı

²⁸⁵ *Aleqa* Walda Maiyam, የዳዊት ስርወ-ኃይማኖት (Kral Tewodros’un Tarihi) elyazması, Mondon Vidyo(ed.)

²⁸⁶ Bahru Zewde, Modern, ss. 27-28; Reidulf K. Molvaer, “The achievement of Emperor Tewodros II of Ethiopia (1855-1868): from an unpublished manuscript by Aleqa Tekle-Iyesus (Aleqa Taye) of Gojjam”, **Northeast African Studies**, Cilt: 5, Sayı: 3, 1998, ss. 7-79; Ruth Thompson Anderson, ss. 90-101.

²⁸⁷ T. Waldimeier, ss.47, 55-58, 60-67’den aktaran Richard Pankhurst, Tewodros, s.136

²⁸⁸ Clement Markham, **A History of the Abyssinian Expedition**, London, 1869, s. 357.

²⁸⁹ Bahru Zewde, Modern, s. 34.

topları yerle bir ettiler²⁹⁰. Benzer bir şekilde Tewodros'un ölümü modern silahların üretilmesi gayretini sonlandırdı ve bilgi ve modernleşme yeteneklerinin devralınması istenilen sonuçları ortaya koyamadı nedenleri ise hem iç hem de dış faktörlerdir.

3.1.2.2. Kral II. Tewodros: Maaşlı Ordu Kuran İlk Kral

Tewodros, daha çok kırsal alanları yağmalayarak hayatını sürdüren düzensiz birlikler yerine maaşları düzenli olarak ödenen iyi disiplinli bir ordu kurarak ordusunu yenilemenin ve ülkesini yapısal olarak dönüştürmenin gerekliliği ile ilgileniyordu. Tewodros ordusunu maaşa bağlayarak köylülerin yağmalanmasını engelleme niyetindeydi. Bu önemli reformu gerçekleştirmek amacıyla, disiplinli bir ordu yetiştirmek için bazı Türklerden yardım aldı²⁹¹. 1855 yılının Temmuz ayında Walter Plawden ve Charles Beke, Kral II. Tewodros'un askerlerine bazen bir miktar para verme uygulamasına geçtiğini ve böyle yaparak onlara düzenli olarak ödeme yapılmasına alıştırmaya çalıştığını bildirmişti. Kral II. Tewodros askerlerine bu para ile gidip yiyecek almalarını söyledi ve böylelikle de köylülerin sırtına yük olup onları suiistimal etmelerini engellemeye çalıştı. Bu politikaları uygulamak için tahıl depoları kuruldu²⁹². Yağmacılığın yasaklanması büyük bir reform olarak nitelendi fakat uygulanması kolay olmamıştır.

O zamanın siyasi ve askeri problemleri Tewodros'un düzenli olarak maaş alan bir orduyu kurma teşebbüslerini mümkün kılmadı ve askerlerinin kırsal bölgeleri yağmalaması önlemek neredeyse imkânsızdı.

Birliklerin hareket etmesi yaklaşmakta olan bir açlığın gelmekte olduğuna dair bir korkuyu da beraberinde getirdi, birliklerin bir gecelik hareketi yerel halka daha fazla kayıplar yaşatabilirdi. Kralın sadık tebaasının ürünlerini bir grup yağmacı askere karşı farklı askerleri kullanarak korumasına şahit olmak mutluluk vericiydi.²⁹³

²⁹⁰ İngiliz Maqdala'ya yapılan işgali ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ruth Thompson Anderson, ss. 252-280; Donald Crummey, "The Violence of Téwodros", **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 9, Sayı: 2, Temmuz, 1971, ss. 107-125.

²⁹¹ Henry Dufton, ss. 136-137.

²⁹² W.C. Plowden, **Traveles in Abyssinia**, London, 1868, ss. 455-465.

²⁹³ Tekla Sadik Mekuriya, **ቴዎድሮስ**, ss.275-285.

3.1.3. Tewodros 'un Sosyal ve Ekonomik Reformları

Tewodros'u, Afrika'nın ilk reformcu ve modernleşmecisi olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü Tewodros 'un reformları sadece askeri alanlarla ilgili olmayıp ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması ve yeni yolların açılması, iletişim, köleliğin ve köle ticaretinin yasaklanması, resmi dilin getirilmesi ve Amhariça dilinde²⁹⁴ yayınlar yapılmasını içeriyordu ve bu reformlardan bir diğer önemli reform da devlet bürokrasisi için gelir sağlamak maksadıyla yaptığı arazi reformuydu. Tewodros'un askeri alanda yaptığı reformlar gibi, bu değişiklikler ve modernleşme çabaları Tewodros'un zamansız ölümü ile kısa süreli oldu ve devam etmedi ve Etiyopya bir kez daha feodal sistemin yeni bir aşamasına dönüş yaptı.

Kral olarak Tewodros'un bölünmüş bölgeleri modern bir ülke olarak birleştirmekten sonra yaptığı ilk reform uzun süredir istikrarsız olan sosyal hayata bir düzen getirmesiydi. *Mesafint'in* en yıkıcı etkisi şüphesiz olarak savaş geleneği ve gereksiz olarak fazla sayıda olan askerlere köylülerin sırtından imkânlar sağlanmasıydı. Hem savaş için seferber edilen birlikler hem de diğer silahlı gruplar kırsal alanlarda dolaşmaya başladılar. Buna ilaveten haydutların varlığı imparatorluktaki huzursuzlukları arttırdı. İlk başta Tewodros'un genel af ve yatıştırma metotlarını getirerek insanların durumlarını iyileştirmeye gayret ettiği görülüyor. Saltanatının erken yıllarında 1855 yılının Ağustos ayında herkesin yasal mesleğine geri dönmesi gerektiğini, tüccarların dükkânlarına ve çiftçilerin de tarlalarına dönmeleri gerektiğini söyleyen bir ferman çıkardı²⁹⁵. Ferman, ülke için bir emniyet tedbiri olarak çıkartıldı, o zamana kadar iç savaş tarafından hiçbir yıkım olmamıştı ve yöneticilerin birinci hedefi ülkede barışın ve refahın sağlanması için gerekli işleri yapmak oldu.

Tewodros aynı zamanda eşkıyalığın kökünü kazımak için kararlı adımlar attı. Kendisi bir kez daha eşkıya olan Tisbalı halkın kendisine gelmesini ve babalarının

²⁹⁴ Amsalu Aklilu “የኦግርጃንዳዕደገትበአጼቴዎድሮስዘመን” (*Kral Tewodros döneminde Amhariça Dilin gelişmesi*)” Taddese Beyene ve diğerleri (eds), **Kassa and Kassa: Papaer on the Lives, Times and Images of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, Haziran, 1990, ss.145-153.

²⁹⁵ Richard Pankhurst, Tewodros, ss. 127-144.

yaptığı gibi eşkıyalık mesleğini sürdürmelerine²⁹⁶ izin verilmesi için izin istemelerini yermiştir. Tewodros şüphelenmeden “*babalarınızın mesleği nedir?*” diye sormuş, onlar da küstah bir şekilde “*yollarda eşkıyalık*” şeklinde cevap vermişlerdir. Tewodros ise “*dinleyin, sizin mesleğiniz tehlikelidir ve ziraatla uğraşmak karlı bir iştir. Ovaya gidin ve tarımla uğraşın. Bu imparatorlukta en güzel olan şeydir. Kendim size öküz ve pulluk vereceğim*” şeklinde cevap verdi. Yaşlılarıyla birlikte gelen Tisba’lıları huzurundan çıkarttırdı, daha sonra onları yeniden huzuruna çağırttı ve ani ve hiçbir uyarıda bulunmadan onları idam ettirdi.²⁹⁷ Bu hareketi sonuç verdi. Daha önceden kargaşa ve haydutlukla kana bulanmış yollar güvenli hale geldi ve Henry Dufton ve İngiltereli E.A De Cosson ifadesiyle göre, aynen Fransa ve Almanya’da olduğu gibi yeni kral altında köylerde hiçbir cinayet işlenmemiş, savaş sebebiyle kapalı olan ve haydutların ve yoldaki eşkıyaların acımasızca haydutluk yaptığı güvensiz hale gelen kervan yolları açılmıştır.²⁹⁸

Yollardaki eşkıyaları ortadan kaldırarak Tewodros aynı zamanda uzun mesafeli ticareti de canlandırdı. Fakat tüccarlar kişi başına alınan aşırı vergilerden şikâyet ettiler. Ticareti desteklemek için Tewodros 1855 yılında ticarete zarar veren, gereksiz olan ve ülke içinde uygulanan birçok gümrük vergilerini kaldırdı ve bu vergilerin ülke içinde sadece üç yerde alınması için emir verdi²⁹⁹. Fakat bu reform Tewodros’un ölümü sebebiyle uzun süre devam etmedi.

Tewodros’un hayatı boyunca yapmayı düşündüğü bir diğer sosyal-kültürel reform da kölelerin ülke dışına satışının engellenmesiydi. Tewodros kölelerin satılmasına işkence cezası getirdi. İktidara geldiğinde Tewodros köle ticaretinin yasal olmadığını ilan etti. Fakat o zaman köleliğe karşı olan politikasını uygulamak için imkân bulamadı.

Köleliği toptan ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını fark ederen Tewodros, mevcut kölelerin Hristiyanlara satılması ve satın alınan bu kölelerin hayır işleri için satın alınması şartıyla var olan kölelerin alım ve satımına izin verdi ve kendisi de Müslüman

²⁹⁶ H. Dufton, ss.136-137.

²⁹⁷ Richard Pankhurst, Economy, ss. 567-569.

²⁹⁸ A. E. De Cosson, **The Cradle of the Blue Nile**, London, 1877, s. 220.

²⁹⁹ Reidulf K. Molvaer, ss. 7-79.

köle tüccarlarına para ödeyip köle satın aldı ve onları vaftiz ettirdi. Daha sonra bu politika hakkında Tewodros'un başka düşüncelerinin olduğu görülüyor ve Capitain Cameron'a köle ticaretini tamamen sonlandırmayı düşündüğünü çünkü bu ticaretten nefret ettiğini belirtiyor. İmparator sonrasında Hristiyan köleleri satma suçunu işleyen herkesin sağ elinin ve sol ayağının kesilmesini emretti. Tewodros'un hürriyetine kavuşmuş köleleri gönderip kendisine *"bu genç oğlanlara meslek ve din eğitimi verin ve bütün masraflarını ben üstleneceğim"*³⁰⁰ yazdığı misyoner Waldmeier tarafından da kölelik karşıtı düşünceleri takdir edilmiştir. Kralın köleliğe ve kölelerin satışına muhalefeti Hristian kanuni olan, Fetha Negesetkanuna dayanıyordu ve bu yüzden de sadece Hristiyanlarla ilgiliydi fakat bu durum köle ticareti yapanların birçok putperestleri yakalayıp köle yapmalarını engellememişti.³⁰¹

3.1.3.1. Ulaşım

Tewodros zamanında, en büyük göl Tana gölü üzerinde faaliyet gösterecek gemilerin inşa edilmesi ve ilk modern yolların yapılmasını sağlayarak iletişim alanında da bir yenilik olarak görülebilir. Buradaki en büyük engellerden bir tanesi, yakın zamana kadar ülkenin tarihsel dinamiklerini şekillendiren ve yeniden şekillendiren ülkenin sert tabiatıydı. Birçok yol inşaatçısı gibi kendisinin motivasyonu esas olarak askeri amaçlıydı ve büyük birliklerini ve toplarını ülkenin bir yerinden diğerine hızlı bir biçimde hareket ettirme ihtiyacından kaynaklanıyordu. Yol inşa edicisi olarak faaliyetlerinin erken dönemdeki örneklerinden bir tanesi Walter Plowden tarafından karşılanmıştır. Tewodros yol inşaatlarında Avrupalıları kullanmıştır ve onlara işleri için ücret ödemiştir. Bütün düşmanlarını yenmeyi sadece geniş yollar yaparak, orduları ile birlikte bu yollardan geçirerek ve bir yerden diğerine hızlı bir biçimde giderek sağlamıştır. Plowden, Tewodros'un adamlarının alışlagelmiş ağır işten hoşlanmama durumunu aşabilmesi ve

³⁰⁰ Reidulf K. Molvaer, ss. 7-79.

³⁰¹ Richard Pankhurst, Tewodros, s. 137.

yol inşaatı için patlatma faaliyetleri ile hoşnut olduğunu göstermek için kendisinin de bizzat yol inşaatında çalıştığını bildirmiştir.³⁰²

Bundan kısa bir süre sonra, Tewodros misyonerlerin yardımıyla Etiyopya'nın ilk çekirdek yol inşaatının inşasına başlamıştır. Misyonerler aynı zamanda seyahat ve taşıma maksadıyla, yollarda ilk defa görülen atlı bir araba da yapmışlardır.

Tewodros'un saltanatının son ayında Debra Tabor'dan Maqdala'yatopunnakletme işini yaparken yol inşa etmek için gösterdiği cesaret ve kararlılık daha sonra Henry Blanc, Gafat'ta esir bir misyone olan İngiliz tarafından anlatılmıştır:

“sabahın erken saatlerinden gece geç vakte kadar Tewodros bizzat çalışıyordu, kendi elleriyle taş taşıyor, zemini düzeltiyor veya küçük çukurların doldurulmasına yardım ediyordu. Kral oradayken hiç kimse işi terk edemiyordu, hiç kimse yemek, içmek veya dinlenmek gibi şeyleri aklına getiremiyordu, aynı zamanda Avrupalılar da örnek oluyor ve işin yükünü paylaşıyorlardı.”³⁰³

Henry Blanc kitapta ülkeyi baştanbaşa kat eden yolun Maqdala'nın yakınlarında olduğu söylenmiştir. M. H Hozire'ye göre ellerinde olan iş başka herhangi birini umutsuzluğa sevk edebilirdi fakat düzenli olarak çalışmaya gitti, azar azar yolu inşa ettiler ve bu durum Avrupalı bir mühendis için bile onaylanacak bir işti³⁰⁴. J.C. Markham yol yapımını şu şekilde anlatmaktadır:

“... En müthiş işlerden birisi, azimle ve elde edilemeyecek bir kararlılıkla zorluklarla yapılmış bir iş. Kayalar patlatıldı, ağaçlar kesildi, kırma kayalar, toprak ve dallarla istinat duvarları yapıldı ve her yerde kazılan yerlerin kaymasını engellemek için içi doldurulmuş yaprak dolu bir çukur yaptık. Kayaları patlatmanın ve yolu sağlamlaştırmanın ayrıntıları tabii ki Kralın Alman ustalarının emirleri altında yapılmıştı, fakat yolun nereden geçeceğini seçen ve işgücünü organize eden Kralın kendisi başmühendisti. Bir veya iki noktada nihai karar verilmeden önce birkaç yol kazısı işaretlendi. ...sabahın erken saatlerinden karanlık basana kadar bütün engelleri aşmak için Avrupalıların

³⁰² W.C Plowden, s. 460. Richard Pankhurs, “ Transport and communicaiton in Ethiopia 1835-1935 (I), **The Journal of Transport History**, Cilt: V, Sayı: 2, 1962, (Tarnsport I) ss. 72-74; Ruth Thompson Anderson, ss. 90-101.

³⁰³ Henry Blanc, **A Narratives of Captivity in Abyssinia**, London, 1868, s. 342.

³⁰⁴ H. M. Hozier, **The British Expedition to Abyssinia**, London, 1869, s. 178.

*sarsılmaz kararlılığı Kralı hiçbir zaman başarısızlığa uğratmadı, Kralın çelikten bir iradesinin olduğu da söylenebilir aslında”.*³⁰⁵

Yol inşaatını gözlemleyen *Time of India* muhabiri AlexanderShepherd “yolu inşa edenlerin bu sarsılmaz gayretine ve yorucu çabasına şahitlik ediyordu”³⁰⁶ fakat bazen bir yokuş fazla dik oluyordu. “Tewodros’un yolu hepsine birden bakıldığında krallara has bir yapıydı, yokuşu inşa eden onun muhteşem mühendisi, meslekte yoluna çıkan zorluk ne olursa olsun aşmaya hazırdı.”³⁰⁷

Benzer bir şekilde, majestelerinin küçük bir donanma sahibi olmak için kararını verdiğinden hiçbir şüphe olmadığı için, Tewodros’un yenilikçi kafası Tana gölünde bir donanma oluşturma çabasıyla kendini ifade etmiştir. Bu maksatla, Kral maiyetindeki Avrupalı ustalara gemi yapmaya başlamalarını emretti, fakat ustalar aynen top dökümünde olduğu gibi bu konuda gerekli ustalığa sahip olmadıklarını söylediler. Fakat uzmanların eşliğinde bu konuyu öğrenme isteğinde olduklarını da belirtirler. Bu ret cevabına bakmaksızın, Waldmeier ve misyoner ustalardan bir diğeri olan Saalmulluer bir bot yaptılar. Tewodros Hormuz Rassam’a gemi inşası hakkında sorular sordu, fakat daha sonra Rassam bilmezden gelerek bu işten kaydardı.

Fakat Tewodros bu tür cevaplarla işten vazgeçmez,herkesin kendisine yardım etme noktasında gayretsiz olduğunu görerek kendisi bu işi başlatmak için kolları sıvar ve büyük bir tabanı düz hasırdan kalın bir bot yapar ve bu botu hareket ettirmek için elle çalıştırılan büyük bir çark inşa eder, aslında çarkla giden bir bot yapmıştır fakat onu hareket ettiren itici unsur bozuktur.³⁰⁸ Bunun üzerine bot inşasından vazgeçen Rassam, 1866 yılının Nisan ayında Tewodros’un yaptıklarını şu şekilde anlatmıştır:

“Tewodros kendisinin bir buharlı geminin taklidi olarak isimlendirdiği bir gemiyi yapmaya koyulmuştur. Altmış fit uzunluğunda ve yirmi fit genişliğinde şekilsiz bir biçimde tahta güverteleri olan ve her birinin yanlarında sıradan bir bileme taşına takılmış kollara benzeyen, kollarla çevrilen iki tane çark bulunan iki tane gemi bu şekilde inşa edilmişti, fakat yüze yakın kişinin bota binmesine

³⁰⁵ J. C. Markham, ss. 294-297.

³⁰⁶ Alexander Shepherd, **The Campaign in Abyssinia**, Bombay, 1868, ss. 217-222.

³⁰⁷ Alexander Shepherd, *Time of India*.

³⁰⁸ Philp Marsden, 178-180;Richard Pankust, Tewodros, ss. 127-144; Ruth Thompson Anderson, ss. 90-101.

rağmen çarklar sadece dört inç derinliğinde suya batıyordu. O gün gemiler bu şekilde kullanılmışlardır, misyonerliğin üyelerini bu denemeyi görmeleri için davet etti ve kendisinin içinde bulunduğu gemi suya iyice oturduktan sonra çok hızlı bir biçimde hareket etmeye başladı ve bu durum geminin biraz daha suyun içinde aşağıya inmesine sebep oldu, Kral sevinçten deliye dönmüştü ve yanındaki insanlar da takdir edici ve hayranlık dolu bakışlarla bakıyorlardı. Bu deneme sürüşünde bizi yanına almamıştı çünkü bize söylediği gibi botun batıp bizim de ölmemizden korkuyordu. Daha sonra geminin rüzgâra karşı nasıl hareket edeceğini denemeye koyuldu ve yarımadanın etrafını döndükten sonra çabasının boşuna olduğuna kendisine inandıran güçlü bir rüzgârla karşılaştı. Botun yapılmış olduğu biri elastik olan, öbürü de elastik olmayan iki uyumsuz malzeme birkaç sallantıdan sonra çözülmeye başladı ve majesteleri mümkün olan en hızlı biçimde körfezin sakin sularına geri dönmenin akıllıca bir karar olacağını gördü.”³⁰⁹

Rassam’ın bildirdiği bu olay Tewodros’un bir donanma inşa etme teşebbüsünün sonu oldu ve bu durum pek de şaşırtıcı değildi çünkü kısa bir süre sonra ölümü ile sonuçlanacak olan büyük bir kara istilasıyla karşı karşıya kalacaktı.

3.1.3.2. Tewodros ’un Toprak Reformu ve Etiyopya Ortodoks Kilise ’sinin Tepkisi

Tewodros aynı zamanda Afrika’nın arazi mülkiyetinde reform yapan bir reformcu olarak hatırlanmalıdır. Tewodros’un askeri modernleşmesi sağlam finansal kaynaklara ihtiyaç duyuyordu ve bu tür bir geliri üretmek için Tewodros Kilisenin topraklarının devletleştirilmesi ve bu toprakların köylülere verilmesi ve böylelikle doğrudan hükümet için köylülerden vergi toplayarak hükümetin gelirlerinin arttırılması politikasını başlattı. Kendisi aynı zamanda iş gücünün etkin olarak kullanılması için bir ferman çıkarttı, bir kilisede olması gerekli olan din adamı sayısını 5’e indirdi ve diğer kilise çalışanlarının tarım veya ticaret sektöründe çalışması emredildi. Bu emir manastırlarda yaşayan din adamlarına karşı yapılmıştı. Bu tür reformlar Etiyopya Ortodoks Kilisesinin konumunu ve rolünü ve aynı zamanda da gelir kaynaklarını tehdit

³⁰⁹ Hormuz Rassam, **Narratives of the British Mission to Abyssinia**, London, 1869, ss. 1, 131’den aktaran Richard Pankust, Tewodros, s.136.

ediyordu öyle ki, ölümünden hemen önce Kilise Kral Tewodros 'un tek muhalifi haline gelmişti.³¹⁰

Toprak konusu ile ilgili olarak, daha önce de belirtildiği üzere kilise için gelir kaynağı olan bir husus, kilise ile devlet arasındaki çekişmenin temel noktası haline gelmişti. Bunu aklında tutarak, Kral Tewodros Bereket savaşında Shoanlı toprak ağalarını yenerek imparatorluğunu birleştirdikten sonra yeni bir toprak reformunu getirdi. Shoa'nın kontrolünü elde ettikten sonra, Tarihçisi olan Wolda Mariyam'a göre *"Tewodros 1857 yılının Şubat ayında arazi mülkiyet sistemini değiştiren ve vilayetlerde özel mülkiyeti getirme amaçlı bir toprak reformunu yürürlüğe koydu"*³¹¹. Kral Tewodros, insanların babalarının tımar olarak ellerinde tuttuğu arazilerin insanlara ait olması gerektiğine ve bu tür hak talebi olanların babası olarak da kendisine başvurması gerektiğine dair bir beyanatta bulundu. Bu ferman ile Tewodros yüzlerce yıllık arazi mülkiyet sistemini değiştirdi ve bütün topraklar köylülere ait oldu ve Shoa'da köylülerle topraklar paylaşıldı ve bu kanun da bütün vilayetlere tamamen uygulandı³¹². Bu konuda fazlaca belirsizlik ve arazi uyuşmazlığı olduğu için Tewodros bu yeni uygulamayı yerleştirmek için yeni bir ferman çıkarmak zorunda kaldı.

Fermandan haberdar olan bazı rahipler arazi paylaşımı başladığında yaygara çıkardılar. Zanab, 1857 yılının Eylül ayında rahiplerin imparatorun iktidarda olduğu süre içinde sahip oldukları arazilerin ellerinde kalması için başvurduğunu ifade etmiştir. Ona göre Tewodros diyor ki *"Siz devlet arazisinin yarısını Samon meret yarısını Rim Meret diğerini Meskel meret olarak devletten aldınız. Ben ve benim askerlerimin yiyeceği ve içeceği bir şey kalmadı artık yeter geri veriniz ya da alıyoruz..."*³¹³ Devam eden tartışmalarda rahipler Tewodros'un eski zamanlarda uygulanan bir adet olan kendi maiyetinin ve ordusunun yükünü bütün imparatorluğun üzerine yaymak için bir yerden bir yere hareket etme uygulamasını takip etmesi gerektiğini kasıtlı olarak ilan edişini bir rahip şöyle cevapladı *"eski kralların yaptığı gibi bir yerden bir yere giderek dört ay*

³¹⁰ Bahru Zewde, Modern, s.35; Richard Pankhurst, Economy; Haile Mariam Larebo "The Ethiopian Orthodox Church and Politics in the Twentieth Century: Part I" **Northeast African Studies**, Cilt. 9, Say, 3, 1987, ss. 1-17

³¹¹ Aleqa Wolda Mariyam.

³¹² Kofi Darkwah, ss.105-115.

³¹³ Bahru Zewde, Modern, s.35; Debtara Zanab; Donald Crummey, Feudalism, ss 7-14.

*Armachiho, Sigde, wolqayit ve Tigre; dört ay Argot, Begemedir, Lasta, Yejju, Wollo ve Shoa'n; ve sonraki dört ay Yibaba, Mecha, AgawMedr, Damot ve Gojjam'ın yaşayabilirsiniz.*³¹⁴Fakat Tewodros memnun olmadı ve bağırıp çağırdı “*Rahipler yalnız olsaydım Kral Iyassu gibi beni boğup nefsimi keseceksiniz*”³¹⁵dedi. Bu sebeple diğer bir taraftan da imparatorla Kilisenin Patriği arasında şiddetli bir uyuşmazlık ortaya çıktı.

Tewodros aynı şekilde ülkenin kuzey kesimlerinde Akale Guzay’de daha önceden Ras Wube tarafından Seraye’de belli kişilere verilen belli arazileri alarak arazi mülkiyetinde değişiklikler yaptı ve Akale Guzay’de arazinin mülkiyetinin babadan oğula geçtiği arazi mülkiyeti sistemini kurdu. Belki de Tewodros’un teklif ettiği reformlardan en önemlisi kilisenin mülkiyetinde ki topraklar hakkında olan arazi reformuydu. Misyonerlerin sert eleştirmeni olan Henry Stern’in de belirttiği gibi Kilisenin elinde bulunan arazilerin miktarı Kral’ı rahatsız edici boyuttaydı ve kral kendi kullanımları için ellerinde bulunan geniş arazilerin ellerinden çıkması karşılığında din adamlarının isteklerine cevap vermek için usulüne uygun biçimde taahhütte bulunurken onların elinden de topraklarını alıyordu. Bu teklif din adamları tarafından tahmin edileceği üzere reddedildi ve din adamlarının muhalefeti Kral o kadar kızdırmıştı ki bu tartışmayı sonlandırmak için büyük bir ihtimalle silaha başvuracaktı, fakat krala gönülden inananlar Krala askerlerin ve halkın, rahiplerin tarafında olduğunu ve onların batıl inançları ve ikiyüzlülüğü için tedbir almazsa ciddi sonuçlar ortaya çıkabileceğini hatırlattılar. Sonuçta fırtına atlatıldı ve bu çatışmanın gereksiz olduğuna ikna olan Tewodros hâkimiyetinin ulaştığı son noktalarda bütün bölgeleri ülkenin merkezine bağladı, arkadaşlarının tartışmalarına katılmadı ve kilisenin elinden topraklarını alma planı, bu planın yerine getirileceği 1860 yılına kadar ertelendi.

Tewodros hiçbir zaman devlet içinde kendi gücü dışında başka bir güce tolerans göstermedi fakat zamanın uygun olduğunu düşündüğünde Piskoposun kendi mülkünün bir kısmı da dâhil olmak üzere, Kiliseye ait olan bütün mal varlıklarına ve gelirlere el koydu. Kilisenin kurumlarına ait olan bütün arazilere el konuldu ve kilise başına düşen

³¹⁴*Debtara Zanab; Donald Crummey, Feudalism, ss 7-14.*

³¹⁵*Debtara Zanab; Donald Crummey, Feudalism, ss 7-14*

papaz sayısı beş veya daha önemli kiliselerde yedi ile sınırlandırıldı³¹⁶. Tewodros, mektubunda ifade edildiğine göre, keşişlerden veya sıradan kilise çalışanlarından başlarına sarık sardıkları, savaşa katılmadıkları, vergi ödemedikleri, şehirlerde fahişelerle veya başka insanların eşleriyle yaşadıkları için hoşlanmıyordu.

Tewodros'un laik politikası doğrudan kilisenin mülklerine saldırıda bulunmuştu ve din adamları arasında ciddi miktarda hoşnutsuzluğa sebep olmuştu çünkü din adamları İmparatorun onların arazilerini ellerinden alırken ihtiyaçlarını karşılama sözüne kolaylıkla inanmamışlardı ve bütün din adamları istisnasız olarak krallıktan gelecek olan ihسانlara bağımlı olarak yaşayan köleler olmayacaklarını ilan ettiler. Piskoposun o zamanki kızgınlığının sınırının olmadığını İmparatorun yaptığı işin rahiplik sınıfı içinde imparator aleyhine iyileşmeyecek olan bir düşmanlık doğurduğunu bildirmiştir. Fakir durumda olan rahiplere yardımda bulunarak imparator ülkenin dinine karşı bir komplo kurmadığını ispat etti ve insanların gözünde kilisenin mallarına el koyma işini meşrulaştırırken devletin gelirlerini arttırdı ve böylelikle sayısız askerlerine destek sağlamak ve kurmuş olduğu ülkenin geliştirilmesi için alınacak diğer tedbirleri yerine getirmek için bir kaynak elde etmiş oldu. Kendisi de en basit ve mümkün olan en mütevazı şartlarda yaşıyordu.

Rahipler sınıfından gelen muhalefet ne olursa olsun Tewodros'un yaşadığı sıkıntılara katkıda bulunmuş gibi görünüyor, bu muhalefet sadece ölümüne katkıda bulunmakla kalmamış, onun modernleşme çabalarının da nihai olarak başarısız olmasına da neden olmuştur. İngilizler tarafından yenilgiye uğratılması ve bunun sonucunda da intihar etmesi bu reform teşebbüslerinin hepsini birden sonlandırmış ve onun yerineen muhafazakâr olan Amhara şefi Wagshum Gobeze (sonra Kralların Kralı Takla Giyorgis (1868-1872) döneminde kilisenin daha önceden sahip olduğu toprakları geri almasıyla neticelenmiştir.

³¹⁶Richard Pankhurst, Tewodros, ss. 127-144; Tekla Sadik Mekuriya, **ቴዎድሮስ**, ss.275-285.

3.1.3.3. Tewodros Döneminde Dil, Kütüphane ve Basını

Kültürel olarak Tewodros'un dönemi önemlidir çünkü bu dönem okuryazarlığın artmasına ve Amhاریça dilinin ortaya çıkmasına şahit olmuştur. Tewodros tarafından gönderilen Amhاریça dilindeki yazışmalar ile daha önce yazılmış Zənanab'ın vakayinamelerinde neredeyse daha üstün şiirsel bir zarafet kazanan Subgadis Amhاریça'sında yazılan düz yazılar arasındaki stilde ilgili farklar çok büyüktür. Tewodros resmi olarak Ge'ez dili yerine Amhاریça dilini resmi yazışmalar için kullanmaya başlamıştır ve bu tarihten itibaren Amhاریça dili ülkenin resmi dili haline gelmiştir.³¹⁷

Tewodros ülkenin değişik yerlerinden el yazması kitaplar toplayarak Maqdala'daki kalesinde ilk defa kütüphane kuran kişidir. Tewodros'un koleksiyonunda 1000'den fazla kitap vardı ve bu kitaplar 1868 yılında İngilizler tarafından yağmalandı.³¹⁸

Bu dönem aynı zamanda Afrika'da matbaacılığın başlangıcına da şahit olmuştur. 1863 yılında Afrika'nın ilk matbaası olan "*Printer of His Majesty Emperor Tewodros*" isimli matbaa, bir İsveçli Lazarist olan Biancheri tarafından Massawa'da ilk Tewodros Matbaasını kurduğunda ve 1864 yılında da bir Amhاریça ilmi hali bastığında ilk matbaanın da kurulmuş olduğunu öne sürer. Biancheri matbaa tahrip edildikten bir ay sonra aynı yıl içinde ölmüştür. 1879 yılında, Lazarist ikinci bir matbaayı Keren'de kurmuştur ve Etiyopya'nın farklı dillerinde hem dini, hem de dinle ilgili olmayan kitaplar basmıştır. 1885 yılında bir İsveçli ise Mankulu da yeni bir matbaa kurmuştur. Bir sonraki yıllarda Massawa'da İtalyan ticari basın olan bir firma olan *Tipografia e Libreria Italiana* tarafından ilk gazete olan 1891 yılında *L'Ertreo* ve *Corriere Eritreo* gazetelerin her haftaya çıkmaya başlamıştır.³¹⁹

³¹⁷ Amsalu Aklilu, 145-172.

³¹⁸ Rita Pankhurst, "The Library of Emperor Tewodros II at Maqdala (Magdala)," **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Cilt: 36, Sayı: 1, 1973, ss. 15-42; Richard Pankhurst, **Economic**, s. 670.

³¹⁹ Richard Pankhurst, **Economy**, ss. 669-670.

Bunlara ilaveten, bu dönem aynı zamanda hem İngiliz, hem de Fransız misyonierlerinin birçok dini kitap basmalarına şahit olmuştur. 1830lardan ve 1840lardan bu yana Kilisenin Misyonierler Topluluğu da Amhariça dilinde dinle ilgili olmayan bazı kitaplar basmıştır. Ülkenin ilkokuldaki Amhariça dildeki kitapları harf Eğitim ve Okuma kitabı (የትምህርትመጀመሪያ), Coğrafya kitabı (ጁግራፊየምድርትምህርት) ve Dünya Tarihi kitabı (የአለምታሪክ) olmak üzere 1842 yılında çıkmıştır³²⁰.

Kısa fakat şekillendirici saltanatında Tewodros aynı zamanda bir dizi diğer reformları da hayata geçirmeye teşebbüs etti. Belirli tür kıyafetleri sadece soylu sınıfa tahsis eden tüketimle ilgili eski kuralları değiştirmek ve daha istikrarlı evlilikleri ve daha saygın kıyafetleri yerleştirmek için çaba harcadı ve kıyafetleri kendi devlet görevlilerini toplumdan ayırt etmek ve onlara saygınlık kazandırmak için kullanmak istedi.

Genellikle Tewodros 'un modernleşme çabası ve Avrupa'nın modernleşmesini ve teknolojisini ülkesine getirme hayali neticesinde Tewodros hayatına mal olan hem içteki, hem de dıştaki güçlerle çatışma içine girdi. İçte, kilisedeki yardımcı papazların ve papazların sayısını sınırladığı ve ordusuna gelir elde etmek için büyük miktardaki kilise arazilerini devletleştirdiği için Tewodros kendisinin seküler görüşlerini reddeden Kiliseden gelen çok sert bir direnişle karşılaştı. Benzer bir şekilde, Kilise Tewodros 'un dini değiştirdiği suçlamasıyla köylüleri ayaklandırdı. (Etiyopya'da sadece Ortodoks Hristiyanlığın resmi din olmasından dolayı, Etiyopya Ortodoks kilisesi Tewodros'u kendisidedahil olmak üzere dini değiştirdiği(dinden ayrılma) ya Katolik ya da İslam'a dönüştürdüğü şeklinde suçlayarak ve modernleşme çabaları lanetleyen bir kurumdur, kilise).³²¹ Dışta ise Tewodros ciddi işgallerle yüzleşmiş ve hem Avrupalı mahkûmları kurtarmak için hem de imparatoru cezalandırmak için Maqdala'ya gelen General Robert Napier ve İngilizlerin ordusu sebep olduğu yıkıcı bir yenilgiye uğramıştı³²². 1868 yılında Tewodros'un ülkesini modernleştirme hayalinin ve Avrupa'nın teknolojisini takdir

³²⁰ Richard Pankhurst, Economy, ss. 669-670.

³²¹ Bkz. Ek.1. 11 Nisan 1868 Kral II. Tewodros General Napeir'e gönderilen Mektubu

³²² Bkz. Ek.1. 11 Nisan 1868 Kral II. Tewodros General Napeir'e gönderilen Mektubu; Germa Kidane, “የቴዎድሮስግዛታናየመቅደላዘፋ.” (“Tewodros'un Öldürmesi ve Maqdala'nın Yok etmesi”) Taddese Beyene ve diğerleri (ed), **Kassa and Kassa: Paper on the Lives, Times and Images of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa, University, Haziran, 1990, ss. 205-223.

etmesinin kendisini Avrupalılarla çatışmaya sürüklediğini ve bu yüzden intihar ettiğini açıklamıştır.

Son olarak 1860lı yıllarda Tewodros yalnız kalmış ve Maqdala'ya sıkışmıştır. Onun düşüşüne sebep olan bazı önemli etkenler hem iç hem de dış etkenlerle ilgilidir. İçte ekonomik değişimin olmaması ve toprak reformu ile birlikte gelmekte olan dini bir isyan iktidarını zayıflattı. Dışta ise Avrupalı misyonerleri tutuklaması ve onları silah yapmaya zorlaması İngiltere ordusu ile savaşarak sonunda intihar etti.³²³

3.1.4. Muhafazakârlar: Kral Takla Giyorgis ve IV. Yohannise

1868 Maqdala Savaşında İmparator Tewodros'un ölümünden sonra, Lasta'daki Lord Takla Giyorgis(1868-1872) olarak Kralların Kralı oldu. 3 yıl sonra da Tigray'deki Lordlardan biri olan Kassa Mercha kendisini imparator IV. Yohannes(1873-1889)³²⁴ olarak atandı. Hem Kral Takla Giyorgis hem de IV. Yohannes, Tewodros'un aksine, Avrupa'nın önde gelen etkisi ve modernleşmeden hoşlanmadılar; çünkü en dini muhafazakârların okullardan okudular ve modernleşme hareketlerine katılmayı “dinden çıkma” olarak bilen krallardır. Dolayısıyla kilise ve muhafazakârlar Tewodros döneminde kaybolan hem toprak hem de güçlerini geri almaktadır. Yani Kral Takla Giyorgis Etiyopya Ortodoks Kiliseye alınan topraklarını geri verdi ve Kral IV. Yohannise ise dinden çıkan yaklaşık 3 yüzyıllardan beri süren din karşılıkları Boru Meda, Wollo eyaletinde yapılan kongrede karışıklıkların sonlandırdı. Wollo'da çoğunluğu Müslümanların oluşturan Hristiyanlığa girmesinin ilan edilmesinin hedefi ise tek bir düşüncesinden kaynaklanan Hristiyanlaştırma hareketlerindendir.

Özelikle Tewodros tarafından Avrupa'ya eğitim için giden Etiyopyalı gençler IV. Yohannise döneminde dönmeye başladı. Misyonerler tarafından yurtdışında eğitim görmüş iki genç Mika'el Aragawi ve Ageje Sachlu ayakkabı giyerek kralın karşısına çıkınca kral tarafından rededildi ve “benim önüme tekrar gelirken yalınayak galin”

³²³ Tekla Sadik Mekuriya, **ቴዎድሮስ**, ss. 441-468.

³²⁴ Kral IV. Yohannes ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Zewde Gabre-Sellassie, **Yohannes IV of Ethiopia: A Political Biography**, Oxford, 1990; Tekla Sadik Mekuriya, **ዓፄዮሐንሰርሳት ዮሐንስ ሄግደርሳ** (Kral Yohannes ve Etiyopya'nın Birliği), Kuraz, Addis Ababa, 1984.

dediği ve “*Biz Etiyopyalılar ayakkabı giymiyoruz; arazinin geleneğine göre giyinin.*”³²⁵ Yani bütün Avrupa’dan gelen siyasal, toplumsal ya da kültürel etkileşmi genelde “dinden çıkma” olarak değerlendirmişler ve reddetmişlerdir. Bunun yanında VI. Yohannise, Tewodros yaptıklarına karşı, birçok kilise kuruldu ve yol inşaatı yasaklandı. Yol inşasının nefret edilmeye sebep ise eğer yolar açık olsa düşmanları kolayca kazandılar diye bir yanlış düşünceden dolayıdır. Çünkü VI. Yohannise döneminde Osmanlı Mısırı, İtalya ve Sudan ile yapılan savaşlarda Etiyopya’nın dağları ve toprakları düşmanlara hayatı zorlaştırılıyordu ve birçok savaş da Etiyopya’daki krallar kazandılar.³²⁶ 1889 yılında Mattama Savaşı’nda Yohannise şehit olurken Kral Menelik tacını giyerek yerinden Etiyopya’nın modernleşme çabalarını hızlandıracaktır.

³²⁵ Richard Pankhurst, “Foregin Educated Ethiopians in Ethiopian Service at Atse Yohannies,” Taddese Beyene ve diğerleri (ed), **Kassa and Kassa: Paper on the Lives, Times and Images of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**, Inistitute of Ethiopian Studies, Addis Ababa, University, Haziran, 1990, ss. 253-270.

³²⁶ Richard Pankhurs, Tarnsport I, ss. 75-77.

3.2. KRALII.MENELİK VE ETİYOPYA’NIN MODERNLEŞMESİ

Kral II. Menelik, Tewodros’un modernleşme reformları yüzünden kilise tarafından başlatılan ülke çapındaki muhalefet hareketleri ile karşı karşıya kalmasıyla 1860lı yılların başlarında Maqdala Hapishanesinden kaçmıştır. En son dönemlerinde Tewodros Maqdala’ya sıkışıp kalmıştır. Diğer bir deyişle ülkenin her yerinde başlamakta olan bir isyan sebebiyle Tewodros imparatorluğunu kontrol edememiştir. İşte bu zamanda Menelik ve Shoa’lı mahkûmlar Maqdala Hapishanesinden kaçmış, kraliyet ailesine katılmış ve Menelik’i Shoa’da kral olarak ilan etmişlerdir.

Kral II. Menelik modern hükümetini Shoa Krallığı’nda kurmuş ve güney Etiyopya’yı topraklarına dâhil etmeye başlamıştır. Onun yayılmacı politikasını dengelemek için Kral IV. Yohannes güney Etiyopya’yı Gojjam eyaletinin lordu *Nigus* Tekla Haymanot’u, Gojjam ve Kaffa eyaletinin lordu olarak atandı ve ona o bölgeyi vermiştir. Fakat Gojjam ve Shoa’nın orduları Embabo³²⁷ savaşında karşı karşıya gelmiş ve burada Menelik savaşı kazanmıştır. Bu hareketi bugünkü modern Etiyopya’nın sınırları genişletilmesi ve modernleşme hareketlerinin başlamasının en temel taşı olmasından dolayı önemlidir.³²⁸

Donald Levien’e göre, “Büyük Etiyopya imparatorluk devleti”³²⁹ daha önce özerk halklardan ve devletlerden birçoğundan merkezi bir devlet olarak Kral Menelik

³²⁷ Embabo savaşı Menelik’in genişletme çabalarını hızlandıran savaştır. Menelik genişletmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bkz. Harold G. Marcus, **The Life and Times of Menilek II: Ethiopia 1844-1913**, Clarendon Press, Oxford, 1975,(The Life), ss. 57-76.

³²⁸ Menilek’in genişlemesinin içsel nedenleri ise orada bulunan eski bölgelerin birleştirilmeye, onun modernleşme hareketlerin en sağlam bir şekilde hem madde hem de kaynakları olan fildişi, köle ve kahve almaya ve kuzey Etiyopya’da Adwa savaşından sonra ortaya çıkan kuraklık ve ekonomik gerilmeden kurtarmak için genişletildi. Dışsal nedenleri ise o zamanda birçok Avrupa güçleri Afrika’nın sömürgeleştirmeye başlarken Kral Menelik de sömürgeye gelen Avrupalı komşuların egemenliği altında olmadan önce topraklarını genişleterek ve 1900 yılında yapılan sınır antlaşmasını imzalatarak ve bugünkü Etiyopya’nın bağımsız bir ülke olmasını sağladı. Detayı bilgi için Bkz. Harold G. Marcus, “Imperialism and Expansionism in Ethiopia from 1865 to1980” **Colonialism in Africa 1870-1960**, H. Gann and Peter Duignan (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1969, (Imperialism)ss. 447-455; Harold G. Marcus, “Motives, Methods and Some Result of the Unification of Ethiopia During the reign of Menilek II” **Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies**, Addis Ababa, 1969, (Motives), ss. 269-280; Richard Pankhurst, **Economic**, s. 24; Richard Greenfield, **Ethiopia: A New Political History**, London, Pall Mall Press, 1965, ss. 93-104; Bahru Zewde, **Modern**, ss. 61-70.

³²⁹ Donald N. Levien, **Greater Ethiopia: The Evolution of A Multiethnic Society**, Chicago, University of Chicago Press, 1974, s. 20.

tarafından birleştirilmektedir. Menelik'in genişleme politikası imparatorluğa bağlı olan toprakların miktarını üçe katlamıştır. Bu durum, ondan fazla etnik grubun ve milyonlarca insanın imparatorluğa katıldığı bir dizi işgalin sonucudur³³⁰. Güneye doğru genişleme erken dönemlerde başlamıştır. Daha sonra etkin bir hal almış ve Menelik'in saltanatında zirveye ulaşmıştır. Yayılmacılık politikası Etiyopya İmparatorluğunun başkenti olan Addis Ababa'nın güneyinde kurulmuş olan özerk krallıkların bağımsızlıklarını sonlandırmıştır. Bu yayılmanın üç yönü vardır: genişlemenin ilk aşaması Menelik'in Etiyopya tahtına geçmeden önceki döneminde Shoa kralı olurken sınırdaki Oromo, Gurage topluluğunu ve Jimma, Arussi, Wallaga ve Harar krallıklarını ele geçirmiştir.³³¹

1889 yılında Sudanlılar Etiyopya sınırını geçerek Gondor'a kadar kuşatırken ayna zamanda Menelik de ayaklanmıştı. Kral IV. Yohannise Mattama Savaşında şehit oldu ve Menelik Etiyopya'nın Karlların Kral ünvanını aldı. Bu zamanda da Menelik birçok toplumları (Sidamo, Somali/Ogaden) ve krallıkları (Dawro³³², Konta Gamo, Goffa, Wolayta) vb fethetmektedir.³³³

Etiyopya'nın imparatoru olarak Kral II. Menelik 'in ilk icraatı; eskiden yürürlükte olan kraliyetin başkentinin yerini sürekli olarak değiştirme âdetini kaldırarak Addis Ababa'yı kalıcı başkent haline getirmesiydi. 1880'li yılların başlarında kurulduktan sonra Addis Ababa kralın siyasi ve idari modernleşmesinin merkezi haline gelmiştir.³³⁴

Bu arada Kral II. Menelik, Avrupalı sömürgeci güçlerin Afrika'da genişlemesine karşılık olarak genişlemeye devam etti. Aynı zamanda Avrupalı güçlerin Etiyopya'nın mutlak egemenliğini ve bağımsızlığını tanıdığı 1896 tarihinde meydana gelen Adwa savaşından kısa bir süre sonra da genişlemeye devam etmiştir. Avrupalı güçler bu

³³⁰Donald N Levien, 26; Addis Hiwet, **Ethiopia: From Autocracy to Revolution**, London, Published by Review of African Political Economy, 1975, ss. 1-4.

³³¹Harold G. Marcus, Menelik, ss. 57-76; Harold G. Marcus, Imperialism, ss. 447-455; Harold G. Marcus, Motives, ss. 269-280; Richard. Pankhurst, **Economic**, s. 24; Richard Greenfield, ss. 93-104; Bahiru Zewde, A Modern, ss. 61-70.

³³²Bkz Mohammed, Seid Ahmed, **A Historical Survey Of Dawro, Southwest Ethiopia, (Upto 1974)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa University, 2007.

³³³Harold G. Marcus, Menelik, ss. 57-76; Bahiru Zewde, Modern, ss. 61-70.

³³⁴Richard Pankhurst, "The Foundation and Early Growth of Addis Ababa to 1935", **Ethiopia Observer**, Cilt: 6, 1962, ss. 33-61.

egemenliği Addis Ababa’da sefirliklerini açarak tanımışlardır. Bu zamanda İmparator Menelik’in bir kez daha hırslı gözlerini güney istikametine doğru çevirmesinin nedeni ise o zamanında gelen Etiyopya’nın kuzeyinde meydana gelen *Kifu Qen* (1888-1892)³³⁵, adıyla bilinen kuraklık ekonomik etkisinden dolayı oradaki açlık birçok insanın ölümüne ve de kralın reformlarının geçici olarak duraksamasına sebep olmuştur. Bu zamanda Menelik’in ülkenin güney kısımlarına doğru genişlemesi tamamlanmıştır.

Mezkûr tarihte Avrupalı sömürgeci güçler Afrika’yı karıştırmaya başladılar ve Etiyopya’nın komşuları Avrupalı sömürgeci güçlerin eline geçti. Örneğin, İngilizler, Sudan, Kenya ve İngiliz Somaliland’ını sömürgeleştirirken, Fransızlar Fransız Somaliland’ını ve İtalyanlar da Adwa yenilgisinden sonra güneyde İtalyan Somaliland’ını ve kuzeyde de Eritre’yi sömürgeleştirmiştir. Fakat İmparator Menelik emperyalist Avrupalı güçleri birbirine düşürmüş ve bir dizi sınır anlaşmaları yaparak ülkenin bağımsızlığının tanınmasını sağlamıştır.³³⁶

Genişleme savaşlarını tamamladıktan sonra Menelik sarayında Avrupalı teknisyenleri ve mühendisleri kullanarak ve yabancıların yeteneklerini getirerek ülkesini modernleştirmeye başlamıştır ve aynı zamanda da şiddetli bir biçimde ülkedeki herhangi bir değişikliğe ‘dinden çıkma’ olarak karşı çıkan soylular ve Kilise dâhil olmak üzere muhafazakârlarla karşı karşıya gelmiştir.

³³⁵ Richard Pankhurst, “The Great Ethiopian Famine 1889-92,” **University College Review**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1961, ss. 90-103; Richard Pankhurst, “The Great Ethiopian Famine of 1888-1892: A New Assessment: Part Two” **Journal of the History of Medicine and Allied Sciences**, Cilt: 21, Sayı: 3, Temmuz, 1966, ss. 271-294;

³³⁶ Modern Etiyopya’nın sınır antlaşması 1897 ile İtalya, 1900 İngiltere ve 1901 yılında Fransa da yaptılar sınır antlaşması bugünkü Etiyopya’nın sınırların sınır antlaşmasıdır.

3.2.1. Kral II. Menelik ve Yabancıların Yeteneklerinin Kullanılması

Coğrafi olarak erişilememesine rağmen, Etiyopya Avrupa ile diplomatik ilişkiler kurmayı başarmıştır, birçok Avrupalı saray inşası, tıp, silahların ithali ve üretiminde olduğu kadar kralın hükümetini modernleştirmesinde danışmanlık rolü üstlenerek de çalıştırılmışlardır. Bağımsız bir ülkenin lideri olarak, modern Etiyopya'nın kurucusu olan Kral II. Menelik yabancılara hizmetleri için ekonomik imtiyazlar bahşetmiştir fakat Avrupalıların Afrika'nın sömürge ülkelerinde elde ettikleri idari pozisyonlar verilmemiştir bunun yerine bu insanlar danışman, uzman, usta ve tüccar olarak çalışmışlardır.³³⁷

Kral II. Menelik'in Modernleşme çabaları çok eskiden beri başlamıştır. Yani Shoa kralyken içte, Menelik sanat ve mesleki alanlarda ustaların işe alınmasını talep eden bir mektubu Mısırlı Hıdivi İsmailPaşa yazdı³³⁸ fakat bu isteği başarısız oldu. 1876 yılında Kral II. Menelik, Fransız vatandaşı olan Pottire'yi askeri birlikleri eğitmesi için ve Ankober'de ilk başkentinin yakınlarında küçük bir barut fabrikası kuran Fransız M. Joubert'i getirmeyi başarmıştı.³³⁹

Yukarıya bahsetmemiz gibi 1886 yılında bir İtalyan Mühendisi olan Capucci buğday ve *Teff* (buğday benzeri bitki)'inin öğütülmesi ve un üretimi için hidrolik değirmeni kurarken, kilise ve toplum tarafından şiddetle kınanmış ve bu iş Şeytanın işi olarak lanetmiştir. Kral IV. Yohannise eğer bu makine varsa bizim kadınlarımız ne çalışır diyerek yasakladı ve Menelik'in erken modernleşme hareketleribu gibi nedenlerle engellenilmektedir.

1877 tarihinde Menelik istihdam edilmek üzere farklı alanlarda Avrupalı yetenekli ustaları işe almak için İsviçre'ye bir heyet gönderdi.Etiyopyalı hükümdar çalışanı olarak, 1878'de talep ettiği üç genç İsviçreli teknisyen, yani demirden arındırma uzmanı olan Appenzella, ağaç uzmanı Zimmermann ve Zürih teknik okulunu bitiren

³³⁷ Richard Pankhurst, **Introduction to the Economic History of Ethiopia**, London, 1961, ss. 289-306; Richard Pankhurst, *The Role*, ss. 183-214.

³³⁸ Menelik'den 10 Haziran 1888 Leche şehirde Hıdiv İsmail Paşa'ya gönderilmiş bir mektubu.

³³⁹ Richard Pankhurst "Menelik and the Utilization of Foreign Skills in Ethiopia," **Mis. Memograph**, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 1964.

genç bir mühendis olan Alfred Ilg, Etiyopya'ya geldi. Hepsi yıllarca Menelik'in hizmetine kendilerini adanmışlardı. Appenzella ve Zimmermann sonunda Etiyopya'yı 1893'te terk etmesine rağmen Alfred Ilg, hayatını Etiyopya'nın modernleşmesine adanmıştır. Ülkenin ilerlemesinin devam etmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Alfred Ilg yerel diller olan Amhara ve Oromo'ya öğrenerek ve Menelik 'in dostluğunu kısa süre içinde kazanarak imparatorun modernleşme çabalarında baş danışman olmuştur.³⁴⁰ Alfred Ilg'ın ilk görevi Awash nehri üzerinde ilk defa kurulacak olan modern bir köprünün inşaatıyla başlamıştır.

Menelik aynı zamanda 1876 yılında bir İtalyan Coğrafya Topluluğu Shoa'a gelirken İtalyanlar'ın³⁴¹ askeri malzemelerinden de destek almış ve İtalyanlar Menelik'e Adwa'da kendilerine karşı savaşta kullanılacak olan binlerce Remington tüfeği temin etmişlerdir ve İtalyan Coğrafya Topluluğu da krala tıbbi hizmetler sunmuştur.

Sarayda birçok yabancı ve başta krala hizmet eden Ermeniler olan Giorous, Boghs Marcarian, Dikran Ebeyean, Sarkis Tezean ve Kevork Tezeyandahil olmak üzere, Menelik ile dostane, “አብሮጃጃ” (dost) olarak, ilişkiler kurmuşlar ve kendilerine Addis Ababa'nın doğusunda büyük miktarlarda topraklar verilmiştir. Özellikle Tezeyan'lar imparatorluk ordusunu eğitmiş ve ilk otomobili Addis Ababa'ya getirmişlerdir.³⁴²

Addis Ababa'nın kurulmasından sonra yabancılar şehrin büyümesi ve uluslararası bir hüviyet kazanması için hem inşaat alanında hem de şehrin günlük sosyal hayatında değişimlere sebep olacak büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu dönemde Addis Ababa'da yaşayan yabancıların sayısı, 1095'de fazladır. İngilizli Dr. Mereb'e göre 334'ü Yunan, 248'i Arap, 149'u Hint, 146'sı Ermeni, 63'ü Fransalı, 42'si İtalyan,

³⁴⁰C. Keller, **Alfred Ilg**, Leipzig, 1918, ss. 40-45; Richard Pankhurst, “Menelik and the Utilization of Foreign Skills in Ethiopia,” **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 1967, (Utilization), ss. 29-86; Richard Pankhurst, *The Role of*, ss. 183-214.

³⁴¹ İlk Shoa ve İtalya ilişkileri Kral IV. Yohannise döneminde geçici olarak başlamıştır. Bu geçici ilişkileri Menelik Etiyopya'nın Kral olurken genişletildi sonuça 17. Madde'den dolayı Adwa Savaşının neden oldu. Bkz. Alberto Sabacci, **Legacy of Bitterness: Ethiopia and Fascist Italy, 1935-1941**, Red Sea Press, 1997; Bahru Zewde, *Modern*, ss. 150-178.

³⁴²Richard Pankhurst, “The History of Ethiopian-Armenian Relations”, **Revue des Etudes Armeniennes**, Cilt: 12, 1977, ss. 273-345; Richard Pankhurst, *The Role*, ss. 183-214.

20'si Almanlı, 15'i Türkler, 14'ü İngiliz, 13'ü Macar, 13'ü Rus, 5'i Amerikalı ve kalanı ise Afganlı, Belçikalı, Portekizli dir³⁴³.

Bu modernleşme ve toplumsal değişimlerden bir tanesi Menelik zamanında büyük heyecan uyandıran saraya su tesisatının bağlanmasıdır. Menelik bir mühendise saraya bir kanal vasıtası ile Entoto dağından su getirme emrini vermiştir. Saray ilk yapıldığında su kaynağı yoktur ve Alfred Ilg, borular yoluyla yakındaki bir tepede bulunan bir kaynaktan saraya su getirilmesi teklifinde bulunur. Fakat kralın maiyetinde bulunan birçok insan bunu imkânsız olarak görür ve suyun tepeden aşağıda getirilebileceğini fakat yukarı doğru çıkartılamayacağını ve bu projenin bir para israfı haline geleceğini öne sürmüşlerdir. Menelik bu iddialar ile ikna olmamış ve Alfred Ilg'ın planına göre borular döşenmiştir. Fakat hoş olmayan bir hadise yaşanmıştır. İlk başta su akmamış, Alfred Ilg de boru hattı boyunca gidip boruya vurarak problemi bulmaya çalışmış ve yol boyunca belli bir noktada boruların pamuk tohumlarıyla tıkanıldığını görmüştür. Bu tıkanıklık giderildikten sonra su akması gerektiği gibi akmış ve bu durum hayret verici bir olay olarak kabul edilmiştir³⁴⁴.

Alfred Ilg'ın bu çalışması toplumun eski düşüncesi olan suyun tepeden aşağıya getirilmesi gibi birçok geleneksel toplumsal psikolojinin modernleşme yoluyla değişmeye başlamasının önemli aşamasıdır.

Menelik'in Avrupalı gibi modernleşme çabaların topluma girmeye başlarken toplum birkaç şiir ile bunu anlatmaya başladı. Bazılar ise:

በሃይለመለኮት በሳህለሰላሄ ያልነበረውን HaileMelkot ve Sahle Selaisse'den bir şey

cıkmazdı

አዲስአበባ ላይ ጉድ አየ አይኖችን

Lakin Menelik döneminde Addis Ababa'da çok şeyler gördük!

አዲስአበባ ላይ አየነ ታሪክ

Addis Ababa'da merak gördük!

ወሃ ሲሰግድ ለትላጤ ምኒልክ

Menelik Suyu bile emretti

³⁴³ Paulos Nono, **ምኒልክ**, s. 369; Richard Pankhurst, Utilization, s. 80.

³⁴⁴ Paulos Nono, **ምኒልክ**, ss. 297-301; C. Keller, s. 40; Richard Pankhurst, Utilization, ss. 29-86.

እንዲህያለንጉስየንጉስቂናጣ	Ne modern Kral ama!
ውሃበመዘውርሰገነትአወጣ	Hem borularla suyu sarayına getirdi
አሁንከዚህወዲያምንጥበብሊመጣ	Çok daha yeni şeyler getirecek daha Menelik!
ንጉስአባዳኘውምንጥበብታመጣ	Daha da neler getireceksin Menelik?
ውሃበመዘውርወደአየርሲወጣ	Fıskiyelerle suyu havaya fışkırtan Menelik!
ያደፈውሲታጠብየጠማውሲጠጣ	Suları borulardan içiyorsun, çamaşırlarını yıkıyorsun ey halk!
ከምንልከወዲያምንድርንጉስይምጣ	Menelik'ten sonra kim ne getirebilir ki?

Alfred Ilg'in demiryolu projesindeki rolü imparator için oldukça önemli bir rol oynamıştır.³⁴⁵ Prensipite imparator böyle bir demiryolunun gerekli olduğuna inansa da imparatoru bu işi inandırmak için ciddi olarak çaba göstermek gerekti. Bu dönemle ilgili olarak mühendis Alfred Ilg şunları anlatmaktadır:

“...İmparatorun demiryolunu istemesine rağmen imparatoru demiryolunun kullanışlılığı ve kendisinin maddi olarak bu projeye katılmasının ve finansal yükümlülüğün bir kısmını omuzlaması gerekliliği ve birkaç soylu tarafından ifade edilen şüphelerin izale edilmesi konusunda ikna etmek kolay olmadı. Özellikle en büyük zorlukların inşaat işi ile başlayacağı hakkında hiçbir şüphem olmadığında sıklıkla içimden havlu atmak geldi. Güçlülere dayandım, fakat bu eşit olmayan bir mücadele idi çünkü bu projenin yapılabileceğine gönülden inanıyordum ve aynı şekilde sahil ile daha iyi ve daha hızlı bir bağlantı kurulmasıyla Habeşistan için Avrupa medeniyetinin nimetlerini elde etmesinin ve böylelikle bağımsızlığını korumasının mümkün olacağına inanıyordum. Ticari imtiyazın verilmesi ile ilgili her hususun defalarca ayrıntısı ile müzakere edilmesinden sonra nihayet ticari

³⁴⁵ Kral Menelik Addis Ababa'dan Alfred Ilg'e birçok mektub gönderdi. Bazılar ise 03 Aralık 1900 ve 29 Temmuz 1908 Kral Menelik Alfred Ilg'n kendi temsilcisi olarak atandı ve Demiryolun Antlaşma bir Fransa şirket ile Ilg imzalandı; Paulos Nono, Menelik'in 1043 farklı yabancı hükümetleri ve yabancılara gönderilmiş olan mektupların bir kitabı olarak bastırıldı. Bkz. Paulos Nono, **አጤምንልከበውጭሀገራትየተጻጻፏቸውደብዳቤዎች (Yabancı Hükümetleri ve Yabancılara Gönderilmiş Mektupları)**, Aster Nega Yayınevi, 2010, (Mektupları) ss.42-43, 67,71.

imtiyazı 9 Mart 1894 tarihinde İmparator Menelik'in kendi ellerinden teslim aldım."³⁴⁶

Bununla beraber, Alfred Ilg hiçbir şekilde bu aşamada teknik gelişmelere yardım eden tek yabancı değildir. Birkaç Fransız Chefneux, Dubois, Mondon-Vidailhet, Stévenin, Trouillet ve Combou ve birkaç İtalyan da önemli roller oynamışlardır. Ülkeye ilk defa Ilg'in geldiği tarihlerde gelen Chefneux 'nun posta pulu üretme planını öne süren ve bu pulların ve aynı zamanda da 1894 tarihinde tedavüle sürülen Etiyopya'nın ilk parasının Fransa'da basılmasını ayarlayan ilk kişi olduğu söylenir.³⁴⁷

Tajura limanı ve Harar şehirindeki Fransız misyonierleri de modern kurumların kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. 1889 tarihinde Ankobar, Harar ve Obok arasında posta hizmetlerinin işletme sorumluluğunu üzerlerine almışlardır³⁴⁸. Misyonierler aynı zamanda Fransa'nın diplomatik çıkarlarına da hizmet etmektedirler.

1896 yılında Adwa Savaşı'nda Etiyopya'yı desteklemeye gelen Rus Kızıl Haçlar tarafından modern hasta tedavisi başlattılar. Daha önce Etiyopyalılar geriye kalan ilaç sistemi yadageleneksel tıbbın bitki köklerinden ve yapraklardan yararlandılar. Adwa Savaşından sonra Addis Ababa'da Kızıl Haçlar 26.419 adet tıbbi muayene gerçekleştirmiştir. Savaşdan bir yıldan sonra bu heyet, beş doktoru, yirmi adet yatağı, poliklinik ve eczane bölümü olan ve hastalara tamamen ücretsiz hizmet sağlayan ülkenin ilk hastanesinin kurulmasını gerçekleştirmiştir. Yani modern hastane olan II. Menelik Hastanesi Ruslar tarafından Mart 15, 1897 yılında kurulmuştur³⁴⁹. Bu hastanesi on yıldan sonra kapatılırken Kral Menelik Rusya'ya öğrenci göndererek ve orada eğitim göre doktorları almak için Çar II. Nikolas'a bir mektup gönderdi.³⁵⁰

Bu dönemde Addis Ababa'da yaşayan önde gelen İtalyanlardan birisi daha önce Ilg'a Awash nehri üzerindeki ilk köprüde yardım eden mühendis Capucci'dir. Daha

³⁴⁶ Pankhurst, Utilization, s.39; C. Keller, s.134.

³⁴⁷ C. Keller, ss. 130-150.

³⁴⁸ Richard Pankhurst, Utilization, ss. 29-86.

³⁴⁹ Tekle Sadik Mekuriya, *የኢትዮጵያ ሕክምና*, ss. 517-522; Richard Pankhurst, "The Beginnings of Modern Medicine in Ethiopia", *Ethiopia Observer*, Cilt. 9, Say, 2, 1965, ss. 114-58; Richard Pankhurst, "An Historical Examination of Traditional Ethiopian mMdicine and Surgery", *Ethiopian Medical Journal*, Cilt,3, 1965, ss, 157-72; Richard Pankhurst, Economic History, ss.615-613.

³⁵⁰ Paulos Nono, *የኢትዮጵያ ሕክምና*, ss. 309-312.

sonradan Capucci, İtalya ile yaşanan bir gerginlik yüzünden tutuklanmıştır. Adwa'dan sonra Menelik bütün mahkûmları Addis Ababa'ya götürmüş ve onlara mahkûm gibi davranmamış dahası onlara şehirdeki yolların ve köprülerin genişletilmesinde yer almaları için izin vermiştir. Bu mahkûmlar aynı zamanda Avrupa tarzı konutların yapılmasına katkıda bulunmuş ve kentsel bir merkez olarak kurulmaya başlanan Addis Ababa'da farklı dükkânların yapılması ve birçok sosyal ve ekonomik değişimlerin meydana gelmesine katkıda bulunmuşlardır³⁵¹ ve Addis Ababa (isim anlam yeni çiçek gibi) bir çiçek gibi açmaya başlamıştır. Yabancı sefirliklerin şehirde kurulması ülkenin izolasyonunun azalmasını sağlamıştır. Diplomatlar, İmparatoru ve maiyetindeki insanları temsil ettikleri ülkelerin önemi, zenginliği ve gücü ile etkilemeye çalışmışlardır.

3.2.2. Modernleşme ve Sosyal Hayattaki Değişiklikler

Modernleşme, geleneksel hayat tarzının bazı modern usullerle yapılan sosyal değişiklik dir. Kral II. Menelik zamanında Etiyopya toplumu, yabancıların gelmesiyle ticaret yükseltilti³⁵² ve gündelik hayatlarında meydana gelen irtibatlarla köklü değişikliklere şahit olmaya başladılar. Sosyal değişiklikler gündelik hayattaki değişikliklerden başlayıp uzun dönemli seküler ve modern düşünce tarzlarına kadar değişiklik gösteriyordu.

İlk planda, Etiyopya'nın kültürel yemeği olan *İnjera*, ekmeğin yapısında herhangi bir değişikliğe sebebiyet vermeden tahılların öğütülme metodunun değiştirilebileceğinin farkına varıldı. Verdiği büyük ziyafetler için büyük miktarda un ihtiyacı olduğundan Kral II. Menelik mekanik bir değirmen kurdurdu. Bu değirmen sarayın hemen karşısında kurulmuş ve değirmenin makinalarını köylülerin çıkardığı kömürle çalıştıran bir İngiltereli Walker tarafından işletilmiştir. Değirmen aynı zamanda yüz kiloluk tahılı öğütmek için bir doların dörtte biri (25 sent) şeklinde ücretlendirme

³⁵¹ Richard Pankhurst, Utilization, ss. 29-86.

³⁵² Etiyopyanın Ticaret tarihi için ayrıntılı bilgi ise Richard Pankhurst, Economic History, ss. 346-458.

yaparak kabile reislerinin çoğuna ve de sıradan halka sağlamıştır³⁵³. Aynı zamanda 1909 yılında bir Fransız vatandaşı M. Stevenin, tarafından kurulmuş ve önce benzinli bir motorla çalışan, daha sonra da elektrikli bir motorla çalıştırılacak olan bir değirmen daha vardı. Ayrıca bir iki Yunanlının çalıştırdığı birkaç değirmenden de bahsetmek gerekir. Bütün bu değirmenler özel teşebbüs olarak kurulmuştur.³⁵⁴ Geleneğe bağlı olanlar ve bazı kadınlar ise değirmenlere, değirmenin çıkardığı unun kendilerinin elleri ile çektiği un ile aynı olmadığını savunarak karşı çıkmışlardır.³⁵⁵

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kırsaldan şehre göç etme artırıldı ve Addis Ababa'da Afrika Kıtasında bulunan büyük şehirlerden birisi oldu. Toplum değirmenin rolünü kabul etmiş ve şehirde yaşayanların miktarı kademeli olarak artmıştır. Bundan dolayı Addis Ababa'nın nüfusunun artışı ikinci önemli bir gelişmeye yani daha önceden hane halkının kullanımı için üretilen fakat ticaretinin yaygın olarak yapılmadığı gıda alanındaki ticaretin genişlemesine sahne olmuştur. Benzer bir biçimde, büyük bir yabancı topluluğun varlığı bu arada üçüncü önemli bir gelişmenin meydana gelmesiyle, yani Avrupa tarzı fırınların kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu fırınların en modernleri yabancılar özellikle Yunanlılar ve Ermeniler tarafından işletiliyordu fakat Etiyopyalıların işlettiği bazı fırınlar da vardı.

Kral Menelik zamanında geleneksel toplumun parçalanmaya başlaması ve hükümette çalışan ve bunlarla ilgili olan çalışan bir sınıfın ortaya çıkması büyümekte olan piyasa ekonomisi ile beraber gelişti. Bu ikili gelişmeler aynı zamanda bazı küçük özel otellerin kurulması ve de ileriki yıllarda sayısız restorandın ve meyhanelerin çoğalması şeklinde görülmüştü. Özellikle gençleri çekme amaçlı gece kulüpleri de kısa süre içinde ortaya çıkmıştır. Bu tür yeni kuruluşlar genç Etiyopyalıların tarafından sıklıkla ziyaret ediliyordu ve evlerinde esas olarak geleneksel hayatlar yaşayan bu gençleri toplumun geri kalanından ayırt etmeye yardım ediyordu. Oteller hem Avrupa'nın hem de Etiyopya'nın en iyi yemeklerini sunuyor ve insanlar sipariş ettikleri yemeklere göre

³⁵³ Sergaw Hable Selassie, **ዳግማዊ ሥላሴ: የኢትዮጵያ ሕዝብ (II. Menelik Yeni Medeniyeti Kurucusu)** (Yayılanmamış spiral bir projesi), yıl yok, (ዳግማዊ ሥላሴ) Erişim Addis Ababa Üniversitesi Etiyopya Çalışmaların arşivi, s, ss. 407-408.

³⁵⁴ Richard Pankhurst, Transport III, ss. 55-87.

³⁵⁵ Richard Pankhurst, Utilization, ss. 29-86.

miktarda çamurların içinden yürümeleri gerekse de yağmur mevsiminde bile ayakkabısız gezmişlerdir. Fakat sandaletler sıklıkla giyilmiş ve 1910 yılından üç veya dört yıl önce önde ve arkaya konulan bir deri ile ayak parmaklarını ve topuğu ayakkabı gibi koruyan yeni bir sandalet türü piyasaya çıkmıştır.³⁵⁹

Avrupalıların diğer bir katkısı da Avrupai tarzdaki evler olmuştur. İnşaat sektörü esas olarak Ermenilerin tekeli altına alınmıştır. İlk tuğla fabrikası 1907 yılında Yunanlılar veya İtalyanlar tarafından kurulmuş ve bundan kısa bir süre sonra üç tane daha kurulmuştur.

Daha da önemlisi, kullanımı 1902 yılında Cibuti demiryolunun Dire Dawa'ya ulaşmasından kısa bir süre sonra dikkatleri çekmeye başlayan oluklu sacın getirilidi. İngiliz konsolosluğunun bir raporu oluklu sacın yaklaşmakta olan yeni yüzyıla doğru bilinmediğini 1905-1906 ticari yılından hemen önce ithalinin büyük ölçüde arttığını ve tahmini olarak 50 bin adet oluklu sacın satın alındığını bildirdi. 1911 yılı itibariyle 555 ton galvanize demirin Cibuti üzerinden ithal edildiği belirtildi.³⁶⁰

3.2.3. Menelik ve Ulaşımda Modernleşme

Menelik 'in hükümdarlığı döneminde Etiyopya, ülkenin ulaşımını iyileştirmenin yanı sıra dünyanın geri kalanından tecridini azaltmak için bir takım önemli adımların atıldığına tanık oldu. Menelik döneminde köprü, modern yol yapımının yanı sıra motorlu araçların ve demiryolunun başlangıcına önemli bir iletişim aracı olarak tanık oldu. Bu alandaki yeniliklerden bir tanesi Awash Nehri üzerine Alfred Ilg tarafından 1886 yılında bir köprünün kurulmasıydı. Fakat bu 19. Yüzyılın Etiyopya'sında inşa edilen ilk büyük yapı değildi. Birkaç yıl önce 1884 yılında Gojjam'ın şef olan Ras Adal ise Tamchi Nehri üzerinden geçen Mavi Nil'e bir hediye olmak üzere bir köprü inşa etmişti. Bir İtalyan olan Salimbeni'nin yönetiminde inşa edilmişti ve doğaçlama mucizesiydi. Salimbeni işçilerin fiziksel işin disiplinine hemen hazır olamadıklarını ifade etmektedir. Fakat projeyi ilerletmekte sabırsızlanan Kral kendisi gelip işe el attı. Taş taşıyarak fiziki iş

³⁵⁹ Paulos Nono, *ጥጥር*, s. 338.

³⁶⁰ Pulos Nono, *ጥጥር*, ss. 253-256.

yapma hususundaki genel isteksizliği kırmakta başarılı oldu. Tedarik problemi de zorlayıcıydı. Kireç taşının üç günlük bir mesafeden taşınması gerekiyordu.³⁶¹

Her ne kadar, Tamchi köprüsü topluma hizmet etmişse de köprü yerel bir savaşta yıkılmış ve yerine Fransızlar Stevenin ve Trouillet tarafından çelik ayaklar üzerinde başka bir köprü inşa edildi. Bir kez daha inşaat işi kolay olmadı. Ana girişler büyük zorluklarla Cibuti'den getirildi ve işleri daha da kötü hale getirircesine Kral II. Menelik Avrupa'dan gönderilen çimentoyu başka işler için kullandı ve bunun sonucunda da mühendisler kendi kireçlerini Minjar vilayetinden getirilen kireçtaşından elde etmek zorunda kaldılar. Awash köprüsünün yapımını takip eden yıllarda, ülkenin başka yerlerinde birçok köprü yapıldı. Addis Ababa'da ilk taş köprü, bir Rus vatandaşının Kabana Nehrini geçmeye çalışırken boğulması üzerine Rus mühendisler tarafından yapıldı.

Addis Ababa ve Addis Alem ile Harar ve Dire Dawa arasında ilk modern yollar yapıldı. Bu sırasıyla İtalyan ve Fransız mühendislerin yardımı ile yapılmıştı.³⁶² Takip eden yıllarda diğer yollar yapıldı. Yol inşaatı Etiyopya'nın durumunda özellikle önemli bir gelişmeydi çünkü bu durum eski düşünce şekillerini kırması kadar ekonomik ve siyasi birliğe yol açacak önemli bir adımdı.³⁶³

Yol inşaatına o zaman gösterilen tepkiler Menelik'in vakanüvisinin Addis Ababa'dan – Addis Alem'e olan yolu Avrupa yollarına benzetmesinden anlaşılabilir. Armbruster adındaki bir İngiliz şunları bildirmiştir: “*Habeşlilerin yol inşaatına karşı çıkmaları bir gerçektir.*” Bu ifadeyi destekleyecek şekilde Menelik'in Semien bölgeye yolları iyileştirmek için bir mühendis gönderdiğini fakat yerli idareci olan Gessesse'nin mühendisin yoluna çok fazla engel koyduğunu ve mühendisin hiçbir şey elde edemeden geri döndüğünü ifade etmiştir. Bazı bölge şeflerin düşünceye görebu yol iyileştirilirse düşmanlarımızın gelip bize saldırması daha da kolay olacaktır³⁶⁴ diyen yerli halkın tam desteğine sahipti.

³⁶¹ Richard Pankhurst, “Transport and Communication in Ethiopia 1835-1935 (II)”, **The Journal of Transport History**, Cilt: V, Sayı: 3, 1962, (Transport II), ss.166-174.

³⁶²Bkz. Kral Menelik'ten Fransız Zebrofzki'ye Temmuz 1890 gönderildi mektuba yol inşasını davet etti; Paulos Nono, Mektupları, s.95.

³⁶³³⁶³ Tekle Sadik Mekuriya, **ዓገሥት**, ss. 596-597

³⁶⁴ Richard Pankhurst, Transport I, ss. 42-75.

Diğer taraftan, Menelik'in saltanatı da demiryol³⁶⁵, bisiklet, buharlı silindir ve otomobiller dâhil olmak üzere modern ulaşım ve iletişim araçlarının ortaya çıkışına şahit oldu.³⁶⁶ Mart 1894 tarihinde, Menelik tarafından Alfred Ilg'a Etiyopya'nın başkentinden Fransız Somali'sinin Cibuti limanına kadar olan bir demiryolunun inşaatı için bir imtiyaz verildi³⁶⁷. Demiryolunun inşaatı ile ilgili teknik, finansal ve siyasi zorluklar o derece büyüktü ki büyük ölçüde Fransız sermayesi ve mühendisliği ile yapılan demiryolu 1902 yılının sonunda Dire Dawa'ya ve 1915 yılında da Addis Ababa'ya yakın 23 kilometre uzaklıkta olan Aqaqi şehire uzatılan demiryolu, Cibuti Sahilden Addis Etiyopya'nın başkenti Adis Ababa'ya ilk tren seferleri ise ancak 1917 yılında başlatıldı.³⁶⁸ Ne yazık ki demiryolu başkentte uzatılmasının görmeden önce İmparator Menelik vefat etti.

Menelik'in gayreti ve yılmazlığı ile sonunda demiryolu projesi başarıya ulaştı, böyle devrimsel bir ulaşım aracını başlatma düşüncesi ciddi olarak vicdan muhasebesine sebep oldu. Menelik demiryolu imtiyazını imzalar imzalamaz bu konu ile ilgili tereddütleri oldu. Kraliçe Taytu ve Ras Mekonnen'in da her ikisinin bu proje hakkında endişelerinin olduğu bilinmektedir.³⁶⁹

Demiryoluna karşı yapılan muhalefet 1897 ve 1898 yıllarına ait İngiliz resmi raporlarında da kabul edilmiştir. Menelik'in bütün Ras'larının demiryoluna karşı olduğunu söylediği bildirilmiştir. Özellikle Ras Mekonnen “ብሉ፡ፋሽዋከደረሰሃረርምሃረርሽዋምሽዋአሁን”³⁷⁰ (“Eğer Demiryolu Addis Ababa ulaşmasa hem Harar hem de Shoa elimizden çıkar”, demek ki Avrupadan gelen modernleşme hareketleri bizim eski geleneklerimizden ve dinimizden çıkaracaktır) diyen Ras Modernleşmenin engellemeye çalışarak; bunun yanında Fransız Count Gleichen şunları gözlemlemiştir: “*daha batı kısımdaki kabile şeflerinin büyük bir kısmı demiryolunun her yeri istila eden beyaz*

³⁶⁵ Etiyopya'nın demiryolu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz Richard Pankhurst, “Transport and Communication in Ethiopia 1835-1935 (III), *The Journal of Transport History*, Cilt: V, Sayı: 4, 1962, (Transport III), ss. 233-255.

³⁶⁶ Tekle Sadik Mekuriya, *ዐፄሚኒልክ*, ss.593-600.

³⁶⁷ Bkz. Ek.4 Kral Menelik ve Fransa şirketi ile yapılan Demiryol inşaatının anlaşması.

³⁶⁸ Paulos Nono, *ሚኒልክ*, ss. 248-257; Tekle Sadik Mekuriya, *ዐፄሚኒልክ*, ss.593-600.

³⁶⁹ Demiryolun hem içsel hem de dışsal karşılıklar ile ilgili bkz. Richard Pankhurst, Transport III, ss.233-255.

³⁷⁰ Paulos Nono, *ሚኒልክ*, s. 252; Harold G Marcus, The Life, ss. 202-204.

adamları ülkeye getireceği anlayışı ile yeni ortaya çıkmış böyle bir fikre şiddetle karşı çıktılar.”³⁷¹

İngilizlerin resmi raporları her ne kadar hükümet tarafından başlatıldığı düşünülse de demiryoluna karşı halk gösterilerinin de olduğunu bildirmiştir. 1898 yılının Nisan ayında Harrington *“başkentte demiryolunu protesto etmek için bir gösteri yapılacağını”*³⁷² yazmıştır. Kısa bir süre sonra da Etiyopyalı bir soylu: *“sahil ile hızlı bir şekilde ulaşım imkânları istemiyoruz, demiryolu bize ülkenin içinde çok faydalı olacaktır, demiryolu bitene kadar bekleyeceğiz ve onun denizle bağlantısını iptal edeceğiz”*³⁷³ demekteydi.

Fransızlara, Ras Mekonnen tarafından ifade edilen bu tür bir görüş Ras Mekonnen’in Avrupalılarla olan irtibatın muhtemel tehlikeleri ile ilgili olarak Kraliçe Taytu ve başkalarıpaniğe kapıldığını ifade etmiştir. *“İmparator demiryolunu katıksız bir sevinçle hoş karşılamıştır. İmparator benim gibi Avrupa krallıklarını görmemiştir. Medeniyetle temasa geçince irkilmemiştir.”*³⁷⁴

İmparatorla ilgili olarak Ras Mekonnen şunları ilave etmiştir: *“çok erdem sahibi birisidir. Şüphesiz ki Tanrı ona bizim sahip olmadığımız akıl açıklığını yağıdirmiştir. Tanrı onu nasibine doğru yönlendiriyor.”*³⁷⁵ Şüphesiz biçimde İmparator yenilik fikrini topluma kabul ettirmede esaslı bir rol oynadı. Fakat demiryolunun ülkenin bağımsızlığını tehlikeye atacağı korkusu ise kolaylıkla ortadan kaldırılamadı.

Birkaç yıl sonra, Etiyopyalı birlikler aşağıdaki şekilde en uygun uyarıyı şarkı halinde söylemişlerdir:

*“Massaw’dan Asmara’ya ve Cibuti’den Dire Dawa’ya demir yolu uzanır,
Hartum’tan Gambela’ya botlar gider. Subaylar, şunu bir oturup
düşünelim. Eğer sırtımızdaki bu yükü atmazsak akşam vakit çok geç
olacak”*dediler.

³⁷¹ Paulos Nono, *ጥጥር*, s. 252.

³⁷² Paulos Nono, *ጥጥር*, s.255; Harrington’dan Salisbury, Addis Ababa, 30 May, 1900, F.O.403/299’dan aktaran Harold G Marcus, *The Life*, s. 202.

³⁷³ Paulos Nono, *ጥጥር*, s. 252.

³⁷⁴ Paulos Nono, *ጥጥር*, ss. 251-252.

³⁷⁵ Paulos Nono, *ጥጥር*, ss. 251-252.

Fransız konsolos olan Kloukowski'ye göre Kraliçe Taytu'nun Menelik 'in Demiryoluna tepki göstermesi nedeni ise Avrupa'nın, Ortodoks Hristiyanlığınıolumsuz etkilemesinden korkmaktadır.

Daha önce de bahsedildiği üzere የሰይጣን ስም (Şeytanın atı) olarak bilinen ilk bisikletin ülkeye gelişi ile ilgili ayrıntılar mevcut değildir, fakat en azından 1901 yılı itibariyle Menelik'in bir bisiklet getirmiş olduğu aşikârdır. Eski gelenekçiler ise bisikleti kabul etmediler. Menelik ülkede ilk bisiklete binen kişi oldu ve halkın şiddetle karşı çıkmasına rağmen Taytu ise bisiklete binen ilk kadın oldu.³⁷⁶

Avusturya İmparatoru'ndan bir hediye olan ilk buharlı lokomotif ülkeye 1904 yılında geldi. Dire Dawa'ya kadar demiryolu ile taşındı, daha sonra da demir yolunun sona ermesiyle insan gücü ile çekildi, bazı zamanlarda 3 bin kadar asker bu kolay olmayan iş için kullanıldı. Addis Ababa da *Sebara Babur Sefer*, ya da Kırık Motorun Alanı denilen bir mahalesinin bu isimle anılmasına neden oldu.³⁷⁷ Ulaşım araçlarına Etiyopya dilinde (Amharıça) "Babur" denilmiştir. Babur kelimesi elbette Fransız kelime "vapur"dan türetilmiştir bir terimdir.

Ermeni Sarkis Terzian³⁷⁸ tarafından işletilen makinanın gelişini görünce Ras Mekonnen'ın LeRoux'a şöyle dediği rivayet ediliyor: "O, çok iyi, Etiyopya'nın tarihinde yer alacak bir hadisede yer almış bulunuyoruz." Fakat ekonominin makina için hazır olmadığı görülmektedir. Birkaç yıl çalıştıktan sonra Addis Ababa – Addis Alam yolu üzerinde makina bozulur ve tamir edilmez. Hareket ettirilmesi neredeyse imkânsız olduğundan başkent'in en kuzey kısmında durduğu yerde yaklaşık yirmi yıl civarında orada bekletilir. Bu eski makina insanların ilgisini çekmiştir.³⁷⁹

Batının etkisi 1907 yılında biri İngiliz, biri de Alman yapımı olan iki otomobilin Addis Ababa'ya gelişiyle radikal bir dinamiği göstermiş oldu³⁸⁰. Menelik'in maiyetinde olanlar tarafından arabaya binme konusunda uyarıldığı söylenir, fakat kendisi bunu

³⁷⁶ Sergaw Hable Selassie, *የኢትዮጵያ ታሪክ*, ss. 384-385.

³⁷⁷ Tekle Sadik Mekuriya, *የኢትዮጵያ ታሪክ*, s. 597.

³⁷⁸ Richard Pankhurst "Armenian Involvement in Ethiopian –Asian Trade:16th -18th Centuries" Sushil Chaudhry and Kéram Kévomain (Eds) *Les Arméniens Dans le Commerce Asiatique au Début de L'ère Moderne*, Yondation Calouiste Gulberkean, Lisbonne, 2014 ss.119-148.

³⁷⁹ Bkz. *Birhanna Selam*, Cilt: 37, 1919; Sergaw Hable Sellassie, *የኢትዮጵያ ታሪክ*, s. 286.

³⁸⁰ Etiyopya'da arba gelmesi tarihi ayrıntılı bilgi için bkz. Paulos Nono, *የኢትዮጵያ ታሪክ*, ss. 271-292, Sergaw Hable Selassie, *የኢትዮጵያ ታሪክ*, ss. 381.

yapmak için oldukça hevesliydi. Alman sefiri bu inanılmaz adamın araba sürmeyi öğrenmeden önce bir araba sürmek istediğini belirtmiştir. Alman sefiri Holtz, İmparatorun üç saat boyunca arabanın nasıl çalıştığını incelediğini belirtmiş ve şunları ilave etmiştir: *“böyle yaşlı bir adamın ilk defa arabaya binmesini görmekten şaşkınlığa uğradım, o kadar cesaretliydi ki bizden mümkün olan en yüksek hızda arabayı sürmemizi istedi.”*³⁸¹

Bir diğer rivayet de yaşlı İmparatorun arkadan koşturan eskortlarının gerilerde bir yerlerde kalırken kendisinin nasıl okul çocukları gibi güldüğünü ve gülmekten nefesinin kesildiğini anlatmaktadır. Halk kitlesinin krallarını ilk defa bu yeni şeytan icadı içinde uzaklaştığını gördüklerinde feryat ettikleri bildirilmiştir, fakat Menelik’in oldukça iyi bir şoför olmasının pek uzun bir zaman almadığı da iddia edilir³⁸².

Takip eden birkaç yıl içinde, 1908 yılında İmparator o zaman demiryolunun son istasyonu olan Dire Dawa ile Addis Ababa arasında kuru mevsimlerde yük taşıma hizmeti sunmak için kullanılan birkaç İngiliz malı ağır yük lokomotifi almıştır.

3.2.3.1 Matbaa ve Basın

Matbaa için ilk talep, Portekiz kralına Etiyopya dilinde kitaplar basması için bu işte usta olan kişileri göndermesini talep eden Kral Lebena Dingle’a kadar gider. Fakat Menelik’in devrinde ilk matbaa makinası 1880lerde Fransız Limonde Vidaliyo tarafından getirildi. Makina yaklaşık on yıl boyunca yedek parça kıtlığından dolayı hizmet vermedi. Fakat bu zamanın sonunda bu makinada farklı seküler kitaplar ve Amharice, Tigrince, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca dillerinde gazeteler basıldı.³⁸³

İlk basılı yayınların başlaması ve haftada bir basılan gazetelerin ortaya çıkması Addis Ababa’nın kurulmasından daha öncelerine kadar gider. İlk gazete, ülkenin modern Avrupa’ya kıyaslandığında geri kalmışlığını eleştiren ve ülkede seküler bir sistemin kurulmasının öneminden bahseden *Belatta* Gebre Egziyaber tarafından haftada 50 nüsha olarak elle yazılıp dağıtılmıştır. Başka Fransız gazete olan *Bulletin de la Leprosieriea de*

³⁸¹ Sergaw Hable Selassie, *ዳግማዊ ምኒልክ*, ss. 382.

³⁸² Sergaw Hable Selassie, *ዳግማዊ ምኒልክ*, s. 383; Paulos Nono, *ምኒልክ*, s. 285.

³⁸³ Sergaw Hable Sellasse, *ዳግማዊ ምኒልክ*, ss. 337-341.

Harar, Harar’da 1900 yılında ve başka Fransız Gazete olan *Le Semeur*, Dire Dawa’da 1908 yılında yayımlanmaya devam etmişlerdir.³⁸⁴

1902 yılında Yunanlıları A.E Kavadias tarafından kurulmuş olan ilk Amhariçe dilinde çıkan ve haftalık olarak basılan gazete ise *Aimiro* (አላሞሮ)³⁸⁵’dir. Erken dönemde İmparator matbaa makinaları ithal ettiği için gazetenin sayısı 200 adede kadar ulaşmıştır. Liderler tarafından seküler ve modern düşüncelerin şiddetli bir şekilde cezalandırılmasından dolayı imparator gazetenin editörü olan Belatta Geber Egziyaber’yi modern fikirleri yayması için güçlü bir şekilde desteklemiştir.

Daha sonraki yıllarda da birçok gazete ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları ise Fransız haftalık olan *Le Courser d’Ethiopie* (1913), Amhariça’daki *Savaş Haberleri* (የጦርወሬ), ve *Sabah* (ጎህሊጠባ) 1917 yılında editörlü olan Heruy Woldesellase’dir. Ayrıca hem İtalyanca hem de Tigriça, Eritre’de çıkan *Bullettino Ufficiale della Colonia Eritrea* (1912) ve *Bullettino Agricolo e Commerciale della Colonia Eritrea* (1903); Tigriça çıkan *Barış Haberleri* (መልዕክተሰላም) (1912) ve *Nay Hezb İtiyopya Unatayna Fatawi* (Etiyopya’nın toplumunun Gelecek Aşığı) (ፍይሀዝብኢትዮጵያኦናታይናታዊ) 1917 yılından beri çıkmaktadırlar.³⁸⁶

Bu gazeteler ülkenin geleneksel hayat tarzından modern hayat tarzına geçerek sosyal ve siyasi değişimin gerekliliğini ve ihtiyacını desteklemişlerdir. Diğer bir deyişle Avrupalıların gelişi, Fransız ihtilalinin fikirlerinin, modernleşmenin ve seküler fikirlerin feodal Etiyopya için ithal edilmesiyle toplumu etkilemiştir.

1920li yıllardan sonra kral naibi Teferi Mekonen (I. Haile Selassie), *Berhanena Selam* (ብርሃነሰላም) Matbaasını kurmuştur ve *Berhanena Selam* (ብርሃነሰላም) adlı gazete basmak için yayın evi açmıştır. Ras Teferi bu durumu “yayın evi kral naibinin kendi çabalarıyla elde ettiği büyük bir kazanımdır” şeklinde açıklamaktadır. 1923 yılında, Teferi aynı zamanda 1924 yılında Londra, Paris, Roma, Atina ve diğer şehirleri ziyaret

³⁸⁴ Richard Pankurst, *Economic*, ss. 677-682; Richard Pankurst, “The Foundations of Education, Printing, Newspapers, Book Production, Libraries and Literacy in Ethiopia”, *Ethiopia Observer*, Cilt: 6, 1962, ss. 241-90; Richard Pankhurst, “Misonesim and Innovation in Ethiopian History”, *Ethiopia Observer*, Cilt: 7, 1964, ss. 300-305.

³⁸⁵ *Aimiro* (አላሞሮ) 16 Ağustos 1924

³⁸⁶ Richard Pankurst, *Economic*, ss. 677-682.

ettiği büyük Avrupa turunda, şahit olduğu gözlemlerini paylamak, kendi modernleşmeci ve ilerlemeci fikirlerini yaymak için bu gazetenin baskısını yaygınlaştırmıştır³⁸⁷.

3.2.3.2. Posta Sistemi

19. Yüzyıldan önce Etiyopyalılar mesajlaşmak için sözlü olarak bir yerde başka yerlere gitmişlerdir. Ama Kral Menelik döneminde ülkenin ilk Etiyopyalı posta sistemi başlamaktadır ve Fransa'dan sipariş edilen ülkenin ilk posta pulları, 1893 yılı sonunda satışa çıktı, postane kurma resmi kararnamesi ertesi yıl yayımlandı. İmparator tarafından hizmetin geliştirilmesinde Fransız danışmanlar kullanıldı ve Etiyopya, 1908'de Uluslararası Posta Birliğine üye olarak katıldı³⁸⁸. Paulos Nono'nun ifadesine göre bir posta Cibuti limandan Addis Ababa'ya bir hafta sürüyordu ama Demiryolu tamamlandıktan sonra iki güne kadar kısalmıştır. 1906 yılında Kral Menelik ilk bakanlık sistemini kurarken posta için bir bakan tayin edildi.³⁸⁹

3.2.3.3.Telefon ve Telgraf

1889 yılında *Ras Mekonnen*’in İtalya’ya yaptığı ziyaretten sonra Etiyopya’ya ilk telefon getirildi. Fransalı Stevenin tarafından telefon ilk defa saraydan üst kapıya kadar uzatıldı³⁹⁰ ve Kral Menelik bir tarafta ve onun özel kelemi başka tarafta konuşurken, Kral çok şaşırılmış o konuşmacının onun yanında olduğunu sandı ve pencere açark nerede olduğunu baktı. Başka tarafta izleyen birçok rahipler Kral’n sesi bir şeytan ses olarak sarayın içinde gelmesinden korkarak hemen kiliseye gelerek ibadet yaptıktan sonra sarayda krala bu makinanın şeytan olduğunu anlatarak saraydan çıkarmasını istediler.

³⁸⁷ Richard Pankurst, *Economic*, s. 679.

³⁸⁸ Bkz. Karl Menelik İsvç Cumhurbaşkanlığı'na gönderilmiş mektup 17 Mart 1895. Bu mektuba Menelik, Alfred İlg'in kendi temsilcisi olarak ይረጋስዋልበታለሁከፕሬዚዳንትሙሉአልገንኛግያገለገልንመንደሰለዘሀፖስተማህበርለመግባትየምያስፈልገውንጥይደለመፈጸምሙሉስልግሰጥቼዋለሁ (Sayın İsvç cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, ülkemizin(Etiyopya) Uluslararası Posta Birliğine üyesi olarak amacıyla Alfred İlg'in benim temsilcisi olmasını açıklıyorum; Paulos Nono, Mektub, s.42.

³⁸⁹ Paulos Nono, **ՔՀԻ**, ss. 266-269.

³⁹⁰ Peter P. Garretson, "Ethiopia's Telephone and Telegraph system, 1897-1935," *Northeast African Studies*, Cilt: 2, Sayı: 1 1980,(Telegraph), ss. 59-71; Sergaw Hable Selassie, *የግንባርና ልብ*, ss. 362-363.

İlerde bahsedeceğim gibi Menelik din adamlarının onun modernleşme çabalarına karşı çıkmaları karşısından “dinden çıkmakla” tehdit edince, Rahipler bu yeniliği kabul etmek zorunda kaldılar.

1897 yılında Menelik ülkesinin dünyaya bağlamak için Addis Ababa’dan Cibuti’ye ve Addis Ababa’dan Massawa’ya uzanan iki telefon hattı birkaç yabancı danışmantarafından kuruldu.³⁹¹ Sonraki yıllarda telefon bütün eyaletlere yayıldı ve Kral Menelik her gün hem dünyayı hem de eyaletleri kontrol etmesinde faydalı oldu. Paulos Nono’ya göre Menelik, Londra’da birkaç dakika içinde haberleşmektedir,³⁹² yani o zamandaki Etiyopya’nın telefonla haberleşmesidünyayla aynı seviyedeolmaktadır. Toplum Menelik’in Telefon getirilmesini şöyle şıır soyluyor.

ባቡርምተጫነስልክምተናገረ Menelik döneminde hem tren hem de telefon geldi,
ይሄበማገዚቱደርጎነበረ። Onun gibi modernleştiren bir kral eskiden
olmadığı gibi gelecekte de olmayacaktır.

የሐበሻውንጉሥምኒልክነቢይኑ Habeş Kralı Menelik ne öngörülüsün!
ኃላፊውንትህመጭውንታውቃለህ። Eskileri değil geleceği bilirsin sen!

Sonraki yıllarda telefonun devleti yönteminde önemli rol oynadı ve bölgesel lordları telefon hattının güvenliği ve düzwnli çalışması için emir verdiler. Demiryolu tamamlanırken telefon hattı aynı yerde yapılmış ve haberleşmenin kesilmesi ve başka problemler sona ermiştir.

³⁹¹ Tekle Sadik Mekuriya, **ዐፄምኒልክ**, ss. 596-597; Peter P. Garretson, Telegraph, 59-71.

³⁹² Paulos Nono, **ምኒልክ**, ss. 255-265.

Kral Menelik'in ilk para biriminin piyasaya çıkartılmasından sonra ortalıkta hala Maria Theresa dolarlarının³⁹⁸ da tedavülde olması yüzünden yeni para birimini halkın kabullenmesi zor oldu. Daha sonra Menelik yeni para biriminin kullanılması ve eski para birimlerinin yasaklanması için bir ferman çıkarttı. O fermani ise **“ከዚህቀደምነጋዴምወታደርምባላገርም...በገበያውበየመንገዱበየስፍራውሁሉበጥይትስትገበያይትኖርነበርአሁንግንበእኔመልክናስምየተሰራበርአላድሩበተመንመሃለቅአድርጌለሁናበዚህተገበያይአንጅከአንግዲህወዲህበጥይትመገበያየትይቅርብያለሁ”**,³⁹⁹ (*Eskiden askelerimiz ve toplumuzu her markette mermi ve eski paralarının kullanıyorsa, bundan sonra ben getirdiğim yeni para ile alış veriş yapın. Bütün eski paraların yasaklandım*) Fakat Menelik'in para biriminin ciddi bir halk direnişi ile karşı karşıya kaldığı görülüyor. İmparator 1895 yılında *“Bu para birimini kullanmayı reddeden herkes zorla huzurumuza getirilecektir”*⁴⁰⁰ diyen bir tebligat çıkartmak zorunda kalmıştır. Fakat insanlar bu konuda rahat değildi ve 1909 yılında insanların para yerine mermi kullanmaya devam etmelerini yasaklayan benzer bir ferman çıkartıldı ve para olarak kullanılan her mermi başına bir dolarlık bir ceza getirildi.

Bu fermanların halkın yeni para birimi hakkındaki şüphesini veya antipatisini gidermede çok az etkisi oldu. Elimizdeki bütün deliller eskiden para biriminin büyük zorluklarla kabul edilmesine rağmen 1909'da Etiyopya halkının Etiyopya Dolarına inatla bağlı olduğunu göstermektedir ve birkaç şiir içinde

ኢጋሰስመጋጃኢህያእንዳልጭን Binek hayvanına eski parayı (değiş-tokuş malı)

taşıtmak zor

ፈረንጅበጥበቡእንዳይኮራብን Avrupalılar bilimlerini bizden kıskanmaz

እምዬምኒልከሰራልንበሩን Kral Menelik bize yeni parayı tanıttı

ከገበያውጡጥይትናጨው Mermer ve tuz (değiş-tokuş malı) pazardan çıksın

የፈረንጅቹንበርሰራአባዳኛው Dagnawn'ın (Menelik'in atının ismi) sahibiyeni parayı

³⁹⁸ Richard Pankhust, “The Maria Theresa Dollar in Pre-war Ethiopia”, *Journal of Ethiopian Studies*, Cilt: 1, Sayı:1, 1963, ss. 8-26.

³⁹⁹ Paulos Nono, **ምኒልክ**, s. 322.

⁴⁰⁰ Paulos Nono, **ዳግማዊምኒልክ**, ss. 323-326.

Tanıttı

ዝቀሰሰኛናአሸከርህልከር

Dagnawn'ın sahibi SayınKral Menelik

ዳኛውካሰነጠርከውካሰራኅውብር⁴⁰¹Bana yeni paradan ver ki zengin olayım!

Yeni para biriminin sınırlı başarısı 1894 ile 1911 yılları arasında sadece bir milyon iki yüz elli bin adet Menelik doları piyasaya sürülmüşken, aynı dönemde Viyana darphanesinin 58 milyon Maria Theresa doları bastığından anlaşılabilir. Addis Ababa'yı 1905 yılında ziyaret etmiş olan İngiliz bankacı MacGillivray devlet hazinesinde bulunan paranın sadece yüzde 5inin Menelik doları olduğunu belirtmiştir. Geri kalan yüzde 95 ise şüphesiz bir biçimde gümüş paraydı⁴⁰².

Menelik'in bir diğer reformu da bir bankanın, yani Habeşistan Bankası'nın açılması⁴⁰³ ve 1914 - 1915 yılları arasında banknotların çıkartılmasıydı. Bazı devlet görevlileri dâhil olmak üzere banknotlar zorlukla toplum tarafından kabul edilmişti⁴⁰⁴. Banknotlar büyük işlemler için kullanışsız olduğundan dolayı ne Etiyopya gümrüklerinde kabul ediliyor, ne de Addis Ababa Posta Müdürlüğü'nde kabul ediliyorlardı.

Bankanın kuruluşundan sonra, Menelik Mısır Ulusal Bankasının ortağı olan İngilizlerle 50 yıllık bir anlaşma yaptı. Anlaşma birçok entelektüel tarafından ülkenin egemenliğini tehdit ettiği düşüncesiyle eleştirildi. Tepki gösteren entelektüelden biri olan Gebra Hwiot Baykedagn şöyle yazıyordu “
በኢትዮጵያየቆመውባንክአፍላቢሲኒያበቆመበትጊዜጀምሮ 50 አመትድረሰሌላባንክእንዳይቆምዉልተቀብሏል (ይህንር) በጥቂትሰወችእጅጉብቶሞኖፖልሲሆንህዝቡንምመንግስትንምይትዳል”⁴⁰⁵(Yeni Abyssinian Bank'ın 50 seneye kadar anlaşma yapmak ülkemizin ekonomi monopoli sistminde

⁴⁰¹ Sargaw Hable Sellasie, ዳግማዊምኒልክ, s. 395.

⁴⁰² Richard Pankhurst, “The Perpetuation of the Maria Theresa Dollar and Currency Problems in Italian-occupied Ethiopia”, **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 8, Sayı: 2, 1970, ss. 89-118.

⁴⁰³ Charles Schaefer, “The Politics of Banking: The Bank of Abyssinia, 1905-1931,” **The International Journal of African Historical Studies**, Cilt: 25, Sayı: 2, 1992, ss. 361-389.

⁴⁰⁴ Richard Pankhurst, “Ethiopian Monetary and Banking Innovations in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1963, ss. 64-120.

⁴⁰⁵ ገብረሂወትባይከዳኝ, መንግስትናህዝብአስተዳደር, s. 140.

getirilmesidir)Yeni banka yenilikçiliğin bir aracısı olarak görülmüştü. İlk raporunda ilk vali MacGilivray şunları yazmıştır:

*“Banka kuruluşundan sonra birkaç yıl içinde kelimenin tam anlamı ile bir banka olmayacak. Bankacılıkta bilinmeyen birçok şeyi yapması gerekecek. Örneğin, eğer İmparator bir milyon para istiyorsa, doğal olarak Banka’ya onları kendisi için getirtmesini isteyecek ve eğer gümrük fişlerinde bir kandırmacanın olduğuna inanıyorsa Bankanın kendisi adına hataları düzeltmesini bekleyecek. Kısacası, Bankanın İmparatorun finansal çıkarlarını koruması gereklidir”*⁴⁰⁶

Bununla beraber Banka bütün olarak ülkenin ekonomik hayatına hızlı bir katkıda bulunamamıştır çünkü bankanın çalışma sistemini halkın anlaması zaman almıştır. 1908 yılında İngiliz sefiri Lord Hervey kindar bir şekilde bankanın kuruluşu ile ilgili halkın genel görüşünün bankanın *“herkese borç vermek için kurulduğunu ve para almak için başvuranları soyup soğana çevireceğini bu tür önemsiz düşüncelerin tamamlayıcı teminatların veya diğer teminatların görmezden gelinmesine sebep olacağı”*⁴⁰⁷ şeklinde olduğunu söylemekteydi.

Bankacılık hususlarında kapsamlılık yavaş bir biçimde ilerledi. Yirmi beş yıl sonra Addis Ababa’da yaşayan İngiliz bir kadın olan Fan C. Dunckley ödemiş olduğu paraların aynısını bankadan çektiğine inanıyordu, yani bankaya yatırdığı paraların banka tarafından bir kenara saklandığına ve çekmeye geldiğinde de bu paraların kendisine verildiğine inanmıştı. Yani parası başkası tarafından hiç kullanılmamıştır⁴⁰⁸

3.2.5. Kral Menelik ’in Siyasi Reformu ve Yeni Bakanlık SisteminiGetirmesi

İmparator Menelik’in son reformu ve modernleşmesi ciddi bir felç geçirip ölmesinden önce karşılaştığı siyasetin belli yönlerinin modernleştirilmesiydi. Kendisinin oğlunun olmaması sebebiyle, etraftaki sömürgeci güçler iktidara kimin geçeceğini bir problem haline geleceğini umuyorlardı ve bu güçler (İngiltere, Fransa, ve İtalya) ülkeyi

⁴⁰⁶ Richard Pankhurst, “The History of Currency and Banking in Ethiopia from the Middle Ages to 1935”, **Ethiopia Observer**, Cilt: 8, 1965, ss. 368-370.

⁴⁰⁷ Richard Pankhurst, Currency, 368-370

⁴⁰⁸ Richard Pankhurst, Currency, ss. 358-408.

kendi etki alanlarına almak için 1906 yılında Üçlü Anlaşma⁴⁰⁹ (1920 Sevr Antlaşma gibidir) yaptılar. Ölüm döşeğindeki Menelik iki türlü karşılık verdi. Birincisi aynı özelliklere sahip adamlarından atama yaparak, Avrupai tarzda bakanlar kurulu sistemini getirdi ve ikincisi ise Menelik'in iktidara kimin geçeceği problemini Shoalı aristokrat Tessema'nın *Ras Bewoded* (Başbakan) olarak görevde kalmasıyla torunu Iyassu'yu tahta varis olarak atamasıyla çözüme kavuşturmasıydı⁴¹⁰.

Siyasi açıdan, Menelik'in yönetiminin kişisel karakteri saltanatının son kısımlarına kadar ortaya çıkmamıştı. Bozulan sağlığı ve hükümet işlerinin artan karmaşıklığı nihayetinde yaşlı Kralın Etiyopya'nın ilk kabinesini kurma kararını vermesine sebep olmuştu.

Bu karar 1907 yılının Kasım ayında alınmıştır ve tarihçesi Gabra Selassie'ye göre efendisinin “*toplumumuzda Avrupa'nın adetlerini yerleştirme*” isteğinden doğmuştur. Kral Menelik Avrupa'da şu mektubun 22 Ekim 1907'de yollamıştı “...

“የዩናይትድ ክስታንቲኖፖሊስ ኢትዮጵያካልብንበዙጊዜነው፡፡እናንተምየሮፓስርዓትበኢትዮጵያቢለ
መድመልካምነውእያላችሁስታመለኩቱኝነበር፡፡
አሁንምየእግዚርፈቃድሆኖለመፈፀምበያበቃኝምኒስትሮችለመሾምዝምሬ፡፡ አፈንጉስነሲቡን፡፡
ፊትአውራሪአብተጊዮርጊስን፡፡ ጸሐፊትዕዛዝነበረስላሴን፡፡ በጅሮንድሙሉጌታን፡፡
ነጋድራስጎይለጊዮርጊስን፡፡ ከንቲባወልደዳዲቅንአድርጌአለሁናይህንእንድታወቁትብዬነው፡፡”⁴¹¹

“Geçmişten bugüne dek Avrupa’dan Bakanlık sistemi getirmeye çalıştım.Şu an sizin tavsiyelerinizle ve Tanrı’nın desteği ile ülkemize bu sistemi getirmiş bulunmaktayım. Buna göreAvrupa sistemine uygun bakanlarımız şunlardır:”

⁴⁰⁹Gale Document Number:GP4100637144, “Abyssinia: Some Facts.” *The Economist*(London, England), 20 Temmuz 1935, s 116; Issue 4795, 1906 yılında Üçlü Antlaşmasının hedefi ise Kral Menelik bu hastalıklara olunca ve onun kendisi olan oğlu olmamasından dolayı sarayda çıkan problemde komşu olan Avrupalı sömürgeci güçleri kendi etkise bölgesinin paylaşmaya imzalatmışları. Dolayısıyla Fransa Demiryolun bulunan doğu bölgesinin almaya, İngiltere ise Mavi Nil çıkmaya batı Etiyopya'nın ele almaya ve kalan bölgesinin İtalya sömürge olan Eritre ve İtalya Somali'de birleştirerek kendi sömürge yapmaya anlaşmadılar. Shiferaw Bekele “Some Notes on The Genesis and Interpretation of the Tripartite Treaty,” *Journal of Ethiopian Studies*, Cilt: 18, Kasım 1985, ss. 63-79.

⁴¹⁰ Bahru Zewde, *Modern*, ss. 120-128.

⁴¹¹ Paulos, *ጥንታዊ*, ss. 359-360.

1. <i>Afenegus</i> Nesibu Meskelu	Adalet Bakanı
2. <i>Fitawrari</i> Habte Giyorgis	Savaş Bakanı
3. <i>Tsehafe</i> Tezaz Gebre Selasse Wolde Aregai	Yazı Bakanı(Özel Kelem)
4. <i>Bejrond</i> Mulugeta	Maliyet ve Sarayı Bakanı
5. <i>Leq</i> Mekuas Ketema	içişleri Bakanı
6. <i>Negaderas</i> Haile Giyorgis	Ticaret ve Dışişleri Bakanı
7. <i>Kentiba</i> Wode Tsadiq Goshu	Tarım ve Kalkınma Bakanı
8. <i>Azazi</i> Metaferiya	Sarayı Bakanı
9. <i>Lij</i> Bekele Yimer	Posta ve Telgraf Bakanı ve
10. <i>Kegnazemach</i> Mekonnen	İş Bakan'dır ⁴¹²

Kısacası Saray, Savaş, Maliye, Adalet, Ticaret, Dış İlişkiler, İç İşleri, Tarım, Bayındırlık, Posta, Telefon ve Telgraf bakanlıkları kurulurken eğitim ise 1930larda ayrılan kadar Abun'a verilmiştir. Birkaç yıl sonra Bakanlar Kurulu yeni bir Avrupai siyasi yönetim sistemi getirdikleri için modernleşmenin eşi görülmemiş bir kurumu olmuştur. Yeni bakanlar için Kral II. Menelik yeni sistemin görevinin nasıl olduğunu gösteren bir fermanı Nisan 1908 ilan edildi. Paulos Nono şöyle kaydediliyordu

የመንግስት ሥርዓት

ባገራችን በኢትዮጵያ የፍጥነት ሰውነት ስታቱም ቆንጶ ሲልሁ ሉገቡ እነዚህም በኢትዮጵያ የመንግስት ሥራትያ ልተለመደነው፡፡ ሥራት የሌለው አገርም መንግስት ይባላል እያሉ አገራችንን መወረፋገታው ቃላችሁ፡፡ ለመውሰድም በኛ ለይ እንደተነሱ ታውቃላችሁ፡፡

⁴¹² Paulos, ምኒልክ, ss. 359-360; Sergaw Hable Selassie, ዳግማዊ ምኒልክ, s. 473.

አሁንምምንምየቀድሞውየኢትዮጵያሥራትቢኖርከጥቂትቀንበኋላቀርቷልናአገራችንንደአርፓሥራትለማድረግአስቤይሄንንባንደኛወረቀትየተጻፈውንደንብጽፌላችኋለሁናበዚሁባስያዝኳችሁሥራላትጣለላትመቀኛኙበእውነትእርስበርሳችሁተስማምታችሁጠንክራችሁመንግስታችንንመርዳትነው፡፡

እኔምእስካሁንብደክምብደክምሂኒስቴርመማከርትቆንሲልየለበትምባንድሰውአሳብብቻእያሉአመኝእንጂአላመሰገንኩም፡፡

ገንዘብምቢሆንእኔደሞዝእስጣለሁእንጂከድሃእንኳንትልቅገንዘብአንድመሀለቅእንኳቢሆንከዚያውከተወሰነለትከግብሩበቀርሌላእንዳይነካማድረግነው፡፡ከዚህከተጻፈደንብአልፋችሁደሃአላግባብየተበደለእንደሆነእኔም አጣላችኋለሁእናንተምትዋረዳላችሁ፡፡⁴¹³

“Bakanlık sistemi

Ülkemize gelen Avrupalı konsoloslar Bakanlık sistemine geçmemize rağmen hala ülkemizin geri kalmış olduğunu söylemektedirler. Eski sistemi tümüyle atıp, Avrupa’nın Bakanlık sistemini almaya çalıştım. Bundan sonra getirilen Bakanlık sistemi içinde kavga ve tartışma olmaksızın birlikte çalışacaksınız.

Şu an ben hasta ve yaşlıyım. Devlette Bakanlık sistemi oluşmadığı yönünde bana şikâyet ediliyor.

Ben size devlet olarak aylık maaş ödüyorum. Bu nedenle toplumdan en ufak bir para yani rüşvet almayınız. Bunu almaya tenezzül eden varsa hem benimle hem Tanrı ile kavgalıdır.”

Burada en dikkat çeken nokta ise Menelik son yıllarına kadar Etiyopya’nın yeni bürokrasi modernleşme getirilmesi ve Avrupa gibi yeni bir siyasal sistemin getirilmesi ve bakanların ve başka devlet memurlarının aylık maaş almasıyla memurlar maaşı sistemini modernleştirdi ve toplumun sıkıntılarını azaltan ve Avrupa gibi yeni bir devleti sistemini kuran kralıdır.

Genelde Adwa savaşıdan sonra Avrupalı güçler Etiyopya’nın siyasi olarak bağımsızlık statüsünü tanıdılar. Bu dönemde ülke ilk yabancı sefirliklerin kurulmasına şahit oldu. Bu savaştaİtalya yenilgisinden sonra büyükelçiliğini 1897 yılında açtı, bunu

⁴¹³ Paulos Nono, ምኒልክ, ss. 360-361.

İngiltere, Fransa ve Rusya takip etti. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, Belçika ve Amerika⁴¹⁴, dan da diplomatik misyonlar Addis Ababa da gelmeye başladılar.

3.2.6. Kral II. Menelik 'in Modernleşmesi ve Muhalefetin Etkisi

Addis Ababa'nın kalıcı başkent olarak kurulmasından sonra Avrupai tarzdaki binaların inşasından tutun da, toplumun günlük hayatında meydana gelen radikal sosyal değişikliklere kadar birçok yeniliğe sahne oldu. Bunun için, Menelik yabancı ustaları işe alarak kendinden önce gelen yöneticilerin yenilikçilik geleneğini takip etti. Fakat ülkesini modern şekilde geliştirme isteğine karşı muhalefet, hem kilise dâhil olmak üzere geleneksel ekollerden hem de karısı ve saray görevlileri dâhil olmak üzere yakınında olan saygın kişilerden geldi. Tewodros'un aksine Menelik bu probleme sistematik ve akıllıca yaklaştı. Örneğin, Menelik ilk sinemayı 1890 tarihinde izlerken din adamları buna şeytanın işi dediler ve saraya koşup bu işi şeytan işi olarak lanetlediler ve sarayı Şeytanın Evi, sarayın bulunduğu yeri de Şeytanın Mahallesi olarak isimlendirdiler ve bugün bile bu mahalle bu şekilde isimlendirilmektedir. Benzer bir biçimde, Menelik ve karısı ilk olarak ülkede bisiklete binen kişiler oldu ve din adamları da bunu Şeytanın Atı olarak isimlendirdiler. Etiyopya'ya ilk otomobilin gelmesinden sonra Menelik ilk ehliyet alan kişi olmuştu. İlk araba sürüşünde bütün halk ve din adamları etrafında toplanmış ve Şeytan Araba, krallarını uzaklara götürürken arkasından koşup bağırıyorlardı. Bu şekilde Menelik gelenekçi ekole ülkesi için modernleşmeyi benimsemeyi göstermiştir.

Bir modernleştirici olarak Menelik, gelişmeye başlayan devlet bürokrasisi için kadrolar yetiştirilmesi gerektiğine kuvvetle inanıyordu ve parasını ödeyip İskenderiye'den öğretmenler getirerek ilk sivil modern okulu açtı. Yukarıda da belirtildiği üzere Menelik geleneği yeniliklerle dengelemeye çalıştı. Fakat yeni eğitim

⁴¹⁴ ABD'in temsilcisi olarak 1903 Yılında Adis Ababa'ya gelen Robert P Skinner dir. Âmânda Kay McVety, "The 1903 Skinner Mission: Images of Ethiopia in the Progressive Era," **The Journal of the Gilded Age and Progressive Era**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2011, ss. 187-212. Skinner, Türkiye'de 16 Ekim 1933'ten 16 Ocak 1936'e kadar ABD'nin büyükelçiliği olarak Ankara'dayken Türkiye'nin Devrimi ile ilgili birkaç yazısından birisi ise Robert P Skinner, "The New Turkey", **The American Foreign Service Journal**, Cilt: XII, Sayı: 4. Nisan, 1935

dinde değişiklikler getireceği için kilise modernleşme çabalarına karşı çıkarken soylular da “*çocuklarının silah kullanırken korkacağı*” bahanesiyle ki çocukların asker olmasının tercih ediyorlardı. Bu nedenle çocuklarını rasyonel eğitim veren seküler okula göndermeye karşı çıktılar. Toplum için güzel bir model olarak, kral kendi torunu olan Iyassu ve Teferi’yi okula gönderdi. Bu zamanda memurlarına çocuklarını okula göndermeleri için mektuplar yazdı ve çocuğunu okula göndermeyen babaların mallarını çocuklarına miras bırakamayacağını karara bağladı ve bir başka mektupta hükümet, okullar açıp öğretmenlerin maaşlarını öderken, çocuklarını okula göndermeyenlerin bu maaşları ödeyeceğini belirtti.⁴¹⁵ Bunlardan korktukları için modern eğitim İmparator Menelik’in kararlı yaklaşımı ile başlamış oldu.

3.2.7. LijIyassu (1913-1916)

Kral II. Menelik döneminin hemen sonrasında modernleşme henüz erken aşamasındaydı. Ancak eski İmparatorun döneminde birçok önemli modern gelişmelerden bazıları ise Jibuti-Addis Ababa demiryolunun kurulması; telefon-telgraf sistemi, Ruslar tarafından işletilen bir hastane, Abyssinia Bankası; Menelik Okulu ve posta servisidir. Ayrıca Lij Iyassu zamanında yeni bir mekanik un değirmeni, matbaa ve mühimmat fabrikası, dört özel fabrika; testere değirmeni, öğütme değirmeni, tabakhane değirmeni ve sabun fabrikaları kuruldu⁴¹⁶.

Iyassu'nun zamanında birkaç ilginç siyasal modernleşme merkezleşme⁴¹⁷ girişiminden en önemlisi, ülkenin ilk Başbakanı olarak *Nagadras* Hayla Giyorgis’in atanması, Menelik Etiyopya'nın ilk Bakanlar Kurulu'nu kurduğu gibi, torunu da ilk Başbakanı atamaktadır. Ayrıca Iyassu dönem, yeni modernleşen entellektüellerin devlet bürokrasine atanmaya başlamasına, iki yabancı eğitim gören Bakanın atanmasına

⁴¹⁵ Bkz. Menelik’in mektupları 6 Ocak 1908 Kral Menelik’ten birçok Mesafint’lara *Dejazmach* Teferi, *Negaderas* Haile Giyorgis, *Ras Wolde Giyorgis’e* Debra Libanos’tan göndelid.

⁴¹⁶ Peter Garretson, **Addis Ababa**, ss.148-150.

⁴¹⁷ Gale Document Number:GP4100623244, “Abyssinian Growing Pains,” **The Economist**, London, 18 Haziran 1932’ye göre Lij Iyassu 1916 yılında Osmanlı ve Almanya’ya ilişkisi başladı ve Müslüman olduğunu belirtti.

tanık oldu.⁴¹⁸ Bunlar İtalya’da eğitimi gören Dejazmach Abraha Araya, İşçileri Bakanı ve Almanya’da eğitim almış olan Tasamma Eshete, Telefon ve Telegraf Bakan oldu ve bunu yanında müzisyen olan Tasamma daha sonra Etiyopya’nın ilk gramofonun ithal edilen ilk Etiyopyalıdır. Modern entelektlerin doğumasın destekleyen Lij Iyassu modern eğitime biraz teşvik verilmektedir. 16 Temmuz 1911’de dedesi Menelik Okulu’na gitti ve üç yıl önce dedesi tarafından kurularak ödüller veriyordu, 1912’de ilk Française bir Fransız okulunu açtı.

Lij Iyassu bir yirminci yüzyılı gencidir: eğitimin bir kısmının Fransızca olduğu Menelik Okuluna gitmiştir, Etiyopya’nın dışına Fransızların kontrol ettiği Cibuti limanına seyahat etmiştir ve bir miktar da Almanca eğitim almıştır. Kendisi demiryolu çağının çocuğudur ve bir şekilde yenilikçi bir figür olup Menelik’in bin bir zorlukla elde ettiği birçok yeniliğin her zaman var olduğunu düşünmüştür. Kilise tarafından yasaklanan sigaranın içilmesine izin veren dedesi Menelik’in seküler tutumuna benzer bir şekilde hem Hristiyanlığın, hem de İslamiyet’in mensuplarının eşit bir şekilde muamele görmesine gayret göstermiştir⁴¹⁹. Bu durum kendisi için kraliyet ailesinin birçok üyesine kıyasla daha kolay bir şeydir, Wollo bir ailenin her iki inançtan da üyelerinin olduğu bir vilayetti.

Lij Iyassu aktif olarak her iki inanca da saygı göstermeye teşebbüs etti. Bir Hristiyan olarak Kiliseye⁴²⁰ devam etti, Addis Ababa’daki en büyük kilise olan Qechene Medhaniyalem kilisesini kurdu ve aynı zamanda başkentte Aziz George kilisesinin açılışını yaptı. Diğer taraftan, Harar’da bir cami de inşa ettirdi ve Müslüman kabile reisleri ile kaynaştı ve sıklıkla eleştirmenlerin şikâyet ettiği gibi onların evlenecek yaşa gelmiş kızları ile evlendi ve Müslüman vilayetlerine geziler düzenledi⁴²¹.

⁴¹⁸ Bahru Zewde, Modern, ss. 120-128; Merse Oazen, **Of What I Saw and Heard The Last Years of Emperor Menelik and the Brief Rule of Iyassu**, Addis Ababa, Zamra, 2004, ss.106-112, 147-151; Gebre-Igziabiher Elyas ve Molvaer, R.K., **Prowess, Piety and Politics. The Chronicle of Abeto Iyassu and Empress Zewditu of Ethiopia (1909-1930)**, Köln, Rüdiger Köppe, 1994, ss. 322-325.

⁴¹⁹ Richard Pankhurst, “Economic and Social Innovation During the Last Years of Emperor Menilek’s Life and the Short Reign of Lij Iyassu,” **Proceedings of the 16th International Conference of Ethiopian Studies**, Svein Ege, ve diğerleri, (ed.), Trondheim, 2009, (Social Innovation), ss. 137-149.

⁴²⁰ 17 Ocak 1907e.t. Tarihli mektubunda Lij Iyassu Addis Alem’daki St. Maryam Kilise en büyük toprak verdi.

⁴²¹ Richard Pankhurst, Social Innovation, ss.137-149; Bahru Zewde, Modern Ethiopia, ss.120-128.

Bu dönemin ilerlemeci yönleri mülkiyet hakkının garanti altına alınması, daha eşitlikçi bir *Asrat* toplama sisteminin getirilmesi ve adalet yerini bulana kadar davalı ile davacının ve alacaklı ile vereceklinin birbirine zincirlendiği *Quragna* sistemini sonlandırmasını (yerine hapsi cezasının gelmesinin) içermiştir. Aynı zamanda, *Lebashay* sistemi denilen ve genç bir kişiye güçlü bir uyuşturucunun verilip mahalleye salınması ve gencin düşüp kaldığı evin içindekilerin suçlu sayılmasıyla suçluların bulunmasında kullanılan şüpheli bir geleneksel usul olan metodun kullanılmasını engellemeye çalıştı.⁴²² Yani geleneksel hukuktan modern hukuka geçiş için önemli adımları attı. Hükümetin muhasebe sisteminin denetlenmesi uygulaması aracılığı ile *Lij* Iyassu geniş çaplı zimmet vakalarının ortaya çıkarılmasını sağladı. Kendisi aynı zamanda ilk zabıta gücü olan *Terenbule*⁴²³’yi getirdi.⁴²⁴ Dış ilişkilerle ilgili olarak aynı zamanda Avrupa yerine, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu ile güçlü diplomatik ilişkiler geliştirdi. Sonuç olarak, Kralın reform ve modernleşme planı Kilise ve Shoalı soyluların İngiltere ve Fransa ile birlikte 1916 yılında kendisini tahttan indirmesine mal oldu.

Genelde Menelik tarafından başlatılan ve piyasa güçleri tarafından kolaylaştırılan modernleşme süreci, Iyassu'nun hükümdarlığı sırasında devam etti. Ekonomik gelişmelere demiryolunun Addis Ababa'ya kadar uzatılması; Abyssinia Bankası'nın yeni merkez binası, üç yeni il şubesi ve gerek kâğıt parası, gerekse posta siparişleri ile birlikte genişlemesi, ayrıca iki Fransız bankacılık kurumunun kurulması, artan ticari bilinç ve dolaşım Demiryolu hattı boyunca Fransız para birimi kullanılması. Iyassu, Devlet maliyesini yeniden örgütlemeye teşebbüs etti ve iddia edilen ilk kez, devlet fonları ile hükümdarın fonları arasında bir ayırım yaptı. Menelik'in en yenilikçi günlerinde olduğu gibi yeni bir kent olan Addis Ababa, genişlemeye devam etti ve ilk Belediye teşkilat kuruldu. Daha fazla taş binalar inşa edildi ve dış ticaret topluluğu büyüdü. Eski Etchege Taytu oteli yeniden düzenlendi ve birkaç otel, restoran ve meyhane evi kuruldu.⁴²⁵

⁴²² Alexander Naty, “The Thief-Searching (Leba Shay) Institution in Aariland, Southwest Ethiopia, 1890s-1930s,” *Ethnology*, Cilt: 33, Sayı: 3, 1994, ss. 261-272.

⁴²³ Tripoli’den üretilmiş bir kelime Zabitaları İtalya’nın askeri olarak Tripoi’yeden gelen askerlerin ilk Addis Ababa’nın Belediye zabita olarak kuruldu.

⁴²⁴ Tekle Sadik Mekuriya, *ዐገምገልክ*, ss. 629-638.

⁴²⁵ Richard Pankhurst, *Social Innovation*, ss.137-149.

Yabancılar için nüfus sayımı ve kaydı yapıldı ve birçok Ermeni Etiyopya vatandaşlığı kazandı⁴²⁶.

Başkent dışında, Asmara'da bir Konsolosluk kuruldu ve demiryolu kasabası Dere Dawa genişledi. Kârlı bir gümrük müdürlüğü kuruldu. Dese'nin idaresi iyileştirildi ve iki küçük yeni kasaba, Wollo bölgesinde Geşen ve Wayna-Hara, kuruldu. Bununla birlikte, eğitim ve sağlıkta ilerleme sağlandı. Iyassu'nun katıldığı eski Menelik Okulu, mezunlarını çıkarmaya devam etti - ve yeni bir Fransız okulu kuruldu. Fransız yayınevi tarafından yeni bir matbaa açıldı ve ülkenin ilk yabancı dilde gazetesi yayınlandı. Daha önceki Rus hastanesi birkaç yıl önce kapanmış ve Menelik adına yeni bir hastane açılmıştır. Addis Ababa, popüler termal banyolar ve ilk eczanesi Dr. Mareb tarafından açıldı. Bu dönem ayrıca Yasal reformlar, tapu sistemini iyileştirme fermanı ve köylülüğün geliştirilmesi için miras sisteminde önemli değişiklikler içermektedir.⁴²⁷ Bu kadar modernleşmeci reformist Iyassu kilise ve soylular karşı karşıya geldi ve dininin İslam olduğu iddia edilmesinde ve tahttan indirilmesinde en önemli etken onun modernleşme reform hareketleridir.

Lij Iyassu sadece yedi yıl ülkeyi yönettikten sonra 1916 yılının Eylül ayında tahttan indirildi. Bundan sonra iktidar Menelik'in kırk yaşındaki kızı Kraliçe Zawditu (1916-1930) ve yirmi dört yaşındaki Menelik'in yeğeni Veliaht ve Tahta Gececek Olan Kişi ünvanlarını elinde bulunduran *Ras* Teferi arasında paylaşıldı. Farklı kuşaklardan olarak iki lider de farklı değerleri temsil ediyorlardı. Kraliçe Zawditu bir gelenekçiydi ve ülkesinin eski değerlerine sıkı sıkıya bağlı ve dış dünyadan büyük ölçüde habersizdi. Fakat aksine *Ras* Teferi bir modernleşmeci idi ve babası olan *Ras* Mekonnen daha önceden yurt dışına seyahatler yapmış ve telefonu getiren *Mesafint*'dir. *Ras* Teferi, Fransız misyonerlerince eğitilmişti ve Fransızca biliyordu.⁴²⁸ Daha sonra bahsedileceğim gibi Kendisi Etiyopya'yı 1923 yılında Milletler Cemiyeti Teşkilatına üye yaptı ve bir yıl sonra önde gelen birkaç Etiyopyalı soylu ile birlikte Batı Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerini ziyaret etti. Eğitim alanında kendiismlendirdiği okul açarak ve yurt dışına

⁴²⁶ Merse Oazen, ss.106-112, 147-151; Gebre-Igziabiher Elyas ve Molvaer, ss. 322-325.

⁴²⁷ Bahru Zewde, Modern, ss. 120-128.

⁴²⁸ Bkz. *Ras* Teferi'den Aba Endriays'a gönderilmiş mektubu Tarihi 14 Eylül 1924.

eğitim almaları için öğrencileri gönderdi ve böylelikle “*Genç Etiyopyalılar*” olarak isimlendirilecek olan grubun doğuşuna katkıda bulundu⁴²⁹.

3.3. Seküler Eğitim ve Modern Entellektüelin Doğması: Genç Etiyopyalılar

Bir ülkenin modernleşmesi ve sosyal dönüşümün ve değişimin sağlanması için eğitim ve entelektüel seçkinlerin ortaya çıkmasının müthiş bir rolü vardır. Etiyopya’nın bu gelişimi modern eğitimi⁴³⁰ misyonerler tarafından başlatıldı, dini yayma faaliyeti olarak misyonerler birçok okullar açtılar ve birçok Etiyopyalıyı yurt dışına gönderdiler. Avrupa’nın teknolojik gücünden esinlenen İmparator Tewodros, Etiyopyalı gençleri silah imalatı tekniklerinde eğitmek için ilk modern okulu Gafat’ta açtı. Adwa Savaşı’ndan sonra Etiyopya’da yoğun temasları ve etkileşimleri neticesinde Avrupalılar, ülkeyi modernleşme yolunda geleneksel bir toplumdan modern bir topluma dönüştürme amacıyla modern eğitimin yayılması için bolca fırsatlar oluşturdular. Devlet mekanizmasının bakanlar kurulu ve gümrük idaresi ile genişlemesi resmi kadroların eğitimini mutlak olarak önemli bir hale getirdi. Bazıları Etiyopya’nın geri kalmışlık probleminin açık ifadelerini sunmuştu. Onlar tutkulu fakat zayıf bir şekilde organize olmuş reform ve modernleşme güçlerini oluşturmuşlardı. Bu yeni ortaya çıkan modernleşmeci sınıfa sıklıkla *Genç Etiyopyalılar*⁴³¹ denmektedir. Bir grup Etiyopyalının genç olarak isimlendirilmesinin önemli benzerleri vardı. Diğer geleneksel ülkeler de benzer bir şekilde eski feodal ilişkilerin çürümeye başladığı ve modernliğin bir veya başka bir çeşidini uygulamak isteyen ve kendilerine genç veya benzer isimler verilen yeni modern eğitilmiş sınıfın ortaya çıkması ile nitelenen büyük dönüşümlere şahit olmuşlardı. Benzer kavramlara bağlı olarak hem *Genç Mısırlılar*, hem de *Jön Türkler*

⁴²⁹ Richard Pankhurst, *Young Ethiopians*, ss. 121-138.

⁴³⁰ Etiyopya’nın eğitim tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Pankhurst, *Economic History*, ss. 666-687; Bahru Zewde, *Modern*, ss. 103-11; Bahru Zewde, *Pioneer*, ss.20-35; Sergaw Hable Selassie, *ዳግማዊ ምኒልክ*, ss. 317-336.

⁴³¹ Bahru Zewde, *Modern*, ss.103-111.

kavramlarında benzerlikler görülebilir.⁴³² Etiyopya’da Genç Etiyopyalılar aynı zamanda 1960ların ve 1970lerin radikal Etiyopya Öğrenci Hareketinin oluşturulması için temelleri ve köşe taşlarını döşeyen “*Japonlaştırıcılar*”⁴³³ olarak da bilinirler.

Erken döneminde yurtdışında eğitim gören Etiyopyalıların misyonerin tarafından Avrupa’dan mezun olan bazıları ise Gondor’dan gelen Profesör Tamrat Amanuel, ve Kantiba Gabru Desta dır. Özellikle Gebru Desta Etiyopya’nın elçisi, Belediye Başkan, Senato ve İtalya sömürgesinde vatansever olarak hayata ödeyen en meşhur adamdır. İlubabur bölgesinden gelen Onesimus Nasibu ise ilk İncil’in yerel dil olan Oromoçaya çevrildi; Hakim Workineh ya da Dr. Charles Martin Maqdala’dan Hindistan’a İngiltere ordusundan getirildi ve tıp okudu sonra hem doktor hem de Etiyopya’nın temsilcisi olarak ABD ve Londra çalıştı ve onun oğulları da Cambridge ve Oxford Üniversitelerden mezunlardı ve İtalyan savaşı döneminde hayatı kaybedenlerden bulunmaktadır.⁴³⁴

Japonlaştırıcıları’n bazıları ise yurtdışında eğitilmiş Etiyopyalıların⁴³⁵ bu erken grubu, en az iki önemli yenilikçiyi içeriyordu. İsviçre’de ve daha sonra İtalya’da eğitim gören Afework Gebre Yesus, modernleşmenin güçlü bir savunucusu oldu. Rusya’da eğitim görmüş ve Decembrist Volkonsky’nin torunu olan Prenses Volkonsky tarafından himaye altına alınan Takla Hawaryat Tekla Mariyam, daha sonra Tafari Makonnen yenileme döneminin en önemli modernleştiricilerinden biri olarak ortaya çıktı⁴³⁶.

Genç Etiyopyalı modernleşmeci aydınların ortak özelliklerinden birisi de kendi ülkelerinin geri kalmışlığını eleştirmeleridir. Batı ülkeleri gibi kendi ülkelerini modernleştirmek için bir dizi modernleştirici reformların yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Tavsiyelerinden bazıları sabit vergi oranı, seküler devlet sistemi ve dini

⁴³² Richard Pankhurst, *Young Ethiopians*, ss.121-138.

⁴³³ Etiyopya’nın Japonlaştırıcıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bahru Zewde, “The Concept of Japanization in the Intellectual History of Modern Ethiopia,” Bahru Zewde, ve Diğerleri (eds.), **Proceedings of Fifth Seminar of the Department of History**, Addis Ababa University, Addis Ababa, 1990, ss. 1-17; J. Calvitt Clarke, “**Seeking a Model for Modernization: Ethiopia’s Japanizers**” <http://fch.ju.edu/FCH-2002/Clarke-Seeking%20a%20Model%20for%20Modernization-2002.htm>, Erişim Tarihi, 02 Aralık 2017.

⁴³⁴ Erken Etiyopyalı entelektüleri ile ilgili detay bilgi için bkz. Bahru Zewde, *Pioneers*, ss. 35-98, Bahru Zewde, *Modern*, ss. 103-111.

⁴³⁵ Yurtdış eğitim gören ile ilgili bkz. Sergaw Hable selassie, **ዳግማዊነት**, ss. 320-321.

⁴³⁶ Bahru Zewde, *Pioneers*, ss. 57-64, Bahru Zewde, *Modern*, ss. 110-111.

özgürlük, batılı kanunların getirilmesi ve geleneksel kanunların güncellenmesi, eklenen belirtici işaretlerle yedi forma dayalı olarak yaklaşık olarak 300 karaktere sahip olan Amhاریça alfabesinin makul hale getirilmesi, merkezi ve tekdüze gümrük idaresinin kurulması, askeriye de ve para biriminde reform yapılmasını içeriyordu⁴³⁷. Fakat en çok dikkati çeken iki konu Tımar sisteminin eşitsizliklerinin giderilmesi ve eğitimin desteklenmesiydi.

Birçok kuvvetli kalem, köylülerin sefil hayatını tanımlamak ve onların özgürleşmesi için yapılması gerekenler hakkında tavsiyeler vermek için iş başındaydı. Eğer ilerlemeci aydınların sloganı olarak tanımlanabilecek tek bir kelime varsa o da eğitimdi. Onların model olarak aldıkları ülke Etiyopya gibi feodal bir ülkeden kısa bir süre içinde endüstriyel bir güce dönüşen Japonya idi bundan dolayı da *Japonlaştırıcılar* olarak isimlendirildiler.

Erken dönem aydınlarının büyük bir handikapı organize olmamış olmalarıydı. Modernleşme fikirlerini uygulamak için *LijIyassu* ve *Ras Teferi* gibi aydın prenslerin desteğini aramak zorundaydılar. *LijIyassu*'nun iktidardan düşmesinden sonra *Ras Teferi* bu aydınların ilerlemede doğal müttefiki oldu. Aslında *Ras Teferi*'nin saltanatı süresince getirdiği reformlar ve ilk beş yıl Gabra Hiwot Baykadagn'ın fikirlerine dikkat çekici bir şekilde benziyordu ve bu arada 1889 tarihli Japonların Meiji Anayasası'ndan etkilenen Takla Hawariyat Takla Mariyam, 1931 tarihli Etiyopya'da ilk modern kanunların görülmeye başlandığı ilk yazılı Etiyopya Anayasası'nın taslağını hazırlayan kişi olmuştur.⁴³⁸

Oxford Üniversitesi'nde Afrika Tarihinin otoritesi olan Prof. Dr. Margery Perham, Genç Etiyopyalıların işgalden hemen önceki yıllardaki ideolojisini ve hedeflerini açıklamıştır, kendisi yurt dışında eğitimini bitirip gelmiş bütün insanlar için Genç Etiyopyalı kavramını kullanmış ve bu kişilerin “*kendi ülkelerinin şartları ile ilgili sağlıksız bir memnuniyetsizlik hissetmediklerini*”⁴³⁹ öne sürmüştür. Bu tür bir memnuniyetsizliği açıklarken Genç Etiyopyalıların “*hak ettiklerine inandıkları maaşları ve makamları almayı umduklarını*” belirtmiş ve şunları eklemiştir:

⁴³⁷ Merse Oazen, ss.106-112, 147-151; Gebre-Igziabiher Elyas ve Molvaer, ss. 322-325.

⁴³⁸ Bahru Zawde, Pioneer, ss. 57-64.

⁴³⁹ Margery Perham, **The Government of Ethiopia**, London, 1958, ss. 248-249.

*“Birçoğu hükümetin farklı bölümlerinde, bir kısmı da demiryolu işletmesi ve diğer Avrupalı şirketlerde önemli işler bulmuş olsalar da alıştıkları Avrupalı hayat standartlarını sürdürmeleri zor olduğu için bu pozisyonlar ve maaşlar birçoğunu hayal kırıklığına uğrattı. Bazıları mutsuz ve kalbi kırıldı, çoğunluğu doğal olarak ülkedeki geri kalmış unsurlar hakkında eleştirel davranıyordu. İmparatorun reformlarını hızlandırmasını ve kendi hizmetlerini daha fazla kullanmasını bekliyorlardı fakat imparator kendi açısından eski kuşağı kızdırmaya hazır değildi”.*⁴⁴⁰

3.3.1. İstihdam

Öğrenciler Mısır, Fransa, İtalya, İsviçre, Rusya ve başka yerlere misyonerler tarafından gönderilmeye başlandığı zaman, İmparator II. Menelik tarafından hükümetin yurt dışında eğitimi destekleme uygulaması başlatıldı. Yurt dışına modern eğitim için Menelik tarafından gönderilen ilk Etiyopyalı öğrenciler ülkeyi 1894’te terk ettiler. Sayıları sadece üç olan bu öğrenciler İsviçre’ye ve daha sonra da İtalya’ya gitti. Onların 1895 – 1896 yıllarındaki İtalyan işgalini takip eden yıllarda ülkeye sadakatlerinin olmadığına dair şüphe, Katolik Batı Avrupa ülkelerinde eğitim almaları düşüncesini geçersiz kılmış olabilir. Fakat sonrasında beş öğrenci Ortodoks inancı ve kraliyet kurumuna sahip olması yüzünden kısa bir süre sonra Rusya’ya gönderildi.⁴⁴¹

Erken dönemdeki Kral Menelik döneminde yurtdışında eğitim alan Etiyopyalılarından bazıları ise aşağıdaki tablo da bulunur.

Nu	İsim (Ünvalı)	Eğitim Ülkesi	alan	Ders	
1	Abera Yosef (Ato)	İtalya		Dil	
2	Afewerk Gebre Iyesus (Negaderas)	İtalya		Sanat	
3	Astateke Habte Wold (Negaderas)	Alman		Muzik	
4	Bezabeh Elias (Ato)	Rus		Rusça	
5	Bona (Ato)	Rus		Eczane	
6	Dagne (Hakim)	Rus		Tıp	
7	Damtew Zamanel (Lij)	İsveç		Fransızca	
8	Elias Hailu (Aleqa)	Fransa		Sanat	

⁴⁴⁰ Margery Perham, ss. 248-249.

⁴⁴¹ Sergaw Hable Selllassie, ዳግማዊነግሥ, ss. 319-320.

9	Gebra Hiwot Baykedagn (Negadiras)	İsveç/ Alman	İsveçi/ Almanca	
10	Gana (Ato)	Rus	Rusça	
11	Gashaw (Hakim)	Rus	Tıp	
12	Gebre Egzabeher (Belatta)	İtalya	İtalyanca	
13	Gebra Kirstos Wolde Sadiq (Ato)	Rus		
14	Gebru Desta (Kentiba)	İsveç/Alman	İDil/ Almanca	
15	Gebrel Gobena (Ato)	Europe		
16	Gezaw (Ato)	Fransa	Fransızca	
17	Gezaw (Hakim)	Rus	Tıp	
18	John (Ato)	Fransa	Fransızca	
19	Hailu (Ato)	İsveç	Dil	
20	Haile Belachew (Hakim)	Rus	Tıp	
21	Haile Girum (Hakim)	Rus	Tıp	
22	Merawi Selu (Aleqa)	Fransa	Sanat	
23	Meaza Wolde Hiwot (Ato)	Mısır ve Filistine	İngilizce	
24	Mikael Birru (Ato)	Lubnan	Dil	
25	Mikael Hailu (Ato)	Hindistan	Dil	
26	Negro (Ato)	Fransa	Fransızca	
27	Nega Beshah (Negaderas)	Rus	Savaş eğitim	
28	Omnesmos Nesibu (Ato)	İsveç	İsveç dil	
29	Petros (Hakim)	Rus	Tıp	
30	Qetaw Zamanuel (Lij)	İsveç	Eczane	
31	Sala (Ato)	Rus	Eczane	
32	Senbeto (Ato)	İsveç	Dil	
33	Tolosa (Ato)	Rus	Rusça	
34	Tekla Hawariyat T/ Mariyam (Bejirond)	Rus/ Fransa	Askeri/ arim	
35	Tesema Eshete (Negadiras)	Alman	Muzik	
36	Tedela Abebayehu(Hakim)	Berma	Tıp	
37	Tachbele (Hakim)	Rus	Tıp	
38	Workeneh Eshetu (Hakim)	Hindistan	Tıp	
39	Yosef (Bejirond)	Mısır	Arapça	
40	Yosef Mannegraw (Ato)	İngiliz	İngilizce	
41	Yosef Zeglan (Gerazmach)	Fransa	Fransızca	
42	Zewga (Negadiras)	Fransa		

Tablo, 1: Yurtdışında Eğitim alan Etiyopyalılardan bazıları⁴⁴²

⁴⁴² Sergaw Hable Selassie, **ዳግማዊ ሥላሴ**, ss. 319-321; Genç Etiyopyalılar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bahru Zewde, Pioneer, ss. 15-19, 35-78.

Ülkedeki modern okulların kurulması 20. Yüzyılın başlarında kısa süre sonra başladı. Menelik okulu açıldıktan sonraki yıllar da batı tarzı eğitim kurumları Alliance Française isimli Fransız ve İtalyan Katolikleri ve İsveçli Lutheryan misyonerleri tarafından ülkenin diğer kısımlarında açıldı. Etiyopya Hükümetinin ikinci okulu 1925 yılında Ras Teferi tarafından Teferi Mekonnen Okulu olarak açıldı ve bunu vilayetlerde açılan birçok okul takip etti⁴⁴³.

Ülkede sağlanan ve yurt dışından elde edilen her iki tür modern eğitim büyük ölçüde modern usullerle eğitilen personel oluşturmak için modernleşme sürecinin bir sonucuydu ve ülkedeki modernleşen ekonomik faaliyetlerin ve ulusal bürokrasinin büyümesi sebebiyle esas olarak Fransızca başta olmak üzere bir yabancı dili iyi bilen devlet personeline ihtiyaç vardı.

Modern eğitimin gelişinin Addis Ababa'nın gelişmesi ve büyümesiyle ve de şehrin çoğu ticari işlerle uğraşan yabancı nüfusunun genişlemesi ile örtüştüğü de ilave olarak belirtilebilir. Modern eğitimin gelişi aynı zamanda demiryolu kasabası olan Dire Dawa'nın 1902 yılında ortaya çıkışıyla ve Menelik döneminde birçok Etiyopyalının iki yeni önemli kurumu olan Dire Dawa'ya 1902 yılında ulaşan Cibuti demiryolunda ve 1905 yılında kurulan Bank of Abyssiniya (Habeşistan Bankası)nda işe alınmasıyla da örtüşmüştür. Hükümet açısından, Menelik'in ilk Bakanlar Kurulunun, çoğunluğu feodal toprak ağalarından oluşan ve resmi işlerini kendi evlerinde yürüten Bakanların 1908 yılında atamasıyla oluşturulmasından sonra modern eğitilmiş seçkinlere ihtiyaç oldu ve bu insanlar devletin bürokratik kadroları için işe alındılar⁴⁴⁴.

En sonunda, 1920li yıllarda, Ras Teferi Bakanlıkları kurmaya başladı. Bakanlık personelinin bu zamanda büyük ölçüde artması gerekti ve bu durum sayısı az olmayan modern eğitilmiş Etiyopyalıların modern hükümet hizmetlerinde işe alınmasıyla sonuçlandı. Bu çalışanların çoğuna Genç Etiyopyalı denilecekti. Bu süreçte, Ekonomik, sosyal ve ticari alanlarla farklı hükümet sektörlerinde modern eğitilmiş Etiyopyalılara olan talebin ciddi şekilde artmış olduğu sonucuna varılabilir.

⁴⁴³ Richard Pankhurst, Economy, ss. 666-686; Richard Pankhurst, "Historical Background of Education in Ethiopia", M. L. Bender, ve diğerleri (eds.), **Language in Ethiopia**, London, 1976, ss. 305-23.

⁴⁴⁴ Richard Pankhurst, Economy, ss. 666-686.

3.3.2. Modern Okulu

Seküler eğitimle ilgili olarak, Menelik'in ilk icraatı 1908 yılında kendi ismini taşıyan II. Menelik Okulu, seküler modern bir okulun açılması oldu⁴⁴⁵. Kilise'nin güçlü muhalefetine bağlı olarak yeni eğitim sistemi dini açıdan problemler oluşturacaktı ve benzer bir şekilde kraliyet ailesine ait saygın kişiler ve yerel toprak ağaları şiddetle eğitilmiş bir kişinin korkak olacağını ve silah kullanamayacağını söyleyerek eğitim sistemine karşı çıktılar veya diğer bir deyişle eğitilmiş birisinin rasyonel olacağı ve eski geleneksel hayat tarzını ve feodal sistemi ve dini dogmaları kabul etmeyecekti. Bundan dolayı hem Kilise, hem de eski ekolleri savunan kraliyet ailesinin önde gelenleri birleşerek eğitim de dâhil olmak üzere Menelik'in modernleşme çabalarına şiddetle karşı çıktılar.

Bu tür sosyal tehlikeleri dengelemek için Kral II. Menelik gelenek ile yenilikçilik arasında bir denge kurmak için İskenderiye'den Kıpti öğretmenleri işe aldı. Kıpti öğretmenlerin öğrencilerinin modern fikirlerini yumuşatabileceklerine inanılmıştı. Patriğe yazdığı mektupta *“Sizin mezunlardan bize öğretim verilen İngilizce ve Fransızca da fen, matematik vb. en akıl öğretim görevlisi için aylık bin dolar maaş vereceğim... sanıyorsun ki başkenti Addis Ababa da birkaç Avrupalılar var ki bizi Ortodoksların istiyoruz”*⁴⁴⁶ Menelik bu öğretmenlerin Fransızca, İngilizce, Matematik, Fen, Coğrafya ve Din alanında donanımlı olduklarını açıkça belirtmişti. Ge'ez ve Etiyopya tarihi öğretmenleri Etiyopya'dan seçilmişti ve bu derslerin müfredatı 1941 yılına kadar Etiyopyalı aydınların ortak dili olan Fransızcadı, daha sonra bu dil İngilizce ile

⁴⁴⁵ Richard Pankhurst, *Economic History*, ss. 666-687; Bahru Zewde, *Modern*, ss. 103-11; Bahru Zewde, *Pioneer*, ss.20-35; Sergaw Hable Selassie, *Menelik*, ss. 317-336; Assefa Endashaw, “The Formation of Ethiopian Intellectuals”, *Ethiopian e-Journal for Research and Innovation Foresight*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, ss. 69-89.

⁴⁴⁶ Paulos Nono, *ግዛዝ*, s. 243.

değiştirilmiştir. İyi bir örnek olarak, kendisi torununu ve yerine geçecek olan *Lij* Iyassu'yu ve Teferi'nin okula göndermişti. Bunun sebebi ise öğretmenlerin dinden kaynaklanan şüpheleri çözecek olmasıyla toplumun kendi gayretini kabullenecek olmasıydı. Okul açıldığında Menelik altı yaşından büyük kız ve erkek çocukların okula ücretsiz olarak gitmesini emreden bir ferman 28 Eylül 1907'te yayınlandı⁴⁴⁷ ve takipçilerine çocuklarını okula göndermelerini emretti. Bir diğer fermenda Menelik okula devam etmeyen öğrencilerin babalarının mülklerini miras alamayacağını ilan etti. Dersler başladığında birçok öğrenci okulu bırakmaya başladı. 1907 yılında geçirdiği ilk felçten dolayı hasta haldeyken öğrenci velilerine eğer çocuklarını okula geri göndermezlerse öğretmenlerin maaşlarını onların ödeyeceğini söyleyen bir mektup yolladı⁴⁴⁸. Diğer taraftan öğretmenler öğrencilerle ilgili bir sıkıntı yaşadığında Menelik onlara öğrencilere iyi bir şekilde yaklaşmaları için mektuplar yazdı⁴⁴⁹. Okulun çok yönlü problemlerinin çözülmesiyle daha sonraki yıllarda ülkenin modernleşme sürecini perçinleyecek olan devlet bürokrasisini dolduracak erken dönem aydınlar yetişmeye başladı. Bu öğrencilerden bazıları kendisinin yerine geçecek genç reformcu krallar olacak olan Iyassu ve Teferi idi.

Bunun yanında birçok Etiyopyalı genç daha fazla eğitim için yurt dışına gönderildi. Merkezi seviyede Eğitim Bakanlığı 1930lu yıllarda bağımsız bir bakanlık olarak ortaya çıktı. Kral II. Menelik ilk başta bu bakanlığı Kilisenin Baş Piskoposluk makamına bağlamıştı. 1930lu yıllardan sonra birçok okulun ve devlet bürokrasisini dolduracak olan eğitimli yeni aydınların ortaya çıkışına şahit olundu.

Modern eğitimin yayılmasının iki etkisi oldu: büyüyen bürokrasiye yetenekli personelin yetiştirilmesi ve modernlik ve değişim fikrinin yayılması. Kısacası, modern eğitim belirli hizmetleri görece görevlileri ve geleneksel hükümet sistemini modern bir hale dönüştüren modernleşmeciler aydınları üretti ve bu insanlar aynı zamanda İtalyan işgalinden önce bakanlık pozisyonlarına geldiler.

⁴⁴⁷ Eğitim ilanı 28 Eylül 1907, Paulos Nono, *ጥጥር*, s. 245.

⁴⁴⁸ Mektup 6 Ocak 1908 Kral Menelik'ten birçok Mesafint'lara *Dejazmach* Teferi, *Negaderas* Haile Giyorgis, *Ras Wolde Giyorgis*'e Debra Libanos'tan göndelid, Paulos Nono, *ጥጥር*, ss. 245-246.

⁴⁴⁹ Mektubu 10 Aralık 1907 Kral Menelik'den Patrik Abun Matiyos'a Addis Ababa'dan gönderildi. Paulos Nono, *ጥጥር*, ss. 245-246.

3.4. ETİYOPYA MODERNLEŞMESİNİN BAŞARISIZLIKLARI

19'uncu yüzyılda, Etiyopya'nın eğitimli işgücü eksikliği ile birlikte tarımsal bir ekonomisi vardı. Toplum dini kurumlardan etkileniyordu ve çok gelenekseldi. Müslümanların ve Hristiyan olmayan diğer tebaanın arazi mülkiyeti hakkı yoktu ve Hristiyan hükümet bu insanların arazilerine ve mülklerine müdahale ediyordu ve de silahlı soylular doğu bölgesinde yeni ele geçirilen topraklara hükümetin vekilleri olarak gönderiliyorlardı. Ayrıca, var olan yasal sistem bu tür bir genişlemeyi ve yönetimdeki ailelerin iktidarını ve ayrıcalıklarını da resmileştiriyordu, sonucunda da bu insanlar statülerinin devamını şiddetle savunuyorlardı. Sürekli savaş durumuna ek olarak, tarım ve köy ekonomisi yolların çevresindeki eşkıyalar ve yönetici ailelerin köylülerin sırtından geçinmesi ile kötü bir şekilde etkileniyordu. Bu zamanda ekonomik, siyasi ve dini reformlara teşebbüs etmek şüphesiz eski gelenekçi grup ve kilise ile çatışmalara sebebiyet verdi. Bu grupların korkusu yüzünden birçok kral, Kral II. Tewodros ve Kral II. Menelik gibi reformcu krallar gelene kadar reform yapmakta başarısız olmuşlardır. Daha öncede bahsedildiği üzere Kral II. Tewodros, Etiyopya'nın modernleşmesinin öncüsüydü. Özellikle ülkedeki en büyük top olan Sivastopol ismindeki büyük topun Maqdala'ya getirilmesi 800'den fazla kişinin gücü ile altı ay sürmüştü, II. Tewodros topun atış mesafesini görmek ve sesini duymak için acele ediyordu ve tepenin üstüne çıktı, bir çocuk gibi kendisini hissediyordu, çok mutluydu ve ülkesindeki modernleşme ve endüstrileşmenin tohumlarının kendisi tarafından atıldığını söylüyordu. Altı ay sonra Sivastopol, II. Tewodros'un son olarak kaldığı yer olan Maqdala Amba'ya ulaştı, 1868 yılında Tewodros'un İngiliz öncü kuvvetleri kendisine yaklaştığında Tewodros onlara topun alacağı barut miktarının iki katı barut kullanılarak ateş açılması emrini verdi ve Sivastopol parçalandı. Bu durum yenilginin işaretçisi oldu ve sonunda deli kral denen Kral II. Tewodros İngiliz güçleriyle el sıkışmadan önce canına kıydı. 1868 yılında İngiltere Komutan Sir General Robert Napier'e göndermiş olduğu mektup Etiyopya'nın modernleşmesinin başarısız olduğunu ifade etmekteydi.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰David Appleyard ve Richard Pankhurst, "The Last Two Letters of Emperor Tewodros II of Ethiopia (April 11 and 12 1868)," **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Sayı:1, 1987, ss. 23-42.

Burada tartışma konumuz Etiyopya'nın modernleşmesinin hem iç, hem de dış etkenlerden kaynaklandığı tartışmasıdır. Bazı önemli iç etkenler, geleneksel kurumlardan ve seçkinlerden gelen ciddi seviyedeki muhalefet ve karşı çıkma, ekonomik problemler ve yağmurla yapılan tarımın mevsimsel kuraklıktan etkilenmesi ve açlığın ortaya çıkması ve ülke içinde büyük bir iç savaşın meydana gelmesiydi. Bunlara ilaveten Etiyopya'nın modernleşmesinin başarısız olmasındaki dış etkenler ise Avrupalıların Etiyopya'ya geleceği korkusu ve şüphesi ve de İngilizler, Mısırlılar ve İtalyanların başlattığı savaşlar ve işgallerdir.

Etiyopya toplumu yüksek oranda ve sıkı bir şekilde askeriye, kraliyet ailesi ve köylüler şeklinde yapılanmıştır. Üst sınıf ve askeriye, 14'üncü yüzyılda çıkarılan, *Kibre Negeset* diye adlı tarandırılan kanunla net olarak yasal hale getirilen arazi vergisi şeklinde köylülerin ürettikleriyle hayatlarını devam ettiriyorlardı. Askeriye sınıfına dâhil olmak demek bir silah taşımak ve güçlü bir toprak ağasının askeri haline gelmek anlamına geliyordu ve bu araziyi ortakçı bir çiftçi olarak işlemekten çok daha iyi bir şeydi. Bu tür bir sosyal yapı ülkeye ateşli silahların gelmesiyle daha da kötüleşti. Pankhurst bu durumu *"19uncu yüzyılda ateşli silahların gelişi ve yaygınlaşması iç savaşı daha da kötüleştirdi ve ülkedeki barışçıl sosyal hayatı daha da istikrarsızlaştırdı"*⁴⁵¹ diyerek açıklamıştır. Bu yüzden, Tewodros tarafından sona erdirildiği düşünülen Zaman Mesafint Döneminin kaosu ve kötü yönetiminin insanların zihin yapısında sonraki yıllarda doğrudan bir sosyal ve psikolojik etkisi vardır. Örneğin, Tewodros bölgesel toprak ağalarını yenerek, siyasi olarak birleşik bir Etiyopya kurmaya teşebbüs ettiği zaman, ülkenin birçok yerinde ortaya çıkan yerel isyanlarla karşılaştı ve zamanının çoğunu bir yerden diğerine giderek bu isyanları bastırmaya harcadı ve nihayet kendisi intihar etmeden önce tek başına Maqdala Amba'ya hapsedilmek zorunda kaldı. Bahru Zewde, Tewodros'un durumunu *"Kudüs'ü kurtarmayı hayal edip kendisini tek başına*

⁴⁵¹ Etiyopya'nın modernleşmesinde iç savaş en zor durumunda etklendi ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Pankhurst, **An Introduction to the History of the Ethiopian Army**, Imperial Ethiopian Air Force, 101st Training Centre, Addis Ababa, 1967, ss. 1-18; Richard Pankhurst, "Fire-arms in Ethiopian history", **Ethiopia Observer**, Cilt: 6, 1962, ss. 135-80; Richard Pankhurst, "The History of Fire-arms in Ethiopia prior to the 19th century", **Ethiopia Observer**, Cilt: 11, 202-25; Richard Pankhurst, *An Enquiry*, ss. 128-36.

Amba'ya hapseden adam”⁴⁵² olarak açıklamıştır. Savaşlarının bazılarında Walter Plowden ve John Bell gibi Avrupalı danışmanları dâhil olmak üzere birçok askerini kaybetti. İntikam olarak, Tewodros kendi akrabaları dâhil olmak üzere insanlara sıkı tedbirler uyguladı.

3.4.1. İç Savaş

Etiyopya'nın modernleşmesinin başarısızlığa uğramasında iç savaş ülkenin kaynaklarını ve zamanını tüketerek önemli bir rol oynadı. Örneğin, *ZamanaMesafint* döneminden bu yana bölgesel toprak ağaları araziler yüzünden birbirleriyle savaştılar. Tewodros iktidara geldiğinde birçok savaş yaptı. Saltanatının ortalarına doğru modernleşmeyi başlattı fakat bu düşmanlarını da harekete geçirdi ve bölgesel toprak ağalarıyla da savaştı. Son saatlerinde reformlarını etkileyen birçok şeyle savaşıyordu. Benzer bir biçimde onun yerine geçenler de hem içte hem de dışta birçok savaşlar yaptılar. Sömürgeci güçlerin sürekli sınır tecavüzü yapmaları yüzünden Etiyopya krallar tek tek hem iç, hem de dış düşmanlara karşı savaşmaya çalıştı. Örneğin, batı Etiyopya'da Gojjam ve Mehdilerle savaştı ve aynı zamanda da kuzey Etiyopya'da denize erişimini güvenceye almak için İtalyanlarla ve yerel toprak ağalarıyla savaştı ve son olarak da 1889 yılında Mattamma savaşında Mehdiyi Sudana karşı savaşırken hayatını kaybetti ve bütün bunları yaparken saltanatının çoğunu zamanını ve kaynaklarını tüketen savaşa vakfetti.

Kendisinden önce gelen yöneticiler gibi Kral II. Menelik de zamanının ve kaynaklarının çoğunu birçok bölgesel isyanlar kadar ülkenin sınırlarını yeni bölgelere genişletmeye harcadı. II. Menelik'in yaptığı işler arasında bir tanesi de ülkenin sınırlarını güneye, güneydoğuya ve güneybatıya doğru yaptığı seferler sonucunda yayılmacı bir biçimde üç katına çıkarmasıydı. Amacımız her ne kadar güneye doğru yapmış olduğu genişlemeyi incelemek olmasa da onun yaptığı genişleme 19. Yüzyılın son çeyreğinde başlayan Etiyopya'nın modernleşmesini olumsuz biçimde etkiledi.

⁴⁵²Bahru Zewde, Modern, s. 40.

Güneye doğru genişlemede, Kral II. Menelik etkin olarak Avrupalı sömürgecilerle sınır anlaşmaları imzalayarak ve Etiyopya'yı bağımsız bir Afrika ülkesi olarak tanımaya zorladı ve bu ülkeler Etiyopya'nın başkenti olan Addis Ababa'da sefirlikler açmaya başladılar. Fakat Menelik'in seferleri kendisine çok zaman kaybettirdi ve onun modernleşme politikaları Adwa'dan sonra başladı.

Modern Etiyopya'nın kurucusu olan Kral II. Menelik zamanının büyük bir kısmını yeni toprakları ülkeye katmakta harcadı ve aynı zamanda da Shoa'nın kralı olduğundan bu yana modernleşmeyi başlatmaya çalıştı. Fakat Adwa'dan sonraki dönemde modernleşme reformlarının çoğu üzerinde yoğunlaştı ve ilk defa felç geçirdi. Örneğin, yatağında hareketsiz yatarken, ölüm döşeginde yeni bir bakanlar kurulu sistemini atayarak siyasi modernleşmeyi başlattı. Bu durum, gelenekçilere daha sonraki yıllarda onun birçok reformuna karşı çıkma şansı tanıdı.

3.4.2. Kuraklık ve Ekonomik Büyümenin Durması

Etiyopya'nın modernleşmesinin başarısız olmasının bir diğer ana sebebi de ekonomik sıkıntılar ve ülkede mevsimsel kuraklığın ve açlığın meydana gelmesiydi. Üzerine yoğunlaştığımız şey bunların modernleşme üzerindeki etkisi olsa da ekonomik gelişmeyi destekleyecek organize finansal kurumların olmayışı da modernleşme sürecini olumsuz olarak etkiledi. Ekonomi ayrıca mevsimsel yağışlara bağlı olarak yapılan tarım sistemini etkileyen mevsimsel kuraklıkların meydana gelmesiyle daha da çalışamaz hale geldi. Tarım aynı zamanda yüksek oranda çiftlik alanlarının savaş alanı haline gelmesinden ve çiftçilerin savaşa katıldıkları için ekim dikim mevsimini kaçırmalarından da etkilendi. Bundan dolayı kuraklık bir kere ortaya çıkınca köylüler ailelerini besleyemediler ve açlığa mahkûm oldular. Etiyopya'nın tarihindeki büyük kıtlıklardan bazılarını isimlendirecek olursak, *Kifu Qen* (çok zor zaman) 1888 – 1892 yılları arasındaki Büyük Etiyopya Kıtlığı önde gelir.

1882 tarihli Büyük Etiyopya Kıtlığı yağmur eksikliğinden ve KralII. Menelik'in birçok hayvanını kaybetmesine sebep olan sığır vebası hastalığının İtalyanlar tarafından büyük Adwa savaşından önce yayılmasından kaynaklanmıştı. Bu dönemde ayrıca

imparatorluğun kuzey bölgesinde tarımsal üretimin alarm verici bir şekilde düşüşüne şahit olundu ve kral güneye giderek hayvanların doğum yapmasını bekledi ve sonra oradan hayvanları alıp kuzeydeki köylülere dağıttı, bu durum o zaman için Etiyopya'nın modernleşmesine pahalıya mal olmuştu.

Bir diğer ekonomik problem hükümetin modernleşme çabalarını destekleyecek olan organize bir vergilendirme sisteminin olmayışydı. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar vergi toplama işi yerel toprak ağaları tarafından aynı olarak yapılmaktaydı. Bu durum, ülkede modern bir para biriminin olmayışından kaynaklanıyordu. Menelik döneminde Etiyopya'nın yerel para birimleri tedavüle konsa bile toplum bunların yerine tuz (*Amole*), mermiler, elbiseler, metal parçaları ve bazen de takas yoluyla ticaret yaparak geleneksel para birimleri kullanıldı. Bu zamanda Menelik üzerinde kendi resmi bulunan metal paralar çıkardı ve bunlar aracılığı ile finansal ve para sistemini modernize etti fakat modernleşme çabalarını mali olarak desteklemek için vergi sistemini zorlukla modernize etti. Menelik her ne kadar modern bir para birimi getirmiş olsa da, toplum bu yeni parayı kullanmakta isteksizdi ve bunun yerine ilkel para birimlerini ve takas sistemlerini kullanmayı tercih ettiler. Hatta gümrük memurları bile banknotları kullanmayı reddettiler. Modern para biriminin kullanılması, modernleşmenin Avrupa'daki sistemler gibi modernleşmiş bir sistem kurmak için daha fazla paraya ihtiyaç duymasından dolayı genç modernleşmeci aydınların daha sonraki yıllarda gelmesiyle yürürlüğe girdi.

3.4.3. Seçkinlerin Başarısızlıkları

Bu ekonomik problemlerin yanında, Etiyopya modernleşmesi yüksek oranda “eski ekol” olarak isimlendirilen geleneksel kurumlar ve seçkinler tarafından da etkilenmiştir. Türkiye gibi Etiyopya modernleşmesi birçok modernleşmeci fikirlerin ve kurumların ithal edildiği ve kraldan aşağıya halk kitlelerine doğru tepeden inmeci bir şekilde getirilen savunmacı bir tür modernleşmeydi.

Bu şekilde, modernleşmeci fikirler ve kurumlar ve hatta modernleşme süreçleri kilise, kraliyet ailesine ait birçok önde gelen kişi ve halktan insanlar dâhil olmak üzere

birçok muhafazakâr tarafından şiddetle karşı çıkılıyordu. Kilisenin öğretileri ve dinin ihسانları orta çağdan kalma feodal hayat tarzı ile birlikte olan Ortodoks inancının devam etmesine dayanıyordu. Modernleşme hareketleri, ekonomik ve sosyal-psikolojik etkenler olarak hedef alındılar.

Yukarıda baktığım gibi ekonomik açıdan Etiyopya'nın Ortodoks Kilisesi büyük miktarlarda araziye sahipti, muhtemelen bu devlet arazilerinin üçte biri kadardı ve Kilise aynı zamanda kendi arazilerinden arazi vergisi topluyor ve aynı zamanda da toplumdan aynı ve nakdi yardımlar alıyordu. Öyle ki kilise sistemin devam etmesini şiddetle öğütüyordu. Diğer taraftan, din adamları tarafından Portekizli askerlerin gelişi, Kral Susneyos zamanında devletin dini olarak Katolikliğin ilan edilmesi, ülkede dinsel bir iç savaşın başlaması, Jezuitlerin, Ortodoks Hristiyanların dini uygulamalarını eleştirmesi ve de *Zaman Mesafint* zamanında Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili bir mesele hakkında Kilisenin bölgesel olarak bölünmesinin kapılarının açılması, dinde bir değişiklik olarak kabul edilmiş ve bütün bunlar Hristiyanlık dışı ve kabul edilemez olarak görülmüştür. Bundan dolayı zorunlu olarak Kral Susneyos oğlunu tahta geçirerek kendisi tahttan indi ve Kral Fasiledes tarafından yapılan ilk icraat bütün Jezuitleri Etiyopya'dan çıkartmak ve ülkenin kapılarını 19'uncu yüzyıla kadar Avrupalılara kapatmak oldu. Böylece Avrupalıların işleri ve faaliyetleri yakın zamana kadar Kilise tarafından "*Ortodoks inancının değiştirilmesi*" olarak görülmüş ve şiddetle karşı çıkılmıştır. Örneğin, Tewodros Kilise'nin arazilerini millileştirdiği ve seküler hale getirdiği ve çalışmayan din adamlarının sayısını sınırlamak için kilise başına düşen din adamı ve yardımcılarının sayısını 5 ile sınırladığı yeni kilise reformunu getirdiği zaman, hem Kilise hem de Hristiyan halk kendisine "deli kral" lakabını takmış, Kilise kralın "*dinini değiştirdiğini*"⁴⁵³ ileri sürmüş ve bu durum hayatının son yıllarında kralın düşmanlarını harekete geçirdi. Böylelikle, Kilise kralın modernleşmesini dinde değişiklik yapıyor gerekçesi ile aforoz etti.

Kilisenin modern değişikliklere ve reformlara karşı muhalefeti aynı zamanda açık olarak Wollo'lu, Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçme olan *Ras Mikael*'in oğlu olan modernleşmeci ve reformcu *LijIyassu*'nun iktidardan düşürülmesinde de görülmektedir,

⁴⁵³ "Toplum ve kilise, dinini değiştirdi ya da müslüman oldu diyerek birçok bahane ileri sürüyorlardı"

*Lij*Iyassu'nun, bütün tebaasının eşitliği, devletin ve de eğitim sisteminin sekülerleşmesi dâhil olmak üzere yaptığı birçok reform din adamları ve Mısırlı Abun tarafından güç bela kabul edilmiştir. *Lij* Iyassu aynı zamanda Kral Menelik zamanından kalma eski bakanları görevden almış ve yerlerine genç bakanlar getirmiştir. Diğer bir deyişle eski ekol yeni reformların getirilmesiyle tehdit edilmiştir. Bundan dolayı eski ekol, modernleşmeci *Lij* Iyassu'ya karşı birlik olmuş ve onun Müslümanları Etiyopya devletine dâhil etmek ve Müslümanların yoğunluklu olarak yaşadığı yerlere bazı camilerin inşa edilmesi gibi faaliyetlerini aforoz ederek onu yenmişlerdir. Fakat *Lij*Iyassu'nun Kiliseye yaptığı katkılar, Addis Ababa'da Kilise inşa edilmesi, meşhur Manastır için bağış yapması ve diğer birçok şey eski ekol tarafından çarpıtılmıştır. Bütün bunlara rağmen Kilisenin Etiyopya'nın modernleşmesine karşı olan rolü 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde çok yıkıcı olmuştur.

Etiyopya'nın modernleşmesi aynı zamanda, İmparator Menelik'in karısı Kraliçe Taytu ve kızından başlayarak, üst düzey soylular ve bölgesel toprak ağaları ve kendisinin saray memurları ve din adamları dâhil olmak üzere muhafazakâr kişilere varana kadar geleneksel elitin sert direnişi ile karşılaşmıştır. Muhafazakârlar sistemde güçlü bir tabanları olduğu için karşı çıkmışlardır, fakat II. Menelik de onlara karşı çıkmıştır. Muhafazakârlara göre herhangi bir çeşit yenilik şeytanın işi olarak kabul edilmiştir. Büyük babası *Negus* Sahle Sellassie gibi, Kral II. Menelik un değirmenini getirdiği zaman Kilise değirmeninin ununu “Şeytanın İş” olarak kabul etmiştir, fakat kral şahsen kamuya açık toplantılarda un öğütürerek onlara bunun Şeytanın işi olmadığını göstermiştir. Benzer bir şekilde, Menelik ilk otomobili ve bisikleti ülkeye getirdiği zaman onlar otomobil ve bisiklete şeytanın atı demişlerdir. Fakat Menelik bisiklete kendisi binerek ve sarayda eşi Kraliçe Taytu 'nun bisiklete binmesini öğreterek bütün bu iddiaları boşa çıkarmıştır. Cezayirli bir kişi, Etiyopya'ya film getirdiğinde Kral II. Menelik bundan haberdar olmuş ve bu filmi gelip sarayda göstermesi için davet etmiştir, bu sırada muhafazakârlar filme Şeytan demişlerdir ve sinema da hala yaygın biçimde “Şeytan Bet” (Şeytan'ın Evi) olarak bilinir.

Demiryolu ve telefon, Kral II. Menelik zamanında modernleşmeciler ile muhafazakârlar arasında çatışma noktası olarak görülen şeyler arasındaydı. II. Menelik

Maqdal'daki misyonerlerden demiryolu hakkında bilgiler aldı. Özellikle Waldemire Kral II. Menelik'e demiryolu aracılığı ile ağır malzemelerin nakliyatının önemini anlattı ve General Robert Napier de tren yolunu seferleri için limanlardan ağır silahlarını nakletmek için kullandı. Shoa Kralı olarak Menelik "Kral IV. Yohannes'ten krallığını limanla bağlayacak olan bir demiryolu inşa etmesini talep etti. Fakat Kral IV. Yohannes bunu reddetmiştir. Menelik "Etiyopya'nın krallarının kralı" olduktan hemen sonra planını uygulamıştır. İnşaata başladığında hem içten, hem de dıştan gelen zorluklarla karşılaştı. Dışta, İtalya ve İngiltere demiryolunun inşaatına karşı çıktı fakat bu durum Adwa zaferinden sonra çözüldü. Kraliçe Taytu ve Ras Mekonnen dâhil olmak üzere ciddi tepkiler muhafazakârlardan geldi. Muhafazakârlar, demiryolunun tamamlanmasından sonra yabancıların ülkenin egemenliğini tehlikeye atacaklarına inanıyorlardı. Bunun yanında, hayatlarını limanlardan ülkenin içlerine mal taşıyarak kazanan kırsal alandaki halk da sert bir biçimde demiryoluna karşı çıktılar. Bu insanların hayatı malları kiralama ve taşıma üzerine kurulmuştu. Demiryoluyla yapılan pastoral (yerel) toplumun tepkisi Paulos'agöre "*pastoraller demiryoluna karşı tepki gösteriyordu, çünkü onların işi deve kiralama olmasından dolayı demir yolu onların işini alıyor diye sanıyorlardı ve demiryolu bizim emeğimizi alıyor o yüzden biz de demiryolunu başlamadan önce yok ediyoruz*"⁴⁵⁴ dediler.

Muhafazakârların telefona karşı gösterdikleri tepki diğerlerine gösterdikleri tepkiden daha ciddiydi. Yukarıya bahsettiğimiz gibi 1882 yılında ilk telefon Etiyopya'ya Ras Mekonnen tarafından kendisinin Avrupa'yı ziyaret etmesinden sonra getirildi. Bir Fransız, telefon sistemini kurdu ve ilk defa Menelik sarayından hazinedarı ile görüştü ve hazinedarı etrafına bakınıp etrafta kralın olup olmadığını kontrol etti.

Telefonun gelişinden sonra, bir grup üst düzey din adamı saraya ulaştı ve kraldan Şeytanı (telefonu) saraydan çıkartmasını istediler. Kral II. Menelik onları bunun modern bir iletişim yolu olduğunu ve Şeytan olmadığını ikna etmeye çalıştı fakat başarısız oldu. Nihayet Kral II. Menelik, Patrik'i ve bütün rahipleri saraya çağırdı ve ülkesini Avrupai bir tarzda modernleştirme gayretinde iken hayatın birçok yönündeki modernleşmesine karşı olmalarından dolayı bıkkın olduğunu söyledi ve onlara, eğer kendi çabalarını kabul

⁴⁵⁴Paulos Nono, **ጥጥር**, s. 252.

etmez ve topluma geleneksel Etiyopya toplumunu modern bir hale dönüştürmek için toplumu bilgilendirerek modernleşme çabalarını desteklemezlerse açıktan açığa Ortodoks dinimin değiştirip Müslüman olacağını söyledi.⁴⁵⁵

Bu Etiyopya'nın Ortodoks Kilise için önemli ve kritik bir andı çünkü Kilise Etiyopya Kralının her zaman kendi dinlerine inandığını ilan etmişlerdi. Bu anda din adamları ve eski ekolden insanlar modernleşme korkularından kurtulmak için acı bir ilacı yutmak zorunda kalmışlardı. Bu toplantıdan sonra muhafazakârlar daha sonraki yıllarda Etiyopya'nın modernleşmesinde rollerini oynamaya başladılar.

Bu noktada, Menelik'in saraya nasıl şebeke suyu getirdiğini örnek olarak vermek yerinde olacaktır. Kural olarak su yüksek yerlerden aşağılara doğru akar ve suyun bu yönün aksine akması toplum olarak kabul edilmez. Kral II. Menelik, sarayında yapılacak olan yıllık festival için su kıtlığı ile karşılaşır ve bu konuda Alfred Ilg'dan tavsiye alır ve Alfred Ilg de Entoto denilen bir yerden Menelik'in sarayına su getirerek su tesisatını kurar, fakat su boruları bir yerde bir kumaş parçası tarafından tıkalıdır ve ilk deneme başarısız olur. Problem çözüldükten sonra su saraya ulaşır ve insanlar suyun alçaktan yükseğe borularla akabileceğine inanmaya çalışır ve aslında bu zamana kadar suyun yukarıdan aşağıya aktığı onların düşüncesinin değiştirilemez bir parçasıdır. Fakat bu durum Menelik'in içme suyu boru hattı tarafından daha sonra açıklığa kavuşturulmuştur. Böylelikle bu insanlar Menelik'in bazı modernleşmeci fikirlerine ayak uydurmaya başlamışlardır.

Kral II. Menelik'in ölümü üzerine, onun yerine geçen genç modernleşmeci *LijIyassu* ve onun modernleşme politikaları yaşlı muhafazakârlar için kolay bir av olmuştur. Onların icraatına karşılık olarak *LijIyassu* da siyasi olarak kadrolarda değişiklik yapmış ve Kral II. Menelik'in döneminden kalan eski soyluların yerine devlette Avrupa'da eğitim almış genç bürokratları getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi İttifak Devletleri ile taraf olması ve özellikle onun Osmanlı Büyükelçisi olan Sayın Mazhar Bey⁴⁵⁶ ile olan dostluğu onun

⁴⁵⁵ Paulos Nono, *ጾጋላክ*, ss. 258-259.

⁴⁵⁶ Kenan Tepedelen, "Birinci Dünya Savaşının Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etiyopya", *Belleten*, Cilt: IXXI, Say: 261, Ağustos 2007, ss. 745-756.

Müslüman geçmişi ile ilişkilendirilmiştir⁴⁵⁷, Kilisenin kendisini aforoz etmesi de İngiltere ve Fransa tarafından uluslararası açıdan desteklenmiştir. Reformcu kralı iktidardan indirerek eski ekol Kral II. Menelik'in kızını iktidara getirmişlerdir. Kraliçe Zewditu daha dindardı ve devlet bürokrasisini mirasçılar ve tahtın varisleri için terk etmişti.

Ras Teferi 1924 yılında uzun bir Avrupa turu yapmış ve ülkesini modernleştirmek için ilerlemeci dönemlerinin zihin yapısını şekillendiren ve yeniden şekillendiren Londra, Paris, Roma ve Basel gibi büyük Avrupa şehirlerini ziyaret etmişti. 1930 yılında İmparatoriçenin doğal yollardan ölümü ve Ras Teferi'nin I. Haile Sellasie ismini almasıyla ilerlemeci yönünün önünü açmıştır. Her ne kadar modernleşme daha sonra 1935 ile 1941 yılları arasında dursa da, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Etiyopya'nın modernleşmesinin temelleri atılmıştır.

İktidarını pekiştirdikten sonra, Kral I. Haile Sellasie'nin hükümeti eğitilmiş olmayan, hükümet pozisyonlarında bulunan ve statükoyu talep eden eski muhafazakârlar ile yeni ortaya çıkmaya başlayan yabancı ülkelerde eğitilmiş reform talep eden modernleşmeci aydınlar arasında cereyan eden güçlü bir rekabet ile karşılaştı. 1950 yılından 1960 yılına kadar yeni mezunlar muhafazakârlar ile reform yapmak için mücadele ettiler. Fakat ne fazla bir etkinlikleri oldu, ne de siyasi makamlara sahip olup kendilerini eski sisteme uydurabildiler ve de böylelikle reform teşebbüslerinden vazgeçirilip engellendiler. Aydınlar çok fazla hayal kırıklığına uğramıştı. Bu durum, muhafazakârlar ile reformcular arasındaki ideolojik uçurum sebebiyle Etiyopya modernleşmesinin başarısız olmasına sebep olan etkenlerden bir tanesidir.

⁴⁵⁷ Lij Iyassu'nun dış politikası ile ilgili bkz. Wolbert G.C. Smith, "The Foreign Politics of Lij Iyassu in 1915/16 According to the Newly Discovered Government Paper" Svein Ege, ve diğerleri (Ed.) **Proceedings of the 16th International Congress on Ethiopian Studies**, Trondheim, 2009, ss.163-171.

3.4.4. Dış Etkenler

Bazı dış faktörler, Etiyopya'ya gelen Avrupalıların bildiklerini paylaşmaya istekli olmamaları ve önyargıları ile yabancı güçlerin Etiyopya'ya dışarıdan direkt saldırması beraber cereyan etmiştir. Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere 15'inci yüzyılda kralın sarayına Portekiz'den ilk Avrupalı elçi olarak gelen Antonio de Covilaho bütün hayatını sarayda orta çağ Etiyopya'sına yeni Avrupai yönetim usullerini tavsiye etmek ve getirmek için bütün hayatını vakfetmiştir. Covilaho, Etiyopyalı kadınlarla evlenmiş ve hiçbir zaman Avrupa'ya geri dönmemiştir. Avrupa'ya dönmeyi reddeden bir başka kişi de meslek olarak sanatçı olan bir İtalyan'dır ve zamanını Etiyopya'da sanat öğreterek harcamıştır. Bu olay Kral Lebna Dingle'ı ziyaret eden Alvarez'in kitabında ayrıntısı ile anlatılmıştır ve kitap sadece Etiyopya'ya gelenler tarafından okunan Etiyopya hakkındaki tek kaynak eserdir. Bu olay büyük ölçüde Avrupa'da sanki Etiyopya kralı onun Avrupa'ya dönmesini reddetmiş ve kendisinin de orada ölmüş olduğu şeklinde yayılmıştır. Bundan dolayı Etiyopya'ya gelen birçok Avrupalı eğer Etiyopyalı krallara kendi teknik ve bilimsel bilgilerini paylaşırlarsa bu tür bir reddetme ile karşılaşmaktan korkmuşlardır. Öyle ki, ne biliyorlarsa Avrupalılar Etiyopyalı krallara tavsiyelerini zorlukla vermişler “የእጅግብላናውቅም”⁴⁵⁸ (FenBilgim yok)dedilerve Etiyopya'nın modernleşme süreçlerinde büyük bir bilgi açığı ortaya çıkmıştır. Bunun Afawarq Gabra Iyassu*Guide du Voyageur en Abyssinie 1908* adı kitabta şöyle anlatıyor “*Etiyopya'da gelen çoğunlu Avrupalılar bize Avrupa'nın medeniyetleri ve modern fen ve teknoloji öğrenemezler. Ülkemizde hemen ayakta kalkarsa geridonerek ve Deniz kenarında yaşamaya terci ederler*”⁴⁵⁹.

Bir diğer sebep ise, Etiyopya'ya gelen birçok Avrupalının dini misyonerler veya ülkelerini resmi olarak temsil eden ve Etiyopya ile kendi ülkeleri arasındaki ticareti geliştirmek için çalışan bilimsel araştırmacılar oldukları için sınırlı bilgilere sahip olmalarıydı. Bundan dolayı, Etiyopyalı kralların talepleri, özellikle Tewodros'un Avrupa'ya âşık olması pek bir karşılık bulmuyordu. Tewodros, imparatorluğuna

⁴⁵⁸ Sergew Hable Selassie, *ዳግማዊሥራኤል*, s. 102.

⁴⁵⁹ Afawarq Gabra Iyassu, *Guide du Voyageur en Abyssinie*, 1908, s. 223; Bahru Zewde, *Pioneer*, s.107.

misyonerlik yapma amacı ile giren herkesi tutuklattı ve onları gece gündüz mahkûmlar olarak Avrupai tarzda Etiyopya topraklarında modern bir top yaptırmak için çalışmaya zorladı. Her ne kadar bu durum Etiyopya'nın endüstrileşmesinde yeni bir dönüm noktası olsa da Kral II. Tewodros'un Avrupalıları (özellikle İngilizleri) tutuklatması kendisine karşı yeni ve güçlü bir düşman yarattı.

Avrupalı mahkûmları kurtarmak için, İngiliz parlamentosu Kral Tewodros'a karşı General Robert Napier tarafından kumanda edilen maliyetli bir askeri seferi onayladı. Napier 'in Etiyopya seferi gayretli kral Tewodros'u cezalandırıp öldürmekle kalmadı, aynı zamanda da Etiyopya'nın gelecekteki endüstrileşmesinin ve modernleşmesinin de tohumlarını, 1868 yılında Tewodros'un ölümünden sonra İngilizlerin bütün topları yok etmesi, sarayı ve Tewodros'un kütüphanesini yağmalaması ve Maqdala garnizonunu bir anda tamamen yıkmasıyla, yok etti.

Mahkûmları kurtardıktan sonra, İngilizler silahlarından bazılarını Tigreşefi olan Dejazmach Kassa Mircha'ya (Kral IV. Yohannies) bırakarak ve J. C. Kirkham'ı Etiyopyalı askerleri Avrupa modelinde eğitmesi için bırakarak Etiyopya'yı terk ettiler. Sıkı askeri disiplin ve askeri tatbikatların zorluğuna bağlı olarak eğitim alan askerlerin isyan etmesi ve eğitim almaya karşı olmaları sebebiyle J.C. Kirkham'ın orduyu modernleştirme çabası istenilen sonucu ortaya koymakta başarısız oldu.

Dışarıdan gelen bir diğer saldırı da Kral IV. Yohannes'in devrinde Etiyopya'nın kuzey kısımlarını kontrolü altında tutan Mısırlılardan geldi. Topraklarını kurtarmak için IV. Yohannes Mısırlıları iki kere şiddetli savaşla Gundet (1875) ve Gura (1876)'da yendi. Fakat bu tür zaferler gelişme ve modernleşme için barışı getirmekte başarısız oldu. IV. Yohannes bir yerden bir yere yerli toprak ağalarını kontrol etmek için hareket etti ve son olarak da Mehdiyi Sudan, Etiyopya'nın batı topraklarını işgal etti ve Gondor'a kadar yakınlaştı. Sudanlılarla olan savaşında Kral IV. Yohannes 1889 yılında Mattama çarpışması esnasında öldü. Ölümü üzerine İtalya Massawa'yı işgal etti ve bütün Etiyopya'yı sömürgeleştirmek için hazırlıklara başladı.

1889 yılında Mattama'dan sonra Menelik Etiyopya'nın imparatoru oldu fakat ülkenin kuzey sınırı olan Tekeze Nehrini geçen İtalyanlardan gelen ciddi sınır tecavüzleri ile karşı karşıya kaldı. İtalya'nın güneye doğru genişlemesi İtalyan güçlerin

Amba Alage'ye kadar ulaşmasıyla zirveye çıktı. Wuchale Anlaşmasını⁴⁶⁰ lağvederek, Kral II. Menelik İtalyanlarla karşılaşmak için kuzeye doğru sefer düzenledi. Birkaç çatışmadan sonra Baratieri tarafından komuta edilen sömürgeci İtalyan güçleri etkin bir biçimde 1896 tarihinde Adwa savaşında İmparator II. Menelik tarafından yenilgiye uğratıldı.

Adwa savaşı İmparator II. Menelik tarafından siyah ırkın ilk defa beyaz bir sömürgeci gücü yenmesi anlamına geliyordu. Zaferden sonra, Menelik İtalyan savaş mahkûmlarını başkentine getirdi ve onlara iyi davranıp yol ve köprü inşaatlarına ve Addis Ababa'da Avrupai tarzda evlerin yapılmasında çalışmalarını emretti. Adwa yenilgisinden sonra İtalyan güçleri Akdeniz'e doğru ilerlediler ve birçok Osmanlı toprağını özellikle Çanakkale Boğazı'na ani bir saldırıda bulunmaya teşvik edilerek işgal ettiler.⁴⁶¹

1934 ile 1941 yılları arasında İtalya Etiyopya'nın bazı şehirlerini işgal etti.⁴⁶² İtalya'nın işgal savaşı aynı zamanda Büyük Roma'yı kurma hayalini kuran ve İtalyanların Adwa'daki yenilgisini unutturmak isteyen Faşist Benito Mussolini'nin iktidara gelişiyle aynı anda meydana geldi. Adwa yenilgisini unutturmak için, Benito Mussolini Etiyopya'yı beş yıl boyunca 1935 ile 1941 yılları arasında işgal etti.⁴⁶³ Bu dönemde, ilerlemeci İmparator İngiltere'nin Bath şehrine kaçarken Etiyopyalı vatanseverler memlekette İtalyan sömürge sistemine şiddetli bir biçimde

⁴⁶⁰Bkz. Ek. 20. Wuchale Antlaşma İtalyan versiyon Etiyopya İtalya'nın Mandater olduğunu bahsediyor, fakat Amharica versiyonu ise eğer Etiyopya istiyorsa İtalya'nın desteğini alır diyor. Bunun karşısında Kral Menelik birkaç mektuplar gönderdi ve Sultan Abdülhamid'de Elmaslı bir kılıç ile ortak ilişkilerin güçlendirmeye çalışıyordu Bkz. Ek. 5 ve 6

⁴⁶¹ Nuri Karakaş, "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)", **Akademik Bakış**, Cilt: 6, Sayı:12, Yaz 2013, ss. 81-109.

⁴⁶² Turkey, İtalya Etiyopya'nın İşgali tepki gösterilmesinin 26 Aralık 1934'te ve 4 Ocak 1935'teki **La Turquie** Gazettede açıklanyordu. Bkz. Decimal File No. 867.9111/426, Embassy of The United States of America, Istanbul, December 29, 1934 Sayı: 493, Konu: The Turks Press on the news of the Week, ss. 1-2; Say: 515, January 10, 1935, s. 2.

⁴⁶³Gale Document Number:GP4100639550, "Italian Barbarism"**The Economist**(London, England), Saturday, April 4, 1936; pg. 7; Issue 4832; Gale Document Number:GP4100641787 "Abyssinia Under Italian Rule" **The Economist**(London, England), Saturday, September 26, 1936; pg. 553; Issue 4857

direniyorlardı⁴⁶⁴. Şehirleşmenin gelmesi ve şehirle kırsal alanları bağlayan modern yolların genişlemesine rağmen İtalyan işgali ve özellikle 1937 tarihinde Addis Ababa'daki katliam, İtalyanların çoğu eğitilmiş olan 30 binden fazla⁴⁶⁵ şehir halkını bir günde katletmeleri yüzünden eğitilmiş Etiyopyalı seçkinlerin kaybedilmesine sebep oldu⁴⁶⁶. Christophore Clapham bu durumu “*İtalyan işgalinin sistematik olarak eğitilmiş Etiyopyalıları ortadan kaldırması*”⁴⁶⁷ olarak nitelemiştir. Yazar ayrıca bu zamanda hiçbir Etiyopyalının ileri düzeyde eğitim almadığını ve Avrupa'daki sistemlerde olduğu gibi hükümet yönetiminde pratik tecrübe kazanamadığını belirtmektedir. Bunun yanında, erken dönem aydınlarının ve Etiyopya'nın modernleşmesinin öncülerinin öldürüldüğü savaşın etkisi insanların hayatları ve ülkenin kaynakları üzerinde büyük sıkıntılara sebep oldu ve Etiyopya modernleşmesi üzerinde en kötü seviyede etkisini gösterdi.

⁴⁶⁴ Etiyopya vatanseverin destek için Kurtuluş savaşı komutan olan Türk General Vehpi Paşa ve 50'den fazla subayların dahil olmak üzere İtalya'ya karşı savaşa katıldılar Document File No. 765.84/3358 Dispatch 849 Türkiye'den Skinner 4 Aralık 1935.

⁴⁶⁵ Kapil Komiredd, “Book review: The Addis Ababa Massacre, when Ethiopia ran blood”, Ian Campbell'e göre 19, 000 ama Etiyopya devlete göre 30, 000'den fazla ve erken entelektüellerin yok etti. **TheNational**, March 21, 2017; Ian Campbell, **The Addis Ababa Massacre: Italy's National Shame**, Oxford, 2017, (googlebook'tan Erişim, 15 Aralık, 2017)

⁴⁶⁶ Bkz. The LethrBridge Gazete, 22 Mays, 1936

⁴⁶⁷ Christophore Clapham, **Haile Selassie's Government**, The University of Michigan, 1967, ss.15-25.

IV. BÖLÜMÜ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MODERNLEŞMEYE YANITILARI

Genişleme dönemi boyunca, Osmanlı Sultanları etkili bir idare sistemine sahiptiler ancak sonradan tiranlara dönüştüler ve düşüşü yönetmekte etkisiz kaldılar. Bir İslam devleti olarak gücün kaynağı akılcı bir temelden ziyade dinden ve dinsel kurumlardan türemekteydi ve ulemanın rolü belirgindi⁴⁶⁸.

İlk zamanlarda, Ulema aydınlanmıştı ve Sultan İslam'ın savunucusu olarak etkiliydi. Ancak düşüş dönemi boyunca, tüm bunlar radikal bir biçimde değişti. En düşük Ulema sadece fanatik ve kendi zamanları hakkında bilgisiz değildi, aktif müdahaleleri ile kültürel olarak geleneksel toplumu da etkilemekteydiler. Bu tür kültürü değiştirmek için Osmanlı Sultanları Osmanlı İmparatorluğu'nun *“düşüşünü engelleyecek belirli eylemler öne sürdüler. Ancak muhafazakârlar Sultanın idaresinin İslam'ın şanlı zamanlarındaki gibi sıkı bir biçimde Kuran'ı ve Sünnet'i izlemesi gerektiğini öne sürerken, kimi seçkinler de başka yöntemlerin ayırdına varmıştı.”*⁴⁶⁹ 18. yüzyılın sonunda Osmanlı Sultanları ya modernleşme sancısına Osmanlı İmparatorluğu'nu katmak zorunda kalmak ya da güçlü emperyalist Hristiyan Avrupa tarafından yok edilmek zorunda kalmak gibi iki alternatifle yüzleşti. Açıkçası, onlar birinci alternatifi seçtiler ancak muhafazakâr Ulema sınıfının muhalefeti nedeniyle muhafazakâr topluma Fransız İhtilali'nin taze fikirlerini getirmek kadar modern kurumların benimsenmesi ile nasıl başa çıkacakları sorunu da açıkta kaldı. Ulema her türden yeniliğe karşı çıkmaktaydı ve İslam'ın eski günlerini sürdürmeye devam etmek istiyordu ve ruhani meseleler alanı ile daha ilgiliydi. Onların ana görevi, Şeriatın ve İslami ilkelerin çeşitli idari meselelere uygulanması idi. Onlar açısından İslami olmayan Batı'nın belirli kurumlarına ve fikirlerine hiç yer yoktu, ancak bu tür bir gelişmenin imparatorluğun

⁴⁶⁸ Osmanlı Modernleşmesinde Ulemanın etkisi bkz. Amit Bein, ss. 5-20; Anzavur Demirpolat ve Gürsoy Akça, “Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 36, Yaz 2008, ss. 119-132.

⁴⁶⁹ Amit Bein, ss. 8-10.

düşüşünü karşılama ve Avrupa'dan gelen sürekli tehditlerle başa çıkma avantajı vardı. Kimi Osmanlı Sultanları açık bir biçimde bu tür gelişmeleri onayladılar ve dini kurumdan gelen muhalefetle başa çıkmayı göze aldılar⁴⁷⁰.

18. yüzyılın ortasında, Osmanlılar hala İslam medeniyetinin Avrupa'ya olan üstünlüğüne ve katkısına saplantılı olduklarından Avrupa'nın teknolojik ilerlemesine ve endüstriyel devrimlerine karşı ilgisizdi. Ancak devrimlerden sonra Avrupa güç kazandı ve sık sık Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İslam'ın sınırlarını biçimlendiren pek çok bölgeye saldırmaya ve onları kontrol etmeye başladı. Bu durum, yendikleri ve sınırlarını kontrol ettikleri aşağı ulusları ve medeniyetleri küçümseyen İslam Sultanları için büyük bir şoktu. Bu zaman diliminde, Ulemalar, İslam toplumunun İslam'ın ilk zamanlarındaki gibi Kur'an ve Sünnetin temel kurallarını ve dogmalarını izlemediklerini ve onlara uygun yaşamadıklarını tartışmaktaydılar.⁴⁷¹

Bu dönem boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nda kimi yeni aydınlanmış seçkinlerden bir sınıf ortaya çıktı ve imparatorluğun gerilmemesi ile başa çıkmak için reform ve değişim ihtiyacını kabul ettiler. Ancak, bazı Sadrazamları ve yüksek kademeli bürokratları da içeren bu seçkinler, statükonun devam etmesini talep eden Yeniçerilerden ve ulemadan oluşan muhafazakâr sınıflarla çatışmaya girdiler. Sonunda, muhafazakârlardan kaynaklanan meydan okumaya ve muhalefete rağmen bu elitler ilerleyen yıllarda modernleşme güçleri lehine güç dengesi değişince oyunun son kısmında kısmi bir zafer elde ettiler.

Damat İbrahim Paşa'nın zamanı imparatorluğun batılılaşmanın imparatorlukla tanışmasından mesuldü. 1718 ile 1730 arasında İbrahim Sadrazamdı ve uygarlığın ve eğitimin araçlarını çalışması ve uygulama açısından rapor vermesi için Yirmisekiz Mehmet Sait Efendi'yi elçi olarak Viyana'ya (1719) ve Paris'e (1721) yollamıştı. Burada rapor edilen yeniliklerde birisi ileride göreceğimiz gibi baskı teknikleri idi.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Anzavur Demirpolat ve Gürsoy Akça, 119-132; Zabit Acer, ss.135-146.

⁴⁷¹ Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III" **The Journal of Modern History**, Cilt: 37, Sayı: 3, 1965, (Origin), ss. 291-306; Zabit Acer, ss.135-146.

⁴⁷² Ali Gevgilili, ss. 37-41; Lewis, Emergence... ss.45-56; "Türkiye'nin batılılaşmasında Osmanlı Daimi elçiliklerin rolü" konusunda birçok elçilerin Avrupaya gitti ve oradan dönünce birkaç seyahatnamesi

1716'da bir Fransız Rochefort Osmanlı ordusunda yabancı mühendis subaylardan oluşan bir birliğin biçimlendirilmesi için bir proje yollamıştı ancak çabası boşa gitmişti. 1720'de başka bir Fransız dönme David belediye hizmetlerindeki ilk reformlardan biri olan İstanbul'da bir yangın söndürme ekibi örgütlemişti. Amirallikte ve donanmada da yeni ruh hali hissediliyordu. Amirallik makamı yeniden örgütlendi ve gemi yapımında önemli bir değişikliğe gidildi. Üç güverteli zırhlı kalyon Türk tersanelerinde ilk kez 1682'de yapılmıştı ama sayıları pek azdı. Ahmet'in yönetiminde gemilerin inşasına tekrar girişildi ve kadirga Osmanlı filolarında gözden yitmeye başladı.

Avrupa ile başlayan bu tür temas ilk kez kültürel ve sosyal yaşamda bir miktar belli belirsiz etki yaratmaya başladı. 1721'de Türk Büyükelçiliği ile *Turquene* dalgası başladı ve bunun akranı İstanbul'da görece daha az görülen Fransız tutumları ve tarzları oldu. Fransız bahçeleri, Fransız dekorasyonları, Fransız mobilyaları saray çevrelerinde kısa bir süre rağbet gördü. Bizzat Sultanın kendisi saray kapıları dışında ayırt edici bir biçimde rokoko tarzını gösteren bir çeşme inşa ettirdi. Flaman ressam van Mour (1671-1737) Sultanın, Sadrazamın ve diğerlerinin portrelerini resmederek Türk başkentinde bir miktar başarı kazanmanın keyfini çıkardı.⁴⁷³

Önceki hükümdarlığın en önemli batılı yenilikleri baskı tekniklerine ve donanmaya ilişkin reformların sürdürülmesiydi ve yakında daha geniş ve acil askeri reform üzerine de yeni bir başlangıç yapılacaktı. Muteferrika, ilk Türkiye'nin modernleşme temsil eden biri olan Avrupadaki askeri, siyasal ve bilimsel modernleşme hareketlerin haberdardır. Muteferrika devriminden önce bile, basılı yayının direktörü İbrahim'e bir bildiri sunmuştu; 1731'de I. Mahmut'a sunulduğu "Usul'ül Hikem fi Nizam Ümem"⁴⁷⁴ adı 49 sayfası eseri Türkiye'de ilk matbaanın kurulmaya en iyi rolü oynadı.⁴⁷⁵

getridilar bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakıf Yayın, Ankara, 1994, ss.11-20

⁴⁷³ Bernard Lewis, *Emergence*, s. 46.

⁴⁷⁴ Sabri Sürgevil, ss. 57-58.

⁴⁷⁵ Bernard Lewis, s.47; İbrahim Muteferrika ve basım ve eseri hakkında etraflı bilgisi için bkz on Niyazi Berkes, ss.36-46; Derviş Kılınçkaya, "Osmanlı Devletinin Geri Kalışı ve Yenilşme Çabaları", **Atatürk ve Cumhuriyeti Tarihi**, Temuçen Faik Ertan (ed) Siyasal kitapevei Ankara, 1999, s. 15.

Bir başkası, Ahmet ismiyle İslam'a geçen Count de Bonneval adında bir Fransız'dı. 1729'da Sadrazam Topal Osman Paşa'nın davetiyle Osmanlı hizmetine girmişti ve kendisine Avrupa çizgilerinde Bombardıman Birlikleri'ni reforme etmesi görevi verilmişti. 1734'te yeni bir eğitim merkezi olan İlmüdehane Üsküdar'da açıldı ve bir sonraki yıl iki fraklı paşa yapıldı ve kendisine Baş Bombardımancı unvanı ve rütbesi verildi.⁴⁷⁶ Bu okul ve yeni kurulan "matematikçiler kıtası" Bonneval'ın evlatlığı Süleyman'ın komutasına verildi, ancak bu durum uzun süreli olamadı. Elbette Yeniçeriler bu tür yeni düşüncelere Bidat oldukları gerekçesi ile keskin bir biçimde muhalefet edecekti.

Her ne kadar bu ilk tezahürler bir miktar yüzeysel idiyse de, on sekizinci yüzyıl rokoko tarzında sarayları ve Fransız stilinde güzel lalelere sahip bahçeleri içermektedir. Bu zaman dilimindeki Sarayın anlamsız savurganlıkları bile Avrupa modalarına ve tutumlarına alakayı esinlendirdiği ve dolaylı olarak da Avrupa kurumlarına olan ilgiyi ilerletme niyetinde olduğu için tümüyle zararlı değildi⁴⁷⁷.

Bu devirde, yeniliğe alan geleneksel direnç Patrona Halil'in İstanbul'daki korkunç gerici ayaklanmasında görülmektedir.⁴⁷⁸ Avrupa tarzları nedeniyle sarayın savurganlığına karşı popüler kin ulema tarafından tahrik edilmişti ve 1730'daki askeri yenilgiler sebebiyle Ahmet tahttan feragat etmeye zorlanmıştı; yeniliği destekleyen Sadrazam ve diğer liderler de infaz edilmişti.⁴⁷⁹

Bu durum, Yeniçerilerle ittifak halindeki ulemanın yani gelenekçilerin geçici bir zaferi idi. Onlar Osmanlı yenilgilerinin teknik ve maddi üstünlüklerden ziyade Sultanların İslami yasaları izlemekteki başarısızlığından kaynaklandığını savunmaktaydılar. Bir kez bu kavram Sultanlar tarafından kabul edildiği zaman, bir sonraki adım İslam'ın ruhani üstünlüğünü sürdürmeyi temin etmek için bu tür düşünmeyi benimsetmek olacaktı.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Count de Bonneval hakkında etrafıl bilgi için bkz Niyazi Berkes, ss.47-48; Bernard Lewis, ss. 47-48.

⁴⁷⁷ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 45-51.

⁴⁷⁸ Tahsin Ünal. **Türk Siyasi Tarihi**, Cilt: 1, Berikan, Ankara, 2001, ss. 63-73.

⁴⁷⁹ Derviş Kılınçkaya, s. 15.

⁴⁸⁰ Tahsin Ünal, ss. 63-73.

Saraydaki modernleşmeci reformcular ise bir kez ordu modernleştiği zaman İmparatorluğun eski ihtişamını geri kazanacağını iddia etmekteydi. Kimi aydınlanmış İslami liderler (Abdullah Molla gibi) Osmanlı idari personelinin yetersizliklerinden, memurların zorbalığından ve Sarayın savurganlığından şikâyet etmekteydi. Yeniçeri lideri Koca Sekbanbaşı da gelenekçilerin Osmanlı yenilgilerini Saray'daki Avrupa tutumlarının benimsenmesine ve orduya Avrupa reformlarının girmesine yoran teze karşı çıkmaktaydı.⁴⁸¹ Bu zaman diliminde, ordudaki kara kuvvetleri Kapıkullarından, Sipahilerden, Gönüllülerden ve yerel güçlerden oluşan dört ana unsur etrafında örgütlenmişti. Büyüklüğüne rağmen ordu Avrupa'ya karşı savaşta etkisizdi. Buradaki daha aydınlanmış görüşlere karşı çıkma ihtiyacı içindeki Ulemanın ve Yeniçerilerin daha fanatik liderleri sonraki yıllarda İmparatorluktaki dertlerden Nizam-ı Cedid ordusunu sorumlu tutacaklardı.

4. MODERNİTENİN MEYDAN OKUMASINA KARŞI KÖKTENCI REFORMLARIN BAŞLANGICI

Modern Avrupa'daki ilk büyük sosyal ayaklanma olan Fransız İhtilali, Osmanlı Sultanları ve düşünürleri arasında sıcak karşılandı. On dokuzuncu yüzyıl reformcularının görevi kolay değildi. Öncelikle, imparatorluk çok geniş, karmaşık ve dağınıktı. Dahası, her bir reformcunun farklı bir temeli ve yaklaşımı vardı. Bu konu Osmanlı tarihindeki reform zihniyetli sultanlardan ikisini yani III. Selim'i ve II. Mahmut'u sınayacaktı. Bu sultanlar imparatorluğa yalnızca köktenci değişimleri getirmedi, aynı zamanda modern reformcuların öncüleri de oldular.

Fransız İhtilali'nden etkilenen Selim en aydınlanmış Osmanlı Sultanlarından birisi idi. Babasının hükümdarlığı sırasında (III. Mustafa) Selim'in babası ile birlikte İmparatorluk Divanı'nın toplantılarına katılmasına ve Baron de Tott⁴⁸²'un denetimi altındaki birliklerin eğitimini izlemesine müsaade edilmişti. Ancak, babasının

⁴⁸¹ Tahsin Ünal, ss. 118-134.

⁴⁸² Virginia Aksan, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760-1830," **The International History Review**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2002, ss. 253-277

ölümünden sonra görelî özgürlüğünden haz alamayacaktı. Amcası Abdülhamit'in hükümdarlığı sırasında, Selim ve arkadaşları izole edileceklerdi. Kapatıldığı kafes hayatını bir çeşit okula çevirerek kulları, arkadaşları ve Venedikli doktoru vasıtasıyla dünya hakkında öğrenmeye devam etti. Şahsi elçisi İshak Bey aracılığıyla XVI. Louis ile doğrudan yazıştı⁴⁸³. Bu etkilenmeler nedeniyle, İmparatorluğun acil bir yapısal dönüşümsel reforma ve modernleşmeye ihtiyacı olduğuna inanıyordu.

4.1. SULTAN III. SELİM: CİDDİMODERNLEŞME ISLAHATIN BAŞLAMASI

Sultan III. Selim Nisan 1789'da tahta çıktığı zaman, Rusya ve Avusturya ile girişilen feci savaş hâlihazırda devam etmekteydi. 1791-92'de Osmanlılar Avusturya ile Zıştovi'de ve Rusya ile Yaş'da barış yapmaya muvaffak oldular⁴⁸⁴. Tahta çıktıktan üç sene sonra bile Selim reform programına başlamamıştı. Ağırlıklı olarak çocukluk arkadaşlarını kilit pozisyonlara getirmişti. İmparatorlukta kapsamlı reformlar başlatmaya ihtiyacı olduğuna inanıyordu. Selim geleneksel kurumların uygun bir biçimde işlemediği için imparatorluğun gerilediğine ikna olmuştu. Kimi kurumlarda, ordudaki modern silahları ve yeni askeri teknik reformu içerecek biçimde bilhassa askeri alanlardaki kurumlarda, yeniliklerden ve önlemlerden oluşan bir politikanın gerçekleştirilmesi imparatorluğu kurtarabilecekti.

Açıkçası, imparatorluk yeni reformlara ihtiyaç duyuyordu. Dış faktörlere ek olarak, Ayanların yükselişi ve gayr-ı Muslim grupların bağımsızlıkları için ayaklanmaları da Sultanın gerekli reformları yapmasını teşvik eden Batı'nın dolaylı bir

⁴⁸³Bkz. III. Selim döneminde Türkiye'nin modernleşme de Fransızın etkisi, Ercüment Kuran, 51-58.

⁴⁸⁴ Sina Akşin, "Siyasî Tarih (1789-1908)", Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, ss. 77-91; Tahsin Ünal, ss.116-120.

etkisi⁴⁸⁵ idi. Öyle ki Selim hemen modernitenin idari olduğu kadar askeri modernleşme⁴⁸⁶ ve ekonomik farklı biçimlerde meydan okumasına karşılık verdi.

4.1.1. Askeri Reformlar

İmparatorluğun ardı ardına gelen kaçınılmaz yenilgileri Selim'i askeri bir reformun başlıca bir öncelik olmasına zorladı. Avrupa bilgisinin ödünç alınması ihtiyacına olan farkındalık belirleyici idi ve Avrupa askeri yöntemleri hakkında bilginin toplanması ve bilhassa askeri strateji üzerine önemli Avrupa çalışmalarının çevrilmesi giderek popüler olacaktı. Selim'in hükümdarlığa geldiği sırada, Osmanlı askeri kurumu yeniden örgütlenme ihtiyacı içinde vahim bir haldeydi. Ancak, ordunun yeniden örgütlenmesi için reforma dair getirdiği plan Yeniçeri birlikleri ve Ulemeden gelen muhalefetle tehdit ediliyordu⁴⁸⁷. Ulemaları, III. Selimi'n "reform girişimlerini Frenkleşme ve dinden uzaklaşma olarak görüyor, yenileşme taraftarların küfürle itham ediyor, camilerdeki vaazların İmparatorluğun başına gelen batılılaşıma çabalarına bağlayarak halkın reformların aleyhine yönlendirilmesinde de etkili oluyorlardı."⁴⁸⁸ Her ne kadar Avrupa tarzı etkili bir ordu inşa etme arzusu hiç şüphesiz reformların esas güdüsü olsa da, modernleşme süreci yakında salt askeri işlerin çok ötesine taşacaktı. Ordunun yeniden yapılandırılması, etkili merkezileşmiş bir güç tekeli, yeni becerileri geliştirilmesi, artık kaynakların daha etkili bir biçimde çıkarılması, nüfus sayımları yapılması ve toprak kayıtları ihtiyaçlarını da gündeme getirecekti. Selim Avrupa

⁴⁸⁵ Batı'lı fikirlerin Osmanlı'ya girişi ve bunula yönelik tepkiler ile ilgili detayı bilgi için bkz, Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 40-73.

⁴⁸⁶ Türkiye'nin Militari modernleşmesi birkaç ülkelerde örneğin Almanya, Japon, Hindistan ve Yunanistan ile karşılaşıyor. Özellikle Türkiye'nin askerlik modernleşme ile ilgili ayrıntılı bilig için bkz. Mürat Belge, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japon ve Türkiye**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, 2012, 539-546.

⁴⁸⁷ Lord Kinross, **The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of The Turkish Empire**, Morrow Wuill, New York, 1977, (The Ottomans) ss. 418-470; Stanford J. Shaw, *Origin*, ss. 291-306.

⁴⁸⁸ Anzavur Demirpolat ve Gürsöy Akça, s. 123; Ulemanın modernleşme etkisi ili ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt: 8, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 2007, s.77-80.

çizgisinde bir reform programına da başladı ve eğitim, hukuk ve idari sistemler alanlarında da değişikliklere ön ayak oldu.

Daha önce belirtildiği gibi, Selim “rol model” olarak XVI. Louis’dan etkilenmişti ve Nizam-ı Cedid’in örgütlenmesinde öğüt almak için Fransızlara döndü. Avrupa’ya 1791 yılında Ebubekir Ratib Efendiisminde özel bir elçi gönderdi.⁴⁸⁹ Rusya ile Yaş Antlaşması’nın imzalanmasından sonra III. Selim 22 Layiha (rapor)önde gelen insana danıştı ve İmparatorlukta uygulanacak yeni düzen hakkında bir muhtıra hazırlamalarını onlardan istedi. Onlar oy birliğiyle korkunç bir yeniden örgütlenme ihtiyacı olduğunu bildirdiler.⁴⁹⁰ Onlar devletin güçlendirilmesinin, idari reformun ve ordudaki bir yapısal reform ile imparatorluğun dış politikasına yeni bir yön verilmesinin ön gerekliliği olduğu üstü kapalı varsayımını paylaştılar. Görüşleri üç kategori halinde özetlenebilirdi:

1. Muhafazakârlar, Yeniçerilerin ve diğer askeri birliklerin orijinal biçimlerine uygun bir biçimde restore edilmesi gerektiğine inanıyordu;
2. Romantikler ve uzlaşmacılar, yeni önlemlerin birlikleri orijinal biçimlerine uygun bir biçimde restore etmek için sunulması gerektiğine inanıyordu ve son olarak;
3. Köktenciler, eski askeri birliklerin ve yöntemlerinin tümünden kaldırılması ve yeni yöntemlerin takdim edilmesi gerektiğine inanıyordu. Onlar Osmanlı bağlamında başka açılardan da benzer reformların gerçekleştirilebileceğini savunmaktaydılar.⁴⁹¹

Bu tartışmalar muhalefeti harekete geçirdi. Sultan akabinde kendisine yardımcı olmaları için reform destekçilerinden oluşan küçük bir komisyon oluşturdu. Komitedekilerin hepsi askeri reformların zorunlu olduğunda uzlaşmıştı ancak

⁴⁸⁹ Niyazi Berkes, ss. 77-78; Derviş Kılınçkaya, s.16; Bernard Lewis, *Emergence*, s. 57; Erik J. Zürcher, ss. 21, 26; Saberi Sürgevil, ss. 73-80.

⁴⁹⁰ Kemal H Karpas, “The Land Regime, Social Structure, and Modernization” **Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century**, (Ed.) William R. Polk The University of Chicago Press, Chicago ve London, 1968, ss. 78-79.

⁴⁹¹ M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief*, s. 40.

hedeflerinin nasıl başarılacağı hususunda farklılaşmaktaydılar⁴⁹².Askeri reformgirişimi ise Baron de Tott'un başlattığı gibi Topçu, Humbaracı, Lağımcı ve Top Arabacı sınıfları reform edilerek, başarılı oldu.⁴⁹³1792'de yeni düzenlemeler Nizam-ı Cedid Ordusu adıyla resmen ilan edildi. Diğer buyruklar taşra valilikleri üzerine düzenlemeleri, vergilendirmeyi, tahıl ticaretinin kontrolünü ve diğer idari ve mali meseleleri kapsamaktaydı. Selim askeri birlikleri reforme etmek için fermanlar yayımlamıştı. Her bir birlikte idari ve askeri işlevlerin ayrılmasını istemekteydi. Rüşveti azaltmak için, atamalar kabiliyete ve terfiler kıdeme göre yapılacaktı. Birliklerin kışlaları modernize edilecekti. Tatbikatlar her bir üye için düzenli bir temelde olacaktı. Maaşlar arttırılacak ve aylık ödenecekti.⁴⁹⁴

Ordudaki en büyük reform, 20.000'den fazla askere sahip olan Nizam-ı Cedid birliklerinin yaratılması idi.⁴⁹⁵ Yeni acemi askerler ithal silahlarla donatılacaktı, kırmızı pantolonlardan ve mavi berelerden üniforma giyecekler ve batılı tecrübelerle sahip eğitmenlerin denetiminde tatbikatlara katılacaklardı. Askerlere eğitim vermek için, Fransa, Almanya ve İngiltere'den eğiticiler getirilecekti. Askerler ağırlıklı olarak Türk köylü çocukları olacaktı. Bu yeni piyadeyi finanse edecek bağımsız bir hazine, yani İrad-ı Cedid yaratılmıştı. Gelirler fieflerden ve ispiroto, türün, kahve ve diğer metalar üzerine konulan vergilerden toplanacaktı⁴⁹⁶.

Selim'in diğer askeri reformları da şu şekildeydi:

1. Ayanların ve Derebeylerinin merkezi hükümete hizmet etme konumlarının düşürülmesi;
2. İmparatorluk gelirinin tümüyle merkezileşmesi, ödenmesinin ve toplanmasının düzenli hale getirilmesi;

⁴⁹² Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 260-270; Sina Akşin, ss. 77-91.

⁴⁹³ Sabri Sürgevil, s. 78.

⁴⁹⁴ Bernard Lewis, Emergence, ss. 56-64; Wiliam Hale, **Turkish Politics and the military**. Routledge, London and New York,1994.Ss.14-17;Avigdor Levy, "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century," **Middle Eastern Studies**, Cilt: 18, Sayı: 3, 1982, ss. 227-249.

⁴⁹⁵ Sina Akşin, s. 91.

⁴⁹⁶ Niyazi Berkes, ss.74-81; Tahsin Ünal, ss.120-134.

3. Etkisiz Kapıkulları, Sipahiler ve düzensiz orduların yerine yavaş yavaş Avrupa modelinde bir ulusal ordunun kurulması⁴⁹⁷.

Hemen Üsküdar'da Boğaziçi'nin yanında başkent'in eteklerinde bir askeri üs tesis edildi. Burada Avrupa tarzında birlikler eğitildi ve üniforma giydi, ancak bu birlikler 1807'de yeniçeri ve ulema tarafından dağıtıldı⁴⁹⁸.

Selim, Nezam-ı Cedid ordusunu eğitmek için yeni Mühendishane-i Sultani ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun okullarını açmayı planlıyordu. Fransız öğretmenler işe alındılar ve Fransızca burada zorunlu dil oldu⁴⁹⁹. Nizam-ı Cedid, donanmada da reformları kapsamaktaydı. İmparatorluk, Cephaneliği genişletildi ve yeni taşra cephanelikleri açıldı. Eski gemiler modernize edildi ve çok sayıda modern gemi inşa edildi.⁵⁰⁰

Yeni ordu reformlarını birileri en azından ordunun kısmen modernleşmesinin kapsandığı teknik açılardan veya ilerlemelerden ibaret görebilir ya da başkaları Nizam-ı Cedid reformlarının daha geniş bir mahiyete sahip olduğunu düşünülebilir. Selim reformları üç ana hedefi içeren daha geniş bir mahiyette görüyordu: Nihai hedef olarak Yeniçerilerin kaldırılması, Ulemanın etkinliğinin dağıtılması ve diğer Osmanlı kurumlarının yavaş yavaş Batılılaşması.⁵⁰¹

Selim'in Nizam-ı Cedid planı altında başka bir yenilik, büyük Avrupa başkentlerinde düzenli ve kalıcı Osmanlı elçiliklerinin kurulması ve çok sayıda Avrupalının yaşamak için İstanbul'a gelmesiydi. Elçiler gönderildikleri ülkelerin kurumlarını çalışabilmeleri ve o ülkelerin dillerini ve teknolojilerini öğrenebilmeleri üzerine görevlendirileceklerdi.⁵⁰² Ancak, ilk diplomatların çoğu batı kültürüne karşı ilgisizdi ve eski ekole aittiler. Görevleri Avrupa dillerini çalışmak ve batı toplumunu

⁴⁹⁷ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 447-448; Lord Kinross, *Ottoman*, ss.418-470.

⁴⁹⁸ Derviş Kılınçkaya, 16; Roderic H. Davison, **Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923: The Impact of the West**, Saqi Books, 1990, (Essays) ss. 23-24; Stanford J. Shaw, *Origin*, ss. 291-306.

⁴⁹⁹ Ercüment Kuran, ss. 51-58; Stanford Jay Shaw, "Some Aspects of the Aim and Achivments of the Nineteenth-century Ottoman Reforms" (Ed.) **Beginnings of Moderniziton in the Middle East, The Ninteenth Century**, The University of Chicago Press, Chicago ve London, 1968, (Some Aspects), s. 31.

⁵⁰⁰ Bernard Lewis, *Emergence*, ss.56-64.

⁵⁰¹ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 22-28; Satnford J Shaw, *Ottoman Empire*, ss. 260-270.

⁵⁰² Stanford Jay Shaw, *Some Aspect*, s.31.

tanımak olan genç Türk kâtipleri diplomatlara eşlik etmekteydi⁵⁰³. Geri döndüklerinde, bu taze diplomatlar Bab-ı Ali’de memur oldular ve Avrupalı çağdaşlarının devrimci düşüncelerini de yanlarında getirdiler. Ancak tüm bu çabalar çok az insanın zihninde Batı farkındalığı yarattı. Kesinlikle Osmanlıların çoğunu etkilemedi.⁵⁰⁴

Başlangıçta, Nizam-ı Cedid Reformu hiçbir önemli sonucu olmayan bir iç mesele gibi görünüyordu. Nizam-ı Cedid birlikleri kurma girişimi, modern, bürokratik, finansal olarak dengeli bir sistem yaratmanın ilk basamağıydı. Yeni sistem bütünüyle sultana dayanmaktaydı ve merkezi hükümet Ayan’ın konumuna potansiyel bir tehdit oluşturmıştı. Ayan’ın, Ulema’nın, Yeniçerilerin yanı sıra Selim’in bakanlarından bazıları bile bu çağı sonlandırmak istemişti. Selim İslam’ın ve geleneksel Osmanlı sisteminin bir savunucusu olmamakla suçlandı. Yanı sıra, reformlar herhangi bir mali politika olmaksızın gerçekleştirilmişti. Dahası, Selim’in reformcuları rakip hiziplere ayırma ve birini diğerine karşı kullanma politikası doğal olarak bir krizle neticelendi. Ne Selim ne de destekçileri geleneksel düzenle mücadele edebilecek kadar yeterince güçlü değildi. Sonunda, Ulemanın kışkırttığı İstanbul halkı Selim’e karşı ayaklandı. Mayıs 1807’de isyan patlak verdi. İsyanı Nizam-ı Cedid subaylarından birisini katleden Kabakçı Mustafa önderlik etmekteydi. Bu noktada Selim isyanı yatıştırabilirdi. Ancak, Şeyhülislam Ataullah Efendi’nin tavsiyesi ile isyancılarla görüşmeye kalkıştı. İsyancılara arabulucular gönderdiği sırada, isyancılar sarayı bastı ve Şeyhülislam, Selim’i azletti. Sarayda kafese konuldu ve kuzeni, isyancılar vasıtasıyla tahta çıktı.⁵⁰⁵

Selim başlangıçta kaybedilen toprakları geri kazanmak için askeri reform takdim etmeyi ve tamamıyla yeni bir düşünce olarak modern birlikler örgütlemeyi planlamıştı. Nizam-ı Cedid esasında, bir genişletilmiş ve modernleştirilmiş bir plan olarak ilk 19. yüzyıl çabalarından birisi idi. Bununla beraber Selim yeni kurumların, uygulamaların ve düşüncelerin girişini harekete geçirmişti ve eski reform kavramını yenisi ile

⁵⁰³ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 56-64; III. Selim’in diplomatik ilişkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas Naff, “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807,” **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 83, Sayı: 3, 1963, ss. 295-315.

⁵⁰⁴ M Şükrü Hanioğlu, *A Brief*, ss.47-49.

⁵⁰⁵ Niyazi Berkes, ss.82-85; Stanford J. Shaw, *Origin*, ss. 291-306; Sına Akşin, ss. 77-91.

değiştirmeye başlamıştı. Onun ölümü ile birlikte gelenekçi reform hareketleri sona erdi.⁵⁰⁶ Yeni bir köktenci reform çağı başlıyordu.

4.1.2. Ekonomik Reformlar

III. Selim'e iletilen reform layihalarından birisi devletin uygulayacağı yeni ekonomik politikalara odaklanmıştı. Yazarı Maliye Bakanı Mehmet Şerif Efendi olan bu layiha her ne kadar bir bütün olarak sistemi dağıtmayı düşünmese de, büyük tımarların ilga edilmesini önermekteydi. Modası geçmiş Malikâne sistemine de benzer bir yaklaşımı tavsiye etmekteydi ve devletin ekonomik istikrarın yararına muazzam iç borcunu ilga etmesini önermekteydi. Bir başka lahiyada, Molla Tatarcıkzâde Abdullah bozulmanın tahrip edici etkilerini uzun uzadıya tanımlıyor ve eski para politikalarına geri dönülmesini tavsiye ediyordu. Tüm muhtıralar ordu reformunun finanse edilmesi için taze gelir kaynakları bulunmasının önemini vurguluyordu. Bu meselelere vurgu yapmak üzere, 1793'te hükümet İrad-ı Cedid adında özel bir hazine tesis etmeyi kararlaştırdı. Bu kurum, yeni birlikleri ve onların askeri seferberliklerini finanse edecekti. Yeni hazine, sahipleri ölünce çiftlikleri ve devlet tahvillerini geri kazanacak ve böylece aynı anda hem malikâne sistemini hem de iç borcu ilga edecekti. 1801'de yeni hazine irsen kalan devlet tahvillerini elde etmeyi yasaklayan yegâne yetkili haline geldi. Yeni hazine sahipleri ölen tımarlara da el koyup onları vergi veren çiftliklere veya doğrudan hazinenin idare ettiği çiftliklere dönüştürdü. Hükümet yeni hazineye alkollü içecekler, yün, ipek ve yaş mazı gibi metallerden büyük vergiler toplama yetkisini de tanıdı. 1805'te, artan donanma giderleri idareyi benzer çizgilerde işleyen ek bir hazine kurmaya zorladı. İdare ekonominin parasallaştırılmasını da canlandırdı. Bu yöndeki büyük bir adım, vergi haklarının dağıtılması yerine nakit ücretlerin azar azar benimsenmesi idi. Bu uygulamanın olumsuz bir sonucu, şiddetli nakit kıtlıklarıydı.⁵⁰⁷ Hem Osmanlı devlet adamlarının kamu piyangolarına olan ilgisini açıklaması, hem de

⁵⁰⁶ Bulent Tanör, "Anayasa Gelişmeler Tolu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e: Türk Anısklopedisi**, 1.Cilt, İletişim Yayınları, ss. 11-12.

⁵⁰⁷ Stanford J. Shaw "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System" **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1975, (Tax) ss. 421-459.

kamu finansmanının Avrupa sistemlerine açıkça gösterilen hayranlık yeni gelirlerin acil ihtiyacını doğrulamaktaydı. Reformcuların dile getirdiği bir başka endişe, Osmanlı ticaret açığının dengelenmesi ihtiyacıydı.⁵⁰⁸ Bu açığın sürmesinin en büyük nedeni Osmanlı ticaretinin yabancılarca kontrolü ve sonucunda ticaret gelirlerinin yabancı ülkelere akmasıydı. Dahası, sistem yabancı korumasında tüccarlar haline gelen, yabancı elçiliklerin ve konsoloslukların hizmetinde çalışan pek çok gayr-ı Muslim Osmanlı tercümanlara ve memurlara tanınmış imtiyazların kötüye kullanılması nedeniyle yozlaşmıştı. 1802’de bir imparatorluk fermanı Avrupa ile ticaretle meşgul olan Osmanlı tüccarlarının statüsünü yeniden tanımladı⁵⁰⁹. Bundan böyle, dinsel bağlılığına bakılmaksızın, tüm Osmanlı tüccarları daha önceden yabancılara bağışlanmış aynı imtiyazlardan faydalanacaktı. Yanı sıra, hükümet yabancı elçiliklerde ve konsolosluklarda hizmet için gönüllü kaydolma süreci üzerinde sıkı denetimler benimsedi. Selim ayrıca askeri endüstrileri de destekledi, ancak bu konuda çok az başarı elde etti.

4.1.3. İdari Reform

1795’de hükümet periferi üzerindeki merkezi kontrolü güçlendirmeyi tasarlayan, Osmanlı taşra idaresinin geniş bir yeniden örgütlenmesine başladı. İmparatorlukta yirmi sekiz bölgeolacağına ve her birinin de bir vezir tarafından yönetileceğine dair yeni bir yasa karara bağlandı.⁵¹⁰ Ancak, uygulamada merkezi kontrol zayıf kalmaktaydı. Ne de hükümet geleneksel beylerbeyi atamalarını yerlerine vezirleri ikame ederek değiştirmeye çalışmıştı. Her ne kadar, hükümet bağımsız bölgeler üzerinde yeniden kontrol kuracak bir biçimde potansiyel olarak yöneticileri arttırmayı düşünse de, böylece vezirlerin sayısı yirmi bire sabitlenmişti. Yeni kurallar eyalet valilerinin normal şartlar altında, bir bölgede en azından üç yıl ancak beş yılı aşmamak üzere hizmet etmesini şart koşmaktaydı. Devlet ayrıca devlet aygıtı içinde çalışan, becerikli halkla uyumlu eyalet valileri atamayı üstlenmişti. Dahası, hükümet bir eyalet valisi, merkezin tanımadığı bir

⁵⁰⁸Erik J. Zürcher, s.27.

⁵⁰⁹ M.Şükrü Hainoğlu, A Brief, ss. 45-47; Stanford J. Shaw, Tax, ss. 421-459.

⁵¹⁰ Osmanlı Devletini 28 bölgelerin listesi bkz. M Şükrü Hainoğlu s.50.

kaymakamı atamayı arzuladığında, atanan kişinin “yalnızca İstanbul’a çağrıldıktan ve kendisini tanıttıktan sonra” onaylayabileceğini doğrulamıştı. 1795 mevzuatı hükümetin merkezileşme yönündeki güçlü arzusunu ortaya çıkarmaktaydı. Ancak, yeterli askeri ve finansal güçlerin uygulanmasının yoksunluğunda, mevzuat yalnızca kâğıt üstünde kalacak biçimde ulaşılamayan bir ideal olarak kaldı⁵¹¹. M. Şükrü Hanioğlu’ya göre “Mısırlı Mehmet Ali yasanın tasarladığı vali profiline pekâlâ uymuyordu. Hakikaten, onu bu konumdan men ettirebilecek pek çok özelliğe haizdi. Onun cesareti Osmanlı idari reformunun beceriksizliğini vurguluyor ve çok uzak bir bölge valisinin imparatorluk merkezine meydan okuyabileceğini gösteriyordu”.⁵¹²

4.1.4. Reformun Önündeki Engeller

Yeni bir çağın meydan okumalarına ilk Osmanlı karşılıkları her alanda ikilik çıkarmıştı: Modern, Avrupa tarzı bir ordunun yanında inatçı ve muhafazakâr Yeniçerilerden oluşan birlikler; gitgide artan parasal ekonominin yanında ortaçağ kalıntısı tımar sistemi; mali sorumluluğun hafif parıltıları yanında çoklu bütçeler; Fransızca kitaplarla dolu kütüphaneleri ile övünen modern akademilerin yanında müfredatları yüzlerce yıldır değişmeden kalmış Osmanlı medreseleri.⁵¹³ Eski ve yeni arasındaki bu doğal gerilim, 1807’nin şiddetli kopuşu ile sonuçlandı. Yaklaşan patlamanın ilk işareti, 1806 Edirne Vak⁵¹⁴, ası idi. Sırp isyancılara karşı bir sevk ordusu gönderme bahanesi ile hükümet küçük bir orduyu Tekfurdağı’nda Nizam-ı Cedid birliklerinin ilk karargâhlarını inşa etmeleri için gönderdi. Bu durum, yerel ileri gelenleri, Yeniçerileri ve muhafazakârları yeni güce karşı bir ittifak oluşturmaya kışkırttı. Yerel Kadı, Nizam-ı Cedid Birliklerinin kurulmasını ilan eden imparatorluk fermanını okumaya girişince, Yeniçeriler onu linç etti. Akabinde aceleyle başkente geri

⁵¹¹ BOA-MM 7584 (Vüzera Kanunnâmesi); M Şükrü Hanioğlu, A Brief, ss. 49-51; Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss. 265-266.

⁵¹² M Şükrü Hanioğlu ss.50-51.

⁵¹³ M Şükrü Hanioğlu, A Brief, s.53.

⁵¹⁴ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, s. 272.

çekilmeye çalışan sevk gücüne karşı yerel ordulara destek vermeye giriştiler. Sonrasında, Boğaziçi kalelerinde konuşlandırılmış Yeniçeri yardımcı kuvvetleri Yeni Birliklere şart koşulan Avrupa tarzı üniformaları giymeyi reddettiler ve bir isyan başlattılar. Yeniçerilerin kendisine katılan bu yedek birlikler hep birlikte başkente yürüyüşe geçtiler. İstanbul halkı Yeni Birliklerin temin ettiği güvenliğini takdir ediyordu, ancak Yeni Gelirler Hazinesi'ni desteklemek için konulan ek vergiler nedeniyle askeri reformlara gücenmişlerdi. Dahası, halk reform liderlerinin gösterdiği “hızlı batılılaşmayı” tamamen tatsız buluyordu. Ulema açık bir biçimde isyancıları destekledi ve hükümdarın azledilmesini talep etti⁵¹⁵. Yeni Sultan Mustafa gerici hareketin iyi bilinen bir destekçisi idi ve eski politikalara geri döndü. Muhafazakârların elinde kukla olan yeni sultan Nizam-ı Cedid'i ve Yeni Düzen'le ilişkili olan tüm kurumları ve okulları yok etmek için fermanlar yayımladı. Reform zihniyetine sahip insanları da elemek istediler. Ancak, yeni rejim uzun sürmedi. İsyancıların liderleri arasında Muhafazakârlar teşhis edilebilmekteydi. Bu esnada, Selim'in destekçileri onu tahta geri getirmek istediler ve Selim'i kurtarmak ve reformları geri getirmek için ordusunu İstanbul'a getiren bir Alemdar Mustafa Paşa'nın liderliği altında birleştiler. Ancak onlar saraya varmadan önce Selim katledilmişti. Selim'in akıbetini öğrendiklerinde saraydan kaçarak Alemdar Mustafa Paşa'ya gelen Selim'in kuzeni Mahmut'u tahta çıkardılar.⁵¹⁶

4.2. SULTAN II. MAHMUTVE MODERNLEŞME REFORMLARININ YENİDEN CANLANMASI

Zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Petro'su olarak tanımlanan II. Mahmut,⁵¹⁷ I. Abdülhamit ve Nakş-ı Dil Sultanın oğlu olarak Temmuz 1785'de Saray'da dünyaya geldi. Destekçilerinin, bilhassa yeni Sadrazam olan Alemdar Mustafa'nın nüfuzu altında 1808'de hükümdarlığa başladı. Alemdar MustafaPaşa kendisi eski ekolden gelmeydi. İsyancıları öldürerek veya sürgüne yollayarak işe girişti. Ancak,

⁵¹⁵ M Şükrü Hanioglu, A Brief, ss.53-54; Derviş Kılınçkaya, ss. 17-18.

⁵¹⁶ Stanford J Shaw, Ottoman Empire, ss.273-277; Stanford J. Shaw, Modern Turkey, ss. 1-9; Bernard Lewis, ss. 74-76.

⁵¹⁷ Lord Kinross, Ottoman, ss. 437-470.

muhafazakârları da yönetici konumlardan uzaklaştırmış ve yerlerine reformları sıcak karşılayan kimseleri getirdi.⁵¹⁸

Alemdar Mustafa 1808’de taşra ileri gelenlerini sultana sadakatlerini onaylayan bir anlaşmayı imzalamaları için davet etti. Antlaşmanın imzalanmasının ardından, Alemdar Mustafa, Nizam-ı Cedid ordusunu restore etmek istedi. Yeniçerilerin direnişinden sakınmak için, yeni ordu Sekban-ı Cedid diye adlandırıldı. Aynı zamanda Yeniçerileri de pozisyonlarının satışa çıkarılmasını önleyerek, kıdemle terfi sistemini yenileyerek ve eğitim ve disiplin temin ederek reforma tabi tutmaya çalıştı. Ancak tüm bu yeni önlemler Yeniçerilerden ve Ulema’dan gelen muhalefeti tahrik etti. Yeni ordunun varlığı Yeniçerileri gücendirmişken, muhafazakârlar yalnızca birkaç ay sonra hükümranlığı sona erecek olan Alemdar Mustafa’nın tutumunu fazla katı bulmaktaydı. 14 Kasım 1808’de bir ayaklanma patlak verdi ve Alemdar Mustafa ve adamları Yeniçeriler tarafından katledildi.⁵¹⁹

Zaferlerinin sarhoşluğu içindeki isyancılar Mustafa’yı tekrar tahta çıkarmak istediler. Mahmut konumunu Mustafa’yı öldürerek koruyabildi. Mahmut hiç erkek varis kalmadığından, bu durumun isyancıları durduracağını düşünmüştü. Ancak Yeniçeriler 16 Kasım’da tekrar isyan ettiler. Kazanamayacaklarını anlayınca, genel af karşılığında Sultana Sened-i İttifak’ı⁵²⁰ imzalattılar. Sekbanlar sözleşmenin maddeleri gereği saraydan silahsız bir biçimde ayrılırken, isyancılar pek çok reform destekçisinin yanı sıra onlara saldırdılar ve katlettiler. Tam hükümdarlığının başında, iç sorunlara rağmen Mahmut tahtta kalmayı başardı⁵²¹.

Bu arada, İmparatorluk dış ve iç güçlüklerle yüzleşmişti. Rusya ve İngiltere ile savaş 1812’de Bükreş Antlaşması ile sona ermişti. Mahmut akabinde taşradaki bölgelerde merkezi hükümetin restorasyonuna odaklandı. Taşrada biriken güç ortadan kaldırılmadan hiçbir reformun mümkün olmadığına inanmıştı. Sultanın iradesi taşrada ve başkentte tek otorite olacaktı. Ancak, Mısır’da Mehmet Ali, özerk statüyü elinde

⁵¹⁸ Lord Kinross, Ottomanss.437-470; Sina Akşin, ss. 93-122.

⁵¹⁹ Bernard Lewis, Emergence, ss.74-76; Stanford J. Shaw, Modern Turkey, ss.1-9.

⁵²⁰ Sina Akşin, ss. 94-96; Nermin Abadan-Unat “Pattern of Poltical Modernization and Turkish Democracy” erişim <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/685/8711.pdf>

⁵²¹ M. Şükrü Hanioglu, A Brief, ss. 57-58.

tutmaktaydı. Mora'da, Sultan Yunanların bağımsızlığını tanımaya zorlanmıştı. Bu başarısızlıklarına karşın, başka yerlerdeki isyanlarda muzaffer olacaktı. Barış antlaşması ve Rusya'nın, Napolyon tarafından istila edilmesi Mahmut'a Trakya'yı, Makedonya'yı, Tuna kıyılarını ve Eflak'ın çoğunu 1814-1840 yılları arasında doğrudan Osmanlı kontrolü altına alma şansını verdi. Ancak, Fransız İhtilali'nin etkisi azınlık grupları arasında yayılmaktaydı. Milliyetçilik bu gruplar arasında başı çekmekteydi. Sırlar arasında 1813 ve 1815'teki iki dizi ayaklanmadan sonra, yerel prens Miloş, Mahmut'u kendisini tüm Sırların en yüksek prensi olarak tanımaya ve Sırlara kendi Meclislerini ve ordularını oluşturma hakkı vermeye zorladı. Osmanlı hükümrancılığı altında tam özerkliğe doğru giden yavaş evrim Edirne Antlaşması ile biçimlendi.⁵²²

Her ne kadar Yunanlar diğer gayr-ı Muslim gruplarla kıyaslandığında özel imtiyazlara sahip idiyse de, milliyetçilik en çok onları etkiledi. 1814'ten başlayarak özgürlükleri için mücadele etmek adına gizli bir cemiyet kurmuşlardı. Alexander Ipsilanti'nin önderliğinde, 1821'de Mora'da bir ayaklanma başlattılar. Osmanlılar isyancılara karşı ağırlıklı olarak zayıf bir orduya ve donanmaya sahip olduklarından başarılı olamadılar. Dahası başat batılı güçler ve Rusya Yunanlara sempati duyuyordu. Osmanlılar Girit ve Mora valilikleri sözünü vererek Mehmet Ali'den yardım aldılar. 1827'de Mehmet Ali, isyanı sona erdirdi. Ancak bu girişimi ile Doğu'da Britanya egemenliğine bir tehdit oluşturduğu görülmüştü. 1827'de Navarin'deki deniz savaşında İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında alınan yenilgi sonunda 1828'de Yunanlara özgürlük getirmişti. Öte yandan, Mehmet Ali kendisine vaat edileni elde edememişti. Akabinde 1831 Suriye'yi işgali ve 1834'te Anadolu'nun geniş kısımlarını işgali ile sonuçlanacak biçimde ayaklandı. 1833'de II. Mahmut Rusya ile Boğazların kontrolünü onlara veren bir antlaşma imzaladı. Nihayetinde, Suriye Mehmet Ali'ye karşı ayaklandı ve Sultan'a karşı girişilen hareket 1841'de çöktü. İmparatorluk bu hassas zaman diliminde ayakta kalmayı başardı.⁵²³

⁵²² Sina Akşin, ss. 93-122; M. Şükrü Hanioğlu, A Brief, ss.65-69.

⁵²³ M. Şükrü Hanioğlu, A Brief, ss. 65-69; Lord Kinross, Ottoman, ss. 437-470.

4.2.1. Sultan II. Mahmut'un Yönetiminde Reform ve Siyasi Merkezileşme

Yeniçerilerin isyanı ve Nizam-ı Cedid'in sonu Türkiye'deki modernleşmeci güçlere korkunç bir darbe idi. Ancak, II. Mahmut bir siyasi ve sosyal değişim programına giriştiğinde reform ve modernleşme düşüncesinin sona ermediği de görülmüştü. Aynı zamanda, kendisinin tahta çıkmasına yardım eden Ayanlarla barış yapmış ve akabinde gelenekçileri kurnazlıkla yenmek için başlangıçta Yeniçeriliğin sürmesine müsaade etmişti; II. Mahmut reformları yeniden uygulamaya sokarak Yeniçerileri sistematik bir biçimde sarayın dışında ilga edecekti.⁵²⁴

Hükümdarlığının ilk yılları boyunca, Mahmut gücünü yaymakta ve yeni reformları ortaya koymakta yavaş davrandı. Sekbanların kaybı üzerine, eski birlikleri restore etmek istedi. Aynı zamanda batılı tarzda bir topçu gücü de oluşturdu. Onların maaşlarını arttırdı ve onlara daha iyi teçhizat ve kışlalar temin etti. O esnada, yönetici sınıfın içinde gerçek güç Ulema ve Yeniçerilerin elinde idi. II. Mahmut kendi gücünü hizipler arasında atamaları kaydırarak, asla kendisini tehdit eden rakiplerini pozisyonlarda çok uzun tutmayarak ve destekçilerini kilit pozisyonlara atayarak inşa etmeye çalışıyordu. Hükümdarlığının son on üç yılında Mahmut büyük bir reform programına girişti. Her alanda, yeni düzenin yaratılması eskisinin yıkıntılarına üstün gelerek oldu.

1808'de II. Mahmut, Sened-i İttifak'ı resmen ilan etmişti. Kimi yazarlar bu belgeyi Osmanlıların "Magna Carta"sı⁵²⁵ olarak adlandırıyordu ve hatta kimi zaman Mahmut'a Tanzimat'ın babası denmekteydi. Bu, çok önemli bir belgeydi ve Sultan ile Saray bürokrasisinin işbirliği ile elde edilmişti. Saray bürokrasisi ve reformcu Yeniçeri Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafapaşa, II. Mahmut'u yönetime getirmişti. Muhafazakar unsurları korkutmamak hususunda dikkatliydi ve başlangıçta taşrada Ayanları sınırlandırmaya odaklanmıştı. Bir İmparatorluk Meclisi toplantıya çağrıldı ve taşra beyleri Ordudaki reformları da içeren hükümetin modernize edilmesi için işbirliklerinin sağlanması adına başkentte toplandılar. Derebeylerinin, Ayanın ve Paşaların hakları ve

⁵²⁴ Roderic H Davison, Essays, ss. 22-24.

⁵²⁵ Sina Akşin, ss. 94-96; Stanford J Shaw, Modern Turkey, s. 3; Erik J. Zürcher, s. 28.

ayrıcalıkları onaylanmış gibi görünürken, hakikatte feodal seçkinlerin üzerinde daha sıkı kontrolü yerleştirilmişti.⁵²⁶ Bürokratlardan kimi Yeniçeri karşıtı ulemanın de içinde olmak üzere büyük desteğe sahip olan Alemdar Mustafa Paşa Sadrazam oldu⁵²⁷. Sened-i İttifak doğru bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinde ilk adım olarak düşünülmüştü.

II. Mahmut 1826'da önlemlerini uygulamaya başladı. Yeniçerileri ortadan kaldırmayı düşünüyordu ve Mora'daki ayaklanma kararının doğruluğunu teyit etmekteydi. Mehmet Ali'nin başarıları etkili bir ordu oluşturmak için Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasının kesinlikle gerekli olduğunu kanıtlanmıştı. Bunun için Ulemadan destek elde etmeye ihtiyaç duyuyordu. Onların kimisini daha yüksek pozisyonlara terfi ederek ve kendisine muhalefet edenleri ise sürgüne yollayarak bu desteği almayı başardı. Halk kitlelerinin desteğini arkasına almak için bir propaganda kampanyası başlattı. 1826'da II. Mahmut Yeniçeri birliklerinin reforma tabi tutulacağını ilan etti. Yeniçeri subaylarından bazıları kendisini destekleyecekmiş gibi görünürken, esasen onlar bir ayaklanma düzenlemeye hazırlanmaktaydı. Seçilmiş Yeniçerilerin ilk taliminden iki gün sonra, isyanın geleneksel ifadesi olarak çorba kazanlarını devirerek onlar gerçek bir isyan başlattılar. Bir sonraki gün, büyük bir zanaatkâr grubu isyancılara katıldı. Bunun karşılığında, Sulta 26 Haziran'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığını açıkladı. Tüm operasyon kolayca ve çok az muhalefetle karşılaşarak gerçekleştirildi. Yeniçerilerin destekçileri dağıtıldı ve mülkleri Ulemaya devredildi.⁵²⁸ Yeniçerilerin kaldırıldığına ilişkin bir bildiri yayımlandı ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kuruldu. Bir ay sonra II. Mahmut, Bektaşî dervişliği kardeşliğini de ortadan kaldırdı. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ya da başka deyişle Vak'a-i Hayriyye II. Mahmut'un taşra özerkliğine son verecek seferberliğini başlattı. Yanı sıra, taşradaki Yeniçerileri ve Bektaşîleri, derebeylerini ve ileri gelenleri de ezdi ve ortadan kaldırdı⁵²⁹. Sultan'ın iradesine karşı koyacak hiçbir grup geride kalmamıştı. Ulema bile büyük ölçüde zayıflamıştı.

⁵²⁶ Bulent Tanör, ss.12-13; Kemal H Karpat, Land, ss.79-83;Avigdor Levy, ss. 227-249.

⁵²⁷ Sina Akşin, ss. 93-122; Lord Kinross, Ottoman, ss. 437-470.

⁵²⁸ Bernard Lewis, Emergence, ss.76-80.

⁵²⁹ Stanford J Shaw, Modern Turkey, ss. 1-10; Erik J. Zürcher, ss. 39-49.

Kurulan yeni ordunun Kanunname-i Humayun'u atamaların ve terfilerin kabiliyet ve kıdem ile belirleneceğini belirtmekteydi. Yeni orduda II. Mahmut Yeniçeri Ağası yerine Seraskeri yaratmıştı. Serasker Başkomutan ve Savaş Bakanı işlevini görmekteydi. Yanı sıra, kamu güvenliğinden de sorumluydu. Yeni ordu 12.000 kişilik bir güç oluşturmaktaydı ve sekiz bölüme ayrılmıştı. Askerler 20 sene hizmetle yükümlü idiler. 1829'daki Edirne Antlaşması'ndan sonra, II. Mahmut yeni ordunun eğitimine ve teçhizatına odaklandı⁵³⁰. Bir albayın (miralay) kumanda ettiği bir alaydan oluşan üç kıta ve bir Tuğgeneralin (mirliva) kumanda ettiği bir tugayı (liva) biçimlendiren iki alay örgütleyerek Fransız tarzında bir emir-komuta zincirini izledi.⁵³¹

II. Mahmut askeri kılavuzluk için yardıma ve eğitmenlere ihtiyaç duymaktaydı. Fransa Yunanlara gösterdiği sempati ile dostluktan ödün vermişti. İngiltere'de, Lord Palmerston'un Osmanlı ordusunu eğitmek için verdiği öneri 1834'te Parlamento'da reddedilmişti. İzleyen yıl, çok az sayıda subay İstanbul'a geldi, ancak çok az şey başarıldı; bunun nedeni, esasen İstanbul'daki Rus etkisi ve subaylara gösterilen saygısız davranışlar nedeni ile gücenmeleri idi. Akabinde bu subaylar Prusya ve Avusturya'ya geri döndüler.⁵³²

Askeri açıdan, II. Mahmut ordusunun Konya'da mağlup olması ile dehşete düşmüş ve yeniden bu tür bir aşağılanmaya asla maruz kalmamak için ordusunu modernize etmeye karar vermişti. Bizzat kışlaları, eğitim alanlarını, kaleleri, okulları ve fabrikaları ziyaret ederek, birlikleri denetleyerek hatta kimi zaman onların yiyeceğinin bile tadına bakarak askeri projelerinin pek çoğunun planlanmasına ve uygulanmasına doğrudan iştirak etti. Fetih veya dinlenme amaçları dışında başkentin dışına yüzyıllardır seyahat eden ilk Sultan'dı. 1829 yılının başlarında erzakların ve askerlerin cepheye taşınmasını incelemek üzere Edirne'de Silivri'ye gitti ve şahsen Haziran 1831'de sınır istihkamlarını teftiş etmek üzere Gelibolu ve Çanakkale Boğazı'na ziyarete gitti ve Nisan 1837'de Varna, Silistre ve Rusçuk gibi Tuna limanlarını olduğu kadar Şumnu'yu da ziyaret etmek için, Doğu ve Kuzey Bulgaristan'da bir aylık bir geziye çıktı.⁵³³

⁵³⁰ William Hale, ss.18-19; Bernard Lewis, *Emergence*, ss.80-83.

⁵³¹ William Hale, s.19; Avigdor Levy, ss. 227-249.

⁵³² Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 80-83; Sina Akşin, ss. 93-122.

⁵³³ Lord Kinross, *Ottoman*, ss. 437-470; Sina Akşin, ss. 93-122.

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasının hemen ardından II. Mahmut, merkezileşmiş örgütlenmenin üzerinde ayrıntılarıyla durarak ve onu yayarak ilk başta ve en önce askeri reform arayışına girdi. Seraskerin güçlerini arttırmak için, finansal güçlerini Maliye Nazareti'ne devrederek, finansal ve erzak meselelerinde bir yönetici asistanından fazlası gibi davranamayacak bir ölçüde sıradan bir kâtiple onu değiştirdi.

Serasker Hüsrev Paşa, Seraskerin güçlerini diğer birliklere yaygınlaştırma sürecine zaten, onları yönetmek için eski kullarından en iyilerini atayarak ve Rus Savaşı sırasında az veya çok savaş bakanı gibi kullandığı Mansure kumandanlığı sırasındaki prestijini kullanarak başlamıştı.⁵³⁴

Savaştan sonra, ünvanı Asakir-i Mansure-i Muhammediye Seraskeri Başkomutanlığına ve Dersaadet Muhafızlığı'na yükseltildi. Böylece, doğu veya batı cephelerinde seferberlik ordularına atanmış diğer Seraskerlerden kendisini ayırmak mümkün oluyordu. Haddi zatında, Mansure ordusunun kumandanlığı kadar tüm ordu birliklerinin de en üst müfettişi olarak onaylanmış oluyordu. Mart 1838'de atılan bir adımla, tüm savaşan birlikler Mansure ordusunun içinde birleştirilmişti ve hala bağımsız olan birlikler, fabrikalar ve silah depoları ise onun kontrolü altında üç bölüme toplanmıştı: Mekteb-i Harbiye; Mühendishane-i Berri-i Humayun ve Mühimmat-ı Harbiye'dir. Yeni ordunun yeniden örgütlenmesi 1826'da yeni bir düzenlemelerden oluşan kanun ve Seraskerin ofisinin yaratılması ile başladı.⁵³⁵

Yeni ordunun subayların eğitimine Mahmut'un zamanında en yüksek öncelik verilmişti. Doğrusu, Mahmut'un hükümdarlığında meydana gelen önemli eğitimsel gelişmelerle Avrupa tarzında bir orduya duyulan ihtiyaç bilhassa ilişkiliydi.⁵³⁶ Bundan dolayı, Mahmut orduya yönelik Mühendislik Akademisi'ni eski haline getirdi. 1827'de ordu için doktor yetiştirmek üzere Tıp Okulu da açıldı. Pek çok Türk öğrenci modern bilime çok az hazırlıklı olduğundan veya hiç hazırlıklı olmadığından, okul yalnızca temel bilim veya matematik değil, aynı zamanda Fransızca, edebiyat ve Avrupa tarihi de öğretilen bir hazırlık bölümüne sahipti. Fransız St. Cyr'i model alan bir Askeri Akademi 1834'te kuruldu. Bir miktar Avrupalı eğitmen bu okulun eğitim personeline konuldu ve

⁵³⁴ Sina Akşin, ss. 93-122.

⁵³⁵ Erik J. Zürcher, ss. 39-49; Bernard Lewis, ss. 83-86.

⁵³⁶ Stanford J Shaw, Education, ss. 47-48.

bir Avrupa dili bilgisi (genellikle Fransızca) tüm öğrencilere şart koşuldu. 1835'te başlamak üzere bir miktar Mekteb-i Harbiye öğrencisi daha üst düzey eğitim almaları için Avrupa'ya gönderildi.⁵³⁷

Askeri reformlara ek olarak, Mahmut her ne kadar esasen askeri ve bununla ilişkili okullara alaka gösterse de eğitimsel değişiklikleri de içerecek biçimde başka reformlara da girişti; mesela Rüştîye okulları 1838'de açıldı. Ancak, askeri olmayan okullardaki bu reformlar çok sınırlıydı ve Tanzimat döneminin beklenmesi gerekecekti. Kimi reformlar hükümet ve idarede de devreye girdi. Hükümet bürolarında diller öğretilmeye başlandı ve çok az olsa da Avrupa çalışmalarından tercümeler yapıldı. Hükümetin merkezileştirilmesi ve feodalizmin ilga edilmesi yalnızca kısmen başarılıydı. Mahmut daha etkili bürokrasiye ve yurt dışı hizmete alaka gösteriyordu.⁵³⁸

Selim'in aksine İmparatorluğun siyasi dinamiklerinin tedricilik gerektirdiğinin ayırdına vardığında açıkgozlüğü görünür olmuştu. Aynı zamanda, eski düzen tümüyle ilga edilmeden yeni düzen kurulamazdı. Gücün merkezi muhafaza edici kaynağı Yeniçeri Birlikleri idi. Ulema ile Yeniçeri Birlikleri arasındaki ittifakı bozdu. Ancak, Osmanlı toplumunun eğitim, İslami hukuk ve idare gibi diğer alanlarında ikilik devam etmek zorunda kaldı.

Mahmut'un çabaları, Osmanlı gelişmesinin bir sonraki safhasında modernleşmecilerin çalışmasını kolaylaştırdı. Onun en büyük başarısı isyancı paşalar ve Ayanlar üzerinde kontrol kazanması ve taşrayı Merkezi Hükümetin denetimine vermesiydi. Liberal değildi. Yabancı dil bilmezdi, ancak politikaları güç dengesini modernleşmeciler lehine bozmuştu ve 1807'nin muzaffer gelenekçilerinin ellerinden gücü zorla çekip almıştı. Bu gelişmeler çok uzun zamanını almıştı; çok dikkatli çalışması gerekmişti; amaçları her zaman bencil olmayan veya liberal güdülerce motive edilmemişti; ancak tüm faaliyetlerinin son ürünü gelenekçiler ve modernleşmeciler arasındaki güç dengesinin restore edilmesi olmuştu.⁵³⁹

⁵³⁷ Stanford J Shaw, Education ss. 41-45; Niyazi Berkes, s. 112.

⁵³⁸ Stanford J Shaw, Education, ss. 41-45; Niyazi Berkes, s.112; Roderic H. Davison "Western Education in Ottoman Turkey" **Middle East Journal**, Cilt:5, Sayı:3, 1961, ss. 289-301; Roderic H. Davison, Essay, ss. 166-179.

⁵³⁹ Stanford J Shaw, Modern Turkey, ss. 1-10.

Ulema-Yeniçeri ittifakını kırarak gelenekçileri yeterince zayıflattı ve bu durum modernleşmecilerin 1839'da ortaya çıkmasını olası hale getirdi. Maalesef, çabaları modernleşmeciler üzerine aşırı iç ve dış baskıların yüklenmesine yol açtı, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde bir miktar ilerleme sağlandı. Bir başka ifadeyle, Mahmut'un orduyu modernleştirmekteki ilk hedefi, etkisiz Yeniçerileri ortadan kaldırmak ve Avrupa çizgilerinde eğitim almış modern bir ordu ile onları değiştirmektir. Bir sonraki on yılı yeni bir silahlı kuvvet oluşturmakla ve Yeniçeriler arasındaki kilit pozisyonlara kendi temsilcilerini koymakla geçirdi. Beklenildiği gibi, Yeniçeriler kurallara uymayı reddettiler ve isyan ettiler. Modern tüfeklerle donatılmış Sultan'ın yeni ordusu Yeniçerileri alaşağı etti. Yeniçeriler tümüyle imha edildiler ve 18 Haziran 1826 Cumartesi günü "Yeniçeri birlikleri sonunda ilga edildi." Bu olaydan sonra, Osmanlı Ordusu ve devlet memurları tümüyle Avrupa tarzında üniformalar giymeye başladı ve orduyu, donanmayı ve devlet kanunlarını modernize etmekte ilerleme kaydedildi.⁵⁴⁰

4.2.2. Merkezileşme, Batılılaşma ve II. Mahmut'un İdari Reformları

Niyazi Berkes'e göre Mahmut batılılaşma hayranı olmasından dolayı Ulema'nın uzun sakalına karşı, sakalını kısalıyordu, Avrupalı pantolon giyiyordu, Fransızca öğreniyordu, vapura binerek geleneksel sarığın yerine fes giyiyordu.⁵⁴¹ Yeni bir sosyal modernleşme getirirken Ulemalar ve üst sınıftakiler II. Mahmut'un Batılılaşma hareketlerini zorunlukla kabul etmek zorunda kaldılar.

Stanford, Mahmut'un hükümdarlık döneminin sadece Batı'ya karşı yeni bir farkındalık ve saygı getirmediğini, aynı zamanda İmparatorluğun teknolojik olarak ilerleyen Avrupa'ya karşı ayakta kalabilmesi için geleneksel Osmanlı yöntemlerinin terk edilmesine dair bir hissiyat da getirdiğini savunmaktadır.⁵⁴² Mahmut'un zamanında hükümdar iktidar olmaya hazırdı ve Yeniçeriler İmparatorluk'ta meydana gelen önemli değişimler nedeniyle Selim'in hükümdarlık zamanına kıyasla daha savunmasızdı. Bir kere Yeniçeriler İmparatorluğun savunma kapasitesinde savaştan bir kuvvet olarak

⁵⁴⁰ Stanford J Shaw, *Modern Turkey*, ss.1-10; Erik J. Zürcher, ss.39-49.

⁵⁴¹ Niyazi Berkes, ss. 122-126.

⁵⁴² Sanford J Shaw, *Modern Turkey*, s. 49.

faydasızlıklarını defalarca kanıtlamıştı. Örneğin, işgalci Rus kuvvetlerine karşı savaşmaktansa kendi hükümdarlarına karşı isyan etmişlerdi ve Yunan milliyetçilerine karşı savaşmak için ilave ücret talep etmişlerdi.⁵⁴³

Sultan kendi davasına kimi zekice manevralarla da katkıda bulundu. Önde gelen Ulemayı kendi yanına çekerek ve liderlerinden kimisine sessiz sedasız inşa edilmeye başlamış yeni orduda önemli pozisyonlar verip Yeniçeri yöneticilerin bölerek onları kazanmayı başardı.⁵⁴⁴

Sultan'ın Yeniçeri birimlerini yeni ordusunun içine alması hemen bir başka güç gösterisi için gereken fırsatı temin etti. Bu zaman diliminde, Sultan'ın yeni ordusu önceki zamanların aksine başkent'in sivil halkından herhangi bir yardım kabul etmeksizin Yeniçeri isyancılarını ezmeyi başardı. 1826 yılının sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasetinde yaklaşık beş yüz yıldır hayati bir rol oynayan Yeniçeri kurumu ortadan kaldırılmıştı ve Sultan en azından kendi başkentinde rakipsiz kalmıştı.⁵⁴⁵

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasını kimi asi Ayanların hemen taşrada bastırılması izledi. 1820'li yılların sonunda Sultan Mahmut modern bir ordu ve modern bir bürokrasi aracılığıyla devletin gücünü güçlendirmeye girişebilecek bir konumdaydı.

Taşra ileri gelenlerinin 30 yıllık altın çağından sonra, imparatorluk idaresi imparatorluğu görece merkezileşmiş bir devlete dönüştürmeyi başardı. Aslında, Yunanistan ve Cezayir gibi büyük toprak kayıplarına ve Sırbistan ve Mısır gibi bağışlanan geniş özerkliklere rağmen devlet esasen doğrudan idaresi altındaki alanı genişletmişti. Hükümet aygıtı tebaaları hakkında daha fazla bilgi edinmekteydi, kendisi daha görünür olmuştu ve İmparatorlukta günlük yaşamın dokusuna çok daha derinden nüfuz etmekteydi. Ancak, devletin güçlendirilmesi ordunun halktan gelen askere çok daha fazla yaslanmasına ve daha fazla vergi toplamasına yol açacaktı. Ortada sosyal hoşnutsuzluğu azaltacak hiçbir önlem de yoktu.⁵⁴⁶

⁵⁴³ Stanford J Shaw, *Modern Turkey*, 29-31; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 89-90; Erik J. Zürcher, ss.36-37; M. Şükrü Hanioglu, *A Brief*, ss.65-67.

⁵⁴⁴ Erik J. Zürcher, ss. 39-49.

⁵⁴⁵ Stanford J Shaw, *Military Reform*, ss. 41-45; Walter F. Weiker "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform" *Administrative Science Quarterly*, Cilt: 13, Sayı: 3, 1968, ss. 451-470.

⁵⁴⁶ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief*, ss. 60-65.

4.2.3. Bürokratik Devletin Oluşumu

Hükümdarlığının son altı yılı boyunca II. Mahmut Tanzimat'ın omurgasını biçimlendirecek bir program geliştirmişti. Hükümetin faaliyet alanını geleneksel sınırlarının ötesine taşımıştı. Eğitim, ekonomik gelişme, kamu işleri ve dış ilişkiler üzerinde çok fazla zaman harcamıştı. Bab-ı Ali'yi yani hükümet merkezini oluşturmuştu. Sultan II. Mahmut merkezi hükümet personelinin yapısında ve örgütlenmesinde de değişiklikler yapmıştı. Baş Müftülük kurumunun oluşturulması Ulemanın bürokratlaştırılmasına doğru atılan ilk adımlardan birisi idi. Ulema, merkezi gücün karşısında zayıflatılmıştı. II. Mahmut yanı sıra Sadrazamlık makamı etrafında dönen geleneksel sistemi değiştirmek için ona bir bakanlıklar sistemini de sokarak da Osmanlı hükümetinin idari yapısını elden geçirmişti. Sadrazamlığı lağvetmiş ve onun yerine başbakanlığı getirmişti. Başbakanın yönettiği bir Meclis-i Has kurumu oluşturmuştu. Bakanlıklar iç, dış, mali, eğitimsel, tarımsal ve endüstriyel işlere bakan yarı-özerk daireler haline gelmişti. II. Mahmut dönemindeki bütün evrak nazaret ve devairin ise:

A. *“Mabeyn ve Sadaret*

B. *Nezaretler ve Devair*

1. *Bahriye Nezareti*
2. *Dahiliye Nezareti*
3. *Deavi Nezareti ile Defter-i Hakani Nezareti*
4. *Divan-ı Ahkam-ı Adliye*
5. *Evkaf Nezareti*
6. *Hariciye Nezareti*
7. *Hazine-i Hassa*
8. *Maarif Nezareti*
9. *Maliye Nezareti*
10. *Meşihat*

11. *Posta ve Telegraf Nezareti*
12. *Rüsümat Nezareti*
13. *Seraskerlik*
14. *Sıhhiye Nezareti*
15. *Şehremaneti ve Şura-yı Devlet*
16. *Ticaret ve Nafia*
17. *Tophane-i Amire*
18. *Zaptiye Nezareti*
19. *Kıbrıs Kapı Kethüdalığı* ⁵⁴⁷ dır.

Ayrıca, bu yeni kurumlar Mahmut'un ardıllarının yönetecekleri reformların planlanmasında ve uygulanmasında önemli bir rol oynayacaktı.⁵⁴⁸ Bu yöndeki ilk değişim 1826'da Seraskerlik Makamının oluşturulması ile geldi. Aynı yıl içinde, Fetvahane Makamı tesis edildi. Bu önlem, Baş Müftü'nün ve Ulemanın ek yetki kapsamına başvurmanın yerine, doğrusu dinsel kuruluşa karşı Sultan'ın ve meydana getirilen sivil ve askeri bürokrasinin yükselen gücünün göstergesiydi. Fetvahane Makamının onaylanması ile Şeyhülislam eski bağımsızlığının çoğunu yitirdi ve yarı-idari bir görevliye dönüştürüldü.⁵⁴⁹

Ulemanın gücünü önemli ölçüde düşüren başka bir önlem, dini ve hayırsever bağışların yönetiminin devredildiği Evkaf Müdürlüğü'nün yaratılması oldu.⁵⁵⁰ Önceden Evkaf yönetimi Ulemanın gücünün ve mali bağımsızlığının ana kaynaklarından birisi idi. Daha ileri düzey idari değişikliklere 1835'te Dahiliye Nazareti ve Hariciye Nezareti örgütlenmesi ile başlandı.⁵⁵¹

Hükümet ve ordudaki değişimleri eğitim sistemindeki reform takip etti. Mahmut'un eğitim reformu ağırlıklı olarak ilkokulların ve ortaokulların açılması ile esasen orduya ilişkindi. 1827'de, asker tıbbiye orduya doktor yetiştirmek üzere kuruldu.

⁵⁴⁷T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, 2.Baskı, 2000, S.399

⁵⁴⁸ Kemal H Karpat, ss. 77-119; Walter F. Weiker, ss. 451-470.

⁵⁴⁹ Lord Kinross, *Ottoman*, ss. 437-470; Walter F. Welker, ss. 451-470.

⁵⁵⁰ Lord Kinross, *Ottoman*, ss. 437-470.

⁵⁵¹ M. A. Ubicini, **Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social, and Commercial Conditions of the Ottoman Empire**, 2 Cilt. John Murray, 1856, Cilt: 1, ss. 33-34.

1831 ile 1834 arasında Harp Akadamisi ve Deniz Mühendislik Okulu açıldı. Ancak, yüksek eğitimdeki adımlar daha radikal. Az sayıda da olsa askeri öğrenciler Avrupa'ya gönderildi. Avrupalı eğitmenler okullarda ders vermeye gelmişti. Ölümünün ardından, Fransız ve Prusyalı öğretmenler Harp Akademisi'nde işe alındılar. Gelecekte bilim dilinin Arapça olmayacağına inanmaktaydı.⁵⁵² Bu nedenle, genç insanları Avrupa dillerini çalışmaları hususunda cesaretlendirdi.

II. Mahmut ayrıca dış işleri hizmetinde ve genç diplomatların eğitiminde yabancı dil kullanımına da özel bir dikkat verdi. Ancak, bu durum İmparatorluğun iç modernleşmesinde ve yeniden örgütlenmesinde ona çok fazla yardımcı olmadı. Tüm gücün kendi elinde toplanarak merkezileşmesini ve tüm aracı yetkililerin ortadan kaldırılmasını istemişti. Mücadeleleri ile pek çok alanda kontrolü tesis etti. Sivil görevlilerin statüsünü geliştirmeye çalıştı. 1826'da yayımladığı bir Hatt-ı Şerif ile Müsadere sistemini ilga ettiğini ve Hazine'nin mülkleri miras alan mülkiyet haklarının bazılarında vazgeçtiğini ilan etti. Bu durum Hazine'ye pahalıya mal oldu, ancak sivil görevlilere ve diğerlerine bir güvenlik önlemi sağladı. Okulların bir ürünü olarak, sivil hizmetliler sayıca büyüdü ve toplumun önemli bir unsuru haline geldiler. 1831'de ilk Osmanlı nüfus sayımı ve araştırması yapıldı. Temel hedefleri, askere alma ve vergilendirme idi. Bu durum, tımarların ilga edilmesinin yolunu hazırladı.

1834'de Mahmut esasen selefi Selim'in kurduğu ve Avrupa ülkelerinin dillerine ve kültürüne aşina olan pek çok iyi ve genç Osmanlı bürokratını yetiştirmeye hizmet eden Osmanlı elçiliklerini yeniden tesis etti.⁵⁵³ Türkiye'nin modernleşmesinde eşit önemde bir girişim de 1833'te Tercüme Odası'nın oluşturulmasıydı. Osmanlı hükümeti Yunanistan'ın bağımsızlığına önderlik eden hareket nedeniyle Türklerin güvenini çoktan kaybetmiş Rum tercümanları fena halde değiştirme ihtiyacı içindeydi. Bu büro, Osmanlı bürokratlarına bir yabancı dil öğretmek ihtiyacını karşılamak üzere kuruldu. Ancak, uzun vadede Tercüme Odası'nın en önemli katkısı Avrupa'daki Osmanlı elçilikleri ile

⁵⁵² M. Şükrü Hanioğlu, A Brief, s.63.

⁵⁵³ Roderich Davison, Turkey, s. 76; Roderich Davison, "The Modernization of Ottoman Diplomacy" <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/article/view/5000085509/5000079596>; Erişim günü 25.05.2017
J. C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," **Middle East Journal**, Cilt: 15, 1961, ss. 141-52. Erik J. Zürcher, ss.39-49.

birlikte, Türkiye’deki modernleşmeci seçkinlerin gelecek kuşağının bir eğitim temeli olarak hizmet vermesiydi.⁵⁵⁴

Geleneksel Osmanlı sosyo-politik yapısını daha fazla zayıflatmaya yardımcı olan bir başka önlem de 1831’de kalan tımar mülklerinin ilga edilmesi idi. Daha önceden belirtildiği gibi, toprak mülkiyetinin yarı-feodal bir biçimi olan tımar, on beşinci ve altıncı yüzyıllarda Osmanlı devleti zirvede iken, devletin önemli kurumlarından birisi idi; ancak zamanla yozlaştı ve merkezi hükümetin çıkarlarına karşı çalışan taşra elitinin çıkarları açısından bir güç üssü haline geldi. Ancak tımarlardan geri kazanılan toprak da çiftlikleri vergilendirmenin bir biçimine dönüştü ve hem köylüler için, hem de toprak verimliliği için yıkıcı sonuçlara yol açtı.⁵⁵⁵

II. Mahmut, İmparatorluğun içinde ve dışında meydana gelen olaylar hakkında kamuoyuna düzenli bilgi vermek istedi. Gazetelerin basılması aracılığıyla modernleştirici düşüncelerin yayılmasında esaslı bir rol oynadı. İstanbul’da ortaya çıkan ilk gazete 1795’te Fransız Büyükelçiliği tarafından Fransızca yayımlanan *LeBulletindeNouvelles* idi. Bir sonraki yıl *La Gazette Française de Constantinople* adlı bir başka gazete de belirdi. Uzunca bir zaman diliminden sonra, İzmir’de 1824’de *JournaldeSmyrne*, *LeCourierdeSmyrne*, *LaSpectateurOrienta* ve *LeSmyrniien* basılmaya başladı. Osmanlı yönetimi tarafından yayımlanan ilk resmi gazete *MoniteurOttomane* (Fransızca) iken, onun Türkçe karşılığı olan gazete, yani İmparatorluğun resmi gazetesi *Takvim-iVekayi* 1831’de piyasaya çıktı. 1840’dan itibaren çeşitli ekonomik ve siyasi meselelerle iştigal eden ilk gazete *Ceride-iHavadis* İstanbul’da yayın hayatına başladı.⁵⁵⁶

Bu dönem boyunca meydana gelen diğer önemli yenilikler (diğer bir deyişle, Yeniçeriler 1826’da imha edildikten, ancak Sultan Mahmut 1839’da ölmeden önceki dönem) şunlardı: 1831’de bir toprak araştırması ve erkek nüfusun sayıldığı ile nüfus

⁵⁵⁴ Bernard Lewis, ss. 115-16; Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, Princeton, university Press, 1963, ss.28-33.

⁵⁵⁵ Kemal H. Karpat, ss. 77-81; Roderic H. Davison, *Reform*, ss.25-26; Bernard Lewis, ss. 90-92

⁵⁵⁶ Niyazi Berkes, ss. 126-128; Bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi: Seçme Eserler III: “Tanzimat Devri Basın Üzerinde Notlar”**, Türkiye İşbankası kültüre yayınları,2008,ss. 289-298;İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolund**, Merkez Kitapçılık Yayınları, 2007, ss. 37-45 o zamanda varolan gazetede sansürün ve onun yazarlarına yapılan etkisi detaylı bir şekilde anlatmıştır.Bernard Lewis, ss. 94-95; Mustafa Karabulut Türk, “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlının Yenileşme Sürecine bir Bakış,” **Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 187, Ağustos 2010, ss. 125-138; H. Davidson, *Reform* s. 25; Ali Gevgilili ss. 37-41.

sayımı; posta hizmetinin başlaması ve ilk kurye yolunun 1834’de açılması ve akabinde yeni yolların inşa edilmesi; İmparatorluk ve Avrupa arasında hareketi kolaylaştıran bir karantina sisteminin yürürlüğü girmesi.1829’daki Mahmut’un fermanlarından kimisi geleneksel giyim-kuşamın sivil görevliler için değiştirilmesini ve batılı pantolonların, redingotların ve kırmızı feslerin giyilmesini de içermektedir.⁵⁵⁷ Bu durum, Galata Mollası Keçecizâde İzzet’in apaçık muhalefeti ile karşılaştı ve halkın gözünde de “adalet Ulemanın sarığı altında durmakta” idi. Diğer bir deyişle, ulema kıyafet reformuna muhalefet etmekte idi; çünkü kıyafetler geleneksel Osmanlı toplumunda sosyal ayırımın bir aracı olarak hizmet ettiğinden ve/veya kişinin dinsel ve etnik üyeliğini olduğu kadar sosyal hiyerarşideki konumunu da anlatmanın bir yolu olduğundan toplumdaki süregiden sosyal ve siyasi hiyerarşiyi rahatsız etti.⁵⁵⁸ Mahmut’un kıyafet reformu kısmen onun Avrupa’daki gelişmelerin çekiciliğine kapılması ile açıklanabilirse de, aslında Osmanlı toplumunda devleti otoritenin en yüce kaynağı haline getirmek yolunda yeni bir önlem olarak da görülebilir.

Bundan böyle, devletin talimatı ile tüm tebaalar devlet önünde eşit olacaktı; bu da hepsinin en yüce otorite karşısında eşit derecede güçsüz ve ayrımsız olacakları anlamına gelmekteydi. Doğrusu Mahmut’un giriştiği bu çaba, 1826 ile 1839 arasındaki zaman diliminde belirli bir dereceye kadar başarıldı. Her ne kadar Çar’ın kuvvetlerine karşı duramasa da, hatta Mısır Paşasının kuvvetleri ile bile başa çıkabilecek kapasitede olmasa bile, Yeniçerileri ezmeye yetecek ve Rumeli’nin ve Anadolu’nun çoğunu merkezi hükümetin sağlam kavrayışı altında toparlayabilecek kadar “modern bir ordu” meydana getirdi.⁵⁵⁹

1838’de Merkezi Hükümetin bir organı olarak yeni düzenlemelerin baştan sona tartışılmasından ve hazırlanmasından sorumlu *Meclis-i Valayi Ahkam-ı Adliye* adında bir meclis de tesis etti. Kendi yaşamı sırasında henüz çocukluk evresinde olan, ancak vefatının ardından modernleşmenin esas temsilcisi olarak hizmet etmek kaderinde yazılı

⁵⁵⁷ Erik J. Zürcher, ss. 39-49; Ahmed Emin, **The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press**, Columbia University Press, New York, 1914, 2.bask. New York: AMS Press, 1968, s. 29.

⁵⁵⁸ Frank E. Baily, **British Policy and the Turkish Reform Movement: a Study in Anglo Turkish Relations, 1826-1853**, Harvard University Press, 1942, s. 172.

⁵⁵⁹ Erik J. Zürcher, ss. 39-49.

olan bir hükümet bürokrasisine hayat verdi.⁵⁶⁰ Ancak, Mahmut'un Türkiye'nin modernleşme davasına en büyük katkısı, kendi merkezileştirme çabalarının yan ürünleriydi. Açtığı modern eğitim tesisleri, yeni ordusunun ve genişleyen bürokrasisinin fena halde ihtiyaç duyduğu personeli sağlama görevine hizmet etmesi için kurulmuştu. Ancak, uzun vadede onlar 19. yüzyılda reform olarak ortaya çıkan her ne varsa onlara öncülük etmekte başı çekme hususunda yetersiz kalacak bir grup insan yaratmaktan öteye geçemeyecekti.

II. Mahmut'un hükümdarlığı, aynı zamanda Avrupa karşısında dayanmak ve onunla rekabet edebilmek için geleneksel yolun terk edilmesi gerektiğine dair toplumda bir farkındalık da yarattı. Tedrici değişimler farklı bakış açıları, düşünceler ve hatta eğlence anlayışları vasıtasıyla hayatları etkiledi. Sultan, toplumu değiştirmekte geleneksel saray olan Topkapı Sarayı'nı terk ederek ve Boğaziçi yakınlarında inşa edilen yeni bir saraya taşınarak başı çekti. Dolmabahçe Sarayı'ndaki yastıkların ve divanların yerine kanepeler, masalar ve sandalyeler ikame edildi. Mahmut sakalını kısalttı ve Batı tarzı şapkalar, redingotlar ve pantolonlar giydi. Halkın içinde görünmeye başladı, koşulları denetlemek için taşraya gitti, kamu resepsiyonlarına, konserlere, operalara iştirak etti ve Fransızca öğrenmeye başladı. Portresi sarayın duvarlarına ve hükümet dairelerine asıldı.⁵⁶¹

1826 ile 1839 arasında, Mahmut geniş kapsamlı bir reform programı uyguladı. Görevi, kendisini geleneksel toplumun ve hükümetin üstesinden gelen bir otokrat yapmak olduğunda oldukça çetindi. Hükümdarlığı boyunca reform programını icra etmesine yardımcı olacak uygun insanları bulmakta zorlandı. Yalnızca birkaç Avrupalıyı reformları uygulamaya yardımcı olması için davet edebildi, ancak gelen kişiler esasen Müslüman muhafazakârlığı ve dil engeli nedeniyle çok az ilerleme kaydedebildiler. Batılı bir yaşam tarzı sürdürmenin artan maliyeti, görev süresinin ve mülkiyetin emniyetsizliği ve bakanların mali düzensizliği, sivil yöneticileri alaycı ve rüşvetçi yaptı. Eski düzenin tahrip edilmesiyle, hükümdar ve yönettikleri arasındaki fark büyüdü.

⁵⁶⁰ Roderic H. Davison, *Reform*, s. 32; Erik J. Zürcher, ss. 39-49.

⁵⁶¹ Niyazi Berkes, ss. 122-126; Bernard Lewis, *Emergence*, ss.74-115.

Batılılaşma insanlar arasında eğitim, dış görünüş, ev eşyaları, hatta yiyecek ve giyim hususlarında farklar getirdi.⁵⁶²

M. Şükrü Hanioglu, Mahmut'un hükümdarlığındaki Batılılaşmanın kurumsallaşmasının Avrupa düşünceleri ile yüzleşen daha önceki girişimlerden önemli ölçüde farklı olduğunu belirtmektedir. İlk kez Batılılaşma geniş kaosamlı bürokratik reformlarla ilişkili resmi bir politika olarak ortaya çıktı ve kararlı bir şekilde uygulandı. Hükümet gazetesi uygun propaganda ile çabalara destek olurken yeni okullar zorunlu insan gücünü temin etmişti. Bu önemli değişiklikler sonraki Tanzimat Hareketi'ni meydana getiren yeni nesil üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olacaktı.⁵⁶³

4.2.4. Ekonomik Reform

Merkezileşme yönündeki eğilim, Osmanlı ekonomi politikalarına da yayıldı. İmparatorluğun mali kurumları bilhassa 1826'dan sonra çok daha fazla merkezileşmişti. 1813'te merkezi hükümet çiftliklerin vergilendirilmesi işini yalnızca yerel yöneticilere bırakmaya karar verdi. Teoride alınan önlem, insanları aşırı vergilendirerek çiftçilerden vergi toplayan kimselerin önlenmesine dönüktü; ayrıca zaten geleneksel gelir kaynaklarını kaybeden yerel yöneticilerin ortadan kaldırılmasına karşın daha fazla gelir elde edilebilecekti. Her ne kadar kâğıt üzerinde yeni uygulama yerel yöneticilere yardımcı oluyormuş gibi görünse de, gerçekte yerel gelirleri merkeze aktaranlar ücretli memurlara dönüştü. Dahası, 1838'de devlet nakit maaşları tüm memurlar için ayırdı; bundan böyle, işlem masrafları da içinde olmak üzere gelirin tüm diğer kaynakları durduruldu.⁵⁶⁴ Bu durum, merkezileşmiş, parasal bir ekonominin yaratılmasına doğru büyük bir adımdı; memuriyetin statüsünü ve imajını da destekledi. Devlet daha fazla sabit değer üzerinden yeni, standart altın ve gümüş madeni paraları piyasaya sürdü ve devletin belirlediği fiyatlar üzerinden yabancı madeni paraların darphaneye teslim

⁵⁶² Bernard Lewis, *Emergence*, ss.74-115.

⁵⁶³ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief*, s. 63.

⁵⁶⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Munasebetleri, 1 (1580-1838)*, Tkae Yayınları, Ankara, 1974, ss. 86-87.

edilerek onların çevrimini yasakladı. Ancak, ekonomiyi fermanla düzenlemek için yapılan tüm girişimleri gibi bu çaba da uzun vadede etkisiz kalacaktı.⁵⁶⁵

4.3. TANZİMAT DÖNEMİ VE REFORMLARI

4.3.1. TANZİMAT DÖNEMİ

1839 ile 1876 arasındaki zaman dilimi yaygın olarak Tanzimat⁵⁶⁶ Dönemi olarak bilinmektedir. Tanzimat sözcüğü, düzen anlamına gelen “tanzim”den türetilmiştir. Harfi harfine Tanzimat, devletin örgütlenmesinde yeni bir düzen yaratacak eylemler dizisi anlamına gelmektedir.⁵⁶⁷ Tanzimat’ın mimarı Mustafa kendi liderliği altında devletin ve toplumun dönüştürülmesine yardımcı olacak ve başaracak Tanzimatçılar adı verilen bir grup insanı atamıştı. Bu insanların arasında en önemlileri Ali ve Fuat Paşalar olacaktı. İlk 20 yıl boyunca altı kez Sadrazam ve üç kez dış işleri bakanı olan Mustafa Reşid Paşa grubun lideri idi. 1859’da vefatının ardından gerçek güç çırakları olan Ali ve Fuat Paşaların eline geçecekti.⁵⁶⁸

19. yüzyılın ilk yarısı boyunca, reform önlemleri gücün Ulemadan özgürleştirilerek Sultan’ın eline transfer edilmesine yardımcı oldu. Doğrusu, bu reformlar yüzyılın ikinci yarısında kökleşecek olan yeni fikirlerin tohumunu attı.

⁵⁶⁵ M. Şükrü Hanioğlu, A Brife, ss. 69-71.

⁵⁶⁶ Tanzimat ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss.29-56; Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss.57-88.

⁵⁶⁷ Niyazi Berkes, ss.144-147.

⁵⁶⁸ Lord Kinross, Ottoman, ss. 472-516; Niyazi Berkes, ss.144-147.

Tanzimat dönemi Sultan Abdülmecit ile Abdülaziz'in hükümdarlıklarını ve buradaki değişimlerin yapısal olduğu ve 3 Kasım 1839 Hatt-ı Hümayun'unun ve 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı'nın yayımlanması ile Osmanlı'daki değişimleri kapsamaktadır.⁵⁶⁹

1839'da Mahmut'u izleyen oğlu tahta çıktığında henüz on altı yaşındaydı. Batı tarzı bir eğitim almış ilk prensti. İyi derecede Fransızca biliyordu, Fransız gazetelerini okuyordu ve pek çok Avrupa uygulamasını sarayına kabul etti. Genç yaşta olması ve ılımlı karakteri devlet işlerinde Yüce Bab-ı Ali'nin baskın olmasına neden olacaktı. Tahta çıkışından kısa süre sonra, Mehmet Ali imparatorluğa olan düşmanlığına yeniden başladı. 24 Haziran 1839'da Nizip Savaşı'nda Osmanlı ordusu adeta ezildi. Akabinde yeni sultan Hüsrev Paşa'yı Sadrazam olarak atadı. Ancak, hemen reformların hazırlanmasında yardımcı olması için dış işlerinde muazzam tecrübeye sahip olan, reformların baş mimarı Mustafa Reşit Paşa⁵⁷⁰ya geri döndü ve Hatt-ı Hümayun'u ilan etti. Bir bakıma bu belge iç reform talep eden Büyük Güçlere verilmiş bir teminat olarak hizmet ederken, karşılığında da Avrupa Güçleri Sahnesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'na onay vermektedir.⁵⁷¹

İdari reformun tasarlanmasında, sistemleştirilmesinde ve uygulanmasında Osmanlı bürokrasisinin rolü, imparatorluğun içindeki güç dengesinde kesin bir değişimi göstermekteydi. Reformun gerekliliği hususunda Abdülmecit'i ikna etmek, ne Britanya kanadında, ne de Britanya politikası ile uzlaşma haline olan reformcu seçkinlerin kanadında muazzam bir çaba gerektirmişti.⁵⁷²

⁵⁶⁹ Bulent Tanör, ss. 13-17; Halil İncalcık, "Sened-i İttifak ve Gulhane Hattı Humayunn", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlioğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss. 89-109; Carter V. Findley, "Tanzimat", **The Cambridge History of Turkey V.4 Turkey in the Modern World** Reiat Kasaba (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2008, (Tanzimat), ss.11-37.

⁵⁷⁰ Mustafa Reşit Paşa'nın rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 4.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, ss.164-190.

⁵⁷¹ Niyazi Berkes, ss.144-147;Roderic H. Davison, Reform, ss.41-42; H. J. Kramers, "Tanzimat," **The Encyclopedia of Islam**, Brill, Leiden, 1936, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 656-60; Carter V. Findley, Tanzimat, ss. 11-37; Seçil Akgün "The Emergence of Tanzimat in the Ottoman Empire" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10541.pdf>

⁵⁷² Stanley Lane-Poole, **The Life of the Right Honorable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe**, 2 Cilt. Longmans, Green, London, 1882, Cilt: 2, s. 105.

Öncü reformcu ve dış işleri bakanı Reşit Paşa tarafından yazılan, ancak yeni sultanın adına resmen ilan edilen, Hatt-ı Hümayun 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda saray kapılarının dışında ilan edildiğinde Osmanlı zor durumdaydı. Gülhane Parkı'nda Osmanlı devlet adamlarından ve yabancı diplomatlardan oluşan bir topluluğa okunduğu için Hatt-ı Hümayun, Gülhane Hatt-ı Hümayun'u adını almıştı. Hatt-ı Hümayun Mazbata ve İrade adıyla iki parçadan oluşmaktaydı. Protokol eski sistemin yeni yasalara dayanan yeni sistemle değiştirilmek zorunda olduğunu vurguluyordu; onlar Şeriat'la uyum içinde olacaktı; yaşam, mülkiyet ve haysiyetin ihlal edilemezliğinde temellenecekti ve tüm Müslümanlara ve gayr-i Muslimlere eşit bir biçimde uygulanacaktı. İrade, vergilerin toplanmasında düzenli bir sistemi tesis edecek ve bir eğitim sistemi temin edecek yeni yöntemleri geliştirecek ve askerlik hizmetini sürdüreceği yeni kurumların yaratılmasına sultanın rızasını içermekteydi.⁵⁷³

Hatt-ı Hümayun İmparatorluğun tüm tebaalarına Osmanlı hükümetinin temel ilkesi olarak eşitlik vermeyi kabul ediyordu. Bundan böyle, her sanığın davası kamuya açık görülmeliydi ve insanlar kendi mülklerini ellerinden özgürce çıkarmalıydı. Hatt-ı Hümayun'un ilkeleri eski ve yeni gelenekleri uzlaştırmak, tüm Osmanlı tebaalarına eşitlik vermek ve imparatorluğun ilk zamanlarındaki refaha geri dönmek üzerine tesis edildi. Doğrusu, İmparatorluğun düşüşü kısmen Şeriatın ve İmparatorluğun yasalarına riayet edilmemesi ile alakalıydı. Çare, eski usulün yenilenmesi ve yeni kurumlar açısından sunulmasıydı. Tanzimat'ın ikinci karakteri, insanlar geçmişten tamamen kopamadıkları ve yüzyılın meydan okumaları ile yüzleşecek Batılılaşmış kurumlar henüz yeni olduğundan doğaldı.⁵⁷⁴

Fermanın en dikkate değer tümcesi “*Bu İmparatorluk imtiyazları dinleri veya mezhepleri her ne olursa olsun tüm tebaalarımıza genişletilecektir*” idi. “*Şu andan itibaren Müslümanları caminin dışında, Hristiyanların kilisenin dışında veya Yahudileri sinagogun dışında ayırt etmeyi ummuyoruz*”⁵⁷⁵ diye vurgulanmaktaydı. Bu doğrulama ile tüm Osmanlıların kanun önünde eşitliği resmi politika olmaktaydı. Ferman ayrıca tebaanın yaşam, haysiyet ve mülk emniyetini, vergiye dayalı tarımın ilgasını, silahlı

⁵⁷³ Niyazi Berkes, ss.144-147.

⁵⁷⁴ Carter V. Findley, Tanzim, ss. 11-37; Zabit Acer, ss.189-195.

⁵⁷⁵ Carter V. Findley, Tanzim, ss. 11-37; Zabit Acer, ss.189-195

kuvvetlere düzenli asker alımını ve sanıkların adil ve kamuya açık yargılanmasını da ilan etmekteydi.

Bildirinin hitap ettiği temel meseleler İmparatorluğun sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri gönencine ilişkin olduğu kadar, bireysel hakları da kapsamaktaydı. Diğer bir deyişle, Hatt-ı Hümayun'un en önemli yönleri, Osmanlı tarihinde ilk kez dinlerine veya mezheplerine bakılmaksızın tüm Osmanlı tebaalarına İmparatorluk imtiyazının yaygınlaştırılması idi. Bundan dolayı Sultan artık halkın refahlarını vaat ederek ve bu konudaki sorumluluğunu üstlenerek halkın ile bir tüzük aracılığıyla yüzleşmekteydi.⁵⁷⁶ Bu tüzükle tüm Osmanlı tebaaları vatandaş kimliğini kazanmaktaydı.

Bildirinin temel özelliği, Osmanlı toplumundaki "ikinci sınıf" konumlarından memnuniyetsizliklerini artan bir biçimde milliyetçi hissiyatla ve ayrılıkçı hareketlerle açığa vuran ve onların bu durumu İmparatorluğun Avrupalı düşmanları - en belirgin şekilde Rusya - tarafından istismar edilen, İmparatorluğun Hristiyan tebaalarına açıkça yönelmiş olmasıdır.⁵⁷⁷

Öte yandan, bildiri yazarının güdüsü her ne olursa olsun, bu belge açıkça Türk siyasi ve hukuki sisteminde sekülerleşmenin başlangıcına öncülük edildiğini göstermektedir. Bildirinin ana hedefi açısından, tüm tebaaların kanun önünde eşitliği, Şariat ve İslami gelenek pahasına gerçekleştirilmekteydi. Ancak, Osmanlı reformcularının bu olgunun farkına vardıklarına dair hiçbir belirti yoktur. Bildiriyi izleyen reform önlemleri de sıklıkla kimi acil ihtiyaçlara karşılık vermek için yapılan doğaçlama kararların sonucu olmaktaydı. Ancak, uzun vadede bu reform önlemlerinin getireceği değişimlerin birikimsel etkisi devrimci olduğunu kanıtlayacaktı. Ne reformun izleyeceği yol pürüzsüz, ne de reform için verilen çaba sürekli olacaktı. Doğrusu, Hatt-ı Hümayun bildirisinden birkaç sene sonra bile reform hareketi sekteye uğradı. Bir başka yabancı dış gelişme, Kırım Savaşı Osmanlı reformcularına fena halde ihtiyaç duydukları çabaları için gereken desteği verecekti. Böylece, düşmanlıkların sona ermesini izleyen barış antlaşması Osmanlı hükümetinin reform adımını, bilhassa İmparatorluğun gayr-ı

⁵⁷⁶ Niyazi Berkes, ss. 144-147

⁵⁷⁷ Carter V. Findley. Tanzimat, ss. 11-37.

Muslim tebaalarına Müslümana halkla tam hukuki eşitliğı sürdüreceğine dair bir vaadi içermektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁸Hurewitz, Diplomacy, Cilt: 1, ss. 149-53.

4.3.2. Reformun Kapsamı

4.3.2.1. Kanunlar ve Yasama

Hatt-ı Hümayun İslami ilkeleri onaylamasına rağmen, yeni kanunların girmesinin yolunu açmaktaydı. Tanzimat sırasında tüm Osmanlı reform önlemleri arasında tartışmasız en köktenci ve şumullü olanı, yasama fikri olarak Batılı kaynaklardan yoğun bir biçimde ödünç alınan yeni yasaların sisteme girmesi idi.⁵⁷⁹

Daha önce belirtildiği gibi, geleneksel Osmanlı devleti Şeriat kurallarına ve Sultanın yayımladığı tamamlayıcı Kanunlara göre yönetilmekteydi. Her ne kadar, uygulamada Sultanın Kanunları sıklıkla Şeriat kurallarının yerine geçse de veya onları yeniden tanımlasa da, bunların herhangi bir biçimde yasamayı oluşturduğu düşünülmezdi, çünkü Ortodoks bir Müslümanın zihninde (Kur'an'da zaten yazılmış olanın ötesinde) başka bir yasanın olabileceği fikri bile iticiydi.⁵⁸⁰ Dahası, her bir Sultanın Kanunları yalnızca saltanatı süresince geçerliydi ve yürürlükte kalmaya devam edebilmesi için halefi tarafından yeniden doğrulanmak zorunda idi.⁵⁸¹ Çeşitli Milletler, milletin sınırları içinde kendi göreneksel ve dini yasalarını uygulamayı içerecek bir biçimde yüksek derecede bir iç özerkliği kullanmaktan hoşnuttu. Ancak, Osmanlı toplumunda bir bütün olarak Müslüman tebaalara kıyasla kesinlikle aşağı bir konumdaydılar. Örneğin, gayr-ı Muslimlerin kamu makamına gelmesine izin verilmezdi, ordudan dışlanmışlardı ve özel bir kafa vergisi ödemek zorundaydılar.⁵⁸²

Ancak, 19. yüzyılın ortasında, Osmanlı reformcuları için kapsamlı bir hukuki reform yapmak zorunlu hale gelmişti. Modern bir bürokrasi ve yasal aracılığıyla merkezi

⁵⁷⁹ Halil Cin, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılam Usulleri”, **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız, (Yayın Hazırlayan), Ankara, 1992, ss. 11-32.

⁵⁸⁰ Gibb ve Bowen, **Islamic Society**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 23.

⁵⁸¹ Carter V. Findley, *The Tanzimat*, ss.17-21; İnalcık, *Ottoman Empire*, s. 70.

⁵⁸² 19. Yüzyılın Hristiyan Müslüman ilişkileri ayrıntılı bilgi için bkz. Gibb ve Bowen, **Islamic Society**, Cilt: 1, 2. Ünite.

hükümetin otoritesinin eski haline getirilmesi hedefi⁵⁸³, İslami yasanın veya gelişigüzel Osmanlı Kanun yapımı sürecinin sınırları içinde başarılamazdı. Ne de Osmanlı seçkinleri gayr-ı Muslim tebaaları arasındaki ayrılıkçı hareketlerin temsilcilerini, onlar fiilen ve yasal olarak Müslümanlara kıyasla ast oldukları sürece tutuklamayı umabilirdi. Avrupa'nın dokunulamaz haklar üzerindeki ısrarına da, bu tür taleplerin dokunulamaz olduğu gerekçesinden kaynaklandıkça ikna edici bir biçimde karşı koyulamazdı.

Yasal reform yönündeki ilk değişim, 1839'daki Hatt-ı Hümayun'dan çok kısa süre sonra geldi. Buna uygun bir biçimde, Mahmut'un saltanatının son yıllarında kurulan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye yeniden örgütlendi ve gerçekte ona yasama yetkisi verildi. Birkaç ay sonra, başka şeylerin yanı sıra tüm Osmanlı tebaalarının dinlerine bakılmaksızın kanun önünde eşitliğini bildiren yeni bir Ceza Yasası resmen ilan edildi. Fransız kanunlarından yoğun bir biçimde ödünç alınan bir Ticaret Yasası 1841'de yürürlüğe girdi; ancak Ulema'dan gelen muhalefet nedeniyle 1850'ye kadar uygulanamadı. Osmanlı hukuk sisteminde daha ileri değişiklikler yeni bir Ceza ve Arazi Kanunnamesi yürürlüğe girdiğinde 1858'de meydana geldi. Ancak, yeni bir Medeni Kanun'un (Mecelle) yürürlüğe girmesi Ticari ve Ceza Yasalarından çok daha uzun zaman aldı.⁵⁸⁴ 1876'da tamamlandığı zaman, yeni Osmanlı Medeni Kanunu geniş ölçüde Şeriata dayanan medeni yasaları ters yüz edecekti. Yeni yasalar, hemen hemen tüm Tanzimat döneminin diğer reformları gibi, daha akılcı bir yasal-idari yapının oluşturulması ve İmparatorluğun gayr-ı Muslim tebaalarının ikinci sınıf statüsünün bertaraf edilmesi ile siyasi sistemin merkezileştirilmesine yardımcı olunmasına niyetliydi. Ancak, bu tür reformların nedeni her ne olursa olsun, seküler otoritenin himayesi altında yeni hukuk yasalarının yürürlüğe girmesi geçmişle devrimci bir kopuş getirmekteydi. Esasen geleneksel Osmanlı devletinin meşruiyeti, inancın yani İslam'ın korunması ve onun Kutsal Yasası, yani Şariat'ın korunması iddiasına dayalı idi.⁵⁸⁵ Bu meşruiyetin temeli şimdi Osmanlı hukuk sisteminin sekülerleşmesi ile sarsılmaktaydı.

⁵⁸³Bkz. Max Weber, **The Theory of Social and Economic Organization**, trans. A. M. Henderson and Talcott Parsons (ed.) New York, 1964, ss. 324-337, modern bürokratik ve yasal sistemlerin birbirine bağımlılığı üzerined.

⁵⁸⁴ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 118-120.

⁵⁸⁵ Niyazi Berkes, ss.156-172; Bernard Lewis, ss. 109-10, 118-19, 122-24; Erik Zürcher, ss.61-62; Carter V. Findley, *Tanzimat*, ss. 17-21.

Ağırlıklı olarak devletin modernleştirici reformlarının tümünü (başka bir deyişle, dinsel yasalardan seküler yasalara geçiş) geliştirmeye çabaladığı bir dönemi başlattığından, Gülhane fermanı Osmanlı tarihindeki en önemli belgelerden birisi idi. Seküler bir ideolojiye dayanan yeni bir meşruiyet ilkesine apaçık bir biçimde ihtiyaç vardı. Bir sonraki bölümde görüleceği üzere, Osmanlı reformcuları bu tür yeni bir ilke aramaktaydı ancak bu hususta başarılı oldukları söylenemez.

4.3.2.2. Hükümet İdaresi

Mahmut'un saltanatı sırasında bürokratik kontrolü ve siyasi otoritenin yaygınlaştırılması için yapılan reformları izleyerek, Tanzimat'ın başlamasından hemen sonra taşradaki hükümet idaresi yeniden örgütlendi⁵⁸⁶ ve yeni bir vergi reformu⁵⁸⁷ da yürürlüğe girdi. Tanzimat döneminde hükümetin rolü geniş ölçüde yayıldı. Yürütme ve idari görevleri bakanlıklar arasında dağıtıldı. Her bir bakanlık bir yürütme ve yasama organını geliştirecekti. Ferman, Tanzimat dönemi boyunca merkezi bir rol oynayan Meclis-i Ahkam-ı Adliye'yi de bir denetim ve yarı-yasama işlevini uygulamayı genişletmek üzere geliştirdi. 1840'da, Mustafa Resit Paşa Fransız departmanlar sistemini model alan yeni bir merkezîleştirilmiş taşra idaresi sistemini yürürlüğe sokmuştu. Aynı yıl Fransız hukuk sisteminden etkilenen, ancak Şeriat hukukunun sınırları içinde kalan yeni bir ceza yasası meydana getirildi. İki önemli değişiklik, tüm Osmanlı tebaalarının yasa karşısında eşitliğinin doğrulanması ve bir hukuk kanunları sisteminin hazırlanması ve ilan edilmesi çok daha köktenci yasal reformların yolunu hazırladı.⁵⁸⁸

Mustafa Resit Paşa'n idari yapıyı yeniden örgütlerken ilk adımı, eski vergi sistemi ile uğraşması idi. Tüm vergiler vergi ödeyenlerin gelirlerine ve ödeme güçlerine göre sabitlenecekti. İkinci evre, kıyaslanabilir nüfus ve refaha sahip eşit birimler oluşturmak üzere sınırların yeniden örgütlenmesi idi. Üçüncüsü, taşradaki yöneticilerin

⁵⁸⁶ Stanford J. Shaw, "Local Administration in Tanzimat" **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazırlayan), Ankara, 1992, ss. 33-49.

⁵⁸⁷ Abdüllatif Şener, "Tanzimat Döneminde Vergi Reformları", **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazırlayan), Ankara, 1992, ss.259-275.

⁵⁸⁸ Bernard Lewis, *Emergence*, s. 116; Metin Heper, "Political Modernization as Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and A Historical Bureaucratic Empire Tradition", **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 7, Sayı: 4, 1976, ss. 507-521.

yetkilerinin düşürülmesini hedeflemekteydi. Yalnızca güvenlik meseleleri onların eline bırakılacaktı ve mali meselelerle merkezi hükümetin atadığı memurlar ilgilenenecekti. Yeni yerel idari meclisler, çeşitli düzeylerde idareye kamu katılımından kaçınılması için kurulacaktı.⁵⁸⁹ Örneğin, İstanbul'da genişleme fiziksel olarak apaçıktı. Dolmabahçe Sarayı'na taşınan İmparatorluk idafesi hükümetin geri kalanı ile iletişim kurmak için kendi Mabeyn'ine sahip olmuştu. Sivil, askeri ve dinsel hizmetliler sırasıyla Bab-ı Ali'de, Bab-ı Seraskeri'de ve Bab-ı Meşihat'da kendi karargâhlarına sahip olmuştu. 1871 itibariyle Bab-ı Ali, Sadrazamın ve bakanlar kurulunun, iç ve dış işleri bakanlarının ve en önemli kurul organlarının ofislerini içermekteydi. Bab-ı Ali'nin dışında sivil bürokrasi maliye, evkaf, eğitim, ticaret ve tarım, gümrükler ve tapu bakanlıklarına da personel sağlamaktaydı. Diğer yandan, taşra Eyalet, Sancak ve Kaza olarak yapılandırılmıştı. 1871'de taşra idaresi bölgelerin hiyerarşisini şu şekilde bölmüştü: Vilayet (vali), Sancak veya Liva (mutasarrıf), Kaza (kaymakam) ve Nahiye (müdür) idi.⁵⁹⁰ Öte yandan, gerçekten de yasama alanında Osmanlı reformcuları yeni bölgesel idare sistemlerinin oluşturulmasında Fransızlardan yoğun bir biçimde ödünç almışlardı. Ancak, yeni idari sistemin yapısından daha önemli olan esasen vergilendirilen çiftliklerden gelir ve güç türeten taşra yöneticilerinin yarı özerk konumlarına son vermesiydi.⁵⁹¹ Ek olarak, önemli çiftlik işlerinin kimisinde yöneticilere “yardımcı olmak” için oluşturulmuş çeşitli dini toplulukların ileri gelenlerinden meydana gelen Meclis-i Kebir devreye girince taşra yöneticilerinin gücü azalmıştı.⁵⁹²

Ordunun yeniden örgütlenmesi yeni evreler belirlemişti. Reform hareketleri boyunca, Tanzimat dönemine kadar ordu yalnızca askeri kariyerler önermişti. Ancak, yeni değişikliklerin gelişi ile ordu sadece bir kariyer yapılacak yer olmaktan ziyade, vatan için yapılacak bir hizmet talep etmekteydi. Ordu resmen yeni bir ada kavuşturulmuştu. Taşra kuvvetlerine bölünmüştü ve Seraskerin gözetimi altında bir komutan tarafından

⁵⁸⁹ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 105-106.

⁵⁹⁰ Cater Vaughn Findley, *Tanzimat*, ss. 23-27; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 384-388.

⁵⁹¹ Cater Vaughn Findley, *Tanzimat*, ss. 23-30; Bernard Lewis, *Emergence*, s. 108.

⁵⁹² Ubicini, *Letters*, Cilt: 1, ss. 45-46.

idare ediliyordu. Askerlerin yedi yıl hizmet etmesi zorunluydu. Ordu levazımını temin etmek için ayrı erzak tedarik depoları örgütlendirmişti.⁵⁹³

Reform uygulamalarına muhalefet taşra yöneticilerinden, vergi veren çiftçilerden ve Rum ruhban sınıfından yükseldi. 1841 yılının başında Mustafa Reşit Paşa görevden alınmıştı. Her ne kadar askeri yöneticilerin ve vergi veren çiftçilerin eski sistemi restore edilmişse de, reform süreci sona ermemişti. 1842’de Konseyin yeniden meydana getirilmesi ile ılımlı bir reform programı başladı. Ancak, yeni program Mustafa Reşit’in geri dönmesi ile başladı. Bu sefer, ana odak noktası eğitim reformları üzerineydi.

Bu esnada, Sultan halkını tanımaya karar vermişti. Her bir bölgeden iki insan Meclis-i Vala yerel hazinelerden vazgeçmesi konusunu Meclis-i Vala ile danışmaları için başkente gönderildi. Reform programları üzerine görüşleri kendilerine soruldu. Hâlihazırda yeni sistemle kafaları karışmış olan bu temsilciler hiçbir şey dememeyi yeğlediler. Sultan akabinde reformları araştırmak üzere taşraya komisyonlar yollayarak eski sistemi restore etti. Pek çok durumda, Meclis-i Vala taşradan raporlar aldığı zaman hiçbir şey yapmadı veya raporları yürürlükten kaldırılanlar kutusuna öteledi.⁵⁹⁴

4.3.2.3. Seçkinlerin Oluşumu ve Eğitim

Osmanlı eğitim sistemi Tanzimat Devri boyunca önemli bir değişim geçirdi. Reformcular eğitim sistemini merkezileştirmeye ve standartlaştırmaya giriştiler. 1845’te kurulan bir Eğitim Konseyi’ni, 1857’de Eğitim Bakanlığı kurulması izledi. Ulemanın gücünü kaybetmeye başlaması ile eğitimi standartlaştıracak detaylı düzenlemeler 1869’da ilan edildi. İslami yüksek eğitim veren okullar hızla gerileyince, Ulema’nın iyi bir klasik eğitim alması güçleşti. Ancak bu durumun istisnaları da vardı. Örneğin, Cevdet Paşa Ulema’nın kimi iyi eğitilmiş üyelerini savundu ama onları cehaletleri nedeniyle kınamaktan da çekinmedi. Ulemanın çabalarına karşın, büyüyen batılı etkisi eğitim kurumlarında baskın olmaktaydı. Eğitim Bakanlığı Ulema’nın eğitim meseleleri üzerindeki statüsünü daha da fazla parçaladı.⁵⁹⁵

⁵⁹³ Ubicini, Letters, Cilt: 1, ss. 45-46.

⁵⁹⁴ Walter F. Weiker, ss.

⁵⁹⁵ Niyazi Berkes, 173-188; Bernard Lewis, Emergence, ss. 83-86.

Tanzimat Dönemi'nin en uzun süreli katkısı eğitim reformu ve modernleşme idi. 19. yüzyılın çoğunda reform, yükseköğretim kurumlarının meydana getirilmesi etrafında yoğunlaştı. Doğrusu, Tanzimat Dönemi'nin çoğunda temel eğitimin denetimini zorlayacak çok az çaba görülmüştü ve ilkokulların dinsel otoritelerden kurtarılması gecikti. Hangi sosyal ve ekonomik konumda olurlarsa olsunlar herhangi bir türden eğitim arayışı içinde olan İmparatorluğun Müslüman tebaalarının çoğu için Mektepler ve Medreseler eğitimin temel vasıtaları olarak kaldı. Öte yandan, daha yüksek eğitim kurumlarında önemli gelişmeler yaşandı. Sekülerleşmiş ortaokullar (Mekteb-i Rüştîye) meydana getirildi. Erkekler için 1848'de bir öğretmen yetiştiren okul (kadınlar için benzeri bir okul 1870'de açılacaktı) ve 1850'de bir veterinerlik okulu açıldı.⁵⁹⁶

Tanzimat Dönemi'nde iki seküler yüksek eğitim kurumu daha ortaya çıkacaktı. Bunlardan birisi, 1863'te Amerikan Protestan misyonerleri tarafından kurulan Robert Kolej idi. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi hükümet tarafından 1868'de meydana getirildi. Lise, kendi türünde müfredatı tümüyle seküler ilk üst düzey Osmanlı eğitim kurumuydu. Osmanlı reformcuları bu zaman diliminde Osmanlılık fikrini geliştirdiklerinden ve çeşitli Osmanlı dinsel-etnik toplulukları arasında genişleyen uçurumu kapatmaya çabaladıklarından belki de kısmen bu liselerin seküler içeriği daha da önem arz etmekteydi. Lise müfredatı modern bilimler kadar Türk, Latin ve Yunan tarihlerini kapsamaktaydı. Gayr-i Müslim toplulukların desteğinden ve hevesinden bir bütün olarak genelinde yoksun olunmasına rağmen, Galatasaray Lisesi planladığı gibi İmparatorluğun hem Müslüman hem de gayr-ı Muslim tebaalarından oluşan bir öğrenci grubu ile açıldı.⁵⁹⁷

Galatasaray Lisesi İmparatorluktaki dinsel ve kültürel farkların giderilmesinde önemli ölçüde katkıda bulunmakta başarısızlığa uğradı. Doğrusu, İmparatorluğun başka köşelerinde benzer okulların kurulması planlarından vazgeçilecekti. Ancak, Lise

⁵⁹⁶Niyazi Berkes, 173-188; Carter V. Findley. "The Tanzimat", ss. 21-23; Mustafa Gündüz, "Sociocultural origins of Turkish educational reforms and ideological origins of late Ottoman intellectuals (1908-1930)", **History of Education**, Cilt: 38, Sayı: 2, 2009, ss. 191-216.

⁵⁹⁷ Niyazi Berkes, ss. 173-189; Carter V. Findley, The Tanzimat, ss. 21-23; Bayram Kodaman ve Abdullah Saydam, "Tanzimat döneminde eğitim sistemi", **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Hazırlayan), Ankara, 1992, ss.475-496; Abdülkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Hazırlayan), Ankara, 1992, ss.441-475; Andreas M. Kazamias, **Education and the Quest for Modernity in Turkey**, Chicago University Press, Chicago, 1966, s. 67.

reformcu seçkinlerin gelecekteki üyelerini oluşturacak yeni doğmuş bir seküler kuşak üreterek, Türkiye'nin sosyal modernleşmesinin ve sekülerleşmesinin geleceğine önemli bir katkıda bulundu.⁵⁹⁸

Üniversitelerin kurulması planlanmıştı, ancak Encümen-i Daniş tesis edilmesine rağmen bu hedef başarıya ulaşamamıştı.⁵⁹⁹

4.3.2.4. Haberleşme ve Ulaşım'da Modernleşme

19. yüzyılın en önemli değişimleri ise iletişim alanında da meydana geldi. Daha önce belirtildiği gibi, ilk Türkçe gazete II. Mahmut'un saltanatında yayımlanmaya başlamıştı. Haftalık ikinci Türkçe gazete, yani Ceride-i Havadis hükümetin de mali desteği ile bir İngiliz tüccar olan William Churchill tarafından 1840'da yayımlanmaya başladı. Kırım Savaşı'ndan evvel, yabancı dillerde ve çeşitli Osmanlı dinsel-etnik topluluklarının dillerinde çok daha geniş sayıda gazetede vardı. Bunlar, 1853'de Fransızca yayımlanan dört, İtalyanca dört, Yunanca bir, Ermenice bir ve Bulgarca bir gazeteyi kapsamaktaydı.⁶⁰⁰

Ancak, Kırım Savaşı'nın ardından Türkçe yayımlanan gazetelerin sayısı hızla arttı. Daha önemlisi, Türkçe gazetelerin yeni neslinin büyük ölçüde daha önceki reformların ve Batılılaşmanın ürünü olan insanlar tarafından kurulmakta ve işletilmekte olmasıdır.

Örneğin, Türkiye'de ilk resmi olmayan gazetenin yani Tercüman-ı Ahval'in kurucusu Agâh Efendi tıp hazırlık sınıfında okudu, Tercüme Bürosu'nda görev aldı ve bir süreliğine Paris'teki Osmanlı Elçiliği'nde kâtip olarak çalışarak Avrupa'da bulunmuştu. Tüm bunların başarılması II. Mahmut'un reformları sayesinde mümkün oldu.⁶⁰¹ Agâh Efendi'yle ve Tercüman-ı Ahval ile yakın dostluğu olan İbrahim Şinasi hükümetten burs alarak Paris'te eğitim almış ve Agâh Efendi'den sonra kendi gazetesini

⁵⁹⁸ Bernard Lewis, *Emergence*, s. 122; Niyazi Berkes, ss. 173-189; Carter V. Findley, *Tanzimat*, ss. 21-23.

⁵⁹⁹ M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief*, s. 102.

⁶⁰⁰ Ubicini, ss. 250-51; Stanford J Shaw, *Modern Turkey*, ss. 226-230.

⁶⁰¹ Niyazi Berkes, s. 197; Roderic H. Davison, *Reform*, s. 185.

yayımlamaya başladı.⁶⁰² Bir gazete editörü olan ve olasılıkla Osmanlı entelektüel sınıfının yeni kuşağının en önde geleni olan Namık Kemal Fransızca biliyordu ve büyüyen Osmanlı bürokrasisinin başka bölümlerinde olduğu kadar Tercüme Bürosu'nda da çalışmıştı.⁶⁰³

Kırım Savaşı döneminin resmi olmayan gazeteleri, yönetici seçkinlere ve resmi reformlara karşı oldukça eleştireldi. Osmanlı bürokrasisini yoz ve verimsiz olduğu için kınadılar. Osmanlı hükümetinin Avrupa güçlerine ve İmparatorluğun gayr-ı Muslim tebaalarına hiç olmadığı kadar çok imtiyaz vermeye zorlanmasına karşı çıktılar. Batı siyasi düşüncesi ile tanışık olduklarından ve Avrupa'nın başarılarına saygı duyduklarından, Türk yazarlarının ve yayımcılarının bu yeni kuşağı Avrupa siyasi kurumlarının, bilhassa parlamenter hükümet biçiminin alınmasının İmparatorluğun yaşadığı dertlere çözüm olduğunu düşünmekteydi. Doğrusu, siyasi hareketin çekirdeği olan ve çoğu gazete editörleri ve yazarlarından oluşan Genç Osmanlı Hareketi, 1876'da birkaç aylığına da olsa bir parlamento tesis etmekte başarılı olacaktı.⁶⁰⁴

Ancak, yeni oluşan Türk basınının siyasi etkisi ve onun dokunaklı bir edebi hareketi beslemesi bile, gazetecilerin argümanlarında dile getirdikleri yaygın cehaletin ve Osmanlı toplumunda bir sosyal sınıfın (yani, burjuvazinin) yoksunluğunun bileşimine bağlı olarak sınırlı kalmıştı.

Okurlarının sınırlı olmasına rağmen, Türk gazetelerinin ve dergilerinin sayısı 1856 Hatt-ı Hümayunu⁶⁰⁵'nun ilanından sonra keskin bir şekilde arttı ve Abdülhamit'in mutlakiyetçi rejiminin başına kadar da görece yüksek kaldı. Öte yandan, bu dönemin yeni yayınlarından pek azı olasılıkla esasen küçük bir okuyucu kitleleri olduğundan fonlarının yetersizliği kadar kötü yönetilmeleri de yüzünden çok uzun süre dayanamadı.

⁶⁰² Niyazi Berkes, s. 197; Emin, Development, ss. 34-35.

⁶⁰³ Şerif Mardin, "Some Notes on an Early Phase in the Modernization of Communications in Turkey" **Comparative Studies in Society and History**, Cilt:3, Sayı: 3, 1961, (Some Notes)ss. 250-271; Emin, Development, ss. 35-36; Roderic Davison, Reform, s. 185; Bernard Lewis, Emergence, ss. 140-42; Stanford J Shaw, Modern Turkey, ss. 226-230.

⁶⁰⁴ Bernard Lewis, Emergence, ss.127-133,149-154.

⁶⁰⁵ Hatt-ı Hümayun ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Roderic H Davison, Reform, II. Ünite, ss. 52-80.

Örneğin, 1862-1870 yılları arasında Osmanlı başkentinde ortaya çıkan pek çok Türkçe gazeteden 1872’de yalnızca dokuz tanesi yayın hayatına devam etmekteydi.⁶⁰⁶

II. Abdülhamit’in mutlakiyetçi saltanatı sırasında, Türk basını Kırım Savaşı’nı izleyen 20 yıl boyunca az veya çok keyfini sürdüğü resmi hoşgöründen yoksun kalacak ve neredeyse tamamen hürriyetini yitirecekti. Katı bir sansür uygulamaya sokuldu ve baskı altında kalan yazar ve editörler hapse atıldı veya sürgüne yollandı. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, bu dönem boyunca gazetelerin sayısı düştü; öyle ki 1908’de yalnızca üç gazete ayakta kalmıştı ve bunlar da hükümetin mali desteğinden hoşnutlardı. Diğer yandan, Sultan’ın rejiminden kaçan siyasi sürgünlerin Türkiye dışında yayımladıkları çok sayıda gazete ve dergi vardı ve bunlar Türkiye’ye gizlice sokuluyordu.⁶⁰⁷

On dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren ulaşım alanında da önemli gelişmeler meydana geldi. Bu dönemin başlangıcında ilkin kar arayışında olan yabancı imtiyaz sahipleri tarafından yol inşasına özel bir ihtimam gösterildi ve sonradan Osmanlı hükümetinin bizzat kendisi askeri stratejik önemine binaen yollar inşa etti. Abdülhamit’in saltanatının sonunda 3.000 mil demiryolu inşa edildi.⁶⁰⁸ Belki de en önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti bu dönemde “Doğu Ekspresi” diye adlandırılan bir hatla Avrupa’ya bağlanmıştı.⁶⁰⁹

Telgrafın⁶¹⁰ ve buharlı trenin gelişi aynı zamana rastlamaktadır. Kırım Savaşı zaferinden sonra 1855’te İstanbul Avrupa’ya telgraf hatları ile bağlandı.⁶¹¹ Sultan taşra bölgeleri üzerinde ek denetim elde ettiğinden bu gelişmeyi sıcak karşıladı. Bu hatlar, şikâyetlerini telgrafla merkezi hükümete bildiren tebaalar tarafından da kullanıldı. Telgraf ayrıca Türkçenin Latin alfabesi kullanılan yazı biçiminin gelişmesine de katkıda bulundu. Örneğin, 1887’de “*Bouguidje on ikide Chemindeferle gelip*” (ÇağdaşTürkçe,

⁶⁰⁶ Kemal H. Karpat, "Mass Media: Turkey," Ward and Rustow, (ed.), **Political Modernization**, s. 262.

⁶⁰⁷ Kemal H. Karpat, Mass Media, ss. 263-265.

⁶⁰⁸ Stanford J Shaw, Modern Turkey, ss. 226-228; Eliot G. Mears, (ed.), **Modern Turkey; A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923**, Macmillan, Newyork, 1924, s. 222.

⁶⁰⁹ Klaus Kreiser, **Atatürk: Bir Biyografi**, Çev.Dilek Zaptıoğlu, 3.Baskı, İletişim. 2010, s. 218

⁶¹⁰ Türkiye’de Telegrafın giriş tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Roderic H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrik Telegrafın Girişi” (Elektrik) çev: Durdu Mehmet Burak, ss. 346-387, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14639.pdf>; Erişim Tarihi, 25 Eylül 2017.

⁶¹¹ Nesimi Yazıcı, “Tanzimat döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazırlayan), Ankara, 1992, s.133; Roderic H Davison, Essay, ss.133-179.

“Bu gece on ikide Şimendiferle gelip”) ⁶¹² olarak okunan bir telgraf, Türkçenin yazılı biçimin basitleşmesine veya Türkçe sözcüklerin Arapça’dan Latince’ye okunuşunun geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Ancak, sonradan Osmanlı hükümeti sisteme personel yetiştirilmesine olduğu kadar bir telgraf ağının genişlemesine de doğrudan bir alaka gösterecekti. Doğrusu, telgrafa dayalı iletişimin yayılması (eğitim tesislerinin yayılması ile birlikte), başka açılardan kasvetli bir dönem olan II. Abdülhamit’in saltanatının en büyük başarılarından birisi olarak düşünülmelidir. ⁶¹³

İlk Osmanlı buharlı tren yolu 1855 ardından Kahire’den İskenderiye’ye; İzmir-Aydın ⁶¹⁴ hattının 1856’te yürürlüğe girmişti. Anadolu Demiryolu, İstanbul’un karşı yakasındaki Boğaziçi’nde Haydarpaşa’dan İzmit’e (1873’te) inşa edildi. Ünlü Bağdat Demiryolu’nun ağırlıklı olarak Almanlar tarafından yapımının ilk basamağı Ankara (1892) ve Konya (1896) içindi; doğal olarak bu ilk basamağı İran Körfezi’ne kadar diğer çalışmalar izleyecekti. Mudanya’dan Bursa’ya uzanan başka bir yeni hat (1873) bir Fransız şirketi tarafından inşa edildi. 1866’da yapımı tamamlandığı zaman, İzmir-Aydın hattı Büyük ve Küçük Menderes ırmak vadilerini Ege’ye açtı ve akabinde bu hat 1899’da Dinar’a genişletildi. İzmir-Kasaba hattı 1900’de Gediz vadisini olduğu kadar güneybatı Anadolu’nun çoğunu erişime açtı. Abdülhamit’in saltanatında Edirne-Dedeoğlu hattı Osmanlı egemenliği altında kalan Balkan bölgelerine doğrudan iletişimi restore edecek bir biçimde Selanik ve Manastır’a (1897) genişletilecekti. ⁶¹⁵

4.3.2.5. Ekonomik ve Sosyal Reformlar

Tanzimat, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli değişimleri müjdeledi. Hatt-ı Hümayun tebaalar arasında ekonomik eşitliği yeniden tesis etmeyi arzuladı. Reform,

⁶¹² Roderic H. Davison, Elektrik, ss. 376.

⁶¹³ Nesimi Yazıcı, ss. 139-210; Stanford J Shaw, Modern Turkey, ss. 228-230; Niyazi Berkes, ss. 256-57.

⁶¹⁴ İzmir- Aydın Demiryolunun kurulması ve politikası ile ilgili detay bilgi için bkz. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6. Basım, 2000, Savaş Yayınları, Ankara, 1983, ss. 37-58.

⁶¹⁵ Roderic H Davison, Essay, ss. 119-122, 133.

toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkiyi İmparatorluk'taki sömürücü angarya hizmetini ilga ederek yeniden tanımlamaya çalıştı.⁶¹⁶

Vergi düzenlemesi reformun bir diğer alanıydı. Hatt-ı Hümayun'un ilanından sonra, hükümet vergileri düşürmeye eşlik edecek bir biçimde, İmparatorluk'ta doğrudan vergi toplamak için devletin vergi toplayıcıları atadığı bir ferman yayımladı. Bu durum, vergi gelirlerini azalttı ve muhalefeti körükledi ve her ne kadar tarımı vergilendirme hem Tanzimat'ta, hem de II. Abdülamit döneminde tek yöneme sahip gibi görünse de, hükümet sonunda yeni sistemi bırakmaya mecbur kaldı.

Reformun bir başka özelliği, dini ayrımcılıktan kaynaklanan vergilerin ilga edilmesi idi. Devlet, gayr-ı Muslimlerin üstlendiği geleneksel bir dizi vergiyi, dini liderlerin topladığı ve Hazine'ye gönderdiği tekil bir vergi ile değiştirdi. Kafa vergisi (Cizye) yerinde kaldı, ancak 1856'da askeri hizmetlerden bir muafiyet ödemesi haline getirildi. Bu durum, Müslüman idarenin vergilendirmeyi seküler bir temele kaydırmaya başladığını göstermekteydi.

Mali ve parasal sistemi merkezileştirmek için, hükümet geleneksel para kiralama sistemini değiştirerek bankaların kurulmasını destekledi. 1845-46'da hükümet ve destekçisi bankerler Banque de Constantinople'ı kurdular, 1856'da Londra'da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticareti fonlamak üzere Osmanlı Bankası kuruldu. 1862'de Fransızlar Banque Imperiale Ottomane'yi kurdular. Bu bankalar İmparatorluğun bütçesini ve harcamalarını denetleme hakkını elde ettiler. Onlar ayrıca İzmir'i, Isparta'yı, Selanik'i, İskenderiye'yi, Şam'ı ve diğer şehirleri içerecek bir biçimde şubeler de açtılar. Reformlara rağmen, hükümet mali sorunlarla karşılaşmaya devam etti. 1841'de hükümet ilk kâğıt para olan Kaime⁶¹⁷'yi piyasaya sürdü. Hazine harcamalarına karşılık ödeme vasıtası olarak, bürokratları ve tüccarları satın almaya zorladığı bonoları piyasaya sürdü. Bir süreliğine bu önlemler İmparatorluğun mali sorunlarını dengede

⁶¹⁶ Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası," **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss. 773-784.

⁶¹⁷ Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, ss. 257-259.

tuttu.⁶¹⁸ Ancak, Kırım Savaşı'ndan sonra yabancılarla dış borç görüşmeleri kısmen başarılı olunca 1875 çöküşüne yol açacak bir biçimde Hazine bonolarını piyasadan çekti.

Tanzimat'ın ekonomik reformlarının bir başka önemli alanı, giysi, cephane, kâğıt, ipek ve ayakkabı üreten yeni fabrikaların barındığı sanayi parklarının açılması ile sanayileşmenin yayılması oldu. Bunların çoğu Britanya tarafından işletilmekteydi. Bu tür bir gelişmenin yerine, eğer reformlar ve yenilikler Osmanlı'nın elindekileri güçlendirmek için tasarlanmış olsa idi, ekonomi İmparatorluğun tedrici çöküşünü tersine çevirebilirdi.

Neticede, 19. Yüzyılın reformları neredeyse Osmanlı yaşamının her yönüne temas etmişti. Bu reformlar geleneksel sosyo-ekonomik düzeni sarsmaya yardımcı oldu. Ancak, seçkinlerin desteklediği reform ve yenilikle yıkılanın yerine yeni bir toplumun inşası, on dokuzuncu yüzyılın sonunda bile başarılmış olmaktan uzaktı. Bilhassa, Osmanlı seçkinleri çeşitli nedenlerle rejimleri için yeni bir meşruiyet temeli yaratmakta başarısız oldu.⁶¹⁹

1840 ile Kırım Savaşı'nın patlak vermesi arasındaki sürede, Batı etkisi ve seküler yasalar belirli meselelere uygulandı. Ceza Yasası gözden geçirildi ve tüm Osmanlıların eşitliği onaylamıştı. Karma mahkemeler ve sulh mahkemeleri kuruldu. Mahkemede Hristiyanların Müslümanlara karşı tanıklık etmesi kabul edildi. Kimi Hristiyanlar askeri tıp okullarına kabul edildi. Hristiyanlar silahlı kuvvetlerde hizmet verebilecekti, ancak Müslümanlar Hristiyanları subay olarak görmekte ve kabullenmekte zorlanıyordu ve zaten Hristiyanların bizzat kendisi orduda hizmet etmeye gönülsüzdü.⁶²⁰ Yalnızca az sayıda Yunan donanmada görev aldı. Batı hukukunun, karma mahkemelerin ve seküler eğitimin uyarlanmasında eşitlik esası kabul edildi; ancak uygulamada ağırdan alındı.

Diğer yandan Abdülmecit, Osmanlı yaşamının modernleşmesi ile uyum içinde sultanlık örgütlenmesini ve uygulamalarını değiştirmeye çabaladı. Dolmabahçe Sarayı resmi resepsiyonlar, seremoniler ve meclis toplantıları için kullanılırken, Abdülhamit

⁶¹⁸ Roderic H Davison, Essay, ss. 60-72; Roderic H. Davison, "The first Ottoman experience with paper Money" Osman Okyar ve Hilal İnalcık (ed) **Social and Economic History of Turkey (1071-1920)**, Hacettepe University, Ankara, ss. 243-251.

⁶¹⁹ Bernard Lewis, Emergence, ss. 110-111.

⁶²⁰ Mehmet Aktel, "Tanzimat Fernmanı'nın Toplumsal Yanısması," **Suleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:3 1988, ss.177-184.

zamanının çoğunu yeni sarayı Çırağan'da geçirdi. Avrupa tarzı daireleri ve bahçeleri ile saray kısa sürede imparator ailesi için favori mekân haline gelecekti. Yeni saraylara İmparatorluk Hazinesi'nden maaşları ödenmek üzere daha fazla hizmetli alındı. Sultanın alışkanlıkları ve tavırları değişti. İzolasyon kırıldı. Sultan Avrupa elçiliklerinin resepsiyonlarına veya tiyatro gösterilerine gittiğinde halkın içinde görülmekteydi. Başkentin dışına seyahat etmeye de başladı.⁶²¹

Reform önlemleri Kırım Savaşı sırasında her alanda çok da değildi. Mustafa Reşit de bu dönemin sonunda hevesinin birazını kaybetmişti. Dahası, saray harcamaları çok fazla arttı. Abdülmecit'in yeni sarayları ve diğer binalar için cömertçe harcama yapması, halkta popülerliğinin düşmesine yol açtı. Yaşam, onur ve mülkiyet emniyeti vaadi tamamen sağlanamamıştı. Hatt-ı Hümayun eşitlik, temsili hükümet ve genel Batılılaşma yönünde hareketi başlatmıştı ama bunların başarılması kesinlikten çok uzaktı.⁶²²

Reform hareketi Kırım Savaşı'nın başında duraklamıştı. Ancak, Avrupa İmparatorluğa reform sürecine devam etmesi için değişmez bir baskı uyguluyordu. Avrupa'yı İmparatorluğun ilerlemesi ve gelişmesi yönünde yeni reform önlemlerinin gerçekten uygulanmaya hazır olunduğu hususunda ikna etmek gerekiyordu. Tanzimat Meclis reform mevzuatının taslağını çıkardı ve yasa ve düzeni idare edecek bakanları araştırdı. Ali Paşa ilk başkandı ve Fuat Paşa öncü üyelere birisi idi. Fransa, Avusturya ve İngiltere Rusya'nın reform programına müdahale etmesini önlemek için Paris Barış Konferansı'ndan önce Osmanlıların fermanı tamamlamaya zorluyordu.⁶²³

18 Şubat 1856'da yeni reform sözleşmesi Paris Antlaşması'nın parçası ve İmparatorluğun Avrupa Güçler Sahnesi'ne bir katılımcı olarak kabulü olarak Sultan tarafından Islahat Fermanı adıyla resmen ilan edildi. Her ne kadar yeni ferman, yabancı diktesi altında hazırlanmışsa da, pek çok bakımdan ilki ile benzerlikler içermekteydi. Her iki ferman da İmparatorluk iç sorunlara sahipken ilan edilmişti, her biri Avrupa görüşünü ve iç reformu hedeflemekteydi ve her biri spesifik düzenlemeler gerektiren vaatlerde bulunmaktaydı. 1856 Fermanı, 1839 Fermanı'nın vaatlerini tekrarlamakta ve

⁶²¹Tahsin Ünal, ss. 201-213.

⁶²²Zabit Acer, 189-195.

⁶²³Bernard Lewis, ss.389-396.

onları genişletmekteydi. Ancak, 1856 Fermanı değişiklikleri sayarken önceline kıyasla çok daha titizdi. Ferman benzer vaatlerle başlamakta idi, ancak akabinde onların ötesine geçmekteydi. Daha önemlisi, içinde ikicilik barındırmamaktaydı. Tavrı ve dili kesinlikle moderndi ve Şeriata ve eski zamanların şanına herhangi bir vurgu içermemekteydi. Tüm davranış tarzı geçmişe değil, geleceğe dönüktü. Mustafa Reşit onun hazırlanmasında görev almamıştı, ancak 1858’de vefatından evvel iki kez daha Sadrazam olarak görev yapacaktı. Liderlik himayesindeki Ali ve Fuat Paşaların eline geçmişti. Bu iki isim Tanzimat’ın mimarları ve uygulayıcıları oldu.

Ferman vergiye tabi tutulan çiftçiliğin ve diğer suiistimallerin ilga edilmesini ve tüm Osmanlı tebaalarının askerlik hizmetinde eşitliğini tekrar vurgulamaktaydı. Aynı zamanda, yıllık bütçelere riayet edilmesini, bankaların tesis edilmesini, ekonomik gelişme için becerileri, cezaevi sisteminde reformları, ceza ve ticaret yasalarının kitap halinde toplanmasını, Müslüman ve gayr-ı Muslimlerin davalarına bakacak karma mahkemelerin oluşturulmasını, askeri okullar, kamu istihdamı ve saygı hususlarında eşitliği onaylıyordu.⁶²⁴

1856’dan sonra, Avrupa ile temas geniş ölçüde arttı. Yüzeysel konularda, yani mutfak eşyalarının, mobilyaların kullanımında Paris modasının uyarlanması gibi hususlarda etki hemen hissedildi. Türkler ister diplomatik hizmet için, ister öğrenci olarak Avrupa’ya gitmiş olsun Fransızca öğrendiler ve yeni fikirler edindiler. İletişim, dönüşüm sürecinde bütüncül bir rol oynamaya başladı. Telgraf ve demiryolları iletişim çabalarının doğrudan bir sonucuydu. Modern bir basın ve gazetenin, bilhassa Ceride-i Havadis ve Tercüman-ı Ahval’ın tesisi modern iletişim teknolojilerinin etkisini daha fazla arttırdı.⁶²⁵

1861’de Abdülmecit’in ölümünün ardından kardeşi Abdülaziz tahta çıktı. Hem muhafazakârlar hem de reformcular güçlenmek için ona güveniyorlardı. Ancak tahta çıkmasından on yıl sonra bile etkisi çok zayıftı. Saltanatının başlarında, Ali ve Fuat Paşalar reform için güçlerini kullanabilmekteydi. Abdülaziz bu insanların ikisinin vefatının ardından yalnızca kendisi hükmetmeye başladı. Kafes hayatı boyunca Osmanlı

⁶²⁴ Niyazi Berkes, ss.152-154.

⁶²⁵ Kemal Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908," **International Journal of Middle East Studies**, Cilt:3, 1972, s. 261.

tarihindeki herhangi bir prensten çok daha fazla özgürlüğe sahipti. Hatta tahta çıkmasından önce bile evlenmesine ve çocuk sahibi olmasına müsaade edilmişti. İslami bir eğitim aldı. Erkek kardeşinin aksine, güçlü, sağlıklı, yakışıklı, kaprisli ve sertti. Avrupa'ya ilk kez seyahat eden Sultan'dı. Paris, Londra ve Viyana'yı ziyaret etmişti ve Prusya Kralı ile tanışmıştı. Aynı zamanda, Osmanlı tarihinde tek eşli olduğunu ilan eden ilk Sultandı ve bu nedenle Abdülmecit'in geniş ve pahalı haremını dağıtmıştı.⁶²⁶

Ali ve Fuat Paşaların liderliği altında bir dizi yeni önlem yürürlüğe sokulmuştu. 1864'te İmparatorluğun sona ermesine kadar yürürlükte kalacak olan taşra idaresini düzenleyen Vilayetler Kanunu (Vilayet Nizamnamesi) yayımlandı. Kadastro kurulları her bir bölgede örgütlendi. Bu kurullar, her bir bireyin işine, gelirine vs. binaen statüsünü ve mülkiyetini teşhis edebilmeleri için eyaletlere, kentlere ve köylere yollandı. Her bir bireye bir kimlik kartı olarak hizmet görecekti vergi tezkeresi verildi. Bu sistem, İmparatorluğun kalan ömründe ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etti. 1868'de Yüksek Konsey yeniden örgütlendi ve Fransız Censeil d'Etat'ı model olarak yargı işlevine sahip Adliye Nezareti ve danışma ve yarı-yasama sorumluluklarına sahip Şura-i Devlet adında iki yeni organ oluşturuldu.⁶²⁷

Ekonomik güçlükler ve merkezi hükümetin ve bürokrasinin büyüyen gücü reform önlemlerinin yeni bir evresini başlattı. Buradaki sorun artık batılılaşma reformlarının kabul edilmesi veya reddedilmesi değildi; artık sorun devletin otokratik gücünün nasıl sınırlandırılacağı idi. Bu arada, İmparatorlukta yeni hareketler türüyordu. Düşünürlerden ve yazarlardan oluşan daha genç bir kuşak bu otoriteden hoşnut değildi. 1865'te İmparatorluğun içinde bulunduğu dış ve iç konumdan memnuniyetsiz olan genç insanların küçük bir grubu "Genç Osmanlılar" adıyla örgütlendi. Bunlar, modern entelektüel sınıfın ataları olarak görülebilir. Her ne kadar, onların hepsi çeşitli zamanlarda hükümet işlerinde bulunmuşsa da, zamanın genişleyen entelektüel hevesini sembolize etmekteydiler. Esin kaynakları, Fransız kültürü hakkındaki bilgilerinden ve Avrupa'daki ilk elden gözlemlerinden gelmekteydi. İmparatorluğa anayasal bir düzenin ve temsili kurumların getirilmesi ile ilgilenmekteydiler. Amaçları, hükümet etme

⁶²⁶ Bernard Lewis, "The Ottoman Empire in the Mid-Nineteenth Century: A Review," **Middle East Studies**, Cilt: 3, 1965, (The Ottoman), s. 287.

⁶²⁷ Stanford Shaw, 19th Century Ottoman, ss. 426-427; Karal, Osmanlı Tarihi, VII, s. 153.

biçimini bir anayasal monarşiye dönüştürmek, Tanzimat reformlarının hatalarını düzeltmek ve İmparatorluğun sosyal ve ahlaki esaslarının yanlış anlaşılmasından kaynaklanan kültürel çatallanmaya son vermektir. Gelecekteki Sultanlar Murat ve Abdülhamit onların tartışmasını izleyenler arasında idi ve Genç Osmanlılar topluluğu 1872’de dağıldı. Ancak üyeleri anayasal bir rejim için çalışmaya devam ettiler. Reformların yeni bir evresi, ancak bu sefer siyasetçiler değil şairler ve yazarlardan ibaret yeni seçkin bir grup tarafından başlatılmıştı. Batılı düşünceler ve sosyal ve siyasi tutumlar, yeni Türk edebiyatının türemesi ile hızlandı. İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal bu yeni türün öncüleri idi.⁶²⁸ Modernleşmenin dolaysız bir programına ve sosyal ve siyasi reforma inanmaktaydılar. İlerleme kamuoyunun desteklediği hür kurumlara dayanmalıydı. Kamuya erişmek için temel vasıtaları olarak basını kullanıyorlardı. Resmi olmayan gazetelerin yayımlanması ile işe başlamışlardı ve Yeni Osmanlılar adında gizli bir cemiyet örgütleyerek devam etmişlerdi. Türk tarihine katılmaları, zamanın edebi Rönesans’ı ve İmparatorluk’ta bağımsız Türk gazeteciliğinin yükselişi ile olmuştu.⁶²⁹

1871’de Abdülaziz kendi siyasi grubunu oluşturmaya başladı. Çok kısa bir süre içinde, Ali ve Fuat Paşaların destekçileri sürgüne gönderildi. Abdülaziz güç biriktirmelerini önlemek için babasının geleneksel, Sadrazamları ve bakanları sık sık değiştirme politikasına geri döndü. Reform programına öncülük etmek istedi, ancak hızlı siyasi kaymalar ve kötüleşen mali durum onun reform çabalarının altını oydu. Harcamalardaki artış kısmen Abdülaziz’in savurganlığının sonucuydu. Yeni gemiler ve silahlar satın almıştı, saraylar inşa etmişti ve pahalı hediyeler dağıtmıştı. Ancak, başarısızlığın gerçek nedeni Hazine’nin yüksek faiz oranlarında dış borçlanmaya yol açacak bir biçimde yeterli vergi toplayamaması idi. Vergi toplama sistemdeki kusurlardan yara almaktaydı. Kuraklık ve kıtlık şiddetli tarımsal krizlere yol açmıştı. Son olarak hükümet, sivil memurların ve ordu subaylarının maaşlarını kısmıştı.

⁶²⁸ 1839-1908 arasında bulunan düşünceler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)” Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, ss. 345-360.

⁶²⁹ Kemal Karpat, “The Transformation of the Ottoman State,” **International Journal of Middle Eastern Studies**, Cilt: 3, 1972, ss. 262-63; Tuncer Baykara, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Arastirmalar**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992, ss. 109-12.

Abdülaziz'in saltanatının sonunda, mali krizler pek çok insanı gelirsiz, işletme sahiplerini müşterisiz ve köylüleri kıtlıktan mustarip bırakmıştı. Bunlara ek olarak, Balkanlar'da yabancı ajanlar karmaşıklar çıkarmıştı. Abdülaziz'in politikaları neredeyse hemen herkesi ona karşı muhalif olmaya yöneltti ve birleştirdi. Reform zihniyetli bireyler onu bir despot olarak görüyordu. Silahlı kuvvetler açısından, onun saltanatı hiçbir şey getirmediği gibi sonsuz yenilgilerden oluşan bir zincir oluşturmuştu. Ulema, Rusya'ya karşı gösterilen yatıştırıcı tavra güceniyordu. Rejime karşı iç muhalefet gelişti ve Yeni Osmanlılar gazetelerde ve dergilerde bir anayasa, parlamento ve Osmanlıcılık adına yeni fikirleri tartışılar. 1876'da Abdülaziz'e karşı bir ayaklanma meydana geldi. 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildi ve ertesi gün gizemli bir biçimde vefat etti. Yerine Yeni Osmanlıların umut olarak gördükleri yeğeni ve halefi Murat tahta geçti; ancak zihnen dengesi kısa sürede bozuldu ve tahta geçmesinden yalnızca üç ay sonra kardeşi Abdülhamit lehine tahttan feragat etti.⁶³⁰

1870'lerde İmparatorluk Avrupa müdahalesinin yolunu açarak iflasa sürüklendi. Milli kurtuluş mücadeleleri 19. yüzyılda Osmanlı'nın Balkan bölgelerindeki topraklarının çoğunu kaybetmesine katkıda bulundu. 1875'te Bosna-Hersek köylüleri Müslüman arazi sahiplerine karşı ayaklanma halindeydi. 1876'da Bulgaristan'da isyan vardı. Bu sırada, Sırbistan Türkiye'ye savaş ilan etti ve akabinde Karadağ ona katıldı. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Güçleri ve onların ekonomik sömürsünden etkilenen zayıf bir devlete dönüşmüştü. Britanya İmparatorluğun çözülmesinin denizlerdeki üstünlüğünü tehdit edeceğinden endişeliydi. İmparatorluğun yalnızca eğer hükümetin suiistimalleri sona ererse ve köklü idari değişimler tamamlanırsa kurtarılabileceği sonucuna varmışlardı. Osmanlı liberalleri de ayakta kalmanın reforma bağlı olduğuna ikna edilmişti. Ancak, Tanzimat dönemi hakikatte sıradan bireyin günlük yaşamında herhangi bir gelişme getirmedi.

Tanzimat uygulamalarından tam bir başarı beklemek gerçekçi bir bakış açısı değildir. Tanzimat adamları dargın ve beceriksiz çalışanlarla yeni bir yapı inşa etmeye uğraştılar. Eşitlik üzerine olan vurgu, herkesi memnun etmedi. Bazı Müslümanlar duruma hayıflanırken, Hristiyanlar da Yahudilerle aynı seviyede olmaktan hoşnut

⁶³⁰Stanford Shaw, Ottoman History, ss.153-157;Roderic H. Davison, Reforms, ss. 301-310

değildi. Yüksek din adamları sınıfı uygulamalardan hiç memnun değildi. Kendilerine şimdi sabit maaş ödeniyordu ve cemaatlerinden katkılarını toplayamıyorlardı. Genellikle, hem Müslümanlar hem de gayr-ı Muslimler bu reformların Avrupa'nın baskısı nedeniyle yayımlandığına inanıyordu. Bu ve diğer seküler modernleştirici reformlar ve değişiklikler geleneksel toplumun üzerine üst üste binmişti. Roderic Davison, geleneksel ve modern kurumların yani eski Medreselerle Batılı yeni okulların, geleneksel dini yasa ve mahkemelerle modern seküler yasa ve mahkemelerin, yan yana var olmasının kafa karışıklığı yarattığını savunmaktadır. Osmanlı tebaaları için değişim kafa karıştırıcıydı, diğerleri (ulemalar) için nefret ettiren cinstendi ve başkaları için yetersizdi. Mesela, Yeni Osmanlılar diye adlandırılan gazeteciler ve diğerleri Tanzimat reformcularının yavaş adımlarını alenen eleştiriyorlardı.⁶³¹

Eski sistemi restore etmenin yolu yoktu. Türkler için ayakta kalmanın tek yolu vardı: Modernleşme. Seçkin, genç kuşak sonunda Türkiye Cumhuriyeti'ni kurana kadar bu yolu izledi. Türklerin babası Atatürk'ün belirttiği gibi “*devrimin amacını kavrayanlar onu daima koruyabilecektir.*”⁶³²

⁶³¹ Roderic H. Davidson, Essays, s. 24.

⁶³² <http://www.guzelimsozler.com/sozleri-oku/14705-devrimin-amacini-kavramis-olanlar-surekli-olarak-onu-koruma-gucune-sahip-olacaklardir.html>
Erişim 20.10.2017

4.4. 19.YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA REFORMUN BAŞARISIZLIĞI

19. yüzyılın Osmanlı reform hareketi bir devlet inşa etme çabası olarak başladı veya daha doğru bir ifade ile geçmiş iki yüz yıllık süreçte periferiye, yani ayanlara, Ulemaya vb. kaybedilmiş merkezi siyasi otoritenin restore edilmesi çabası idi. Merkezileşme hedefini başarmanın asıl vasıtaları hem Avrupa tarzında bir sivil bürokrasinin ve sürekli ordunun yaratılması, hem de eğitim, iletişim ve hukuk alanlarında sivil bürokrasi ve sürekli orduyu tamamlayan yeniliklerin meydana getirilmesi idi. II. Mahmut'un saltanatının sonundan itibaren bu çabalar, Ayanlara boyun eğdirildiği, Yeniçeriler ortadan kaldırıldığı ve Ulemanın gücü keskin bir biçimde düştüğü için geniş ölçüde başarılı oldu. Ancak, ilk reformların başarısı Osmanlı devletinin siyasi yapısındaki daha ileri düzeydeki değişikliklere olan ihtiyacı sonlandıramamıştı. Bilhassa, yeni bir sorun ortaya çıktı ve 19. yüzyılın seyrinde artan bir biçimde tehditkâr bir boyut kazandı.

Bu sorun, Osmanlı tebaalarını meydana getiren çeşitli azınlık etno-dilsel grupları arasında yayılan milliyetçilik sorunu idi. Tanzimat esas olarak bu sorunla yüzleşmeye yöneltmişti. Hem Hatt-ı Hümayun'da hem de Islahat Fermanı'nda vurgulandığı gibi, Tanzimat'ın açık vaadi tüm Osmanlı tebaalarına yasal eşitlik temin etmektir, bunun sonucu olarak Osmanlı toplumunda gayr-ı Muslimlerin ikinci sınıf statüsü sona erdirilmiş olacaktı. Ancak, Osmanlı reformcularının gerçek niyeti bu olsun veya olmasın, Tanzimat Osmanlı siyasi ve sosyal kurumlarında sekülerleşme ve Batılılaşma yönünde büyük yeniliklere yol açtı. Ayrıca, kaçınılmaz olarak bürokrasinin daha da genişlemesine ve merkezi hükümetin sorumluluk alanlarının artmasına neden oldu.

Tüm bu değişimler – Osmanlı siyasi kurumlarının sekülerleşmesi, devlet bürokrasisinin genişlemesi, geleneksel gücün izlerinin zayıflaması veya açıkça ortadan kalkması, onların dümen suyunda daha ileri değişimler için ihtiyaç getirmekteydi. Eğer Osmanlı devletinin yıkılması önleneyecekse ve bu reformcuların temel amacı ise, bürokratların eylemlerinin kontrol altına alınması, devlet ve toplum pahasına makamlarını kişisel kazanç vasıtası olarak kullanmalarının önüne geçilmesi için de

yöntemler gerekmekteydi. Genişleyen hükümet aygıtı ek gelir kaynaklarına ihtiyaç duyuyordu, bu yüzden ekonomik gelişmeyi ilerletecek önlemlere ihtiyaç vardı. Belki de hepsinden önemlisi, şimdi araçsal-akılcı ilkelerden türeyen yeni bir meşruiyet temeline ihtiyaç duyulması idi. Devletin geleneksel iddiası, inancın koruyucusu ve adaletin sağlayıcısı olmasıydı. Uygulamada bu geleneksel iddia sekülerleştirici ve modernleştirici reformlar ve bürokratik devletin sosyal hayatın tüm alanlarına artan nüfuzu ile kökten bir biçimde dönüşüme uğramıştı.

Ancak, elimizde seçkinlerin görevin azametini ve karmaşıklığını anladıklarına dair çok az kanıt vardır. Ne de korumaya çabaladıkları siyasi sistemin çerçevesi içinde en iyi çabayı harcasalar bile görevlerini başarabileceklerine dair kanıt vardır. Reformcuların yolunun önündeki engeller karşı konulamazdı ve bu engeller reformların başarısızlığa uğramasına ve nihayetinde İmparatorluğun parçalanmasına yol açtı.

4.4.1. Azınlık Milletleri Arasında Milliyetçiliğin Yükselişi

18. yüzyılın seyrinde Osmanlı sosyo-ekonomik sisteminde önemli bir gelişme meydana geldi. Osmanlı-Avrupa ticaretinin artan öneminin şiddetlenmesi ve esasen Müslüman tüccarların meşgul olduğu Doğu ile ticaretin göreceli düşüşü ile, ticaret ve iş ilişkilerinin öncelikle gayr-ı Muslim tebaalara bırakılmasına bağlı olarak gelişen “emeğin etnik işbölümü.”⁶³³ Bu gelişmeden esas faydalananlar İmparatorluğun Hristiyan tebaaları, bilhassa Yunanlılar ve Ermenilerdi.⁶³⁴ Avrupa dillerini ve göreneklerini bilmeleri ve Avrupalı ticaret adamları ve üreticileri ile uzun profesyonel iş ilişkileri onları Müslüman tüccarlar karşısında daha avantajlı bir konuma getirmişti ve 19. Yüzyılın başından itibaren, İmparatorluktaki gayr-ı Muslim grupların oluşturduğu ticari sınıfların çoğu yükselen bir duruma sahipti.⁶³⁵

⁶³³ Issawi, **Economic History**, s. 114.

⁶³⁴ Osmanlı Devleti'nin gerilmeside azınlıkların rolü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Salahi R. Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasına Azınlıkların Rolü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, ss. 189-274, 275-364.

⁶³⁵ Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire," **Journal of Economic History**, Cilt: 29, 1969,(Capital), ss. 97-140.

Gayr-ı Muslim grupların Avrupa ile yakın teması ve onların arasında başarılı bir ticari sınıfın yayılması, sekülerleşmenin artmasına ve seçkinlerin gayr-i Müslim tebaaları ile etkili bir biçimde uğraşmak için ellerinde tuttıkları dini otoritenin zayıflamasına neden oldu. Böylece, aslında çeşitli etno-dinsel toplumları güçlendirmeye hizmet eden millet sistemi, şimdi ayrılıkçı tahrik merkezi ve siyasi sistem için bir zayıflık kaynağı haline geldi.⁶³⁶

İki unsur gayr-ı Muslimler arasındaki ayrılıkçılık ve milliyetçilik cereyanlarını durdurmak isteyen Osmanlı çabalarının başarısına ağır bastı. İlki, yüzyıllar süren Millet özerkliğinin baskın Müslüman grup ile gayr-ı Muslimler arasında çok az kültürel yakınlık bırakmış olmasıydı; gayr-ı Muslimler kendi okullarını işletmekte, kendi dillerini konuşmakta ve ticaret, el sanatları ve küçük endüstri ile uğraşmaktaydı⁶³⁷ ve genel olarak Müslüman Türklerle çok az sosyal iletişime sahiptiler. İkincisi, on dokuzuncu yüzyılın ortasında bile Türkçe konuşmayan tebaalar, İmparatorluk nüfusunun üçte ikisine yakınına oluşturmakta ve İmparatorluk topraklarının beşte dördünden fazlasında bir çoğunluk teşkil etmekteydi.⁶³⁸

Bu koşullar altında, ayrılıkçı hareketlerle mücadele eden seçkinlerin seçenekleri oldukça sınırlıydı. Elleri altındaki kaynakların azlığı düşünüldüğünde, bu hareketleri gerçekçi bir biçimde güçle ezmeyi ummaları beklenemezdi. Ancak pek çok durumda bunu yapmışlardı ya da en azından yapmaya çabalamışlardı.⁶³⁹ Öte yandan, gayr-ı Muslimler ve Müslümanlar arasındaki yüzyıllar süren sosyal ve kültürel ayrımın etkileri de birkaç on yıllık zaman diliminde telafi edilemezdi. Seçkinlerin 19. Yüzyılın ortasında gayr-ı Muslim topluluklara önerebilecekleri en iyi vaat, Müslümanlarla eşitlikti. Azınlık Gayr-ı Muslim topluluklar⁶⁴⁰, bu tür bir imtiyazdan hemen hiç etkilenmediler. Onlar, Tanzimat'ın vaatlerine göre teorik olarak adlandırıldıkları biçimiyle, "birinci sınıf"

⁶³⁶ Bkz. Ziya Gökalp, **Turkish Nationalism and Western Civilization**, (Çev. ed.) Niyazi Berkes, Columbia University Press, New York 1959, ss. 64-65.

⁶³⁷ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 14-15.

⁶³⁸ Ubicini, *Letters*, Cilt: 1, s.19.

⁶³⁹ Bkz. Milliyet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. William Miller, **The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927**, Frank Cass, London 1966.

⁶⁴⁰ Salahi R. Sonyel, ss. 189-274, 275-364.

Osmanlı “yurttaşlığı”nın ayrıcalıkları arasında sayılan orduya hizmet etme yükümlülüğü konusunda işe yaramaktan bilhassa endişeliydiler.

Tüm tebaaların eşitliği konusuna ilgisizlik, salt gayr-ı Muslim topluluklar içindeki sıradan insanla sınırlı değildi. Hristiyan milletlerin dini otoriteleri de bu tür düşüncelere karşı idi. Eğer bu vaatler başarılı olursa, tüm tebaaların eşitliği geniş ölçüde güçlerinin ve gelirlerinin dayandığı millet sisteminin sonu anlamına gelirdi.⁶⁴¹

4.4.2. Yabancı Müdahalesi

Gayr-i Müslim grupların ayrılıkçılığı sorunu, 19. yüzyılda İmparatorluğu içine çeken düşmanca uluslararası çevre ile yakından ilgiliydi. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı gücünün düşüşü, “Doğu Sorunu”nun yükselmesine neden oldu; İmparatorluğun olası çözülüşü Avrupa devletler sisteminde ve uluslararası güç dengesinde etkilere yol açacaktı. Bir zamanlar bir olasılık (yani, İmparatorluğun yıkılması) olarak görülen şey, 19. yüzyıl itibari ile bir gerçeklik haline geldi ve Osmanlıların çeşitli tebaalarının isyanı basitçe, onun en büyük göstergesi idi.

Büyük Avrupa devletleri açısından sorun⁶⁴², Osmanlı seçkinleri ile çeşitli azınlık etno-dilsel gruplarının yükselen seçkinleri arasındaki mücadelenin sonucunu kendi faydaları doğrultusunda şimdi nasıl kontrol altına alacakları idi. Bu durum, uygulamada potansiyel düşmanlarının yaptıklarına bakarak ‘rekabetçi bir müdahale’ sürecini devreye sokmaları anlamına gelmekteydi. Büyük Avrupa güçleri ya ayrılıkçı grupları (örneğin, Britanya, Fransa ve Rusya’nın Yunan bağımsızlığını desteklemesi) destekliyor veya Osmanlı İmparatorluğu’nun Hristiyan tebaalarının haklarının savunucuları (örneğin, Büyük Güçlerin gayr-ı Muslimlerin hakları ile alakasını göstermek üzere Kırım Savaşı’ndan sonra Paris Barış Antlaşmasına hükümler koyması) olarak görülüyor veya Osmanlı seçkinlerinin yanında (örneğin, Tanzimat boyunca reformculara Britanya ve Fransız desteği) yer alabiliyordu.

⁶⁴¹ Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century," *The American Historical Review*, Cilt: 49, 1954, s. 854.

⁶⁴² Hüner Tuncer, ss.13-19, 37-44.

Ekonomik ve stratejik nedenlerle tüm Avrupa güçleri Osmanlı'nın işleri ile ilgilenirken, onların spesifik hedefleri Osmanlı siyasetine yaptığı etki açısından önemli ölçüde değişmekteydi. Örneğin, bir zamanlar Osmanlıların baş düşmanı olan Avusturya, 19. yüzyılda merkezi bir dış aktör olarak giderek azalan bir öneme sahip olacaktı. Fransa'nın İmparatorlukta önemli ekonomik çıkarları vardı ve Sultanın Katolik tebaaları arasında güçlü bir etkiye sahipti. Ancak, 19. yüzyılın çoğunda (Almanya'nın yükselişine kadar) Osmanlı'yı da endişelendiren ana yabancı güçler Britanya ve Fransa idi.

Rusların Osmanlı'ya karşı hedefi basit ve açıktı: Onlar ele geçirebilecekleri kadar çok toprağı ele geçirmek istiyor ve bunu yapabilmek için de her tür gerekçeyi kullanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrılıkçı hareketlere (bilhassa Balkanlar'daki) Rus desteğı, zamanı gelince yeni kurulan devletlerin Rusya'nın nüfusu altına girecekleri umuduna programlanmıştı. Bu nedenle, Ruslar genellikle (bir kez Osmanlı hükümdarlarına karşı başarılı olduklarında) kendi başlarına ayakta duramayacak kadar güçsüz olan bu hareketleri desteklediler.⁶⁴³

Öte yandan, Britanya'nın hedefi çok daha karmaşıktı. Osmanlı toprağının stratejik önemi ve Rusların bu toprağın büyük bir kısmına el koymalarını önleme arzusu bu hedefin bileşenlerinden birisi idi. Ancak Britanya, Osmanlı işleri bir başka önemli nedenle de ilgilenmekteydi: İmparatorluk, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden Kırım Savaşı'na kadar Britanya'nın en iyi gümrükleri birisi idi. Her bir Avrupa devletinin kendi sanayilerini korumak için ticaret bariyerleri yükselttiğı bir zaman diliminde Kıta'da karlı ticaret fırsatlarının yoksunluğunda Britanya, endüstriyel malları için ve acil hammadde ihtiyaçları için Asya'da, Afrika'da ve Güney Amerika topraklarında pazarlar aramaya zorlanmıştı. Osmanlı toprağı, bu tür ticari nüfuz için en iyi adaylardan birisi idi. Bilhassa metalleri için kullanabileceğı ham ipek, kökboyası, palamut, kuru üzüm, yün vb. ham maddeler için mükemmel bir kaynak temin etmekteydi. Britanya yapımı ipekli giysiler, rafine edilmiş şeker, demir ve çelik ve yünlüler gibi ürünler için de istekli bir müşteri idi. Osmanlı ticareti Britanya ekonomisi için kar elde etmenin bir başka yolu idi. 1825-1853

⁶⁴³ George Young, **Nationalism and the War in the Near East**, Oxford University Press, London 1915, reprint ed., New York: Arno Press and the New York Times, 1971, s. 76.

yılları arasında, Britanya 1852’de ticaret dengesinde 6 milyon fazla vererek avantajlı bir ticaret dengesine ulaşmıştı.

Bu koşullar altında ve herhangi bir toprak hırsının yokluğunda, Dış İşleri Bakanı Palmerston’un (1830’ların başında) hükümetinin desteğini Osmanlı İmparatorluğu’na verme kararı şaşırtıcı değildi. Daha önce belirtildiği gibi, bu desteğin bir yüzü Fransa ve Rusya’nın Sultan’ın yararına Mehmet Ali’ye karşı müdahale etmesi idi. Aynı güdüler Kırım Savaşı’na (Fransızlarla işbirliği halinde) Britanya karışmasında da vardı. Osmanlı İmparatorluğu’nda Britanya⁶⁴⁴ politikasının bir başka yüzü, Bab-ı Ali’ye büyükelçi olan Viscount Stratford de RedcliffeCanning⁶⁴⁵’in uzun kariyerinde görülmektedir.

Viscount Stratford de RedcliffeCanning, Osmanlı İmparatorluğu’nda reformun heyecanlı bir destekçisi idi. Doğrusu, onun Tanzimat’a olan ilgisi öyle samimi idi ki pek çok Avrupalı onun Osmanlı reformlarının gerçek mimarı olduğunu düşünüyordu. Ateşli bir Protestan olan Canning, İslam’ın Osmanlı ilerlemesine asıl engel olduğuna inanmakta idi ve bu inanışına uygun olarak bir devlet dini olmaktan çıkarılmasını savunmaktaydı. Ek olarak, Canning Osmanlı reformlarının üç alana odaklanması gerektiğini savunmaktaydı: Tarımın geliştirilmesi; daha iyi vergi sistemi ve Müslüman ve gayr-ı Muslim tebaaların eşitliği.⁶⁴⁶

Açıkkası, ne Britanyalı politika yapımcıların zihninde ne de Canning’in zihninde Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası ticarette oynayacağı role ilişkin bir sorun yoktu. Türkiye bir tarım ülkesi olarak kalmak zorunda idi ki Avrupa’nın büyüyen sanayileri bilhassa Büyük Britanya’nın kiler için bir hammadde kaynağı ve endüstri malları için bir Pazar olabilmeliydi. Britanya politikasının bu yönü, onun liderliği altında 19. yüzyılda Osmanlı hükümetine bir kapitülasyon rejiminin dayatılmasında açıkça görülmektedir.⁶⁴⁷

Kapitülasyon elbette Osmanlılar için yeni bir olgu değildi. 1535’ten yani Sultan Süleyman devrinden beri bu tür anlaşma Fransızlarla yürürlükte idi. Bu anlaşma, başka

⁶⁴⁴ Osmanlı modernleşmesinde İngiliz etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Dönmez, **OsmanlıModernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)**, Kitapyayinevi, İstanbul, 2014, 65-90.

⁶⁴⁵ Bkz. Stanley Lane Pool, **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anılar**, Çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Basık, 1989, ss. 1-22, 23, 177-185.

⁶⁴⁶ Stanley Lane Pool, ss.1-22, 23, 177-185.

⁶⁴⁷ Stanley Lane Pool, ss.1-22, 23, 177-185

şeylerin yanı sıra, İmparatorluğa ithal edilen Fransız malları üzerindeki gümrük vergilerini sınırlandırıyor, Osmanlı mülkünde içinde kabahatli bulunan Fransız tebaalarının savunulmasında Fransız konsolosluk memurlarına yetki veriyor ve Fransa'ya İmparatorluk içinde yer alan kutsal topraklardaki Hristiyanları koruma hakkı tanıyordu. İzleyen on yıllar boyunca benzer imtiyazlar diğer Avrupa devletlerine de genişletilmişti, öyle ki 18. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapitülasyon haklarından sadece İsviçre ve Vatikan faydalanamıyordu.⁶⁴⁸

Bu ilk kapitülasyon anlaşmalarında gözetilen önemli bir nokta, bunların genellikle Avrupa devletleri ile görüşmeler yapan Sultanın her zaman güçlü bir pozisyonda olmasa da, en azından eşitler arasında daha iyi diplomatik ilişkiler geliştirmek ve ticareti ilerletmek için veriliyor olmasıydı. Dahası, bu tür anlaşmalar sadece anlaşmayı imzalayan belirli bir Sultan'la sınırlandırılıyor ve yeni bir hükümdar tahta çıkınca yenilmek zorunda kalınıyordu.

19. yüzyıl itibarıyla kapitülasyon farklı bir karaktere büründü. Osmanlı gücünün ve Avrupa devletlerinin iyi niyetine olan Osmanlı güveninin hızla düşmesi, tarz olarak tek yanlı kapitülasyon anlaşmalarını gündeme getirdi.⁶⁴⁹ Burada, sadece kapitülasyon maddeleri Osmanlı hükümdarına zorla kabul ettirilmiyor, aynı zamanda Avrupa güçleri bu maddeleri keyfi olarak yorumluyordu.

Belki de 19. Yüzyılda imzalanan kapitülasyon antlaşmaları içinde en önemlisi, 1838'de Britanya ile Osmanlılar arasında imzalanmış olanıydı. Daha önce de belirtildiği gibi, İmparatorluk Mehmet Ali tehdidinin bastırılmasında Britanya yardımına müthiş ihtiyaç duyuyordu. Bu anlaşma (Balta Limanı Anlaşması) İmparatorluğun ithalatlarına %5, ihracatlarına %12 sabit gümrük vergisi koymaktaydı. Osmanlı mülkündeki tarımsal üretim veya ticarete konu olacak herhangi bir madde üzerindeki tüm tekelleri ilga etmişti ve İmparatorluğun içinde ticaretle iştigal eden Britanya tüccarlarının ve/veya onların temsilcilerinin Türk tüccarlarının en avantajlı sınıfının elde ettiğine benzer imtiyazların elde etmesini şart koşmuştu.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Tahsin Ünal, ss. 135-136; Z. Y. Hershlag, **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, Brill, Leiden, 1964, ss. 43-44, 279-295.

⁶⁴⁹ Tahsin Ünal, ss. 135-136.

⁶⁵⁰ Bkz. Hurewitz, **Diplomacy**, Cilt: 1, ss. 110-11.

1838 Anlaşmasının hükümleri sonradan diğer Avrupa güçlerine de yaygınlaştı ve böylece etkili bir biçimde Osmanlı Türkiye'sinin geri kalmışlığı garantiye alındı. Bu nedenle, onlar el işleri ve tekstil ürünleri gibi ev sanayilerinde radikal bir düşüşe yol açtı. Türk zanaatçısının ürünlerinin Avrupa'nın sanayi merkezlerinde makinede üretilen ucuz ve bol metalarla rekabet edebilmesi çok güçlü.

Türk tarım ürünlerine artan talep bile, karmaşık bir lütuftu. Avrupa'da talep edilen hammaddeleri üreten mahaller onların üretimine uzmanlaşmaktaydı. Bir dizi kıyı şehri de onların pazarlandığı dış ticaret merkezleri olarak gelişmişti.⁶⁵¹ Kalkınmanın bu asimetrik örüntüsü, yani çok daha geniş kalkınmamış bir ekonominin yanı başında var olan yabancı piyasalarla bütünleşmiş uzmanlaşmış ve kalkınmış sektör, sömürge koşulları altında kalkınmanın klasik bir vakasıydı; Osmanlı imparatorluğu bir sömürge olmadan sömürgeci bir tarzda sömürülmekteydi. Kapitülasyon rejiminin zararlı etkileri yalnızca Osmanlı ekonomisi ile sınırlı değildi. Örneğin, Avrupa devletleri sık sık Osmanlıların Levanten tebaalarını kendi konsolosluk temsilcileri olarak atamaktaydı. Bu insanlar, özetle sık sık konumlarını ve kapitülasyon ayrıcalıklarını kişisel kazançları için kullandılar. Kapitülasyonun en önemli suiistimal edilme biçimlerinden biri korunmanın genellikle bir ücret karşılığı ya Osmanlı tebaalarından birilerine (ender olarak sabikalılara) veya Avrupalı olmayan yabancılara genişletilmesi idi.⁶⁵²

Avrupa güçlerinin kapitülasyonda ısrarcı olmalarının temel bahanelerinden birisi Osmanlı kanunlarının yetersizliği (bilhassa gayr-ı Muslimler ve Müslümanlar arasındaki eşitsizlik) olduğundan, Tanzimat'ın ana odağı Batı örnekleri model alan yasal reform ve çeşitli hukuk yasalarının benimsenmesi idi. Kapitülasyon yanlısı görüşe karşılık vermek için uygulanan kimi bazı önlemler de Kırım Savaşı'ndan sonra alındı. Böylece, örneğin Osmanlıların onayladığı yabancılara kendi mülklerine sahip olabilmesi 1867'de mümkün oldu ve uyrukluğa ve yurttaşlığa kabul üzerine bir yasa Batılı örnekleri model olarak 1869'da resmen yürürlüğe girdi.⁶⁵³

19. yüzyılın ikinci yarısında İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullarda, kapitülasyon sisteminden uzaklaşmak için tasarlanan bu ve buna

⁶⁵¹ Niyazi Berkes, ss. 140-41.

⁶⁵² Roderic Davison, Reform, s. 72.

⁶⁵³ Roderic Davison, Reform, s. 72.

benzer girişimler başarısızlığa uğramaya mahkûmdu. Avrupalılar hakikaten Osmanlı kanunları altında İmparatorluğun Müslüman tebaaları ile eşitlik istemiyordu. Eşitsiz ticari ve yasal ayrıcalıklar basitçe Avrupalıların yararına olan Osmanlı bağımlılığının ve zayıflığının bir yan ürünüydü. Doğrusu, Avrupalıların himayesi ile yapılan yasal reform türleri daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı seçkinlerinin tebaalar arasındaki gelenekçilerin olduğu kadar yükselen askeri-bürokratik sınıfın da gazabına katlanmasına yol açıyordu. Onlar açısından reformcu seçkinler yabancı güçlerin elinde kukla olmuştu. Osmanlı hükümdarları tarafından verilen imtiyaz üzerine imtiyazlar yalnızca İmparatorluğun siyasi ve ekonomik konumunu kötüleştiriyor ve Avrupalıların daha da fazla talepler istemesine yol açıyor gibi görünüyordu.⁶⁵⁴ Büyük Güçlerin İmparatorluktaki çeşitli Hristiyan toplulukların hamisi gibi davranma bahaneleri Osmanlı seçkinlerinin konumunu daha da kötüleştirdi.

Bu konuda en çok zararı veren olasılıkla İmparatorluğun dostları (Britanya ve Fransa) idi. Rusların toprak hırsları ve onların kendi çıkarlarını ilerletmek için İmparatorluktaki ayrılıkçı hareketleri kullanması, en azından Türklerin çoğu açısından önemsenen ve/veya uluslararası ilişkilerin bu tür karmaşıklıkları içinde anlaşılan bir olguydu.

Britanya ve Fransa, ama bilhassa Britanya amaçlarının İmparatorluğun hayrına olduğunu öne sürmekte ve Osmanlı seçkinleri tarafından da iyi niyetli muamele görmekteydiler. Diğer yandan, onlar Hristiyanların davasını kullanmakta ve reform ihtiyacını Osmanlı hükümetinin günlük işlerine düpedüz müdahale etmenin bir bahanesi olarak görmekteydiler. Bilhassa Britanya büyükelçisi Viscount Stratford de Redcliffe Canning bu tür dostça müdahalenin en tanınmış uygulayıcısıydı. Osmanlı Sarayı'ndaki etkisini seçkinler arasındaki reformcu kanadın lehine kullanarak Osmanlı reform davasına yardımcı olmuştu. Ancak İslam'a olan patavatsız saldırıları, Osmanlı mülkünde Hristiyan misyonerlerinin açıkça şampiyonluğunu yapması ve konuk olduğu hükümetin gündelik işlerine müdahalesi⁶⁵⁵, Osmanlı seçkinlerinde büyük rahatsızlık yaratmakta ve İmparatorluğun Müslüman tebaalarından, bilhassa küçük ama yükselen bir sınıf olan

⁶⁵⁴ Roderic Davison, Reform, ss. 71-74.

⁶⁵⁵ Stanley Lane Pool, ss.1-23.

bürokratik aydınlardan ve aynı zamanda dinsel unsurlardan gelen yükselen muhalefetin hâlihazırdaki seçkinlere karşı çıkmasının ana nedeni olmaktaydı.

4.4.3. Seçkinlerin Başarısızlığı

Ancak, Osmanlı reform çabalarının başarısızlığında yalnızca yabancı müdahalesi veya İmparatorluktaki çeşitli azınlık grupları arasında yükselen milliyetçi hissiyat kabahatli⁶⁵⁶ bulunamaz. Elbette yabancı müdahalesi ve ayrılıkçı hareketler reform hareketinin sahip olabileceği herhangi bir türden başarı olasılığına büyük ölçüde zarar verdi. Tam da bu nedenle, reformcular yapamayacakları hatta uygulamaya niyetleri bile olmayan önlemleri (örneğin, vergiye tabi çiftliklerin ilgası ve kimi yasal reformlar) harekete geçirdi; Osmanlı ekonomisinin düşüşünü⁶⁵⁷ (kapitülasyonlar vb. aracılığı ile) şiddetlendirmişti ve İmparatorluğun Müslüman tebaaları arasında reformcu seçkinlere karşı yükselen bir muhalefete ve genellikle reformcuların on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında çalışmak zorunda kaldıkları bir kriz atmosferine yol açtı.

Bununla beraber, reform politikalarının ve Osmanlı seçkinlerinin kendi karakterlerinde de çok fazla hata vardı. Doğrusu, Osmanlı rejiminin nihai çöküşü daha çok reform önlemlerinin yetersizliklerinde ve kusurlarında ve Osmanlı seçkinlerinin güçlülükle etkili kontrol sağlayabilecekleri unsurlardan çok, onlara karşı önlemleri tasarlayan ve uygulayan insanlarda aranmalıdır.⁶⁵⁸

19. yüzyılda Osmanlı reform önlemlerinin en çarpıcı özelliği, büyük kısmının kapsamlı bir tasarıma göre uygulanmayışı ancak hemen hissedilen ihtiyaçlara ihtiyatlı karşılıklar vermesiydi: (Eğer Sultan Mahmut'un merkezileşme çabalarından kimilerini olası istisnalar olarak saymazsak) Osmanlı Türkiye'sinde bilinçli bir reform programı yoktu.

⁶⁵⁶ Osmanlı Devletinde var olan Müslüma ve gayri- Müslim ilişkileri ile ilgili en detaylı bilgi için Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century," **American Historical Review**, Cilt: 59, 1954, ss. 844-864.

⁶⁵⁷ Suna Kili, **The Atatürk Revolution: A Paradigm of Modernization**, 5th. Ed. Türkiye İş Bankası, 2011, ss.75-77

⁶⁵⁸ Suna Kili, ss.78-89.

Yüzyıl boyunca Osmanlı seçkinlerinin en büyük başarıları, bir hükümet bürokrasisinin meydana getirilmesi, merkezi hükümetin periferi üzerinde yayılması ve sekülerleşmiş-Batılılaşmış eğitim alanında görülen önemli ilerleme idi. Ancak, Osmanlı toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları içinde bölük pörçük ve yetersiz kalkınmanın sonucu olarak bu başarılar sonunda rejim açısından en büyük zorluk kaynakları olacaktı.

4.4.4. Bürokratik Yozlaşma

Geleneksel Osmanlı toplumu geleneksel toplumsal bağların bireyin sosyal konumunu, haklarını ve ödevlerini belirlediği gevşek bir biçimde örgütlenmiş bir cemiyetti. Merkezi siyasi otoritenin esas kaygısı, İmparatorluğun genişlemesi ve savunulması ve vergilerin toplanmasıydı. Modern hükümete benzer işlevler, Milletler, loncalar ve yarı-özerk taşra yöneticileri ve hâkimler eliyle yürütülüyordu.

Merkezi hükümetin otoritesinin yayılması Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile başladığından geleneksel grupların otoritesinin kapsamında da buna eşlik eden bir düşüş gözlemlendi. Mahmut 1826-1838⁶⁵⁹ tarihleri arasında vefatını takip eden yıllarda büyük ölçüde genişleyecek olan merkezi bir bürokrasinin kuruluşunu hazırlamıştı.

Ancak, bu bürokrasi ağırlıklı olarak geleneksel seçkinlerin tabakalarından gelen insanlarla yönetilmekteydi. Onların pek çoğu göreceli olarak iyi eğitilmiş ve çok bilgiliydi ve İmparatorluğu yapabilecekleri en iyi düzeyde korumaya çalıştılar. Ancak, ekonomik kalkınmanın ve modern sosyal grupların (bilhassa bir burjuvazinin) yokluğu, Osmanlı bürokrasisinin gücünü dengeleyecek hiçbir etkili kontrol olmaması anlamına gelmekteydi.

Bu koşullar altında, en üst düzey bürokratlar yalnızca milletlerin geleneksel müşterek hürriyetlerini yürürlükten kaldırmıyor, geniş ölçekli nepotizmi ve yiyiciliği de hoş görüyordu. Resmi yiyicilik, aslında Tanzimat boyunca yaygındı ve reformcu

⁶⁵⁹ Roderic H. Davison, *Reform*, s. 32; Erik J. Zürcher, ss. 39-49.

seçkinlerin kimi en önde gelenlerini de kapsıyordu.⁶⁶⁰ 19.yüzyılda Galata’da yaşayan bir İngiliz Nassau Senior’un ifadesine göre Osmanlı İmparatorluğu’ndaki şöyleledi:

“Ellerine Sarayı geçirmiş olan Ermeni bankerler daima iyi kabiliyetleri olan genç ve çok az vicdan sahibi insanları, kişileri ve bağlantıları ararlar. Bu tarz birine rüşvet veya gösterişte veya Türkiye’de güce götüren paranın başka bir biçiminde harcanmak üzere on bin pound veya yirmi bin pound para vereceklerdir. Mücadele verirken bu kişi çok az faiz ödeyebilecektir; ancak bir yer edinince veya bir sözleşmeye imza atınca veya bir tekel hakkı edinince; yüzde on veya on beş veya yirmi ödeyebilir. Aynı zamanda, banker onun koruyucusudur, bir patron bahşış istediğinde veya bir ithamda bulunduğunda, bir tanığı rüşvetle satın alınması gerektiğinde, bir hâkime rüşvet teklif edilmesi gerektiğinde ona para gönderecektir ve yalnızca ödünç verdiği parayı yüksek faizle geri elde etmemiş, aynı zamanda kendi varlığının emrindeki birine himayesini ve işini temin etmiş olur.”⁶⁶¹

4.4.5. Ekonomik Kalkınmanın Noksanlığı

Osmanlı reformcu seçkinlerinin 19. yüzyılda belki de en büyük başarısızlığı, neredeyse tümüyle Türk ekonomisini ve ekonomik kalkınmasını göz ardı etmelerinden dolayı, yüzyılın başına kıyasla, göreceli olarak on dokuzuncu yüzyılın sonunda ekonominin gerilemiş olmasıydı.

Türk el sanatlarının ve ev içi sanayilerinin Avrupa’dan ithal edilen kitlesel üretim metallerinden kaynaklanan rekabet karşısında çöküşü yukarıda belirtilmişti. Ancak, bu noktada Türk seçkinleri Türkiye’nin uluslararası konumu ve kapitülasyon anlaşmalarının varlığı nedeniyle fazlaca kınanmaktan kaçabilirdi. Çünkü Avrupa devletleri kendi endüstrilerini koruduklarından Osmanlıların ithalata herhangi bir gümrük vergisi veya düpedüz yasak koyması olanaksızdı. Ancak, Osmanlı seçkinleri yaklaşık %85 Osmanlı tebaasının geçimlerini temin ettiği tarım koşullarını da geliştirmekte başarısız oldu. Türk tarımının Avrupa’nın talep ettiği malları (tütün, tiftik, ipek ve diğer nakit getiren

⁶⁶⁰ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 125-27, 134-35.

⁶⁶¹ Nassau W. Senior, *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858*, London, 1859, s. 85.

mahsuller) üreten sektörü hariç, Türk tarımı yüzyıllardır olduğu gibi ilkel ve geri kaldı. Doğrusu, Türk köylüsünün koşulları 19. yüzyılda daha da kötüleşti.

Sorunun önemli bir kısmı elbette reformcu seçkinlerin iktidara gelmesinden önceki yıllarda biriken ihmalden kaynaklanıyordu ve reformcular onu dengelemek için çok az şey yaptılar. Tarımsal hinterlandtaki ulaşım tesislerinin ve yolların yoksunluğu olasılıkla Türk tarımındaki kalkınmanın en şiddetli handikabıydı. 19. Yüzyılın ortasında yazan Ubcini gözlemlerini şöyle aktarmaktaydı:

*“Pazarlardaki satış yerleri genellikle üretim için mal istiyordu, oysa köylü topraktan salt geçinmesi için gerekenleri alıyor; kalanını bir köşeye atıyordu. Bu tür artıkların olabildiği ülke arazisi, denize sınırdaş, deniz kıyısından on beş ile yirmi fersah uzaklığa kadar karanın içine uzanabilen, genellikle iyi ekilip biçilen bir yerdir. Eğer kıyidan bu mesafenin dışına çıkarsanız, birkaç saat boyunca nadasa bırakılmış, çalı çırpı ve yabancı otlarla dolu geniş arazilerde yürürsünüz. Ancak, kuvvetli bitki örtüsü toprağın bereketini ve verimliliğini kanıtlamaktadır.”*⁶⁶²

Türk tarımının on dokuzuncu yüzyıl boyunca (ve daha önceki yüzyılda da) bir başka sorunu, toprak imtiyazı ve tarımsal vergilendirme üzerine yoğunlaşmasıydı. Osmanlı devletinin kuruluşundan beri toprak imtiyazının üç türü vardı: Miri, Vakıf ve Mülk'tür.

Her ne kadar Osmanlı tarihi boyunca her bir kategorideki toprak alanının yüzdesi değişse de, Miri arazi İmparatorluktaki tarımsal alanın çoğunu meydana getirmekteydi.⁶⁶³ 17. Yüzyıldan önce, devlet arazisinin çoğu hizmetleri karşılığı sipahilere tımar olarak verilmekteydi. Onun çok daha küçük bir oranı vergilendirilen çiftliklere tahsis edilmişti. 17. yüzyılın sonundan başlayarak sipahi süvarilerinin hızlı düşüşü ve yarı feodal tımar sisteminin dağılması devletin artan oranda çiftlikleri vergilendirmesine yol açtı. Daha önce belirtildiği gibi, bu durum hem toprak verimliliği, hem de köylülerin refahı açısından zararlı sonuçlar verdi. 17. ve 18. yüzyıllarda merkezi siyasi otorite gerilemişti.

⁶⁶² Ubcini, Letters, Cilt: 1, ss. 317-18.

⁶⁶³ Halil İnalcık, Ottoman Empire, s. 110.

Geleneksel siyasi sistemde vergilendirmiş çiftlikler sistemine duyulan ihtiyaç ağırlıklı olarak iki nedene dayanmaktadır. İlki, düzenli bir vergilendirme sisteminde gerekli olan değerlendirme, toplama ve inceleme işlevleri için yeterli idari yapının noksanlığıydı. İkincisi, vergi olarak ürünlerin (nakitten çok) toplanmasını gerektirecek biçimde kırsal kesimde bir para ekonomisinin noksanlığıydı.

Dahası, bireylerin (genellikle vergiye tabi çiftçiler) elindeki geniş devlet arazilerinin kamulaştırılması artmıştı. Ancak, akabinde bu toprağın büyük kısmı gelecekte tekrar devletin eline geçmesini önlemek için Vakıf arazisine çevrilmişti. Nedeni ne olursa olsun, 19. yüzyılda Vakıf arazisi oranı diğer arazi türlerine kıyasla keskin bir biçimde artmıştı. Vakfın idaresi ya bir kadının, ya da vakfın kurucusunun atadığı bir mütevellinin elindeydi.⁶⁶⁴ Her iki durumda da, bu tür toprak sistemi hakikatte resmen görevde olan özel bir şahıs veya mütevelliden çok vergiye tabi çiftçi gibi davranan temsilcilerin yönettiği sisteme olasılıkla daha yakındı.⁶⁶⁵

Merkezi hükümetin gücünü kırsala tekrar yaymak ve istikrarlı bir gelir tabanı yaratmak için, Osmanlı seçkinleri 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak bir dizi reform önlemi başlattılar. Böylece, daha önce açıkça belirtildiği gibi, vakıf mülkünün yönetimini devlet bürokrasisinin doğrudan kontrolüne almak hedefi ile 1826'da bir Evkaf Müdürlüğü (daha sonra Evkaf Nezareti'ne genişletilen) kuruldu.

Bu önlemi 1831'de kalan tımarların kaldırılması ve 1839'da vergiye tabi çiftlik sisteminin bırakılması kararları izledi. Tanzimat döneminde, miri araziye aktarımları, boş arazilerinin ıslahını ve vergilerin toplanmasını gözeten, tümünün en azından kısmen çiftçinin statüsünü ilerletmeyi ve kırsal kesime bir refah önlemi getirmeyi hedefleyen çeşitli yasa maddeleri yürürlüğe kondu.

Ancak, bu önlemlerin hiçbiri etkili olamadı. Böylece, her ne kadar vergiye tabi olan çiftçilik sistemi kaldırılmışsa da, kimi hükümet memuru olan yeni vergi toplayıcıları ile sabık irsen intikal eden vergiye tabi çiftçiler ortadan kalkmış gibi görünse de, hakikatte vergiye tabi çiftçilik sistemi önceden olduğu gibi devam etti; çünkü devlet hazinesine gidecek vergiyi değerlendiren yeni vergi toplayıcılarına

⁶⁶⁴ Ubicini, Letters, ss. 254-65.

⁶⁶⁵ Hershlag, Economic History, s. 40.

maaşları peşin olarak inceledikleri mülklerin varsayılan gelirleri üzerinde temellenen meblağ üzerinden ödenmekteydi. Aynı şekilde, her ne kadar hükümet idaresi altında vakfın merkezileşmesi Ulemanın gücünde düşmeye yol açmışsa da, daha iyi toprak yönetimine ve daha yüksek tarımsal verimliliğe neden olmadı. Doğrusu, bu vakıf mülklerinin çoğunda biriken açıklar şimdi devlet hazinesinden karşılanmak zorundaydı. Daha da kötüsü, büyüyen devlet bürokrasisini finanse etmek için, Osmanlı seçkinleri 19. yüzyılda ya devlet arazisini tamamen satarak ya da bu tür satışa bedel çeşitli kiralamalar yaparak eski sistemi restore etmişti. Bu durum pek çoğu tüccar-toprak sahibi olan ve şehirde oturan, topraklarını kiraya veren yeni bir toprak ağası sınıfının ortaya çıkmasına yol açtı. (19. yüzyıldan önce, toprak imtiyazının özel ellerde olan biçimi diğer biçimlere, yani devlet ve vakıf arazisine kıyasla oldukça küçüktü). Bu koşullar altında, köylülerin konumu geçmişin yarı-feodal düzenlemeler altında da olsa belirli haklardan faydalandıklarına kıyasla şimdi gerçekte toprak üzerinde hiçbir hakları olmadan toprak ağasına bir işçi veya bir kiracı olmaları ile kötüleşmişti.⁶⁶⁶

4.4.6. Osmanlı Dış Borcu

Geçmişte hükümet harcamalarını finanse etmenin gözde yöntemleri olan – tarım ve gümrük vergileri, hükümet bonolarının yerli “bankalar” satışı, paranın değerinin düşürülmesi vs. 19. yüzyılın ikinci yarısında büyüyen Osmanlı bürokrasisinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetersizdi. Sonuçta, Osmanlı liderleri Osmanlı Bankası’nı kontrol eden Britanyalı ve Fransız kapitalistlerin yardımıyla Avrupa sermaye piyasalarından borçlanmaya geri döndüler. Sultan 3 milyon pound tutarında ilk borcun alınması için 1854 yılının Ağustos ayında yetki verdi. Birkaç ay sonra, 5 milyon değerinde ikinci bir borç daha temin edildi.⁶⁶⁷ Her iki borç da görünüşte Kırım

⁶⁶⁶ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 450-51.

⁶⁶⁷ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi ve Sosyolojisi*, Çevr. Mehmet Akkaş, Sarmal Yayın, 1995, s. 54’ye göre 1854 ve 1875 yılları arasında yabancı ülkelere 5,5 milyar frank borç alınmıştır; Kurt Steinhaus, s. 55 tabloya göre Devletlerin Payları (%olarak)

Borçlar	Milyon frank	Fransa	Almanya	İngiltere
Devlet borçları	3.899	63	22	15
Direkt Yatırımları	1.686	53	33	14
Toplam	5.585	60	25	15

Savaşı'nın yükselen maliyetlerini karşılamak için imzalanmıştı. Ancak savaştan sonra bile, hazır paranın cazibesi, genişleyen bir bürokrasinin artan maliyeti ve Sultanların, bilhassa Abdülaziz'in savurgan davranış tarzları daha da fazla borç alma ile sonuçlandı.⁶⁶⁸

Devlet geliri toplamının bu yönteminin kaçınılmaz sonucu, 1875'te Osmanlı hükümeti 200 milyon poundluk dış borcunun üzerine biriken faizi ödeyemediğinde geldi. Altı yıl sonra, yabancı alacaklıların ve hükümetlerinin baskısı altında, Düyun-u Umumiye İdaresi diye adlandırılan bir örgüt yaratıldı ve Osmanlı ekonomisinin önemli sektörleri bu kurumun kontrolüne verildi. İdarenin yönetim organı olan Konsey yedi üyeden oluşmaktaydı ve onların beş tanesi (İngiltere Fransa, Hollanda, Almanya, ve Avusturya-Macaristan) yabancı alacaklıların çıkarlarını temsil ediyordu. Konseyin kalan iki üyesinden biri Osmanlı bono sahiplerini ve diğeri de Osmanlı Bankası'nın (bankanın kendisi geniş ölçüde Britanyalılar ve Fransızların kontrolündeydi) temsilcisini içeriyordu.⁶⁶⁹ İdare kuruluşunun ilk yılında gelir toplamak için üç bin temsilciye sahipti ve kağıt üzerinde kontrolü Osmanlı gelir kaynaklarının yaklaşık üçte birine yayılmışsa da, Osmanlı ekonomisi ve siyaseti üzerindeki etkisi çok daha keskindi.

Düyun-u Umumiye İdaresinin kuruluşu, çağdaş bir Türk yazarın benzettiği gibi Osmanlı devletinin⁶⁷⁰ içinde yeni bir devlet oluşturulmasını gerçekten temsil ediyordu, ancak aynı zamanda Osmanlı seçkinlerinin başarısızlığının da bariz bir kanıtıydı.

4.4.7. Reforma Türk Tepkisi

'Tepeden inme modernleşmenin' tüm örneklerinde olduğu gibi, İmparatorluk tebaalarına çabalarının değerini kanıtlama yükü modernleştirici seçkinlerin üzerine düştü. Bu görevde de, Osmanlı seçkinleri fena halde başarısız oldular. Yanı sıra, yirmi

⁶⁶⁸Bkz. Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt**, Columbia University Press, New York 1929; Rafii-Suhru Suvla, "Tanzimat Dervind Istikrazlar," *Tanzimat* (İstanbul, 1940), English trans, in Issawi, **Economic History**, ss. 95-106.

⁶⁶⁹ USA Department of State, Division of Far Eastern Affairs, 2-15 Nisan 1935, Ottoman Public Debt and Ottoman Bank raporu.

⁶⁷⁰Refii – Şükrü Suvla, "Tanzimat Devrinde İstikrazlar", **Tanzimat 1**, MEB. 1999, ss. 263-288; Suvla, *Tanzimat*, Issawi, ed. *Economic History*, s. 103.

yüzyılın başlarında çeşitli Müslüman olmayan azınlıkların ayrılması neredeyse tamamına ermişti. Gayr-ı Muslim tebaalar genellikle reformun vaatleri ile ilgilenmemişlerdi ve vaatler yönünde yapılan ilerlemeye de geniş ölçüde kayıtsız kalmışlardı. İmparatorluğun Müslüman tebaalarının çoğu, bilhassa hızla yükselen bürokratik-aydın sınıfının üyeleri ise Tanzimat liderlerinin reform adına yaptıkları önlemlerin çoğunu beğenmiyordu.

Ancak daha geniş bir perspektiften bakılınca, reforma ve reformcu seçkinlere Türklerin olumsuz tepkisinin nedeni bu tür reformların hayatlarında çok az gelişmeye yer vermesiydi. Örneğin, eğitim reformu çok sayıda Türk'e Batı kültürünün kimi yönlerini olduğu kadar Batı biliminin ve teknolojisinin kimi esaslarını öğrenme olanağı tanımaktaydı; fakat bir kez okuldan mezun olduklarında bu eğitilmiş insanların ilerlemesinin karşısına geleneksel seçkinler dikilmekteydi. Aynı şekilde, yasal reform geleneksel Osmanlı hukukuna kıyasla çok daha insancıl ve eşitlikçi hukuk kanunları getirdi. Ancak bu yasaları uygulayan insanlar her ne kadar farklı unvanlara sahip olsalar da, çoğunlukla daha önceki zamanların aynı silsilesinden gelmekteydi. Aynısı, Sultan ve bürokrasisine küçük çaplı ayaklanmaları bastırmanın araçlarını veren, ancak Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü ihlal eden büyük Avrupa güçlerinin herhangi bir tecavüzünü dış yardım olmaksızın önleyemeyen ordunun, modernleşmesi için de geçerliydi.

Osmanlı reformları geleneksel Osmanlı toplumunun temellerini sarsmış ve bu düzenin en göze çarpan kurumlarından kimilerini kalıcı olarak zarara uğratmış veya ortadan kaldırmıştı ki bu durum doğrusu Türkiye'nin gelecekteki modernleşmesine büyük bir katkıydı. Ancak bu reformlar yıkılanların yerine yaşayabilir yeni kurumlar yaratmakta başarısız oldu ve İmparatorluğun korunması için niyetlenen ana hedefin başarılmasında ise tümüyle çuvalladı. Paradoksal bir biçimde, reformcu seçkilerin en dokunaklı eleştirmenleri de reformun başarılarının ürünüydü. Osmanlı reformları, merkezi otorite ile halk yığınları arasında tampon gibi hareket eden Ulema, ileri gelenler vb. geleneksel toplum liderlerinin gücünü azaltmıştı. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında, sahnede siyasal eylemcilerin yeni bir nesli belirdi. Bu çoğunlukla Tanzimat'ın ve onu önceleyen Mahmut'un devlet inşa etme çabalarının başarısının

ürünleriydi. Yaşamları ve kariyerleri önceki 30 yıl boyunca Osmanlı seçkinlerinin modernleştirici çabalarından çok fazla etkilenmişti. Bu yeni seçkinlerin en öne çıkan üyeleri, 1865'te Yeni Osmanlı Cemiyeti'ni kuran bir grup genç insandı. Çoğunlukla yirmili yaşlarında, Fransızcaları yeterli, bir zamanlar burjuvalaşan Osmanlı bürokrasisinin içinde yer almış (bilhassa Tercüme Odası'nda), Yeni Osmanlılar (veya daha sonra adlandırılacakları gibi Genç Osmanlılar) yönetici seçkinlere, bilhassa Sadrazam Ali ve Fuat Paşa gibi Tanzimat liderlerine muhalif olmuştu. Onların ana amaçları ile - İmparatorluğun kurtarılması- sorunları yoktu, ancak reformcu seçkinlerin yoz olduğunu ve baştan çıktığını ve politikalarının Osmanlı İmparatorluğu'nu nihai yıkıma götürdüğünü düşünüyorlardı.⁶⁷¹

İletişimin başlıca aracını, yani esas silahları olarak basını kullanarak (çoğu yetenekli yazarlar ve yayımcılardı) Genç Osmanlılar olasılıkla Osmanlı devletinin Müslüman tebaalarının pek çoğunun zihninde bir eleştiriye yükselttiler: Tanzimat'ın reformları ve yenilikleri, bilhassa 1856'dan sonra yürürlüğe giren önlemler, Avrupa kanunlarının ve kurumlarının dikkatsiz taklitleriydi ve Osmanlı devletinin İslami mirasına yabancıydı. Genç Osmanlılar, Tanzimat bildirilerinde vaat edildiği gibi, tüm tebaalara kanun önünde eşit davranılmadığını, aksine reformcu seçkinlerin İmparatorluğun Hristiyan tebaalarına özel ayrıcalıklar verdiğini söylemekteydi.

Genç Osmanlılar, eğer uygun bir biçimde yorumlanırsa, esaslı bir çerçeve verebileceğini ve İmparatorluğun böylece modernleşebileceğini ve korunacağını savunmaktaydı. Bu başka şeylerin yanı sıra, yürütme otoritesinin gücünün uygulanmasına sınırlamalar getirecek temsili bir hükümet biçiminin kurulması anlamına gelmekteydi. Yeni Osmanlılara göre, bu tür bir hükümet vasıtasıyla Müslüman ve gayr-ı Muslim vatandaşlar herhangi bir özel ayrıcalık iddiasında bulunmadan işbirliği yapabiliirdi.⁶⁷²

⁶⁷¹Genç Osmanlı'nın düşüncesi ve siyasal hareketleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas** Princeton University Press, 1962; Şerif Mardin "Yeni Osmanlı Düşüncesi", **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Murat Belge ve Diğerler (Ed.) 5. Baskı, İletişim, 2003, ss. 42-53; Roderic Davison, *Turkish Attitude*, ss. 844-864; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 136-59.

⁶⁷² Roderic Davison, *Reform*, ss. 225-226.

Genç Osmanlılar hiçbir zaman bir kitlesel siyasi harekete dönüşmedi, hatta yüksek düzeyde örgütlü bir grup bile olamadılar ve Türk tarihinde onların önemi o andaki, oldukça önemsiz olan siyasi etkilerinde değil, Türk milliyetçi ideolojisinin başlangıcını temsil etmelerinde yatmaktadır. Bu milliyetçi ideoloji asla tutarlı olmadı ve kendi içinde çatışan unsurları barındırdı.⁶⁷³ Üstelik Genç Osmanlıların tümü Tanzimat’a kıyasla Osmanlı devletinin kurtarılmasında temsili bir hükümet biçiminin işe yaracağına ikna olmuş değildi.

Osmanlı ekonomik ve sosyal koşullarında, bu tür bir hükümete olasılıkla Türkiye’yi önceden de yöneten aynı seçkinler tarafından hâkim olunacaktı: Osmanlı Sarayı’nın üyeleri ve bürokrasinin sabit liderleri, Şeriflerin ve toprak ağalarının temsilcileri ve belki de sembolik olarak Genç Osmanlıların temsil ettiği bürokratik-aydınlardan gelen birkaç kişi. Ayrıca, anayasal bir hükümet, İmparatorluğun çeşitli etnik-dinsel-dilsel toplulukları arasında yeşeren ayrılıkçı hissiyatı da sona erdirecek gibi görünmüyordu.

Güçlü mitleri ve kurguları olan ulus-devlet ve milliyetçilik çağında, Genç Osmanlıların savunduğu Osmanlıcılığın kavramları çok zor anlamlı bir alternatif sağlayabilirdi. Osmanlı reformcuları amaçlarını gerçekleştirmekte başarısız oldu. Ancak, hiçbir şey yapmadan bekleyeceklerini ve İmparatorluğun parçalanmasını yöneteceklerini veya çözülmesine yardımcı olacaklarını düşünmek de anlamsız olur. Osmanlı reformcularının görevlerinin büyüklüğünü ve emirleri altındaki kaynakların kıtlığını düşününce, İmparatorluk kurtarılamazdı. Ancak, onların çabası da göz ardı edilemez. Birkaç on yıl, bir devrim, büyük bir savaş (Birinci Dünya Savaşı) geçtikten ve Türklerin üzerinde bulunmadığı neredeyse tüm alanı kaybettikten sonra, sonunda Osmanlı İmparatorluk geçmişi “ihtişamını” yeniden canlandırma rüyası da sönecekti.

⁶⁷³ Roderic Davison, Reform, ss. 225-226.

V. BÖLÜMÜ

MODERNLEŞME VE DEVRİMİN ARKA PLANI

Devrim insan iradesinin, hayal gücünün ve yaratıcı düşüncesinin bir ürünü olduğu kadar aynı zamanda da bozulmuş, çarpıtılmış ve parçalara ayrılmış bir grup kurumsallaşmış sosyal ilişkilerin sonucudur. Birçok devrimin temelinde yatan sebepleri belirlemek için uzun yıllardır ciddi ölçüde araştırmalar yapılmıştır. Fakat devrimin standart bir tanımı yoktur. Theda Skocpol'a göre devrimler *"bir toplumun ve devletinin sınıf temelli alttan gelen hızlı temel dönüşümleridir."*⁶⁷⁴ Yazar devrimleri yapısal krizlerin sonucu olarak açıklayarak onlara daha fazla önem atfetmektedir. Fransız, Rus ve Çin devrimlerini kıyaslayarak, bütün devrimler için bir model hazırlamıştır. Üç devrimi incelemesinden yaptığı çıkarım devrimlerin çürüten ve çökmekte olan yapılardan çıktığıdır. Trimberger'in Türkiye, Mısır, Peru ve Japonya'daki askeri devrimler üzerine yaptığı çalışması var olan bürokrasinin önceki yöneticilerden egemenliği ele geçirmesindeki ve devletin ve sosyal yapıların yeniden yapılandırılmasındaki rolü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yazarın örnek çalışmaları Japonya'da feodal bir toplumdan kapitalist üretim tarzına geçişte üretimin sosyal ilişkilerini yeniden yapılandırma sürecinin daha alt sınıfların aktif siyasal katılımını içermediğini göstermiştir.⁶⁷⁵ Baskın tanımlardan hareketle, devrimi devletin personeline, kurumlarında, meşruiyet temellerinde ve toplumun sosyal yapısındaki hızlı ve temel değişiklikler olarak tanımlıyoruz. Ayrıca devrim dışsal yasal yollardan yerine getirilir ve sıklıkla kurumsal olmayan protesto çeşitleriyle birlikte bulunur. Fakat bu teorilerin çoğu iki adet zayıflığı yansıtır.

Ted Gurr, siyasal istikrarın toplumun zihinsel ve psikolojik durumu tarafından belirlendiğini ifade eder, insanların doğrudan kendi hayal kırıklıklarının yoğunluğu oranında bu hayal kırıklıklarının kaynağına karşı ani ve sert tepki göstermek için

⁶⁷⁴ Theda Skocpol, s. 4; Tim McDaniel, **Autocracy: Modernization and Revolution in Iran and Russia**, Princeton, Princeton University Press, 1991, ss.1-31.

⁶⁷⁵ Ellen Kay Trimberger, ss. 12-16.

doğuştan bir yatkinlıkları vardır⁶⁷⁶. İnsanlarda hayal kırıklığı ile karşılaştıklarında kızgınlık meydana getiren bir durum göreceli yoksunluk olarak isimlendirilir, bu durum ortak olarak elde edilebilir olan değer beklentilerinin gerçekleşmemesi durumunda meydana çıkan bir zihinsel durumdur. Değerli şeyler kitlelerin peşinde olduğu istenilen şeyler, durumlar ve olaylardır. Ayrıca, modernleşme şekillerini devrimlerin patlak vermesiyle ilişkilendiren birçok teori vardır. Samuel Huntington, sosyal ve ekonomik genişlemenin hızının var olan bir rejimin siyasi kurumsallaşma hızını geçtiği toplumların siyasi karmaşa yaşama ihtimalinin en üst seviyede olduğunu öne sürmüştür⁶⁷⁷. ‘Uçurum teorisi’(gap theory) olarak bilinen bu teoriye göre mantıksal modernleşme sosyal hareketliliğin hızını artırır ve bu da sonuçta farklı sosyal gruplardan gelen siyasal katılım taleplerini yükseltir. Siyasal katılım hakkının reddedilmesi ve siyasal düşünce özgürlüğünün baskılanması kitlelerin radikalleşmesine sebep olup devrimsel huzursuzluklar için verimli bir zemin oluşturur. Belli durumlarda sosyal ve ekonomik modernleşme siyasal gelişme için beklentileri artırırken bir uçurumun varlığının tek başına devrimsel huzursuzlukları tetiklemesi durumu her zaman mümkün olmamaktadır. Devrimsel bir durum devrimciler tarafından veya belirli huzursuzlukları siyasal ve sosyal düzenin toptan reddine yöneltme yeteneği olanlar tarafından ortaya çıkartılır. Türkiye ve Etiyopya’da bile eski imparatorlukların yöneticileri devrime yol açacak muhalefeti üreten modernleşme programlarını başlattılar. Bundan dolayı devlet, devrimsel bir durumu ateşleyebilecek sosyal huzursuzluğa katkıda bulunabilecek modernleşmeyi destekledi.

Devrim siyasal gücün sosyal konumunda meydana gelen, kendisini sosyal düzen kavramının egemenliği veya meşruiyetinin resmi ve hükümetle ilgili temellerinin radikal bir dönüşüm süreci olarak ifade eden ani ve keskin bir değişimdir⁶⁷⁸. Bizim örneğimizde 20’nci yüzyıl devrimsel ayaklanmaları Türkiye ve Etiyopya’da imparatorlukların

⁶⁷⁶ Ted Gurr, **Why Men Rebel?** Princeton, Princeton University Press, 1970, ss. 24-25.

⁶⁷⁷ Samuel Huntington, “The Political Modernization of Traditional Monarchs,” **Daedalus**, Cilt: 95, Sayı: 3, 1966, ss. 763-788; Samuel Huntington, **Political order in Changing Societies**, New York, Yale University Press, 1968.

⁶⁷⁸ Eugene Kamenka, **The World in Revolution?** Australian National University, Canberra, 1970, s. 6.

temellerini tahrip etti ve eski siyasi düzen Atatürk'ün Devrimi ve Etiyopya'daki Etiyopya Devrimi ile sona erdi.

Sultan II. Abdülhamid'in yönetimi altındaki Osmanlı devleti Solomonik yönetime musallat olan aynı sıkıntılardan mustarip olmasa bile karşılaştığı zorlukların derinliği daha az değildi. İlk olarak, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlıların iç reformlarının ve Osmanlı dış politikasının İmparatorluğu yüz yıl boyunca sarsan ayrılıkçı hareket dalgasını yatıştırmakta başarısız olduğu aşikârdı. İkincisi, dış etkenlerin (özelikle Kırım Savaşı, (1853-56) ve Rus Savaşı, 1877) ve reformların maliyeti hükümeti derin bir dış borca batırmıştı. Osmanlı ekonomisi ve yönetimi uluslararası bankerlerin yarattığı kurumların kontrolü altına girmişti (Osmanlıların Duyun-u Umumiye İdaresi). Üçüncüsü II. Abdülhamid'in yönetimi artan bir şekilde baskıcı hale gelmişti.

İç faktörlere ilaveten, Almanya'nın ve onun siyasi etki alanının genişlemesi gibi bazı dış faktörler İngiltere ve Rusya arasındaki Ortadoğu'da kurulmuş olan güç dengesini doğrudan bozdu. Türkiye'deki devrimcilerin moralini yükselten bir diğer etken de savaşın sonucu ve bunun sonucunda Rusya'daki devrimin ortaya çıkışı oldu. Savaştan sonra Japonya, Avrupa'daki en güçlü devletlerden birisi olan Çarlık Rusya'sını yenebilmişti. Kısa bir süre içinde, Japonya tarımsal feodal bir ekonomiden hızlı gelişen modern bir devlete dönüşmüştü. Japonya'nın modernleşmesi Genç Etiyopyalılar tarafından büyük ölçüde takdir ediliyordu ve Japonya'nın modernleşmesini kendileri için en iyi model olarak düşünüyorlardı ve Japonların Tsushima zaferini (1905) Adwa zaferi (1896) ile kıyaslayıp kendilerine *Japonlaştırıcılar* diyorlardı.⁶⁷⁹

⁶⁷⁹J. CalvittClarke, "Seeking a Model for Modernization: Ethiopia's Japanizers"
<http://fch.ju.edu/FCH-2002/Clarke-Seeking%20a%20Model%20for%20Modernization-2002.htm>

5.1.JÖN TÜRKLERİN DEVRİMİ

Bizim tezimiz amacı Jön Türklerin devrimin⁶⁸⁰ detaylı anlatmak değil ama onun siyasal modernleşme ile ilgili kısa bir bilgilendirmektir. II. Abdülhamid'in mutlak rejimi modernleşmeci gruplardan gelen devrimci hareketlerle karşılaştı. Devrimciler esas olarak bürokratik – askeri aydınların en modern sosyal sınıflarına aittiler. Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı reformları birçok açıdan başarısız olmuş olabilir, fakat hepsinin tek bir ortak yönü olan askeri subaylar, devlet görevlileri, avukatlar, yazarlar ve yayıncılardan oluşan yeni bir sınıfın ortaya çıkışıyla sonuçlandılar: 19uncu yüzyılda Osmanlı aydınları tarafından kurulmuş olan Batılı eğitim sisteminin ürünüydüler. Bu batılı eğitim yeni sınıfın hayat tarzına ve düşüncesine aksetmişti⁶⁸¹. Yeni Türk aydın sınıfının yönetici seçkinlere karşı çıkardığı ilk zorluk küçük fakat oldukça önemli Jön Türk Hareketiydi. Bu hareketin iki özelliği Jön Türk seçkinlerin üyesi olarak sayılabileceği ve yönetici elit ile aynı sosyal çevrenin seçkinleri olarak siyasi açıdan karşı çıktıkları insanlarla kişisel ilişkilerini sürdürmeleridir.⁶⁸²

19. Yüzyılın sonunda ve 20. Yüzyılın başlangıca Yeni Türk aydın sınıfı ile ilgili olarak iki önemli değişiklik meydana gelmiştir. Birincisi seküler eğitim kurumlarının ve hükümet bürokrasisinin genişlemesi büyük ölçüde bu sınıftaki insanların sayısının artmasına sebep olmuştur. İkincisi hükümet hizmetine alınmanın sosyal temelleri başta askeriye olmak üzere genişlemiştir. Artık Türklerin Batılılaşmış aydınları büyük çoğunlukla Osmanlı seçkinlerinin üyeleri arasında olmayan insanlardan geliyordu.⁶⁸³ Ayıriyeten Jön Türk Hareketi için liderliği ve üye yapısını sağlayanlar bu yeni sınıfın üyeleriydi.

⁶⁸⁰ Jön Türklerin devrim ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908**, İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2005; M. Şükrü Hanioglu, **The Young Turks in Opposition**, New York, Oxford, Oxford University Press, 1995; M. Şükrü Hanioglu, **Preparation for the Revolution: The Young Turks, 1902-1908**, Oxford University Press, 2001; Feroz Ahmad, **The Young Turks, The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914**, 1969, ss. 160-178.

⁶⁸¹ Niyazi Berkes, ss.208-215; Rustow, "Modernization," s. 100.

⁶⁸² Bernard Lewis, ss. 152-53.

⁶⁸³ Bernard Lewis, ss. 208-209, 222-223; Dankwart A. Rustow, "The Army and the Founding of the Turkish Republic," **World Politics**, Cilt: 11, Temmuz, 1959, ss. 414-15; Feroz Ahmad, **The Young Turks and the Ottoman Nationalities Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908-1918**, University of Utah press, ss. 161-162.

Jön Türk Hareketi 1889 yılında İstanbul Askeri Tıp Akademisinden beş tıp öğrencisinin gizlice Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adında bir teşkilat kurmasıyla başladı. Bu ismin kendisi aslında o zamanki Türk aydınlar sınıfının ve bu insanların fikirlerini açıklayacak özelliktedir. İlk olarak Batılı Liberal bir çizgide ilerlemeye bağlı insanlardı. Bu özellikle parlamenter bir demokrasinin kurulması anlamına geliyordu. İkincisi, bu insanlar hala kendilerini kavramın hanedanlık anlamıyla Osmanlı olarak kabul ediyorlardı. Aydınlar arasında bile bir Türk milleti kavramı henüz yer bulmamıştı. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, o zaman eski rejimde İmparatorlukta hala var olan farklı etnik ve dilsel gruplar arasındaki bir birlik fikrine bağlı bulunuyorlardı.⁶⁸⁴

Orijinal İttihat ve Terakki Cemiyeti kısa süre içinde Sultan'ın ajanları tarafından ortaya çıkarılmış ve üyeleri ceza almış olsa da, Avrupa'nın başkentlerinde bulunan Türkler kadar İmparatorluk içinde farklı yerlerde diğer İttihat ve Terakki Cemiyetleri kurulduğundan dolayı devrimci hareket hayatini devam ettirdi ve büyümeye devam etti. II. Abdülhamid'in rejimi karşısında artan gücüne rağmen Hareketi baştan beri ideolojik muhalefetle doluydu⁶⁸⁵. Bu kısmen büyük ölçüde özde Jön Türk hareketin entelektüel özelliğini yansıtıyordu. Fakat bu aynı zamanda mutlakiyetçe yöneticinin ajanlarının varlığında etkin iletişim kanallarını ve merkezi bir teşkilatlanmayı sürdürmenin imkânsız olmasına bağlıydı.

Bununla beraber bu farklılıklar farklı Cemiyet şubelerinin liderlerinin Paris'te 1907 yılının Aralık ayında bulunduğu zaman bir kenara bırakıldı⁶⁸⁶. Aynı zamanda alt ve orta rütbeli subaylardan oluşan Selanik'teki grup rejim karşıtı harekette merkezi bir yapı olarak ortaya çıktı. Sultanın tebaası arasında memnuniyetsizliğin esas sebepleri ve Osmanlıların varlığına karşı gittikçe artan dış tehditlerin eşliğinde rejimin askerlerinin maaşlarını düzenli olarak ödeyememesi yüzünden burada Sultan'ın ordusu içindeki huzursuzluğun da artmakta olduğunu söylemek yerinde olacaktır.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Niyazi Berkes, ss. 304-322.

⁶⁸⁵ Niyazi Berkes, ss. 359-366 anlatmış kadarıyla üç düşünceleri ise Pan Osmanlılık, Pan İslamcılık ve Pan Turanizmdir; Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, Çevr. Gözden Geçirilmiş, 3. Baskı, İmge Kitabevi, 2008, (Türk Demokrasi), ss. 114-128.

⁶⁸⁶ Niyazi Berkes, ss. 359-366; Ernest E. Ramsaur, **The Young Turks: Prelude To The Revolution Of 1908**, Litrary Licensing, 2012, s. 121.

⁶⁸⁷ Bernard Lewis, *Emergence*, s. 207.

Burada Devrimin kendisi göreceli olarak daha basit bir işti. Devrim, 1908 yılının Haziran ayında Selanik'te konuşlanmış bulunan ordu birliklerinin isyanıyla başladı. İsyanın liderleri anayasal hükümetin yeniden yürürlüğe girmesi talebinde bulundular. İsyanı bastırmak için gönderilen birliklerin isyancılara katılmasıyla II. Abdülhamid geri adım attı. II. Meşrutiyeti bir anayasa ilan edildi. Sultan bakanlarını görevden aldı ve yerlerine devrimciler için kabul edilebilir olan kişileri atadı⁶⁸⁸.

Başlangıçta Sultan'ı değiştirme veya resmi olarak hükümetin başına geçme gibi teşebbüsler olmasa da artık gücün devrimcilerde olduğu açıktı. Kısa süre sonra, devrimcilerin kadroları arasındaki görüntüdeki birlik hizip çatışmaları halinde dağıldı. İttihatçılar denilen bir hizip merkezi hükümeti, millet sisteminin kaldırılmasını ve devlet tarafından desteklenen ekonomik reformları savundu⁶⁸⁹. Bir diğer hizip olan Liberaller adem-i merkeziyetçi bir hükümet, milletlerin otonom hale gelmesi ve serbest piyasa ekonomisi istiyorlardı. İttihatçılar esas olarak yeni Türk aydınlar ve öğretmenler, gazeteciler, doktorlar, avukatlar, genç hükümet memurları ve genç subay sınıfından geliyorlardı. Diğer taraftan Liberallerin kadroları esas olarak daha zengin ve daha muhafazakâr unsurları içeriyordu. 1908 yılında yeni parlamento için yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük bir çoğunlukla seçimleri kazandı.⁶⁹⁰

Meşrutî hükümetin ilan edilmesinden yaklaşık olarak 8 ay sonra başkentte geniş çaplı bir isyan başladı. Türk tarihinde 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) olarak bilinen olayda, esas olarak İstanbul garnizonunun sıradan askerleri ve ilahiyat öğrencileri olan isyancılar İttihat ve Terakki Cemiyetine seküler programı yüzünden saldırdılar ve Şeriatın tam olarak geri getirilmesini talep ettiler. Bununla beraber isyan Selanik'ten gönderilen İttihatçı birlikler tarafından dağıtıldı. Tarihsel deliller tam tersini söylese de, Sultan II. Abdülhamit isyancıları teşvik etmiş olmakla suçlandı.⁶⁹¹ Sultan tahttan indirildi ve kardeşi Sultan V. Mehmet Reşat İttihatçılar tarafından tahta geçirildi. İsyanda töhmet altına alınan Liberaller de muzaffer olan İttihat ve Terakki'nin kurbanı oldular.

⁶⁸⁸Feroz Ahmad, ss. 21- 24.

⁶⁸⁹William Hale, ss. 35-58.

⁶⁹⁰Feroz Ahmad, ss. 22-23.

⁶⁹¹Feroz Ahmad, s. 32.

31 Mart Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki liderlerinin⁶⁹² yapmaları gereken işler ise devasa idi. Reform ve modernleşmeye kendilerini adanmışlardı. Fakat Osmanlı devletinin iç kriz ve her yönden varlığına karşı yöneltilmiş dış tehditlerle boğuştuğu bir zamanda iktidara gelmişlerdi. Devrimci atmosfer Osmanlıların yönettiği topraklardaki hükümet otoritesinin gücünü gevşetmişti, bunun en kötü örneği 1909 yılında Adana'da Ermenilerin gerçekleştirdikleri isyada görülüyordu. Devrimin başarılı olmasından sonraki birkaç ay içinde Bulgarlar bağımsızlıklarını ilan ettiler, Bosna Hersek Avusturya tarafından ilhak edildi. Daha da önemlisi 1910 yılında nüfuslarının önemli bir kısmı Müslüman olan Arnavutluk ve Yemen'de Türk yönetimine karşı büyük çaplı isyanlar patlak verdi. 1911 yılında İtalya, Trablusgarp ve Libya'nın doğusundaki Sirenayka'yı işgal etti. Girit, 1912 yılında Yunanlıların eline geçti, ve diğerleri de bunları takip etti. Bütün yönlerden kuşatılmış ve izole edilmiş halde, İttihat ve Terakki liderleri en sonunda İttifak Devletleri tarafında Birinci Dünya Savaşına girdiler. Bunun felaket getiren sonuçları oldu.⁶⁹³ Osmanlılar savaşı ve imparatorluğun geri kalanını kaybetmekle kalmadı aynı zamanda da büyük ölçüde Müslüman Türkler tarafından yerleşilmiş olan Anadolu coğrafyasını yani imparatorluğun kalbini de neredeyse kaybetti.

Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda var olan endüstrinin çoğunu tahrip etti ve II. Abdülhamid devrinde çok pahalıya mal olan iletişim ağına ciddi şekilde hasar verdi. Bununla beraber, çelişkili bir biçimde, Birinci Dünya Savaşı Türk milletinin geleceğinin mücadelesine de hizmet etmiş oldu. Uzun bir zaman, İmparatorluğun dağılmaktan nasıl kurtarılacağı sorusu Türk liderlerinin, gelenekçilerinin ve modernleşmecilerinin eşit şekilde kafasını karıştırmıştı. Fakat imparatorluk artık yoktu. En sonunda Türkiye, ağırlıklı olarak Müslüman bir nüfusla baş başa kalmış ve doğudaki Kürtler istisna olarak tutulacak olursa tek bir dili konuşmaya başlamış ve kendisini tek bir etnik kimlikle tanımlamaya başlamıştır. Türk milletinin geleceğinin gerekli içeriği böylelikle bazı Türk aydınlarının Pan-İslamcı fikirlerinin Arapların milliyetçi isyanları yüzünden boş hayal olduğu ispat edilince, 20nci yüzyılın ilk yirmi yılında doğmuştu. Milli kimlik ve ulusal

⁶⁹² Bernard Lewis, *Emergence*, s. 217; Feroz Ahmad, s. 36.

⁶⁹³ William Hale, ss. 35-58.

bilinç hissi Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkmış ve Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı esnasında netleşmişti.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ise İmparatorluğu koruma çabalarında başarısız olmuşlar fakat gelecekteki Türk milleti için yolu açmışlardır. İlk bakışta her ne kadar Atatürk'ün liderliğinde Cumhuriyetin kurulması geçmişle keskin bir ayrışma olarak görüle bile, gerçekte Atatürk ve onun birçok arkadaşı siyasi eğitimlerini Jön Türkler olarak almışlardı. Cumhuriyetin siyasi eliti haline gelen ve 1920'lerin ve 1930'ların reform politikalarını yerine getiren bürokratik aydınlar da o zamandan önce İmparatorluğun hizmetinde bulunmuşlardı⁶⁹⁴. Dahası iç krizlerle uğraşmalarına ve bir dizi yıkıcı savaşa girmiş olmalarına rağmen Jön Türkler reform ve modernleşme doğrultusunda birkaç önemli adım atmayı başaramışlardı. Bu adımlar arasında en önemlileri İstanbul Üniversitesi'nin kurulması, tımar sisteminden kalan uygulamaların kaldırılması, yargı sisteminin yeniden yapılandırılması ve evlenecek olan eşlerin tek eşli evlilikler yapmasını mümkün kılacak şekilde medeni hukukun değiştirilmesi ve kız öğrencilerin orta öğretime ve üniversitelere kabul edilmesi vardır.⁶⁹⁵ Bununla beraber bu reformlar, yıkılmış Osmanlı İmparatorluğunun ve Osmanlı sosyal sisteminin yerine bir sonraki bölümde bahsedeceğimiz üzere yeni bir Türkiye Cumhuriyeti kurularak ve Atatürk'ün karizmatik liderliğinde eski sistemlerin terk edilerek yeni modern bir devletin kurulmasıyla gerçekleşmektedir.

⁶⁹⁴ Rustow, Modernization, s. 109.

⁶⁹⁵ Bernard Lewis, Emergence, ss. 227-230.

5.2. ATATÜRK DEVRİMİ VE TÜRKİYE’NİN MODERNLEŞME HAREKETLERİ

"Kemal Atatürk⁶⁹⁶" olarak bilinen Mustafa Kemal 1881'de Selanik'te doğdu. Babası Ali Rıza Efendi ve Annesi Zübeyde Hanım'ın oğluydu. Babasının ölümü sırasında, yaklaşık yedi yaşındaydı. Sonra iyi bir Müslüman olmasını istediği için annesi tarafından dini bilgilerle yetiştirildi. Ama 1893'te Selanik Askeri Rüştiye'sine girdi. 1896-1899 yılları arasında, Manastır Askeri İdadisi'nde eğitim sürdürdü, sonra 1899 yılında Mekteb-i Harbiye-i Şahane'ye giren Mustafa Kemal 11 Ocak 1905'te de Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Eğitimini tamamlamasının ardından da Şam'da bulunan 5.Ordu'ya tayin edildi. Bu dönemde düşük rütbeli subay olarak Suriye'nin çeşitli bölgelerindeki isyancılarla mücadele etti ve gerilla savaşı hakkında tecrübe kazandı. 1907 yılında da 3. Ordu'ya kurmay olarak atandı. 1907'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu.⁶⁹⁷

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine de Trablusgarp'a gönderildi. 1909 yılında da Selanik Redif Fırkasının kurmay başkanlığına getirilmektedir. 19 Nisan 1909'da da İstanbul'a girecek olan Hareket Ordusu'nun birinci kademe birlikleri arasında görev yapmaktadır. Daha sonra 3. Ordu Kurmaylığı, 3. Ordu Subay Talimgâhı Komutanlığı, 5. Kolordu Kurmaylığı ve 38. Piyade Alayı Komutanlığı'nda vazifelerde bulundu⁶⁹⁸.

Çeçe'ye göre Mustafa Kemal, 24 Nisan 1924 tarihli konuşmada kendisini *“özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben ulusumun be büyük atalarımın en değerli miraslarından olan bağımsızlık aşkı ile yaratılmış bir adamım. Hayatımın her safasını bilenlerce bu aşkım bellidir. Bence bir ulusta şerefın, onurun, namusun ve insanlığın varlığı”*⁶⁹⁹ olan adam olarak tanımlanmaktadır.

⁶⁹⁶ Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün kişiliği ve O'nun karizmasını en iyi bir şekilde anlamak için İhsan Pekel, **Atatürk'ün Anlamak ve Anmak**, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998; Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

⁶⁹⁷ Bernard Lewis, *Emergence*, ss.237-250. Jean Deny, **Yeni Türkiye**, Çeviren: Sencer Kodolbaş, Cumhuriyet Kitapları, Ankara, 2000, ss. 47-57; Charles H. Sherrill, **Gazi Mustafa Kemal**, Çevr. Alp İlğaz, Tercuman 1001 Temel Eser, No. 23, ss. 41-45; Anıl Çeçen, **Kemalizim**, 6. Baskı, Fark Yayınları, Ankara, 2006, (Kemalizim)ss.13-15.

⁶⁹⁸ Bernard Lewis, *Emergence*, ss.237- 250; Jean Deny, 47-57

⁶⁹⁹ Anıl Çeçen, **Kemalizim**, s.15.

5.2.1. Kurtuluş Savaşı

18. Yüzyılın sonlarından 20.Yüzyılın erken dönemine kadar;Yüz yıldan daha fazla bir süreci olan Osmanlı İmparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorusueşit biçimde Osmanlı devlet adamlarının, reformcuların ve reformlara tepki duyanların esas meşguliyeti haline gelmişti. Bu problem bu dönem süresince farklı şekillerde kendisini ortaya koydu. İlk başta bu bir veya birden fazla Avrupalı güç tarafından işgal edilme tehlikesini ve toprak kaybını içeriyordu. Daha sonra 19uncu yüzyılın ortalarından itibaren bu durum İmparatorluktaki farklı etnik grupların isyanı ve kendi milli kimliklerini bulma arayışları ve bu durumun Avrupalı güçlere Osmanlı devletinin iç işlerine karışma fırsatı verme hususunun etrafında dönmeye başladı.

Osmanlı devleti seçkinleri tabii olarak hiçbir zaman İmparatorluğu ayakta tutacak şekilde bu problemi çözmeyi başaramadılar. Eski imparatorluğun sadece çok küçük bir kısmının Türklerin elinde kaldığında bile bu durum iç isyanlar ve dışarıdan gelen saldırılarla tehdit edilmeye başlanmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin liderlerinin Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletlerinin yanında kaçınılmaz olarak girme kararı İmparatorluğun geri kalanını kurtarmak için yapılan teşebbüslerden bir tanesiydi. Fakat bu karar rejim için felakete sebep oldu ve neredeyse bağımsız bir siyasi bir birlik olarak Türkiye'nin yıkılmasına sebep olacaktı. Birinci Dünya Savaşının sonuna gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, yabancıların işgalinin tehdidi altında kalarak fiili açıdan Anadolu'daki merkezine indirgenmişti.⁷⁰⁰

Böylece, 1918 yılının Kasım ayında Müttefik birlikleri İstanbul'a inmiş ve orada bir askeri yönetim görevlendirmişti. Birkaç ay sonra Fransız, İtalyan ve İngiliz güçleri, Akdeniz sahillerinde ve Çanakkale Boğazı'nda çeşitli stratejik noktalarda bulundu. Bu arada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Talat, Enver ve Cemal) en önde gelen liderleri ülkeden kaçmışlar ve VI. MehmetVahidettin, İslam'ın işgal rejimini barındırma isteğini belirtmişlerdi.⁷⁰¹

⁷⁰⁰ Niyazi Berkes, ss.446-460; Bernard Lewis, Emergence, ss.242- 255; Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi 4. Baskı, 1997, ss. 154-165.

⁷⁰¹Niyazi Berkes, ss. 446-460.

Sultan VI. Mehmet Vahidettin ve onun hükümetinin uzlaşmacı politikasına rağmen, İtilaf Devletleri 15 Mayıs 1919 tarihinde batı Anadolu'yu açık bir biçimde Yunanistan'a ilhak etme niyetiyle İzmir'e ayak basacak olan bir Yunan birliğine savaş gemisi desteği sağlamışlardı. Bu şartlar altında içlerinde Mustafa Kemal Paşa'nı de olduğu, çoğunluğu genç subaylardan oluşan bir grup Trakya ve Anadolu'da direniş grupları oluşturmaya başladılar. Yunan birlikleri doğuya doğru ilerlemesi ve artan bir sayıda memnuniyetsiz olan İttihat ve Terakki Partisi'nin üyelerinin bu cemiyetlere katılmasıyla Mustafa Kemal'in taraftarları olan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olarak isimlendirilen farklı gruplarının kurulması Yunan işgalinin Anadolu'nun kalbinde duyulmasıyla hızlanmaya başladı. Bu cemiyetlere yabancı güçlerin vatanlarını işgal etmesinden ve böylelikle de esas olarak işgalin kendilerinin yerleşik statüsünü tehdit etmesinden korkan toprak ağaları ve tüccarlar gibi Türkiye'deki daha geleneksel unsurlar da katılıyordu.⁷⁰²

5.2.2. Mustafa Kemal Atatürk Liderliği

Direniş teşkilatlarının Erzurum ve Sivas⁷⁰³'ta yaptığı iki kongrede Mustafa Kemal hareketin lideri olarak açık bir biçimde ortaya çıktı. Kendisinin bu pozisyon için sicili kusursuzdu. II. AbdülHamit'in rejimine karşı Askeri Okulda bir Harbiyeli olarak aktif olarak girişimlerde bulunmuştu. Jön Türk hareketine katılmış fakat zamanının çoğunu büyük bir övgüye değer bir şekilde hizmet ederek ordu subayı olarak mesleki kariyerine ayırmıştı.

Şimdi Mustafa Kemal, askeri ve siyasi olarak ikili bir liderlik rolünü oynuyordu. Bir taraftan kendi davasına sadık olan Türk ordusunun diğer komutanlarının yardımıyla gelmekte olan işgalci güçlerin nihai askeri saldırısına karşı hazırlıklar yapıyordu. Diğer taraftan ise milliyetçilik ve ulusal self determinasyon hakkına dayalı bir siyasi

⁷⁰² Bkz. Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çevr. Ayhan Tezel, Sander Kitabevi, İstanbul, 1967, (Atatürk) ss. 259-556; Niyazi Berkes, ss.450-460; Kemal Karpat, "Modern Turkey," **Cambridge History of Islam**, Cilt: 1, s. 528.

⁷⁰³ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 242-245; Seçil Karal Akgün, "The General Harbord Commission and the American Mandate Question" (ed.) George S. Harris and Nur Bilge Criss, **Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension**, Brill, Leiden, Boston, 2009, ss.55-82.

ideolojinin oluşturulmasına yönelik direniş hareketini canlandırmaya çalışıyordu. Direniş hareketi tarafından toplanan Erzurum Kongres’inde o an için çoğunluğu Türkçe konuşan Müslümanlardan oluşan bölgeye indirgenmiş olan Türkiye’nin o an var olan sınırlarının korunması için bir bildiri taslağı kaleme alındı.⁷⁰⁴ Sivas Kongresi, Erzurum’da ilan edilen bildirinin onaylanması için oylamaya gitti ve bazı değişikliklerle bu bildiri Misak-ı Milli belgesinin taslağı olarak kabul edildi. Daha sonra Kongre başkanı Mustafa Kemal olan farklı yerel direniş hareketlerinin işlerinin yönetilmesi için kalıcı bir komite oluşturdu.⁷⁰⁵

Milliyetçi güçlerin başarısını, İstanbul’da iktidarı tükenmiş Sultan’ın hükümetinin başarısızlığı takip etti. 10 Ağustos 1920 Sevr Anlaşması’nın⁷⁰⁶ çok sert hükümlerini kabul etmeye istekli olan zayıf, ihanet etmiş ve bir Sultan ve Sadrazam ve de aynı zamanda damadı olan Ferit Paşa açık ve de en dalkavukça bir biçimde Paris Barış Konferansında “Türk savaş suçlarının” affedilmesi için yalvardılar, fakat Mustafa Kemal tarafından yönetilen milliyetçi güçler kendinden emin bir şekilde vakar içindelerdi.⁷⁰⁷

Milliyetçiler Anlaşmanın hükümlerine uymayı reddettiler, İtilaf Devletlerinin güçlerine karşı başarılı bir şekilde savaştılar ve Yunan güçlerini peş peşe yenilgiye uğrattıktan sonra uzun müzakereler sonunda hemen hemen neredeyse Misak-ı Milli belgesinde belirlenen bütün taleplerini karşılayacak olan bir barış anlaşması yapma sözünü kopardılar. 24 Temmuz 1923’de Lozan⁷⁰⁸’da Türkiye’nin, Anadolu’da ve doğu Trakya’da çoğunluğu Türkçe konuşan insanların bulunduğu yerlerdeki hâkimiyeti tanınmış oldu ve kapitülasyonlar kaldırıldı.⁷⁰⁹

Savaşın sonra Mustafa Kemal Osmanlı yönetimi altında var olan meşruiyet prensiplerinden tamamen farklı olan prensipler üzerine dayalı yeni bir siyasi düzen

⁷⁰⁴ William Hale, ss. 60-62.

⁷⁰⁵ Niyazi Berkes, ss. 435-437.

⁷⁰⁶ Bkz. Ağustos 1920 Sevr Anlaşması maddelerin “Treaty of Peace Between The Allied & Associated Powers and Turkey Signed at Sevres - August 10, 1920” http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevres_ENG.pdf. Erişim Tarihi 01 Aralık 2017.

⁷⁰⁷ Bernard Lewis, Emergence, ss. 249 – 250.

⁷⁰⁸ Bkz. 24 Temmuz 1923 yılın Lozan Antlaşmasının Maddeleri “Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923” http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf. Erişim Tarihi 01 Aralık 2017.

⁷⁰⁹ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi, ss. 129-176.

kurdu. Önemli ölçüde milliyetçilerin işi savaşın sona ermesiyle kolaylaştı. Artık korunması gereken bir imparatorluk olmadığı gibi bir arada birleşik bir vaziyette çok etnik kimlikli bir toplum da artık ortada bulunmuyordu. Vatandan başka bir vatan bilmeyen Türkler tarafından yaşanan topraklardı. İkincisi, savaş ve yabancıların ülkeyi işgal etme tehdidi, kendilerini her yönden kuşatılmış olarak bulan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkelerinin işgal edilmekle tehdit edildiği Müslüman Türk kitleler arasında, milliyetçi hisleri geliştirdi.⁷¹⁰

Son olarak, Kurtuluş Savaşı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri şeklinde kitlesel siyasi hareketlerin ve de mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra Türk halkının gözünde bir kahraman ve kurtarıcı olacak görülen bir liderin, yani Mustafa Kemal'in doğmasına yol açtı.

Mustafa Kemal'in resmi olarak yetkileri eline alması 1920'li yılların başlarındaki durum göz önüne alındığında küçük bir problem teşkil ediyordu. Sultan ülkesinin bağımsızlığını kaybetme pahasına bile olsa işgalci güçlerin her dediğini yapma isteği sebebiyle tamamen halkın gözünde itibarını kaybetmişti. Her durumda Sultan'ın hükümeti, milliyetçilerin Kurtuluş Savaşındaki zaferinden önce bile ülkenin işlerine dair çok az bir yetki kullanmaktaydı. Yeni siyasi düzenin meşruiyetinin bir temeli zaten eldeydi: İngilizlerin İstanbul'daki milliyetçilerle taraftar olan Osmanlı parlamentosunu zorla kapatmalarından sonra Ankara'da milliyetçiler tarafından kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)⁷¹¹. TBMM gerçekten Türk halkının temsilcilerinin toplandığı bir yer oldu. Mecliste tek bir ortak hedef etrafında birleşmiş olan farklı mesleklerden, sınıflardan ve ideolojik görüşlerden insanlar vardı. Yabancıların saldırganlığı karşısında vatanlarının korunması, diğer şeylerin yanında, egemenliğin sadece Türk milletine ait olduğunu ve TBMM'nin milleti temsil ettiğini ve hükümetin yetkisini elinde tuttuğunu beyan eden bu meclise Mustafa Kemal bir Anayasa Teklifi taslağı sundu⁷¹². Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının resmi olarak iktidara geçmesi milliyetçilerin Kurtuluş Savaşında zaferi kazanmalarından sonra göreceli olarak hızlı bir şekilde gerçekleştirildi. TBMM Saltanatı kaldırmak için oylama yaptı. Sonrasında

⁷¹⁰ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi, ss. 129-176.

⁷¹¹ Bkz. İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, 14. Baskı, Timaş Yayınları, 2013, ss. 55-58.

⁷¹² Bernard Lewis, Emergence, s. 256.

Mustafa Kemal'in güçlü bir biçimde teşvik etmesiyle TBMM başında Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olarak seçildi.⁷¹³ Ankara'nın başkent⁷¹⁴ olmasına karar veren Meclis, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan etti ve Mustafa Kemal cumhurbaşkanı seçildi. Daha sonra kabul edilen Mustafa Kemal'in teklifi hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye'deki Osmanlı rejimini sonlandırdı⁷¹⁵. Bunun yanında Kral I.Haile Selassie'den Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'emetupAtatürk'ün dördüncü defa Cumhurbaşkanı seçilmiş olmasını kutlamaya bir tebrik 27 Haziran 1935 tarihili mektub gönderdi.⁷¹⁶

Yeni siyasi düzenin bir diğer temeli de Cumhuriyet Halk Partisinin kurulmasıyla Mustafa Kemal tarafından atıldı. Parti aslında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden ortaya çıkmıştı. Yabancı işgal⁷¹⁷ tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra milliyetçi hareketin birliğini kaybetme ihtimali olduğunu fark eden Mustafa Kemal liderliğini ve Türkiye'nin hızlı bir biçimde batılılaşması için planlarını kabul eden kişileri yeni siyasi partide bir araya getirdi. Cumhuriyet Halk Partisinin liderliği ve ana desteği şaşırtıcı olmayan bir şekilde daha önce de Jön Türkler hareketinin bel kemiğini oluşturmuş olan Osmanlıların askeri – bürokratik aydınlarından gelmekteydi. Parti nihayetinde Türkiye'deki tek parti oldu ve iktidara geçti ve aynı zamanda da Kemalist politikalara destek sağlamak için halkı seferber etmenin bir aracı haline geldi.⁷¹⁸

20 Nisan 1924'te yeni Anayasa kabul edildi ve böylece yaşam gücünün bölünmez halk egemenliğinin tek temsilcisi olduğu bir cumhuriyet devletinin kurulması işi ana çizgileriyle tamamlanmış oldu.⁷¹⁹

Yeni hükümeti, aynı zamanda devletin de başı olan Cumhurbaşkanı TBMM tarafından seçilecekti. Daha sonra Cumhurbaşkanı, Meclisin onayı ile diğer Bakanları atayacak olan bir Başbakan atayacaktı. Cumhuriyetin Cumhurbaşkanlığını kazanmış

⁷¹³ Lord Kinross, Atatürk, ss. 576-590.

⁷¹⁴“Neden Ankara Seçildi?” adı konuda en iyi bir şekilde Ankara'nın hem coğrafiye hem de siyasal ve stratejik avantajların anlatan Bkz. İlber Ortaylı, ss.59-62; Arnold J. Toynbee, ss.96-97göre Ankara seçilmesinin iki nedenleri ise Milliyetçi Hareketi için hem savunma hem de Ankara'nın -diğer iki şehire göre- İstanbul ve İzmir ile daha iyi telegraf ve demiryolu bağlantıları olması ve sonra Anadolu'nun başkenti olmuştur.

⁷¹⁵Lord Kinross, Atatürk, ss. 576-590; Kurt Steinhaus, s.108.

⁷¹⁶ Kral I. Haile Selassie'den Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e 27 Haziran 1935 tarihili mektup.

⁷¹⁷ Frey W. Frederick, **The Turkish Political Elite**, Cambridge, Mass, MIT Press, 1965, ss. 306-307.

⁷¹⁸ M. Şükrü Hanoğlu, ss.110-123

⁷¹⁹ Kurt Steinhaus, s. 108.

olarak Mustafa Kemal sonrasında yakın arkadaşı ve ordudan da silah arkadaşı olan İsmet İnönü'yü Başbakan olarak atayarak hükümetin bütün kontrolünü eline aldı ve bir diğer yakın arkadaşı ve sırdaşı olan Fethi Bey TBMM Başkanı oldu.⁷²⁰

5.2.3. Kemalist İdeoloji

Her şeyin ötesinde, Atatürk bir milliyetçiydi ve onun milliyetçiliği hükümetinin başlattığı bütün reform hareketlerinde kendisini gösteriyordu. Milliyetçilik 19uncu yüzyıldan beri Türk tarihinde kendisini tekrar eden bir tema olmuştu.

Jön Türkler, Türk ve Türk milleti kelimelerinin anlamları hakkında daha açık fikirlere sahip olmuştu. Fakat onların milliyetçi duyguları açık bir odak noktasına sahip değildi ve İslamcılıktan Pan-Türkçülüğe kadar Ziya Gökalp tarafından Türk milletinden, İslam Ümmetinden ve Avrupa medeniyetinden olmak şeklinde özetlenen geniş bir yelpazeye sahipti.

Atatürk kesin olarak bir milliyetçiydi ve onun rejiminin politikaları, kendisinin medeni dünyanın batı dünyası ile aynı şey olduğuna inandığı için değil Türkiye'nin Avrupalılaşması yolunda devletin modernleşmesi ve mümkün olduğu kadar çabuk bir biçimde reform geçirmesi istikametindeydi. Kemalist kavram ilk kez, Avrupa basını tarafından kullanılmış olan Mustafa Kemal'i'n kurtuluş savaşını batılı basın organları anlatırken sürekli olarak "Kemalist hareket" olarak adlandırıldı.⁷²¹ Bir anlamda Kemalizim, 19.yüzyılda ortaya çıkan "*düşünce akımlarının Türkiye'nin özel koşullarına uyan bir sentezini yapmaya çalışırken, eklektik yaklaşımla değişik felsefi akımlardan yararlanmış, emperyalizme karşı bağımsızlığın felsefi temelini kurmaya çaba*"⁷²² göstermeye olarak kabul edilir.

Kısacası Kemalist ideoloji'nin altı ilkeye dayanıyordu. Bunlar; Ulusçuluk, Laiklik, Devletçilik, Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Devrimcilik.⁷²³ Tabiki

⁷²⁰ Lord Kinross, Atatürk, ss. 576-590.

⁷²¹ Anıl Çeçen, Kemalizim, s.19.

⁷²² Anıl Çeçen, Kemalizim, s. 24.

⁷²³ Kemalist İdeoloji ile ilgili detayı bilgi için bkz. Alptekin, **Kemalizim**, Çevr. Çetin Yetkin Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1936, 1. Baskı, 1998 Ergün Aybars, **Ulusal, Laik Sosyal Hukuk Devleti: Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Kitabevi, 2006, ss. 149-249; Şevket Süreyya Azdemir, **Tek Adam**:

Atatürkçülük⁷²⁴ ise bizim araştırma konumuzun hedefi olmamasından dolayı ve tezimiz konuyu Türkiye'nin modernleşme kapsamıdır.

Kemalist ideolojide devlet kurmak demek bağımsız modern Türkiye'yi kurmak ve ulusal egemenlik demektir. Bu sebeple 1923'de Cumhuriyet kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti devleti modern bir devlet olarak dünyaya tanıtıldı. Bu modern devlet demokratik sistemin koşullarını benimsemiş ve uygulamıştır. Anayasanın 2.maddesi bu hususlara vurgu yapmaktadır. Buna göre; Türkiye Cumhuriyeti Atatürk milliyetçiliğine bağlı, laik, demokratik bir hukuk devletidir. Aynı zamanda Atatürk cumhuriyeti gençliğe emanet ederek ülkenin sürekli yenileşme içinde olmasını istemiştir. Bu devlet milletin bekasına ve milletin çıkarlarına bağlı, gücünü milli mücadeleden alan ve bu düşünce ile kurulmuş bir devlettir. Atatürk demokrasiye önem vermiştir, çok partili hayata geçmeyi o kadar çok istemiştir ki, bunun için o kadar çaba sarf etti. Bunun çalışmaları yapıldı ama açılan bütün siyasi partiler şeriat yanlıları tarafından ele geçirildiği için bu partiler kapatıldı. Bu uğurda Türkiye cumhuriyeti çok merhalelerden geçmiş, çok uğraşlar vermiş, çok çaba sarf etmiştir; nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924- 5 Haziran 1925) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos - 18 Aralık 1930) bunlardan en önemlileridir.⁷²⁵ Genel olarak, Kemalist ilkelerden biri olan Cumhuriyetçilik halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesine dayanana, çok partili sistemi geçmeyi öngören, seçimleri önemseyen, egemenliğin halka ait olduğunun benimseyen ve sınıf, din, mezhep, zümre, cinsiyet vb. ayrımı olmaksızın herkesin yönetime katıldığı yönetim biçimi olarak vurgulanır.⁷²⁶

Kemalist devrimi, Osmanlı Devleti'nden bir cumhuriyet Seküler devleti yapılan salt modernleşme değişim ve sürecidir. Bu durumun Pro. Dr Ergün Aybars'a göre

“dini Osmanlı Devletinden Laik ve Ulusal Türk Devletine geçişte, din, öz din olarak kalmakta, dinin çıkarlara ve politikaya araç kılınmasının önu

Mustafa Kemal, 1922-1938, Cilt: III, 17. Basım, Remiz Kitabevi, Ankara, 2003, ss.413-440; Uygun O, ss, 67-69; Paul Dumont, ss. 3-5.

⁷²⁴ Atatürkçülük ili ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Falih Rafik Atay, **Atatürkçülük Nedir?**, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, ss.43-73.

⁷²⁵ Klaus Kreiser, ss.253-258.

⁷²⁶ Cumhuriyetçilik ile ilgili bkz. Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 1983, ss.226-230.

alınmaktaydı.

Din Osmanlı Devleti

1. *Din İdeoloji*
2. *Halife-Padişah(Otorite)*
3. *Şeriat hukuku (Tanrısal Olup değişmez ve değiştirilmez. Dogmatiktir)*
4. *Medrese (Din eğitim)*
5. *Geleneksel (Yaşam biçimi ve devlet şekil)*
6. *Kelime-i Şahadet*
7. *İbadet (zorunlu)*

olarak açıklandı.

Laik ve Ulusal Türkiye Cumhuriyeti

1. *Ulusal ideoloji*
2. *Cumhuriyet*
3. *Modern Hukuk. (İnsan hakları sisteminin ürünü olup, evrenseldir. Zamanın ihtiyarlarına göre değişir)*
4. *Modern Eğitim*
5. *Devrimsel.*
6. *Kelime-i Şahadet.*
7. *İbadet (özgür)*⁷²⁷

Bundan dolayı, Türk hükümetinin Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı esnasında başlattığı birçok politikalar ve reform hamleleri ulusal self determinasyon ve Avrupalılaşma olarak özetlenebilecek ikiz hedeflerin ışığında anlaşılmalıdır. Bu tür politikaların listesi ve ölçüleri örneğin, Atatürk'ün militan boyutlara varan laik politikası ve dini faaliyetlerin sınırlandırılması, dil reformu, Latin alfabesinin benimsenmesi, Avrupa tarzı kıyafetlerin benimsenmesi, İsviçre Medeni Kanununun komple kabul edilmesi ve diğerlerini içeriyordu. Atatürk'ün milliyetçiliği de kendisini Osmanlı geçmişini genel manada reddetme ve Türk insanının İslamiyet'ten önceki kültürünü yüceltme şeklinde ortaya koymuştu.

5.2.3.1. Sekülerleşme ve Atatürk'ün Modernleşme Reformları

Türkiye'nin idari işlerinin tam kontrolünü elde ettikten sonra, Atatürk dikkatini Türk toplumunu sekülerleşen⁷²⁸ ve modernleşen şekillerde Avrupa modeli temelinde bir

⁷²⁷ Ergün Aybars, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri Kitabevi, 1994,(Atatürk), 165-166.

⁷²⁸ Bülent Daver, "Secularism in Turkey" Erişim günü 12.10.2017.

ulus-devlet yaratarak yeniden inşa etmeye çevirdi⁷²⁹. Bu amaçla, Osmanlı geçmişinin bütün kalıntılarından ve Doğu kültürünün bütün kendini ifade ediş şekillerinden kurtulma amaçlı seküler reformlar gerekliydi. 1 Kasım 1922 yılında Saltanat kaldırıldı ve 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildi, bütünüyle seküler bir ideolojiye bağlı olarak Atatürk dikkatini dini kurumları kaldırmaya yöneltti. 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırıldı. "*Kutsal emanet müzelere kaldırılmış, saraylar ulusun malı yapıldı. Müslümanların tatil günü olan Cuma yerine Pazar kabul edildi.*"⁷³⁰ 1925 yılında Rumi takvim yerine Miladi takvim aldı. Din adamlarının dinsel giysileri sadece görev sırasında kullanmaları kararlaştırıldı ve geleneksel fes yasaklandı ve bütün dini ünvanlar kaldırıldı; soyadı kanunu yürürlüğe girdi⁷³¹ ve bütün eski rejimi hatırlatan her şey yok olmalıdır.

Atatürk İdeolojikbakış açısı bununla beraber Atatürk'ün din karşıtı duruşunun tek sebebi değildi, kendisinin bu yöndeki hareketleri aynı zamanda sekülerleşmiş bir devletin güçlü siyasi temelleri tarafından başlatılmıştı. İslami dinsel kurumlar ve ulemalar Türkiye'de klasik Osmanlı sisteminin yıkılmasından bu yana siyasi karar verme süreçleri üzerinde büyük miktarda yetki sahibi olmuşlardı. Eğer yeni Türkiye birlik içinde bir ulus-devlet olacaksa ve devlet de halkı üzerinde ve yetki alanı içindeki olayların akışında yetkisini tam olarak kullanacaksa, artık kendi meşruiyet kaynağına sahip ayrı bir güç merkezi var olamazdı.⁷³² Dahası, Atatürk'ün ve Türk aydınlarının çoğunun gözünde Türkiye'nin batıya kıyasla geri kalmışlığının suçunun çoğu ulemanın ve dini grupların omuzlarındaydı.

Daha pratik biz düzlemde, Atatürk Türkiye'nin geleceği için hayal ettiği şeylerin çoğuna kaçınılmaz olarak dini unsurlar tarafından karşı çıkılacağını biliyordu. Kesin olarak, Osmanlı Şeriat Kanunlarının Avrupa'nın yasal sistemlerinden komple devralınan bir yasal sistem ile değiştirilirken dini bakış açısına sahip hiçbir zümre gönüllü olarak

http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/43/1/3_bulent_daver.pdf

⁷²⁹ Atatürk'un modernleşme hareketleri ile ilgili bkz. Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'da İslamlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınları, 1972, ss. 19-37.

⁷³⁰ Arnold J. Toynbee, **Türkiye (Bir Devletin Yeniden Doğuşu) III**, Çeviren: Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Kitapları, Ankara, 2000, s.43.

⁷³¹ Kurt Steinhaus, s.121.

⁷³² Şevket Süreyya Aydamir, ss.431-432.

sessiz kalmayacaktı.⁷³³ Aynı zamanda bu zümreler isteyerek eğitimin tamamen sekülerleşmesine ve bir dizi dini okulun kapatılmasına rıza göstermeyeceklerdi.

Atatürk'ün din karşıtı seferberliğinin ilk hedefi Halifelik kurumuydu. Buna göre, iki Hindistanlı Müslüman dini liderin Türk Hükümetinden Halifeye usulüne uygun bir biçimde saygıyla muamele etmesini isteyen bir mektup işin bahanesi oldu⁷³⁴. Buna karşılık olarak, Türk hükümeti Halifeyi yabancılarla bağlantılı olmakla suçlarken, hükümet adına hareket eden İstanbul basını iki Hindistanlının İngilizler adına hareket ettiklerini öne sürdü. 3 Mart 1924'te TBMM içinde ciddi miktardaki muhalefete rağmen halifelik kurumu kaldırıldı. Halife ve Osmanlı hanedanlığının üyelerinin Türkiye'de kalmaları yasaklandı. Bunun üzerine Din İşleri Bakanlığı kapatıldı, Şeyh-ül İslamlık Kurumu kapatıldı, bütün dini okullar Milli Eğitim Bakanlığının kontrolüne geçti ve Vakıfların malları doğrudan hükümetin hazinesine devredildi. Kısa bir süre sonra kişisel statüyle ilgili hususlarda karar veren bütün dini mahkemeler kaldırıldı.⁷³⁵ Soyadı kanunu ilan edildi ve eski ünvanları kaldırıldı.⁷³⁶

5.2.3.1.1. Eğitim Reformu ve Harf Devrimi

Eğitim sisteminde reform ve modernleşme Osmanlı reformcularının elde ettikleri ana kazanımlar arasındaydı. Dahası, kısmen yeni modernleşen ve genişleyen bürokrasinin gereksinimleri yüzünden kısmen de göreceli teknik imkânlar ve Osmanlı

⁷³³Bkz. Bernard Lewis, *Emergence*, s. 272. Ona göre Atatürk yasal reformu Ulama'yı şok etti. Çünkü Tanzimat ve Jön Türklerin yasal reformları Şeriatta bağlıydı. Ne yazık ki Atatürk yeni Avrupa yasalının getirerek şeriata devlet teşkilattan çıkardı.

⁷³⁴Hindistan Müslüman liderliği Ağa Han ve Emir Ali'nin 24 Aralık 1923 tarihili halifliğin kaldırılmasına tepki gösteren mektubu gazetede yayınlanmışken Atatürk devletin sekülerleşmesini güçlendirmeye çalışıyordu bkz. Niyazi Berkes, ss.458-460.

⁷³⁵Niyazi Berkes, ss 463-478; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 261-264.

⁷³⁶Niyazi Berkes, ss 463-478; Bernard Lewis, *Emergence*, s.289.

reformcularının seçkin bakış açıları yüzünden yükseköğrenime en üst seviyede önem verilmişti, daha sonra orta öğretim geliyordu ve 19. Yüzyılın sonlarına kadar ilköğretim ihmal edilmişti. Her durumda, Osmanlıların eğitim reformunun başarısına rağmen Cumhuriyetin ilanının hemen başlangıcında okuma yazma bilmeyenlerin oranı yaklaşık olarak yüzde doksan civarında tahmin ediliyordu ve dini okullar ağırlıktaydı.⁷³⁷

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim ulus-devlet inşasında ve batılılaşmada ana silah haline geldi. Bu amaçla Türk eğitim sistemine bir merkezileşme ve sekülerleşme programı uygulandı, bütün dini ve özel okullar Milli Eğitim Bakanlığı'nın yetkisi altına alındı.⁷³⁸ Bakanlığın idari yapısı da yetkilerin merkezileşmesi anlayışıyla reforma uğradı. Bu adımları Türkiye'de kullanılan Arapça alfabenin Latin karakterlerine dayalı bir alfabe ile değiştirilmesi kararı takip etti;⁷³⁹ okuryazar sayısını artırmak için büyük bir kampanya açıldı.

Atatürk modernleşme, devrimlerinden en önemlilerden birisi ise harf devrimidir.⁷⁴⁰ Özellikle Harf devrimi, Türklerin doğudan Batıya kapı açan ve Avrupa'ya kültürel ve coğrafi bağlanmaya ve *“Türklerin Avrupa'daki Turanlı kuzenleri Macarları ve Finlilerin yanında yerlerini”*⁷⁴¹ almasını sağlayan devrimlerden birisidir. 12 Mart 1932 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu İşleri Dairesi Başkanı Wallace Murray'e göre Türkiye'deki devrimlerden dikkatine çeken Latin alfabesinin kabulüdür. Çünkü hem Müslümanların hem de Türklerin ibadet dili ve Kutsal Kur'an'ın dili Arapça olması ve edebiyat ve şiir için Farsça kullanılması; Türkçe'nin semantik olmadığından *“fonetik sistemlerinin Arap alfabesine uymadığını, özellikle zengin bir sesler yapısına*

⁷³⁷ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, 1977, s.186.

⁷³⁸ Eğitim ve Harf Devrim ile ilgili detaylı bilgi için Afet İnan, ss. 175-186; Alptekin, 120-126; Charles H Sherrill, 201-208; Gale Document Number:HS2304773395 “Public Education and Cultural Problems in Modern Turkey” The Financial Times(London, England), 01 Ocak 1937; s. 23.

⁷³⁹ Lord Kinross, Atatürk, ss. 665-671; Niyazi Berkes, ss. 466- 467; Bernard Lewis, Emergence, ss. 276-279; İlber Ortaylı, Türkiye, ss.77-83. Kurt Steinhaus, ss.121-125; Sabiha Tansuğ, “Atatürk'ün Harf İnkılabı ve Batı Trakya Türkleri”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyum**, Cilt: II, 9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996, ss. 989-994.

⁷⁴⁰ Robert P Skinner, “The New Turkey”, **The American Foreign Service Journal**, Cilt: XII, Say: 4, 1935.

⁷⁴¹ Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932, Wallace Murray, Department of State, Division of Near East Affairs; Türkçesi Bkz. Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” ss. 493-497 <https://www.google.com.tr/search?q=harf+devriminin+%C3%BCzerine+hasan+k%C3%B6ni&spell=1&sa=X&ved=0ahUKEwjxsfr9nNzYAhVDiSwKHUPeDdkQBQgmKAA&biw=1366&bih=662> İrişim tarihi 21 Kasım 2016.

sahip olan Türkçenin, zengin bir sessizleri yapısına sahip olan ve gramerini sesli harfleri”⁷⁴² atlayabilmek için düzenlemiş bulunan Arapçanın altında ezildiğidir. Osmanlı Türkçe hem Arapçadan hem de Farsçadan kelime almıştır⁷⁴³. Dolayısıyla Türk halkı yazılı metinlere karşı ilgisiz oldu. 1896 yılında Sir Charles Elliot’un *Turkey in Europe* adı kitapta toplumun problemi şöyle anlatıyordu:

“Hiçbir Türk, yazılı Türkçeyi anlamadığı için şaşırmas. Yalnızca eserin yazarına güzel anlatımı nedeniyle saygı duyar. Türk, yazıları ve edebiyatı hayatının normal bir parçası olarak görmez. Kendine bir hikâye veya iş ilişkileri anlatıldığında kendisine anlatılanları kolaylıkla anlar. Ancak bir kitaba veya mektuba bir İngiliz’in teknik yasal bir evraka baktığı gibi bakar zaten muhtemeldir ki kendisi de yazmasını bilmez. Zaten istenilen, konuları genel olarak anlamasıdır...

Zavallı Türk Dili! Yabancı kelimelerin altında ezilmiş, o veciz ve canlı anlatım gücü ve zengin kelime oluşumu kasıtlı olarak durdurulmuş ve ihmal edilmiş...”⁷⁴⁴

Türkiye eski ülkelerden biri olmasına rağmen kendi dil ve Latin alfabelerine⁷⁴⁵ değiştirme eğilmeleri 1908 Genç Türk ihtilalinden önce başlamıştı ama Atatürk tarafından gerçekleştirilen bir reformdur. Bu Murray’ya göre “*alfabedeki kapitülasyonların kaldırılması*”⁷⁴⁶dır.

1926 yılında Mustafa Kemal’in yeni Türk harfleri için çalışmaya başlaması emrini verdi ve Milli Eğitim Bakanlığı’nda bu işle ilgili bir komite kuruldu ve 1928 yazına kadar bu komiteden bir ses çıkmadığını, ancak o yıldan itibaren işlerin hızlandırdı. 1926’dan -1928’e kadar toplantılarına devam eden Komite, Gazi’nin teşvikiyle çalışmalarını sonuçlandırdı.⁷⁴⁷ Mustafa Kemal fotoğraflarını yeni harflerle imzalıyor ve İsmet Paşa’ya Latin harfleriyle yazdığı ilk telgrafı gönderdi. Sonunda 10

⁷⁴² Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932; Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” ss.493-497

⁷⁴³ Afet İnan, ss. 175-186; Alptekin, 120-126; Charles H Sherrill, 201-208.

⁷⁴⁴ Charles Elliot, **TürkeyinEurope**’den aktaran Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932; Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” s.494.

⁷⁴⁵ Gotthard Jaschke, ss.31-32.

⁷⁴⁶ Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932; Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” ss. 495.

⁷⁴⁷ Afet İnan, ss. 175-186; Alptekin, 120-126; Charles H Sherrill, 201-208; Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932; Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” s. 495.

Ağustos 1928’de Gazi, Sarayburnu Park gazinosunda dostlarına verdiği partinin bitişinde cebinden çıkardığı yeni Türk harfleriyle yazdığı şu konuşmayı yaptı:

*“Arkadaşlar: güzel dilimiz ifade etmek için yeni harfleri kabul ediyoruz. Bizim güzel ahenkli ve zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle ortaya çıkacaktır. Beyinlerimizi yüzyıllarca hapsetmiş, anlaşılmasız olan ve anlamadığımız harflerin demir zincirinden kendimizi kurtarmalıyız. Biz dilimizi anlamaya kararlıyız ve mutlaka çabuk ve mükemmel olarak bu yeni harfler sayesinde anlayacağız. Ben bundan eminim. Sizin de emin olmanızı istiyorum...”*⁷⁴⁸

3 Kasım 1928’de toplanan TBMM’ninyeni harfşeri kanun yürürlüğe girmiştir. Bu reformu yasaya dönüştürmesinden sonra Türk halkı bu değişikliği olduğu gibi kabul edildi. Altepkin bu durumun şöyle anlatıyordu:

*“Bu yıllarda memlekette okuma yazma seferbeliği olmuş herkes birbirine yeni harfleri öğretmeye çalışmıştır. Halk dershaneleri millet mektepleri açılmış ve her yaşındaki kişiler buralara devam ederek okuma yazma öğrenmiştir. Eski harfleri hiç bilmeyen yaşlı kişiler bunları öğrenmiye gitmişler ve yurttan okum yazma hevesi çoğalmıştır. Harf devrimi Türkiye için en heyecanlı devri olmuş ve millet Atatürk’e “Başöğretmen” sıfat vermiştir.”*⁷⁴⁹

1 Ocak 1929’da 2655 okulda 16-45 yaşları arasındaki yetişkinlere bu yeni yazı öğretiliyordu ve sayıları bir milyona yaklaşan bir kitle dersleri takip ediyordu. Bu gelişme, Murray’a göre çok başarılı olmuş ve 1 Ocak 1929’dan itibaren bütün devlet yazışmalarında yeni harflerin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Bazı istisnai yazışmaların için 1 Haziran 1929’a kadar vakit tanınmıştır.⁷⁵⁰

Böylece, hiç şüphesiz Türk Devriminin en önemli devresi başarıyla tamamlanmıştır.

Öte yanda uzun seneler Arapça yazmasını öğrenmekte zorluk çeken Anadolu Köylüsü yeni harflerle okuma ve yazmada büyük bir atılım yapmış ve bu konudaki azmini göstermiştir. Farsça ve Arapça kelimeler ayıklanarak kelimelerde Türkçe biçimleri tercih edilmiş ve bilim dilini ifade etmek için Fransızcadan bazı kelimeler

⁷⁴⁸ Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932; Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” s. 495.

⁷⁴⁹ Afet İnan, s.185.

⁷⁵⁰ Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932; Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” s. 495

alınmıştır. Halkın benimsediği Arapça ve Farsça kelimeler ise Türkçe takılar kullanılarak Türkçeleştirilmiştir.⁷⁵¹ Zaten eski dilde yazılmış önemli eserlerin yeni yazı dilinde Türkçeye çevrilmiştir. Örneğin, Homer'in İlyadası, Aristo'nun Siyaseti, Voltaire'in Hikâyeleri Tolstoy'un Harb ve Sulh'u, Shakespeare'in Kral Lear'i, Milton'un Kayıp Cenneti gibi eserler tercüme edilmiştir. Bunların yanında bilim, ekonomi ve sosyoloji eserleri de tercüme edilmiştir.⁷⁵²

Harf devrimin başladıktan sonra, Atatürk, Halk okulların öğrencisini, yani bütün ulusu denetlemek için dolaşma sırasında, devrimi için çok mutluluğu olduğunu şu biçimde anlatmıştır:

*“Arap harfleri ile hiç yazmak, okumak bilmeyenlerin Türk harflerine hemen alıştıklarını gördüm. Henüz ortadan yetkililerin onayından geçmiş bir kılavuz olmadan, henüz okul öğrenenleri göstermeye ve çalışmaya başlamadan yüce Türk ulusun yararlı olduğuna inandığı bu yazı konusunda bu denli yüksek bilinç ve anayış, özellikle çabukluk göstermekte olduğunu görmek benim için gereekten büyük, çok büyük mutluluktur.”*⁷⁵³

5.2.3.1.2. Atatürk'ün Yasal Reformu ve Kadın Hakları

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra eski Osmanlı kanunları'nın reform edilmesi amacıyla Medeni Kanun Komisyonu, Usul-i Muhakeme-i Hukukiye ve Şer'ye

⁷⁵¹ Afet İnan, ss. 175-186; Alptekin, 164-174; Charles H Sherrill, 201-208; Department of State, Division of Far Eastern Affairs, Augustos 1933, Digest on Turkish Press April 2-15, 1933, s. 4.

⁷⁵² Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932; Hassan Köni, “Harf Devriminin Önemi Üzerine” ss.493-497; Hale Yılmaz, “Learning to read (again): The Social Experience of Turkey's 1928 Alphabet Reform” **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 43, 2011, ss. 677-697.

⁷⁵³ Alptekin, s.124.

Komisyonu, Ticaret-i Bahriye ve Berriye Komisyonu, Usul-i Muhakeme-i Cezaiye Komisyonu ve Kanun-i Ceza Komisyonu gibi isimler alan çeşitli komisyonlar kurularak ve en modern kanunların hazırlanması görevlerini aldılar⁷⁵⁴.

Bütün eski yasalarını tamamen bırakılarak Atatürk rejiminin seküler politikaları yeni bir Medeni Kanunun (17Şubat 1926) İsviçre'den⁷⁵⁵ örnek alınarak yapılmasıyla sonuçlandı. Medeni kanunda özellikle Şeriat kanunlarına bağlı olan aile ve kişisel statü konularında birkaç değişiklik yapıldı.⁷⁵⁶

1889 İtalyan Ceza Kanunu⁷⁵⁷ 1926 yılında kabul edilirken, alman ve İtalyan hukuk sistemlerine dayanan Ticaret Kanunu da 1926 yılda yürürlüğe girmiştir. Alman hukukundan yararlanılarak hazırlanan Deniz Ticaret Kanun 1929 yılında kabul edilmiştir.⁷⁵⁸

Atatürk'ün inisiyatifıyla Şeriat mahkemeleri kaldırıldı ve onların görevleri seküler mahkemelere devredildi. Fakat seküler mahkemeler önlerine gelen davalarda Osmanlı Medeni Kanununu uygulamaya devam ettiler. Fakat bu durum geçici bir durumdu. 1926 yılında Atatürk'ün rejimi hemen hemen tamamen İsviçre Medeni Kanunundan alınan yeni bir Medeni Kanunu kabul etti. Diğerlerine ilaveten, yeni Kanun'da çok eşlilik yasaklandı ve erkeğin ve kadının eşit haklara sahip olduğu medeni evlilikler ve boşanmalar getirildi.⁷⁵⁹ Yasal sekülerliğin büyük köşe taşı olan İslam dininin devlet dini olduğunun Anayasadan (Anayasa, Madde 2) Nisan 1928 yılında çıkarıldığı ve Şeriat yasalarının yürürlükten kaldırıldığı (Anayasa, Madde 26)⁷⁶⁰ ve devlet ile din arasındaki birlik resmi olarak sonlandırdı. Alptekin'e göre “büyük Millet Meclisi'nin 5 Nisan 1928 tarihli oturumda yapıldı. Atatürk'ün araya girmesi ile, İslamiyet'in, Türk devletinin dini olduğuna ilişkin madde bir çıpıda kaldırıldı. Çok dikkate değer ki, Türk okullarından din dersleri kaldırıldıktan sonra, çoğu papazlarca

⁷⁵⁴ Halil Cin ve Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, Konya, 2011, ss.575-576.

⁷⁵⁵ Gotthard Jaschke, ss. 23-24; Klaus Kreiser, ss.306-309.

⁷⁵⁶ Alptekin, 116-119; Niyazi Berkes, s. 467-473.

⁷⁵⁷ Gotthard Jaschke, 24-25; Klaus Kreiser, ss.306-309.

⁷⁵⁸ Alptekin, s.118.

⁷⁵⁹ Niyazi Berkes, s. 467-473; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 271-274; Şevket Süreyya Aydemir, ss. 240-246.

⁷⁶⁰ Kurt Steinhaus, s. 126; Bernard Lewis, *Emergence*, s. 404.

yönetilen yabancı okulları da bu eğitimi sürdürmek girişiminde bulundular."⁷⁶¹ Türkiye seküler bir cumhuriyet haline gelmiş oldu.

1935 yılında iki önemli yenilik daha yapıldı. İlki bütün Türk vatandaşlarının mecburi olarak bir soyadı alması, ikincisi de bütün devlet ve resmi dairelerde Cuma günü yerine, Cumartesi günü öğlen saat 13:00'den Pazartesi sabahına kadar hafta sonu tatilinin getirilmesi⁷⁶². Her Türk vatandaşının bir soyadı almasıyla ilgili kanun yürürlüğe girdi. Aynı zamanda eski rejimden kalan askeri olmayan bütün ünvanlar kaldırıldı ve Bay ve Bayan gibi yenileriyle değiştirildi. Cumhurbaşkanı tarafından Başbakana savaşta zafer kazandığı yer olan İnönü soyadı verildi. Cumhurbaşkanı ünvanlarını terk etti ve Meclisten Atatürk soyadını aldı. Aynı zamanda Mustafa ismini de bırakarak Kemal Atatürk oldu⁷⁶³.

Genel olarak hukukun modernleştirilmesi ve sekülerleştirilmesi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'ya toplumsal yapı bakımından yaklaştırılması alanında atılan en önemli adımlardan birisidir.

Öte yandan Modern bir aile hukuku için Atatürk,⁷⁶⁴ Türk kadınlarına eşit haklar ve fırsatlar sunmak için birçok reform başlattı. 1926'da kabul edilen yeni Medeni Kanun'da, çok kadınla evlenme kaldırıldı ve boşanma, vesayet ve miras alanlarında kadınların eşit haklara sahip olduğu kabul edildi⁷⁶⁵. Tüm eğitim sistemi karma eğitim oldu. Aralık 1934'te kadınlara parlamento seçimlerinde oy hakkı verildi ve 1935 seçimlerinde kadınla milletvekili seçildiler⁷⁶⁶. Daha sonra Türkiye, dünyadaki ilk kadın yüksek mahkeme adaletine sahipti. Atatürk, hayatının her alanında, doktor, avukat,

⁷⁶¹ Alptekin, s.119.

⁷⁶² Alptekin, ss.116-119.

⁷⁶³ Niyazi Berkes, s. 467-473; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 288-289.

⁷⁶⁴ Kadın hakları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Alptekin, ss.127-137; Afet İnan, ss.165-172.

⁷⁶⁵ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 272-274; Hüner Tuncer, "Atatürk ve Kadın Hakları," **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, Cilt: I, 9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996, ss.549-568.

⁷⁶⁶ Lord Kinross, Atatürk, ss. 633-642; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)** 3.baskı, İmge kitabevi yayınları, 2004, Ankara ve İstanbul, ss. 368-369; Bernard Lewis, *Emergence*, s. 288; Emel Doğramacı, "Atatürkçü Düşünce Kapsamında Türk Kadının Çağdaşlaşması" **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: I, 8-12 Aralık 2003, Ankara, ss.53-62; Gülden Ertuğrul, "Atatürk ve Kadın Hakları," **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, 9-11 Eylül, 1991, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996, ss.505-517; Hüner Tuncer. "Atatürk ve Kadın Hakları" **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, 9-11 Eylül, 1991, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996,ss. 549-568.

mühendis, öğretmen, yazar, yönetici, yönetici ve yaratıcı sanatçı olarak ulusal hayatta on binlerce iyi eğitim almış kadın üretti.

5.2.3.1.3. Ulaşım ve İletişimdeModernleşme

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde ulaşım ve iletişim araçlarının geliştirilmesi genel olarak üzerinde çok dikkat sarf edilen bir konu olmuştur. Ulaşım ve iletişimin yapılması açısından karşılaşılan coğrafi yapısı ve doğal engelleri dolayısıyla tarihi boyunca Türkiye'de her zaman iki ayrı sosyo-politik-ekonomik bölge var olmuştur. Bu bölgeler, göreceli olarak daha gelişmiş, Avrupa ile daha yakın irtibatı dolayısı ile belli ölçüde Avrupalılaştırmış olan sahil ve batı bölgeleri ile kırsal, ekonomik açıdan geri kalmış ve siyasi açıdan da muhafazakâr olan doğu ve iç bölgelerdir. Bununla beraber, bu geri kalmış bölgenin ve onun yani Anadolu'nun merkezinin fiziki olarak ülkenin geri kalanından ayrı olması Birinci Dünya Savaşından sonraki direniş hareketinin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasını, büyümesini ve nihai olarak da Kurtuluş Savaşını kazanmasını sağlamıştır. Atatürk'ün o zamanlar Anadolu'da küçük bir kasaba olan Ankara'yı Osmanlı Sultanlarının kozmopolit ve batılı başkenti olan İstanbul yerine başkent olarak seçmesi kısmen de olsa stratejik sebeplere dayanıyordu: O zaman Türkiye'de İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere kıyasla Ankara yabancı işgaline en az açık olan şehirdi ve İstanbul hala eski rejimin birçok taraftarını barındıran bir şehir olmasında kısmen sembolik bir tavır ve kısmen de siyasi mülâhazalar vardı.⁷⁶⁷

İktidara geldiğinde, milli kültürü ve ekonomik büyümeyi yaratmaya kendini adanmış olan cumhuriyetçi rejimin görevi aşıkârdı: iki Türkiye arasındaki kültürel duvarların aşılması ve bunların siyasi, ekonomik ve sosyal olarak birleştirilmesi. Bu açıdan, Türkiye'nin en önemli ihtiyacı binlerce dağınık köyü kentsel merkezlere ve piyasa ekonomisine bağlayacak olan yeterli ulaşım ağının oluşturulmasıydı. Modern ulaşım ağının oluşturulması için başlatılan ilk teşebbüs Osmanlı Türkiye'sinde 19. Yüzyılın son yirmi yılında Avusturyalı, İngiliz, Fransız ve Alman şirketlerin esas olarak

⁷⁶⁷Şevket Süreyya Aydemir, s. 335.

tarımsal ihraç ürünleri imparatorluğun sahildeki merkezlerine oradan da Avrupa'ya nakletme maksadıyla farklı demiryolu hatları kurulmuştu. Sonrasında, Basra körfezine kara üzerinden erişime sahip olmak isteyen Alman hükümetinin tesiri altında Berlin – Bağdat demiryolu hattının kurulması için farklı planlar yapıldı ve nihayet Konya, Adana, Halep, Nusaybin ve Musul üzerinden geçecek olan bir plan yürürlüğe alındı.⁷⁶⁸

Demiryollarının ihraç ürünleri için ucuz nakliye aracı sağlaması ve yakınından geçen yerlerdeki ekonomiyi canlandırması gibi bazı ekonomik faydaları olmuş olsa da bu yolların bütün olarak faydası sınırlıydı ve o zamanda bunlar Türk ekonomisi üzerinde bir yükü. Bu durum özellikle Türk hükümetinin bu şirketlere minimum yıllık gelir garantisi vermesi uyarınca kilometre garantisi talep edip alan özel yabancı şirketler tarafından yapılan demiryolu hatları için geçerliydi.⁷⁶⁹

Cumhuriyet rejimi sınırları içinde bulunan kuzey batıdan güneydoğuya doğru giden ve Mersin, Ankara, İzmir ve Bandırma şehirlerine de kolları uzanan büyük bir demiryolu hattını Osmanlılardan miras olarak aldı. Hükümet Türk demiryolu sistemini yönetme, tamir etme ve geliştirme hususlarında önemli adımlar attı. Buna göre var olan sistemin büyük çoğunluğu devletleştirildi ve Devlet Demir Yolları Kurumunun kontrolüne verildi.⁷⁷⁰

Demiryolu inşaatı, kırsal iç bölgeleri ülkenin ekonomik ve sosyal hayatının eksenine taşımak için yeterli değildi. Yol inşaatının da bunu elde etmek için kapsamlı olarak yerine getirilmesi gerekiyordu. Fakat bu kısmen Türk hükümetinin elinde olan sınırlı kaynaklar yüzünden, kısmen de demiryolu inşaatının hükümetin kendi ulaşım imkânlarını yenilemesi için kenara koyduğu bütün fonların önceden kullanılmasına sebep olduğu için yerine getirilemedi. Bununla birlikte Atatürk dönemindeki “*Demir ağlar'da rekor hâlâ Atatürk döneminde*”⁷⁷¹ olarak açıklayan hem Radika hem

⁷⁶⁸Bkz. Necdet Yazıcı, “Demiryollarımızın Dünü, Bugünü ve Geleceği” **Kardelen Dergisi**, Ocak-Mart, 1995, s.28'den aktaran Kemal Albayrak, “Demiryolu Çağı'ndan Yeni Demiryolu Çağı'nda Geçiş Sürecinde Ulaşım Politikalarında Demiryolları” **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: II, 8-12 Aralık 2003, Ankara, s.1427.

⁷⁶⁹Şevket Süreyya Aydemir, s.335.

⁷⁷⁰Şevket Süreyya Aydemir, s.335; Kemal Albayrak, 1427.

⁷⁷¹<http://www.radikal.com.tr/ekonomi/demir-aglarda-rekor-hl-ataturk-doneminde-1101053/>
20.01.2018.

Erişim

HaberTürk Gazetelere göre “Atatürk döneminde ise her yıl ortalama 250 km'lik demiryolu yapıldı”ve1923 ile 1950 arasında 3764 km demiryolu döşendi.⁷⁷²

AyrıcaTelgraf, Kurtuluş Savaşında düşmana karşı savaşta önemli araçlardan birisi oldu. Atatürk, Anadolu'daki üssünden gizli bir biçimde siyasi ve askeri hususları koordine etmek ve dış dünya ile irtibat kurmak maksadıyla İstanbul'daki gizli teşkilatıyla irtibat halindeydi. Telgrafi büyük bir silah olarak kullandı ve Kurtuluş Savaşını nasıl kazandığı sorulduğunda kendisi telgraf teliyle şeklinde cevap vermiştir⁷⁷³. Bağımsızlıktan sonra telgrafın illere çekilmesi için birçok girişimde bulunuldu.

Kitle iletişim araçları alanında da önemli gelişmeler oldu. Cumhuriyet yönetimi Kurtuluş Savaşı esnasında ve daha sonra iktidarı kazanmak için okuma yazma bilen Türklerin desteğini sağlamak için ağırlıklı olarak medyaya ve kitle iletişim araçlarına bel bağladı. Kontrolü ele geçirdikten sonra da yeni rejim, özellikle Mustafa Kemal'in halifeliği kaldırması ve diğer din karşıtı tedbirleri yürürlüğe koymasından sonra gelişen ciddi miktardaki muhalefeti ve bağımsız ve eleştirel bir medyayı hoş karşılamaya istekli değildi. Takrir-i Sükûn yasası, daha önce de belirtildiği üzere, hükümete yayınları sansürleme ve devletin güvenliği aleyhine yıkıcı faaliyetleri olduğu kabul edilen gazete editörleri ve yazarlarını mahkemeye verme yetkisi verdi.

Bu kanunun hükümet tarafından kısıtlı olarak kullanılmasına rağmen bu dönemden İkinci Dünya Savaşının sonuna ve çok partili sistemin ortaya çıkışına kadar Türk medyası hükümetin iradesine boyun eğmiş olarak kaldı. Türk medyasının meşguliyeti aynı şekilde yoğun siyasi ve sosyal eleştirden esas olarak devlet tarafından tanımlanan kültürel eğitimin ilerletilmesine hasredildi.⁷⁷⁴

5.2.3.1.4. Sosyal ve Ekonomik Reformlar

⁷⁷²<http://www.haberturk.com/polemik/haber/769325-hangi-donem-kac-km-ray-dosendi> Erişim 20.01.2018

⁷⁷³Rodric H. Davison, Essays, s.157.

⁷⁷⁴Ali Gevgilili, *Türkiye’de Yenilişme Düşüncesi, Sivil toplum, Basın ve Atatürk*, Bağlam Yayınları, 2.Baskı, 1994, ss, 121-128.

Türkiye genelinde iktidardaki CHP tarafından 1930'lu yıllarda Halk Evleri'nin kuruluşu, esas olarak milliyetçi ideolojinin propagandasını yapma, hükümet için halk tabanında destek sağlama ve Türkiye'nin uzak kasabalarının ve köylerinin ülkenin daha gelişmiş ve zengin merkezleri ile kültürel bütünleşmesini sağlama amaçlarıyla tasarlanmıştır. Bu evler böylelikle esas olarak rejim tarafından bilginin yayılması amacına hizmet etmişlerdir. Bu amaç için özellikle gazeteler ve kitaplar basılmış ve kurulan Halk Evlerine ve kütüphanelere dağıtılmıştır.⁷⁷⁵

Türkiye'de radyo yayıncılığı hükümetin denetimi altında ilk olarak başladı, Ankara'da bu iş için bir radyo istasyonu 1927 yılında kuruldu. Fakat hükümet her ne kadar radyo yayıncılığının kültürel ve siyasi öneminden tam olarak haberdar olsa da bu dönemde insanların ellerindeki radyo sayısı ülkenin nüfusuna oranla çok küçük bir miktarla sınırlı kaldı.⁷⁷⁶

Kuruluşunun ilk günlerinden bu yana, Atatürk'ün cumhuriyet rejimi fakir ve geri kalmış bir ekonomiyi batının gelişmiş ekonomileri ile karşılaştırmaya değer ve onlar ayarında gelişmiş ve endüstrileşmiş bir ekonomiye dönüştürme zorluğu ile karşı karşıya kaldı. Bununla beraber, bu zorluğun özelliği yeni rejimin karşılaştığı diğer zorluklardan oldukça farklıydı. Türkiye'nin ekonomisinin geriliği düşünüldüğünde, devletin otoritesinin sıkı bir şekilde uygulanmasıyla basit bir biçimde çözülemediği gibi hemen sonuç vermesi de beklenmiyordu.

Son yüzyıl boyunca yapılan kapsamlı reformlar düşünüldüğünde en son hakkında bir şeyler yapılan alan Türk ekonomisi olmuştu. Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı seçkinleri birçok sebepten ötürü Türk ekonomisini modernleştirmede başarısız olmuşlardı. En kötüsü, Osmanlı seçkinleri ülkeyi yabancılardan aldıkları ağır borçlar altına sokmuşlardı. İktidarda kaldıkları göreceli kısa süre zarfında Jön Türkler ekonomik reformlar açısından gayret gösterdiler ve yaptıkları arasında gayrimenkullerin mülkiyeti,

⁷⁷⁵Tevfik Çavdar, ss. 350-358.

⁷⁷⁶Mihalis Kuyucu, "Türkiye'de Özel Radyo Yayıncılığı: Ulusal Ölçekte Yayın Yapılan Özel Radyo Kanallarının Yapıların Üzerine Bir Araştırma" Erişim Tarihi 24.11.2017. <http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Mihalis%20KUYUCU.pdf>

ipoteği ve miras yoluyla bırakılması, iltizam sisteminin kalıntılarının ortadan kaldırılması ve Türk endüstrisinin teşvik edilmesi ile ilgili reform kanunları vardı. Reform girişimleri Osmanlıların Birinci Dünya Savaşına kaybeden tarafta girmesiyle neticesiz kaldı ve ülke ekonomisinin harap olmasıyla ve siyasi bağımsızlığının ciddi olarak tehdit altına girmesiyle sonuçlandı. Bununla beraber, savaşın sonunda Türk ekonomik büyümesinin problemleri günümüzdeki gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu temel problemlerden öz itibariyle fazla farklı değildi, genelde sermaye yetersizliği, eğitilmiş işgücü ve personel eksikliği ve ekonominin hem üretim hem de tarımsal sektörlerinde ilkel teknoloji bulunmaktaydı.⁷⁷⁷ Diğer taraftan, 1920'lerin Türkiye'si'ni günümüz Türkiye'si'nden ve günümüzün birçok gelişmekte olan ülkelerinde farklı kılan etkenler ise güçlü hükümet, genel olarak bir araya gelmiş bir politika ve yabancı işgalinden ve müdahalesinden kurtulup bağımsız olma idi. En önemlisi, belki de Osmanlı dönemindeki seçkinlerden farklı olarak yeni seçkinler Türkiye gibi bir ülkede ekonomik gelişmenin devletin en önde gelen hedeflerinden birisi olması gerektiğinin tam olarak farkındalardı.

Bu anlayış hükümetin gerçekleştirdiği 1923 yılının Mart ayında yapılan ve Türk toplumunun farklı sosyal sınıflarının temsilcilerinin katılmış olduğu İzmir İktisat Kongresi'nde kendini ortaya koymuştu. Kongre, ekonomik bağımsızlığı ulusal bağımsızlığın tek temeli olarak ilan etti ve 1930'lu yılların başlarına kadar Türk hükümeti tarafından takip edilen ekonomik politikaların prensiplerini ortaya koydu.⁷⁷⁸ Bu prensipler esas olarak hükümetin ekonomik altyapıyı inşa etmesindeki aktif rolünü ve de özel teşebbüsün teşvik edilmesi için uygun vergi kanunları ve finansal sübvansiyonlar gibi alınacak tedbirleri öngörmüştü (örneğin, ulaşım imkânları, kredi kurumları, teknik eğitim ve sair). Her durumda, özel teşebbüs ekonomik büyümenin esas yükünü taşıyacaktı.

⁷⁷⁷ Decimal File No. 867.50/399-951, K. Carlson rapor "A Study of the Economic Life of Turkey," Mart 1930", ss. 7-22; Tefik Çavdar, ss. 339-350.

⁷⁷⁸ İhsan Keser, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000, ss. 66-73; Ergün Aybars, ss. 218-221; İ. Velibeyoğlu Alibekov, "1923 yılı İzmir İktisat Kongresi ve onun Türkiye Cumhuriyeti iktisadi Tarihindeki Yeri", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, Cilt: II, 9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996, ss.845-860.

Takip eden on yılda, Türk hükümeti İzmir İktisat Kongresinde belirlenen programa bağlı kaldı. Kanun ihracat yapan endüstriyel kurumların kullandığı belli malzemeler üzerindeki gümrük vergilerine muafiyet getirdi. Takip eden yılda, biri devlet bankası (Sanayi ve Maadin Bankası) ve birisi de yarı özel (İş Bankası)⁷⁷⁹ olmak üzere iki adet banka kuruldu.⁷⁸⁰ Bu iki banka maden ve endüstriyel tesislerin sahiplerine kredi temin edecekti.

1925 yılında Türk malı ürünlerin tüketimini teşvik etmek için hükümet bütün devlet kurumlarına ve devletten sübvansiyon alan kurumlara eğer yerli ürünlerin fiyatı ithal edilen mukayese edilebilir ürünlerin fiyatını yüzde 10'dan fazla aşmıyorsa bu ürünleri satın almalarını emreden bir kararname çıkardı.

Hükümet daha önce 1913 yılında ilk başta Jön Türkler tarafından çıkarılan endüstrinin teşvik edilmesi hakkındaki (Teşik-i Sanayi) kanunu yeniden yürürlüğe koydu. Belki de Türk hükümetinin endüstriyel gelişmeyi özel teşebbüs aracılığı ile teşvik etmede attığı en önemli adım 1927 yılında Sanayi Teşvik Yasasının Meclisten geçmesiyle olmuştur⁷⁸¹. Özel endüstriyel teşebbüsün teşvik edilmesi için zaten daha önceden alınmış olan tedbirleri ihtiva eden ve bunları arttıran kanun, bireysel kurumların hak kazanıp kazanmadığına bağlı olarak bu tür teşvikleri vergi muafiyeti, sübvansiyon, devletin sahibi olduğu demiryollarında iskontolu nakliye ücretleri makina ve inşaat ekipmanlarında var olan ithalat vergilerinden muafiyet, ücretsiz veya düşük ücretli devlet arazisi ve sair gibi unsurları temin etmişti. Sanayi Teşvik Yasası'nın bu teşviklerine hak kazanabilmek için özel teşebbüslerin seri üretim teknikleri ve enerji kullanımı gibi faktörlerle ilgili belirli minimum şartları sağlamaları gerekiyordu. Kanun uyarınca, daha büyük ve daha mekanize olmuş tesisler ilave teşviklerden faydalandı.

⁷⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, s.338; Atilla Baransel, “Türkiye’nin Modernleşme ve Sanayileşmesine Genel Bakış”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 1973, s. 89.

⁷⁸⁰ Türk ekonomi ve finansal ve bankaların kurulmasını ve kapital gücü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Decimal File No. 867.50/399-951, K. Carlson rapor “ A Study of the Economic Life of Turkey” March 1930”, ss. 53-63.

⁷⁸¹ Bernard Lewis, *Emergence*, s. 287; Atilla Baransel, ss.81-99.

Kanun aynı zamanda miktarlarına ve kendilerinde kullanılan teknolojinin seviyesine göre teşvik ve ayrıcalık verilen özel ticari işlere de uygulandı.⁷⁸²

Bu dönemde özel teşebbüs ve kapitalist ekonominin prensiplerine genel olarak uyulmuş olmasına rağmen, Türk hükümetinin kendisi de hâlihazırda (örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemden kalan devlet kuruluşları olan bir ayakkabı fabrikası, birkaç yün dokuma tesisi ve bir pamuklu dokuma tesisi) devlet tarafından sahip olunan ticari işleri genişleterek, yabancılar tarafından sahip olunan tekelleri devletleştirerek ve kendi tekellerini kurarak endüstrileşme programına katıldı. Bu yolla Türk hükümeti, sigorta, posta hizmetleri ile telefon ve telgraf iletişimine ilave olarak tütün, tuz, alkol ve alkollü maddeler, kibrit, şeker, benzin ve petrol, afyon ve türevleri gibi temel ürünler üzerinde kendi tekeli kurdu⁷⁸³.

Endüstrinin gelişmesini teşvik etme çabasıyla örtüşmek üzere, Türk hükümeti tarımsal gelişmeyi teşvik etmek için bazı adımlar attı. Böylelikle, 1924 yılında, ek kararnameleri ile birlikte köy idarelerinin yapısının yeniden düzenlenmesini, sağlık ve eğitim tesislerinin geliştirilmesini, evde üretim yapmanın teşvik edilmesini ve ürünlerin geliştirilmesini ve benzerlerini temin eden bir Köy Kanunu çıkarıldı.

Tarımsal gelişmeyi teşvik etmede bir diğer önemli adım, 1924 yılında daha önceden Osmanlı yönetimi tarafından 19'uncu yüzyılda kurulmuş olan Ziraat Bankasının yeniden düzenlenmesi ve sermayesinin arttırılmasıyla atıldı. Bankaya göreceli olarak düşük faiz oranlarında çiftçilere ve tarımsal büyüme ile ilgili girişimlerde bulunan hükümet kurumlarına çok ihtiyaç duyulan krediyi temin etme görevi verildi⁷⁸⁴.

Cumhuriyet hükümetinin bu dönemde en önemli icraatlarından bir tanesi de 17 Şubat 1925 yılında kökleri orta çağdaki İslami finansal sisteme uzanan ve Türk devletinin uzun bir süredir en büyük gelir kaynağı olan ve köylülerin sırtına çok büyük yükler koymuş olan çağın gerisinde kalmış tarımsal vergilerin (Aşar) kaldırması oldu.⁷⁸⁵

⁷⁸²Fevzi Çakmak, "Atatürk ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Uyguladığı İktisadi Politikaları", **Cumhuriyet'in Kazanımları**, (Ed.) Bülent ÇUKUROVA ve Fevzi ÇAKMAK, DEU, İzmir, 2017, ss. 263-314.

⁷⁸³Decimal File No. 867.50/399-951, K. Carlson rapor " A Study of the Economic Life of Turkey" Mart 1930", ss. 43-52; Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 286-293.

⁷⁸⁴ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 286-293.

⁷⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, s.536-537.

Bu verginin kaldırılması üzerine, bazı var olan vergiler arttırıldı ve yeni vergiler getirildi (arazi vergisi, damga vergisi, hükümetin tekelleri üzerine konan vergiler ve sair), öyle ki bu yeni vergiler hala ağır vergilerdi fakat büyük ölçüde vergi yükünü kırsal kesimlerden arazi sahiplerine ve kentsel alanlarda yaşayanlara kaydırmıştı.⁷⁸⁶ 1924-1933 dönemde tarımsal gelişimin teşvik edilmesi için atılan diğer adımlar arasında örnek çiftliklerin kurulması, su kaynaklarının geliştirilmesi hakkındaki programların arttırılması, tohumların geliştirilmesi ve zararlılarla mücadele için programların hazırlanması⁷⁸⁷ ve ülke genelinde tarımsal bilimler ve veterinerlik için bir dizi lisenin açılması vardı.

5.2.3.2.Devletçilik

Şevket Süreyya Aydemir'e göre Devletçilik *“devrim akışı ve az gelişmiş bir ülke... hızlı bir kalkınma ve düzenlemeye olan ihtiyaçların duyan bir şahsiyetin, ruh ve fikir yoğunluklarının açıkça gösterigesidir.”*⁷⁸⁸

Cumhuriyet rejiminin 1920'li yıllardaki politikaları Türkiye'nin ekonomik durumunun bazı yönlerinin gelişmesi ile sonuçlandı: tarımsal üretim kişi başına düşen gelire oranla yüzde 58 arttı, Sanayi Teşvik Kanunu uyarınca yardım alma hakkı kazanan sanayi kuruluşlarının sayısı çoğaldı. Bu avantajlarına rağmen, Türk liderler hedefledikleri ölçüdeki ilerlemeyi ve modernleşmeyi elde etmekten çok uzak olduklarının farkına vardılar. Atatürk'ün ve yönettiği partinin ana hedefi Türkiye'nin sadece ekonomik olarak gelişmesi değil, aynı zamanda da ekonomik olarak bağımsız olmasıydı. Aslında, rejimin programının vurguladığı esas nokta ekonomik olarak tamamen bağımsızlığı elde etmektir. Tam bağımsız bir ülke özellikleri ve en önemlisi hem siyasal, finansal, ekonomik, adil, askeri ve bütün diğer hususlardaki tam özgürlüğü olmasını Atatürk kendisi şu cümlele açıklıyor: *“Türk ulusunu onurlu ve saygın bir ulus olarak yaşamaktadır. Bu tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli zengin ve gönenmiş olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar toplumlar karşısında uşak*

⁷⁸⁶ Halil Cin ve Gül Akyılmaz, s.575.

⁷⁸⁷ Gotthard Jaschke, ss.26-28.

⁷⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, s.427.

durumunda kalmaktan öteye gidemez.”⁷⁸⁹Fakat Türkiye ekonomik alanda bu amacı elde etmekten uzaktı. Ülkede endüstriyel faaliyetlerin seviyesinin artmasına rağmen, Türk endüstrileşmesi hala büyümesinin erken döneminde kalmıştı. Dahası, bu endüstriyel kurumların büyük çoğunluğu, Türkiye’nin ekonomisini bağımsız yapacağı varsayılan temel ağır sanayi faaliyetleri gibi faaliyetler ile değil, gıda işleme ve tekstil gibi tüketici ürünlerinin üretimiyle ilgileniyorlardı.

1930’lu yıllarda bütün kapitalist dünyayı kasıp kavuran ekonomik kriz, Türkiye’nin ana dış ticaret kalemleri olan tarımsal ihraç ürünlerinin fiyatlarının ciddi ölçüde düşmesi ve böylelikle de Türk hükümetinin uluslararası ticaretle ilgili olarak sınırlayıcı düzenlemeler yapması ile Türk ekonomisi üzerinde de olumsuz etkilerini bırakmıştı.⁷⁹⁰

Yerel talebi karşılamak için yerli endüstrinin geliştirilmesi gerekliliği böylelikle daha bariz bir hal almıştı. Özel teşebbüslerin büyük endüstriyel kuruluşları kurması için gerekli olan türdeki sermayeyi bariz bir biçimde çıkaramaması, yarı serbest piyasa ekonomik sisteminin batıdaki bariz başarısızlığı, Sovyetler Birliği’ndeki devlet kontrolü altında ekonomik gelişmenin olumlu örneği ve özel teşebbüse karşı bürokratik – askeri seçkinlerin sempati duymaması sonuç olarak 1930’lu yıllarda Türkiye’de devletçilik politikasının kabul edilmesine yol açtı. Ekonomik konularda devletin sorumluluğunu ve liderlik rolünü ileri süren devletçilik şu şekilde tarif edilmişti: “*Türk devletçiliği 19. yüzyıldan beri gelişmekte olan sosyalist teorilerden doğrudan alınan bir sistem değildir. Aksine, Türkiye’nin özel ihtiyaçlarından kaynaklanan bir sistemdir, Türkiye’ye has bir sistemdir.*”⁷⁹¹

Uygulamada devletçilik beş yıllık planlar doğrultusunda uygulanacaktı, bu planlardan ilki 9 Ocak 1934 yılında hükümet tarafından onaylandı. Plan tüketici ürünlerinin üretiminin arttırılmasıyla, Türkiye’nin kendisinin hammadde sağlayacağı ve

⁷⁸⁹Atatürk’ün Büyük Nutuk, Türk Dil Kurumu Yayınları: 220/1 Atatürk Dizisi: Gnkur Basımevi, Ankara, 1981, s.10.

⁷⁹⁰Şevket Süreyya Aydemir, ss.339-340. Ona göre Lozan Antlaşması’ndan sonra Yeni Türkiye’nin dış ticareti şu şekildedir:

İthalat 120.000.000 Lira %68

İhracat 50.000.000 Lira %32

Aynı yılda bir altın 600 kuruş, bir dolar 120 kuruş ve bir sterlin 810 kuruştı.

⁷⁹¹Bernard Lewis, Emergence, ss. 286-293.

böylelikle ithalatı azaltacağı endüstrileri geliştirmeyi ve demir çelik ve kimyasal maddelerin üretimi gibi temel endüstrileri oluşturmayı hedefliyordu.⁷⁹²

Planın uygulanması ve endüstriyel işlerin yönetimi için görevlendirilen ve plana göre kurulmuş olan esas kurum 1933 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerini alan 17,9 milyon Türk lirası ödenmiş sermayesi bulunan Sümerbank⁷⁹³ idi. Daha sonra Etibank adında bir diğer banka kuruldu ve bu bankaya Türkiye'nin maden kaynaklarının geliştirilmesi ve aranması görevi verildi.⁷⁹⁴

Türk endüstrileşme programı büyük ölçüde hükümetin elinde bulunan iç kaynaklara dayanarak finanse edildi. Fakat Türk hükümeti dış dünyadan küçük fakat önemli katkılar da elde etti. Cumhuriyet hükümetinin dışarıdan aldığı ilk borç 1930 yılında Türkiye için olumsuz şartlar getiren bir Amerikan şirketinden alındı. Türk hükümetinin karşılığında şirkete kibrit ve tuğla üzerinde 25 yıllığına tekel verdiği ve borç üzerinde de ilave olarak yüzde 6,5 faiz ödeyecek olduğu on milyon dolar değerinde altın aldı.⁷⁹⁵

1933 yılında Sovyetler Birliği'ne Başbakan İsmet İnönü'nün yapmış olduğu bir ziyaret sırasında iki ülke arasında işbirliği ve ekonomik gelişme alanlarında kapsamlı bir anlaşma yapıldı. Anlaşmada Türkiye için oldukça cömert koşullar vardı. Örneğin, Sovyetler 8 milyon dolar değerinde makina ve ekipmanı parası 20 yıllık bir vadede bu miktara eşdeğer Türk malı ürünlerle ödenmek üzere hiçbir faiz olmadan Türkiye'ye vermiştir.⁷⁹⁶ Sovyetler aynı zamanda Türk işçilerini eğiterek ve kendi teknik danışmanlarını Türkiye'ye göndererek teknik yardımda bulunmayı kabul etmişlerdir.

Genelde İlk beş yıllık kalkınma planı 1939 yılı itibariyle, 100 milyon Türk lirası toplam maliyette olduğu tahmin edilen 20 büyük sanayi bölgesinin kurulması ile hedeflerinin çoğunu gerçekleştirdi. Dahası, endüstriyel üretimin genişlemesi sadece beş yıllık kalkınma planının Sümerbank ve Etibank tarafından idare edilen kısmı ile sınırlı

⁷⁹² Bernard Lewis, *Emergence*, s.287.

⁷⁹³ Sümer Bank beş yıllık planın yapılmasından önce, yalnızca hükümete ait 20 milyon Türk liralık kapitsal ile kurulmuştur. Alptekin, s. 29.

⁷⁹⁴ Kurt Steinhaus, ss.141-145.

⁷⁹⁵ Kurt Steinhaus, ss.141-145.

⁷⁹⁶ Kurt Steinhaus, ss.141-145.

kalmadı. Alkollü içkiler ve tütün gibi ürünlerin üretimini kontrol eden Tekel İdaresi de kendisine ait ciddi bir genişleme programını yerine getirdi.⁷⁹⁷

Kısaca, Atatürk'ün devrimin, Tekinalpşu cümleye özetlendi: “*şapkadan yana savaşım ve Türk abecesi için genel seferberlik, en ateşli dönemlerin yaşarken, kadınların özgürlüğe doğru dev adamların yürünmekte idi*”⁷⁹⁸.

5.2.4. Mustafa Kemal'e Karşı Olan Muhalefet

Atatürk'ün rejiminin seküler mücadelesi kendisinin yönetimi süresince birkaç açık muhalefetin ortaya çıkmasını sağladı. Bundan dolayı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında bir muhalefet partisi 17 Kasım 1924'de Mustafa Kemal'in önde gelen dört arkadaşı tarafından kuruldu. Bu kişilerin Mustafa Kemal'e karşı muhalefet etmesine yol açan konular halifeliğin kaldırması gibi temel konulardı. Bu dört kişi Kurtuluş Savaşı esnasında ciddi şekilde övgüye değer bir biçimde savaşmışlardı ve iktidarın kademeli olarak Atatürk'ün ellerinde toplanması hususunda alınganlık gösteriyorlardı⁷⁹⁹. Dahası, bu kişiler Atatürk'ün radikal politikaları ile aynı fikirde değillerdi ve kademeli reform ve siyasi ılımlılığı tercih ediyorlardı.

Muhalefet partisinin kurulmasından birkaç ay sonra, Kürtlerin yaşadığı Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde bir isyan patlak verdi. İsyanın amacı halifelik kurumunu yeniden tesis etmek ve otonom bir Kürt siyasi yapısını kurmaktır. Kürt isyanı Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkartılması için fırsat yarattı. Bu kanun hükümete devletin güvenliğini tehdit ettiği kabul edilen herhangi bir kuruluşu ve herhangi bir yayını kapatma ve susturma yetkisi dâhil olmak üzere hükümete olağanüstü yetkiler veriyordu. 4 Mart 1925'te İstiklal mahkemeleri kanunu ihlal edenlerle baş etmek için kuruldu⁸⁰⁰.

Daha sonra Atatürk'ün rejimi ister Kürt isyancılarla ilişkileri olsun, isterse de olmasın siyasi muhalefeti bastırmak için güç kullandı. Bundan dolayı İstanbul'da önde gelen bir dizi gazete kapatıldı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı ve isyan

⁷⁹⁷ Tekinalp, ss.229-232.

⁷⁹⁸ Alptekin, 126.

⁷⁹⁹ Bernard Lewis, Emergence, ss. 265-270.

⁸⁰⁰ Tefik Çavdar, ss. 303-310.

faaliyetleriyle ilgili suçlanan çok sayıda insan idam edildi. Bu sırada Kürt isyanı bastırılmış ve lideri olan Şeyh Said kırk altı takipçisi ile birlikte idam edilmişti. Kısa süre içinde Atatürk tarikatları yasakladığını, fesi kullanımdan kaldırdığını ve türbe ve zaviyelerin kapatıldığını ilan etti⁸⁰¹.

5.2.5. Atatürk'ün Mirası

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığının ekonomik politikası hızlı endüstrileşme ve ekonomik bağımsızlığın kazanılması şeklindeki ikili hedefler tarafından şekillendirilmiştir. Türklerin geçmişteki tecrübesine veya zamanın siyasi ve ekonomik şartlarına bakıldığında bu hedeflerin hiçbiri mantıksız değildi. Osmanlı Türkiye'si Avrupa'nın artan baskılarına maruz kalmış ve siyasi olarak cumhuriyetçi seçkinlerin her biri tarihte Osmanlıların Duyun-u Umumiyesini ve onun kendi ülkelerinin ekonomisini yabancı bankerler adına kontrol etmesini çok iyi hatırlıyorlardı. 1930'lu yıllarda dünyanın ekonomik şartları batıda korumacılıkla, doğuda da planlama ile hızlı endüstrileşme ile niteleniyordu ve Sovyetler artan şekilde Türk ekonomik programı üzerinde etki bırakmışlardı.

Hızlı endüstrileşme ve ekonomik bağımsızlık hedeflerinin anlaşılır olduğu kadar, bu hedefler sürekli olarak ekonomik gelişmenin elde edilmesi üzerindedir. Bir hedef olarak hızlı endüstrileşme, örneğin, ekonominin tarımsal sektörünün ihmal edilmesine ve hükümetin imalat ve madencilik faaliyetlerini teşvik etme çabalarına yol açtı. Ama imalat ve madencilik faaliyetlerinin başarısı, Türkiye'nin iç pazarının, nüfusun büyük çoğunluğunun alım gücünün düşük olması yüzünden sınırlı kaldığı sürece büyük ölçüde tarımsal sektörün gelişmesine bağlıydı. Ülkede modern endüstrinin başarısı için uzun dönemli umutlar çok azdı. Gıda arzında istikrarlı bir büyümeyi sağlamak, yabancı dövizini getirmek, büyüyen endüstriyel sektörü hammaddelerle desteklemek ve en önemlisi

⁸⁰¹ Bernard Lewis, *Emergence*, ss. 266-267.

ekonomik gelişmenin ana yükünün omuzlarına yüklendiği Türk köylüsünün hayat standartlarını yükseltmek için tarımsal büyüme de hayati öneme sahiptir.⁸⁰²

Türkiye’yi 1923 – 1938 yılları arasındaki dönemde yöneten Atatürk’ün ve askeri – bürokratik seçkinlerin kazanımlarının değerlendirilmesi, o zaman Türk liderlerin elinde olan kaynaklar ve sahip oldukları alternatifler ve yönettikleri rejimin özellikleri göz önüne alınarak yapılmadan kalanlara bakarak değil, yapılan şeylere bakarak yapılmalıdır. Kemalist hareketin başarılarını ve başarısızlıklarını açıklamada bu son özellik belki de en önemli özelliktir. Halkçı beyanatlarına rağmen, bu hareket göreceli olarak küçük ve homojen bir bürokratik – askeri seçkinler grubu tarafından yönetilmiş ve endüstrileşmiş Avrupa modeli üzerinde mümkün olan en kısa süre içinde Türk insanı için en iyi politika olduğuna inandıkları politikalarla bir Türk ulus-devleti inşa etmeyi amaçlamıştır.

19. yüzyılda Türkiye’nin yaşadığı olaylar ve Birinci Dünya Savaşından sonraki felaket gibi olaylar ışığında, Atatürk’ün ve çoğunluğunun bağımsızlık mücadelesinin içinde bulunduğu arkadaşlarının güçlü bir Türk devletinin yaratılması ve sürdürülmesine en üst düzeyde öncelik vermiş olması şaşırtıcı değildir. Bu amaçla, Osmanlı geçmişiyle olan bütün bağların koparılması, Kadıların hükümetin gücüyle rekabet eden güç ve etkilerinin ortadan kaldırılması ve büyük ölçüde tarihteki geçmiş zamanlardan kalma mitolojik Anadolu ve Türk kültürüne dayanan yeni bir ulusal kültürün yaratılması gerekli görülmüştür. Ekonomi alanında Kemalist hareketin ağırlık verdiği nokta Türkiye’yi dış tedarik kaynaklarından bağımsız kılacak kendi kendine yeterlilikti. Bundan dolayı, örneğin 12 yıllık süre zarfında Atatürk hükümetleri alternatif yatırım fırsatları ve mümkün olan yabancı kaynaklara göre üretimin maliyeti itibarıyla büyük bir maliyetle dünya piyasasında stratejik bir ürün olan ve Türkiye’de ağırlıklı olarak tüketilen ve savaş yıllarında kıtlığı çekilen şeker üretiminde Türkiye’yi hemen hemen tamamen kendi kendine yeterli hale getirmede başarılı olmuştur.⁸⁰³

Bununla beraber bu tür bir modernleşme programıyla ilgili olan sıkıntı programın ana hedefleri ile pek ilgili olmayıp bu tür hedeflerin gerçekleştirilmesi için

⁸⁰²İrfan Kalaycı, “Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009, ss.152-176.

⁸⁰³Favzi Çakmak, 263-314; İrfan Kalaycı, ss.152-176.

hangi politikaların ne şekilde formüle edildiği ve yürürlüğe konulduğu ile ilgilidir. Planlanıp teşvik edilmiş modernleşmenin olduğu diğer bütün ülkelerde olduğu gibi Atatürk'ün Türkiye'sinde modernleşme politikalarını uygulama görevinin kendilerine verildiği seçkinlerin politikaları ve bürokrasilerin icraatları üzerindeki kontrol araçları yoktu.

Batı dünyası dışındaki diğer bazı ulus-devlet yaratma ve tepeden inme modernleşme teşebbüslerinde olduğu gibi Atatürk'ün Türkiye'si başarılı bir örnektir. Tüm olanaksızlıklara rağmen Atatürk sadece bir kurtuluş savaşı gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda da ölmekte olan Osmanlı imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde batılı siyasi kurumlara sahip işleyen bir devlet kurmuştur, Türk halkının kaderi artık büyük güçlerin başkentlerindeki toplantı salonlarında kararlaştırılmayacaktır.

Bunun yerine, gelecekteki dünya savaşının ana rakipleri, yani İngilizler ve Almanlar, Türkleri memnun etmek için birbirleri ile yarıştılar. Benzer bir şekilde, Birinci Dünya Savaşının ve Kurtuluş Savaşının mutlak ekonomik yıkıntılarından Osmanlıların borçlarının yükünden ve Lozan Anlaşmasının belirlediği gümrük vergileri üzerindeki kısıtlamalardan ve Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesinin sebep olduğu ekonomik olarak aktif durumdaki nüfusun kaybedilmesinden sonra genç Türkiye Cumhuriyeti işler bir ekonomi kurmayı başarmıştı.⁸⁰⁴

Rejimin son başarı testi Atatürk'ün 1938 yılında ölmesiyle ortaya çıktı⁸⁰⁵. Cumhuriyetten önceki kaotik günlere dönmek yerine barışçıl bir biçimde iktidar yeni Cumhurbaşkanıya devredildi ve ülke daha önceden yaptığı gibi hayatına devam etti.

⁸⁰⁴ Favzi Çakmak, 263-314.

⁸⁰⁵ Lord Kinross, Atatürk, ss. 739-752; Tevfik Çavdar, ss. 377-390.

5.3. ETİYOPYA’NIN MODERNLEŞMESİ VE DEVRİMİ

Daha önce de bahsedildiği üzere, Etiyopya’nın geleneksel toplumsal, siyasi ve ekonomik yönetim sistemini toplumun modernleşmesine dönüştüren Etiyopya’nın modernleşme süreci Teshale Tibebe’ya göre “*Tewodros tarafından başlatıldı, Menelik tarafından geliştirildi ve nihai olarak Haile Selassie tarafından tamamlandı.*”⁸⁰⁶ Etiyopya’nın modernleşme süreci Avrupalı ustalar davet edilerek modern silahların temin edilmesiyle başladı. Modern uygulamaları elde etmeyi umarak, Tewodros yabancı teknisyenlerin ülkenin iç işlerine müdahale etmesi için değil, ihtiyaç duyulan teknolojiyi temin etmeleri için her zaman kendi hükümetinin iradesine boyun eğmesinde ısrar etti. Onun hatası, Etiyopyalıları bu modernleşme becerileri alanında eğitilmesini teşvik etmemesi oldu. Menelik bu uygulamayı sürdürdü ve Etiyopya’nın Avrupalı diplomatlar ve ustalarla olan irtibatını genişletti. İtalyanların, Fransızların ve İngilizlerin sömürgeci niyetlerini büyük bir başarı ile dengeledi ve açık olarak günümüzdeki tarafsızlık politikalarını gölgede bıraktı. Yetenekleri aracılığı ile hem Tewodros hem de Menelik Afrika, Avrupa’nın sömürgecilik döneminde bulunurken ülkenin siyasi modernleşmesini teminat altına aldı.

Benzer bir şekilde, Kral I. Haile Sellassie de onların politikalarını izledi fakat mevcut politikalara kendisine ait iki politikayı daha ekledi: uluslararası kurumların desteklenmesi ve Afrika kıtasında liderliğin elde edilmesi⁸⁰⁷. Bu politikalar imparatorun uluslararası tanınırlığı için birer kazançtı ve belki de kendi ülkesindeki saygınlığını arttırıyordu. Kral I. Haile Sellassie ’in ülkede modernleşme ve ulus inşası ve bir modernleşme otokrasisi sisteminin, Afrika kimliğini geliştirmesi mümkün oldu. Kendisi anlamlı bir şekilde, bir kültürü yok etmeden bir milleti birleştirmeyi başardı. Hem işlevsel hem de istenilen bir şekilde hükümetinin bürokratik iskeletini oluşturdu.

⁸⁰⁶ Teshale Tebebe, **The Making of Modern Ethiopia**, The Red Sea Press, 1995, s. 31.

⁸⁰⁷ Kral I.Haile Selasse Afrika Kıtasının siyasal liderliği olarak ve kıtanın sömürge olmayan bağımsız bir ülkesinin kralı olmasından dolayı birçok Afrikalı bağımsız gerillaları destekliyor ve Afrika Birliği Örgütü kurulmaya en etkili rolünden dolayı Örgütün ana Ofisi Addis Ababa’da 1963’te açılmaktadır. Bkz. Seid Ahmed Mohammed, “Organizaiton of African Unity and the African Diplomacy” **İzmir Review of Social Sciences**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, (Organiziaton) ss. 95-108.

5.3.1. Kral I. Haile Sellassie ve Etiyopya'nın Modernleşme Hareketleri

5.3.1.1. İktidarın Pekiştirilmesi

Kral I. Haile Sellassie'den önceki ismi Ras Teferi Mekonnen'dir. O kral olarak iktidara gelen ve muhafazakârlar reformist kral olan *Lij* Iyassu'yu tahttan indirdikten sonra Kraliçe Zewdtu'yu işin başına geçiren Ras Teferi idi. Eski ekol siyasi sistemi egemenliği altına aldığı için Kraliçe Zewdtu'nun gelişi Etiyopya'nın modernleşmesinin duraksamasına şahit oldu. Fakat Ras Teferi ve modernleşmeci taraf kontrol altına alındı ama kral kendi adına devlet mekanizmasının kadrolarını eğitmek için okul açtı.⁸⁰⁸ Kendisi ülkesinin 1924 yılında Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesinde başarılı olmuştur. Ras Teferi daha muhafazakâr olan liderleri geçici mülklerinden mahrum ederek, kendisini onların kontrolünden kurtarmaya çalıştı ama kraliçe bunu reddetti ve bir sene sonra hasta düştü, ilerleyen yıllarda muhafazakarları geri döndü ve mevkilerini pekiştirdiler. Gücü dengelemeye çalıştılar ve 1924 yılında Ras Teferi fırsatını bulup Etiyopya'yı dört aylığına terk edip Avrupa seyahatine çıktı ve Kudüs, Kahire, Londra, Paris, Roma, Viyana, Atina⁸⁰⁹ ve birkaç şehirleri ziyaret etti ve onu **ህይወቴናየኢትዮጵያዊቷ (Hayatımı ve Etiyopya'nın Gelişmesi)**⁸¹⁰ kitapta Ziyaretinin hedefleri şöyle anlatılıyor: “İlk Avrupa'ya seyahatimindeki faydalarından birisi ise Avrupa'da gördüğümün modernleşme ve teknolojik gelişmesinin Etiyopya'ya getrerek ve Şehirlerimizin Londora, Roma, Atena ve Khaire gibi şehirleşmesidir”.⁸¹¹

1926 yılında dengeleme dönemi Başpiskoposun ve Savaş bakanı olan Fitawrari Habta Giorgis'in ölümleriyle⁸¹² sona erdi. Ras Teferi sonrasında modernleşmenin en önemli muhalifleri olan ordunun ve kilisenin yönetimini eline geçirdi.

⁸⁰⁸ Berihun Kebede, ss. 37-52.

⁸⁰⁹ Atina'ya yapılan ziyareti ile ilgili Decimal File No. 633.8468/1 Dispatch 2115 from Greece Date 29 Mart 1932 raporda Karl I. Haile Selassie 9 yıl sonra tekrar ziyaret yaptığını belirtildi

⁸¹⁰ Haile Selassie, **ህይወቴናየኢትዮጵያዊቷ (Hayatımı ve Etiyopya'nın Gelişmesi)**, Cilt:1, s. 63

⁸¹¹ Haile Selassie, s. 63.

⁸¹² Bahru Zewde, Modern, s.132.

Modernleşmeci seçkinlerin desteğiyle kralın gücü kademeli olarak arttı. 1930 yılında Kraliçe Zewditu'nun ölümü modernleşmenin kapılarını açtı ve *Ras Teferi* kraliyet ailesinden birçok kişinin ve devlet temsilcilerinin katılımı ile Avrupalı tarzda bir tahta geçiş töreni yaparak Kral I. Haile Sellassie⁸¹³, Etiyopya'nın Kralların Kralı, adını alıp tahta geçti⁸¹⁴. Ülkenin siyasi ve finansal boyutlarını merkezileştirerek gücünü gösterdi. Siyasi açıdan Kral I. Haile Sellassie sistematik olarak muhafazakâr soyluların gücünü azalttı ve devlet bürokrasisine gelir sağlamak için eski finansal ve vergilendirme sistemini yeniden yapılandırdı.

Kral I. Haile Sellassie 'nin siyasi sistemi kralın hükümetin çekirdeğini oluşturduğu ve yöneten ile yönetilenin rollerinin gelenek ile belirlendiği modernleşmeci otokrasi olarak nitelendi. Ayrıca imparator ülkenin sosyal ve siyasal hayatına egemen oldu, siyasi gücü için Kiliseden dini yetkiler aldı ve Solomonik efsanelerden gelen ilahi statüsünü kullandı. Öyle ki, onun birçok modernleşme çabası Avrupa'ya yaptığı geziden kaynaklanır. Bunlar arasında ilk icraatı Avrupa tarzı bir anayasa ve parlamento getirmek oldu. Son olarak da, I. Haile Sellassie, Etiyopya'nın tarihinde kendi türünün ilk örneği olan 1931 Anayasasını ilan etti⁸¹⁵. Kral II. Menelik'in Bakanlar Kurulu sistemine benzer bir şekilde, yurttaşların hakları ve görevleri hakkında birkaç hüküm içerdiği gibi, 1931 Anayasası⁸¹⁶ Avrupalıları etkilemek için, onlara Etiyopya'nın siyasi modernleşmesini göstermek için yapılmıştı.

1931 Anayasa'sı imparatorun geleneksel egemenliğini kanunlaştırdı: 6. Madde Etiyopya İmparatorluğunda mutlak egemenlik İmparatorun elinde bulunur diyordu. Solomonik efsane nihayet usulüne uygun olarak teyit edilmişti⁸¹⁷ ve imparatorluk makamına geçme hakkı sadece Kral I. Haile Sellassie'nin soyundan gelenlere

⁸¹³12 Nisan 1930 Tören günü İmparator Haile Selassie'den Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e bir mektubunda Atatürk'e Kraliçe Zewditu'nun öldüğünü bildiriyor.

⁸¹⁴ Berhanu Kebede, ss.73-77 Haile Sellassie tahta girmeye kutlaması bir modern kral gibi birçok ülke liderleri ve temsilcisinden Türkiye'den Sayın Muhit Paşa olmak üzere İngiltere, İtalya, Yunanistan, Fransa, İsveç, Japon, ABD, Alman, Mısır, vb katılırlardı.

⁸¹⁵Berhanu Kebede, ss.81-92

⁸¹⁶ Bereket Habte Selassie, "Constitutional Development in Ethiopia," *Journal of African Law*, Cilt: 10, Sayı: 2, 1966, ss. 74-91.

⁸¹⁷ John Markakis, *Ethiopia: Anatomy of a Traditional Polity*, Oxford, 1974, s. 271; John Markakis ve Nega Ayele, *Class and Revolution in Ethiopia*, 1974, s. 203.

hasredildi⁸¹⁸. Seçimle iş başına gelmeyen ve de açıkça belirtilmiş yetkileri bulunmayan iki müzakere kurulu tesis edildi, bunların rolü sadece danışmanlık seviyesindeydi ve üyeleri İmparator tarafından atanıyordu. Fakat Markakis'in de belirttiği gibi bunların oluşturulması Kral I. Haile Sellassie 'nin amaç ve metotlarını yerine getirmekle ilgili birçok faydalı amaçlara hizmet ediyordu: bu kurullar soylular için saygın bir emeklilik yeri temin etmişti. Dahası, parlamento organı rejim tarafından başlatılan merkezileşme ve modernleşme süreçleri ile hala geniş çapta etkili olan soyluları ilişkilendirmek için bir araç temin etmişti. Diğer bir deyişle, anayasa bir Senato ve bir milletvekili meclisi olmak üzere iki meclise sahip olan iki kamaralı bir parlamento tesis etmişti. Senato imparator tarafından seçiliyordu. Milletvekilleri ise arazi sahibi soyluların temsilcilerini farklı illerden seçtiği dolaylı seçimlerle seçiliyorlardı.⁸¹⁹ Bu insanlar imparatorun modernleşmeci niyetini sembolize etmede faydalıydılar ve Etiyopyalı aydınların ilk kuşağı tarafından yeni fikirler ortaya atılıyordu. Bir diğer reform da imparator tarafından merkezi vilayet yönetim sisteminin kurulması ve bunların memurlarının kendisi tarafından atanmasıydı. Maalesef kendisinin ilerlemeci modernleşmeci reformları ve toplumsal değişimi İtalyan işgali sebebiyle yarıda kalmıştı.

5.3.1.2.1940'lı Yıllardan Sonra Yapılan Reformlar

Yeniden yapılanmadan sonra I. Haile Sellassie Etiyopya'yı işgal edilmiş düşman toprağı olarak gören ve Etiyopya'nın bağımsız statüsünü zar zor kabul eden İngilizlerle bir anlaşma imzaladı. Kendisi sistematik olarak İngilizlerin gücünü denetledi ve kendisi finansal sistemi kurarak ve modern Etiyopya ordusunu oluşturarak merkezileşme sürecini güçlendirmeye çalıştı. İngiltere'den gelenİngilizi Askerlik Yardım Misiyonu(BMME)'nin yardımı ile I. Haile Sellassie'nin özel Sarayı güvenlik (Imperial Body Guard, IBG), ordu, hava kuvvetleri ve deniz kuvvetleri dâhil olmak üzere

⁸¹⁸ Berhanu Kebede, ss.81-92.

⁸¹⁹ Gale Document Number:GP4100678183, "Mission to Ethiopia", *The Economist*(London, England), 23, Eylül 1944, s. 405, Sayı: 5274, İkinci Dünya Savaşı tamamlanmasını hemen sonra İngiltere, Etiyopya'nın asker, ve bürokratik modernleşme amacıyla BMME yolandı ve 1942-1944 kadar yaklaşık ilk £ 1 500 000, ikinci yıl £ 1 000 000, Üçüncü yılda £ 5 000 ve son yıl £ 250 000 verdi.

ordularını yeniden teşkilatlandırdı. Aynı zamanda kendisi askeri okulları da yeniden düzenledi.⁸²⁰

Kral I. Haile Sellassie arazi vergisi ve gümrük harçlarını sistematik olarak getirmekle farklı bir iş yaptı. Onun ilk icraatı bazı vergileri kaldırmak oldu, ayrıca, yeni vergiler getirdi; arazi vergisi kararnamesi ve tarımsal gelir vergisi ile eğitim ve sağlık vergileri devlet için gelir kaynağı bulma noktasında merkezi hükümetin elini güçlendirmeye yönelik peş peşe gelen icraattan bazılarıydı⁸²¹. Aynı şekilde, 1943 gümrük ve ihraç harçları beyannamesi hükümet tarafından yapılan mali merkezileşmenin elde edilmesinde bir dönüm noktasıydı.

1950'lerden sonra, siyasi değişim için şartlar olgunlaşmıştı. 1955 yılının tadil edilmiş anayasası İmparator'un ilk 1931'deki Anayasası kaldırıldı. 1955 Revize Anayasanın, temel insan hakları, ifade özgürlüğü, inanç hürriyeti gibi batılı değerlerden ödünç aldığı yeni fikirleri vardı. Ülke modern bir yola doğru ilerlediği için, Anayasa aynı zamanda yabancı kitleler için niyet edilmiş liberal fikirleri de barındırıyordu. Anayasa aynı zamanda evrensel seçme ve seçilme hakkı ile seçimleri içeriyordu.⁸²² Fakat itiraz edilmeyen seçimler fazla bir sevinç yaratmadı ve partiler olmadan halk ile hükümet arasında bir iletişim ağı kurmak için çok az fırsat vardı.

Kral I. Haile Sellassie'nin yasal sistemi Avrupa'nın modernleşmesi etkileşiminden dolayı Avrupa kanunları gibi altı tane farklı kanunu 1957'den 1965'e kadar yürürlüğe girmiştir. Bunlar 1957 Etiyopya'nın Ceza Kanunu, 1960 Etiyopya'nın Medeni Kanunu, 1960 Etiyopya'nın Ticaret Kanunu, 1960 Etiyopya'nın Denizciliği Kanunu, 1961 Ceza Prosedürü Kanunu ve 1965 Medeni Usul Kanunu'dur⁸²³. Sadece 1957 Ceza Kanunu yerine 2004'teki Ceza Kanunu çıktı fakat tüm bu kanunlar, ülkenin yasal faaliyeti kullanılarak ve bugüne kadar Etiyopya'nın hukukunun temel kaynağı olarak uygulanmaktadır.

⁸²⁰ Bahru, Modern Ethiopia, ss.184-189.

⁸²¹ Berhanu Kebede, ss.93-98; Paul Brietzke, "Land Reform in Revolutionary Ethiopia" **The Journal of Modern African Studies**, Cilt: 14, Sayı: 4, Aralık, 1976, ss. 637-660.

⁸²² Patrik Gilkes, ss.63-68.

⁸²³ Etiyopya'nın yasal sistemi ile ilgili detay bilgi için bkz. Abera Jembere, **Introduction to the Legal History of Ethiopia: 1434-1974**, Lit Verlag, 2000, ss. 1-35.

Ekonomik yönden, ülkenin ekonomik büyümesi için beş yıllık kalkınma planı 1957 yılında başlatıldı. Üçüncü beş yıllık kalkınma planında, 1966-1973, hükümet mekanize tarımı getirerek tarımsal sektörü modernize etmeye teşebbüs etti.⁸²⁴ İkinci bölümde ele aldığımız gibi Etiyopya’da var olan feodal sistem arazilerin ağalar tarafından el konulmasını ve köylülerin çoğunun yarıcı olarak arazide çalışmasını arttırdı. Sözleşmeli toprak kullanımı ve çiftçilerin topraklarından uzaklaştırılması arttıkça arazilerin çoğu mekanize ticari çiftçilik için verildi. Bu zamanda birçok yabancı şirket ülkenin farklı yerlerinde çalışmaya başladı. Program her ne kadar tarımın karını arttırsa da birçok çiftçi arazilerinden zorla çıkarılmakla karşı karşıya kaldılar. Bu sefer arazi reformu için talep olduğundan dolayı Arazi Reformu ve İdaresi Bakanlığı kuruldu. Bakan köylülerin topraklarından çıkarılmasını daha da kötü hale getirdi ve ülkede arazi ölçümleri arttı. En kötüsü, parlamentoya bir Sözleşmeli Toprak Kullanımı tasarısı sunuldu. Parlamentoda karşılaşılan engellemeler 1965 yılındaki “Land to Tiller!” (“Arazileri Kullananlara Verin!”) sloganı altında birleşen ve Etiyopyalı Öğrenci Hareketinin radikal aşamasını haber veren siyasi bir faaliyet olan modernleşmeci öğrenci gösterileri için bir sebep teşkil etti.⁸²⁵

Uluslararası alanda 1942-1944 yılına kadar İngiltere’nin Etiyopya’ya Askeri Yardımı Misiyonu (British Military Mission to Ethiopia, BMME)’nin geri çekilmesi Kral I. Haile Sellassie’nin ABD ile işbirliği yapmaya başlaması olarak nitelenir. Amerikan Askeri Yardım ve Danışma Grubu (MAAG)’nun ülkeye gelişi, Mısır devriminin Amerikan karşıtı politikaları ve Qagnaw İstasyonunun stratejik önemi 1953 tarihli Etiyopya – Amerika Anlaşması’nın imzalanmasına büyük bir katkıda bulundu. Bu anlaşma ile Etiyopya, Amerika’nın Afrika’ya yapacağı Amerikan Askeri Yardımının yüzde 60’ını 1970 yılı itibarıyla alacaktı. Kral I. Haile Sellassie ayrıca Amerika’nın etkisinin özellikle askeri teşkilatlanma, iletişim ve eğitim alanları başta olmak üzere birçok yönden Etiyopya’da hissedildiğini ifade etti. Askeri⁸²⁶ açıdan Amerika 60 bin askeri 5 milyon dolar maliyetle eğitti ve Amerikan danışmanlar deniz kuvvetleri, polis gücü ve İmparatorluk Muhafızlarını kontrol ettiği gibi modern silahları da temin etti.

⁸²⁴ Bahru Zewde, Modern, ss. 91-196.

⁸²⁵ Bahru Zewde, Modern, s.195.

⁸²⁶ Declassified E.O 12958 sec.35 State Department by ____ NARA Date 12/17/03.

tarafından açmaktı. Kral yurt dışına öğrenci göndermeye devam etti. Ordunun özünü oluşturan IBG denilen seçkin kuvvetlerdi. Daha sonra imparator dikkatini merkezi hükümet mekanizmasına çevirdi: Bakanlık sistemi sil baştan değiştirildi ve yeni bakanlıklar eklendi. Yabancı danışmanlar merkezi hükümetin birimlerini yeniden teşkil etmek ve Etiyopyalı memurlara tavsiyelerde bulunmak için işe alındılar⁸³¹. Vergilendirme sisteminde reform yapmak ve vilayet yöneticilerinin bu alandaki yetkilerini sınırlamak için kanunlar çıkarıldı. Bunlara ilaveten, yeni bir banka⁸³² kuruldu ve yeni para birimi tedavüle sürüldü, modern eğitimin gelişimi devam etti⁸³³ ve yetenekli öğrenciler eğitilmek üzere yurt dışına gönderildi. Hatta yol inşaatları ve diğer bayındırlık işlerinde de gelişmeler oldu. İmparatorluğun başkenti olan Addis Ababa yeni bir yönetime kavuştu ve yeni bir belediye başkanının atanmasıyla şehrin polis teşkilatı da yeniden yapılandırıldı. Bu zamanda Haile herhangi bir şekilde modern eğitim görmüş ve batılı metotları bilen Etiyopyalıların hizmetlerine ihtiyaç duyuyor ve bu insanlara sorumluluklar veriyordu. Bu bürokratik pozisyonlarda savaş sonrasında yetişen Genç Etiyopyalılar büyük roller oynadılar.⁸³⁴ Geri döndüğünde, Haile Selassie merkezi hükümetteki önemli pozisyonlarda bağımsız bir iktidar kaynağı olmayan bir grup genç insanın önünü açtı.

5.3.1.3.Kral I. Haile Selassie'nin Afrika Birliği Örgütü'ndeki Rolü ve Afrika Diplomasisi

⁸³¹ Desta Asayehgn, "Socio-Economic and Educational Reforms in Ethiopia (1942-1974): Correspondence and Contradiction" **IIEP Occasional Papers No. 50**, Paris, Eylül, 1979, ss. 9-40.

⁸³² Berhanu Kebede, ss. 623-624.

⁸³³ Berhanu Kebede, ss. 607-620.

⁸³⁴ John Markakis, s. 206.

Haile Selassie'nin modernleşme çabası sadece yurt içi ile sınırlanamaz, aynı zamanda genel olarak Afrika'nın siyasi modernleşmesine de yayılabilir. Afrika'nın sömürgecilik altında bulunduğu 1950'li yılların başlarından itibaren, Haile Selassie modernleşmesini Afrika'nın sömürgecilikten özgürleşmesi anlamında kullandı. Afrika halkının siyasi modernleşmesinin ve egemenlik ve bağımsızlığının Etiyopya'nın modernleşmesi ile, Afrika özgürlük savaşçılarına destek vermesi ile, Afrikalılara birlik yönünde farklı bakış açısına ulaştırılması ile başarılı olacağına güçlü bir biçimde inanmaktaydı. Bu zaman diliminde Afrikalılar biri Casablanca⁸³⁵, diğeri Monrovia⁸³⁶ olmak üzere pek çok ülkenin ya birisine, ya diğerine katıldığı iki ideolojik gruba ayrılmışlardı. Ancak Etiyopya 1896'da İtalyan sömürgeci güçlerini yenebilen tek ülke olduğundan, her iki grubun da aidiyetine ihtiyaç duyduğu tek tarafsız ülke haline geldi. Öte yandan, Haile Selassie her iki grubu başkenti Addis Ababa'da 1963 yılındaki senelik toplantılarında bir araya getirmekte kilit rol oynadı. Her iki grubu birleştirmek ve müşterek bir kıtasal örgüt tesis etmek için, Haile Selassie ve Dış İşleri Bakanı Afrika'yı birleştirmek ve onu modernleştirmek için yeni bağımsızlığını kazanmış Afrika ülkelerine onları bir araya getiren pek çok diplomatik görevlere girişti. Böylece Afrikalılar tarafından Afrika sorunlarının çözülmesi için modern bir diplomasi yöntemine başlayan Afrikalılar tekil bir kıtasal örgüte, yani Afrika Birliği Örgütü'ne (ABÖ) gitmenin yolunu açtılar.⁸³⁷

Kuruluşundan itibaren ABÖ diplomasisinin çoğunu Güney Afrika'daki apartheid rejimi ile mücadele etmeye olduğu kadar sömürgeleşmiş devletlerin özgürlüğünü kazanmasına da ayırdı. Robert Mugabe, Nelson Mandela gibi pek çok milliyetçi liderler ve milliyetçiler Haile Selassie'den yalnızca diplomatik destek almakla kalmadı, onun tarafından eğitildiler ve askeri destek de kazandılar ve böylece Selassie 1960'lı yıllarda

⁸³⁵ Casablanca grup üyeler İngilizce konuşulan Ghana, Guinea, ve Mali sonra Egypt, Algeria ve Morocco tarafından Casablanca'ya Morocco 1960 yılında kuruldu

⁸³⁶ Aralık 1960 12 Fransızca konuşulan Afrika ülkeler Brazzaville'de kuruldu.

⁸³⁷ Ethiopian Herald, 23 May 1963; Henry KamKah. "Africa Must Unite: Vindicating Kwame Nkrumah and Uniting Africa against Global Destruction", **The Journal of Pan African Studies**, Cilt: 4, Sayı:10, 2012, ss. 26-41. P. J. Norman, "The Organization of African Unity", **International Organization**. Cilt: 18, Sayı: 3, 1964, ss. 525-526; Seid Ahmed Mohammed, Organiziaton, ss. 95-108.

Afrika'nın öncü Afrika modernleşmecisi oldu. Haile Selassie'nin diplomatik desteği ile Güney Afrika BM'den dışlanmakla kalmadı, o sömürgeci mirasın kalıntısı olan pek çok sınır tartışmalarının çözümünde de kilit rol oynadı⁸³⁸. Afrika'nın Afrikalı entelektüel sınıfının doğuşu ile olduğu kadar eğitimin yaygınlaşması ile de modernleşeceğine de güçlü bir inanç beslemekteydi ve masraflarını kendisi karşılayarak Haile Selassie I Üniversitesi'nde pek çok Afrikalı öğrenciye burs verilmesini sağladı. Bunların yanı sıra Haile Selassie BM'deki pek çok bölgesel ve kıtasal meselede müşterek bir duruş göstermelerini temin etmek üzere pek çok Afrikalı liderin yılda bir kez Addis Ababa'ya getirilmesinde de kilit bir rol oynadı.⁸³⁹ Haile Selassie'nin yönetimi altındaki Etiyopya hem Milletler Cemiyeti'nin hem de BM'nin kurucu üyelerinden birisi olmuştu. Haile Selassie bugün bile önemli olacak bir şekilde uluslararası örgütte 52 üyenin bir arada oy vererek Afrika'yı temsil etmesi ile tekil bir çoğunluk oluşturmaları geleneğini de başlatmıştır.

5.3.2. Kral I. Haile Sellassie ve Modernleşme İkilemi

Robert Hess'e göre 1940'lı yıllardan sonra, Kral I. Haile Sellassie'nin otokrasi rejimini⁸⁴⁰ modernleşirmesi ve çabaları o zamanki Etiyopya modernleşme sürecinin ikilemlerini açıklığa kavuşturmak için modernleşmenin üstünü örtme anlamına geliyordu. Bu dönemde aynı zamanda yaşlı muhafazakârlar ile yeni ortaya çıkan modernleşmeci seçkinler arasındaki çatışmalara şahit olundu ve imparator modernleşme sürecinde bir yol ayrımına geldi, çünkü sosyal, ekonomik ve siyasi reformlar yıllar içinde yavaş bir dönüşüm altına girmişti. Değişim için ana itici güç Etiyopya siyasetindeki pozisyonu büyük ölçüde geleneksel siyasi meşruiyet değerlerine bağlı olan imparatorlardan gelmişti.

⁸³⁸ A. E Mohamed., "Southern Africa: A Challenge to the OAU" **Africa Today**, Çilt: 24, Sayı: 3, 1977, ss. 25-41.

⁸³⁹ Ketema Makonnen "The 58th Anniversary Celebration of African Liberation Day/African Day and the Creation of the Organization of African Unity (O.A.U) May 25th 1963- 2011" <http://www.black-king.net/58th%20Anniversary%20Celebration%20of%20%20African%20Liberation%20Day.pdf>; Seid Ahmed Mohammed, Organiziaton, ss. 95-108.

⁸⁴⁰ Robert Hess, ss. 106-132.

Etiyopya, kültürel olarak katmanlaşmış modernlik öncesi farklı topluluklarla birlikte 80 civarında etnik gruptan ve Hristiyanlık ve Müslümanlık dâhil olmak üzere farklı dinlerden oluştuğu için Hristiyan – Amhara gruplara ait olan eski geleneksel gruplar Amhara dilini baskın resmi dil olarak ve Ortodoks Hristiyanlığı da baskın resmi din olarak yaydılar. Geleneksel grupların zirvesinde Tanrının bahsettiği yetkilerle ülkeyi yöneten imparator vardı ve imparator ordunun başkumandanı, yürütmenin başı, yasamanın başı ve baş hâkim, bütün toprakların sahibi ve Kilisenin yönetimi ile ilgili hususlarda ünvanların ve nihai yetkilerin onaylayıcısı haline gelmişti.⁸⁴¹

Kral Tewodros'un döneminden bu yana, Etiyopya kralları eski soylu sınıfının iktidarını azaltmaya ve kırmaya çalıştılar. Örneğin, Tewodros kendine sadık olan kişileri görevden aldığı bölgesel yöneticilerin yerine atamayı deneyerek bu süreci başlattı. Menelik, Amhara olmayanları atayarak kitleleri yönetimine dâhil etmeye çalıştı. Fakat Haile Sellassie'nin döneminde, yeni ordusunu ve maliye bakanlığını kurarak kendisi sistematik olarak eski ekollerin gücünü ve saygınlığını azaltmaya çalıştı.

Bununla yan yana olacak şekilde, Etiyopya toplumu içinde uzak görüşlü reformcu ve modernleşmeci seçkinler ortaya çıktı. Krallığı zamanında, I. Haile Selassie (*Ras Teferi*) yurt dışında eğitim almış ilerlemeci aydınların doğal bir müttefiki haline geldi. Aslında *Ras Teferi* onların yardımıyla birçok reformu başlattı. Kendisinin Takla Hawariyat Takal Mariam ile olan yakınlığı ona 1931 tarihli Anayasanın taslağını hazırlatmasına sebep oldu. Aydınlar, Japonya'yı takdir ediyorlardı ve genel olarak *Japonlaştırıcılar* olarak biliniyorlardı. Yeniden yapılanmadan sonra, devlet bürokrasisi, askeriye ve ekonominin gelişmesiyle bu yeni grubun önemi arttı fakat bu grup eski ekollerle düşman haline geldi.⁸⁴²

1960'lı yıllardan sonra eski ekol batılı eğitim sistemine maruz kaldı ve kendilerinin aileye bağlılık ve devlet görevleri aracılığı ile şahsi kazanç sağlama gibi değerlerini güvence altına aldılar. Bu kişiler imparatorun adamı olarak tanımlandılar ve yeni aydınlar kuşağı ve öğrenciler onları gerici, bencil, yozlaşmış ve ülkenin

⁸⁴¹ Berihun Kebede, ss.141-144.

⁸⁴² Bahru Zewde, "Haile Selassie: From Progressive to Reactionary," **Ethiopia in Change: Peasantry, Nationalism and Democracy**, Abebe Zageye ve Pausewang S. (ed.) British Academic Press, London ve New York, ss. 30-44.

modernleşmesi için zararlı olarak görmeye başladılar. Şüphesiz ki modernleşmeciler bütün etnik ve dini gruplardan geliyorlardı ve devletin düşük makamlı teknokratları haline geldiler.

Kendisinin modernleşme ikilemine bağlı olarak, I Haile Sellassie ülkenin yavaş modernleşme hızını ve bu iki grup seçkin arasındaki çatışmayı (muhafazakâr ve modernleşmeci seçkinler) *“Etiyopya’nın uyuyan bir güzel gibi olduğunu hatırlamalısınız, buralarda zaman 2000 yıldır durmuştur. Bu yüzden ülkemiz uzun uykusundan yeni uyanmakta olduğu için ülkemizi değişikliklerle ağır bir yük altına sokmamak için çok dikkatli olmalıyız”*⁸⁴³ şeklinde tanımlamıştı. Etiyopya modernleşmesi, modernleşme süreci imparatorun modernleşme plan ve politikalarına ve ulusal birliği ve siyasi istikrarı teşvik ettiği öngörülen sosyal değişime göre yapıldığı için kaplumbağa hızı ile ilerliyordu.

Kral I. Haile Sellassie modernliği uygulamak istiyordu fakat kilise, yerel soylular ve askeriye şiddetle statükoyu teşvik ediyordu. Bu zamanda daha önce de belirtildiği üzere imparator bir dizi tedbirlerle muhafazakâr din adamlarının güçlerini de kontrol altına aldı. 1955 tarihinde Yenilenen anayasa ile ve Kıpti Kilisesine bağımlı kalmayı sonlandırarak Etiyopya kilisesi ve din adamları imparatorun iktidarına boyun eğmeye başladılar.⁸⁴⁴ Kilise aynı zamanda arazi vergisi muafiyet hakkını ve Etiyopya genelindeki dini olmayan yargı haklarını da kaybetti. Diğer bir deyişle, Kral I. Haile Sellassie geçici olarak kilise ve devleti ayırarak şüphesiz bir biçimde kesin seküler tedbirler aldı. Bu tür bir icraat Müslümanlar hükümet makamlarında görev almaya başladığı için Etiyopya’da siyasi birliği getirdi. Ulusal birlik adına, imparator hem Hristiyanların, hem de Müslümanların Etiyopyalı olduğunu ve kanun önünde eşit haklarının olduğunu ilan etti.

İmparatorun yaptığı bir diğer modernleşmeci icraat ise bağımsız bir siyasi güç olan eski soylu sınıfların iktidarını vergi toplama işini merkezileştirerek kırması oldu.⁸⁴⁵ Soyluların iktidarının çoğu ellerinden gittiği için yeni seçkinler devlet yapısı içinde başat hale gelmeye başladılar.

⁸⁴³ Hess, s.106.

⁸⁴⁴ Berihun Kebede, ss. 1-294.

⁸⁴⁵ Bkz. Hess, ss.106-132.

Bu arada, reformcu modernleşmeci seçkinler keskin bir dille siyasi gücün imparatorun, eski grupların ve imparatora sadık olan aristokrasinin elinde toplanmasını eleştirmeye başladılar. Şüphesiz ki eleştirilerin hedefinde tımar sisteminin korkutucu bir biçimde artması ve ülkenin ekonomisinde bir değişikliğin olmaması vardı. Eleştirenler aynı zamanda idari ve yargı sisteminin verimsizliğinden ve yozlaşmasından şikâyet ediyorlardı. Onlara göre Etiyopya'nın önemli bir kısmı modernleşmeden çok uzaktı.⁸⁴⁶

Böyle bir durumda, Kral I. Haile Sellassie hem eski geleneksel gruplardan, hem de reformcu seçkinlerden gelen güçlü bir muhalefetle karşılaştı⁸⁴⁷. Eski ekol gayrı resmi muhalefetten, imparatoru sarayında iki kere öldürmeye teşebbüs etmeye kadar ayrıcalıklarını korumak için ellerinden gelen her şeyi denedi. Aynı zamanda reformcular başarısız bir darbe girişiminde bulundular.

1960 yılındaki Darbe, Neway kardeşler (Mengistu Neway ve Germame Neway) tarafından yönetildi. Modernleşmeci aydınların radikal kesiminden olan Germame Neway, Columbia Üniversitesinde Yüksek Lisans mezunudur, ülkesinde dönünce güney Etiyopya'da bir valilik görevine atandı⁸⁴⁸ ve kendisi burada toplumun hayatını değiştirmeye çalıştı. Soylular kendisini suçladılar ve doğu Etiyopya'ya tayin edilmesini sağladılar. Germame, kraliyet sisteminden oldukça memnuniyetsiz bir durumdaydı ve imparator bir resmi ziyaret için Brezilya'ya gittiğinde bir darbe planladı ve yönetti.⁸⁴⁹

Darbenin başarısız olmasında kilise, eski sınıflar ve ordunun geri kalanı önemli bir rol oynadı ve imparatorun gücü reddedilemez olduğu için toplumun bütün kesimleri bu teşebbüsü şiddetle reddetti, darbeye destek sadece üniversite öğrencilerinden geldi. Ülkeye döndükten sonra Haile Selassie en gerici kişi haline geliverdi ve darbe kendisine değişimin mümkün olduğu ve devrim için temel ve esas bir sebep olabileceği dersini verdi.⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ Hess, ss.106-132.

⁸⁴⁷ Hess, ss.106-132.

⁸⁴⁸ Germame ilk güneyi Etiyopya'da Wolaita bölgesinde sonra Doğuda Jigjiga bölgesindeyken toplumun sınırları hafifletti ama bölgesel şefileri krala şikayetinden dolayı başkentte taşındı sonra darbesini planlattı sonunda kilisenin etkisinden dolayı başarısız oldu.

⁸⁴⁹ Christopher Clapham, The Ethiopian Coup, ss, 495-507; Harold G. Marcus, 1960, ss, 11-25

⁸⁵⁰ Berihun Kebede, ss.725-759; Christopher Clapham, The Ethiopian Coup, ss, 495-507; Harold G. Marcus, 1960, ss, 11-25

Etiyopya'daki modernleşme ve sosyal değişim politikalarına karşı 1940'lı yıllarda kendisine yöneltilen muhalefet sadece seçkinler tarafından değil, aynı zamanda köylülerin hükümete karşı çıkıp isyan ettiklerinde de geniş tabanlı bir boyut kazanabiliyordu. Bu isyanların gücü ve yoğunluğu değişse de köylüler reformlara karşı değil, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatlarını olumsuz yönde etkileyen hükümetin verimsiz ve yozlaşmış yönetimine karşı isyan ediyorlardı. Örneğin, Tigray'de yerel yöneticilerin yaygın usulsüzlükleri sebebiyle bir isyan çıktı. Müslümanların yoğun olduğu Bale'nde Hristiyan göçmenlerin küstahlığı ve vergi sisteminin uygulanması yarıcı usulü ile tarımı hızlandırdı ve insanlar hükümete karşı ayaklandılar. Benzer bir biçimde Bale, Gojjam, Wollo ve ülkenin diğer vilayetlerinde yozlaşmış bir vergi sisteminin getirilmesi ve yerel insanların yeni gelenler tarafından sömürülmesi ve devlet bürokratlarının hükümet tarafından getirilen herhangi bir değişikliğe karşı insanları karşı çıkmaya zorlamaları yüzünden isyanlar çıktı. İmparatorun modern yönetim şekilleri getirdikçe yozlaşmış bölgesel yöneticiler güçlerini suiistimal ettiler.⁸⁵¹ Burada modern sistem ve kilise dâhil olmak üzere geleneksel kurumlar Etiyopya'daki modernleşme süreci için büyük engeller oluşturdular.

5.3.2.1.Soylular

Soylular kraliyet ailesinden gelen soylular olup imparatora karşı sadıktılar ve akrabalıkları sebebiyle hükümette görev almaktaydılar. Bu tür durumlarda, soylular çoğunlukla imparatorun denetimi altında tutulabilecekleri Senato'da yabancı diplomatik görevleri alıyorlardı. İkinci bir tür soyluluk ise güçlü bölgesel soylulardı. Bu soyluların İmparatorluğun tarihi kadar eskiye giden bir geçmişi vardı ve II. Menelik'in dönemine kadar bu insanlar ünvanlarından da anlaşılacağı üzere askeriye kökenliydi.⁸⁵² Farklı imparatorların otoritesine karşı çıkanlar bu gruptandı. Bir diğer grup ise zengin arazi sahiplerinden, bölge mahkemelerinin yargıçlarından⁸⁵³ ve kabile reislerinden ibaret olan

⁸⁵¹Bkz. Gebru Tareke, **Ethiopia: Power and Protest: Peasant Revolts in the Twentieth Century**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

⁸⁵² John Markakis, s. 231; Robert Hess, ss.76-78.

⁸⁵³ Robert Hess, s. 78.

daha küçük soylulardı ve genellikle yerel düzeyde faaliyet gösteriyorlar ve Kral I. Haile Sellassie'nin reformlarından en az şekilde etkileniyor ve merkezi bürokrasi içine dâhil ediliyorlardı.

Bürokrasinin genişleme sürecinden en fazla etkilenen grup bölgesel soylular olmuştur. Aldıkları ilk darbe, askeri güçlerini kaybetmeleri oldu. I. Haile Sellassie orduyu modernize etti ve böylelikle vilayetlerdeki soyluların elinde olan askeri güçlerden çok daha güçlü olan bir orduya sahip oldu. Vilayet yönetimlerinin yönetimi ile ilgili olan talimatnameler vilayet yöneticilerinin kendi silahlı güçlerine sahip olmalarını yasaklıyordu. Soyluların aldığı ikinci darbe ise 1942 tarihli bir kararname ile tek başına vergi toplama yetkisine sahip olan Maliye Bakanlığı tarafından vergi toplama işlerinin merkezi hale getirilmesi⁸⁵⁴, böylelikle soylular önemli bir gelir kaynağını kaybettiler ve o zamandan beri kendi mülklerinden gelen kira gelirleri ve aynı gelirlerle yaşamak zorunda kaldılar. Bu soylular, merkezi hükümetin hazinesinden maaşa bağlandılar ve bu durum onları daha da başkente bağlı hale getirdi. Maaş bağlanması demek, kendi makamlarına bağlı olan *Gult* tımarların da yürürlükten kaldırılması⁸⁵⁵ anlamına geliyordu. Kral I. Haile Sellassie'nin soyluların maddi temellerini tahrip etme tekniği soyluların ölümüyle onların mülklerini daha küçük parçalara ayırma şeklindeydi. Etiyopya'daki geleneksel yapıların gücünü kademeli olarak zayıflattı ve merkezi hükümetin gücünü ve bürokratik mekanizmasını güçlendirdi⁸⁵⁶. Böylelikle her ne kadar geleneksel soylular büyük ölçüde varlıklarını saygınlıklarını ve sosyal pozisyonlarını sürdürseler de onların siyasi gücü etkin bir biçimde hükümetin yeni çerçevesi dışında ortadan kaldırılmıştı.

Reformlar sayesinde Kral I. Haile Sellassie, geleneksel soylularla karşı karşıya geldi ve kral merkezileşme gayretlerini⁸⁵⁷ arttırdıkça geleneksel soylular hiçbir zaman ayrıcalıklarını tehlikeye atmak istemediler. Benzer bir biçimde, tarımsal reform hiçbir zaman ciddi olarak düşünülmedi ve yerel soyluları sınırlamak için hiçbir anlamlı çaba gösterilmedi çünkü toprak ağaları sınıfı rejimin esas siyasi destekleyicisiydi. Reformlar

⁸⁵⁴ Robert Hess, s.78.

⁸⁵⁵ Robert Hess, s. 113; John Markakis ve Nega Ayele, s. 36.

⁸⁵⁶ Robert Hess, ss.77, 107.

⁸⁵⁷ John Markakis ve Nega Ayele, s. 71.

yüzünden geleneksel soylular hem ekonomik olarak, hem de siyasi açıdan bürokratik sistemin getirilmesi neticesinde kendilerini ciddi olarak güçsüzleşmiş olarak buldular.

5.3.2.2.Etiyopya Ortodoks Kilisesi

Kral I. Haile Sellassie'nin reformlarından etkilenecek olan bir diğer geleneksel güç grubu da Etiyopya Ortodoks Kilisesi idi. Kilise ile devlet arasındaki bağ gerçek bir bağdı. 1942 tarihli kararname ile Kral I. Haile Sellassie Kilisenin sahip olduğu araziler üzerindeki vergi muafiyetini kaldırarak Kiliseyi itaatkâr bir hale getiren bir kanun çıkardı. Kilise arazileri, gelirlerinin Kiliselerin bakımına gitmesi şartıyla vergilendirilecekti. Bu amaçla hükümet tarafından Kilise adına yönetilecek olan merkezi bir Kilise hazinesi oluşturuldu. Dahası, Kilisenin kendi cemaati üzerindeki günah çıkarma ve ruhani cezalar verme açısından sahip olduğu yargı yetkisini tanıırken, kral Kilisenin daha önce sahip olduğu dinle ilişkisi olmayan ve İmparatorun yargıçlarına devredilecek olan bütün yargı yetkilerini yürürlükten kaldırdı⁸⁵⁸. Bazı Kiliselerin daha önceden para cezası verme yetkisi olduğu için, bu değişiklik pek de hoş gitmeyen bir değişiklik olmuştu. Kilise aynı zamanda kendi topraklarında yaşayan köylülerin iş gücünden ücretsiz olarak faydalanma hakkından da mahrum kaldı. Kral I. Haile Sellassie aynı zamanda, Kiliseyi Kıptilerden bağımsız kıldı ve Kiliseyi dış meşruiyet kaynağından mahrum bıraktı, din adamları artık tam olarak İmparatorun gücüne boyun eğdiler⁸⁵⁹. 1955'in Yenilen Anayasa, 27nci maddesiyle İmparatora Başpiskopos ve Piskoposların seçimi ve atanması üzerinde onay yetkisi ve de manastırlarla ilgili kurallar ve diğer ruhani konular hariç olmak üzere Kilisenin kararnamelerini, fetvalarını ve kamusal düzenlemelerini çıkartma hakkı verdi⁸⁶⁰. Kilisenin eğitim üzerindeki tekeli de devlet okullarının yaygınlaşmasıyla sonlandırıldı. İmparator aynı zamanda Ge'ez dili yerine Amharia dilinin kullanılmasını teşvik ederek ve İncilin antik ayinsel dilinden Amharia

⁸⁵⁸ Margary Perham, 1969, s. 131.

⁸⁵⁹ Berhanu Kebede, ss.291-316; Donald N Levine, ss. 181-182.

⁸⁶⁰ Robert Hess, ss.109-110.

diline tercüme edilmesini maddi olarak destekleyerek Kiliseyi modernleştirmeye çalıştı.⁸⁶¹ İmparator I. Haile Sellassie bir de Kilise ve devleti ayrıştırarak bir Sekülerleşme politikasını ve de dinin kurallarının şahsi olduğu, devletin kurallarının ise herkes için olduğunu söyleyerek “አገርዎራሳውን ይግኛት የግልነው”“(Devlet herkes için, din ve ibadet kendisi içindir)” diyerek Müslümanların dini eşitliğini yürürlüğe koymaya teşebbüs etti. Bunun üzerine, Müslümanlar hükümette yüksek pozisyonlara gelmeye başladılar. Kilisenin, siyasi birliğin bir temeli olduğundan vazgeçilmesi, hükümetin seküler bir yönetim olarak reform ve modernleşmesinin başlangıcının bir işareti oldu⁸⁶².

5.2.3.4.Öğrenciler

1950’lerden sonra birkaç okul hem Addis Ababa’da hem de başka şehirlere *Mesafint*’lar tarafından kurulmaya başladılar. Dessie’de Woyzaro Sehin Okulu, Dire Dawa’da Ras Mekonnen Okulu, ve Yirgalem’de, Meqele’de ve bütün büyük şehirlerde hem devlet hem de misyonler tarafından kuruldu. Devrimden önceki yaklaşık yirmi sene içinde Etiyopya’nın öğrenci sayısı yüz kat fazla yükseldi. Bunun yanında I. Haile Sellassie Üniversitesi’nin 1950’de kurulması Etiyopya’nın modernleşme ve toplumsal değişmesin hızlandırmaktadır.⁸⁶³ Yani öğrenciler ve mezun olanlar devlet bürokrasisinde en iyi roller oynamaya başladılar ve toplumun eski düşünceleri terk edilerek ve Avrupalı gibi modern devlet ve modern demokratik reformların getirilmesinin istemeye, 1960 ve 1970’lerde başladılar ve devlete karşı oldular.

Mezun olmuş arkadaşlarından daha da radikal olanlar ise öğrencilerdi. 1960 yılındaki Darbenin öğrenci aktivizmi için esaslı bir çıkış kaynağı olduğu görülmüştür. Darbeyi organize etme işinde herhangi bir katkıları olmasa bile, öğrenciler darbecilerin amaçlarına sempati duymuş ve Addis Ababa’da bir askeri darbe başarılı olması şartıyla darbecilerin ve yeni rejimin amaçlarını destekleyen pankartlar taşıyarak yürüyüşler yapmışlardır. Bundan dolayı engellenmiş, birçok öğrenci hem I. Haile Sellassie, hem de devlete karşı olan artan kızgınlıklarını ortaya koymuşlardır. 1967’tan beri her sene

⁸⁶¹Berhanu Kebede, ss.317-344; Robert Hess, ss.109-110.

⁸⁶² Robert Hess, ss. 112, 183.

⁸⁶³ Berihun Kebede, ss. 607-620.

öğrenciler arazi reformu ve siyasi reform konularında baskı yapmışlardır⁸⁶⁴. Öğrencilerin reform taleplerini yatıştırmak için, hükümet bütün üniversite öğrencilerine mecburi ulusal hizmet planı oluşturmuştur. Etiyopya, kırsal alanlarda öğretmen eksikliği yaşadığı için, Eğitim Bakanlığı üniversite öğrencilerini öğretmen olarak kullanma yoluyla ortaöğretimde sınıflar genişleterek okula kayıt ve devam oranlarını attırmaya karar verdi. Bütün öğrenciler kısa süre içinde kendilerini ulusal eğitim seferberliğinin içinde buldular. Hükümet, darbeyi destekledikleri için öğrencileri azarlamak yerine öğrenci bolluğunu kendi politikaları için yönlendirmeye niyetlendiğinden bu program farklı bir meseleyle uğraştı. İlk başta öğrenciler tarafından gönüllü hizmet programı olarak görülen bu değişiklik, daha sonradan mezun olacak bütün öğrenciler için mecburi hale geldi⁸⁶⁵. Hükümetin otoritesinin bir diğer uzantısı olan uygulamaya karşı öğrencilerin tutumu kısa süre içinde negatif hale geldi. Öğrenci aktivizmi devam etti: her bahar mevsiminde öğrenci hareketi hükümete karşı çıktı, her yıl hükümeti açıktan eleştirileriyle, öğrenci protestoları arttı. Bu gösterilerin çoğunluğu hem öğrenciler açısından, hem de hükümet açısından birçok öğrencinin ölmesi ve yüzlerce öğrencinin de yaralanmasıyla neticelendi. Öğrenciler sık sık tutuklandı ve zaman zaman üniversiteler kapandı⁸⁶⁶. Bu eylemler sadece üniversite öğrencileri ile sınırlı kalmadı, hızlı bir biçimde ortaöğretim hatta ilkokul öğrencilerine bile sıçradı. Robert Hesse'e göre Öğrenci militanlığı yurt dışında öğrenim gören Etiyopyalı öğrenciler arasında bile görülür oldu ve bu öğrenciler Etiyopya feodalizmine karşı muhalefetlerini ilan ettiler ve Kiliseyi, kraliyet ailesini, aristokratları ve toprak ağalarını Etiyopya'nın modernleşme ve ilerlemesini durdurdıkları⁸⁶⁷ için lanetlediler. Önemli ölçüde öğrenciler orduyu eleştirmiyordu. Öğrenciler hükümetlerini emperyalizmin bir aracı olarak suçluyor ve iğneli sözlerini Amerika'ya, askeri yardım programına ve danışmanlarına, Qagnew'deki

⁸⁶⁴ Robert Hess, ss. 164-165; Schwabs, s. 141.

⁸⁶⁵ Germa Amare, "An Appraisal of the Literacy Campaign in Ethiopia During the Military Regime, 1974-1991" **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 39, Sayı: 1/2, 2006, ss. 93-117; Addis Zaman, Tikimt 23 1967e.t (2 Kasım 1974); Yezareytu Etiyopya, Tikimt 23 1967e.t (2 Kasım 1974).

⁸⁶⁶ Robert Hess ss.165-168; Bahru Zewde, **The Quest for Socialist Utopia: The Ethiopian Student Movement, c. 1960-1974**, James Currey, 2014, ss. 101-152.

⁸⁶⁷ Robert Hess, s. 173.

askeri üsse ve Peace Corps⁸⁶⁸ teşkilatına yöneltiyorlardı. Öğrenciler vatandaşlık hakları ve özgürlüklerin mutlak olarak eksikliği ile niteledikleri hükümete reform yapma çağrısında bulundular. Anayasa, parlamento ve Kilise hükümetin baskı araçları olarak niteleniyordu⁸⁶⁹.

Hükümetin modernleşmesi, arazi reformu ve eğitimin iyileştirilmesi tekrardan sosyal değişim ve modernleşmenin araçları olarak görülmeye başlanmıştı. Öğrenciler sömürgeciliği, yeni sömürgeciliği, ayrımcılığı ve ırk ayrımcılığını sosyal modernleşmenin ana problemleri olarak kabul etmişlerdi. Bu kararların bıraktığı genel intiba öğrencilerin kendilerini bir sosyalist devrim için hazırladıkları şeklindeydi. Öğrenciler anayasayı, imparatorun soylular ve Kilise gibi bütün diğer feodal kurumlar üzerindeki iktidarını pekiştirmesinin bir aracı olarak görüyorlardı. Rejimi açlık, cehalet ve kötü sağlık koşulları dâhil olmak üzere ülkenin ekonomisinin ve sosyal hayatının kötü gidişinden sorumlu tutuyorlardı⁸⁷⁰. Ayrıca arazi mülkiyet sistemini ve de mevcut rejimin gücünü sürdürmesini sağladığına inandıkları bol miktardaki Amerikan yatırımlarını ve yardımlarını da eleştiriyorlardı. İmparatorluk rejimine karşı öğrenci hareketleri, işçi grevleri ve köylü isyanları dâhil olmak üzere ülkedeki farklı hareketlerden örnekler vererek bunları ülkede artan ekonomik krizle ilişkilendiriyorlardı. “Araziyi İşleyene Verin” (“Land to the Tiller”) ve antiemperyalizm sloganları altında bütüncül sosyal dönüşüm ve toplumun modernleşmesine dayalı yeni ve modern bir Etiyopya kurmaya teşebbüs ederek Etiyopyalı Öğrenciler Hareket’nin⁸⁷¹(ESM) bu modernleşme çabalarının ön cephesinde görüyorlardı.

⁸⁶⁸ Amerika’dan gelen gönüllülerdir.

⁸⁶⁹ Bu dönemde dünyaya yayılmış olan Sosyalizm tarafından bütün Amerika’nın destekleri ve modernleşme çabaları öğrenciler Emperyalizm etkileşmesi olarak görülüyorlardı. Bu yüzden öğrencilerin isteği ise emperyalizm demokratikleşmesi değil sosyalist demokrasidir.

⁸⁷⁰ Robert Hess, ss. 173-175.

⁸⁷¹ Legesse Lemma, “The Ethiopian Student Movement 1960-1974: A Challenge to the Monarchy and Imperialism in Ethiopia,” **Northeast African Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1979, ss. 31-46.

5.2.3.5.Modernleşmeciler

Modernleşmeciler, soylularla iktidarı paylaşmak soyluları dengelemek ve yeni kurumlarına personel alımı yapmak için Kral I. Haile Sellassie'nin geliştirdiği sınırlayıcı bir sınıftı. Bu sınıfların geleneksel soylularla hiçbir yakın bağı yoktu ve İmparator'un reformlarını destekleme hususunda güvenilirlerdi. Bu grup İmparatora ve onun iltimaslarına komple bağlı bir gruptu. Düşük kesimlerden gelmiş olsalar bile sıklıkla kendilerini evlilikler, mülk edinme ve güç ve mevkilere erişim yoluyla soylularla ilişkilendiriyorlardı. Bürokrasisine personel almada itaat her zaman en üst düzeyde önemli olsa da Kral I. Haile Sellassie aynı zamanda eğitime de büyük bir önem veriyor ve böylelikle eğitilmiş bir seçkin sınıfı oluşturuyordu. İmparator tarafından eğitim, imparatorluğun kontrolü altında eğitilmiş bir yönetim kurmanın bir metodu olarak görülüyordu⁸⁷². Ülkenin özgürlüğe kavuşmasından sonraki dönemde genişleyen bürokrasi ile kendilerini hızlı bir şekilde en üst makamlara getirilirken bulan ve sayıları gittikçe artan ilk eğitilmiş Etiyopyalılar güç mevkilerine gelmeye başladılar⁸⁷³. Büyük ölçüde, bu insanlar modern bir meslekte kazanımlar elde etmeye dayalı bir mevkieye gelme iddiası ile hayatta kendi kazanımlarıyla bir yere gelmiş insanlardı, bunun sonucunda da onların geleneksel sosyal yapılara olan bağlılığı, geleneksel soylular ile makam ve mevki için yarışmaya varacak kadar sulandırılmış durumdaydı. Diğer taraftan, bu grup kararlı bir muhalefet şeklinde soyluları provoke etmiyorlardı ve böylelikle kendi patronları olan İmparatorun pozisyonunu tehlikeye atmıyorlardı. Bunun aksine, akrabalık, ilişki kurma, ünvanlar ve zenginleşme gibi yollarla kendilerini yerleşik sosyal yapıya uydurmuşlardı ve büyük ölçüde soyluların sosyal ve siyasi konumlarını

⁸⁷² John Markakis, ss. 211, 234.

⁸⁷³ Patrik Gilkes, s. 88.

benimsemişlerdi⁸⁷⁴. Bu gruptan bir inisiyatif gerçekleştirmesi beklenmiyordu veya buna izin verilmiyordu. Haile Sellassie'ye göre sadece otoritesi güçlü bir liderin emirleri üzerine ve derinden geleneksel olan toplumun kuralları tarafından belirlenen sınırlar içinde hareket etmek için eğitilmişlerdi.⁸⁷⁵

Meslek eğitilmişler arasında bir kuşak farkı oluşturdu, yeni eğitilmiş olanlar eski kuşağı muhafazakâr ve geleneksel soylularla fazla ilişkili olarak görmeye başladılar ve aslında eski kuşağın birçoğunun soylularla ilişkileri vardı. Zamanla Etiyopya içindeki eğitim fırsatları genişledi ve eğitilmiş grubun sosyal kökeni daha çok alt tabakadan oluşan bir yapı haline geldi. Fakat eğitim sisteminin şehirlilik lehine olan eğilimi ortalamanın ciddi olarak üzerinde düzenli bir geliri olan şehirli ailelerin çocuklarına iltimas geçti. Kuzeyliler bu kategori içinde ülkenin her yerinde baskındılar. Bu sınıfın ana mesleği kamu hizmetleriydi. Fakat bu yeni eğitilmiş olan seçkinlerin geleneksel kurallarla yönetilen bir sistem içinde modern roller oynama ihtiyacından ve kraliyetin sahip çıktığı kişiler ve feodal aristokratların ortaçağdan kalma koalisyonuna mutlak bağlılıkları yüzünden belirli hayal kırıklıkları yaşadılar. Hükümete ve yeni soyluların çoğuna karşı olan bu derin husumetleri ve geleneksel kitleler ve seçkinlerden temel olarak yabancılaşmaları dış ülkelerde eğitilen insanları, genellikle yurt dışında eğitilen insanlara kıyasla daha az saygınlığa ve maaşa sahip olan yerelde eğitilmiş insanlarla birleştirdi⁸⁷⁶. Bu insanlar, yüksek hayat standardı, siyasi özgürlükleri daha fazla takdir etme, üst seviyede Etiyopya kimliğine sahip olma ve milliyetçi duygulardaki artış gibi farklı düşüncelerle beslenen bir milliyetçilik duygusuna sahiptiler.⁸⁷⁷

Anlamlı bir rol oynayamamaları yüzünden sahip oldukları hayal kırıklığı da özel sektörde çalışan bu eğitilmiş sınıfın üyeleri arasında hissedilen bir duyguydu. Yabancıların şirketlere sahip olması ve modern ekonomik sektörü kontrol etmeleri benzer bir şekilde küçük burjuvalara bu ekonomik aktivite içinde bir çalışan olmaktan öte bir rol tanıımıyordu.⁸⁷⁸

⁸⁷⁴ John Markakis, s. 238; Haile Selassie, s. 129.

⁸⁷⁵ Haile Selassie, s. 129.

⁸⁷⁶ John Markakis ve Nega Ayele, ss. 49-50.

⁸⁷⁷ Donald N. Levien, ss.196-211.

⁸⁷⁸ John Markakis ve Nega Ayele, ss. 49-50.

Ticaretteki durum ise daha iyi değildi, fakat genellikle bu faaliyette kariyer sahibi olmakla ilgilenenler genellikle Müslümanlardı. Fakat onların büyümesini engelleyen büyük ölçülü ticareti kontrol eden ve Etiyopya'nın tüccarları için tedarikçi olarak hareket eden daha yaşlı olan yurt dışına göç etmiş topluluklardı. Dahası, makinalar, otomobiller, inşaat malzemeleri, tıbbi malzemeler ve sair gibi fiyatı yüksek olan ürünlerin yakın zamanda gelişen ticareti tamamen yeni kurulmuş olan batılı firmaların elindeydi. Bundan dolayı, Etiyopyalı tüccar toplulukların çok az sermayesi ve bu sermayelerini geliştirmek için de çok az umutları vardı. Çevre kapitalizmi modeli şeklindeki gelişme yerli müteşebbislerin pozisyonunu yerli perakendecilik seviyesine sabitlemişti⁸⁷⁹. Yukarıdaki hayal kırıklıkları 1960'lı yılların ortalarında eğitilmiş seçkinlerin ekonomik ve sosyal durumlarını kötü etkileyen gelişmeler sebebiyle daha da kötüleşti.

1960'lı yılların ortalarından önce eğitilmiş insanlar kamu hizmetlerindeki işlere sınırsız erişime sahiptiler ve birçok yönden hem sosyal statü olarak hem de ekonomik avantajlar olarak öncelikli muamele ve ayrıcalıklar, otomatik olarak mezuniyetten sonra hükümette çalışmaya başlayınca elde edilebiliyordu. Kamu sektörü içinde memuriyet, teknik ve profesyonel pozisyonlar ve orduda da orta seviyeli askeri ve polis gücüyle ilgili makamlara geliyorlardı. Aynı ödüller karşılığında benzer rolleri üstlendikleri ekonominin modern sektöründe de küçük bir grup çalışmaktaydı⁸⁸⁰. Fakat 1960'lı yılların ortalarından sonra hızlı yükselme fırsatları azalmaya başladı ve geleneksel elitlerin içine karışma ihtimalleri ile imparatorun atama yapması veya şahsi inisiyatifi ile yüksek statü ve zenginlik elde etme fırsatları hızlı bir şekilde azaldı. Dahası, hükümet hizmetlerinde istihdam edilen eğitilmiş insanların sayısı arttıkça ve kıdem artışları düzenli olarak yavaşladıkça ilk başta atandıkları mevkiler düşürülmüş oldu. 1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde bu sınıf ilk defa işsizlikle karşılaşmaya başladı. Durum büyük ölçüde hükümette endişe uyandırdı: eğitilmiş sınıf arasındaki işsizlik birinci dereceden bir çelişkiye işaretledi, çünkü bu tür insanların az olmasının ülkenin ekonomik büyümesine zarar verdiği söylenip duruyordu ve mezunların büyük bir kısmı işsizdi.

⁸⁷⁹ John Markakis ve Nega Ayele, ss. 52-53.

⁸⁸⁰ John Markakis ve Nega Ayele, ss.49-50.

Hükümetin bu utanç verici duruma karşı verdiği cevap, iş yerinde ihtiyaç duyulmayan teknisyenleri, öğretmen olarak atamak oldu.⁸⁸¹ Bu durum enflasyon ile daha da kötüleşti çünkü bu sınıfın ilk başlarda yüksek olan kamu sektörü içindeki maaşları artan hayat pahalılığına karşı büyük bir zorlukla uyarlanmıştı ve öğretmenler istisna olarak tutulacak olursa, kamu çalışanları hükümete gerekli olan baskıyı uygulamak için herhangi bir teşkilatlanma yeteneğinden mahrumdular. Bu etkenlerin hepsi, bu grubun çalışanlarının altta kalan yarısını genişleyerek içine alan ve geri kalanı içinde işsizliğe sebep olan kamu sektörü ve enflasyonun ekonomik durumu nihayetinde bu sınıfın radikalleşmesine katkıda bulundu. John Markakis ve Nega Ayele'ye göre eski rejimin yıkılmasına yol açan halk hareketinde bu sınıf öncü rolü oynayacaktı, böyle bir rol onların devlet yapısına itaat etmelerinde, bu sınıfın devletin gücünün dayandığı hem idari hem de baskıcı araçlarını felç etmelerini ve daha sonra da bu kurumsal silahları yönetici sınıfların kendileri aleyhine kullanmalarını sağlayarak çok önemli bir görevi yerine getirdi.⁸⁸²

Bu grup aynı zamanda üretim sürecinden de kopuktu: devletin kurumsal yapısı sayesinde güç kazandıkları için, bu sınıf hiçbir zaman bu yapının dışında bir iktidar temeli elde etmemişti. Özünde, makamlarının maaş ve diğer ek ödeneklerine bağlı olarak, bu sınıfın üyeleri, şehirlerdeki gayrimenkullere yatırım yapmış, Etiyopya'da faaliyet gösteren yabancı şirketlerin hisselerini satın almış ve hibeler yoluyla bir miktar arazi sahibi olmuş ve işçi sınıfının ezilmesinin sebebi haline gelmiş ve Etiyopyalı işçilerin acımasızca sömürölmelerini yabancı sermayenin hâkimiyeti ve onun yerli yönetici sınıfları ile olan işbirliği ile ilişkilendirmişlerdir.⁸⁸³ Böylelikle, I. Haile Sellassie geleneksel yolla çıkarları arazi mülkiyetinde veya bu nedenle herhangi bir ticari kuruluşta olmayan fakat batılı ve modernleşmiş bir tarzda devletin kendisinde olan ve hem siyasi hem de ekonomik olarak devletin modernleşmesini talep eden bir sınıf yaratmıştır.

⁸⁸¹ John Markakis, ss. 240-241.

⁸⁸² John Markakis ve Nega Ayele, s. 73.

⁸⁸³ John Markakis ve Nega Ayele, ss. 51-54.

5.3.3. Psiko-Sosyal Değişim ve Etiyopya'nın Devrimi

İki kutuplu güvenlik sisteminin ortaya çıktığı İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel gelişmeler ve Ortadoğu'da bağımsız devletlerin ortaya çıkması sonucu toplumlar batılı değerleri kendilerinin gündelik hayatlarına ithal ettikçe bu durum içsel, Pisko-sosyal, ekonomik ve siyasi hususlarda radikal sosyal değişiklikleri de beraberinde getirdi. Önde gelen bir güç olarak ABD ile Etiyopya'nın ilişkileri istikrarlı bir biçimde arttı. Türkiye ve İran gibi Sovyetler Birliğinin güneyindeki ülkelerde Amerikalı strateji uzmanlarının Sovyetlerin genişlemesinin durdurulma politikasını takip etmeye başladıklarında, Etiyopya'da ABD, Sovyetlerin genişlemesine karşı bir tampon bölge oluşturmak için MAAG şeklinde yatırım yaptı. Bunun bir parçası olarak üye devletlerin Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye karşı oluşturduğu tehdide karşı askeri harekâta destek vermeleri talep edildi. 1950 yılında Etiyopya ve Türkiye de birliklerini Kore'ye gönderdiler⁸⁸⁴. Etiyopya IBG'(Haile Selassie'nin Özel Güvenlik birim)nin seçkin birliklerini Qagnaw olarak isimlendirdi.

Kore'de oynadıkları rol için, Etiyopya ve Türkiye Amerika'dan ekonomik yardım aldılar. Türkiye için Marshall planı ve Etiyopya dâhil olmak üzere üçüncü dünya ülkeleri için Point Four Program'ı doğu ile batı arasındaki Soğuk Savaş döneminin başlangıcına işaret ediyordu. Daha önce de belirtildiği üzere bu yardımla Etiyopya devlet bürokrasisini modernleştirmiş ve modernleşme sürecini genişletmiştir.

Modernleşme süreci hızlansa da hükümet insanlardan gelen ciddi şekilde hoşnutsuzlukla ve muhalefetle karşılaştı. Rejime karşı olan muhalefet anayasal bir mutlakiyet sistemi ilan eden 1960 yılındaki darbeden itibaren başladı. 1960'taki darbe 3

⁸⁸⁴ Bkz. Wayne Denzik'in "Unclassified document on the Participation of coalition forces in the Korean War" AD-A279 370, Naval War College, 1994, ss.5-6.

gün sürdü fakat imparatorun ilahi gücünün modern demokratik bir sistemle değiştirilebileceğinden ötürü toplumun sosyal psikolojisini değiştirerek uzun dönemli bir etkisi oldu. Yeni modernleşmeci bürokratlar ve seçkinler ortaya çıktıkça, bu insanlar devrimci bir ekonomik ve siyasal ilerleme talep ettiler. Bu insanlar ülkenin geri kalmışlığını büyük oranda eleştirdiler. Başarısız olan darbenin ana etkilerinden bir tanesinin de hükümetin modernleşme sürecini yayması olarak görülmektedir.

Andargachew Tirunah'a göre Etiyopya'nın sivil memurları 1960 yılında 35.000'den 1974 yılında 100.000'den fazladır ve askeri ve öğretmenlerin sayısı ise dört kat arttırıldı ve lise öğrencilerinin sayısı ise 1974 yılında 70.000 ve üniversitemezunları ise 71(1951)'den 6000 (1974) onun 2000'den fazlası ise yurtdışında gelişmiş ülkelerden mezunlardır.⁸⁸⁵ Demek ki 1970lerde Etiyopya'da devlet bürokrasisi ve modernleştirici sınıf ülkesini modernleşme yoluyla değiştirmeye başlamaktadır.

1955'te yenilenen anayasası sendika ve dernekler kurma hakkını tanıdı. 1962 yılında Etiyopya'nın İşçi Derneği Konfederasyonu (CELU) şirket taraftarı olarak ortaya çıktı, daha sonra gittikçe daha siyasi hale geldiler ve ülkenin sosyo-politik durumunda değişim ve hızlı modernleşme talebinde bulundular.⁸⁸⁶

Huzursuzlukların siyasi hale gelmesinde öğrenciler ve onların Addis Ababa, batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da radikal reform ve modernleşme, arazilerin yeniden köylülere dağıtılması ve Marksist – Leninist ideolojinin benimsenmesiyle demokratik hakların verilmesini savunan Etiyopya'nın Öğrencileri Hareketi (ESM) şubeleri başı çekiyorlardı ve bu öğrenciler halk devrimi ile feodal ve kapitalist rejimin yıkılmasını talep ediyorlardı.⁸⁸⁷

Radikal Öğrencilerin iletişim kanalları okullardır hem Batıdan gelen öğretmenlerden aldığını konuşmaları hem de kütüphanelerde yapılan tartışmalarda öğrencilerin hükümetin karşı tepki göstermeye başladılar. Etiyopya'nın Ordusundaki subayların modernleşme gitme nedenleri ise batıda kısa süreli eğitim almaları ve

⁸⁸⁵ Andargachew Tirunah, s.28

⁸⁸⁶ Andargachew Tiruneh, **The Ethiopian Revolution (1974-1984)**, London School of Economics, Yayınlanmamış Doktora Tez, 1991, ss. 99-108

⁸⁸⁷ Andargachew Tirunah, ss. 29-30.

Kore'ye gitmeleriyle orduyu da etkilemeleridir⁸⁸⁸. Böylelikle Etiyopya toplumu psikolojik ve sosyal olarak modernleşmiş ve temel hakları ile Fransız devrimindeki yeni fikirleri talep etmeye başlamışlardır.

Askeri güçlerini ve idari işlevlerini yeni modernleşmeci seçkinler karşısında yitiren aristokratları özetleyecek olursak, aristokratlar artık krallığın ana unsurları değillerdi dahası kral artık yeni orduya ve sivil seçkinlere bağımlı hale gelmişti. 1970'lerde batılı ideolojilerle donanmış olan yeni seçkinler eski rejimin antitezi haline geldiler. Uluslararası açıdan eski rejim kıymetli destekçileri olan ABD ve İsrail de kaybetti⁸⁸⁹. 1973 yılında OPEC üyeleri İsrail'deki savaş yüzünden petrol fiyatlarını arttırdı ve bu durum da ekonomiyi kötü etkiledi ve korkutucu bir şekilde enflasyonu arttırdı ve bir yıl sonra şehirde yaşayanlar Addis Ababa'nın sokaklarını kontrol etmeye başladı ve imparatorun istifasını talep ettirdi.

5.3.3.1.1974 Etiyopya Devrimi 'nde ve Askerlerin Rolü

Hükümetin önemli ekonomik ve siyasi reformları ve modernleşmeyi yürürlüğe koyamamasının yükselen enflasyon, yolsuzluk ve birkaç vilayeti etkileyen açlıkla birleşmesi ve şehirde yaşayan çıkar gruplarının büyüyen huzursuzluğu devrimin başlaması için zemin oluşturdu. Şehirde yaşayan modernleşmeci seçkinlerin bir kısmı daha önce de parlamenter demokrasiyi kurmaya çalışmıştı, devrimin patlak vermesi ise esas olarak kendi çıkarları adına hareket eden askeriye'nin işiydi. Başlayan kargaşa genel memnuniyetsizliğin patlaması şeklinde sivil halka da yayıldı.⁸⁹⁰

Devrimden hemen önce askeriye hizipçilikle muzadarıgtı, imparator herhangi bir kişinin veya grubun çok fazla güçlü olmasını engellemek için böyle bir hizipçiliği teşvik ediyordu. IBG ile Sınır Ordusu ve Hava Kuvvetleri arasında çok sert hizip rekabeti vardı. Ayrıca üst rütbeli askerlerin arasında da örneğin Harar Askeri Okulu mezunları

⁸⁸⁸ Hess, ss. 117-119.

⁸⁸⁹ Andargachew Tiruneh, ss.33-34

⁸⁹⁰ Bahru Zewde, ss. 229-233.

olan subaylar ile Holeta Askeri Okulu mezunları olan subaylar arasındaki gibi hizipçilik vardı.⁸⁹¹

Ordudaki şartlar sıklıkla standart seviyenin altındaydı, görev yapan personel sıklıkla düşük maaş alıyordu ve yiyeceklerin ve destek malzemelerinin miktarı yetersizdi. Görevli personel ve Holeta mezunları uzun zamandır devam eden kuraklık ve bunun neticesinde ortaya çıkan açlıkla mücadele eden köylerden geliyordu. Genel algı hükümetin açlığı sonlandırmak için kasıtlı olarak tedbir almayı reddettiği şeklindeydi. Bu konu hakkındaki halk huzursuzluğunun büyük miktarı ve genel olarak vatandaşlık haklarının olmadığı düşüncesi orta sınıflar arasında geniş çaplı huzursuzluğa sebep olmuştu.⁸⁹²

Devrim, güney cephesindeki Negele’de astsubaylar tarafından yönlendirilen askerlerin kötü yemek ve sudan dolayı protestosunun bir isyana dönmesiyle başladı, askerler isyan etti ve imparatorundan durumun düzeltilmesini talep ederek başlarındaki komutanı rehin aldılar.⁸⁹³ Uzlaşma çabaları ve takip eden çözümsüzlük huzursuzluğun ordudaki diğer birliklere de sıçramasına sebep oldu. Ayaklanmaya sempati duyan Muharebe Birlikleri ordunun geri kalan kısmına olaylar hakkında bilgi verdi⁸⁹⁴. Dahası, o zaman itibarıyla genel huzursuzluk Etiyopya çapında direnişin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Artan petrol fiyatlarına, okullardaki müfredat değişikliklerine ve de öğretmenlerin maaşlarının düşüklüğü ve benzerlerine karşı olan muhalefet netleşti. Öğretmenler, işçiler ve öğrenciler hep birlikte daha fazla ücret ve daha iyi çalışma ve eğitim koşulları talep ettiler ve de toprak reformu ve açlığın giderilmesi gibi diğer taleplerde bulundular. Nihayet memnuniyetsiz gruplar yeni bir siyasi sistem talebinde bulundular. Başkentte isyanlar ve devam eden ordudaki isyan, sonuç olarak Başbakan

⁸⁹¹ Bahru Zewde, ss.207-209.

⁸⁹² Bahru, Modern, ss. 147-148.

⁸⁹³ Bahru Zewde, Modern, s. 230; Andargachew Tiruneh, ss. 37-38.

⁸⁹⁴ Bkz. Declassified PA/HO Department of State E.O 12958 rapor “Ethiopia: Anatomy of Revolution” Eylül 25 1974; Andargachew Tiruneh, 39-41

Aklilu Habtawold'un istifa etmesine ve yerine başka Shoalı aristokrat olan Endalkachew'in geçmesine sebep oldu.⁸⁹⁵

5 Mart tarihinde hükümet 1955'teki Anayasasının değiştirileceğini ilan etti, başbakan bundan böyle parlamentoya karşı sorumlu olacaktı. Yeni hükümet büyük ihtimalle 80 yaşında yaşlı Kral I. Haile Sellassie'nin değişimi en aza indirme kararını yansıtıyordu, yeni kabine, mesela Etiyopya'nın bütün aristokrat ailelerini temsil ediyordu. Atanan muhafazakâr anayasa komisyonu değişim talebinde bulunan gruplardan hiç birinin temsilcisini içermiyordu. Yeni hükümet hiçbir esaslı reform ortaya koyamadı. Hükümet aynı zamanda eğitim sistemindeki beğenilmeyen değişiklikleri erteledi ve enflasyonu aşağıya çekmek için fiyat indirimlerini ve kontrollerini yürürlüğe koydu. Bunun sonucunda Mart ayının sonlarına doğru genel hoşnutsuzluk bir şekilde yatıştı⁸⁹⁶.

Bu zaman itibariyle, askeriye içinde askeriye'nin bütünü veya bir kısmı adına konuştuklarını iddia eden hizipler vardı. Bu hiziplere eski yüksek komuta kademesi altındaki IBG, bir grup radikal alt seviyeli subay ve yeni başbakanın onayıyla hareket eden bir gayri resmi birim içi koordinasyon komitesinin (Armed Forces Coordinating Committee (AFCC) başı olan AlbayAlem Zewd'in etrafında kümelenmiş olan büyük sayıdaki ılıman ve radikal ordu ve polis teşkilatı üyesi vardı. AlbayAlem Zewd çok sayıda hoşnutsuz hava kuvvetleri subayını tutukladı ve genel olarak Endalkachew'i savunuyor göründü.⁸⁹⁷

Bununla beraber, bu adımlar rejimi büyük siyasi reformlar yapması için baskı altına almak isteyen birçok alt rütbeli subayı memnun etmedi. On, on iki tanesi AAFC'den ayrıldı ve her askeriye ve polis biriminin daha fazla eylem için organize olmak üzere Addis Ababa'ya üç adet temsilci göndermesini istedi. Haziran ayının sonlarında 120 civarında üyeden oluşan bir kurul kendilerini *Derg* adı altında yeni bir

⁸⁹⁵ Ethiopian Herald, August 1, 1974; Bahru Zewde, Modern, ss. 230-232; Andargachew Tiruneh, ss.41-42; John W. Harbeson, "Perspectives on the Ethiopian Revolution" **Ethiopianist Notes**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1977, ss. 1-8

⁸⁹⁶ Declassified PA/HO Department of State E.O 12958 rapor "Ethiopia: Anatomy of Revolution" Eylül 25 1974.

⁸⁹⁷ Bahru Zewde, Modern, ss. 230-232; Andargachew Tiruneh, ss. 41-45.

kurul halinde teşkilatlandırdılar. Geniş çaplı değişimin açıktan taraftarları olan Binbaşı Mengistu ve Binbaşı Atnafu'yu kurulun başkanı olarak seçtiler⁸⁹⁸.

Bu grubun üyeleri gelecek 17 yıl için Etiyopya'da siyasi ve askeri işlerde ön planda kalacaklardı. *Derg'in* kimliği bu ilk toplantılardan sonra hiçbir zaman değişmedi. Takip eden birkaç yılda bazı üyelerin çıkarılması ile üye sayısı ciddi olarak azalsa da kurula hiçbir yeni üye alımı yapılmadı ve kurulun tartışmaları ve üyelik yapısı hemen hemen tamamen bilinmez olarak kaldı. İlk başta *Derg'in* subayları perde arkasından etkilerini kullandılar, fakat daha sonra Geçici Askeri İdare Kurulu (Provisional Military Administrative Council (PMAC), döneminde kurulun liderleri bilinmezlikten çıktılar ve hem subaylar olarak hem de fiili yönetim personeli olarak hareket etmeye başladılar.⁸⁹⁹

Görev başındaki üyeleri bütün ordu teşkilatını temsil ettiği için, *Derg* bundan sonra gerçekten güç kullanmak için hak talebinde bulunabilirdi ve kendi adına birlikleri harekete geçirebilir ve böylelikle imparatorun hükümetini ülkeyi yönetmek için sahip olduğu nihai araçlardan mahrum bırakabilirdi. *Derg* her ne kadar imparatora bağlı kalacağını açıklamış olsa da hemen imparator ve eski sistem ile yakından ilişkili olan aristokrasiden, askeriyeden Albay Alem Zewd dahil olmak üzere ve hükümetten bazı kişileri tutuklamaya başladı.⁹⁰⁰

Derg imparatorundan beş adet taviz koparmıştı: bütün siyasi mahkûmların salıverilmesi, sürgünde olanların güvenli bir biçimde ülkeye geri dönüş garantisinin verilmesi, yeni anayasanın ilanı ve hızlı bir biçimde uygulanması, bu işin yerine getirilmesi için parlamentonun açık tutulması ve her seviyede *Derg'in* yakın olarak hükümetle koordinasyon içinde olmasına izin verilmesi. Bundan sonra siyasi güç ve inisiyatif ülkenin geleceği ile ilgili geniş çaplı kamusal tartışmalardan büyük ölçüde etkilenen *Derg'e* geçti. İmparatorundan yapması istenilen talepler kendisi aracılığı ile imparatorluk sisteminin yavaşça çözülmeye başladığı yavaş yavaş ilerleyen darbeyi meydana getiren bir dizi emirlerin veya icraatın ilkiydi. Devrimden bu yana teklif edilen değişikliklerin çok ötesine geçen kalıcı değişikliklerin teşvik edilmesi 1974 Ocak ayında

⁸⁹⁸ Andargachew Tiruneh, ss. 60-71; Declassified PA/HO Department of State E.O 12958 rapor "Ethiopia: Anatomy of Revolution" 25 Eylül 1974.

⁸⁹⁹ Andargachew Tiruneh, ss. 41-45.

⁹⁰⁰ Bahru Zewde, ss.236-240.

başladı, *Derg* kendilerini yönlendiren felsefenin “Etiyopya Önce Gelir” (“ኢትዮጵያችን ይመጣ!”) felsefesi olduğunu ilan etti⁹⁰¹. *Derg*, Endalkachew’in hükûmeti kovdu ve yerine en meşhur General Aman Mikael Andomı’nı getirdi⁹⁰².

Derg’in gündemi hızlı bir şekilde imparatorluğun son dönemindeki reformcuların gündeminden ayrıldı. Ağustos ayının başlarında değişikliğe uğramış olan anayasa onay için sunulduğunda reddedildi. Bundan sonra *Derg*, halktan büyük destek alan bir politika olan imparatorun otoritesini ve meşruiyetini yok etmek için çalıştı. *Derg*, IBG’nin komutanını tutukladı, imparatorun yönetim konseylerini dağıttı, özel imparatorluk hazinesini kapattı, imparatorun sarayını ve imparatorun diğer arazileri ile ticari şirketlerini devletleştirdi⁹⁰³. Ağustos ayının sonu itibariyle, imparator doğrudan Wollo ve Tigray’daki açlığın üzerini örtmekle suçlandı.⁹⁰⁴ İmparatorun tutuklanması için sokak gösterilerinin yapılmasından sonra *Derg* resmi olarak imparatoru tahttan indirdi ve onu tutukladı. İmparator karşı koymak için bir hayli yaşlıydı ve etrafında olan şeyleri tam olarak anlayıp anlamadığı da şüpheliydi. Üç gün sonra *Derg* kendisini General Aman Mikael Andom’un başkanlığı altında PMAC’a dönüştürdü ve kendisini ülkeyi yöneten kadro olarak ilan etti.⁹⁰⁵

Derg kendisini aniden özellikle farklı ulusal teşkilatların temsil edileceği bir halk hükûmeti kurulmasını talep eden öğrenci ve işçi grupları başta olmak üzere sivil grupların saldırısı altında buldu. Bu talepler, *Derg’in* içinde çoğunlukla ordu mühendisleri ve hava kuvvetleri subaylarından oluşan bir hizip arasında destek buldu. 7 Ekim tarihinde *Derg*, sivil talepleri destekleyen muhalifleri tutukladı. Kanlı Cumartesi gününde 59 siyasi mahkûm idam edildi.⁹⁰⁶

⁹⁰¹ Bahru Zewde, Modern, ss. 232-235; Andargachew Tiruneh, s. 66.

⁹⁰² Edmond J. Keller, “Ethiopia: Revolution, Class, and the National Question” **African Affairs**, Cilt: 80, Sayı: 321, 1981, ss. 519-549; Andargachew Tiruneh, 60-71.

⁹⁰³ Andargachew Tiruneh, 69-70.

⁹⁰⁴ 1973’de gelen en kötü kuraklıktan dolayı binlerce Wollo ve Tigray bölgelerindeki çiftçiler Addis Ababa’ya göç ederken Kral 80. Doğum gününü kutlamak için birçok masraf yapıyordu. Bu durum devrimin en etkili nedenlerinden birisidir, **Ethiopian Herald**, 27 Kasım 1973.

⁹⁰⁵ Bahru Zewde, Modern, ss. 233 - 237; Declassified PA/HO Department of State E.O 12958 rapor “Ethiopia: Anatomy of Revolution” Eylül 25 1974.

⁹⁰⁶ Mektub Tarihi 7 Eylül 1974; John Markakis ve Nega Ayele, s. 119; Bahru Zewde, Modern, s. 238; Andargachew Tiruneh, s. 77.

İlan etmiş oldukları sosyalist yolu takip ederek *Derg*, Mart 1975 tarihinde Solomonik imparatorluğun diğer bütün kraliyet ünvanları ile birlikte toptan feshedildiğini ilan etti ve teklif edilen meşruti monarşi sistemi kaldırıldı.⁹⁰⁷ Halk Evleri gibi *Safara*'nın kurulduğunu Aralık 1975'te ilan etti.⁹⁰⁸ Ağustos ayında 81 yaşındaki yaşlı Kral I. Haile Sellassie öldü ve gizlice gömüldü.⁹⁰⁹ Başpiskopos, Şubat 1976 tarihinde görevden alındığında geçmişle olan son büyük bağlardan bir tanesi de koparılmış oldu.

Nisan 1976'da *Derg* en sonunda tek parti sistemini güçlendirmeye detaylı bir program olan Ulusal Demokratik Devrim Programı (Program for National Democratic Revolution, (PNDR)'de ayrıntısı ile amaçlarını belirledi.⁹¹⁰ Albay Mengistu tarafından ilan edilen şekliyle bu amaçlar işçilerin, köylülerin, küçük burjuvazinin ve bütün feodalizm karşıtı ve antiemperyalist güçlerin liderliği altında sosyalizme doğru ilerlemeyi içeriyordu. *Derg*'in nihai amacı bir tek partili sistem oluşturmaktı. Bunun yapılması için POMOA kuruldu⁹¹¹ ve bütün muhalefet partisi olan MEISON, EPRP, EDU, Echat, Wozlig, ve birkaç devlet karşıtı olan siyasal partilerin zorunlu olarak kayıtlı olmasını ilan ederek ve sonuçta siyasal partilerin yasaklandı.⁹¹² Sadece MEISON'ın *Derg* ile çalışmaya başlarken *Derg*'lerin tarafından bütün modern entellektüellerin ve gençlerin modernleşme çabaları engellemiş oldu ve sonunda reformcular Kırmızı Terör (Red Terror) döneminde öldürüldüler.⁹¹³

1976 yılının sonlarına gelindiğinde *Derg* Albay Mengistu'nun gücüne karşı büyümekte olan bir muhalefet olduğu için içyapısı itibariyle yeniden yapılanmaya gitti. Bu düzenlemenin istikrarsızlığı Addis Ababa'daki Saray'da Binbaşı Teferi Benti'nin taraftarları ile Mengistu'nun taraftarları arasında cereyan eden ve Mengistu'nun kazandığı büyük bir çatışma ile sonuçlandı. Teferi'nin ve taraftarlarının çatışmada

⁹⁰⁷ Proclamation No. 31, 1975; Bkz Ethiopian Herald, 22 Ekim 1974.

⁹⁰⁸ Proclamation No 71, 1975.

⁹⁰⁹ Declassified PA/HO Department of State E.O 12958 rapor "Ethiopia: Anatomy of Revolution" Eylül 25 1974; Declassified Document of Department of State Box 122, folder "Ethiopia" 2 Aralık 1974 on the Ron Nessen Papers at the Gerald R. Ford Presidential Library.

⁹¹⁰ Ethiopian Herald, 6 Ocak, 1977.

⁹¹¹ John Markakis ve Nega Ayele, ss. 156-158.

⁹¹² John Markakis ve Nega Ayele, ss.160-167.

⁹¹³ Bahru Zewde, Modern, ss. 236-238, 246-248; Andargachew Tiruneh, ss.71-81.

ölümü üzerine *Derg* içindeki iç muhalefet de ortadan kaldırılmış oldu ve Mengistu, *Derg*'in yeniden yapılandırılmasına devam etti. Bu icraat Mengistu'yu Halk Milislerinden, şehir savunma birliklerinden ve silahlı kuvvetlerin modernleşmesinden yani diğer bir deyişle Etiyopya hükümetinin ve ordusunun etkin kontrolünden sorumlu olan tek başkan yardımcısı yaptı. *Derg* içindeki uzun güç mücadelesi sonucunda Mengistu'nun *Derg*'deki son rakibi olan Binbaşı Atnafu Abate de elimine edildi ve bu durum Mengistu'yu tartışmasız olarak yönetimin başına getirdi.⁹¹⁴

⁹¹⁴ Bahru Zewde, *Modern*, ss. 248-256.

5.3.3.2.Etiyopya'nın Sosyalizm ve Reformları

İktidarı ele geçirdikten kısa bir süre sonra *Derg*, Etiyopya'nın sosyalizmi (ህብረተሰባዊነት በኢትዮጵያ!) teşvik etmeye başladı⁹¹⁵, bu kavram kendi kendine yeterlilik, işçilerin onuru ve ortak faydanın üstün tutulması gibi sloganlarla dışarıya vuruluyordu⁹¹⁶. Bu sloganlar yaygın olarak işçilikten hazzetmeme ve statü ile ilgili derin endişeler ile mücadele etmek için tasarlanmıştı. Sosyalizmin özünde olan bir husus toprak reformuydu. Toprak reformunun⁹¹⁷ gerekliliği hakkında ortak bir fikir birliği olsa da, *Derg* bunun nasıl uygulanacağı hakkında çok az fikir birliğine sahipti. Birçok teklif, hatta sosyalist ülkeler tarafından teklif edilenler bile, üretimi sürdürmek için ılıman davranılması gerektiğini tavsiye ediyordu. Fakat *Derg*, kırsal alandaki bütün toprakları millileştirerek, yarıcılığı kaldırarak ve köylüleri de bunların uygulanması için işin başına geçirerek toprak reformu ile ilgili radikal bir yaklaşım seçmişti. Hiçbir ailenin on hektardan daha fazla arazisi olmayacak ve hiç kimse çiftlik işçisi çalıştıramayacaktı. Çiftçilerin her 800 hektar başına yeni düzenin uygulanmasından sorumlu olan yürütme komiteleri tarafından idare edilecek olan köy birlikleri kurmaları bekleniyordu. Bu değişikliklerin uygulanması kırsal alanlardaki yerel yönetimlerde ciddi boyutlarda karışıklığa sebep oldu. Kentlerdeki bütün araziler, kiralanabilir durumda olan evler ve apartman daireleri de devletleştirildi ve sayısı 3 milyonu bulan kentsel alanlarda yaşayan insanlar kırsal köy birliklerinin görevlerine benzer görevleri olan kent halkı birliklerine üye oldular⁹¹⁸.

Hükümet her ne kadar toprak reformu ile ilgili olarak radikal bir yaklaşım benimsemiş olsa da endüstriyel ve ticari sektörlerle ilgili bir miktar dikkatli davrandı. *Derg*, bütün bankaları ve sigorta şirketlerini devletleştirdi ve ülkedeki bütün önemli şirketlerin kontrolünü eline geçirdi⁹¹⁹. Fakat perakende ve toptan satış ile ihracat ithalat sektörleri özel kişilerin elinde kaldı. *Derg*, her ne kadar arazinin ulusal olarak toplu

⁹¹⁵ "Ethiopian Socialism or Scientific Socialism?", የሰራዊቱ ምኞት (Voice of the Masses). Say: 19, 27 Ocak 1975; አዲስመንግሥት (Addis Zemen Gazette), 17 Eylül 1974.

⁹¹⁶ *Derg*'nin Sosyalizm karşı gösteren *Democracia*, 25 Aralık 1974 dir.

⁹¹⁷ Proclamation No. 31, 1975.

⁹¹⁸ Andargachew Tiruneh, ss. 85-122.

⁹¹⁹ Addis Zemen 17 Eylül 1974; Andargachew Tiruneh, ss. 85-122.

mülkiyetini emretmiş olsa da bu karar çok az hazırlık yapılarak alınmıştı ve bazı bölgelerde tepki ile karşılandı. Aynı zamanda, Derg iktidardan ve karar verme süreçlerinden uzak tutulan ülkenin sol siyasi kanadının desteğinin çoğunu da kaybetti. Öğrenciler ve öğretmenler hükümetin Addis Ababa'daki üniversiteyi kapatmasından, Eylül 1975'te bütün ortaöğretim okulları greve gitme tehdidiyle karşılaşmasından ve öğrencilerin İş Birliği İle Gelişme Seferberliğinde askeri disiplin şartları altında zorla çalıştırılmasından dolayı hayal kırıklığına uğramışlardı. AETU'yukurmak için CELU'nin⁹²⁰ ortadan kaldırılması, devrimi erken dönemde destekleyenleri hayal kırıklığına uğrattı. Başta devrimle ilgisi olan birçok devlet görevlisi ülkeyi terk etti.

⁹²⁰ 26 Ekim 1974 CELU'nun Ofisi'nin kapatılması ve faaliyetlerinin yasaklanması ve kan dökülme nedeni ise devrime askerlerin karşı çıkmasıdır.

VI. BÖLÜMÜ

TOPLUM, DEVLET, MODERNLEŞME: ETİYOPYA VE TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİNİN KARŞILAŞTIRMALI TARİH

Bir toplumdaki değişimin ve modernleşmenin dinamiğini daha açık bir biçimde anlamak için, bir araştırmacının bir araştırmada ihtiyaç duyduğu en iyi yöntem; farklı coğrafi bölgelerden dinamikleri kıyaslamak ve karşılaştırmak ve sosyal değişimin ve modernleşmenin dinamiklerini analiz etmek için karşılaştırmalı tarihsel araştırma yaklaşımını kullanmaktır.

Daha önce vurgulandığı gibi, hem Osmanlı hem de Solomonik imparatorlukları, modern öncesi tarımsal ve geleneksel imparatorluklardı ve her ikisi de yaklaşık olarak 13. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştı. Bu geleneksel imparatorluklar pek çok temel benzerliğe sahipti.

Bunlardan bazılarını şu şekilde zikredebiliriz: İlk olarak, dinin ve dinsel kurumların devlet politikalarındaki baskınlığı ve müdahalesi çok yüksekti. İlerleyen yüzyıllarda her iki imparatorluk da aşamalı bir düşüşle yüzleşmişti ancak geleneksel gruplar güçlerini ve ayrıcalıklarını garanti altına almak için düşüşü tersine çevirmek üzere eski günlere dönmeyi önermişti. Daha önce vurgulandığı üzere, Batı'nın düzenli etkilerine bağlı olarak bu imparatorluklar en düşük noktaya geri çekildiler ve kimi reformcu seçkinler düşüşü tersine çevirmek için modernleşmeyi ortaya koymaya çalıştılar, ancak hem iç, hem de dış pek çok unsur nedeniyle başarısız oldular. Bu noktada Lale Devri ve Patrona Halil olayı Kral Susyenos devrinde kanlı bir savaşın takip edeceği olaylarla kıyaslanabilir. Her iki durumda da, geçici bir başarı kazanmak üzere dinsel kurumlar ve muhafazakârlar Batılılaşmayı ve modernleşmeyi bidat olarak görüp feshettiler; ancak akabinde Batı'nın etkileri ve modernleşmenin ilk belirtileri hem Etiyopya'da hem de Türkiye'de 19. Yüzyıldan itibaren tekrar başladı.

Hem Etiyopya'da hem de Türkiye'de dini liderler her türden reformu “dinde değişme” olarak görüp şiddetle karşı çıktılar. Daha önce bahsedildiği üzere, modern

iletişim ve ulaşım araçları (bisiklet; telefon ve araba) kadar fabrikaların önerilmesini de Etiyopya Ortodoks Kilisesi ve ruhban sınıfı “şeytanın işi” olarak düşünüyordu. Benzer bir biçimde, Osmanlı Türkiye’inde de Ulema her türden Batı etkisini reddediyordu. Din kitaplarının basılmasını “İslami” bulmuyordu ve “bir tünelden yalnızca insan olmayan bir hayvanın geçebileceğini” vurgulayan bir fetva vererek İstanbul’daki Tünele karşı çıkıyordu. Tarlan Baser’e göre “*Tünelin resmen faaliyete geçmesi için padişah’tan ‘icazet’, Şeyhülislam’dan II. Abdülhamit gidip gelen arabaların zararsız olduğu konusunda ikna edilir ama ‘toprak altında insan taşınmaz’ diye fetva çıkartan Şeyhülislamın engeli bir türlü aşılamaz.*”⁹²¹Kısacası pek çok kere zikredildiği gibi, İmparatorluğun düşüşüne olduğu kadar modernleşmenin girmesine ve yayılmasına direnişte, ulemanın olduğu kadar dinsel kurumun rolü ve etkisi de belirleyiciydi.

Daha önce gördüğümüz gibi, Sultan III. Selim ve Kral II. Tewodros modernleşme sürecine askeri alanda başladılar. Ancak buradaki sorun sırasıyla Sultan II. Mahmut ve Kral II. Menelik’in halefleri Selim ve Tewodros’tan farklı ne yaptığıdır. Her iki durumda da, onlar sarayda yetişmişti ve dış dünyadan gelen bilgilerle çeşni katılmış geleneksel saray eğitimi almışlardı ve haleflerinin pratik zayıflıklarına tanık olmuşlardı. Stanford J. Shaw’un belirttiği üzere:

“Mahmut, Selim’in zayıflığına ve kararsızlığına tanık olmuştu. Nizam-ı Cedid programında girilen sınırlı reformların bile başarısını da görmüştü. Mahmut saltanatının başında şunların farkına varmış gibi görünmektedir:

- i. *Başarılı olabilmesi için reformlar Ordunun yalnızca birkaç unsurunu değil Osmanlı kurumlarının ve toplumunun tümünü kapsamak zorundaydı.*
- ii. *Reforme edilmiş kurumların işleyebileceği tek yöntem, yerlerini alacakları eski kurumların tümünün yıkılmasıydı ki böylece onlar yenilerin işleyişini engelleyemesinler ve*
- iii. *Reformlar uygulanmadan önce dikkatli bir biçimde planlanmalı ve emin bir biçimde desteklenmeliydi. Bu düşünücüler, izleyen yıllarda*

⁹²¹Tarlan Baser, “Yeraltı Faaliyetleri Tarihçesi”

http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/3eb58bd4d3486f0_ek.pdf Erişim Tarihi 01 Ocak 2018

Mahmut'un reform politikasının belkemiğini oluşturacak bir biçimde ortaya çıkacaktı".⁹²²

Benzer bir koşulda, Kral Menelik, 1860'lara kadar Tewodros'un sarayında yetişmiş ve eğitim görmüştü. Tewodros'un sarayına gelen Avrupalı misyonerler ve diplomatlarla temas halindeydi. Tıpkı Mahmut gibi, Menelik de modernleşmenin önemini sessizce öğrenmiş ve aynı zamanda da Tewodros'un reformlarının zayıflıklarını fark etmişti. Kendi modernleşme döneminde, Menelik sistematik bir biçimde onların zihniyetini değiştirmek üzere Kiliseyi de içerecek bir biçimde Geleneksel Kurumlarla sertçe yüzleşti. Reformların planlanmasının önemini de farkındaydı ve kendi torunları Lij Iyassu ve Teferi'yi okula gönderdiği kadar kendisini de modernleşmenin bir parçası (araba sürerek, sinema izleyerek, telefon kullanarak ve pek çok başka yollarla) olarak gösteriyordu. Menelik yabancıların niyetlerinin de farkındaydı ve onları danışman, yorumcu veya başka bir görevle işe aldığı anda bile asla resmi olarak göreve almamaya dikkat ediyordu. Kısacası, Menelik'in reformları kültürel olduğu kadar sosyal, siyasi ve ekonomik alanları da kapsıyor ve salt askeri alanlarla sınırlı kalmıyordu ve Tewodros'a kıyasla başarılı olmuştu. Böylece, hem Mahmut'un hem de Menelik'in modernleşme süreci haleflerinin zayıflıklarını anladıkları, sistematik ve planlı bir biçimde uygulamaya soktukları ve uygulama dönemlerine destek olunduğu için kıyaslanabilir.

Hem Etiyopya hem de Türk Modernleşmesindeki bir başka benzerlik, kimi aydınlanmış reformcu krallar tarafından tepeden başlatılmasıydı. Reformcu siyasi seçkinler (tıpkı İmparator II. Tewodros ve II. Menelik kadar Sultan III. Selim ve II. Mahmut gibi) ilk modernleşme girişimlerini Avrupa güçlerinin sömürgeleştirme ve kültürleşme çabalarına karşı doğrudan siyasi özerkliklerini kaybetmemeye yönlendirmişlerdi ve onlar ülkelerini dönüştürmek için Avrupa kurumlarının ve modern bilgilerin kimilerini benimseyen modernleşmeciler seçkinlerdi. Bir başka deyişle, reformcu siyasi seçkinler, Avrupalıların devletin iç meselelerine karışmasına zorla karşı koyuyorlardı ve onlara askeri reformları ve diğer sosyo-politik modernleşme çabalarını içerecek bir biçimde farklı açılardan ülke sakinlerini eğitime ve onlara tavsiyede

⁹²² Stanford J. Shaw, History, s.1.

bulunmarolünü vermişlerdi. Daha önce vurgulandığı gibi, bu reformlar eninde sonunda modern bir ordu inşa etmeyi ve aynı zamanda da askeri olmayan başka yönlerden merkezi devleti güçlendirmeyi amaçlıyordu. Hem Türkiye’de hem de Etiyopya’da tüm reformlar paraya mal olan yeni bir ordu inşa ederek başladı; para etkili vergilendirme ile toplanmak zorundaydı ve kısacası bu durum ancak modern ve etkili bir merkezi ve bölgesel bürokrasi aracılığıyla başarılabilirdi. Hükümet denetimini yaygınlaştırmak için daha iyi iletişim araçlarına da ihtiyaç duyulmaktaydı ve eğitimin yeni türleri de devletin ihtiyaç duyduğu hem askeri, hem sivil bürokrasiyi içeren yeni modernleşmeci seçkinleri üretmek niyetindeydi. Hükümdarlar modern bir ordunun yeterli olmadığını ve ülkeyi kontrol etmek ve gelirlerin toplanmasını garantiye almak için etkili bir bürokratik makineye ihtiyaç duyduklarının da farkına varmışlardı.

Reformcu siyasi seçkinler modernleşme girişimlerinin sürdürülebilirliği açısından en önemli koşulun eğitim olduğuna inanmışlardı ve modern seküler okullar açarak ve modern bilgileri uyarlamak için Avrupa’ya pek çok öğrenci göndererek modernleşme girişimlerini uygulayabilecek bir kadro yaratılması için bir sürü fon ayırmışlardı. Hem Osmanlılar, hem de Etiyopyalılar Avrupa bilgisine, Avrupa bilimi ve teknolojisine ve bir Avrupa diline korkunç bir ihtiyaç duymaktaydılar. Örneğin hem Etiyopya hem de Türk modernleşme sürecinde reformcu hükümdarların bazıları ya Fransızca’yı bizzat öğrenmiş ve bu dilde ustalaşmış ya da oğullarının bu dili öğrenmesini ve bu dilde ustalaşmasını temin etti. Bilhassa Sultan III. Selim, Sultan Abdülaziz ile Lij Iyassu ve Kral Haile Selassie çocuklarında bir Fransızca öğretmene sahipti ve iktidara geldiklerinde Fransızca’yı öğrendiler ve bu dili akıcı bir biçimde konuşuyor durumdaydılar ve modernleşme sürecini güçlendirmek için Avrupalılarla kolayca iletişime geçmek ve Avrupa’yı benimsemek açısından bu dili kullanmaktaydılar. Bunun yanı sıra, pek çok hükümdar öğrencileri yurt dışına göndermek kadar, yurt içi eğitime ve öğrenime de önem vermekteydi. Örneğin, okul müfredatları Fransızca’yı. Galatasaray Lisesi ve pek çok okul Fransızca eğitim vermekteydi. Etiyopya’nın durumunda, Lij Iyassu tarafından açılan Fransız Alliance France ve Haile Selassie’nin açtığı Teferi Mekonen Okulu kadar Menelik’in açtığı ilkokullar da 1940’ların ortasında eğitim dilleri İngilizce olana kadar Fransızca eğitim vermektedirler.

Diğer önemli bir koşul, etkili iletişim ve ulaşım yöntemlerinin yayılması ve genişlemesiydi. Böylece zamanlarının çoğunu posta ve telgraf hizmetleri kadar yolların ve demiryollarının yayılmasına vakfetmeye başlamışlardı. Bunların yanı sıra, modern yaşam tarzında var olan dinsel ve eski dogmatik davranışları reddeden pek çok seküler görüşü ve temel hakları yayacak olan ve toplumun sosyal görünüşünü ileri düzeyde değiştiren gazeteleri ve basılı yayınları yaygınlaştırdılar.

Ancak, reformcuların modernleşme sürecinin başlangıcındaki en büyük handikabı 19. yüzyılda imparatorluğu dönüştürememesiydi. Reformların sadece elbise giyiminden ibaret olmadığı kesindi; ancak reformların ölü doğduğu ve sarayların eşiğini aşmadığı da doğrudur. Neticede, modern eğitim tesisleri ile desteklenen Avrupa tarzında bir ordunun ve bürokratik bir aygıtın yaratılmasıyla İmparatorlukta etkili bir merkezi denetimin geniş ölçüde kurulması sağlanmıştı ancak bunu tam anlamıyla başarmak da daha pek çok seneler alacaktı.

İlk olarak, yeterince eğitilmiş ve güvenilir bir personelden yoksundular. Yeni askeri ve bürokratik tekniklerin yeterli bilgisine sahip insan çok azdı. Yeni eğitim tesisleri ancak 19. yüzyılın ortasında yeterince ve uygun mezun vererek tedricen devleti besleyebiliyordu. Aynı zamanda, vergiye tabi çiftçilik sistemin ilgası ve yeni taşra sisteminin getirilmesi, taşra ileri gelenleri gibi ortadan kaldırılmaya niyetlenen sistemin ürünleri tarafından yapıldığından reformlar kötüye kullanılarak uygulanmak zorunda kalınıyordu.

İkincisi, reformlar tepedeki akılcı bir siyasi tercihin sonucuydu. Onlar, Avrupa yöntemlerinin uygulanması ile devletin kurtarılabileceğini düşünen Sultanın ve bir dizi önde gelen hizmetlisinin düşüncelerine dayanmaktaydı. Reform politikaları asla popüler bir baskının sonucu değildi ve bu nedenle toplumun kütlesinde güvenilir bir temelden yoksundu.

Üçüncüsü, her ne kadar akılcı-yasalcılık bürokrasinin çalışmalarında tedricen gelenekselliğin yerini almışsa da, patrimonyal sistem “klasik” sistemdeki yüksek memurlar arasında öylesine yaygındı ki onlar hem sayısız bağlılarına geçim temin ederek onları bağımlı tutuyor ve aynı zamanda da bu bağlıların saraydaki süregiden siyasi mücadelelerde kendilerini desteklemesini sağlıyorlardı. Bu durum, bilhassa “işe

alma ve işten çıkarma” gibi durumlarda yeni kurumların akılcı çalışmasının altını oyuyordu.

Dördüncüsü, on dokuzuncu yüzyılın reformları eskilerin ilgasından çok yeni yasaların, yeni düzenlemelerin ve yeni kurumların yaratılmasını içermektedir. Ancak bu durum bir düalizm de yaratmaktaydı, örneğin; modern okulları ile temel olarak ulemanın ortaçağa dayalı eğitim sistemi beraberce yan yana yaşıyordu. Bu durum modern hukuk sistemi ile birlikte yaşayan İslam’ın kutsal yasası Şeriat için de geçerliydi. Eski ve yeni kurumların yetki alanı her zaman çok açık bir biçimde tanımlanmamıştı. Etiyopya örneğinde, Kilise hem hukuksal hem de idari meselelerde devlet işleri ile içi içe geçmişte ve Kilise ve soylular sürekli ve güçlü bir biçimde yeni takdim edilen reformlara ve yasalara muhalefet etmekteydi. 20. yüzyıla kadar Etiyopya 1974 Devrimi ile sona erecek olan Solomonik nesline meşruiyet kazandırmak için Fetha Negeset’in eski hukuk dokümanını uyguladığı kadar yazılı olmayan yasaları da kullanmaktaydı. Geleneksel seçkinler modern seküler düşüncelerin ve modern eğitimin yayılmasına olduğu kadar modern aydın sınıfının doğuşuna da karşıydı. Daha önce vurgulandığı gibi, yeni modern düşüncelerin “*dinlerini değiştirdiğini düşünüyorlardı.*”

Son olarak, şüphesiz bir ekonomik ve mali temelin olmayışı Aşil topuğunu desteklemekteydi.⁹²³ Her iki ülkede, reformları pahalı ya yapmıştı. Belirtilen finansal kaynaklar açıkça yetersizdi ve onları arttırmak için yapılan girişimler fena halde yanlış yönetilmekteydi. Reform süreci boyunca mali sorun aşılamaz kaldı. Sonuçta, devlet görevlileri çok kötü ve düzensiz ücretlendirildi ve rüşvet her iki vakada da yaygınlaştı.

Hem Etiyopya hem de Türk modernleşme sürecinin bir başka benzer yanı reformcu hükümdarların imparatorlukların tedrici düşüşünü yavaşlatmak için tepeden reformları ve modernleşmeleri sunmasıydı. Hükümdarlar hem eski geleneksel kitlelerden hem de yeni seçkinlerden sert bir direnişle karşılaştı. Hem Tewodros hem de III. Selim hem dış, hem de iç gruplardan gelen muhalefetin bir sonucu olarak reformlarını takdim etmelerinin bedelini canları ile ödediler.

⁹²³ Aşil topuğu bütün azametini rağmen, düşmeye yol açabilen bir zayıflıktır. Mitolojik kökeni fiziksel bir savunma açığını kastederken, deyimsel referanslar düşmeye yol açabilecek yaygın özelliklere veya niteliklere gönderme yapmaktadır.

Hem Etiyopya hem de Türk modernleşme sürecinde Batı'nın rolü ve etkisi modernleşme süreçlerine başarı ile etkide bulunan Rusya, Fransa, Britanya ve son olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne bakılarak kıyaslanabilir. Etiyopya'da Menelik öncesi dönemde, yönetici hükümdarların modern farkındalığının yaratılmasında Avrupa'ya gönderilen pek çok öğrencinin ve Etiyopya'ya gelen birçok Avrupalı misyonerin uzun vadeli etkisi oldu. 1890'lardan 1920'lere geçen zaman diliminde ise pek çok modern aydın feodal Japon İmparatorluğu'nu modernleşmiş bir hükümdarlığa getiren radikal dönüşüme ve modernleşmeye saygı duymaktaydı ve bu seçkinler kendilerini Japonlaştırıcılar olarak adlandırdı. 1920'lerden 1930'ların başına geçen süreçte hem seçkinler hem de modern aydın sınıfı Fransa'dan güçlü bir biçimde etkilendi. Okullar ve memurlar Fransız dilini kullanıyordu ve Cibuti-Adis Ababa Demiryolu Fransızlar tarafından inşa edilmiş ve işletilmişti. Bu durum Fransa'nın modernleşme sürecinde güçlü bir miras bırakmasına yol açtı. Daha önce vurgulandığı gibi, İkinci Dünya Savaşı, BMME'sinin sona ermesiyle birlikte, İmparator Haile Selassie ittifakını ve dostluğunu ABD'ne yönlendirerek sistematik bir biçimde egemenliğini güvence altına aldı. Çünkü BMME yönetimi 1940'ların başında Britanya'nın Etiyopya'yı "işgal edilmiş bir düşman toprağı" olarak görmesine yol açmıştı. Önceden de belirtildiği üzere, geniş bir biçimde "Amerikan Çağı" olarak bilinen dönemde Amerika Birleşik Devletleri Etiyopya'yı da içerecek biçimde üçüncü dünya ülkeleri için "Point Four"u ve diğer sosyo-ekonomik ve siyasi reformları (Marshall Planı gibi Point Four'nun da ana hedefi, dünyada Komünist ideolojinin yayılmasını çerçevelemektir) devreye sokarak güçlü bir modernleştirici mirasa sahip oldu.

Benzer bir biçimde, Türkiye'nin durumunda Batı'nın etkisi Rusya ile Küçük Kaynarca Anlaşması'nın imzalanması ile başlamıştı ve Rusya, Osmanlı azınlık tebaalarının yegâne koruyucusu oldu. Azınlıklar hem ekonomik hem de sosyal açılardan durumdan hoşnuttu. 1789 Fransız İhtilali sırasında, İhtilalin meyveleri kimi siyasi reformcu Sultanları da içerecek bir biçimde Osmanlı toplumuna sızdı. Bu Sultanlar Fransızca öğrendiler ve tedricen gerileyen İmparatorluğu modernleştirmek için Fransız idare sistemini olduğu kadar Fransız danışmanları da işe koşmaya giriştiler. Benzer bir biçimde, 19.yüzyılda Britanya'nın ve Amerika'nın etkisi örneğin pek çok misyoner

okulunun İmparatorlukta yaygınlaşması ile açığa çıktı; azınlık sorunu 1909 Adana olayları'na ABD savaş gemisi gönderilmesi ile ilişkileri bozuldu ve hatta Palmerston bile güçlü bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine çareler önerdi. Türk Bağımsızlık Savaşı döneminden itibaren Amerika Birleşik Devletleri General Harbor delegeler grubunu ülkeye gönderdi ve Mustafa Kemal'e tavsiyelerde bulundu ve sonraki yıllarda Birleşik Devletler Atatürk'ün seküler modernleştirici reformlarını güçlü bir biçimde destekledi.⁹²⁴ Komünist ideolojinin güneye doğru yayılmasını önlemek kadar Türk modernleşme sürecinin sürdürülebilirliği açısından da II. Dünya Savaşı ardından Marshall Planı önem kazandı.

Hem Türkiye hem de Etiyopya'da modernleşmenin başlaması açısından bir başka ortak unsur Mısır'dı. Mısır, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bir parçası idiyse de, Mehmet Ali'nin hükümdarlığında modernleşmiş, Sultan'a karşı bir savaş yürütmüş ve Adana kadar uzak bir toprağı bile bütünleştirmişti. Tam da bu zaman diliminde Osmanlı sultanları ordularını modernleştirmek için çabalamışlardı. Benzer bir biçimde, Hıdiv İsmail Debarq Muharebesi'nde Kral Tewodros'u yenince Etiyopya topraklarına zarar verdi ve daha önce anlatıldığı üzere bu durum, Etiyopya modernleşmesinin başlamasında önemli bir unsur oldu.

19. yüzyıldan önce, hatta onların modernleşme döneminin başlamasından çok önce iki imparatorluğun da sosyal ve ekonomik koşulları birbirine benziyordu ve her iki örnekte de toplumları dinsel kurumların ve dogmaların baskın olduğu tarım ekonomisine yüksek düzeyde bağlı geleneksel toplumdur. Yanı sıra, soyluluğun geleneksel okulları ve kilise/camii sosyo-politik hayat üzerinde, 20. yüzyılın ortasında popüler devrimler onları alaşağı edene kadar egemenlik kurmuştu. Her iki örnekte de, tek bir din çok etnikli ve çok dinli olmalarına rağmen resmi dindi. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam ve Ulemalar; Etiyopya'da Ortodoks Kilisesi ile ruhban sınıfı ve soylular devlet yapısı ve aygıtı içinde resmen tanınan kurumlardı. Onlar aynı zamanda vergi toplama ve köylüler için adaleti sağlama hakkına da sahipti. Örneğin, Etiyopya'da toprağın üçte biri Kilise'ye aitti ve İmparatorlukta Etiyopyalı Müslümanların kendi topraklarına sahip

⁹²⁴ Bkz. Seçil Karal Akgün, ss. 55-82.

olmaya hakları yoktu ve bu durum Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayr-ı Muslim azınlıkları andırıyordu.

Benzer biçimde, hem Osmanlı hem de Solomonik İmparatorluklarında toplum ikiye ayrılmıştı: Hükmeden ve hükmedilenler. Önceden vurgulandığı gibi, Kral ve Sultan halkın ve toprağın üzerinde mutlak güce sahip olarak toplumsal hiyerarşinin tepesinde bulunmaktaydı. Kral, gücünün ve saygınlığının sürdürülebilirliği açısından savaşçı sınıflar ve dinsel kurumlar tarafından desteklenmekteydi. Onlar vergilerini ve haraçlarını ödemek zorunda kalan köylülere bağımlıydı, hatta onların asalağıydı. Hem devletin hem de Kilisenin talep ettiği feodal toprak vergisinin endişe verici ölçüde artması nedeniyle, toplumun ekonomisinin vergi biçimine bürünmüş üçte ikilik bir ürün kaybına uğramaktaydı.

Bir feodal imparatorlukta geleneksel soylular ve devlet açısından gelirin en büyük kaynağı topraktı. Hem Etiyopya hem de Türkiye'de vergilerin toplanmasını bölgesel beyler üslenmişti. Kimi toprakların maaş karşılığı onlara verilmesi ve rüşvet nedeniyle, vergi toplanması merkezi hükümeti sübvansede edemiyordu. Zaman zaman kimi bölgesel beyler çok güçlendiler ve zayıf krallar devleti kaosa soktu.

Geleneksel toplum ekonomisinin bir başka yönü yavaş büyümeye tanık olunmasıydı ve her iki durumda da ticaret ve endüstrinin yayılması çok zayıftı. Bu durum, bilhassa vergiler açısından gelir kaynağı haline gelen uzun-mesafeli ticaretin gerilemesi ile İmparatorlukların düşmesine önderlik etmesinde barırdı. Yanı sıra değişim aracı geleneksel toplumda değiş-tokuşla ve ilkel para kullanımı ile sağlanıyordu, ancak izleyen yıllarda para ekonomisinin girmesi toplumların görüntüsünü değiştirecekti. Batı dünyası ile kıyasladığımızda sanayi ve hizmetlerin gelişimi hem Türkiye'de, hem de Etiyopya'da 19. yüzyıldan önce çok cılızdı. Ancak Türkiye Etiyopya'ya kıyasla çok daha gelişkindi.

Geleneksel toplumda güç kuşaktan kuşağa kan bağı ile aktarılmaktaydı. Hem Osmanlı hem de Solomonik hanedanı gücü kuşaktan kuşağa tek bir aile grubu içinden geçmekteydi. Hanedanlar soylarının yüksek düzeyde dogmatik sosyal yapı içinde üstün olduğunu ve kimi kehanetlere dayandığını savunmaktaydılar. Bu tür bir gelenek sistemin içinde saygınlıklarını korumak isteyen eski soylular ve Ulemalar kadar dinsel kurumlar

tarafından da güçlü bir biçimde desteklenmekteydi ve onlar her türden yeniliği ve modernleşme çabasını din dışı olarak şiddetle reddetmekteydi. Eski güç transfer sistemi ırıs yönetim anlayışı hem Türkiye’de (1923) hem de Etiyopya’da (1974) sona erene kadar, yani yaklaşık olarak yirmici yüzyılın ortasına kadar onlar statükoyu devam ettirmeye çabaladılar.

Geleneksel toplumun yaygın karakteristiklerinden birisi geleneksel eğitime bağımlı olmalarıydı. Bu durumda, dini merkezler ve eski soyluluk, toplumu eski yöntemlerle tekrar tekrar biçimlendiriyordu ve modern eğitimin ve seküler görüşlerin takdim edilmesini ve yayılmasını reddediyordu. Hem Etiyopya’da, hem de Türkiye’de kimi aydınlanmış hükümdarlar bir miktar modern seçkin yaratmak üzere modern eğitimi takdim etmeye teşebbüs etmişti. Örneğin, Sultan III. Selim ve II. Mahmut, Kral II. Tewodros ve II. Menelik’in batılı tarzda modern seküler okulları ülkeye sokmasına benzer bir biçimde askeri reformu ve askeri okulları devreye sokmuştu. Onların çabaları yalnızca çocuklarını okula göndererek din değiştirmeye teşebbüs ettikleri bağlamında gelenekçiler tarafından şiddetle eleştirilmekle kalmamıştı, aslında onların korktukları gelecek kuşağın akılcılaşması ve sekülerleşmesi idi. Bu durumun nedeni, geleneksel toplumun eski sistemin gelenekçilerine ve yaşam tarzına çok daha anlayışlı yaklaşmasıydı. Psikolojik olarak modern toplumlar eski sistemi açık bir biçimde eleştirerek ve hatta devrim için sokaklara çıkarak reformu ve değişimi talep eden akılcı ve idealist toplumlardı.

Genellikle modern bir toplum olumsal anlamda özgür, hareket kabiliyeti yüksek, ilerici, okumuş, endüstriyel, aktif, şehirleşmiş, dogmalardan arınmış ve bağımsız gibi olumsal ifadelerle tanımlanırken, aksine geleneksel toplum olumsuz anlamda diktatörlüğe dayalı, geri, cahil, saldırgan, kadercı, dinsel, kırsal, yüksek düzeyde dogmatik ve bağımlı olarak tanımlanmaktaydı.

Etiyopya ve Türkiye’de modernleşme süreci 19. yüzyılın başlarında Solomonik ve Osmanlı seçkinlerinin süregelen üstünlüklerinin güvenliğini sağlamak ve merkezi hükümetin yönetimini güçlendirmek üzere tasarılan bir dizi reformla başladı. 19. yüzyıl reformcularının görevi ve reformların büyüklüğü her bir ülkede geniş ölçüde

farklı idi. Ancak temel sorun her iki ülkede de aynıydı: Avrupa meydan okumasının kendisini askeri, ekonomik ve kültürel açılardan gösteren baskısına nasıl dayanılabilir?

Her şey hesaba katıldığında, 19. yüzyıl reformcuları görevlerini yerine getirmekte başarısız olmuştu. Başarısızlıkları kısmen üstesinden gelmeye çalıştıkları rahatsızlıkların doğasından kaynaklanmaktaydı. Örneğin, 19. Yüzyıl koşullarında, hangi reform önlemi alınmış olursa olsun çok-etnili, çok-dinli ve çok-dilli Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan kurtarabileceğini düşünmek oldukça kuşkuludur. Benzer bir biçimde, sınırlı meşruiyeti ve elindeki kaynakların kıtlığı ile Solomonik rejiminin de sınırlı bir modernleşme programı ile bile baskılara başarılı bir biçimde dayanarak ayakta kalabileceğini tahayyül etmek çok güçtür. Bununla beraber, 19. yüzyılda girişilen reformların tarihinin ışığında her iki ülkede de seçkinlerin modernleşmeyi ilerletmek için ellerinden gelenin en iyisini yapmadıklarını söylemek doğru olmaz.

Etyopya'da ülkenin modernleşmesi yolunda çok kapsamlı olumsal bir etkiye bulunan çok az reform yapılmıştı. 19. yüzyıl boyunca seçkinler arasında modernleşmeciler olarak adlandırabilecek iki istisna haricinde çok az insan vardı: İmparator II. Tewodros ve II. Menelik. İmparator Tewodros'un saltanatı sırasında askeri reformun başlatılmasına tanık olunmuştu ve ülke içinde silah üretimine başlanmıştı ve yine onun zamanında kimi sosyal ve siyasi reformlara girişilmiş ve başarı kazanılmıştı. Ancak, 19. yüzyılın sonunda Etiyopya'da kesinlikle durum çok farklıydı ve ülke yüz yıl öncesine kıyasla çok daha az moderndi. Menelik zamanında, telgraf iletişimi sosyal değişimin en büyük modernleştirici silahı olarak takdim edilmişti, çok daha düzenli bir posta hizmeti mevcuttu, ilk Fransız tarzında seküler okular kurulmuştu ve artık Aemro gazetesi ve diğer gazeteler hizmete sokulmuştu. Diğer yandan, devlet hazinesi bomboştu ve İmparatorluk Sarayı derin bir mali kriz içindeydi. Bu koşullar altında yeni bir vergi sistemi yürürlüğe sokuldu ve kitleler olasılıkla öncesine kıyasla ekonomik olarak fakirleştiler. Etiyopya'nın modernleşmesi açısından, seçkinler eski zamanlardaki gibi güçlerini ve saygınlıklarını sürdürmek isteyen eski geleneksel soyluluktan ve Kilise'den gelen güçlü direniş nedeniyle süreci sürdürmekte başarısız oldular.

Diğer cenahta, Osmanlı seçkinlerinin kusuru reform yapma ve modernleşmeye duydukları isteksizlik değildi. Yukarıda gördüğümüz gibi, 1830'lu yılların ortasından

itibaren hedefi başarmak yönünde çok çeşitli önlemler almaya başlamışlardı fakat ekonomik alanın haricinde Türk gündelik yaşam alanı bu reformlardan neredeyse hiç etkilenmemişti. Osmanlı seçkinleri başarısız olmuştu, çünkü giriştikleri reformlar gündelik ihtiyaçların güdümünde bölük pörçük ve birbiriyle ilintisiz uygulanmıştı ve bu duruma çare bulamamışlardı. Reform önlemlerinin çoğu İmparatorluğun Hristiyan tebaalarına veya onların gerçek veya kendi kendilerini öyle olduklarını ilan eden yabancı destekçilerine yöneltilmişti. Bu önlemler elbette Osmanlı yurttaşlığı değil kendi milli kimliklerinin arayışında olan Hristiyan tebaalar üzerinde başarı kazanamazdı.

Osmanlı seçkinlerinin başarısızlığı kaybedilen zaman bakımından ve heba edilen kaynaklar açısından oldukça pahalıya patlamıştı. Yine de bu durum Türkiye'ye önemli bir miras bıraktı; şöyle ki binlerce genç insan Tanzimat sırasında ve onu izleyen dönem boyunca kurulan her türden seküler okulda eğitim görmüştü. Bu insanların aldığı eğitim elbette Avrupa'da var olan standartlara denk değildi. Ancak onları Osmanlı sınırları ötesindeki dünya hakkında eğitmeye yeterliydi ve "Osmanlı yönteminin" kusurları hususunda onlara bilinç kazandırdı. Bu eğitilmiş genç insanların yeni sınıfı kendilerini şaşmaz bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeni sivil hizmetlerde ve orduda öğretmenler, yazarlar, yayımcılar ve bürokratlar olarak genellikle "modern" uğraşların izinde buluyorlardı. Daha önceden gördüğümüz gibi, bu yeni sınıfın sıralarından gelenler liderlere dönüşecek ve 20. yüzyılda Osmanlı hanedanlığı yerine gelen yeni düzenin destekçileri olacaktı. Bu durumun aksine, Etiyopya'da reformları başlatan Solomonik hanedanının seçkinlerinin hükümlerine geleneksel soylulardan ve Kilise'den muhalif liderler karşı koyacak ve bu nedenle reform önlemleri başarısız olacaktı.

İki ülkenin on dokuzuncu yüzyılda modernleşmenin sonuçları açısından karşılaştıkları farklılıklar kısmen yönetici seçkinlerin ve yönettikleri siyasal sistemlerin karakterlerindeki farklılıklara dayandırılabilir. Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardır dünyadaki en kuvvetli güçlerden birisiydi ve gücü büyük oranda sivil ve askeri idarenin açık sistemine ve bunlarla ilişkili eğitim ve öğretim ağına dayanmaktaydı. 19. Yüzyılın Osmanlı seçkinleri bu olgunun farkındaydı. Olasılıkla tam da bu farkındalık nedeniyle,

ilk ve en yoğun reformlar sivil ve askeri idarenin tepesindeki Sultan ve Bab-ı Ali tarafından ve eğitim sistemi içinden başlatılmıştı.

Öte yandan, Etiyopya'da krallar yüzyıllardır kan bağlarını Solomonik efsanesine dayandırarak hükmetmişlerdi ve bu nedenle Saray'da haleflik sorunları da baş göstermişti. Bu tür siyasi sistemlerde idari ve askeri yapılar kraliyet ailesine bağlılığa dayalıydı ve meşruiyetlerini eğitimlerinden ve liyakatlerinden almamaktaydı. Tam da bu nedenle güç iddiasındaki birileri yalnızca Solomonik'in kan bağından geliyorsa iddialarını haklı çıkarabilirdi. Yanı sıra, soylular kadar Kilise ve onun öğretileri de devlet yapısı içinde Amhara (yöneten sınıf etnik grubu) olmayanlara ve Ortodoks Hristiyan olmayanlara alan açmamaktaydı. Tüm bunların yanında ülkenin coğrafi yalıtılmışlığı da pek çok olguya olumsuz anlamda katkıda bulunmaktaydı.

İki ülkedeki modernleşme sürecindeki seçkinlerin rolüne referansla belki de en önemli unsur, bu insanların kendi ülkeleri dışındaki dünya hakkındaki farkındalık dereceleri ve bunun sonucu olarak değişim ihtiyacı algılarının farklı olmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu 14. yüzyıldaki başlangıcından itibaren Avrupa ile yakın temas halindeydi. Elbette aralıklarla onunla savaşlar yapmaktaydı. Ancak aralarında canlı ticari ilişkiler ve entelektüel bağlar da mevcuttu. Osmanlılar bilhassa 17. yüzyılın sonlarında sıklıkla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıpları anlamına gelen Avrupa yükselişinden itibaren Avrupa'da olup biten değişikliklerin farkındaydı. Hiç kuşkusuz, Osmanlı seçkinleri Avrupa ilerlemesinin derinliğini ve önemini hafife almıştı. Buna rağmen, on sekizinci yüzyılın başında Osmanlılar açısından tek tük de olsa ve Batı'yı taklit etmekte etkili ve koordineli olmasa da bilinçli bir çaba da mevcuttu. Daha önce gördüğümüz gibi, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Batılılaşma girişimleri Osmanlı siyasi yaşamının kalıcı bir bağlamı haline gelmişti.

Aksine, Etiyopyalılar on dokuzuncu yüzyılın öncesinde Avrupalılarla yalnızca birkaç karşılaşma olanağına sahip olmuşlar ve kısa temaslarda bulunmuşlardı. Daha önce vurgulandığı üzere, pek çok Avrupalı imparatorların saraylarında görünmüş ve ülkenin gelişmesi açısından askeri modernleşmenin kullanımı kadar idarede değişimin önemi hakkında iyi bir farkındalık yaratmışlardı. Ancak tüm bunlar yeterli değildi. Bilhassa denize çıkış için süregiden talepler kadar Osmanlı ve Mısırlılardan gelen tek

tük saldırılar ve toprak istilaları da on dokuzuncu yüzyıl boyunca dış dünya hakkında Etiyopya İmparatorunun farkındalığında dolaysız bir etki yapmıştı. Ancak Etiyopya'daki modernleşmenin kaderi üzerinde bunların etkisi geniş ölçüde değişti.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Ruslar ve Britanyalılar gibi dış güçler Osmanlı nüfuzunun temellerini sarsıyordu. İki ülkenin de iç işlerinin yönetiminde doğrudan karışmayı tercih etmeyen Britanya sınırların dışından tehdit oluşturmadığından (örneğin, Rusya gibi) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerli seçkinleri desteklemekteydi ve sınırların içinden de artan bir biçimde yükselen İmparatorluğun Hristiyan tebaalarının özerklik hareketlerine karşı daha ılımlıydı. Britanyalılar bir ikilemle yüzleşecek bir biçimde, en azından görünüşte Osmanlıların bu tebaalarına sempati de göstermekteydi. Bir yandan da, Ruslar İmparatorluğun çözüldüğü bir durumun baş faydalanıcısı olmasın diye bu tür bir durumu önlemeye ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya niyetliydiler.

Öte yandan, Hristiyan din kardeşlerinin durumlarına ilgi de göstermek zorundaydılar. Britanyalılar Osmanlı kurumlarının reformunu bu ikilemden çıkışın bir yöntemi olarak görüyordu. Ancak, Britanya'nın arka çıktığı reformlar esasen hukuk ve vergilendirme alanları ile sınırlıydı ve İmparatorluğun gayr-ı Muslim tebaalarını yenilenmiş bir Osmanlı devletinin tam yetkili yurttaşları yapmayı amaçlıyordu. Britanya reformları zaman zaman Fransa tarafından da desteklendi; ancak reformlar iyi planlanmamıştı ve her olayda ana amacını başarmakta yetersiz kaldılar. Buna rağmen, reformcular tarafından her yürürlüğe konduğunda, girişilen reform her ne olursa olsun Britanya bilhassa Tanzimat döneminde onlara katkıda bulundu.

Etiyopya örneğinde Tewodros zamanında Britanyalılar din kardeşleri olan Avrupalı rehineleri özgürleştirmek için Etiyopya'ya karşı savaş yürüttüler ve böylece modernleşme şevkini kırdılar. Geniş bir ordu ile Etiyopya'nın en önemli topraklarına girdiler ve kralı yenerek geri çekildiler. Benzer biçimde, Osmanlı Mısır'ı Etiyopya topraklarına saldırdı ve Hristiyan Etiyopya'daki Müslüman din kardeşlerini desteklemek için onun bir parçasını işgal etti. Akabinde İtalya da işgal girişiminde bulundu ve 20. yüzyılın başında Etiyopya'yı işgal etmeyi başardı. Hem iç hem de dış pek çok savaşın yoğunluğu hem ekonomiyi hem de İmparatorların zamanını tüketti.

Daha önce vurguladığımız üzere, her iki ülkede de ekonomik kalkınma yönünde ciddi bir girişim yoktu ve yüzyıl boyunca her iki ülke de yaşam standartlarının gerilediğini öne sürmek için güçlü kanıtlar vardır. Ancak bu alanlarda bile kimi önemli kazanımlar elde edilmişti, ancak bunların etkisi halk kitlelerinin yaşamında çok küçüktü, hatta hemen hiç denebilecek kadar azdı veya tersine gelişmişti.

Örneğin, eğitim kurumlarından yalnızca göreceli olarak az sayıda Türk yararlanıyordu ve bundan bile az sayıda Etiyopyalı kendi ülkesinde faydalanmaktaydı. Çünkü bu tür kurumlar esasen personele ihtiyaç duyan genişleyen sivil ve askeri bürokrasileri beslemek üzere en büyük şehir alanlarında kurulmuştu. Ancak, yeni eğitim sisteminden geçenlerin pek çoğu da yeni kurulan bürokrasideki tırmanışlarının önünün geleneksel seçkinler tarafından tıkandığını keşfettiler. Öte yandan, bu konuda Etiyopya'daki ve Türkiye'deki durum bir miktar farklıydı. Gördüğümüz gibi, Etiyopya'da yalnızca çok az sayıda insan “modern” eğitim kurumların kullanma olanağına sahipti ve bunların pek çoğu da zaten seçkinlerin üyeleri idi. Dahası, seküler eğitime sahip olan insan sayısı çok az olduğundan ve onların hizmetine duyulan ihtiyaç çok fazla olduğundan, seküler bir eğitim temin eden kişiler hem ekonomik hem de sosyal açılardan tümüyle çok daha iyi koşullara sahip olmaktaydı ve bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni kurulan seküler okullardan faydalanan Türklerin sayısı binlerle ifade edilmeye başladı.

Her iki örnekte de ülkelerin yasaları ve hukuk sistemi kâğıt üzerinde reforme edilmişti ve seküler mahkemeler yaygınlaşmıştı. Ancak, bu değişiklikler yozlaşmış bir adli ve idari sistem olarak kitlelerin faydasına çok az yansdı. Olasılıkla hem Türkiye'de hem Etiyopya'da değişimin en önemli yönü, siyasi otoritenin merkezileşme derecesine ilişkindi. Bu durum idari, yasal ve askeri reformlar ve iletişim araçlarındaki gelişmeler ve bu araçların yaygınlaşması ile mümkün olmuştu. Yine, bu değişimin boyutu Türkiye'de Etiyopya'ya kıyasla çok daha büyüktü. Yine de her iki ülkede de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında merkezi hükümetin otoritesinin kapsama alanı taşra ileri gelenlerinin ve dini liderlerin hilafına önemli derecede artmıştı.

Eğer merkezi otoritenin kullanılmasında bir miktar sınır olsaydı ve eğer seçkinler ve onların emrindeki idari aygıt açısından kitlelerin ihtiyaçlarına bir ölçüde duyarlılık

bulunsaydı, bu merkezileşme daha önceden var olanın üzerinde bir gelişme ifade edebilecekti. Ancak hem Etiyopya’da hem de Türkiye’de merkezi hükümet duyarsızdı ve hükümetteki Osmanlı ve Solomonik seçkinleri astlarına karşı aşırı derecede yozlaşmıştı.

Osmanlı Türkiye’sinde milletler sistemi, taşradaki toprak ağaları, Ulema vb. ile uygulanan merkezsizleşmiş otorite adil değildi, daha geniş sosyal hedefleri başarma bakımından yetersizdi ve keyfi idi. Yine de bu sistem gelenekler ve görenekler ile sınırlandırılmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı ve Solomonik hanedanlarının daha merkezileşmiş otoritesi eskisinin faydalarını ilga ederek zararlarını devralmasından çok çekti. Yanı sıra gerileyen bir ekonominin üzerine ağır bir vergi yükü de bindirdiler. Sonuçta, her iki ülkenin de içişlerinde artan yabancı etkisi geleneksel unsurlar tarafından şiddetli bir düşmanlıkla karşılaştı.

Dahası, Türkiye’de Avrupalı güçler İmparatorluğun ayrılıkçı gayr-ı Muslim tebaalarının velinimetleri olarak teşhis edilmekteydi. Osmanlı ve Solomonik seçkilerinin liderliğine muhalefetin doğasında her iki ülkenin modernleşme derecesinin ve oranının miktarı yatmaktadır. Geçmişe dönüp bakıldığında, Türkiye’deki Osmanlı seçkinlerine muhalefetin en sesli ve etkili sözcüleri ayırt edici bir biçimde modern bir sınıftan – sivil bürokratlardan ve askeri memurlardan, gazetecilerden, yazarlardan ve öğretmenlerden oluşan bir sınıf – gelmekteydi. Bu yeni sınıf 19. Yüzyıl Osmanlı reformlarının, bilhassa eğitim sistemindeki reformların bir ürünüydü. Yanı sıra, yalnızca liderlik etmeye yetecek kadar geniş bir sınıf olmakla kalmayacak, aynı zamanda hareketin omurgasını da oluşturacaktı.

Aksine Etiyopya’da Solomonik Hanedanı’na muhalefetin liderliğini 1960 darbesini gerçekleştiren askeri seçkinler yapmıştı ve bunu İmparatorluğun pek çok parçasında köylülere dayanan bir kitle muhalefeti ve isyanlar izlemişti. Devrimin arifesinde, modernleşmeciler aydınlar çeşitli halk partileri biçimlendirmişti ve devrimin ortasında ordu, sosyalist yönelimli bir askeri rejim tesis etmişti.

İlk bakışta, on dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren gelen süreçte hem Etiyopya’nın hem de Türkiye’nin siyasi tarihinde ve modernleşme sürecinde epey benzerlik olduğu görülmektedir. Bu dönem boyunca devrimci ayaklanmalar hem

Osmanlı hem de Solomonik Hanedanlarının kurumlarını sarsmıştır. Bu durumu çeşitli gruplar ve sınıflar arasında geçen devrim sonrası mücadeleden kaynaklanan birkaç yıllık siyasi kaos izlemiştir. Zamanla merkezi hükümetin otoritesi orduya yaslanmıştır. İzledikleri ideoloji ve uyguladıkları politikalar dikkat çekici bir biçimde bir ölçüde benzerdir: Cumhuriyetçilik. Her iki grup da ulus-devletin şanına inanıyordu ve her ikisi de millet olma duygusu yaratmayı amaçlayan programları hedef olarak izliyordu ve devleti güçlendirmeyi ve onu yalnızca siyasi olarak değil ekonomik olarak da bağımsız yapmayı amaçlıyordu. Her iki ülkede de modernleşme, yönetici seçkinlerin devletlerini modernleştirme çabalarının bir yan ürünüydü.

Ancak, yukarıda belirtilen benzerliklerin ötesinde her iki ülkenin modernleşme derecelerinde ve düzeylerinde önemli varyasyonlar mevcuttu ki bu varyasyonlar bu dönemde yalnızca her bir ülkenin siyasi sisteminin karakterini etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda da her bir ülkedeki olayların gelişiminde de çok önemli bir rol oynuyordu. Örneğin, Osmanlı ve Solomonik Hanedanlarının kurumlarını ortadan kaldıran devrimci hareketler ekonomik ve sosyal gelişme yönünde önemli adımlar atamamıştı. Öte yandan, devrimci sürecin bizzat kendisi her bir ülkede geleneksel siyasi sistemin sonunun başlangıcı olarak görülebilir. “Genç Türkler”in ve “Genç Etiyopyalılar”ın ve akabinde bunların öğrencilerinin devletleri tarafından ne kadar kafa karıştırıcı bulunduğu önemli değildir, 20. yüzyılın başından itibaren onlar seçkinler ve kitleler tarafından benzer biçimde kabul gördüler ki onlar, açısından hükümetin meşruiyetinin nihai kaynağı yönetilenin rızası olmasa bile en azından refahının temin edilmesiydi.

1920’lerde Atatürk ve 1970’lerde Mengistu rejimlerinin başlamasıyla her iki ülkede de modernleşme yönünde büyük bir hamle vardı. Atatürk, merkezi hükümette gücü toplayarak seküler Türkiye Cumhuriyeti’ni yaratmakta başarılı olmuştu. Hukuk sistemi elden geçirilmiş ve daha fazla sekülerleştirilmişti, eğitim kurumları genişletilmiş ve geliştirilmişti, iletişim ağı genişletilmişti ve sanayileşme vasıtasıyla ekonomik gelişmenin başarılması için iyileştirilmiş girişimler ve pek çok benzer gelişmeler mevcuttu. Hem Atatürk hem de Etiyopya Devrimleri örneğinde temel benzerliklerden bazıları Hanedan ismini anımsatacak olanlar da dahil olmak üzere unvana dayalı adların kaldırılması ve devleti seküler bir cumhuriyet haline getirecek bir biçimde Kilise veya

dini kurumlarla devlet işlerinin ayrılmasıydı. Her iki örnekte de, eski imparatorluklar eski sultanın/kralın devrilmesi ile sona ermişti ve devrimci reformlarla eski idari sistem ilga edilmişti. Bunlara ek olarak Halk Evleri ve *Safara*(Halk Evleri) gibi yeni girişilen reformlarla ve eğitim reformlarıyla yeni cumhuriyetler daha da güçlenmişti. Doğrusu, hem Atatürk'ün hem de Mengistu'nun reform politikalarında çarpıcı derecede paralel bir benzerlik vardı. Ancak, Atatürk'ün aksine Mengistu sosyalist çizgide bir reform başlatmıştı ve mutlak bir diktatör haline gelmişti. Onun sosyalist yönelimi A.B.D. tarafından güçlü bir biçimde reddedildi ve pek çok yerel isyan hareketi meydana geldi ve sonuçta modernleştirici reform başarısız oldu.

Etiyopya Kralı I. Haile Selassie'nin Atatürk'ün büyük bir hayranı olduğu söylemesi şaşırtıcı değildi ve bir keresinde Atatürk'ün modern Türkiye'nin kurucusu olduğu gibi, kendisinin de modern Etiyopya'nın kurucusu olduğunu VOA, Amerika'nın Sesi radyosunun Amharca bölümünden bir gazeteci ile yaptığı bir röportajda, "ኢትዮጵያዊዎችናጵያዊዎችንግንዛቤዎችላቸውለትጥጽባለባቸው፡፡" *"Nasıl Atatürk modern Türkiye'nin babası olmuştusa, İmparator Haile Selassie de modern Etiyopya'nın babası olmuştur"*⁹²⁵ dedi.

Öte yandan, bu dönem boyunca Türkiye ve Etiyopya'nın modernleşme sürecinde kayda değer farklılıkların ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Bu tür farklılıklardan birisi siyasi gelişmenin önemine ve yönetimin tarzına ilişkindir. Atatürk, iktidara gelmesinin başlangıcından itibaren rejimi için hükümet kurumlarının dışında bir destek temelini dikkatlice inşa etmişti. Bu aynı destek temeli, yani Cumhuriyet Halk Partisi, Atatürk'ün 1938'de vefatının ardından da gücün pürüzsüz el değiştirmesi için araç olmuştur.

Etiyopya'da ise Haile Selassie ve Mengistu aksine politikalarını uygulamak için ağırlıklı olarak orduya ve bürokrasiye dayanmaktaydılar ve devletin bu iki organı İtalya'nın işgaline ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Britanya döneminin yarattığı baskılara dayanamadılar. Nihayetinde Haile Selassie'nin bizzat kendisi ülkede ne olup bittiğini bilmiyordu ve sonuçta kendisini tahttan indirilmiş buldu. Bu dönem boyunca iki ülke arasındaki bir başka önemli fark, hükümet politikalarının sonucu olarak meydana

⁹²⁵ VOA'dan Aktaran Abdu Muhammed Ali, s.144.

gelen değişikliklerin derinliğine ilişkindi. Böylece, her iki ülkede de pek çok alanda paralel reformlara girişilmişse de, her şey hesaba katıldığında Türkiye’de uygulanan reformlar Etiyopya’ya kıyasla hem daha köktenci idi hem de çok daha geniş etkide olmuştu.

Bu dönem boyunca iki ülkedeki modernleşme sürecindeki farklılıkları, Etiyopya ve Türkiye’de siyasi hayata egemen olan insanların kişiliklerine bağlamak çekicidir. Atatürk’ün kişiliğine ve liderlik rolüne muhafazakâr bir toplumu seküler bir ülkeye dönüştürdüğü için Etiyopyalı yöneticiler tarafından saygı duyulmaktaydı. Benzer bir biçimde, bir asker ve bir askeri komutan olarak özgeçmişleri nedeniyle devrimden sonra *Dergue* silahlı kuvvetlerin inşasına ve güçlendirilmesine kuvvetli bir vurgu yapmıştı. Buna rağmen, her bir ülkede ekonomik ve sosyal değişime ilişkin devrimden sonra meydana gelenler açısından çok daha köklü nedenler vardı. Kurumsal terimlerle Türkiye’de Cumhuriyetin kurulması yeni bir çağın başlangıcını işaretlerken Etiyopya sosyalist bir cumhuriyete dnşmişti.

Sosyal-yapısal terimler içinde, Türk tarihinin ve modernleşmesinin bu dönemi Türkiye’de en azından 1830’lar kadar erken bir tarihte başlayan bir sürecin devamıdır. Sultan II. Mahmut bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu’nu merkezileştiren planlı bir çabaya girişmişti ve bu nedenle bürokratik aydınların yayılmasına ve iktidara gelmesine yol açmıştı. Atatürk’ün katkısı, zaten zafer kazanmış olan askeri ve sivil bürokratlar sınıfına liderliği vermesiydi ve onun büyük başarılarından birisi yitip giden Osmanlı İmparatorluğu’nun yerine meşruiyetin yeni bir temelini ve yeni bir siyasi çerçevesini tesis etmesiydi. Atatürk başta olduğu süre boyunca Türkiye’yi sosyal, ekonomik ve siyasi açılardan radikal bir biçimde dönüştürdü ve modernleştirdi. Dahası, aynı elit sonraki yıllarda gücün demokratik bir biçimde transferi kadar adil ve hür bir seçim sistemini yürürlüğe koyduklarını da iddia etmekteydi.

Türkiye ile kıyaslandığında Etiyopya’nın sosyal yapısı, 19. yüzyılın başından itibaren çok az değişti. Batılılaşmış aydınların çok küçük bir sınıf olarak yaygınlaştığına emin olabiliriz. Ancak, bu sınıf geleneksel unsurların gücüne meydan okuyabilecek bir konumda değildi: Solomonik seçkinleri ancak 1974 Devrimi’nde fena halde sarsıldı. Diğer yandan, Atatürk zlen Osmanlı sistemi yerine yeni bir siyasi ereve inşa etmek

zorundaydı ve neredeyse iflas etmiş bulunan Türk ekonomisine yeni bir refah ölçüsü getirmeliydi. Bu görevlerin ikisi de kolay değildi, ancak onun bu görevleri başarma çabalarına zaten kurumsallaşmış olan bir askeri-bürokratik sınıf destek olacaktı. Etiyopya’da ise devrimden sonra *Dergue* yalnızca aynı görevi (yeni bir siyasi çerçeve kurmak ve yeni bir ekonomik kalkınma programı başlatmak) başarmak zorunda değildi, neredeyse sil baştan sivil ve askeri bürokrasiler inşa etmek, yeni bir seküler eğitim sistemi, yeni bir seküler hukuk sistemi vb. de kurmak zorundaydı. Ancak, çok fazla askeri diktatöryel yöntemler pek çok Etiyopyalı gencin hayatına mal oldu, ülke fakirleşti ve mevsimsel kıtlığa ve kuraklığa bağımlı kaldı. Bir başka ifade ile, Atatürk Türkiye’yi refah, modern ve seküler bir ülkeye dönüştürürken *Dergue*, Etiyopya’nın ekonomik ve siyasi krizine değişim getirmeyi başaramadı.

Liderlikteki bir başka önemli farklılık, her bir adamın iktidara gelme ve önem kazanmasındaki yöntemden kaynaklanmaktaydı. Atatürk, Bağımsızlık Savaşı’nın kahramanı olarak ortaya çıkmıştı. Türk ulusunun kimliği, bu uzun mücadelenin sonunda belirmişti ve hakikaten her sınıftan Müslüman Türk bu harekete iştirak etmişti. Öyle ki, her ne kadar Batılılaşma önlemlerinin pek çoğu Türk ulusunun çoğunluğunu gücendirse de, Atatürk onları uygulamakta başarı kazanmıştı çünkü meşruiyetinin kaynağını Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nda biçimlendirmişti. Bundan dolayı, O bir baba otoritesi – bu olgu, kendisine verilen Atatürk soyadında açık bir biçimde sembolleşmişti-- ile ahlaki öğüt verebilir ve nasihat edebilir, uyarılarda bulunabilir ve ender de olsa cezalandırabilirdi.

Türkiye ve Etiyopya’daki farklı modernleşme derecelerinden kaynaklanan sosyal güçlerin yapılanmasındaki farklılıklar Atatürk ve Haile Selassie’nin tarih sahnesinden çekilmelerinden hemen sonra açık bir biçimde ortaya çıktı. Mesele elbette bu zaman diliminde iki ülkenin üzerindeki uluslararası çevrenin büyük ölçüde farklı doğasının etkisi nedeniyle oldukça karmaşıklaşmaktadır ve bu konu bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Yine de, Türk seçkinlerinin (askeri bürokrasi sınıfı) ilk olarak Atatürk’ün ölümünün etkisine ve akabinde II. Dünya Savaşı’nın yarattığı acil duruma karşın dayanabilmelerini sağlayan yeterli birliğe ve güce sahip olduklarının farkına varmak oldukça önemlidir. Diğer yandan, Etiyopya’da hem Haile Selassie hem de Mengistu siyasi ayaklanma ve devrimle ortadan kalkmıştı.

Yöneticilerin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra iki ülkede meydana gelen siyasi koşulların farkındaki neden, Atatürk'ün Türkiye'de zaten temsilcisi olduğu bir seçkinler sınıfına önderlik etmesiydi. Ancak bu durum Etiyopya'da yoktu. Türk seçkinleri Atatürk'e kıyasla biraz daha muhafazakâr olabilirdi. Ancak her şey hesaba katıldığında Atatürk'ün Batılılaştırıcı-modernleştirici ideolojisine ve devletin başını çektiği bu ideolojinin uygulanmasını sağlayan programa inanmak konusunda çok az tartışma vardı. Böylece, Atatürk'ün ülkenin siyasi hayatına hükmetmesi olgusuna rağmen onunla Türk seçkinleri arasında çok büyük bir uçurum yoktu ve bir anlamda baskın askeri sınıf onun liderliğine ve hükmetmesine hürmet gösteriyordu. Etiyopya örneğinde ise yöneticilerin her ikisi de muhafazakâr ve zorba idi, onlar ülkenin modernleşmesine güçlkle öncülük etmekteydi. Birinin gelip öbürünün gittiği sistem sınırlı kaynakları tüketmeye başlıyordu ve ayakta kalmak için çabalıyordu.

Genel olarak konuşacak olursak, çökmekte olan feodal imparatorlukları tersine çevirmek için modernleşmenin uygulanması sosyal, siyasi ve ekonomik değişimler getirmişti. Bu değişimler, hükmetmenin dinsel dogmatik sistemine karşı kitlesel hoşnutsuzluğu ve devrimleri de gündeme getirmişti ve bunlar eninde sonunda eski rejimlere darbe vurmuştu. Eski rejimlerin tersine yeni cumhuriyetçi devletler 20. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Ülkelerin kalkınması ve siyasi modernleşmesi açısından, liderliğin rolü, ileri görüşlü düşünme ve sosyal modernleşme 21. yüzyılda demokratik olmayan geleneksel bir yöntemin modern, demokratik ve seküler bir yaşam tarzına dönüşümünde önemli faktörler olarak düşünülebilir.

SONUÇ

Sürekli olarak değişen bir dünyada yaşıyoruz. Antik Çağlardan beri insanlık tarihi, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel değişimler deneyimlemiştir. İnsanlığın bilgisi bilim ve teknolojiadaki yeni icatlar vasıtasıyla arttıkça bu değişimler endişe verici bir biçimde “dünyayı kontrol edecek” düzeye bile erişecek şekilde devam etmektedir. Ünlü bir psikolog David McClellan yeni bilgiye ve icatlara olan bu tür merakı ve gözü pekliği “*zihinsel virüs*” olarak adlandırmıştır. Tarihçiler şimdiki zamanla geçmişi, hatta geçmişten daha modern olacak olan geleceği bile şimdiki zamanla kıyaslamak için bu tür olay ve olguların muhasebesini yapmaktadırlar. Onlar yaşamın tüm alanlarında görülen bu değişime “modernleşme” demektedirler. Başka bir deyişle, insanlığın yeniye ve yenilikçi değişimin tüm yönlerine olan şevki gelenekselden, yeni ve modern yaşam biçimine bir toplumsal değişimi de içerebilmektedir. Bizim “modernleşme” olarak adlandırdığımız bu değişim, bu tezin ana hedefidir.

Modernleşme toplumun farklı parçalarından hem destek hem de muhalefet edinebilen değişimin çok boyutlu yüzlerine sahip olagelmıştır. Geçmişte, bilhassa din adamları her türden yeniliğe “dinde bir değişme” olasılığı olduğu gerekçesi ile güçlü bir biçimde muhalefet etmişti. Örneğin, tıpkı Galileo Galilei gibi Bellatta Gebre Egziyabeher adındaki 19. yüzyılda yaşamış modern Etiyopyalı aydınlardan birisi “dünyanın güneş etrafında döndüğünü” yazdığından kilise tarafından lanetlenmiş ve tutuklanmıştı. Benzer bir biçimde, Türkiye’de Matbaa’nın gelişi, Tünel gibi modern ulaşım sistemlerinin ülkeye girişinde olduğu gibi, Etiyopya’da da telefon ve sinemanın ülkeye sokulması dini liderlerin fetvaları ile güçlü bir lanetlenme ve muhalefetle karşılaşmıştı, ancak bunlar sonradan topluma uyarlanabilmişti. Bilhassa, 19. Yüzyılın ardından modernleşmenin meydan okuması ile yüzleşen Türkiye ve Etiyopya gibi Batılı olmayan ülkelerdeki toplumsal değişim ve modernleşme üzerinde dini kurumların etkisi çok güçlüydü.

Pek çok bilim insanı geleneksel yaşam biçiminden modern bir yaşam biçimine geçişi sosyal değişim olarak tanımlarken, Batı dışı ülkelerde modernleşmenin özgün özellikleri vardı. Bilhassa Etiyopya ve Türkiye örneğinde modernleşme, modernleştirici seçkinlerin Batı modernleşmesinin en önemli unsurlarından kimilerini uyarladıkları ve

onları spesifik bir hedefe ulaşmak için (yani, sırasıyla Solomonik ve Osmanlı İmparatorluklarındaki düzenli gerilemeyi önlemek için) kendi bağlamları ile bütünleştirdikleri savunmacı modernleşme olarak tanımlanabilmekteydi. Genelde Batılı olmayan ülkelerde modernleşmenin dinamiklerini anlamak için modernleşme sürecini kıyaslarken hem Etiyopya’da hem de Türkiye’de pek çok şey ortaktır. 19. yüzyılın başında askeri modernleşme biçiminde başlamıştı, sonraki yıllarda hayatın tüm yönlerini kapsayarak modernist aydınlar sınıfının doğmasına yol açtı. Hem Etiyopya hem de Türk modernleşme sürecinin bir başka temel benzerliği, reformcu seçkinlerin geleneksel gruplara karşı etkileşimi idi. Geleneksel dünya sistemi içinde güçlerini ve saygınlıklarını sürdürmek için her türden modernleşme çabasına dinsel lanet okuyorlardı ancak modernistlerin süregiden mücadeleleri nedeniyle geleneksel gruplar hem Etiyopya’da hem de Türkiye’de modernleşme süreçlerine entegre oldular ve onların bütüncül bir parçası haline geldiler. Çalışmanın bulgularından hareketle Etiyopya ve Türkiye gibi Batılı olmayan ülkelerin sosyal, siyasi ve ekonomik modernleşmesinin genelleştirilmesinin olası olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü modernleşme her zaman Batılılaşma değildir, daha çok onlar Batı’dan etkilenen ancak kendi karakteristiklerine sahip Batılı olmayan ülkelerdir. Öyle ki bu çalışma tarihsel olayların zaman farklılıklarına karşın iki ülkenin modernleşme sürecinin kıyaslanabilir olduğunu göstermektedir.

Böylece, kimi sınırlamalarına karşın genelde Batılı olmayan ülkelerin karşılaştırmalı tarihsel çalışmalarındaki ve özelde ise Etiyopya ve Türkiye arasındaki sosyal değişim ve modernleşme süreçleri çalışmalarındaki boşluğa ışık düşürebileceği umut edilmiştir.

Modernleşme Batılı fikirlerin ve değerlerin dünyanın Batılı olmayan kısmına ithal edilmesi ile sağlanan bir sosyal değişim iken, aksine modernleşme her zaman Batılılaşma değildir. Batılılaşma yerli halkın kendine has sosyal, siyasi ve psikolojik özelliklerini tümüyle terk ederek Batı kültürünün tam bir kültürleşmesini edinmesi olarak özetlenebilir. Bu durum, bilhassa kültürlerin, dillerin ve hayatın tüm yönlerinin tümüyle Batılı değerlere dönüştüğü pek çok Karayip ve Latin Amerika ülkesi için geçerlidir ve 21. yüzyılda “kültürel emperyalizm” olarak adlandırılmıştır. Ancak,

modernleşme Avrupa'dan en önemli unsurların kimilerini uyumlaştırarak başarılabilir ve onları yerel sistemlerin bağlamına bütünleştirebilir. Bir başka deyişle, modernleşme Batı'dan her şeyi almak ve kendi kültürel değerlerini reddetmek değildir. Bu durum Etiyopya ve Türkiye örneğinde çok açıktır. Her iki örnekte de reformcu seçkinler Batılı modernleştirici değerleri ithal etmişler ve kendi değerlerine onları entegre etmişlerdir ve bu durum, güdümlü veya savunmacı modernleşmeyi başlatmıştır. Bizim örneğimizde hem Etiyopya hem de Türkiye kendi dillerini ve dinlerini orijinal biçiminde korumuşlar ancak onlar geleneksel yaşam biçiminden modern yaşam biçimine sosyo-politik sistemi dönüştürmüşlerdir. Hem Etiyopya'da hem de Türkiye'de seçkinler kimi Batılı dilleri öğrenseler bile Amharca ve Türkçe gibi yerel diller günümüze kadar korunmuştur. Benzer biçimde, 18. yüzyıldan beri dini misyonerler her iki ülkeye de gelmesine rağmen hem Etiyopya hem de Türkiye resmi dinlerini olduğu kadar (Etiyopya'da Ortodoks Hristiyanlık ve Türkiye'de İslam) kültürel kimliklerini de muhafaza etmişlerdir. Böylece, bu çalışmada bilhassa pek çok Batılı olmayan ülke kendine has özelliklere ve karakteristiklere sahip olduğundan pek çok açılardan modernleşme ve Batılılaşma bir ülkede diğer ülkeye kıyasla oldukça farklıdır.

Bizim örneğimizde, 19. Yüzyıl modernleşme reformları hem Etiyopya'da hem de Türkiye'de sosyal, siyasi ve ekonomik açılardan olumsal bir etki yapmıştır. Bunlardan bazıları pek çok eski sistemin ortadan kalkmasını, sosyal yaşamdaki değişimi, sekülerizmin takdimini ve toplumu modern yollara dönüştüren seküler aydınlar sınıfının doğuşunu kapsamaktadır, ancak Batı ile rekabet edecek hıza erişilememiştir. Ancak geçmişin aksine dinin ve dini kurumların etkisi her iki ülkede de geriledikçe sosyal ve insan hakları ama bilhassa kadın hakları ve eşitliği artmıştır.

Etiyopya ve Türkiye gibi Batılı olmayan ülkelerde modernleşmenin başarısını ve başarısızlığını kıyaslarken, zamanın dünyasında var olan siyasi iklimine bağlı kalınacağı unutulmamalıdır. Örneğin, Etiyopya örneğinde 1970'li yıllardan sonra sosyalist düşünce okullarının etkisi altında rejimin aldığı önlemlerle dinsel muhafazakârlar ve burjuva sınıfları tümüyle ortadan kaldırılıp yerlerine yeni işçi sınıfları ikame edildi. Ancak bu durum Türkiye'de gerçekleşmedi.

Modernleşmenin Dinamikleri'nde Cyrill Black bir çokülkeyi modernleşme düzeylerine dayanarak yedi gruba ayırmıştı. Etiyopya ve Türkiye aynı gruba düşmüştü. Black bu toplumlar uzun modern zaman periyotları için doğrudan ve kapsamlı yabancı idaresine direnmelerini sağlayan, merkezi bürokratik hükümetin uzun geçmişine sahip olduklarından, geleneksel hükümetlerinin yeterince etkili olması nedeniyle müşterektedirlerdemektedir. Kendisi gerçekten aynı yöntemlerle modernleşen iki toplum olamayacağının farkındadır. Bu noktada, Etiyopya ve Türkiye örneği için onun argümanını kuvvetle destekliyorum. Ancak, modernleştirici liderliğin güçlenmesinin karar verici anı olarak düşündüğü 1924 yılının Etiyopya için uygun olmadığı yönünde kendi argümanımı ileri sürüyorum. 1924 yılı Ras Teferi'nin (gelecekteki Etiyopya İmparatoru olan I. Haile Selassie) yani prensin ve arkadaş çevresinin Batı başarısı hususunda gözlerini açan Avrupa'ya tarihsel tura çıktıkları yıldır. Ancak yurttan Kraliçe Zewditu ve en muhafazakâr sınıfın üyeleri devletin başındaydı. Bu bakımdan, ya 1930'da Teferi'nin İmparator Haile Selassie I olarak taç giymesi veya aynı yıl Batı eğitilmiş Etiyopyalı ilk aydınlar sınıfının yurda geri dönmeye başlaması ya da 1931'de Japonlaştırıcıların etkisi ile ilk yazılı Anayasa'nın taslağının çizilmesi Black'in argümanını daha iyi desteklemektedir. Böylece, 1924 yılı modernleştirici liderliğin güçlenmesinin karar verici anı olarak ya 1930 yılına ya da 1931 yılına çekilebilir.

Türkiye örneğinde Black, 1908 yılını Türk modernleşmesinde kritik an olarak görmektedir. Ancak, çalışmamda 1923 yılı yani Türkiye'nin bir cumhuriyet olarak kurulması ve ardından gelen reformlar Türk modernleşmesinin karar verici yılı olarak düşünülmüştür.

Modernleşme, Batı Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda başlamış ve dünyanın kalanına 19. yüzyıldan sonra yayılmıştır. Bu, aynı zamanda günümüzde bile çok daha modern yollarla süregiden bir süreçtir ve en doğru ifadeyle bilgi çağı ve modern teknolojinin kullanılması ile bilginin çok hızlı dolaşıma girdiği dönem olarak adlandırılmaktadır. Apaçık bir biçimde, modernleşme geçmişle kıyaslandığında gündelik alışkanlıklarımızı basitleştirmiştir. Ancak madalyonun öte yüzünde, modernleşmenin yan etkileri ya da olumsuz etkileri vardır. Hiroshima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının ardından Japonya'daki Fukushima nükleer felaketine değin yaşanan

felaketler, aşırı endüstrileşmenin küresel ısınma ve iklim değişikliği üzerindeki etkileri düşünülebilir. Siyasal açıdan geçmişin Nazi toplama kamplarından bugünlerde yaşanan Arap Baharı'na, medyanın ve sosyal medyanın kimi hükümetler üzerindeki etkileri ile tüm dünyada yaşanan can kayıpları dikkate alınabilir. Kültürel ve sanatsal açıdan otantik el ürünleri ve sanatları yitip giderken kitle üretimine dayanan ürünler ve sanatlar, kültürde ve sanatlarda çeşitliliğin ve orijinalliğin yitimine yol açmıştır. Başka bir deyişle, modernleşmenin yerel kültürel yanları kadar sosyo-politik yanları da geçmişten günümüze Etiyopya ve Türkiye örneği açısından yan etkiler (olumsuz etkiler) dikkate alınarak incelenmelidir.

Sonuçta Türkiye'de modernleşme süreci başarılı ama Etiyopya'nın modernleşmesini tamamlanması için modernleşmenin hızlandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLARI

Addis Zemen, (አዲስዘመን)

Ayimiro (አዕምሮ)

Birhanena Selam (ብርሃንናሰላም)

Chicago Daily

Democracia (ዴሞክራሲያ)

Ethiopian Herald

Ethiopian Proclamation

HaberTürk

Menen (መነን)

Milliyet

Radikal Dijital Gazetesi

The American Foreign Service Journal

The Economist

The Financial Times

The Letherbridge

The Time

Time of India.

Voice of the Masses (የሰፊውህዝብድምጽ)

Yekatit (የካቲት)

Yezareytu Etiyopya, (የዛሬይቱኢትዮጵያ)

KİTAPLAR VE MAKALELER

Abadan, Yavuz. “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss.57-88.

Abir, Mordachi. “Ethiopia and The Horn of Africa” Richard Gray (Ed.) **Cambridge History of Africa**, Cambridge, 1975, Cilt: 4, ss. 537-577.

Abir, Mordechai. **Ethiopia: The Era of Princes, The Challenge of Islam and The Reunification of the Christian Empire, 1769-1855**, London 1980.

Abir, Mordachi, “Trade and Christian-Muslim Relation in Post-Medieval Ethiopia,” Robert L, Hess,(ed.) **Proceedings of Fifth International Conference of Ethiopian Studies**, Session B. Chicago, Nisan, 13-16, 1978, ss. 411-44.

Abir,Mordechai. **Ethiopia and The Red Sea: The Rise and Decline of the Solomonic Dynasty and Muslim European Rivalry in the Region**, Routledge, 1980.

Acer,Zabit“Place of Reform in Western Structuring Process of Ottoman State and their effect on Modernization (1718-1789)” **Zeitschrift für die Welt der Türken/ Journal of World of Turks**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010, ss. 135-146.

Addis Hiwot, **Ethiopia: From Autocracy to Revolution**, London, Published by Review of African Political Economy, 1975.

Ahmad, Feroz **The Young Turks, The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914**, 1969.

Ahmad, Feroz. **The Young Turks and the Ottoman Nationalities Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908–1918**, University of Utha press, 2014.

Ahmed, Emin, **The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press**, Columbia University Press, New York, 1914, 2.bask. New York: AMS Press, 1968.

Ahmed, Hussein. “Faith and Trade: The Market Stalls Around the Anwar Mosque in Addis Abeba during Ramadan”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Cilt: 19, Say: 2, 1998, ss, 261-268.

Ahmed, Hussein. “Islamic Literature and Religious Revival in Ethiopia (1991-1994)”, **Islam et sociétés au sud du Sahara**, Cilt: 12, 1998, ss, 89-108.

Ahmed, Hussein. “The Historiography of Islam in Ethiopia”, **Journal of Islamic Studies**, Cilt: 3, 1992, ss,15-46.

Ahmed, Hussein. “Islam and Islamic Discourse in Ethiopia (1973-1993)”, Harold G. Marcus (ed.), **New Trends in Ethiopian Studies: Ethiopia**, Lawrenceville, Red Sea Press, 1994.

Ahmed, Hussein. “The Cross and the Crescent: State and Culture in Ethiopian History”, **Omaly sy Anio**, Cilt: 33, Sayı: 36,1992, ss,149-184.

Ahmed, Hussein. “Trends and Issues in The History of Islam in Ethiopia”, Nura Alkali ve diğerleri (eds), **Islam in Africa: Proceedings of the Islam in AfricaConference**, Ibadan, Spectrum Books, 1993, ss, 205-220.

Ahmed, Hussein. **Islam in Nineteenth Century Wollo: Revival, Reform and Reaction**. Brill, 2001.

Akgün, Seçil Karal. “The General Harbord Commision and the American Mandate Question” (ed.) George S. Harris and Nur Bilge Criss, **Studies in Atatürk’s Turkey: The American Dimension**, Brill, Leiden, Boston, 2009, ss.55-82.

Aklilu, Amsalu. “የአማርኛ ቋንቋ ልማት በአጼ ቴዎድሮስ ዘመን” (*Kral Tewodros döneminde Amharica Dilin gelişmesi*)” Taddese Beyene ve diğerleri (eds), **Kassa and Kassa: Papaer on the Lives, Times and Images of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**, İnstitute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, Haziran, 1990, ss.145-153.

Aksan, Virginia. “Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760-1830,” **The International History Review**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2002, ss. 253-277.

Akşin, Sina. “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)” Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, ss. 345-360.

Akşin, Sina. “Siyasal Tarih (1789-1908)”, Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, ss. 77-91.

Aktel, Mehmet, “Tanzima Fernman’nının toplumsal yanışması,” **Suleyman Demirel Üniversitesi İktidar İdare bilimler Fakültesi Dergis**, Sayı:3 1988, ss.177-184.

Albayrak, Kemal. “Demiryolu Çağı’ndan yeni Demiryolu Çağı’nda Geçiş Sürecinde Ulaşım Politikalarında Demiryolları” **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: II, 8-12 Aralık 2003, Ankara, s.1427.

Alemseged, Zersenayi. “Australopithecus in Ethiopia,” K. Reed, ve diğerleri (Ed.), **The Paleobiology of Australopithecus**, Springer, Dordrecht, 2013, ss. 63-72.

Alibekov, İ. Velibeyoğlu. “1923 yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti iktisadi Tarihindeki yeri”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, Cilt: II, 9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996, ss.845-860.

Allahvedi, Reyhan Şahin. “Kızıldeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567).The Ottoman Domination In The Red Sea: Ozdemiroglu Osman Pasha's Governorship Of Abyssnia (1561-1567)” **Studies of the Ottoman Domain**, Cilt:3, Sayı:5 Ağustos 2013 ss. 35-49.

Almond, C.A. ve J.S. Coleman (ed), **The Politics of Developing Areas**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1960.

Alvarez, F. **The Prester John of the Indies**, Çev. Ed. C.FÇ Beckgham ve G.W.B. Huntingford, (Cilt: II.), The Hakluyt Society, London, 1961.

Amare, Germa. “An Appraisal of the Literacy Campaign in Ethiopia During the Military Regime, 1974-1991” **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 39, Sayı: 1/2, 2006, ss. 93-117.

Appleyard, David ve Richard Pankhurst, “The Last Two Letters of Emperor Tewodros II of Ethiopia (April 11 and 12 1868),” **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Sayı:1, 1987, ss. 23-42.

Asayehgn, Desta. “Socio-Economic and Educational Reforms in Ethiopia (1942-1974): Correspondence and Contradiction” **IIEP Occasional Papers No. 50**, Paris, Eylül, 1979, ss. 9-40.

Atatürk’ün Büyük Nutuk, Türk Dil Kurumu Yayınları: 220/1 Atatürk Dizisi: Gnkur Basımevi, Ankara, 1981.

Atay, Falih Rafik. **Atatürkçülük Nedir?**, Baha Matbaası, İstanbul, 1966

Ateş, Hamza. “Modernlik ile Post Modernlik Arasında Kamu Yönetim”, (Ed. Güngör Erdumlu), **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil yayıncılık, 2004, ss. 61-100.

Aybars, Ergün. **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri Kitabevi, 1994.

Aybars, Ergün. **Ulusal, Laik Sosyal Hukuk Devleti: Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Kitabevi, 2006.

Aydın, Suavi. **Modernleşme ve milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, 1993.

Aydın, M. Akif. “Osmanlı Hukuku”, **Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat**, Coşkun Çakır (Hazırlayan) Klasik Yayınları, 2005.

Azarian, Reza. “Potentials and Limitations of Comparative Method in Social Science”, **International Journal of Humanities and Social Science**, Cilt: 1, sayı: 4, Nisan, 2011, ss. 113-125.

Azdemir, Şevket Süreyya. **Tek Adam: Mustafa Kemal, 1922-1938**, Cilt: III, 17. Basım, Remiz Kitabevi, Ankara, 2003.

Bağce, H. Emre. “Modernliğini Temelleri ve İkircikli Serüveni”, (Ed. Güngör Erdumlu), **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil yayıncılık, 2004.

Baily, Frank E. **British Policy and the Turkish Reform Movement: a Study in Anglo Turkish Relations, 1826-1853**, Harvard University Press, 1942.

Baransel, Atilla. “Türkiye’nin Modernleşme ve Sanayileşmesine Genel Bakış”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 1973, ss. 81-99.

Baravelli, G. S. “The Last Stronghold of Slavery: What Abyssinia is? **Societa Editrice Di Novissima**, Roma, 1935, ss.35-47.

Baykara, Tuncer. **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Arastirmalar**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.

Baykedagn, Gebra Hiwot. መንግስትና የህዝብ አስተዳደር (Devlet ve Toplumsal Yöntemi), Nigd Matemyabet, 1943.

Baykedagn, Gebra Hiwot. አፄ ምኒልክና ኢትዮጵያ (İmparatorluğu Menelik ve Etiyopya), Birha Yihun, 1910.

Bein, Amit **Ottoman Ulama, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition**. Stanford University Press, 2011.

Beke, C. T. **The British Captives in Abyssinia**, London, 1867.

Bekele, Shiferaw. “Some Notes on The Genesis and Interpretation of the Tripartite Treaty,” **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 18, Kasım 1985, ss. 63-79.

Bekele, Shiferaw. “The State in Zamana Mesafint (1786-1853): An Essay in Reinterpretation,” **Kasas and Kassa: Paper of The life and Images of Tewodros II and Yohannis IV (1855-1889)**, Taddese Beyayen, Richard Pankhurst and Shiferaw Bekele (eds.), Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 1990, Addis Ababa, ss. 22-68.

Belge, Mürat. **Militarist Modernleşme: Almanya, Japon ve Türkiye**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, 2012.

Bereket Habte Selassie, “Constitutional Development in Ethiopia,” **Journal of African Law**, Cilt: 10, Sayı: 2, 1966, ss. 74-91.

Berger, Peter **Modernleşme ve Bilinç**, Çev. Cevdet Cerit, 2. Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

Berkes, Niyazi. **The Development of Secularism in Turkey**, MacGill University Press, Montreal, 1964.

Berman, Marshall. **Katı Olan Her şey Buharlaşıyor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Bilgin, Recep. “Karşılaştırmalı olarak Türkiye’de devlet ve millet modernleşmesi” **The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim, 2015, ss: 90-128.

Black, Cyril E. **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.

Blaisdell, Donald C. **European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt**, Columbia University Press, New York 1929.

Blanc, Henry. **A Narratives of Captivity in Abyssinia**, London, 1868.

Blokland, Hans. **Modernization and Its Political Consequences: Weber, Mannheim, and Schumpeter**, Yale University Press, 2006

Bozarslan, Hamit. “M. Ziya Gökalp”, **Tanzimat ve Meşrutiyetin Birkimi**, Murat Belge ve diğerleri (ed.) İletişim, 2003, ss. 317-319.

Brietzke, Paul. “Land Reform in Revolutionary Ethiopia” **The Journal of Modern African Studies**, Cilt: 14, Sayı: 4, Aralık, 1976, ss. 637-660.

Campbell, Ian. **The Addis Ababa Massacre: Italy's National Shame**, Oxford, 2017.

Canatan, Kadir. **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Caulk, R.A. “The Premodern Ethiopian Army and Society, 1850-1935”, **A General Examination of Ethiopia Feudalism Conference**, Addis Ababa University, March 1970, ss.1-5.

Caulk, Richard. “Dependency, Gebre Heywet Baykedagn, and The Birth of Ethiopian Reformism”, **Proceedings of the Fifth International Conference of Ethiopian Studies**, R. L. Hess (Ed.), 1978, ss. 569-581.

Cezar, Yavuz. **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1984.

Charles, C. **The Comparative Method: Moving beyond Qualitative and Quantitative Strategies**, University of California Press, Berkeley 1987.

Chuanqi, He. **Modernization Science: The Principles and Methods of National Advancement**. Springer, 2012.

Cin, Halil ve Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, Konya, 2011.

Cin, Halil. “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılam Usulleri”, **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız, (Yayın Hazırlayan), Ankara, 1992, ss. 11-32.

Clapham, Christopher “The Ethiopian Coup d'Etat of December 1960”, **The Journal of Modern African Studies**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1968, ss, 495-507.

Clapham, Christopher. “Feudalism, Modernization and the Ethiopian Monarch,” **A General Examination of Ethiopia Feudalism Conference**, Addis Ababa University, March 1970,(Feudalism), ss 7-14.

Clapham, Christopher. **Haile Selassie's Government**, The University of Michigan, 1967.

Cohen Deborah ve Maura O'Connor, “Introduction, Comparative History, Cross-national History, Transnational History- Definition”, (Ed.Deborah Cohen ve Maura O'Connor), **Comparison and History Europe in cross-national Perspectives**, Rutledge, 2004, ss. ix-1;

Cohen, John M. “Ethiopia: A Survey of the Existence of a Feudal Peasantry”, **The Journal of Modern African Studies**, Cambridge, Cilt: XII, Sayı: 4, 1974, ss. 665-72.

Cohen, John M. “Peasants and Feudalism in Africa: The Case of Ethiopia”, **Canadian Journal of African Studies**, Ottawa, Cilt: VIII, Sayı: I, 1974, ss. 155-157;

Coler, David. “The Comparative Method”, **Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives**, (Ed.) Dankwart A. Rustow- Kenneth Paul Erickson, Harper Collins Publishers, New York, 1991, ss. 7-31.

Crummey, Donald. “Tewodros as Reformer and Modernizer,” **The Journal of African History**, Cilt:10, Sayı. 3, 1969, ss. 457-469.

Crummey, Donald. “The Violence of Tewodros”, **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 9, Sayı: 2, Temmuz, 1971, ss. 107-125.

Çakmak, Fevzi. “Atatürk ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Uyguladığı İktisadi Poltikaları”, **Cumhuriyet’in Kazanımları**, (Ed.) Bülent Çukurova ve Fevzi Çakmak, DEU, İzmir, 2017, ss. 263-314.

Çavdar, Tefik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)** 3.bask, İmge kitabevi yayınlar, 2004.

Çeçen, Anıl. **Atatürk ve Cumhuriyet**, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Çeçen, Anıl. **Kemalizim**, 6. Baskı, Fark Yayınları, Ankara, 2006

Çetin, Halis. **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri**, Siyasal Kitabevi, 2003.

Çetin. Adnan ve İbrahim Yücedağ. “Modern-Geleneksel Ayrımının Bilg-İktidar İlişkisi Bağlamında Değerlendirilişi” **Mukaddime**, Sayı 1, 2010, ss. 85- 94.

Çığdem, Ahmet. “Batılılaşma, Modernite ve Modernization,” **Modernleşme ve Batıcılık**, Murat Belge, ve Diğerleri, (Ed.) İletişim, 2002, ss.43-55.

Çığdem, Ahmet. **Aydınlanma Düşüncesi**, 2.Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Çulhaoğlu, Metin. “Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu”, 141-146.

Darkwah, Kofi. “Emperor Theodore II and the Kingdom of Shoa 1855-1865”, **The Journal of African History**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1969, ss. 105-115.

Davis, Asa. J. "The Sixteenth Century Jihad in Ethiopia and its Impact on its Culture." **Journal of the Historical Society of Nigeria. II.** Cilt: 4, 1963, ss.567-92 ve **III,** Cilt: 4, 1964, ss. 105-15.

Davison, Roderic H. **Reform in Ottoman Empire 1856-1876,** Princeton 1963.

Davison, Roderic H. "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century," **The American Historical Review,** Cilt: 49, 1954, ss.844-864.

Davison, Roderic H. "The First Ottoman Experience with Paper Money" Osman Okyar ve Hilal İnalçık (ed) **Social and Economic History of Turkey (1071-1920),** Hacittepe University, Ankara, ss. 243-251.

Davison, Roderic H. "The French Language as a Vehicle for Ottoman Reform in the Nineteenth Century", **De la Revolution françoise a la Turquie d'Atatürk. La Modernisation politique et saouigle, les lettersi log science et las Arts, Actes des colloques l'İstanbul,** (10-12, Mai 1989) ediletes par J.L Bacque- Graman et Edhhem, Istanbul 1990, ev. Çiğdem Erkal İpek, "On Dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç olarak Fransız Dili" **Dokuz Eylül Üniversitesi, ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 2, Sayı:4/5, 1995, ss. 171-178.

Davison, Roderic H. "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century," **American Historical Review,** Cilt: 59, 1954, ss. 844-864.

Davison, Roderic H. "Western education in Ottoman Turkey" **Middle East Journal,** Cilt:5, Sayı:3, 1961, ss. 289-301;

Davison, Roderic H. **Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923: The İmpact of the West,** Saqi Books, 1990.

Davison, Roderic H. **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, Princeton, university Press, 1963.

De Cosson, A. E. **The Cradle of the Blue Nile**, London, 1877.

Demirhan, Ahmet. **Modernlik**, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1992.

Demirpolat, Anzavur ve Gürsoy Akça. “Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 36, Yaz 2008, ss. 119-132.

Dennis, H. “Ethiopian Slavery and British Abolitionism: The View from the American Legation, 1920-1935” **The Proceedings of the Tenth International Conference on Ethiopian Studies**, Cilt: 2, ss. 625-632.

Deny, Jean. **Yeni Türkiye**, Çeviren: Sencer Kodolbaş, Dizgi Yayımlayan, Ankara, 2000.

Doğrumacı, Emel. “Atatürkçü Düşünce Kapsamında Türk Kadının Çağdaşlaşması” **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: I, 8-12 Aralık 2003, Ankara, ss.53-

Dönmez, Ahmet. **OsmanlıModernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)**, Kitapyayınevi, İstanbul, 2014.

Dufton, Henry. **Narratives of the Journey Through Abyssinia**, London, 1867.

Dumont, Paul. “The Kemalist Regime and Modernization: Some comparative and Analytical remarks”, **Atatürk and the Modernization of Turkey**, (ed.) Jakob M. Landau, Boulder, Colorado westview press, 1984, ss. 3-5.

Eisenstadt, S. N. “Modernity and Modernization,” **Sociopedia. International Sociological Association**, 2010, ss.1-15.

Eisenstadt, S. N. “Multiple Modernities,” **Daedalus**, Cilt: 129, Sayı: 1, 2000, ss. 1-29.

Eisenstadt, S. N. “The Civilizational Dimension of Modernity: Modernity as a Distinct Civilization”, **International Sociology**, Cilt: 16, Sayı: 3, 2001, ss. 320-340.

Eisenstadt, S. N. **Modernization: Protest and Change**, Prentice Hall, 1966.

Ellis, Gene “The Feudal Paradigm as a Hindrance to Understanding Ethiopia,” **The Journal of Modern African Studies**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1976), ss. 275-295.

Elyas, Gebre-Igziabiher ve Molvaer, R.K..**Prowess, Piety and Politics. The Chronicle of Abeto Iyassu and Empress Zewditu of Ethiopia (1909-1930)**, Köln, Rüdiger Köppe, 1994.

Endashaw, Assefa. “The formation of Ethiopian Intellectuals”, **Ethiopian e-Journal for Research and Innovation Foresight**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, ss. 69-89.

Erdumlu Güngör (ed.), **Modernlik ve Modernleşme Sürecince Türkiye**, Ebable Yayıncılık, 2004.

Erlich, Haggai. **Ethiopia and the Middle East**, Lynne Rienner Press, Boulder, 1994.

Ertuğrul, Gülden. “Atatürk ve Kadın Hakları,” **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, 9-11 Eylül, 1991, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996, ss.505-517.

Eshete, Andreas “Modernity: It’s Title to Uniqueness and its Advent in Ethiopia”, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), “**What Is “Zemenawinet?” Perspectives on Ethiopian Modernity**, Addis Ababa, 2012, ss.10-26.

Fahrettin, Altun. **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2002.

Farooqi, Suraiya. **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, 4. Baskı, Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Featherstone, Mike. **Postmodernizm ve Tüketim kültürü**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996

Findley, Carter V. “Tanzimat”, **The Cambridge History of Turkey V.4 Turkey in the Modern World** Reiat Kasaba (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ss.11-37.

Fiqh, Arab **Futuh Al-Habeşa: The Conquest of Abyssiniya (16th Century)**Translated by Paul Lester Stenhouse published. Tsehai Publisher, 2003.

Frederick, Frey W. **The Turkish Political Elite**, Cambridge, Mass, MIT Press, 1965.

Gabra Iyassu, Afawarq. **Guide du Voyageur en Abyssinie**, 1908.

Gabre-Sellassie, Zewde. **Yohannes IV of Ethiopia: A Political Biography**, Oxford, 1990.

Garretson, Peter. “Ethiopia’s Telephone and Telegraph system, 1897-1935,” **Northeast African Studies**, Cilt: 2, Sayı: 1 1980, ss. 59-71.

Garretson, Peter. **A History of Addis Ababa from Its Foundation in 1886 to 1910**, Otto Harrassowitz, Weisbaden, 2000.

Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken, İstanbul 2000.

Gevgilili, Ali **Türkiye’de Yenileşmesi Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, 1990.

Gibb ve Bowen, **Islamic Society**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 23.

Giddens Antony. **Modernliğin Sonuçları**, Çevr. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayın, 2014.

Giddens, Antony. **The Consequences of Modernity**, Stanford, Stanford University Press, 1990.

Glik, Patrik. **The Dying Lion: Feudalism and Modernization in Ethiopia**, St. Martin’s Press New York, 1975.

Gokalp, Ziya **Turkish Nationalism and Western Civilization**, (Çev. ed.) Niyazi Berkes, Columbia University Press, New York 1959.

Göcek, Fatma Müge. **Burjuvazinin yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Ayraç yayınları, 1999.

Göle, Nilüfer. “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine” **Modernleşme ve Batıcılık**, (ed. Murat Belge ve Diğerleri), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Göle, Nilüfer. “The Quest for Islamic Self Within the Context of Modernity,” (Ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba), **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, University of Washington Press, Seattle and London, 1997, ss.81-94.

Greenfield, Richard **Ethiopia: A New Political History**, London, Pall Mall Press, 1965.

Gurr, Ted. **Why Men Rebel?** Princeton, Princeton University Press, 1970.

Gündüz, Mustafa. “Sociocultural Origins of Turkish Educational Reforms and Ideological Origins of Late Ottoman Intellectuals (1908–1930)”, **History of Education**, Cilt: 38, Sayı: 2, 2009, ss.191-216.

Güran, Tevfik .“Tanzimat Döneminde Tarım Politikası,” **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss. 773-784.

Habermas, Jürgen. "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", Çev. Güleğül Naniş, **Postmodernizm**, Der. Necmi Zeka, 2. Baskı, İstanbul: Kıyı Yayınları, 1994.

Hable Selasse, Sergaw. **Ancient and Medieval History of Ethiopia to 1270**, Addis Ababa University, Addis Ababa, 1972.

Hable Selassie, Sergaw. “Church and State in the Aksumite Period”, **Proceddings of the Third International Conference on Ethiopia Studies, I, Addis Ababa, 1966**, Institiute of Ethiopian Studies, Haile Selassie I University, HSIU Press, Addis Ababa, 1969, (Church), ss. 5-8.

Haile Selassie, **ሀይለስላሴ ገዳማዊ (Hayatımı ve Etiyopya’nın Gelişmesi)**, Cilt:1, 1973.

Hale, Wiliam. **Turkish Politics and the Military**, Routledge, London ve New York,1994,

Hamidullah, Öztürk Muhammed. **İslam Peygamberi Hayatı ve Eserleri**, Çevr. Mehmet Yazgan, Beyan yaynları, İstanbul, Subat 2017.

Hanioğlu,M. Şükrü. **Preparation for the Revolution: The Young Turks, 1902-1908**, Oford University Press, 2001.

Hanioğlu, M. Şükrü. **The Young Turks in Oppostion**, New York, Oxford, Oxford University Press, 1995.

Hanioğlu, M.Şükrü. **A Brief History of the Late Ottoman Empire**, Princeton University Press, 2008.

Harbeson, John W. “Perspectives on the Ethiopian Revolution” **Ethiopianist Notes**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1977, ss. 1-8.

Harbison, F. ve C.A. Myers, **Education, Manpower and Economic Growth**, McGraw Hill, New York, London, 1964.

Harrison, David. **The Sociology of Modernization and Development**, Rutledge, 1990.

Getachew Mekonen Hassen, **ክላላር ክብር 1884-1967 ዓ/ም (Kralların Kralı 1884-1967e.t)**, Berana Yayınları, 1984 e.t

Heinz Gerhald Haupt ve Jürgen Kocka, “Comparative History: Method, aims Problems” Debohra Cohen ve Maura O’Connor(Ed.) **Comparison and History Europe in cross-national Perspectives**, Rutledge, 2004 ss.22-40.

Heper, Metin. “Political Modernization as Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and A Historical Bureaucratic Empire Tradition”, **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 7, Sayı: 4, 1976, ss. 507-521.

Hershlag, Z. Y. **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, Brill, Leiden, 1964.

Hess, Robert I. **Ethiopia: The Modernizaiton of Autocracy**, Cornell Univeristy Press, İthaca and London, 1970.

Heye, Frederich “Some Aspects of Dependence and Independence of the Orthodox Church (Tewahido betekristian) on the Feudal Class of Ethiopia”, **A General Examination of Ethiopia Feudalism Conference**, Addis Ababa University, March 1970, ss.1-14.

Hiroki,Ishikawa. “Changes in the Military System During the Gondar Period (1632-1769): Their Influence on the Decline of the Solomonic Dynasty,” **Annales d’Ethiopie**, Année, 2002, Cilt: 18, Sayı: 1, ss, 215-229.

Homer, **The İlliad** Çevr. A.T. Murry, Loeb Classical Library, 1960.

Homer, **The Odyssey**, Çevr. E.V Reid, London, Penguin Books, 1953.

Hornby, A.S. **Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English**, Oxford, 3.ed. 1974.

Hoselitz, Bert F. ve W.E.Moore, (Ed.), **Industrialization and Society**, UNESCO, Mouton, 1963.

Hourani, Albert. "Ottoman Reform and the Notables" (Ed.) **Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century**, The University of Chicago Press, Chicago ve London, 1968, ss. 41-68.

Hozier, H. M. **The British Expedition to Abyssinia**, London, 1869

Huntington, Samuel P. "The Political Modernization of Traditional Monarchies." **Daedalus**, 1966, 763-788.

Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations," **Foreign Affairs**, 72, 1993, ss. 22-49.

Huntington, Samuel P. "The Political Modernization of Traditional Monarchs," **Daedalus**, Cilt: 95, Sayı: 3, 1966, ss. 763-788.

Huntington, Samuel P. "The Change to Change: Modernization, Development and Politics," **Comparative Politics**, Cilt:3, Sayı: 3, Nisan 1971, ss. 283-322.

Huntington, Samuel P. **Political order in Changing Societies**, New York, Yale University Press, 1968.

Hurewitz, Jacob C. "Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem," **World Politics**, Cilt:14, 1962, ss. 605-32.

Hurewitz, J. C. "Ottoman Diplomacy and the European State System," **Middle East Journal**, Cilt: 15, 1961.

Hurewitz, Jacob C. **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record**, 2 Cilt. Van Nostrand, 1956, Cilt: I.

Hüner Tuncer, “Atatürk ve Kadın Hakları,” **Uluslararası İkinci Atatürk Seympozyum**, Cilt: I, 9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996, ss.549-568.

İlik,Zekeriya. “Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde İngiltere’nin Rolü” (1789–1876)”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 20, ss. 221-239.

Imber, Colin. **The Ottoman Empire,1300-1650: The Structure of Power**, Palgrave, 2002.

Inkles, Alex. **The Modernization of Man in Modernization**, M.Weiner (, ed.), Basic Books, New York, 1966.

İnalcık, Halil. "Capital Formation in the Ottoman Empire," **Journal of Economic History**, Cilt: 29, 1969,(Capital), ss. 97-140.

İnalcık, Halil. "The Nature of Traditional Society: Turkey," **Political Modernization in Japan and Turkey**, ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton, Princeton University Press, 1968, ss. 43-44.

İnalcık, Halil. “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları,” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı:2, 1958, ss. 102-126

İnalcık, Halil. “Sened-i İttifak ve Gulhane Hattı Humayunn”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss. 89-109.

İnalcık, Halil. “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İnalcık, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, ss.29-56.

İnalcık, Halil. **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

İnan, Afet. **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, 1977.

İnönü, Erdal. **Uç yüz Yıllık Gecikme: Tarih, Kültür, Bilim ve Siyaset Üzerinde Konuşmaları**, Büke Yayınları, 2002.

İpekeşen, Serçin Sun. “Batı Dışı Modernleşme Afganistan ve İran Örneği”, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgızistan, Sayı: 34, 2013, ss. 1-15.

Jansen, Marius B. **Changing Japanese Attitudes Towards Modernization**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1965.

Jaschke, Gotthard. **Yeni Türkiye’da İslamlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınları, 1972.

Jeanniere, Abel, “Modernite Nedir?” (Ed. Mehmet Küçük), **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, ss.15-25.

Jembere, Abera, **Introduction to the Legal History of Ethiopia: 1434-1974**, Lit Verlag, 2000.

Jones A ve Elizabeth Monroe **A History of Ethiopia**, Reprinted in 1965.

Kalaycı, İrfan. “Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009, ss.152-176.

Kamenka, Eugene. **The World in Revolution?** Australian National University, Canberra, 1970.

KamKah, Henry. “Africa Must Unite:’ Vindicating Kwame Nkrumah and Uniting Africa against Global Destruction”, **The Journal of Pan African Studies**, Çilt: 4, Sayı:10, 2012, ss. 26-41.

Karakaş, Nuri. “Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması’nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)”, **Akademik Bakış**, Cilt: 6, Sayı:12, Yaz 2013, ss. 81-109.

Karal, Enver Ziya **Osmanlı Tarihi V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt: 8, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 2007.

Karal, Enver Ziya. “ The Principle of Kemalizm,” **Atatürk: Founder of a Modern State**, (Ed.) Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun, 1981.

Karal, Enver Ziya. “Tanzimat’tan Evvel Garplılaşma Hareketleri,” **Tanzimat I**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999.

Karpat, Kemal (ed.) **Political and Social Thought in the Middle East**, Praeger, New York, 1982,

Karpat, Kemal H. "Mass Media: Turkey," **Political Modernization in Japan and Turkey**, (ed.)R. E. **Ward** and Dankwart A. **Rustow** (Princeton, 1964), pp. 255–82.

Karpat, Kemal H. “The Land regime, social structure, and Modernizaiton” (Ed.) **Beginnings of Moderniziton in the Middle East, The Ninteenth Century**, The University of Chicago Press, Chicago ve London, 1968, ss. 78-79.

Karpat, Kemal H. **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çevrenler: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Karpat, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, Çevr. Gözden Geçirilmiş, 3. Baskı, İmge Kitabevi, 2008.

Karpat, Kemal. "Modern Turkey," **Cambridge History of Islam**, Cilt: 1, s. 528.

Karpat, Kemal. “The Transformation of the Ottoman State," **International Journal of Middle Eastern Studies**, Cilt: 3, 1972, ss. 262-63.

Kautsky, John H. **The Political Consequences of Modernization**, New York, John Wiley ve Sons, 1972.

Kay McVety, Amanda. “The 1903 Skinner Mission: Images of Ethiopia in the Progressive Era,” **The Journal of the Gilded Age and Progressive Era**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2011, ss. 187-212.

Kazamias, Andreas M. **Education and the Quest for Modernity in Turkey**, Chicago University Press, Chicago, 1966.

Kebede, Berihun. **አዲሳለክሳላሴ (Kral Haile Selasse’nin Tarihi)**, Artistic Press, 1993Et.

Kebede, Messay. “Gebrehiwot Baykedagn, Eurocentrism, and the Decentering of Ethiopia”, **Journal of Black Studies**, Cilt: 36, Sayı: 6, 2006, ss. 815-832.

Keller, Edmond J. “Ethiopia: Revolution, Class, and the National Question” **African Affairs**, Cilt: 80, Sayı: 321, 1981, ss. 519-549.

Keller, C. **Alfred Ilg**, Leipzig, 1918.

Keser, İhsan. **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.

Kılınçkaya, Derviş. “Osmanlı Devletinin Geri kalışı ve Yenilşme Çabaları”, **Atatürk ve Cumhuriyeti Tarihi**, Temuçn Faik Ertan (ed) Siyasal kitapevei Ankara, 1999, ss.26-52.

Kızıılçelik,S. **Postmodernizm Dedikleri**, Saray, İzmir, 1996.

Kidane, Germa. “የቴዎድሮስ አሟላጭ ጥያቄዎች ደላዘረፋ”(“Tewodros’un öldürmesi ve Maqdala’nın yok etmesi”) Taddese Beyene ve düğerleri (ed), **Kassa and Kassa: Paper on the Lives, Times and İmages of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**, İnstitute of Ethiopian Studies, Addis Ababa, University, Haziran, 1990, ss. 205-223.

Kili, Suna. **Atatürk Devrimi**, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı. 1983.

Kili, Suna. **The Atatürk Revolution: A Paradigm of Modernization**, 5th. Ed. Türkiye İş Bankası, 2011.

Kinross, Lord. **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğşu**, Çevr. Ayhan Tezel, Sander Kitabevi, İstanbul, 1967.

Kinross, Lord. **The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of The Turkish Empire**, Morrow Wuill, New York, 1977

Kocka, Jurgen. "Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg," **History and Theory**, Cilt: 38, 1999, ss, 40-50.

Kocka, Jurgen. "The Use of Comparative History", **Societies Made up of History: Essays in Historiography, Intellectual History, Professionalizations, Historical Social Theory and ProtoIndustrialization**, (ed. Ragnar Björk ve Karl Molin), Stockholm, 1996, ss. 197-209.

Kodman, Bayram ve Abdullah Saydam, " Tanzimat Döneminde Eğitim Sisyemi", **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazlayn), Ankara, 1992, ss.475-496.

Komiredd, Kapil. "Book review: The Addis Ababa Massacre, when Ethiopia ran blood", Ian Campbell. **TheNational**, March 21, 2017.

Kongar, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

Köker, Levet. Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim, 1990.

Kramers, H. J. "Tanzimat," **The Encyclopedia of Islam**, Brill, Leiden, 1936, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 656-60.

Kreiser, Klaus. **Atatürk: Bir Biyografi**, Çevir: Dilek Zaptçioğlu, 3.Baskı, İletişim Yayınları, 2010.

Kumar, Kirshan. **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çevr. Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

Kunt, Metin. “Siyasal Tarih (1600-1623)”, Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000.

Kuran, Ercüment. **Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakıf Yayın, Ankara, 1994.

Kurmuş, Orhan. **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000,Savaş Yayınları, Ankara, 1983.

Kütğkoğlu, Mübahat S. **Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri, 1 (1580-1838)**, Tkae Yayınları, Ankara, 1974.

Lane Pool,Stanley. **Lord Stratford Canning’ın Türkiye Anıllar**, Çev. Can Yücel, Tarih Vakıf Yurt Yayınları, 3.Başlık, 1989.

Larebo, Haile Mariam. “The Ethiopian Orthodox Church and Politics in the Twentieth Century: Part I” **Northeast African Studies**, Cilt. 9, Say, 3, 1987, ss. 1-17.

Lash, Scott. “Modernite mi, Modernizem Mi? Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi,” (Ed. Mehmet Küçük), **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993.

Lemma, Legesse. “The Ethiopian Student Movement 1960-1974: A Challenge to the Monarchy and İmperialism in Ethiopia,” **Northeast African Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1979, ss. 31-46.

Lerner, Danel. “Modernization: social aspects”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**. New York, Macmillan, 1968, ss. 386-395.

Lerner, Danel. **The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East**, Glencoe, IL. Free Press, 1958.

Levien, Donald N. **Greater Ethiopia: The Evolution of A Multiethnic Society**, Chicago, University of Chicago Press, 1974.

Levy, Avigdor. "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century," **Middle Eastern Studies**, Cilt: 18, Sayı: 3, 1982, ss. 227-249

Lewis, Bernard "The Ottoman Empire in the Mid-Nineteenth Century: A Review," **Middle East Studies**, Cilt: 3, 1965, ss. 283-295.

Lewis, Bernard. **The Emergence of Modern Turkey**, Cambridge, Cambridge University Press, 1961.

Lijphart, Arend. "Comparative Politics and the Comparative Method." **American political science review**, Çilt, 65, Say, 3, 1971, ss. 682-693.

Mahoney, James ve Dietrich Rueschemeyer, "Comparative Historical Analysis: Achievement and Agenda", **Comparative Historical Analysis in Social Sciences** (ed.) James Mahoney ve Dietrich Rueschemeyer, Cambridge, 2003, ss. 3-40.

Mango, Andrew. "Atatürk," (ed.) Reşat Kasaba, **The Cambridge History of Turkey**, **Cilt: 4, Turkey in the Modern World**, Cambridge, 2008, s.147-170.

Mantran, Robert. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa**, Cevr. Sever Tanilli, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Marcus, Harold G. "1960, the Year the Sky Began Falling on Haile Sellassie," **Northeast African Studies**, Cilt: 6, Sayı: 3, 1999, ss. 11-25.

Marcus, Harold G. "Imperialism and Expansionism in Ethiopia from 1865 to 1980" **Colonialism in Africa 1870-1960**, H. Gann and Peter Duignan (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1969, ss. 447-455.

Marcus, Harold G. "Motives, Methods and Some Result of the Unification of Ethiopia During the reign of Menilek II," **Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies**, Addis Ababa, Addis Ababa University, 1969, ss. 269-280.

Marcus, Harold G. **The Life and Times of Menilek II: Ethiopia 1844-1913**, Clarendon Press, Oxford, 1975.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Mardin, Şerif. "Power, Civil Society and Culture in Ottoman Empire," **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 2, 1969, ss. 258- 281.

Mardin, Şerif. **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas** Princeton University Press, 1962.

Mardin, Şerif. "Some Notes on an Early Phase in the Modernization of Communications in Turkey" **Comparative Studies in Society and History**, Cilt:3, Sayı: 3, 1961, (Some Notes)ss. 250-271.

Mardin, Şerif. "Yeni Osmanlı Düşüncesi", **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Murat Belge ve Diğerler (Ed.) 5. Baskı, İletişim, 2003, ss. 42-53.

Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908**, İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2005.

Markakis, John ve Nega Ayele, **Class and Revolution in Ethiopia**, 1974.

Markakis, John. **Ethiopia: Anatomy of a Traditional Polity**, Oxford, 1974

Markham, Clement. **A History of the Abyssinian Expedition**, London, 1869.

Marsden, Philp. **The Bare Foot Emperor: An Ethiopian Tragedy**, Happer Perennial, London 2008.

McClellan, David. "The Impulse to Modernization", **Modernization: The Dynamics of Growth**, 1996.

McDanil, Tim. **Autocracy: Modernizaiton and Revolution in Iran and Russia**, Princeton, Princeton University Press, 1991.

Mears, Eliot G. (ed.), **Modern Turkey; A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923**, Macmillan, Newyork, 1924.

Mekuriya, Tekla Sadik. **ዓፄዮሃንሰናየኢትዮጵያክንድነት (Kral Yohannes ve Etiyopya'nın Birliḡi)**, Kuraz, Addis Ababa, 1984.

Mekuriya, Tekla Sadik. **ዓፄሙኒልክናየኢትዮጵያክንድነት (Kral Menelik ve Etiyopya'nın Birliḡi)**, Kuraz, Addis Ababa1983.

Mekuriya, Tekla Sadik. **ዓፄቴዎድሮስናየኢትዮጵያክንድነት (Kral Tewodros ve Etiyopya'nın Birliḡi)**, Kuraz, Addis Ababa, 1981.

Mill, John Stuart. **A Sistem of Logic**, 1843.

Miller, Michael. “Comparative and Cross-national History: Approches, difference and Problems” (Ed.) Debohra Cohen ve Maura O’Connor, **Comparison and History Europe in cross- national Perspectives**, Rutledge, 2004.

Miller, William. **The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1927**, Frank Cass, London 1966.

Miran Jonathan. “Power without Pasha: The Anatomy of Na’ib aoutonomy in Ottoman Eritrea(17th-19th Century)” **Eritrean Studies Review**, Cilt: V, Sayı:1, 2007, ss. 33-43.

Mohamed, A. E “Southern Africa: A Challenge to the OAU” **Africa Today**, Çilt: 24, Sayı: 3, 1977, ss. 25-41.

Mohammed Hassen, **The Oromo of Ethiopia: A History 1750-1860**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Mohammed, Seid Ahmed, “A Social Institution of Slavery and Slave Trade in Ethiopia: Revisited”, **African Journal of History and Culture**, Cilt: 7, Sayı: 3, ss.85-90.

Mohammed, Seid Ahmed. “A Tale of Two Dams: A Comparative Hydropoltical Assessment of the Great Ataturk Dam of Turkey and the Great Ethiopia Renaissance Dam of Ethiopia”, **Water: Ethiopia Journal of Water Science and Technology**, (Ed.) Makonnen Ayana and Zerihun Anbesa Arba Minch University, 2014, ss. 85-92.

Mohammed, Seid Ahmed. “Organizaiton of African Unity and the African Diplomacy” **İzmir Review of Social Sciences**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, ss. 95-108.

Molvaer, Reidulf K. “The achievement of Emperor Tewodros II of Ethiopia (1855-1868): from an unpublished manuscript by Aleqa Tekle-Iyesus (Aleqa Taye) of Gojjam”, **Northeast African Studies**, Cilt: 5, Sayı: 3, 1998, ss. 7-79.

Moore, Barrington. **Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World**, Beacon Press, Boston, 1966.

Mrious B.Jansen (ed.), **Changing Japanese Attitudes Towards Modernization**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1965.

Naff, Thomas. “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807,” **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 83, Sayı: 3, 1963, ss. 295-315.

Naty, Alexander. “The Thief-Searching (Leba Shay) Institution in Aariland, Southwest Ethiopia, 1890s-1930s,” **Ethnology**, Cilt: 33, Sayı: 3, 1994, ss. 261-272.

Nono, Paulos. **አጤምኒልክ (Kral Menelik)**, Kuraz, 1984.

Nono, Paulos. **አጤምኒልክበውጭሀገራትየተጻፉትውደብዳቤዎች (Yabancı Hükümetleri ve Yabancılarla Gönderilmiş Mektupları)**, Aster Nega Yayınevi, 2010

Nono, Paulos. **አጤቴዎድሮስ (KralTewodros)**, kuraz, 1984.

Norman, P. J. “The Organization of African Unity”, **International Organization**. Çilt: 18, Sayı: 3, 1964, ss. 525-526

Novati, Gian Paolo Calchi. “Barbarians, Despots or Brothers? European Diplomacy and Ethiopian Monarchs in The XIX Century”, **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 40,

Say1:1/2, Festschrift Dedicated in Honour of Prof. Richard Pankhurst & Mrs. Rita Pankhurst, 2007, ss. 309-330.

Oazen, Merse, **Of What I Saw and Heard The Last Years of Emperor Menelik and the Brief Rule of Iyassu**, Addis Ababa, Zamra, 2004.

Oran,Baskın. **Ataturk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi 4. Baskı, 1997.

Orhonlu, Cengiz. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1996.

Orhonlu, Cengiz. “ XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar”, **Tarih Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 16, Eylül 1961, ss. 1-23.

Orhonlu, Cengiz. “Hint Kaptanlığı ve Pîrî Reis”, **Belleten**, Cilt: XXXIV, Sayı: 34, Nisan 1970,ss. 235-254.

Orhonlu, Cengiz. “Osmanlıların Habeşistan Siyaseti”, **Tarih Dergisi**, Cilt: XV, Sayı: 20, Mart 1965, ss. 39-54.

Ortaylı, İlber. **Batılılaşma Yolund**, Merkez Kitapçılık Yayınları, 2007.

Ortaylı, İlber. **Gelenekten Geleceğe**, 3.Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

Ortaylı,İlber. **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi: Seçme eserler III: “Tanzimat Devri Basın Üzerinde notlar”**, Türkiye İşbankası kültüre yayınları,2008.

Ortaylı, İlber. **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, 14. Baskı, Timaş Yayınları, 2013.

Özcan, Abdülkadir. “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazlayın), Ankara, 1992, ss. 441-475.

Özkiraz, Ahmet. **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum** Çizgi Kitabevi, Konya, 2003.

Öztürk, Levent. “İslamiyet’in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri örneği,”**Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, 2001, ss.7-24.

Öztürk, Levent. **Etiyopya'da İslamiyet I / Asr-ı Saadet'te Habeşistan'la Münasebetler**, Ayışi kitaplar, 2001.

Pankhurst, Richard. “Transport and Communicaiton in Ethiopia 1835-1935 (III), **The Journal of Transport History**, Cilt: V, Sayı: 4, 1962, (Tarnsport III), ss. 233-255.

Pankhurst, Richard. “Transport and Communicaiton in Ethiopia 1835-1935 (II)”, **The Journal of Transport History**, Cilt: V, Sayı: 3, 1962, (Tarnsport II), ss.166-174.

Pankhurst, Richard. “Transport and Communicaiton in Ethiopia 1835-1935 (I), **The Journal of Transport History**, Cilt: V, Sayı: 2, 1962, (Tarnsport I) ss. 72-74;

Pankhurst, Richard.“The Beginnings of Modern Medicine in Ethiopia”, **Ethiopia Observer**, Cilt. 9, Say, 2, 1965, ss. 114-58.

Pankhurst, Richard. “The Ethiopian Slave Trade in the 19th and 20th Centuries: A Statistical Inquiry,” **Journal of Semitic Studies**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1964, ss. 220-228.

Pankhurst, Richard. "Fire-arms in Ethiopian History", **Ethiopia Observer**, Cilt: VI, 1962, ss. 14-73.

Pankhurst, Richard. "Armenian Involvement in Ethiopian –Asian trade:16th -18th centuries" in Sushil Chaudhry and Kéram Kévomain (Eds) **Les Arméniens Dans le Commerce Asiatque au Début de L'ere Moderne**, Yondation Calouiste Gulberkean, Lisbonne, 2014 ss.119-148.

Pankhurst, Richard. "Ethiopian Monetary and Banking Innovations in the Nineteenth and early Twentieth Centuries", **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1963, ss. 64-120.

Pankhurst, Richard. "An Enquiry into the Penetration of Fire-arms into Southern Ethiopia Prior to the Reign of Menelik", **Ethiopia Observer**, Cilt:12, 1969, ss. 128-36.

Pankhurst, Richard. "An Historical Examination of Traditional Ethiopian Medicine and Surgery", **Ethiopian Medical Journal**, Cilt,3, 1965, ss, 157-72.

Pankhurst, Richard. "Economic and Social Innovation during the Last Years of Emperor Menilek's Life and the Short Reign of Lij Iyassu," **Proceedings of the 16th International Conference of Ethiopian Studies**, Svein Ege, ve diğerleri,(ed.), Trondheim, 2009,(Social Innovation), ss. 137-149.

Pankhurst, Richard. "Foregin Educated Ethiopians in Ethiopian Service at Atse Yohannies," Taddese Beyene ve diğerleri (ed), **Kassa and Kassa: Paper on the Lives, Times and İmages of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**,Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa, University, Haziran, 1990, ss. 253-270.

Pankhurst, Richard. "Historical Background of Education in Ethiopia", M. L. Bender, ve diğerleri (eds.), **Language in Ethiopia**, London, 1976, ss. 305-23.

Pankhurst, Richard. "Menelik and the Foundation of Addis Ababa",**The Journal of African History**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1961, ss. 103-117.

Pankhurst, Richard. "Menelik and the Utilization of Foreign Skills in Ethiopia," **Mis. Memograph**, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 1964.

Pankhurst, Richard. "Menelik and the Utilization of Foreign Skills in Ethiopia," **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 1967, (Utilization), ss. 29-86.

Pankhurst, Richard. "Misonesim and Innovation in Ethiopian History", **Ethiopia Observer**, Cilt: 7, 1964, ss. 300-305.

Pankhurst, Richard. "The foundation and early growth of Addis Ababa to 1935", **Ethiopia Observer**, Cilt: 6, 1962, ss. 33-61.

Pankhurst, Richard. "The Great Ethiopian Famine 1889-92," **University College Review**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1961, ss. 90-103.

Pankhurst, Richard. "The Great Ethiopian Famine of 1888-1892: A New Assessment: Part Two" **Journal of the History of Medicine and Allied Sciences**, Cilt: 21, Sayı: 3, Temmuz, 1966, ss. 271-294.

Pankhurst, Richard. "The History of Currency and Banking in Ethiopia from the Middle Ages to 1935", **Ethiopia Observer**, Cilt: 8, 1965, ss. 368-370.

Pankhurst, Richard. "The History of Ethiopian-Armenian relations", **Revue des Istudes Armeniennes**, Cilt: 12, 1977, ss. 273-345.

Pankhurst, Richard. "The History of Fire-arms in Ethiopia prior to the 19th Century", **Ethiopia Observer**, Cilt: 11, 1967, ss. 202-225.

Pankhurst, Richard. "The Independence of Ethiopia and Her Import of Arms in the Nineteenth Century," **Presence Africaine**, Cilt: 4, Sayı: 5, 32/33, 1962, ss. 156-86.

Pankhurst, Richard. "The Perpetuation of the Maria Theresa Dollar and Currency Problems in Italian-occupied Ethiopia", **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 8, Sayı: 2, 1970, ss, 89-118.

Pankhurst, Richard. "The Role of Foreginers in the Ninteenth Century Ethiopia, Prior to the Rise of Menelik", **Boston University Paper on African Cilt: II, African History**, Jeffrey Buttlar (ed.) Boston University Press, 1966,(The Role), ss. 183-214.

Pankhurst, Richard. "Who were the "Young Ethiopians" (or "Young Abyssinians")? An Historical Enquiry", **Ethiopian e-Journal for Research and İnnovation**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, ss. 121-138.

Pankhurst, Richard. **An Introduction to the History of the Ethiopian Army**, Imperial Ethiopian Air Force, 101st Training Centre, Addis Ababa, 1967.

Pankhurst, Richard. **Economic History of Ethiopia, 1800-1935**, Haile Selassie I University Press, Addis Ababa, 1968.

Pankhurst, Richard. **Introduction to the Economic History of Ethiopia**, London, 1961.

Pankhurst, Rita "The Library of Emperor Tewodros II at Maqdala (Magdala)," **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Cilt: 36, Sayı: 1, 1973, ss. 15-42.

Pankhust, Richard. " Primitive Money in Ethiopia," **Jounal de Societie des Africanistes**, Cilt: 33, 1965, ss. 231-247.

Pankhurst, Richard. "The Maria Theresa Dollar in Pre-war Ethiopia", **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 1, Sayı:1, 1963, ss. 8-26.

Pankurst, Richard. "Tewodros as Innovator," **Kasas and Kassa: Paper of The life and Images of Tewodros II and Yohannis IV (1855-1889)**, Taddese Beyayen, Richard Pankhurst and Shiferaw Bekele (eds.) Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 1990, (Tewodros) Addis Ababa, ss. ss.127-144.

Pankurst, Richard. "The Foundations of Education, Printing, Newspapers, Book Production, Libraries and Literacy in Ethiopia", **Ethiopia Observer**, Cilt: 6, 1962, ss. 241-90.

Parsons, T. **Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives**, Prentice Hall Inc, Cliffs, New Jersey, 1966, s 24.

Paz, Octavio. "Şiir ve Modernite", (Ed. Mehmet Küçük), **Modernite versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, ss. 88-106.

Pekel, İhsan. **Atatürk'ün Anlamak ve Anmak**, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Perham, Margery, **The Government of Ethiopia**, London, 1958.

Plowden, W.C. **Traveles in Abyssinia**, London, 1868.

Power, Timothy. **The Red Sea from Byzantium to the Caliphate: AD 500-1000**, The American University in Cairo Press, 1. Bask, 2012.

Price, M. Philips. **Türkiye Tarihi: imparatorluktan Cumhuriyete Kadar**, Çevren M. Asım Mutlu Doğan, Tisa Matbaacılık, 1969.

Ram, K. "Diplomatic Practice of Ethiopia in the Nineteenth Century," **TransAfrican Journal of History**, Cilt: 15, 1986, ss. 127-143.

Ramsaur, Ernest E. **The Young Turks: Prelude To The Revolution Of 1908**, Litrary Licensing, 2012.

Rassam, Hormuz. **Narratives of the British Mission to Abyssinia**, London, 1869.

Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 4.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

Rostow, R. W. **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, Çev: Erol Güngör. 2.Baskı, İstanbul, 1980.

Rubenson, Sven. "Ethiopia and the Horn," John E. Flint (ed.) **Cambridge History of Africa**, Cambridge, 1976, Cilt: 5, ss. 51-98.

Rubenson, Sven. **The Survival of Ethiopian Independence**, Tsehai Publisher, 2.bask, 2003.

Rustaw, Dankwart A. ve Robert E. Ward, "Introduction", **Political Modernization in Japan and Turkey**, (ed.) Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, 1964, ss. 3-13.

Rustow, Dankwart A. "The Army and the Founding of the Turkish Republic," **World Politics**, Cilt: 11, Temmuz, 1959, ss. 414-15.

Sabacci, Alberto. **Legacy of Bitterness: Ethiopia and Fascist Italy, 1935-1941**, Red Sea Press, 1997.

Salvadore, Matteo. "A Modern African Intellectual: Gabrehewot Baykedagn's Quest for Ethiopia's Sovereign Modernity," **Africa**, Cilt: XII, Sayı: 4, 2007, ss. 560-579.

Salvadore, Matteo. "Knowledge is an Immovable Eternal Law Which Rules the World: Gabre-Heywat Baykadagn's Blueprint for Ethiopia's Sovereign Modernity," **Proceedings of the Sixteenth International Conference of Ethiopian Studies**, Svein Ege, ve diğerleri (Ed.), Trondheim, 2009, s. 127.

Salvadore, Matteo. "The Ethiopian Age of Expolration: Prester John's Discovery of Europe: 1306-1458", **Journal of World History**, Cilt: 21, Sayı: 4, 2011, ss. 593-627.

Samatar, Said S. "Genius as Madness: King Tewodros of Ethiopia and Sayyid Muhammad of Somalia in Comparative Perspective," **Northeast African Studies, New Series**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2003, ss. 27-32.

Schaefer, Charles "The Politics of Banking: The Bank of Abyssinia, 1905-1931," **The International Journal of African Historical Studies**, Cilt: 25, Sayı: 2, 1992, ss. 361-389.

Senior, Nassau W. **A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858**, London, 1859.

Serjeant, R. B. "South Arabia and Ethiopia: African Elements in the South Arabian Population", **Proceddings of the Third International Conference on Ethiopia Studies, I, Addis Ababa, 1966**, Institiute of Ethiopian Studies, Haile Selassie I University, HSIU Press, Addis Ababa, 1969, ss. 25-34.

Serkan Gül "Method and Practice in Comparative History" **Karadeniz Araştırmaları**, Yaz 2010, Sayı: 26, ss. 143-158.

Seton-Watson, R. W. **The Rise of Nationality in the Balkans**, New York: E. P. Dutton, 1918.

Seven Rubenson (ed), **Acta Ethopica II Acta Aethiopica Volume II. Tewodros and his contemporaries 1855–1868**, Addis Ababa University Press, Lund University Press, 1994.

Sevil, Muharrem. **Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi yayınları, 1999.

Sewwill, William H. “Marc Bloch and the Logic of Comparative History”, **History and Theory**, Cilt:6, Say: 2, 1967, ss, 208-218.

Shaw, Stanford J. “Local Administration in Tanzimat” **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazırlayan), Ankara, 1992, ss. 33-49.

Shaw, Stanford J. “Some Aspects of The Aim and Achievements of the Nineteenth-Century Ottoman Reforms” **Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century**,” (Ed.) William R. Polk ve Richard Chambers, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1969, ss. 32-35.

Shaw, Stanford J. “The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System” **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1975, ss. 421-459.

Shaw, Stanford J. “The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III” **The Journal of Modern History**, Cilt: 37, Sayı: 3, 1965, (Origin), ss. 291-306.

Shaw, Stanford J. ve Ezel K. Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, 1977, Cambridge University Press Cambridge, 1977.

Shaw, Stanford J. ve Ezel K. Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of The Ottoman Empire, 1280-1808**, 2. Basık, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

Shepherd, Alexander. **The Campaign in Abyssinia**, Bombay, 1868.

Sherrill, Charles H. **Gazi Mustafa Kemal**, Çevr. Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser.

Skinner, Robert P. "The New Turkey", **The American Foreign Service Journal**, Cilt: XII, Sayı: 4. Nisan, 1935

Skocpol, Theda (ed.), **Vision method in Historical Sociology**, Cambridge University Press, 1984.

Skocpol, Theda ve Margaret Somers, "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry", **Comparative studies in society and history**, Cilt: 22, Sayı. 2, 1980, ss. 174-175.

Skocpol, Theda. **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, Çev. S. Erdem Türközü, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

Smelser, Neil J. **Comparative Methods in the Social Sciences**, Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, Englewood, 1976.

Smith, Anthony. **Toplumsal Değişme Anlayışı**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996.

Smith, Wolbert G.C. “The Foreign Poltics of Lij Iyassu in 1915/16 According to The Newly Discovered Government Paper” Svein Ege, ve diğlerleri (Ed.) **Proceedings of the 16th International Congress on Ethiopian Studies**, Trondhiem, 2009, ss.163-171.

Sonyel, Salahi R. **Osmanlı Devleti’nin Yıkılmasına Azınlıkların Rolü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Steinhaus, Kurt **Atatürk Devrimi ve Sosiyolojisi**, Çevr. Mehmet Akkaş, Sarmal Yayın, 1995.

Suvla, Rafii Şükrü. "Tanzimat Dervinde Istikrazlar," **Tanzimat** (İstanbul, 1940), English trans, Issawi, **Economic History**, ss. 95-106.

Suvla, Refii Şükrü, “Tanzimat Devrinde İstikrazlar”, **Tanzimat 1**, MEB. 1999, ss. 263-288.

Sürgevil, Saberi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma Hareketleri**, 2.Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011.

Şener, Abdüllatif. “Tanzimat Döneminde Vergi Reformları”, **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazlayn), Ankara, 1992. ss. 259-275.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehaber**, 2.Baskı, 2000.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı Fermanları**, Ankara, 2003.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı Belgeleri Mısır**, İstanbul, 2012.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı İdaresinde Sudan**, İstanbul, 2013.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları**, İstanbul, 2015.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Arasında)** 1982.

Taddesse Tamrat, “Ethiopia, The Red Sea and The Horn,” Ronald Oliver (ed.) **Cambridge History of Africa**, Cambridge, 1977, Cilt: .3, ss. 98-182.

Tanör, Bulent. “Anayasa Gelişmeler Tolu Bir Bakış”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e: Türk Anisklopedisi**, 1.Cilt, İletişim Yayınları, ss. 11-12.

Tansuğ, Sabiha. “Atatürk’ün Harf İnkılabı ve Batı Trakya Türkleri”, **Uluslararası İkinci Atatürk Seympozyum**, Cilt: II, 9-11 Eylül 1991, Ankara, 1996, ss. 989-994.

Tareke, Gebru. **Ethiopia: Power and Protest: Peasant Revolts in the Twentieth Century**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Taylor, Charles. **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntılı Yayınları, 1991.

Tazegül, Murat. **Modernleşme sürecinde Türkiye**, Babil yayınları, 2005.

Tepedelen, Kenan. “Birinci Dünya Savaşının Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etiyopya”, **Belleten**, Cilt: IXXI, Say: 261, Augustos 2007, ss. 745-756.

Teshale Tebebu, **The Making of Modern Ethiopia**, The Red Sea Press, 1995.

Tiruneh, Andargachew. **The Ethiopian Revolution 1974-1987 A Transformation from an Aristocratic to a Totalitarian Autocracy**, Cambridge University Press, 1993.

Toprak, Zafer. “İktisat Tarihi”, Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000, ss. 257-259.

Toulmin, S. **Kozmopolis: Modernite'nin Gizli Gündemi**, (Cevr: H.Arslan), Paradigma, İstanbul, 2002.

Toynbee, Arnold J. **Türkiye I (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)**, Çeviren: Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Yayınları, Aralık 1999.

Toynbee, Arnold J. **Türkiye (Bir Devletin Yeniden Doğuşu) III**, Çeviren: Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Yayınları, Ankara, 2000.

Trimberger, Ellen Kay **Tepeden İnme Devrimler**, Çevre. Fatih Uslu, Gelenek, İstanbul, 2003.

Trimingham, John Spinster. **Islam in Ethiopia**. London: Frank Cass, reprint 1965.

Tsehafe Tezaze Gabre Sellassie, ታሪክዘዳግግዊምኒልክንጉሰነሰትዘኢትዮጵያ, Orijinal Geez parşömen Addis Ababa Üniversitesi Etiyopya Çalışmalar Enstitüsü ve 1959 Amhariç'a Çevren Belatta Mersea Hazen Wolde Qirqos, 1959et. Artisic Yayınları, Addis Ababa

Tuncer,Hüner. **Kırım Savaş ve Diplomasi (1853-1856)**, Tarihci Kitabevi, Istanbul, 2015.

Tuncer. Hüner. “Atatürk ve Kadın Hakları” **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, 9-11 Eylül, 1991, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996, ss. 549-568.

Türk, Mustafa Karabulut. “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlının Yenileşme Sürecine bir bakış,” **Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 187, Ağustos 2010, ss. 125-138.

Ubicini, M. A. **Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social, and Commercial Conditions of the Ottoman Empire**, 2 Cilt. John Murray, 1856, Cilt: 1.

Uygun O, “Etnosantrik Bir Yaklaşımla mı Kuram Oluşturuyoruz? Modernleşme Kuram ve Kemalizm’in Bir Karşılaştırması,” **MHB**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 1992, ss. 67-69.

Walda Maiyam, **የዳዊት ሥላሴ (Kral Tewodros’un Tarihi)** elyazması, Mondon Vidyó(ed.)

Weiker, Walter F. “The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform” **Administrative Science Quarterly**, Cilt: 13, Sayı: 3, 1968, ss. 451-470.

Wolde Aregai, Merde “የቴዎድሮስ ልማትና የቴክኖሎጂ?” (“Tewodros’un Modernleşme Fikrinin başlangıcı”) Taddese Beyene, ve diğerleri (ed) **Kassa and Kassa: Paper on the Lives, Times and Images of Tewodros II and Yohanneis IV (1855-1889)**, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa, Haziran, 1990, ss. 69-116.

Wolde Aregai, Merid. “Society and Technology in Ethiopia, 1500-1800”, **Journal of Ethiopian Studies**, Cilt: 17, 1984, ss. 127-14.

Yalansız, Nedim. “Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni bir Yaklaşım: Comparative History: A New Approach in the History Teaching”, **Uluslararası Sosyal**

Araştırmalar DergisiThe Journal of International Social Research, Cilt: 2, Sayı: 9, 2009, ss. 493-498.

Yalansız, Nedim. “Karşılaştırmalı Tarih”, **Tarih İçin Metodoloji**, Ahmet Şimşek (Ed.) 2.Baskı Pegem Akedemi, Ankara, 2016, ss. 150-158.

Yazıcı, Nesimi. “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, **150.Yılında Tanzimat**, Hakkı Dursun Yıldız (Yayın Hazlayın), Ankara, 1992, s.133.

Yılmaz, Aytekin **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi yayınları, Ankara, 1996

Yılmaz, Hakan. “The Kemalist Revolution and the Foundation of te One-Party Regime in Turkey: A Poltical Analysis.” **Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan- Cilt-1, Siyasal Bilimi (Essays in Honoor of Ergun Özbudun, Vol, I Poltical Science)**, (ed. Serap Yazıcı Gözler ve Fuat Keyman), Yetkin Yayınevi, Ankara, 2008, ss. 535-564.

Yılmaz, Hale. “Learning to Read (again): The Social Experience of Turkey’s1928 Alphabet Reform” **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 43, 2011, ss. 677–697.

Yılmaz, Mustafa. “Osmanlı Toplumsal Yapısına Genel Bir Bakış”, Temuçin Faik Ertan ve diğerleri (ed.) **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1999.

Yildirim, Yılmaz. “Osmanlı Modernleşmesinde Cemaat-Toplum Yapılaşma: Yeni Osmanlı Düşüncesi Örneği,” **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 3, 2008, ss. 1-21.

Young, George **Nationalism and the War in the Near East**, Oxford University Press, London 1915, reprint ed. New York: Arno Press and the New York Times, 1971.

Yurdaydin, Hüseyin G. “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)”,Metin Kunt ve Diğerleri(ed.) **Türkiye Tarihi 3. Cilt: Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, 6.Basım, 2000

Zanab Debtera, **የቴዎድሮስ ታሪክ** “Kralı Tewodros’un Tarihi”.

Zera Yakob, **ሐተታዝዘርዓዕቆብ(Hateta zeZera Yakob)**,Orijinal Geez parşömen çevr. Getachew Haile, Minisota, 2008

Zewde, Bahru. “The Concept of Japanization in the Intellectual History of Modern Ethiopia,” Bahru Zewde ve Diğerleri (eds.), **Proceedings of Fifth Seminar of the Department of History**, Addis Ababa University, Addis Ababa, 1990, ss. 1-17.

Zewde, Bahru.“Haile Selassie: From Progressive to Reactionary,” **Ethiopia in Change: Peasantry, Nationalism and Democracy**, Abebe Zageye ve Pausewang S. (ed.) British Academic Press, London ve New York, 1994.

Zewde, Bahru. **A History of Modern Ethiopia, 1855-1991**, 2.Bask, Addis Ababa, 2001.

Zewde, Bahru.**Pioneers of Change in Ethiopia: The Reformist Intellectuals of the Early Twentieth Century**, James Currey, 2002.

Zewde, Bahru.**The Quest for Socialist Utopia: The Ethiopian Student Movement, c. 1960-1974**, James Currey, 2014.

Zewde, Bahru.**የኢትዮጵያ ታሪክ 1847 እስከ 1983, (Etiyopya’nın Tarih 1847-1983e.t)** Addis Ababa University Press, 1999.

TEZLER

Ali, Abdu Muhammed, **Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, 2012.

Allahvedi, Reyhan Şahin. **Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi,) İstanbul, 2012.

Anderson, Ruth Thompson. **A Study on The Career of Theodore II, Emperor of Ethiopia, 1855-1868**, (Yayınlanmamış Doktora Tez), Ohio, 1966.

Benti, Getahun. **The Dynamics of Migration to Addis Ababa(Ethiopia) and the Over-Urbanization of the City, C.1941-1974**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University), 2000.

Mohammed, Seid Ahmed, **A Historical Survey Of Dawro, Southwest Ethiopia, (Upto 1974)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa University), 2007.

Shaalini Ranasinghe, **The Castle of Emperor Fasiladas: Missionaries, Muslims and, Architecture in Gondar, Ethiopia**, Columbia University, New York (Yayınlanmamış Doktora Tez), 2001.

Sungur, Çetin **Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa**, (Yayınlanmamış Doktora Tez), Hacettepe Üniversitesi, 2012.

Tarhan, Ahmet Bora. **Türkiye'de Postmodernizmle Değişen Siyasetin İktidara Yansıması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) DEU, 2010.

Tegegn, Habtamu Mengiste. **Land Tenure and Agrarian Social Structure in Ethiopia, 1636-1900**, (Illinois Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2011

Tiruneh, Andargachew. **The Ethiopian Revolution (1974-1984)**, (London School of Economics, Yayınlanmamış Doktora Tez), 1991

RAPOR PROJESİ

Sergaw Hable Selassie, **ዳግማዊምኒልክ፡ የኢትዮጵያ መሥራች, (II. Menelik Yeni Medeniyeti Kurucusu)**(Yayınlanmam spiral bir projesi), Addis Ababa Üniversitesi Etiyopya Çalışmaları, Yıl Yok.

ARŞİV

TÜRKİYE’DEKİ ARŞİV BELGELERDEN BAZILARI

BOA: Y_EE_00062_000040_007_001

BOA:Y_EE_00062_000040_004_001

BOA: Y_EE_00062_000038_003_001

BOA: Y_EE_00062_000038_004_001

BOA: Y_EE_00062_000038_005_001

BOA: Y_EE_00062_000038_005_002

BOA: Y_EE_00062_000038_008_001

BOA: DŞM. MSR. D. 16883

BOA: DŞM. MSR. D.16888

BOA: MM 7584 (Vüzera Kanunnâmesi)

ETİYOPYA’DAKİ ARŞİV BELGELERDEN BAZILARI

Mayıs 1858 Tewodros’ten Kraliçe Victoria gönderilmiş Mektubu.

27 Haziran 1935 tarihili Mektup Kral I. Haile Selassie'den Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e, AAU, IES.

Ocak 1858 Tewodros'ten Kraliçe Victoria gönderilmiş Mektup.

Mart 1858, Tewodros'ten Kraliçe Victoria gönderilmiş Mektup.

Şubat 1868 Tewodros'ten Kraliçe Yetemegnush gönderilmiş Mektup.

Nisan 1868 Tewodros'ten General Robert Napier'e Mektup.

Kral Menelik'ten Fransız Zebrofzki'ye Temmuz 1890 gönderildi mektuba yol inşasını davet etti

13 Aralık 1894 Kral Menelik Alfred İlg'e Addis Ababa'dan gönderilmiş mektupta İlg Para bıkrim makinasın Etiyopya'ya getirilmesini emir etti

17 Ocak 1907e.t. Tarihli mektubunda Lij Iyassu Addis Alem'daki St. Maryam Kilise en büyük toprak

Mektubu 10 Aralık 1907 Kral Menelik'den Patrik Abun Matiyos'a Addis Ababa'dan gönderildi.

Menelik'in mektupları 6 Ocak 1908 Kral Menelik'ten birçok Mesafint'lara *Dejasmach* Teferi, *Negaderas* Haile Giyorgis, *Ras Wolde Giyorgis*'e Debra Libanos'tan göndelid.

03 Aralık 1900 ve 29 Temmuz 1908 Kral Menelik Alfred İlg'n kendi temsilcisi olarak atandı ve Demiryolun Antlaşma bir Fransa şirket ile İlg imzalatı.

12 Nisan 1930 Tören günü İmparator Haile Selassie'den Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'e bir mektubunda Atatürk'e Kraliçe Zewditu'nun öldüğünü bildiriyor.

Mektup Tarihi 7 Eylül 1974

Karl Menelik İsveç Cumhurbaşkanı'na gönderilmiş mektup 17 Mart 1895.

24 Ocak 1950 I. Haile Selassie Üniversitesi kurulması ilan.

ABD DIŞ İŞLERİ ARŞİV BELGELERDEN BAZILARI

26 Aralık 1934'te ve 4 Ocak 1935'teki *La Turquie* Gazetede.

Central File Decimal 867.40, 5 Mart 1932, Wallace Murray, Department of State, Division of Near East Affairs.

Declassified E.O 12958 sec.35 State Department by ____ NARA Date 12/17/03.

December 29, 1934 Sayı: 493, Konu: The Turks Press on the news of the Week, ss. 1-2;
Say: 515, January 10, 1935, s. 2.

Decimal File No. 633.8468/1 Dispatch 2115 from Greece Date 29 Mart 1932 raporda
Karl I. Halie Selassie 9 yıl sonra tekrar ziyaret yaptığını belirtildi

Decimal File No. 867.50/399-951, K. Carlson rapor “ A Study of the Economic Life of
Turkey” March 1930”.

Decimal File No. 867.9111/426, Embassy of The United States of America, Istanbul,
Declassified Document of Department of State Box 122, folder “Ethiopia” 2 Aralık
1974 on the Ron Nessen Papers at the Gerald R. Ford Presidential Library.

Declassified PA/HO Department of State E.O 12958 rapor “Ethiopia: Anatomy of
Revolution” Eylül 25 1974.

Department of State, Division of Far Eastern Affairs, 2-15 Nisan 1935, Ottoman Public
Debt and Ottoman Bank raporu.

Document File No. 765.84/3358 Dispatch 849 Türkiye’den Skinner 4 Aralık 1935.

Gale Document Number:GP4100623244

Gale Document Number:GP4100637144

Gale Document Number:GP4100639550

Gale Document Number:GP4100641787

Gale Document Number:GP4100678183

Wayne Denzik’in “Unclassified document on the Participation of coalition forces in the
Korean War” AD-A279 370, Naval War College, 1994, ss.5-6

İTERNET KAYNAKLARI

24, Temmuz, 1923 yılın Lozan Antlaşmasını Maddeleri “Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923” http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lausanne_ENG.pdf. Erişim Tarihi 01 Aralık 2017.

Ağustos 1920 Sevr Anlaşması maddelerin “Treaty of Peace Between The Allied & Associated Powers and Turkey Signed at Sevres - August 10, 1920” http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevres_ENG.pdf. Erişim Tarihi 01 Aralık 2017.

Akgün, Seçil. “The emergence of Tanzimat in the Ottoman empire” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10541.pdf>

Baser, Tarlan. “Yeraltı Faaliyetleri Tarihçesi” Mühendisi, İstanbul Mefiosn I Aşama 2 kısmı Kontiol Mühendisi, s.9, Erişim Tarihi 01 Ocak 2018. http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/3eb58bd4d3486f0_ek.pdf

Bülent Daver, “Secularism in Turkey” Erişim günü 12.10.2017. http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/43/1/3_bulent_daver.pdf

Calvitt Clarke, “Seeking a Model for Modernization: Ethiopia’s Japanizers” <http://fch.ju.edu/FCH-2002/Clarke-Seeking%20a%20Model%20for%20Modernization-2002.htm>, Erişim Tarihi, 02 Aralık 2017.

Darkwah, Kofi. “Some development in the Ethiopia in the era of the Mesafint”, <http://digital.lib.msu.edu/projects/africanjournals>, Erişim Tarihi 22 Aralık 2016.

Davison, Roderic H. “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrik Telegrafın Girişi” (Elektrik) çev: Durdu Mehmet Burak, ss. 346-387, Erişim Tarihi, 25 Eylül 2017.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14639.pdf>

Davison, Roderich. “The Modernizaiton of Ottoman Diplomacy”

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/article/view/5000085509/5000079596>;

Erişim günü 25.05.2017

Fiğalı, Ethem Ruhi. “İslam ve Laiklik”, ss. 659-660 <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Ethem-Ruhi-FI%C4%9ELALI-%C4%B0slam-ve-Laiklik.pdf>

Köni, Hassan. “Harf Devriminin Önemi Üzerine” ss. 493-497

<https://www.google.com.tr/search?q=harf+devriminin+%C3%BCzerine+hasan+k%C3%B6ni&spell=1&sa=X&ved=0ahUKEwjxsfr9nNzYAhVDiSwKHUPeDdkQBQgmKAA&biw=1366&bih=662>Erişim tarihi 21 Kasım 2016.

Kuyucu, Mihalıs. “Türkiye’de Özel Radyo Yayıncılığı: Ulusal Ölçekte Yayın Yapılan Özel Radyo Kanallarının Yapıların Üzerine Bir Araştırma” Erişim Tarihi 24.11.2017.

<http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Mihalıs%20KUYUCU.pdf>

Ketema Makonnen “The 58th Anniversary Celebration of African Liberation Day/African Day and the Creation of the Organization of African Unity (O.A.U) May 25th 1963- 2011”[http://www.black-](http://www.black-king.net/58th%20Anniversary%20Celebration%20of%20%20African%20Liberation%20Day.pdf)

[king.net/58th%20Anniversary%20Celebration%20of%20%20African%20Liberation%20Day.pdf](http://www.black-king.net/58th%20Anniversary%20Celebration%20of%20%20African%20Liberation%20Day.pdf)

Nermin, Abadan-unat. “Pattern of Poltical moderniziton and Turkish democracy” ireişim

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/685/8711.pdf>

<http://www.radikal.com.tr/ekonomi/demir-aglarda-rekor-hl-ataturk-doneminde-1101053/>

Erişim 20.01.2018.

<http://www.haberturk.com/polemik/haber/769325-hangi-donem-kac-km-ray-dosendi>
Erişim 20.01.2018 Erişim 20.01.2018.

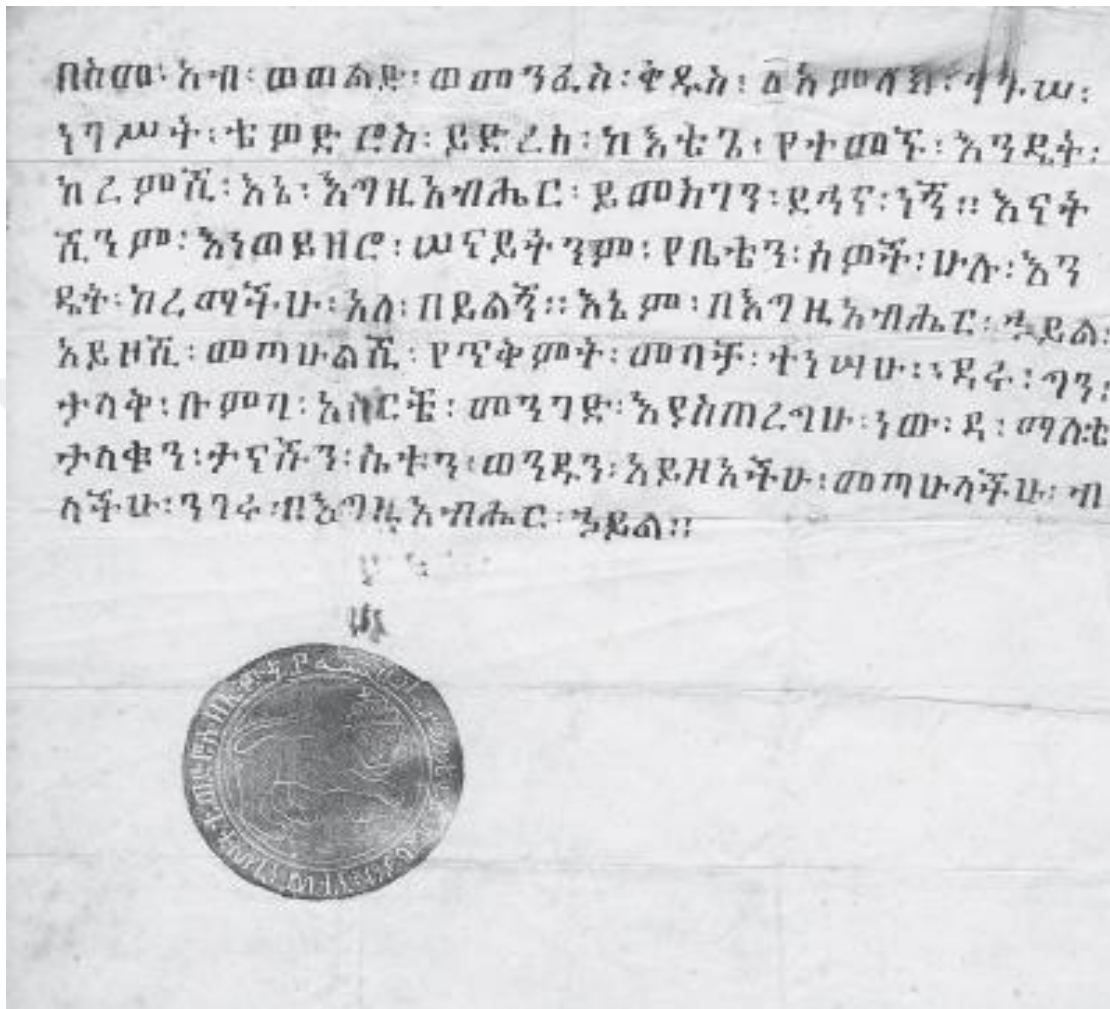
<http://www.guzelimsozler.com/sozleri-oku/14705-devrimin-amacini-kavramis-olanlar-surekli-olarak-onu-koruma-gucune-sahip-olacaklardir.html>. Erişim 20.10.2017.

EKLER

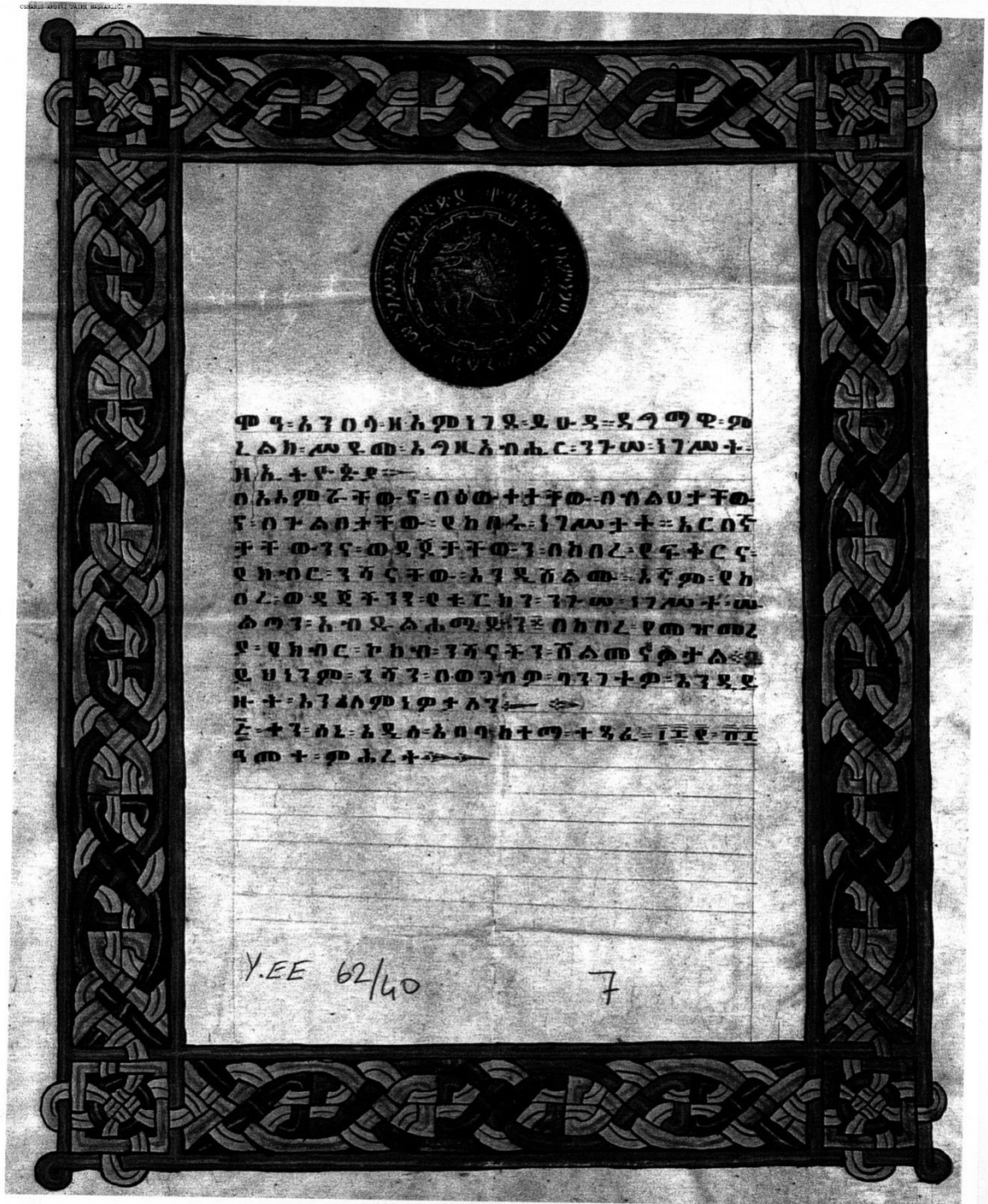
Ek: 1. 11 Nisan 1868 Kral II. Tewodros General Napeir'e Gönderilen Mektup

Ek: 2. Kral Tewodros en sevdeğin Woyzero Yetemegnu'ye Gönderilen Mektup

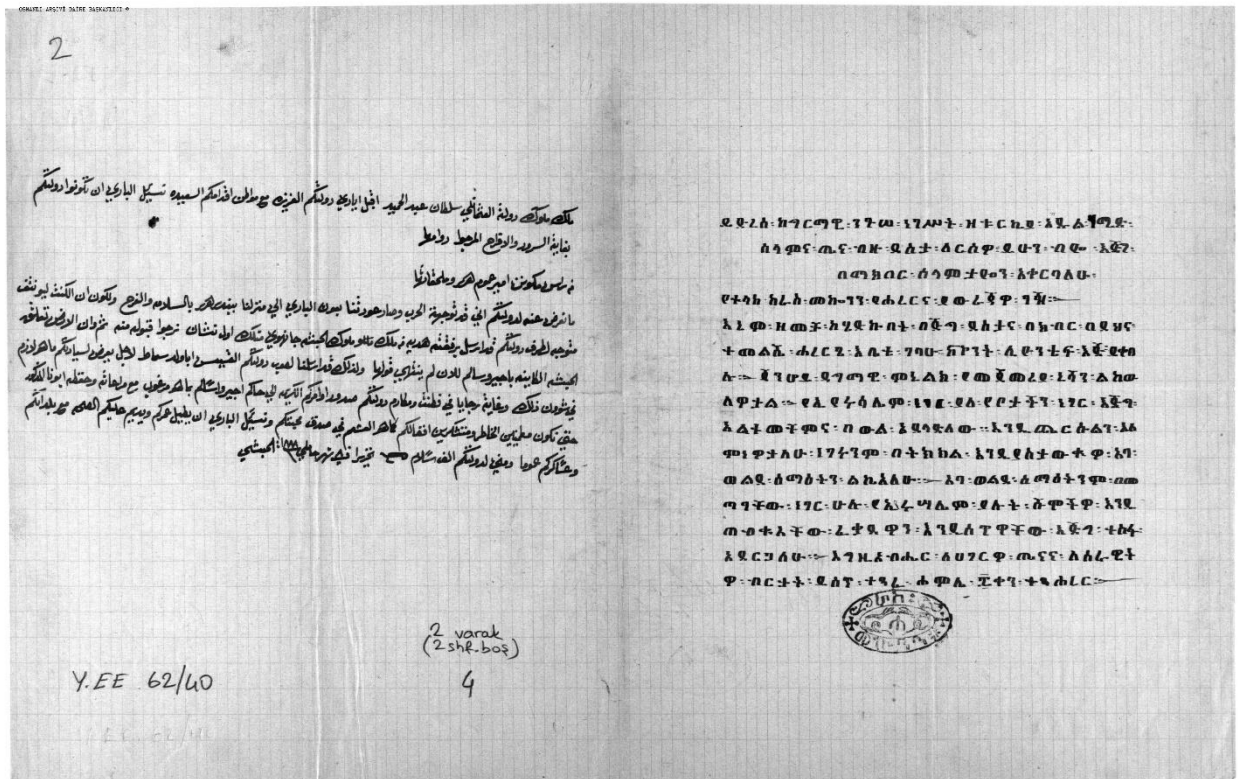

Ek: 4. Kral Menelik'in Demiryolu inşasının Anlaşması

Y.EE.00062

Ek: 5. Kral Menelik Sultan Abdülhamit'e 5 Haziran 1888e.t.

Ek: 6. Ras Mekonen'den Sultan Abdülhamit'e gönderilen mektubu

**Ek: 7. Sultan II. Mahmut (Vak'al Hayriye'den Sonra ve Önce)
(Tanzimat I. s.19.)**

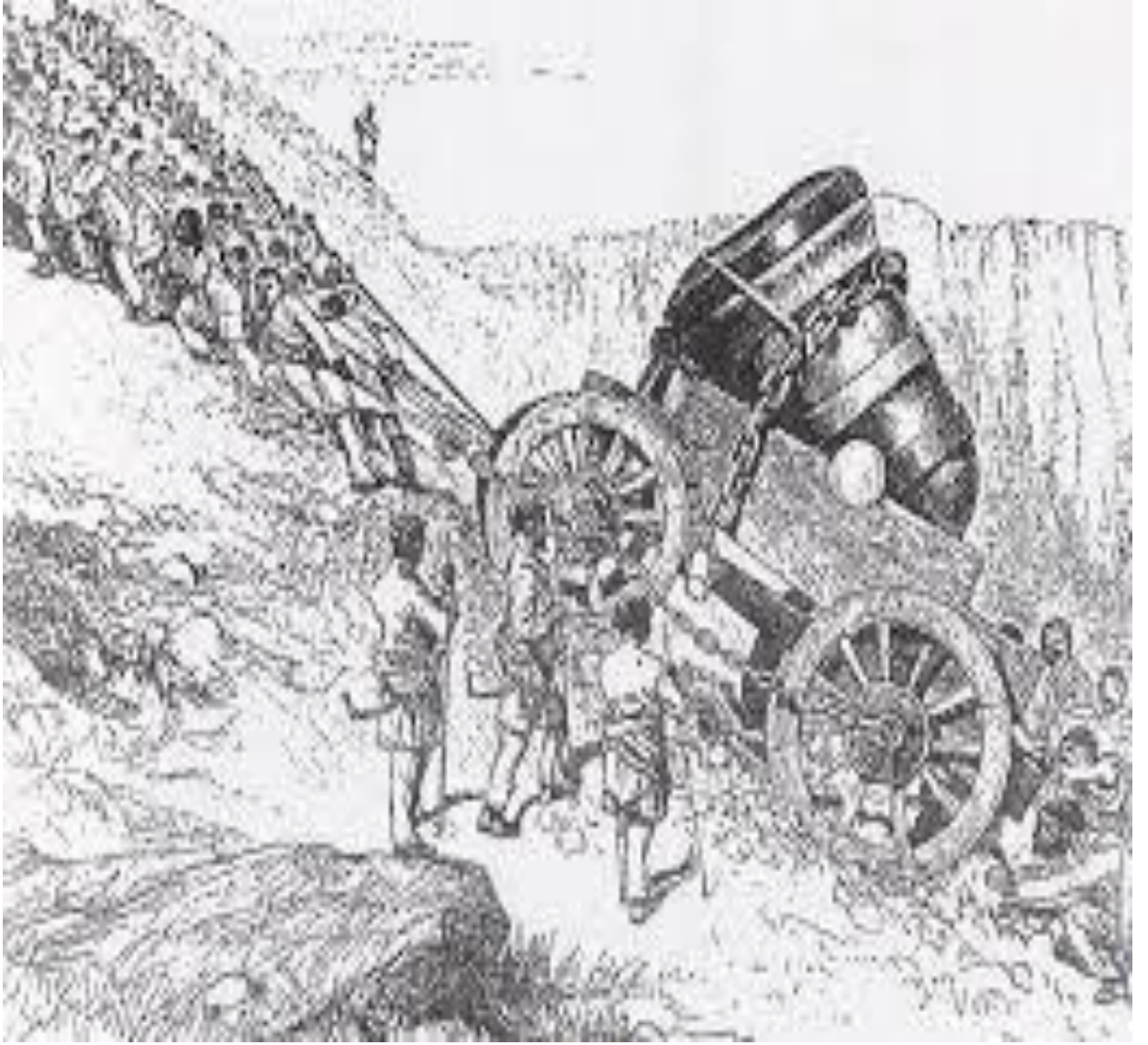
Ek: 8. Geleneksel ve Modern Kadınların Sohbeti.
(M. Şukur Hanioglu, A Brief. s.101)

ማሳ. እገበሳ. ዘኢ ምክንያት. ይህ ደ.
 ተዳማዊ. ጌደሱ. ሥላሴ.
 ሥዊድ. እግዚአብሔር. ገጠሙን ገሥሱ. ዘኢትዮጵያ.
 ደድረሱ. ከክቡር. ጭሌ. ከማሌ. አታቱርክ.
 የቱርክ. ሊፑብሊክ. ጭንገሥት. ፕሬዚዳንት.
 ሐሳም. ኦርሰድ. ይሁን.
 ከክቡር. ሆይ. በጭንገሩ. ፩. ቀን. ፲፱፻፵፭. ዓ.ም. የቱርክ. ጭላጩ. ሐሳም.
 እገክራ. ሳይ. ግደረጉት. ጉግዳ. አቱርክ. ጭንገሥት. ፕሬዚዳንት. አድርገው.
 ፬፻. ጊዜ. ጭርጠው. ጭሾማቸውን. አማካኝነት. ከክቡርነት. ጭሌካም.
 ሊቃይ. ሆኖ. በጭንገሩ. ፪. ቀን. ፲፱፻፵፭. ዓ.ም. የዳረፊት. ደብዳቤ. ደር
 ሰፊናል.
 ይህንኑ. በጭሰማቸው. የገነኑ. ደስታችንን. ከክቡርነት. እየገለጽ
 ጽን. በሁለቱ. እገርቻችን. መካከል. በጭታደሱ. ጸንጎ. የሚኖረው. እው
 ነትኛ. ወዳጅነት. እየሰፋና. እየጠበቀ. እገደራል. ምኞታዎን. ተካፋይ.
 መሆናችንን. እናስታውቃለን.
 በዚሁም. ምክንያት. የወዳጅነት. ሐሳምታችንን. እየገለጽንልን.
 ከክቡርነት. ደስታና. አገርዎም. ልማት. ምኞታችንን. እናቀርባለን.
 ሐፊ. ፮. ቀን. ፲፱፻፵፭. ዓ.ም. ምላረት. በገሥጦን. በሰድስተኛ.
 ወ. ዓ.ም. በአደሱ. አበባ. ካተማችን. ተጻፏል.
 ሐፊ. ፮. ቀን. ፲፱፻፵፭. ዓ.ም.

Ek: 9. 7 Şubat 1935 Tarihli Mektubu Kral I. Haile Selassie'den Mustafa Kemal Atatürk'e gönderilen mektubu

Ek: 10. 1868 tarihli Kral Tewodros'e Top icap edilen Misyoneri ve aileleri bazıları

Ek: 11. Kral Tewodros'un en Büyük Topu, Sivastopol

Ek: 12. Kral Tewodros'un Topu

Ekle: 13. Kral Tewodros intihar ederken

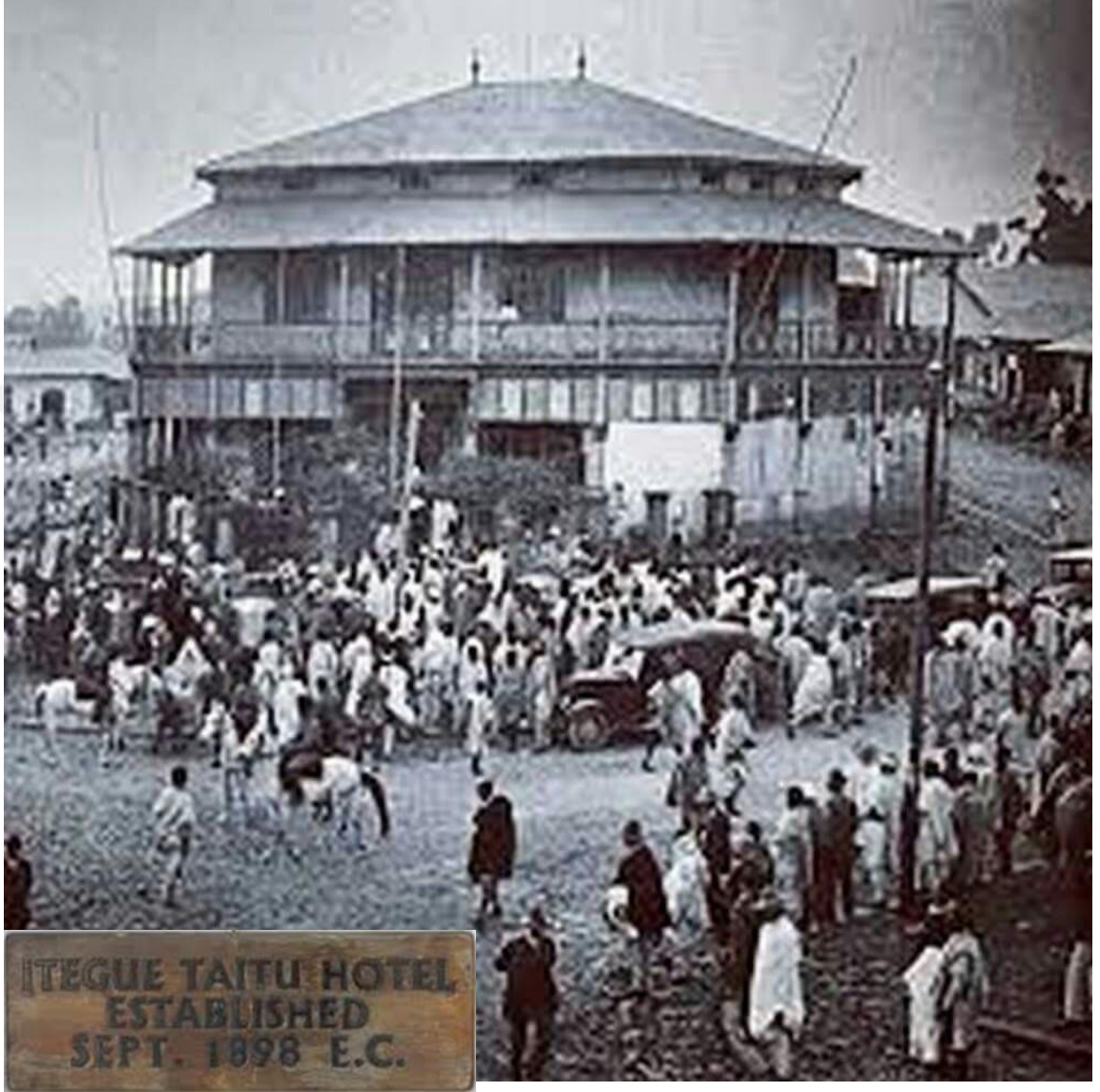
Ek: 14. Kral Menelik ve Alman Arnold Holtz ilk Araba ile

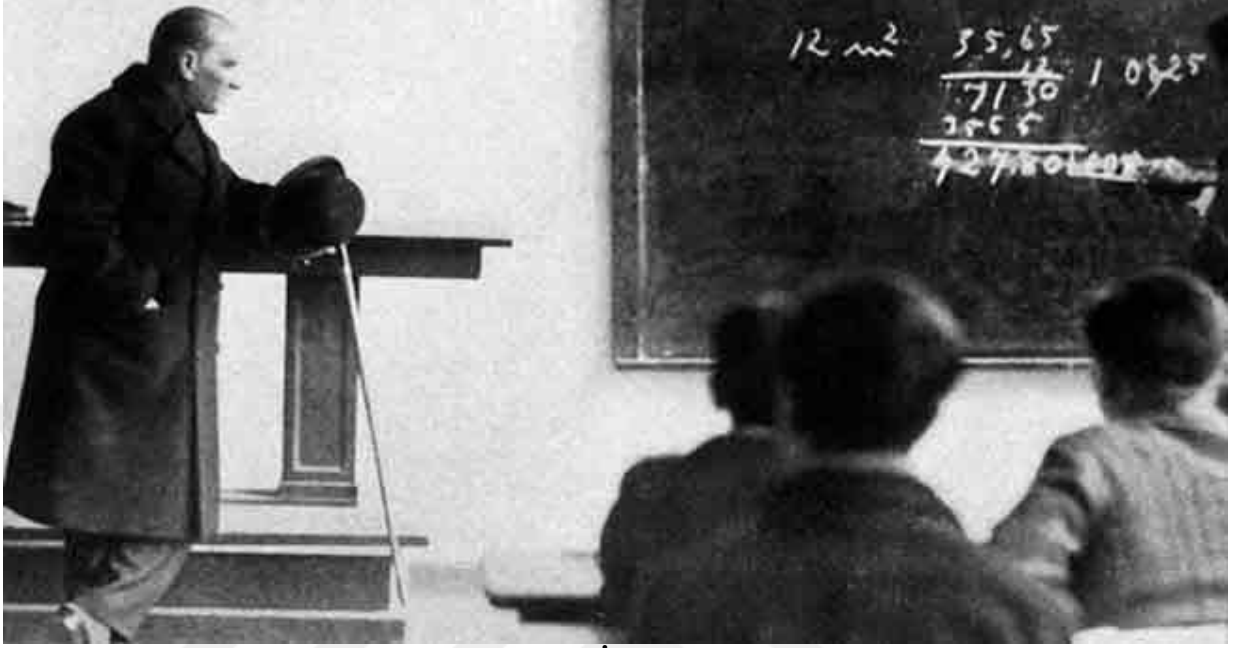
Ekle: 15. Kral Menelik ve Kraliçe Taytu

Erişim 20.02.2018

[https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=t0CUWuOfH47NwAKSkpjACg&q=menelik+&oq=menelik+&gs_l=psy-ab.3..0l10.153165.155243.0.156016.8.7.0.1.1.0.278.1244.0j1j4.5.0....0...1c.1.64.psy-ab..2.6.1267...0i10k1.0.u5RemD5zc0c#imgc=Iu4SdOuaJvn8-M:](https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=t0CUWuOfH47NwAKSkpjACg&q=menelik+&oq=menelik+&gs_l=psy-ab.3..0l10.153165.155243.0.156016.8.7.0.1.1.0.278.1244.0j1j4.5.0....0...1c.1.64.psy-ab..2.6.1267...0i10k1.0.u5RemD5zc0c#imgc=Iu4SdOuaJvn8-M;)

Ek: 16. Itegue Taitu Hotel: Etiyopya'nın ilk Otel'idir.

Ek: 17. Kemal Atatürk İlk Harf Devrim ile

Ek: 18. Kemal Atatürk ve Üniversite Öğrenciler ile

Erişim Tarih 20-02-2018

https://www.google.com.tr/search?q=atat%C3%BCrk+e%C4%9Fitim&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwj3vZWsisTZAhVGYIAKHUzACegQ_AUICigB&biw=1366&bih=662

ሆይ ሕዝብ፡ ወደ ገዢ፡ ሕይወት፡ ይህንኑ ስ፡
 ከወይን ጋር፡ ሆይ ሕዝብ፡ ይህንኑ ስ፡
 አብረን፡ አብረን፡ ይህንኑ ስ፡
 ሕይወት፡ አብረን፡ ይህንኑ ስ፡
 ተሰማ፡ ይህንኑ ስ፡

Ek:19.Lij Iyassu ve Dejazmach Tesema Eshete

Ek: 20. Wuchale Antlaşmanın Madde 17 Adwa Savaşı'nın başlatan maddedir

Ek:21. Kral I Haile Selassie Tahttan Askerlerin Tarafından Kaldırılken, 11 Eylül 1974

